

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA AYDINLAR (1950–1970)

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet BAŞTÜRK**

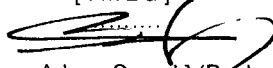
**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN**

Ankara–2012

ONAY

Mehmet BAŞTÜRK tarafından hazırlanan "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Aydınlar (1950-1970)" başlıklı bu çalışma, 28.05.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yeni Türk Edebiyatı bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. RAMAZAN KAPLAN

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. FATMA ÖZKAN

[İmza]

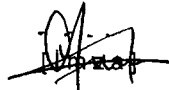
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. İSMAIL H. AKSOYAK

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. NEZAHAT ÖZCAN

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. ÜLKÜ GURSOY

ÖN SÖZ

Edebiyat eserleri içerisinde, anlatma esasına bağlı metinlerin en olgun örneği kabul edilen, Tanzimat ile birlikte çeviri ve telif eserler aracılığıyla Batı'dan edebiyatımıza giren, geniş ve kompleks bir edebî tür olan roman, olayları, durumları anlama ve anlatma ihtiyacından doğmuştur. Tabiidir ki temel konusu insan olan roman, içinde yaşadığı toplumdan hem etkilenir hem de o toplumu etkiler. Dış dünyayı ister ayna benzetmesinde olduğu gibi hiç değiştirmeden yansıtın isterse kendi gerçekliği içerisinde dönüştürerek aktarsın, içinde bulunduğu sosyal hayatın izlerini taşır. Bu cümleden hareketle romanlarda genellikle yazarların sözünü emanet ettiği aydınlar hem yaşadıkları toplumun bir taşıyıcısı, sözcüsü, temsilcisi hem de müktesebatları ile toplumu şekillendirmeye çalışan öncüleri, beyin yapıcılarını kabul edilebilir. Tanımı, kimliği, nitelikleri üzerinde çokça tartışılan ve kesin sonuçlara ulaşmanın pek de mümkün olmadığı “aydın”lar, roman kahramanı olarak içinde bulundukları toplumun siyasi, sosyal ve kültürel yapısını kendi bakış açısına göre aksettirir.

Bu çalışmada yakın tarihimizde siyasi, sosyal, kültürel ve edebî açıdan farklı açılımların ve dönüşümlerin yaşandığı 1950 ile 1970 yılları arasında yayımlanan (1950 ve 1970 de dâhil) Türk romanlarında aydınların, hangi açılardan nasıl ele alındıkları tespit ve tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Bugüne kadar “roman ve aydın” üzerine yapılmış farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları gazete ve dergilerde çıkan deneme sınırları içerisinde değerlendirilebilecek birkaç sayfalık yazılar bazıları ise seçilmiş yazar(lar)ın romanlarındaki aydınları, tek taraflı ya da karşılaştırmalı olarak inceleyen araştırmalardır. Bunların dışında belirli bir dönem aralığında yayımlanmış romanlarda aydını irdeleyen iki doktora çalışması vardır. [Zeliha Güneş, Millî Edebiyat Romanlarında Aydın Tipi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997; Yunus Balcı, Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002] Ancak 1950-1970 yılları arasında neşredilen romanlardan hareketle kuşatıcı, akademik bir çalışma yapılmamıştır.

Bu araştırma, bu alandaki eksikliği gidererek 1950 öncesi Türk romanında aydın meselesini inceleyen önceki akademik çalışmaların bir devamı ve sonraki yapılacak çalışmaların da bir bütünleyicisi olacaktır. Dönemin romancılarının eserlerinde yer verdikleri aydınların, toplumun duygu ve düşünce dünyasını ne yönde, ne ölçüde genişletme ve zenginleştirme amacıyla olduğu hususunu irdeleyecek, romanda işlenen Batılılaşma, gelenek, modernite, kimlik, Millî Mücadele, Anadolu, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, ideolojiler, inkılaplar, yabancılaşma gibi temel meseleleri ile toplumun geçirdiği sarsıntıları, bunalımları, sorunları farklı dikkatlerle aydınlar eşliğinde sunacaktır.

1950-1970 yılları arasında kitap olarak yayımlanan yaklaşık yedi yüz roman bulunmaktadır. Bu romanlardan daha çok bir mesele olarak aydınların işlendiği ve bu yönüyle bu araştırmaya esas teşkil edecek olanları edebiyat tarihlerinden, ansiklopedilerden, gazetelerden, dergilerden, özellikle yüksek lisans ve doktora çalışmalarından hareketle belirlenmiştir. Hem bu tip çalışmaların bir zorluğu hem de “aydınların” kimliği ve hangi keyfiyette ele alındığının kolayca tespit edilemeyeişi, seçme işini güçleştirmiştir. Fakat elden geldiğince aydınları mesele olarak işleyen romanların hepsi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında “aydın” kavramının tarifi ve mahiyeti verildikten sonra tarihî gelişme sürecinde Batı’da ve bizde aydının serencamı özetlenmiştir. Giriş bölümünün sonunda ise 1950 öncesi Türk romanlarında bir mesele olarak aydınların nasıl işlendiği farklı kaynaklara, özellikle Yunus Balcı’nın eserine müracaat edilerek “1950 Öncesi Türk Romanlarında Aydınlara Genel Bir Bakış” başlığı altında, tezimizin daha iyi anlaşılması ve tarihî seyirdeki devamlılığı yakalama adına kısaca hatırlatılmıştır.

Birinci bölümde tezin kapsamı içerisinde yer alan aydınlar, nitelikleri ve bakış açılarına göre gruplandırılmıştır. İlgili kısımdaki aydınlar, kronolojik olarak (romanların kitap olarak yayımlanma tarihlerine göre) malzeme nispetince değerlendirilmiştir.

Aydınlar gruplandırılırken zorlanılmıştır. Zira kimi aydınlar tipik olmaktan uzak, kolayca kategorize edilemeyecek özelliktedir. Kimileri de bir yönüyle bir gruba dâhil edilebilecek iken başka bir yönüyle farklı bir gruba daha yakın durmaktadır. Bu zorlukla birlikte aydınlar daha çok niteliklerinden, bakış açılarından hareketle en isabetli görülen gruba dâhil edilmiştir.

Aydınlar incelenirken bir bütünlük olsun düşüncesiyle önce aydının anlatıldığı roman hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Olayların vuku bulduğu zaman ve mekânla birlikte eserin konusu ve temaları da birkaç cümleyle belirtilmiştir. Ardından aydın tip ve karakterlerin hayat hikâyesi -lüzumu mucibince-, karakteristik özellikleri ve meselelere bakış açıları üzerinde durulmuştur. Değerlendirmelerimiz, eylemekten ziyade fikrî meselelerle ilgili düşünen ve düşündüklerini dile getiren aydınların sözleriyle teyit edilmeye çalışılmıştır. Aydınlar incelenirken kimilerinin hayat hikâyesi üzerinde ayrıntılı durulmuştur. Zira onlar anlattıklarını yaşamlarıyla temsil etme gayreti içerisinde.

Romanlarda işlenen aydınların nitelikleri farklı olduğu gibi entelektüel seviyeleri, meselelerle ilgili düşüncelerini dile getirme ölçüleri de farklıdır. Dolayısıyla üzerinde durulan isimlerden kimileri için birkaç paragraf yeterli görülmüşken kimileri içinse sayfalar ayrılmıştır.

İkinci bölümde, ele alınan aydınlar, vakanın kurgusunda oynadıkları role, mesleklerine, eğitim durumlarına, cinsiyet ve yaşlarına göre tasnif edilmiş ve genel tespitlerde bulunulmuştur.

Sonuç bölümünde çalışma sonucunda elde edilen bilgilerden hareketle 1950-1970 yılları arasında aydınların romanlarda nasıl ele alındığı ve bu isimlerin meselelere bakış açısıyla ilgili bütüncül bir nazarla çıkarımlarda bulunulmuş ve genel hükümlere ulaşılmıştır.

Kaynakça, çalışma kapsamında incelediğimiz romanlar ile büyük ölçüde doğrudan yararlandığımız eserler ve yine dolaylı olarak faydalandığımız kitap, makale ve tezleri ihtiva etmektedir.

İmlada alıntıların ve özel isimlerin haricinde Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu esas kabul edilmiştir.

Çalışmam boyunca yoğun mesaisine rağmen ilgi ve yardımlarını eksik etmeyen, sadece bir akademisyen, araştırmacı değil aynı zamanda aydın duyarlılığı ve kimliğiyle de temayüz eden muhterem hocam Prof. Dr. Ramazan KAPLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu zor ve yorucu süreçte sabır ve fedakârlıkla beni destekleyen sevgili eşime teşekkür ederim.

Mehmet BAŞTÜRK

Ankara -2012

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR	viii
TABLolar	ix

GİRİŞ

1.1. AYDIN KAVRAMININ TARİFİ VE MAHİYETİ	1
1.1.1. Aydın, Münevver, Entelektüel, Entelijensiya	1
1.1.2. Aydın	7
1.2. TARİHİ GELİŞME SÜRECİNDE AYDIN	15
1.2.1. Batı'da Aydın	15
1.2.2. Türkiye'de Aydın	20
1.2.2.1. Osmanlı'da Aydın	20
1.2.2.2. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın	22
1.2.2.3. Cumhuriyet Döneminde Aydın (1923-1970)	33
1.3. 1950 ÖNCESİ TÜRK ROMANINDA AYDINLARA GENEL BİR BAKIŞ	36

I. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA AYDINLAR (1950–1970)

1.1. TOPLUMCU / GERÇEKÇİ BAKIŞIN AYDINLARI	43
1.1.1. Toplumcu İdealistler	44
1.1.2. Toplumcu Gerçekçiler yahut “Olumlu Kahramanlar”	153
1.1.3. Eleştirel Gerçekçiler	198
1.2. MİLLÎ VE MANEVÎ DEĞERLERİ ÖNE ÇIKARAN SENTEZCİ AYDINLAR	270
1.3. KENDİNE VE TOPLUMA YABANCILAŞMIŞ HUZURSUZ KENT AYDINLARI	344
1.3.1. Yabancılaşmanın Eşiğinde Olanlar	345
1.3.2. Varoluş Problemi Etrafında “Yabancı”laşanlar	403

1.4. OLUMSUZLANAN / EKSİK VEYA YETERSİZ GÖRÜLEN AYDINLAR	481
1.4.1. Oportünist / Çıkarıcı / Fırsatçılar	481
1.4.2. Sorumsuzlar / Ferdiyetçiler	501
1.4.3. Gerçeklerden Kopuk Romantikler	509
1.4.4. Taklitçiler / Şekilciler	517
1.5. ANADOLU ARİFLERİ / DERVİŞLERİ / BİLGELERİ	519
1.5.1. Bilgeler	519
1.5.2. Gönül İnsanları / Mutasavvıflar	536

II. BÖLÜM: ROMANLARDA AYDINLARIN SINIFLANDIRILMASI

1.1. VAKANIN KURGUSUNDA OYNADIKLARI ROLE GÖRE AYDINLAR	544
1.1.1. Başkişi veya Tematik Güç	544
1.1.2. Norm Karakter veya Yol Gösteren	544
1.1.3. Yardımcı Kişi	545
1.2. MESLEKLERİNE GÖRE AYDINLAR	546
1.2.1. Devlet Memuru Olanlar	546
1.2.2. Devlet Memuru Olmayanlar	549
1.3. EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE AYDINLAR	551
1.4. CİNSİYETLERİNE VE YAŞLARINA GÖRE AYDINLAR	555
1.4.1. Erkekler / Genç-Orta-Yaşlı	556
1.4.2. Kadınlar / Genç-Orta-Yaşlı	558
SONUÇ	559
KAYNAKÇA	576

ÖZET	586
ABSTRACT	588

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.y.	Adı geçen yazı
Ank.	Ankara
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
D	Doludizgin
DP	Demokrat Parti
EŞİ	Esir Şehrin İnsanları
EŞM	Esir Şehrin Mahpusu
Haz.	Hazırlayan
İst.	İstanbul
K	Kalpaklılar
KY	Korkunç Yıllar
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	Ve benzeri, ve benzerleri
Ve başk.	Ve başkaları
Yay.	Yayınları
YKA	Yurdunu Kaybeden Adam

TABLolar

Tablo-1: Cinsiyetlerine Göre Aydınlar	555
Tablo-2: Yaşlarına Göre Aydınlar.....	556
Tablo-3: Sayılarına Göre Aydınlar	562

GİRİŞ

1.1. AYDIN KAVRAMININ TARİFİ VE MAHİYETİ

1.1.1. Aydın, Münevver, Entelektüel, Entelijensiya

Sözlüklere, ansiklopedilere ve genel kullanımlarına bakıldığında aydın, münevver, entelektüel ve yer yer de entelijensiya kavramlarının nitelik farkı gözetilmeksizin birbiri yerine kullanıldıkları görülecektir. Acaba bu kavramlar gerçekten anlamdaş sözcükler midir? Yoksa benzerlikleri olmasına rağmen tarihî, sosyal, politik arka planları farklı olan; değişik kimliklere karşılık gelen; algı çeşitliliği sağlayan kavramlar mıdır? Aydın kelimesi, diğerlerini ne ölçüde karşılayabilmektedir?

TDK, Türkçe Sözlük'te aydın'ı *"Kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse), münevver, entelektüel."*¹ diye tanımlar. Dil Derneğinin hazırlamış olduğu sözlük, aydın için *"Kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli, çağın gereksinimlerini benimseyen, değerlendirme yetisi gelişmiş (kimse), münevver, entelektüel."*² karşılığını verirken benzer bir tanım da Ali Püsküllüoğlu'nda yer alır: *"Genellikle öğrenim görmüş, çok okumuş, kültürlü, bilgili, görgülü, ileri ve açık düşünceli, kendisi aydınlanmış olduğu için çevresini de aydınatabilecek nitelikte olan (kimse). eş. entelektüel, esk. münevver."*³ Cevizci, Felsefe Sözlüğü'nde sadece entelektüele yer verip tanımını da şöyle yapar: *"Geleneksel anlamı içinde, düşünsel veya zihinsel etkinliğe yönelmiş, bilgili, değerlendirme ve eleştiri gücü yüksek, topluma öncülük etme misyonunu yüklenmiş aydın."*⁴ Hançerlioğlu'na göre ise aydın *"(Os. münevver, Fr. intellectual) Çağının bilgisiyle tutarlılaşmış kişi."*⁵dir.

Görüldüğü üzere sözlüklerde aydın, münevver ve entelektüel kavramları eş anlamlı olarak gösterilmektedir. Batı'daki entelektüele karşılık

¹ **Türkçe Sözlük**, Haz. Şükrü Haluk Akalın ve başk., Türk Dil Kurumu Yay., Ank. 2011, s.201.

² **Türkçe Sözlük**, Haz. Afet Kutlu ve başk., Dil Derneği Yay., Ank. 2005, s.161.

³ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yay., İst. 1995, s.169.

⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İst. 2005, s.610.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İst. 2000.,s,117.

olarak önce münevver bulunmuş ardından da aydın. Fakat bu sadece pratikteki kullanımdan kaynaklanan bir durumdur. Türk kültür ve medeniyet tarihinde entelektüel kavramının tam karşılığını bulmak mümkün değildir. Literatürümüze bugünkü kullanıldığı anlamda 1925'te giren "münevver" ve 1935'ten sonraki öz Türkçeleşmiş hâliyle "aydın" kelimeleri, entelektüel kavramına karşılık olarak düşünülen ve kültür hayatımızda sonradan yer eden kavramlardır.⁶ Bu zamana kadar entelektüelin tam muadili bir kelimenin olmayışı tabiidir ki Batı'daki entelektüellerin bizim dünyamızda aynısıyla yer almayışıdır. Kültür tarihimizde bilgisiyle, görgüsüyle, saygınlığıyla toplumda temayüz etmiş, görece entelektüel işlevi gören kimseleri ifade için *"âlim, mütefekkir, mütebahhir, molla, ulema, şeyh, derviş, hoca, bahir, allame, hakim, ârif, efendi, güzide, müstağrip, kalem erbabı, kalem efendisi, edip, bilgin, okumuş adam, büyük adam"*⁷ gibi kelime ve tamlamalar kullanılmıştır. Ancak bunların hiçbirisi tam anlamıyla, Tanzimat'la birlikte tanımaya ve anlamaya çalıştığımız Batı'nın entelektüel'i için kullanılamaz. Buradan hareketle entelektüel için önce münevver, sonrasında da aydın kavramları kullanılagelmiştir.

Yazarlarımızın ve düşünürlerimizin bu kavramları kullanışlarına ve bunlara yükledikleri anlamlara bakıldığında, şunlar söylenebilir:

Türkiye'de aydınların sosyolojik bir analizle ve bütüncül bir gözle değerlendirilmeye başlanmasında Sabri Ülgener'in "Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler" (1983) adlı çalışması ile Şerif Mardin'in ona cevaben yazdığı "Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi" (1984) önemli bir yer tutar. *"Bu iki makaleyle ilk defa şu veya bu düşünce adamının fikirlerinin düz anlatımla betimlenmesinden çıkıp entelektüel ya da aydın denilen kişinin toplumsal belirleyicileri ve psikolojik saikleri hakkında bilgi sahibi olmanın perdesi aralanmıştır."*⁸

⁶ Yunus Balcı, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 2002, s.21.

⁷ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.21.

⁸ Nur Vergin, "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", **Doğu Batı**, S.37, Temmuz 2006, s.9.

Bu makalelerin sahiplerinden Ülgener, entelektüele karşılık olarak kullanılan aydın tabirinin isabetinin tartışmalı olduğunu söylese de yazılarında iki kelimeyi, özel anlamlarını vurgulama dışında, birbiri yerine rahatlıkla kullanmıştır. *“Alelade okur yazar olmanın üstünde, kafası ile iş gören ve bilhassa kafası ile geçinen kişi”*⁹ olarak tanımladığı “intellectuelle” deyiminin sosyoloji sözlüğüne klişe olarak ihtilal öncesi Rusya’daki “intelligentsia” tabirinden yadigâr kaldığını belirtir.

Şerif Mardin ise *“Batı toplum tarihi içinde ortaya çıkan ‘intellectuel-intellectuals, intelligentsia, literati ve les clercs’ gibi ayrıntılı kavramların beraberinde getirdiği ayrıntılı inceleme sorumluluğu, bu uzantıları tek bir terime ‘aydınlar’a indirgenmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır.”*¹⁰ ifadesiyle bu kavramların biraz da zorunlu olarak, nitelik farkı gözetilmeksizin “aydın” terimiyle karşılandığı tespitini yapar. Mardin, literati ile intellectuel üzerinde durur. Literati geleneksel toplumlarda hayatını “bilme”ye veren, içinde bulunduğu topluluğun temel değerlerinin sağlanması ve kuşaktan kuşağa aktarılması görevini üstlenen kimselerdir. Literati eleştirci, sorgulayıcı, geleneksel değerleri tartıcı bir konuma geldiği ve bunu da bir grubun içinden değil birey olarak yapabildiği ölçüde “entelektüel”e dönüşür. Bu bağlamda Mardin, Türk aydınlarının literati niteliklerini henüz kaybetmediklerini ve entelektüel olarak nitelendirilmelerinin yanlış olacağının altını çizer.

Bu noktada Hilmi Yavuz’un söyledikleri de dikkate değerdir. *“ ‘Aydın’ın tanımını yapmak güç. Bu sözcük bizde ‘entelektüel’ karşılığında kullanılıyor. Oysa Osmanlıcası münevver’di; aydın’ı entelektüel değil ‘münevver’ karşılıyor.”*¹¹ diyen Yavuz, Osmanlı münevverinin doğrudan, akla ve bilime dönüş olan Batılı aydınlanma geleneğinden kaynaklandığını, entelektüelin ise aydınlanma geleneğine eklemlenen bir yanının olmadığını, Batı’da daha çok eleştirel, dönüştürücü ve bilinçlendirici bir işleve sahip olduğunu vurgular. Yavuz başka bir yerde Umberto Campagnolu’ya başvurarak Batı’da “entelektül” ve “kültür adamı” ayrımı olduğunu, buna göre bilgi ve yetilerini

⁹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, Derin Yay., İst. 2006, s.88.

¹⁰ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset (Makaleler 3)*, İletişim Yay., İst. 1999, s.256.

¹¹ Hilmi Yavuz, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Yay., İst. 1998, s.61.

belli bir amacın gerçekleşmesi için kullananları entelektüel, yeni insanlık değerlerinin üretilmesi için çalışanların ise kültür adamı olarak adlandırmanın doğru olacağını ifade eder. Bu manada entelektüel tüketici, kültür adamıysa üretici konumundadır. Yavuz “aydın”ı ise hem insanlık için yeni değerler üreten hem de var olan değerleri belli amaçlar için kullanarak tüketen üçüncü bir kategori olarak öne sürer ve şöyle tanımlar: *“Geçmişte üretilen bilgi ve düşünceleri temellük ettiği ölçüde (yani bir entelektüel olarak) gelecek için yeni insansal değerler üreten (yani bir kültür adamı olarak) karşımıza çıkıyor ‘Aydın’.”*¹²

Mehmet Ali Kılıçbay da aydın ile entelektüelin farklı gerçeklere denk düştüğü bilgisini verirken Yavuz’un aksine entelektüelin tüketici değil üretici olduğunu söyler. Ona göre entelektüel, Latince “intellectualis” kelimesinden türetilmiş olup soyut alanda yer tutan, mevcut fikirlerle ve düşüncelerle hesaplaşma uğraşı içinde olan kimsedir. Aydın ise Fransızca “eclairé” sıfatından türetilen, bilgi edinme ve eğitim yoluyla zihni aydınlanmış kişi anlamına gelen bir kavramdır. Bu yönüyle entelektüel üretici, aydın ise tüketicidir. Aydın ne zaman bilgiyi naklen değil de imalen üretmeye başlar o zaman entelektüel sıfatını almayı hak eder.¹³

Doğan Özlem de “münevver” veya öz Türkçesiyle “aydın” kavramlarının bizdeki izdüşümlerinin, Batı’daki “entelektüel” karakterine uymadığını, bunların geri sayılan geleneksel toplumdan ileri sayılan modern topluma geçiş için zorunlu olarak ortaya çıkan ve büyük ölçüde modern toplumun niteliklerini bilen “intelijensiya” kesimini temsil eden misyonerler olduğu üzerinde durur.¹⁴ Doğrudan fikir üretmekten ziyade belli bir misyonu eda etmeyi görev bilen aydın veya münevverler, aydınlanmış ve nurlanmış oldukları için kendi gibi olmayanları aydınlatmayı amaç edinmişlerdir. Bu noktada toplumu ikiye ayırmak da mümkündür: Aydınlanmış, aydınlanmamış. Zaten bu durum kavramlara da yansımaktadır. Aydın veya münevver bir

¹² Hilmi Yavuz, **a.g.e.**, s.63.

¹³ Mehmet Ali Kılıçbay, “Türk Aydınının Dünyasını Anlamak”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, (Hazırlayan Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995, s. 175-176.

¹⁴ Doğan Özlem, “Felsefe Geleneği ve Aydınımız”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, **a.g.e.**, s.211.

karşıtlığı çağrıştırırken akıl ve zekâ ile ilgili, düşünce ve bilgi üreten anlamına gelen entelektüel ise vurguyu kendine yapmaktadır. Dolayısıyla entelektüel kavramının kişisel ve oldukça yalıtılmış çağrışımları yanında aydın ya da münevver kelimesi daha toplumsal ve işlevsel bir çağrışım gücüne sahiptir.¹⁵

Türkçe yazmak gibi bir endişesi olmayan kimselerin münevver, entelektüel ve aydın kelimelerini rahatlıkla birbiri yerine kullanacaklarını ancak Türkçe sözcükler kullanmayı genel ilke edinen, Osmanlı ya da Batı kökenli sözcüklerin kullanımını ise özel anlamlarını vurgulamak amacıyla sınırlamayı benimseyenlerin ise önceliği “aydın”a vereceğini belirten Kemali Saybaşı, bu kelimelerin kullanımına dair şöyle bir öneride bulunur: *“Kendisini Batı’nın temsilcisi gibi gören kimselere Batı kökenli sözcükle ‘entelektüel’, geleneksel değerleri temsil ettiklerini öne sürenlere ise Osmanlı kökenli bir sözcükle ‘münevver’ denilebilir. Aydın kavramı ise konuya içinde yaşadığı ülkenin insanları ve onların sorunları açısından bakan, gerek Batı gerekse Osmanlı kaynaklı düşünceye, hatta Cumhuriyet düşüncesine eleştirel bir biçimde yaklaşan kimseleri tanımlamak için kullanılabilir.”*¹⁶

*“Entelektüel, tariflere hapsedilemez. Mefhumu dalgalanışları içinde kavramak, tarihe başvurmakla kabil.”*¹⁷ diyen Türk düşünce hayatının en önemli aydınlarından biri olan Cemil Meriç, entelektüel’in (genel anlamda) coğrafyadan coğrafyaya, ülkeden ülkeye değişen bir kavram olduğu ve görece entelektüel kimliği taşıyanların, içinde yaşadıkları toplumun şartlarına göre şekillendiği ve adlandırıldığı kanısındadır. Nitekim yaklaşık ilk yüz sayfası entelektüel ve entelijansiya konusuna ayrılan Mağaradakiler’de yer alan “Entelektüel yahut Avrupa’da Aydın”, “İntelijansiya yahut Rusya’da Aydın” başlıkları bu bakışın tezahürüdür. *“Cemil Meriç aydın, entelektüel ve münevver kavramlarına farklı anlamlar yüklemiş görünse de eserlerinde bu kavramlar hemen hemen aynı anlamı ifade etmektedir.”*¹⁸

¹⁵ Ertuğrul Günay, “Aydınlar, Devlet ve Demokrasi”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.507.

¹⁶ Kemali Saybaşı, “Münevver, Entelektüel, Aydın”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.158.

¹⁷ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İletişim Yay., İst. 1998., s.24.

¹⁸ İbrahim Özler, “Cemil Meriç’te Aydın Problemi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum 2000, s.38.

Anlaşılabacağı üzere münevver ve aydın kelimeleri Batı'daki entelektüel terimi için üretilen kavramlardır. Münevver, aydın ve entelektüelle birlikte bazen eş anlamlı bazen de kendine özgü anlamıyla kullanılan, bir başka coğrafyanın armağanı olan entelijansiya/intelijansiya terimini de düşünce dünyamızda sıkça görmek mümkündür. Bu kavramı çokça kullananların başında gelen Meriç, entelektüel ile entelijansiya arasındaki farkı Berdiav'a başvurarak şöyle yapar: *"Batı'ya göre bir entelektüeller topluluğudur, intelijansiya. Yanlış. Entelektüeller, kendilerini entelektüel çalışmaya adanmışlardır. Bilginler, hocalar, yazarlar gibi. Rus intelijansiyası başka bir oluşum. Bu topluluğun saflarına entelektüel olmayanlar da katılabilir. Bilginlerin, yazarların hepsini intelijansiyadan sayamayız. Intelijansiya, kendine mahsus sıkı bir ahlak anlayışı olan, belli bir dünya görüşüne inanan, belli bir yaşayış tarzı, belli alışkanlıkları bulunan bir topluluk. Adeta bir tarikat. Ayırıcı vasfı ne meslek, ne iktisadi durum, ne sosyal sınıf. Birliği yapan düşünce, daha çok sosyal düşünceler. Bu aydınlar yüzde yüz Rus."*¹⁹

Entelektüel ile intelijansiyanın birbirini yerine kullanılamayacak ölçüde önemli farklara sahip olduğunu belirten Zeki Özcan ise aradaki farkı şöyle ifade eder: *"Entelektüeller daha sivil bir toplumda etkindirler. Entelektüeller, modern kleriklerin ve kamu hukukçularının rolünü üstlenmişlerdir. Onlar olaylara hemen tepkide bulunurlar; meşruluklarını evrensel değerleri savunmalarından ve uzmanlıklarından alırlar. Oysa entelijansiya bir tür peygamberdir ve sosyal filozoftur; Rus toplumunun amaçlarıyla ilgili söylemi tekeline alır; gene entelijansiya, sivil toplumdan uzak, dolaysız sosyal realiteden uzakta evrimleşir. Oysa entelektüel, genellikle iktidara karşıt, evrensel değerler ve sosyal adalet adına hareket eder."*²⁰

Günümüzde sıkça tekrarlanan, çoğu zaman bir küçümseme ve alay ifadesi olarak kullanılan bir başka tabir ise "entel"dir. Entelektüel kelimesinin sadece yarısını alarak kullandığımız, hakiki entelektüel kimliğinden uzak, "-

¹⁹ Meriç, Cemil, a.g.e., s.67-68.

²⁰ Zeki Özcan, "Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller", **Doğu-Batı**, S.36, s.59.

miş” gibi yapan sözde aydınlar için yakıştırılan entel sözcüğü, etimolojisine paralel olarak “yarı aydın” manasını zihinlere sızdırmaktadır.²¹

Sonuç olarak Türkiye’de “entelektüel, entelijansiya, münevver, aydın” gibi kavramların çoğunlukla nitelik farkı gözetilmeksizin birbiri yerine kullanıldığı ancak bu terimlerin tarihsel, sosyal, kültürel ve politik arka planlarına bakıldığında farklı anlamlara, göndermelere, inceliklere sahip olduğu görülmektedir. Batı’da ortaya çıkan “entelektüel”e karşılık olarak yirminci yüzyılın başlarında önce “münevver”, sonrasında da arılaşmış bir Türkçeyle (biraz da ideolojik olarak) “aydın” terimleri üretilmiştir. Entelektüele karşılık olarak kavramlaştırılan münevver ve aydın bugün farklı anlamları çağrıştırmaktadır. “Münevver” akli ve kalbini nurlandırmış, daha çok geleneğin temsilcisi Osmanlı aydını iken “aydın” Batı yörüngeli, her şeyi akıl endazesıyla tartan Cumhuriyet aydını algısını oluşturmaktadır.

Bizdeki münevver veya aydının tam olarak Batı’daki entelektüele tekabül etmediği ve en temel farkın da entelektüelin üretici; aydının ise daha çok tüketici, var olan bilgiyi tekrarlayıcı, nakilci, yayıcı, aydınlatıcı taraflarının ağır bastığı genel kanıdır. Fakat biz çalışmamızda, yeri geldiğinde özel bir anlamı vurgulamak üzere münevver veya entelektüeli tercih etmekle birlikte kavram birlikteliği açısından genel olarak “aydın” terimini kullanacağız.

1.1.2. Aydının Nitelikleri

Aydın kavramı için yapılan her tarif bir bakıma onun nitelikleri, toplumda oynadığı rolü ve fonksiyonlarının vecizleşmiş özeti gibidir. Aydın için “etrafını cami, ağyarını mani” kesin bir tanımın yapılamayacağı aşikârdır. Zira aydın, toplumdan topluma, kültürden kültüre hatta aynı toplumun küçük odacıklarında bile değişkenlikler göstermektedir. Biz bu bölümde farklı kalemlere dayanarak aydının uzlaşa kabul edilebilecek genel nitelikleri üzerinde durmak istiyoruz.

Aydın kelimesi içerdiği mana itibarıyla bir karşıtlığı ifade eder: Aydın ve aydın olmayanlar. Yani aydın-halk ya da eski deyişle avam-havas. Erol

²¹ Fethi Naci, “Münevverden Entel’e”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, a.g.e., s.181-187.

Güngör, aydını sokaktaki insandan yani aydın olmayanlardan ayıran temel farkın, olaylara ve bunlar arasındaki ilişkilere bakış tarzında belirlediğini söyler. Aydını halktan farklı kılan özellik görünenlerin dışında, değişik, karmaşık ve ileri seviyedeki bilgiyi kazanabilecek bir zihnî terbiye ve düşünme metodu kazanmış olmasıdır: *“Aydın gördüğü şeyler arasında bir sebep-netice münasebeti bulmaya çalışarak halkın dar ve sathî dünyasının ötesinde objektif realiteyi kavramaya uğraşır. Halkın dünyası, inançlara, kanaatlere dayandığı halde, aydının dünyası daima ispat ve tahkik mevzuu olan bilgilere dayanır. Halkın bilgisi çok defa hadiselerin oluşundan sonraki müşahedelere bağlı kaldığı için istikbalde olacaklar hakkında hiçbir güvenilir tahmin vermez. Buna mukabil aydın bu hadiseler karşısında ‘niçin’ sualini sorduğu ve sebep-netice münasebetlerini araştırdığı için bizi hâlihazırda yaşamaktan kurtarır ve gelecek hakkında sağlam bir tatmin kazandırır.”*²²

Aydınlar diye ayrı ve homojen bir sınıfın olmadığı, cemiyet hayatının çok geniş bir kesiminin aynı başlık altında yan yana sıralanmış görülebileceğini belirten Sabri Ülgener, aydınların başlıca en önemli özelliklerini, *“kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek”*²³ olarak belirtir. Dağınık ve gevşek bir kümelenme gösteren aydınların birleştirici çizgisi *“fikri entelektüel vasıfları ile çoğu zaman tenkit ve oppozisyon biçiminde, ses ve söz sahibi olmayı statülerinin vaz geçilmez bir misyonu”*²⁴ saymalarıdır.

Ülgener, aydınların dikkat çeken temel özelliklerini şu üç maddede toplar:

“1- Çevreye yazı veya söz halinde devamlı bir mesaj iletme.

2- Mesaj’ı belli bir ihtisas konusu ile ilişkisi olmayarak (hatta olmaması şart), toplumun daha çok değer anlayışına yönelik ve mümkün olduğu kadar soyut mantıkî bir ifade biçiminde yayma duyurma (ışınlama da diyebiliriz).

²² Erol Güngör, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, Ötüken Yay., İst. 2007, s.254.

²³ Sabri F. Ülgener., **a.g.e.**, s.91.

²⁴ Sabri F. Ülgener., **a.g.e.**, s.92-93.

3- *Hızlı ve aralıksız ışınlama ile başkalarını entelektüel yeteneğine inandırmayı hedef alma.*²⁵

Görüldüğü üzere Ülgener, aydının toplum için bir mesajının olması, bunu da daha çok semboller kullanarak toplumla paylaşması ve kendisinin aydın olduğuna toplumu da inandırması gerektiğinin altını çizer.

Cemil Meriç, *“yazı ve söz aracılığıyla toplumun şuurlanmasına yardım eden, yol gösteren, aydınlatan kişi olarak”*²⁶ tanımladığı aydının başlıca vasfının eleştirmek olduğunu vurgulayıp aydınlar için şöyle bir taslak çizer:

“1- Entelektüel, zamanın irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.

2- Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.

*Başlıca vasıfları dürüst, uyanık ve cesur olmaktır. Yani bir bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir.*²⁷

Meriç gibi aydının eleştirel özelliğine yoğunlaşan Şerif Mardin’e göre aydının temel işlevi toplumda gelenekselleşmiş, kemikleşmiş, tabulaşmış değerleri bir grubun içerisinde değil bir “kişi” olarak sistemli bir şekilde tartmak, sorgulamaktır.²⁸ Bunu yapan aydın serbest fikirlere sahip özgür bir bireydir.

Kemal Karpat aydın, entelektüel ya da entelijensiya arasındaki farkın üzerinde durmayıp genel olarak modern çağdaki aydınların imparatorlukların millî devlete dönüşme safhasında ortaya çıktığını ve fonksiyonlarının da halk kitlelerini millet olarak bilinçlendirmek ve siyasi kimliği ön planda tutan yeni bir topluluk oluşturmak²⁹ olduğunu ifade ederken aydının misyon sahibi olma özelliğini vurgular.

²⁵ Sabri F. Ülgener., *a.g.e.*, s.98.

²⁶ Cemil Meriç, “Batıda ve Bizde Aydın Serüveni”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yay., s.130.

²⁷ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yay., İst. 1998., s.24.

²⁸ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.258

²⁹ Kemal Karpat, “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, *Doğu Batı*, S.35, s.63.

Edward Said aydının, daha çok muhalif ve iktidar karşısında ezilenlerin yanında, her türlü baskıya rağmen haklının sözcüsü olma özelliğini öne çıkartır. Ona göre aydın, *“Belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip bireydir.”*³⁰ Bu rolün özel, ayrıcalıklı bir boyutu vardır ve bu rol kamunun gündemine sıkıntı verici sorular getiren, ortodoksi ve dogma üretmektense bunlara karşı çıkan, kolay kolay hükümetlerin veya büyük şirketlerin adamı yapılamayan, devamlı unutulmuş ya da sümen altı edilen insanları ve meseleleri temsil etmek için var olduğunun farkında olanlar tarafından yerine getirilebilir.³¹ Çok zaman sıkıntı verici, aykırı hatta keyif kaçıracı olma pahasına, savunduğu değerleri görünür kılma çabasında olan, kamu adına temsil etme sanatını görev edinmiş birey olarak entelektüel, üzerine düşen bu görevi evrensel ilkeler temelinde yapar. Entelektüelin amacı insanın özgürlüğünü ve bilgisini artırmaktır.³² Bu amacı gerçekleştirmek için ise kuşkucu, her an tetikte, kendini dur durak bilmeksizin akılcı sorgulamaya ve ahlaki yargıya adanmış ve dili her yönüyle iyi kullanmayı bilen birisi olmalıdır.³³

Toplumsal sorunlara ışık tutma, insanlığı ilgilendiren problemler karşısında tavır sergileme aydının sıkça üzerinde durulan niteliklerindendir. Bu hususu dile getiren Zeki Özcan’a göre modernitenin ürünü olan ve kamusal alanda basının da yardımıyla yeni bir müdahale biçimi olarak ortaya çıkan, sosyal ilişkileri nesnelleştiren ve toplumun temeli olan değerleri ve normları aklileştiren aydınların görevi *“genel düşünceler ve inançlar, ortak dünya görüşü icat etmek değildir. Toplumdaki kendine göre önemli problemlere dikkat çekmek ve onların çözümü ya da ortaya çıkmaması için duyarlılık uyandırmaktır.”*³⁴

Aslında aydının niteliklerini belirlemeye çalışırken yapılması gereken ilk adım “Hangi aydın/entelektüel?” sorusunu sormaktır. Zira her toplumsal

³⁰ Edward Said, **Entelektüel**, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yay., İst. 1995, s.27.

³¹ Edward Said, **a.g.e.**, s.27.

³² Edward Said, **a.g.e.**, s.32.

³³ Edward Said, **a.g.e.**, s.34.

³⁴ Zeki Özcan, **a.g.m.**, s.62.

sistem, kendi zihniyeti doğrultusunda ürettiği değerleri mücessem hâle getiren kendine has bir aydın grubu meydana getirecektir. Aynı zaman diliminde aynı toplumda hoş görülebilir ayrılıkların dışında, zıt karakter sergileyen aydınlara rastlamak mümkündür. Örneğin görselliğin ve iletişimin had safhaya ulaştığı, kitle kültürünün egemen olduğu günümüz dünyasında, kültür sanayisi ve gösteri toplumunun ortaya çıkardığı ve kendi çıkarları doğrultusunda işlev gören aydınlar(!), kitleleri yönlendirerek kimliksiz ya da verili kimliklere dayalı çoğunluk üretme³⁵ çabası içerisinde iken kimi aydınlar da kitle kültürünün, küreselleşmenin ve kimliksizleşmenin insana ve doğaya yaptığı tahribatları haykırma uğraşındadır. Dolayısıyla *“bir toplumda asıl mesele entelektüellerin azlığı ya da çokluğu değil, hangi zihniyete sahip olduklarıdır. Kişileri ‘kalite’ olarak birbirinden ayıran özümseme, yaratıcılık, özgürlük, derinlik gibi unsurları bir yana koyarsak; entelektüelliğin hayati işlevi toplumu hangi zihniyete doğru yönlendirdiği, toplumun yeniden üretiminde nasıl bir işlev gördüğüdür.”*³⁶

Aydının nitelikleri belirlenirken üzerinde çokça durulan, özellikle dar alanda uzmanlığın giderek yaygınlaştığı günümüzde daha da güncel bir tartışma konusu olan bir başka mesele aydın/entelektüel ve uzman/teknisyen/teknokrat/bilim insanı ayrımıdır. Belli bir alanda (fikre dayalı olarak) ihtisaslaşma aydın olmak için yeterli midir? Değilse bir konuda mesleki uzmanlığa sahip bu teknisyenlerin aydın sıfatını hak edebilmeleri için hangi vasıfları haiz olması gerekmektedir?

Jean Paul Sartre, aydını *“üstüne vazife olmayan şeylere karışan”*³⁷ biri olarak niteler. Ona göre bilim insanı olmak aydın olmak için yeterli değildir. Örnek olarak da atom silahlarını mükemmelleştirmek için atomun parçalanması üstünde çalışan bilim insanlarına aydın denilemeyeceğini ve ne zaman bu insanların aydın olarak değerlendirilebileceğince dair şu ifadeleri kullanır: *“Onlar bilim adamıdır, işte o kadar. Ama yapılmasına göz yumdukları bu silahların yıkıcı gücü karşısında dehşete kapılan bilginler bir araya gelerek*

³⁵ Mahmut Mutman, “Yeni Kültür ve Aydınlar”, **Doğu Batı**, S.36, s.13.

³⁶ Etyen Mahçupyan, “Hangi Entelektüel?”, **Doğu Batı**, S.35, s.25.

³⁷ Jean Paul Sartre, **Aydınlar Üzerine**, Can Yay., İst. 2010, s.15.

*kamuoyunu atom bombasının kullanılmasına karşı uyaran bir manifesto hazırladıklarında artık birer aydındılar.*³⁸

Nur Vergin'e göre kişinin aydın olarak nitelendirilmesini sağlayan onun meslekî uzmanlığı değil, *“hayata bakış açısı, duruşu, sahip olduğu değerler ve bu değerlere adanmışlığı”*³⁹dır. O, bu anlamda aydın kategorisinin merkezine, düşünce ve kültür üreten yazarları, felsefecileri ve sanatçıları yerleştirir. Dosyalarına hâkim, tuttuğunu koparan bir usta avukatı, kendi bilim dalında iyi bir uzman olan yetkin bir akademya mensubunu ya da yaptığı ameliyatlara yüzlerce hastanın hayatını kurtaran bir hekimi (sadece bu yönleriyle) değil.

Cemil Meriç, aydın ve salt fikir işçisi olarak bilim insanı ayrımı üzerinde dururken aydının muhalif, eleştirmen kimliğiyle birlikte toplumun şuurlanmasında, evrensel standartlara ulaşmasında yazılarıyla ve sözleriyle bazı ahlaksal prensiplere sadık kalarak (Örneğin insanlık üzerinde son derece olumsuz etkilere yol açabilecek buluşlar üzerinde çalışan bilim adamının doğayı öğrenme ve denetleme tutkusuna rağmen insanlık için bundan imtina etmesi.) yardımcı olması gerekliliğinin altını çizer.⁴⁰

Edward Said de uzman ya da profesyonellerin sadece bu yönleriyle aydın/entelektüel sayılamayacağı kanısındadır. O ayrıca, aydınlar için uzmanlaşmanın veya profesyonelizmin bir baskı unsuru, kısaca hatta tehdit olduğu hususunu ısrarla vurgular. Uzmanlaşma heyecan duyma ve bir şeyler keşfetme duygusunu öldürür ki bunların her ikisi de aydında bulunması gereken duygulardır.⁴¹ Uzmanlaşma, belli bir yöne kayma ve sınırlanmanın beraberinde tembelliği, bilirkışı olmak için otoritelerden tasdikname almayı ve de iktidar adına çalışmayı gerektirecek bir konuma sürükler insanı.⁴² Dolayısıyla aydın, kendini tamamen bir hükümetin siyasi hedeflerine, büyük bir şirkete ya da kafaları aynı biçimde çalışan profesyonellerden oluşan bir

³⁸ Jean Paul Sartre, **a.g.e.**, s.16.

³⁹ Nur Vergin, **a.g.m.**, s.20.

⁴⁰ Cemil Meriç, “Batıda ve Bizde Aydının Serüveni”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, **a.g.e.** s.131-135.

⁴¹ Edward Said, **a.g.e.**, s.76.

⁴² Edward Said, **a.g.e.**, s.77.

loncaya teslim etmemelidir. Zira bu tür durumlarda kişiyi ahlaki vicdanını unutmaya, sadece uzmanlık alanı içinden düşünmeye ya da başkalarına ayak uydurmak için şüpheliği rafa kaldırmaya iten çok güçlü ayartılar bulunmaktadır.⁴³ Aydınların tek dayanağı, ödünsüz düşünce ve ifade özgürlüğü olmalıdır.⁴⁴

Said'in aydınların uzmanlaşmasına ve profesyonelleşmesine bu denli itiraz etmesindeki etken, belki de uzman ve teknokrat kimlikli entelektüellerin Gramsci'nin organik aydınlar kategorisine kaymalarıdır. Gramsci toplumda entelektüel işlevi gören aydınları ikiye ayırır: Bunlardan birincisi profesyonel anlamda aydın olarak nitelendirilebilecek sanatla, bilimle, kültürle uğraşan, nesilden nesile aynı şeyleri yapmayı sürdüren geleneksel aydınlar; ikincisi ise çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı organik aydınlardır.⁴⁵

Gramsci'nin organik aydınlarına karşı çıkan ve bu tutumun aydını sınırlayacağı ve sıradanlaştıracığı eleştirisinde⁴⁶ bulunan Julien Benda'ya göre gerçek aydınlar, *“Özünde pratik amaçlar gütmeyen faaliyetler yürüten, bir sanat ya da bilimle ya da metafizik spekülasyonla ilgilenmekten keyif alan, özetle manevi avantajlara sahip olan, yani bir bakıma şöyle diyen kişilerdir: ‘Benim krallığım bu dünyanın krallığı değil.’”*⁴⁷

Anlaşılabileceği üzere aydınlar, kendilerini sadece belirli bir uzmanlık alanıyla sınırlandırmazlar. Uğraşları, ufukları, ilgi alanları genişler ve çeşitlilik gösterir.⁴⁸ Gerçek aydınlar meslekleri ne olursa olsun sosyoloji, tarih, sanat, edebiyat gibi bireyin iç dünyasını duygu ve düşünce bakımından zenginleştirecek okumalardan ve etkinliklerden uzak durmazlar.

⁴³ Edward Said, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁴ Edward Said, **a.g.e.**, s.85.

⁴⁵ Murat Belge, “Tarihi Gelişme Sürecinde Aydınlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, **a.g.e.**, s.125.

⁴⁶ Bu konu için ayrıntılı bkz: Julien Benda, **Aydınların İhaneti**, (Çev. Cem Soydemir), Doğu Batı Yay., Ank.2006.

⁴⁷ Julien Benda'dan naklen Edward Said, **a.g.e.**, s.23.

⁴⁸ Türker Alkan, “Aydın Dediğin Kim Ola Ki”, **Radikal**, 16.08.2005.

Aydınlar için tartışılmalı bir başka konu da aydınların toplumsal bir sınıfa dâhil olup olmadığı; tarihi, kültürü, milliyeti ve ideolojisi(!) karşısında ne kadar özgür ve özgül kalabildiğidir.⁴⁹

Genel olarak toplumsal bir sınıf kabul edilmeyen, homojen olmayan toplumsal bir katman olarak nitelendirilen aydınların içinde yaşadığı toplumla ilişkisi Nazım Hikmet'in "Davet"⁵⁰ şiirindeki ağaç örneğine benzetilebilir: Hem bir ormanın parçası hem de şahsiyetini hiçbir zaman kaybetmeyen müstakil bir ağaç (Hilmi Yavuz'un deyişiyle bir "özerk birey"). Elbetteki bir toplumun üyesi olan aydının tarihi, kültürü, milliyeti ve ideolojisi de olacaktır. Burada önemli olan aydının bu değerlere yaklaşımıdır. Çoğu zaman sara nöbetleri içerisinde şüpheci, eleştirici bir tavır sergileyen aydın, geçmişten günümüze taşınan geleneksel değerleri ne tamamen eksiksiz kusursuz kabul eder ne de külliye ret. Ulusal bir kimliği olmasına karşın uluslararası evrensel standartları takip eden aydının tarihine ve kültürüne bakış açısı bu minvaldedir.

Her aydının kendine özgü belirli bir dünya görüşü ve ideolojisi vardır ancak o herhangi bir ideolojinin şaşmaz savunucusu, ideoloğu değildir. *"İdeoloğun, ideolojisiyle olan ilişkisi bir dindarın dinle kurduğu ilişkiye benzer. Dindar sorgusuz sualsiz dininin ortaya koyduğu düşünceleri benimser. İdeolog da benzer bir biçimde bayraktarlığını yaptığı düşüncelerini eleştirme gereği hissetmez. İdeoloji sayesinde zaten hakikate ulaşmıştır."*⁵¹ Aydın ise verili her türlü hakikate belli bir mesafeden bakan kimsedir.

Aydınların vurgulanması gereken bir başka özeliği "dil"le olan ilişkisidir. Dil zannedildiği üzere sadece bir iletişim aracı değildir. Dil, dünyamızın sınırlarını belirleyen, düşüncemize ev sahipliği yapan ve bu yönüyle felsefenin, mantığın ve matematiğin temelini oluşturan çok yönlü bir sistemdir. Aydınlanan ve aydınlatan aydınlar, dili etkili kullanma

⁴⁹ Bu konu için bkz: Rüstem Erkan - Faruk Bozgöz, "Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji", **Doğu Batı**, S.29, s.215-227.

⁵⁰ Nazım Hikmet'in "Davet" şiirinden: "Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür / Ve bir orman gibi kardeşçesine"

⁵¹ Yılmaz, V. Ertan, "Düşünce Hayatının İki Zıt Figürü: Entelektüeller ve İdeologlar", **Doğu Batı**, S.29, s.235.

durumundadır. Yazı ve söz onların vazgeçilmezleridir. Aydınların kullandığı dil, ortalama kullanımdan daha zengindir. Derinlikli, çok katmanlı, göndermeleri ve çağrışım dünyası zengin bir dil kullanımı göze çarpar. Kavramlar, terimler, semboller fazlacadır. Nitekim pek çok sosyoloğun gözünde aydınların tek ortaklaşa uzmanlık alanları “simge” kullanmalarındır. Edward Shills de aydınları, *“herhangi bir toplumda, iletişim ve anlatımlarında, toplumun öbür üyelerine oranla çok daha sık bir şekilde, insan, toplum, doğa ve evren konusunda genel kapsamlı ve soyut simgeler kullanan kişiler topluluğu”*⁵² olarak tanımlar.

Verilen bu bilgiler doğrultusunda şöyle bir aydın tanımı denemesi yapılabilir: Belli bir kültür ve bilgi birikimine sahip; akliselim ve derinlikli düşünebilen; anlama düzeyi ve duyuları gelişmiş; her türlü verili hakikatlere mesafeli; olaylara ve durumlara ön yargısız, eleştirel, analitik, çok boyutlu bakabilen; ne olursa olsun, çıkarsız haklıyı, doğruyu savunan; insana ve doğaya karşı duyarlı; evrensel değerleri haiz; dile kuvvetle hâkim ve daha çok simgelerle konuşan, yazan; birey tavrı gelişmiş kimselerdir.

1.2. TARİHÎ GELİŞME SÜRECİNDE AYDIN

1.2.1. Batı’da Aydın

Tarihe bakıldığında her dönem ve her toplumda, bilgi düzeyi, bilginin kullanımı, düşünce gücü, sezgi yetisi, bilmeyene bildirme, anlamayana anlatma gibi özellikleriyle ortalama kitlenin üstünde beliren; bulundurduğu bilgi tekeliyle, kaynağı ne olursa olsun, halkın içerisinde öne çıkan; içinde yaşadığı dönemin, coğrafyanın ve toplumun istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak entelektüel işlev gören kimselere rastlamak mümkündür. Büyücüler, şefler, şamanlar, din adamları, filozoflar gibi. Ancak bugünkü kullandığımız manada aydınların (entelektüellerin) ortaya çıkışı 19. yüzyıl başlarıdır. Aydınların akıl, zekâ ile ilgili bir sıfat olmaktan çıkıp toplumda belli bir işleve ve konuma sahip toplumsal bir kategori olarak yer alışı, bu yüzyılda

⁵² Edward Shills’den (“Intellectuals”, Encyclopaedia of Social Sciences) naklen Murat Belge, **a.g.m.**, s.137.

gerçekleşir ki bu yönüyle Batı'daki ayınlar, modernitenin bir ürünü olarak düşünülebilir.⁵³ Biz bu bölümde Batı'daki aydınların ana hatlarıyla tarihteki iz sürümünü gerçekleştireceğiz.

Cemil Meriç'e göre entelektüellerin/aydınların en uzak cediti, M.Ö. 5. asırda ortaya çıkan sofistlerdir. Yarı hoca yarı gazeteci olarak karşımıza çıkan, sözü ve kalemi kuvvetli olan sofistlerin asıl amacı, gençleri pratik ve sosyal hayata hazırlamaktır.⁵⁴ Yerleşik inançlara savaş açan, soyut delilleri kabul etmeyen sofistler, ahlak ve düşünce alanında birer devrimciydiler.⁵⁵ Onlar kültürü dar çevrelerin tekelinden kurtarmış, entelektüel hayatın bütün yönlerine dikkat çekmişlerdir. Felsefeye ve ilme, tenkit zihniyetini ve ölçüsüz soyutlamalardan kaçmak alışkanlığını getirmişlerdir.⁵⁶ Bu vasıflarıyla sofistler, I. Aydınlanma diye de adlandırılan "Helenistik Aydınlanma"nın alt yapısını inşa etmişlerdir. Buradan hareketle Avrupa'da 18. yüzyılda aydınların gerçek kimlikleriyle tezahür ettiği "Aydınlanma Hareketi" zemininin bir benzerinin Sofistlerin yaşadığı dönemde görüldüğü söylenebilir. *"18. yüzyılın önyargılardan kurtulma, uzlaşma ve doğaya dönüş mücadelesiyle, burada ortaya çıkan bazı düşüncelerin şaşırtıcı benzerliği, İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısını da 'Aydınlanma Çağı' sıfatıyla tescil etmiştir. Gerçekte bütün tinsel yapılarıyla her iki çağ belli bir akrabalık gösterirler."*⁵⁷ Bu manada entelektüeller, sofistlerin torunudur.⁵⁸

Sofistlerden sonra Batı düşüncesine yön veren ikinci aydın grubu, rahip(klerk)lerdir. Batı'da Roma İmparatorluğu ile birlikte uzun bir dönem, hâkim ideolojinin sahibi olan rahipler, aslında bir entelektüelden ziyade Hristiyanlığın yayıcısı konumunda olan bir ideologdur.⁵⁹ Bu dönem Avrupa'sında, merkezinde rahiplerin olduğu "kilise", yekpare yapısı ve değişmez evrensel doğrularıyla toplumsal yapıştırıcı olarak hem inanç

⁵³ Murat Belge, **a.g.m.**, s.122.

⁵⁴ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İletişim Yay., İst. 1998, s.26.

⁵⁵ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.27.

⁵⁶ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.28.

⁵⁷ Walter Kranz'tan ("Griechische Philosophie") naklen Oktay Taflalı, "Batı Medeniyetinin Mutsuz Çocuğu Entelektüel", **Doğu Batı**, S.35, s.167.

⁵⁸ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.28.

⁵⁹ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.33.

sisteminin muhafızı ve düzenleyicisi hem de düzenin sürmesi için gereken “bilgi”lerin üreticisi ve aktarıcısıdır. *“Bu bağlamda, 18. yüzyıl Batı Avrupa’sına gelinceye kadar bilgi (bilim değil) tekeli, okumuş rahipler-din adamları (clericus) sınıfının tekelinde kalmıştır. Bütün merkezi formasyonlarda, dinsel kastın bilgi ve ideoloji üretme tekeline sahip olduğu görülmektedir.”*⁶⁰

Anlaşılabacağı üzere skolastik felsefenin egemen olduğu Orta Çağ Avrupa’sının aydın tipi olan rahipler/klerkler entelektüel vasıftan bir hayli uzaktır.

Batı’da kilisenin idare ettiği bireyi hiçe sayan, kapalı, tekil, duruk, monoton yapıyı kırarak entelektüel gelişmenin önünü açan Rönesans olmuştur. Rönesans felsefesinin ana eğilimi, *“Kendini her türlü bağlılıktan sıyırmak, yalnız kendine dayanmak, kendini arayıp bulmaktır. Bunun için de, Renaissance düşüncesi kendini bütün tarihi otoritelerden bağımsız kılmaya, dünya ve hayat üzerindeki görüşlerine yalnız deneyin ve aklın sağladığı doğrularla biçim vermeye çalışır. Bu doğrular da hazır olarak verilmiş değildirler; aranmaları, uğurlarında savaşılmaları gerekir; bu iş insan için sonsuz bir ödevdir.”*⁶¹ Bu işi üstlenen Rönesans aydını, zihnî (intellectual) faaliyetten hoşlanan, her şeyden mümkün olduğu kadar haberli olmaya çalışan, kişiliğini ve dünyaya bakış açısını genişletmek isteyen insandır.⁶² Bir geçit dönemi olan ve Orta Çağdan ilk kopuşu simgeleyen Rönesans, aydının gerçek hüviyetini bulmasında önemli katkılar sağlayan bir ara dönemdir.

Batı’da 16. yüzyılla birlikte ulus devletleri ve ulusal diller ortaya çıkmaya başlamış ve böylece Rönesans ile hız kazanan kilise orijinli kapalı, tekdüze, statik yapı değişmeye devam etmiştir. Bu değişimin bir sonucu olarak burjuvazi ağırlık kazanmıştır. Burjuvaziyle birlikte devletten bağımsız, yeni bir ideolojinin kurucusu ve savunucusu olarak karşımıza çıkan bu dönemin aydınları, filozofları hürriyetçiliği, akıl eşliğinde tahlil yöntemini kullanarak tartışmış ve soylular ile kiliseye savaş açmışlardır.

⁶⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Aydını”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, a.g.e. s.55.

⁶¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi., İst. 2002, s.163.

⁶² Yunus Balcı, a.g.e., s.12.

1731-1777 yılları arasında Fransa’da hümanist, seküler, din yerine erdem ve ahlaki önceleyen bir anlayışla ve modern bir yazma yöntemiyle on yedi ciltlik “Encyclopedie”yi çıkaran ve “ansiklopedistler” olarak tanımlanan aydınlar “*çağımızın ilk entelektüelleridir.*”⁶³ Bu aydınlar, özellikle Diderot ve D’Alembert’in girişimleriyle Encyclopedie etrafında buluşarak rahiplerin, kleriklerin evrenselciliğinin yerine kendi evrenselciliğini getirmişlerdir.⁶⁴ Dolayısıyla “klerk, literati” gibi değerleri koruyucu ve aktarıcı aydınlar yerine, geleneksel değerleri sorgulayan, tartan ve yeni değerler üreten “entelektüeller” ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Batı’da tam anlamıyla entelektüellerin ortaya çıkışı, “Aydınlanma Hareketi”yle olmuştur. “*Aydınlanma hareketinin bizzatı kendisi ise aydını yaratan orta sınıfın ideolojisidir.*”⁶⁶ Aydınlanma, “*Avrupa’da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan, önde gelen birtakım filozofların akli, insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönemin, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri*”⁶⁷ çağının adıdır. Bir başka deyişle “*Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi akli, kendi görgüleriyle hayatını aydınlatmaya girişmesidir.*”⁶⁸ Batı’nın (Tanzimat’tan bu yana bizim de) düşünce ve kültür dünyasında Aydınlanma hareketinin çok önemli bir yeri vardır.

“*Çağının ve içinde yaşadığı toplumun durumu ve sorunları hakkında zengin bir bilgi birikimine sahip ve bu birikim temelinde analiz, sorgulama, değerlendirme yapan, düşünce üreten, daha iyi bir toplum ve giderek daha iyi bir insanlık için gerektiğinde politik eylemde bulunan bir insan tipi olarak ‘entelektüel’ büyük ölçüde Aydınlanma çağının bir ürünüdür.*”⁶⁹ Bugün entelektüel tanımlanırken vurgulanan her türlü otoriteden bağımsız, akılcı,

⁶³ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁴ Mehmet Ali Kılıçbayı, **a.g.m.**, s.56.

⁶⁵ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.260-261.

⁶⁶ Mehmet Ali Kılıçbayı, **a.g.m.**, s.56.

⁶⁷ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.175-176.

⁶⁸ Macit Gökberk, **a.g.e.**, s.289.

⁶⁹ Doğan Özlem, **a.g.m.**, s.207.

deneyci, ilerlemeci, bireyci, laik, evrensel değerlere sahip, insancıl gibi niteliklerin büyük bir bölümü Aydınlanma döneminden miras kalmıştır.

Entelektüel kelimesinin terimleşmesi ve bugünkü anlamda kullanımı, 1898’li yıllarda Dreyfus Olayı ile ilgili tartışmalarda ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Entelektüel, devlete meydan okumaya cesaret eden, kültürel ve politik öncü anlamlarında öncesinde kullanılıyor olsa da Dreyfus olayıyla kavramsallaşmıştır.

Özetle, Alfred Dreyfus Fransız Ordusunda Yahudi bir yüzbaşı iken gizli bilgileri Almanlara sızdırma gerekçesiyle vatana ihanetle suçlanır ve yargılandığı mahkeme tarafından rütbeleri alınarak ömür boyu sürgüne gönderilir. Ardından Dreyfus’un ailesinin, bazı gazeteci ve politikacıların girişimiyle yeniden yargılanan Dreyfus suçsuz bulunur fakat Ordu bunu gizlemeye çalışır. Olayın basına da sızmasıyla birlikte kamuoyu, Dreyfus yanlısı ve karşıtı olmak üzere ikiye ayrılır. Bu tartışmalar esnasında L’Aurore gazetesinin editörü Clemenceau, Emile Zola’nın başını çektiği Dreyfus yanlısı grubu, onların saygıdeğer niteliklerini kamuya aktarmak için “les intellectuels” olarak takdim eder.⁷¹ Böylece Zola prototipinde akli, her şeye rağmen çıkarsız hakkı savunan, devlet yerine bireyi önceleyen, insani değerlere saygılı, her daim doğrunun yanında olan mücadeleci “entelektüel (aydın)” gün yüzüne çıkmıştır.⁷² Bu olaydan sonra bahsedilen özelliklere sahip kimseler, entelektüel olarak adlandırılmıştır.

Her dönem tartışılan entelektüeller, 20. yüzyılda da, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının insanlık adına yaptığı yıkımlardan sonra şiddetle tenkit edilmiştir. Bilginin, aklın, tekniğin kısacası aydının içinde parladığı modernizmin, insanları mutlu edeceğine dair ciddi tereddütler belirmiş ve bu durum aydınları tartışmalı hâle getirmiştir. Örneğin postmodern ve yeni muhafazakâr eleştirmenlere göre günümüzde aydınlar, bilgi yoluyla iktidarın uzantısı hâline gelmiştir ve bu da modernitenin kültürel pratiklerinden

⁷⁰ Zeki Özcan, **a.g.m.**, s.44.

⁷¹ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.256.

⁷² Dreyfus Olayı ve sonrasıyla ilgili bkz. Zeki Özcan, **a.g.m.** s.44-49.

kaynaklanan yapısal bir sorundur.⁷³ Bu ve benzeri eleştiriler göstermektedir ki günümüz Batı dünyasında ve diğer yerlerde aydının toplumdaki yeri, görevleri ve nitelikleri değişimle birlikte yeniden ele alınmalı ve tartışılmalıdır.

1.2.2. Türkiye’ Aydın

1.2.2.1. Osmanlı’da Aydın

Batılı anlamda aydının, Tanzimat’la beraber bizim toplumumuzda belirmeye başladığı genel bir kabuldür. Ancak bilgisiyle, görgüsüyle, sezgisiyle, duyarlılığıyla ortalama kitlenin üzerine çıkan ve içinde yaşadığı toplumun ve zamanın şartları çerçevesinde entelektüel işlev gören tipler, Türk düşünce ve kültür dünyasında hep olagelmıştır. Nitekim İslamiyet’ten önce belli özellikleriyle toplumda temayüz etmiş şaman, baksı, ozan gibi tipler İslamiyet’in kabulüyle birlikte yerini şeyh, ulema, molla gibi tiplere bırakmıştır. Bunlar da Batı’daki ilerleme ile Osmanlı’daki gerilemeye paralel olarak etkinliklerini yitirmiş ve Tanzimat’tan itibaren rasyonel düşünen, daha seküler davranan, Batı tandanslı aydınlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı toplum düzeni, saray ve taşra olmak üzere ikili bir yapıya sahipti. Sarayda padişahla birlikte “ilmiyye, seyfiyye, kalemiyye” sınıfları iktidarı paylaşıyordu. Bilginin üretilmesi ve yayılması konusunda doğrudan ilmiye sınıfı vazifeliydi. Divan-ı Hümayun’da şeyhülislam ile temsil edilen ilmiyye sınıfı, medrese eğitimi almış âlimlerden oluşuyordu. Bu sınıfın devlet içerisindeki görevleri tedris (bilgi aktarma), kaza (İslam hukukuna göre bilgi verme) ve ifta (yapılanların şeriata uygunluğunu kontrol etme) idi. Toplumda son derece etkin olan, otoritesini dinden alan ilmiyye sınıfının temsilcisi “ulema”, bilgi ve ideolojiyi kendi tekelinde bulunduruyordu.⁷⁴ Ulema, Osmanlı’nın en önemli aydın tabakasıydı. Bu aydınların, Shils’de ifadesini bulduğu üzere, entelektüel faaliyetleri “yaratmak”tan ziyade “tekrarlamak”tı.

⁷³ Nazım İrem, “Radikalleştirilmiş Aydınlanma Projesi Kıyısında Entelektüeller ve Jürgen Habermes”, **Doğu Batı**, S.35, s.211.

⁷⁴ Murat Belge, “Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, a.g.e., s.123.

*“Osmanlı’da sınıf-ı ulema tekrarlayıcıydı. Kur’an’ın, hadislerin ve daha önceki imam ve müçtehitlerin tekrarlayıcısı.”*⁷⁵ Bu noktada Osmanlı aydını araştırmaktan, üretmekten, yaratmaktan ve yenilikten ziyade aktarmak, dışarıdan nakletmek, peşin/hazır çözümlere sarılmak, eleştirmek, kumanda etmek eğilimi taşımakta; gözlem ve deney yerine analoji ve çıkarsama yapmaya daha yakındı ki kuşkusuz yenilik ve yaratıcılığa uygun olmayan bu durum, aydınları ‘memurlaşma’ya, ‘ajanlaşma’ya götürmekteydi.⁷⁶ Böyle bir tehlike, Osmanlı aydınları için hep olageldi.

Devlet düzeninin ve toplumsal yaşamın şeriat hükümlerine göre işletildiği Osmanlı düzeninde ulema (Çoğul anlam taşısa da tekil olarak da kullanılır.) ve din adamları aynı kişilerdi. *“Bilim adamı ve aydın, dinden ve camiden çıkıyordu.”*⁷⁷ Bu anlamda Osmanlı aydınlarının eleştirelilikleri dinin sınırları içerisinde idi ve hem kendilerini hem de devleti, İslami normlara göre denetliyorlardı.

Osmanlı toplum hayatında, saray çatısı altındaki medrese kökenli âlimlerin dışında, özellikle taşrada neşet eden, düşünce ve kültür hayatına yön veren veli, derviş, ahi, şair, edip ve belli bir sanatı icra eden sanatkar tipler de etkindi. Özellikle, tarikat ve tekkelerde tasavvuf kültürüyle yoğrulan veliler ve dervişler, toplumda saygın bir yere sahipti. İslamiyet’in ve eski Türk toplumunun en yüce ve en insani değerlerini temsil eden veliler ve dervişler saray, ordu ve bürokrasinin ezici, maddi ve mutlak gücünü tenkit ederek, küçümseyerek yerli yerine oturtan manevi bir güç vücuda getirmişlerdi. Bu bağlamda onların rolünü çağdaş toplumda iktidarı ve diğer ezici güçleri, fikirleri ile tenkit eden aydınların rolüne benzetebiliriz.⁷⁸

Osmanlı toplumunun yapılanmasında “ahi”ler de önemli bir yer teşkil eder. Maddi, manevi bazı özelliklerle donanmış, ciddi bir terbiye ve disiplinden geçmiş olan, çalışan şehirli esnaf kesimini temsil eden bu zanaat

⁷⁵ Cemil Meriç, “Batı’da ve Bizde Aydının Serüveni”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi a.g.e.**, s.133.

⁷⁶ Nuri Bilgin, “Toplumdan Sosyal Sisteme Entelektüeller”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, a.g.e.**, s.194.

⁷⁷ Yavuz G. Yıldız, “Türk Aydın ve İktidar Sorunu”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, a.g.e.**, s.361.

⁷⁸ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 - Tip Tahlilleri**, Dergâh Yay., İst. 2007, s.118.

erbabı ahiler, “Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin teşekkülüne gaziler, veliler, âlimler kadar önemli rolü olan insanlardır.”⁷⁹

Entelektüel işlev gören üzerinde durulması gereken bir diğer kesim de “İslamî kültür çerçevesinde ortaya çıkıp 19. yüzyıla kadar varlığını koruyan, çoğu çeşitli devlet kademelerinde bulunmakla birlikte ilmiye, seyfiye ve kalemiye mensuplarına göre daha hür bir zihnî faaliyet alanına sahip olan şairler, edipler; orta oyuncular, hayal ve gölge oyuncular gibi sanatkârlar da birer aydın zümresi olarak görülebilir. Zira bahsi geçen zümreler ilmiye, kalemiye, seyfiye gibi olmasa da sınırları belirlenmiş kalıplar içerisinde bir hayat görüşünü, bir medeniyet anlayışını bir estetik ve sanat zevkini kendilerinden sonra gelen nesillere aktararak bir anlamda entelektüel faaliyetin tekrarlayıcı ve yayıcı fonksiyonunu yerine getiriyorlardı.”⁸⁰

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı toplumunda dönemin şartları içerisinde entelektüel işlev gören aydınlar, genel karakteri icabı İslamiyet’e ve geleneksel değerlere sadık, üretmekten ziyade tekrarlayan, yayan, misyon sahibi kimselerdir. Osmanlının son dönemlerinde Batı’nın karşısında askerî, siyasi, iktisadi alanlarda başta olmak üzere genel anlamda geri kalması, beraberinde bazı değişimleri, dönüşümleri zorunlu kılmıştır. Bu süreç de geleneksel Osmanlı “münevverler”i yerine, yeniye temsil eden “aydınlar”ı öne çıkarmıştır.

1.2.2.2 Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın

Karlofça’dan beri Batı karşısında gerileyen, çözülen, güç kaybeden Osmanlı Devleti, yenilgilerin ardından Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmiş ve ilk olarak pratik fayda doğrultusunda, gerekli görülen alanlarda birtakım yeniliklere başvurmuştur. Bu anlamda yeniçerilerin lağvedilip yeni bir ordunun kurulması, mühendishane ve askerî okulların açılması, Batı’dan eğitim amaçlı subay ve hocaların getirilmesi, öğrencilerin Batı’ya gönderilmesi, Avrupa’da daimi elçiliklerin açılması, kitap basımının artırılması, Tercüme Odası’nın hayata geçirilmesi gibi yenilikler zikredilebilir.

⁷⁹ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s.119.

⁸⁰ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.31.

Ordunun ıslahı, Batı tekniğinin kabulü, teknikle doğrudan doğruya ilgili, Batı ilminin öğretilmesi gibi reformlarla başlayan Batılılaşma hareketi, 1839'ta Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile siyasi, hukuki bir şekil almış⁸¹ ve Tanzimat'la birlikte Batılılaşma sadece askeriyede, teknikte değil ekonomiden siyasete, hukuktan eğitime kadar geniş bir yelpazede ve bir bütün olarak incelenmeye başlanmıştır.

Yaklaşık üç asırdır bir mesele olarak "Batılılaşma", Osmanlıdan günümüze tartışılmakta olan bir kavramdır. Aydınlanmak ve modernleşmek isteyen Osmanlı Devleti'nin ve devamında Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli itici gücü ve örneği Batı'dır. Ancak Tanzimat ve sonrasında Batılılaşmadan ne anlaşılması gerektiği hususunda hem devlette hem halkta hem de aydınlar arasında farklı düşünceler hasıl olmuştur. Kimi Batı'nın sadece tekniğini alalım derken kimi bir bütün olarak kopyalanması gerektiğinde ısrar etmiş, kimi millî kültür ile Batı tekniğinin birleştirilmesi gerektiğini savunmuş kimi Batı'nın her türlü değerlerine karşı çıkarken kimileri de Osmanlı geleneğinin Batı teknikleriyle yeniden yorumlanarak devam edilmesini savunmuştur. Anlaşılacağı üzere Türkiye'de çağdaş düşünce tarihinin en önemli meselesi Batılılaşma ve buna bağlı olarak geleneğin durumudur.

Tanzimat'la beraber öne çıkan Batı'ya yönelme ve Batı seviyesini yakalamak için yapılan onca değişimler ne yazık ki, ne Batı düzeyinde bir aydınlanmayı getirebilmiş ne de Batı'da aydınlanmanın doğurduğu entelektüelleri üretebilmiştir. Bunun da temel sebebi olarak bu topraklarda Batı'daki gibi bir aydınlanma devrinin yaşanmaması ve bizdeki aydınlanma hareketinin tabii bir fikir evriminin neticesi olacak yerde, 19. yüzyılın ortasında birdenbire dışarıdan gelen bir fikir aşısının ürünü olarak doğması⁸² söylenebilir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Batılılaşma serüveninin bizde orijinal ve verimli bir düşünce dünyasını vücuda getirememesinde, modernleşme atılımlarının halkın büyük çoğunluğuna bilgi ve beceri yoluyla ulaşılabilecek hedefler sunmaması ile Osmanlı Devleti'ndeki düşünce hayatının, girmeye

⁸¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst. 1994, s.36.

⁸² Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.64.

çalıştığı medeniyetin kendi topraklarında serpilip gelişmesine yol açacak bir güce erişmemesi de etkili olmuştur.⁸³ Her ne kadar Tanzimat öncesinde ve sonrasında Batılılaşma adına yapılan yenilikler, bizde parlak bir Rönesans gerçekleştirememese de aydınlarımızın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde kuşkusuz en önemli etkindir. Bu bağlamda Tanzimat'tan sonra gelişen Osmanlı münevverleri ve Cumhuriyet'le birlikte gün yüzüne çıkan Türk aydınlarının ortak özelliği Batılılaşma serüveninin yan ürünleri olmalarıdır.⁸⁴

Tanzimat aydınları esasen selefleri olan Osmanlı aydınları gibi memur-bürokrat aydın tipine yakındır. Aydın hâlâ devlet mekanizmasında çalışan “kalem efendisi”dir. (*“Aydın ile kalem efendisi rollerinin yapışık kardeş olarak ömürlerini sürdürmesi 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecektir.”*⁸⁵) Ancak bu dönem aydınlarının öncekilerine göre kültür hayatını yeniden düzenleme, yeni kurumlar başlatma bakımından hatırı sayılır bir hareket serbestisine sahip oldukları⁸⁶ ve Batı entelektüelinin en önemli vasfı olan, her çeşit sosyal ve felsefi değerlerin tartışılabilmesi olarak tanımlanan “kritik söylem kültürü”ne daha da yaklaştıkları görülmektedir. Yine bu dönem için klasik Osmanlı aydını ulemanın yapısının ve etkisinin değiştiği ve eski anlayışın tedrici olarak ortadan kalktığı da söylenebilir. Zira Tanzimatçılar üç alanda “laik” olarak tanımlanabilecek bir çizgiyi takip etmişlerdir. Eğitimde “âlim”in yerini giderek “muallim” almış; şeriat dışı ilkelerle çalışan sivil mahkemeler zamanla artmış; Devlet bilgi birikimi için yönünü Batı’ya çevirmiştir.⁸⁷

Tanzimat döneminin ilk aydınları, Batılılaşma stratejisine bağlı olarak iki kolda incelenmektedir. İlk grubu, Şinasi ile başlayan ve Namık Kemal’le devam eden eleştirel tutuma ve serbest düşünceye daha çok sahip, nispeten daha seküler bir anlayış sergileyen, Batı medeniyetine daha bütüncül bir gözle bakabilen “kritik söylem”e yaklaşanlar oluşturur. İkinci grup ise Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Münif Paşa gibi

⁸³ İsmet Özel, “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, **a.g.e.**, s.64.

⁸⁴ Ayşe Azman, “Türk Aydınının Kendini Tanımlama Sorunu”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, **a.g.e.**, s.502.

⁸⁵ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.269.

⁸⁶ İsmet Özel, **a.g.m.**, s.63.

⁸⁷ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.278.

isimlerle temsil edilen daha gelenekçi, devletin memuru kimliğini daha baskın bir biçimde taşıyan, “*amacı, çok fazla ‘zülf-i yâr’e dokunmadan Osmanlı İmparatorluğu’na faydalı saydığı gelişmeleri yansıtmak*”⁸⁸ olan “ansiklopedist”lerdir. Bunlar gazete, dergi, roman, hikâye gibi araçları kullanarak halkı tarih, coğrafya, felsefe, fizik, kimya, iktisat gibi çok farklı alanlarda ansiklopedik düzeyde bilgilendirmeyi ve böylelikle Batı’daki bilimsel gelişmeleri yaymaya çalışırlar. 1861’de açılan ve ilk özel bilim kurulu olan “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” ile bu Cemiyet’in çıkardığı “Mecmua-i Fünun” adlı dergi bu amaca hizmet eder.⁸⁹ Esasında bu iki damar, Tanzimat’tan günümüze kadar devam etmektedir. Bazen birbirine yaklaşıp bazen birbirinden uzaklaşıp bazen ara formlar üretse de bu ikiliğin Türk aydınlarının seyrinde etkili olduğu görülebilir.⁹⁰

Tanzimat döneminde entelektüel ortamın üretilmesinde, aydınların fikirlerini geniş kitlelere duyurmasında, devlet dışında çalışılabilecek bir alan oluşturulmasında ve böylelikle daha sivil söylemlerin gelişmesinde gazetelerin önemli bir rolü olmuştur. 1831 yılında devlet eliyle çıkarılan ilk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi ve onu takiben 1840’ta çıkarılan ve yarı resmi olan Ceride-i Havadis ilk adımlardır. Tercüman-ı Ahval ise 1860’ta Şinasi ve Agâh Efendi’nin çıkarttığı ilk özel gazetedir. Tasvîr-i Efkâr (1861), Muhbir (1866), Hürriyet (1867), Terakki (1868), Basiret (1869), İbret (1871), Musavver (1872), Tercüman-ı Hakikat (1878), Mizan (1886), İkdâm (1894) gibi gazetelerde dönemin ilk aydınlarından Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik, Mizancı Murat gibi isimler “umum tarafından anlaşılmaq” kaygısıyla, halkın anlayabileceği yeni bir dille, modernleşmenin sağlanabilmesi adına toplum için gerekli bilgileri ve kendi düşüncelerini aktarırlar ve böylece yeni hayat/yeni insan modelini inşa etme imkânını bulmuş olurlar.

⁸⁸ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.271.

⁸⁹ Daha çok bilgi için bkz : Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.266-280.

⁹⁰ Bu konuyla ilgili olarak Hilmi Yavuz, Tanzimat döneminde ilk defa Osmanlı aydınları arasında görüş olarak bir ikilik görüldüğünü, bu ikilikte Batılı modern tarafı Şinasi’nin; Doğulu, yani geleneksel tarafı da Ahmet Cevdet Paşa’nın temsil ettiğini; Tanzimat’tan bu yana aydınların bu iki kol üzerinden “soy kütükleri”nin çıkartılması gerektiğini ifade eder. (Bkz. <http://www.haberfx.net/yavuz>) Erişilme Tarihi: 16.09.2009.

Tanzimat döneminin ilk aydın grubu olarak “Yeni Osmanlılar” gösterilir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mizancı Murat, Ebuzziya Tevfik, Çapanoğlu Agâh Bey, Reşat Nuri Bey gibi isimlerden oluşan Yeni Osmanlılar, Osmanlı düşünce hayatına Batı’yı getiren ve tartışan öncülerdir. Onlar 18. yüzyıldaki gibi mimari, moda, doğabilim aktarımının ötesinde Türk hayatında ve düşüncesinde bütün müesseseleriyle Batı’nın rolü ve yeri ile Osmanlı toplumunun Batı karşısındaki konumunu ele alan bir yaklaşım sergilemişlerdir ve bu yönleriyle bizdeki aydın geleneğinin başlangıcını oluşturmaktadırlar.⁹¹

Tanzimat döneminin, özellikle Ali ve Fuat Paşaların, baskıcı politikalarına karşın hürriyet söylemleriyle anayasaya dayalı meşrutiyet fikrini savunan Yeni Osmanlılar homojen olmayan bir muhalif gruptur. Kendi içlerinde farklı görüşlere sahip bu aydınların Batı kavramından ve reformlardan anladıkları başka başkadır. Dolayısıyla Yeni Osmanlıları bir bütün olarak incelemek pek de mümkün değildir. Zira *“hareketin içinde en aşağı üç eksen bulmak mümkündür. Şinasi’nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı ‘oyun’ olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler.”*⁹²

Osmanlı kültürünü bilen ve yabancı dilleri sayesinde bir dereceye kadar Batı’yı da tanıyan, çoğunlukla genç bürokrasi üyeleri olan Yeni Osmanlıların birleştikleri temel nokta Batı karşısında gerileyen Osmanlı’nın Batı’nın maddi bilgilerini ve tekniklerini alarak yeniden güçlenmesidir.

Aslında edebî bir hareket olarak doğan, ardından siyasi bir harekete dönüşen,⁹³ meşrutiyet fikrinin oluşmasında ve yayılmasında etkili olan Yeni Osmanlıların, *“1876 Anayasası’nın hazırlanmasında etkileri oldu, fakat ondan sonra sesleri bir daha çıkmadı. En önemli etkileri, siyasi muhalefetlerinden çok, roman gibi modern edebiyat türleri konusunda çığır açarak ‘edebiyat’*

⁹¹ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, a.g.e., s.1703.

⁹² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay, İst. 2008, s.89.

⁹³ Yavuz G. Yıldız, a.g.m., s.365.

*etrafında odaklanacak bir nesil yaratmış olmalarında toplanır. Bu sayede 1876 ile 1908 arasında bir çeşit gizli, bazen darmadağın edilen, fakat daima ayakta kalan bir grup teşekkül etti.*⁹⁴ İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf gibi müstakbel örgütlenme ve siyasal fraksiyon ve düşünceler onların mirası üzerinde gelişip serpildi.⁹⁵ Bu da onların tarihî önemine işaret eder.

Genç Türk anlamına gelen Fransızca “Jeune Turc” kelimesinden adını alan Jön Türkler, Osmanlı’da ilk aydın grubu olarak gösterilen Yeni Osmanlıların ikinci kuşak temsilcileri kabul edilir. Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mizancı Murat gibi isimlerle birlikte Mehmet Bey, Ayetullah Bey, Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik gibi çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu grup, memleketin kurtuluşunu meşruti bir yönetimde görmektedir. Jön Türklerin temel hedefi gizli toplantılar, örgütlenmeler ve kurduğu derneklerle, 93 Harbi’ni gerekçe göstererek, sadece iki yıl yürürlükte kalabilmiş Meclis-i Mebusan’ı 1878’te tatil eden II. Abdülhamit’i devirmek ve yeniden Meşrutiyet’i ilan ettirmektir.

II. Abdülhamit kuşağı olan Jön Türk aydınların, Yeni Osmanlılara göre gelenekten daha kopuk, daha Batıcı olduğu; bunda da bu yeni nesil gençlerin Batılı tarzda eğitim-öğretim yapan “Harbiye-Tıbbiye-Mülkiye” kaynaklı olmasının etkili olduğu değerlendirilir.

Siyasal faaliyetler göstermede ve örgütlenmede seleflerinden daha başarılı olan Jön Türkler, Yeni Osmanlılara göre pozitivizmin daha radikal savunucusuydular. Onlarda da Yeni Osmanlılarda olduğu gibi dedikodu, komprami ve devlet mansıbına göz dikme yaygındı ancak onların “eylem” tarafı daha kuvvetli idi ve “ihtilalci” bir kimlikleri de vardı.⁹⁶ Jön Türkler düşünceden ziyade iktidarı ele geçirmek için ‘eylem’ içerisinde ‘komiteci’ aydın tipini örneklediler. Zamanla bu komiteciliğin İttihat ve Terakki politikalarına karışmasıyla birlikte İmparatorluk’ta “komiteci aydın-fikir aydını” şeklinde iki küme belirdi.⁹⁷ Düşünceden ziyade eylem yönü ağır basan bu

⁹⁴ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, İletişim Yay., İst. 1999, s.287.

⁹⁵ İlber Ortaylı, **a.g.m.**, s.1702.

⁹⁶ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.287.

⁹⁷ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.288.

komiteci aydın geleneğinin, zamanın şartlarına göre kabuk değiştirerek, bir damar halinde günümüze kadar geldiği gözlemlenebilir.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, Saray'a karşı bir muhalif hareket olarak doğmuştur. Teokratik yönetimi temsil eden "Divan-ı Hümayun"a karşılık bir "Babıali" oluşturarak halkın temsil edildiği meşruti bir yönetim biçimini getirmek için "hürriyet" mücadelesi verirler ki bizdeki aydın geleneğinin oluşmasında hürriyet mücadelesinin önemli bir yeri vardır.⁹⁸

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, devlet hizmetini bir bütün ve kendilerini devletle özdeş sayan, kendi muhalefetini de devlet içinde ve devlet için türetmesini bilen, devletin türettiği "fonksiyonel" aydın tipleridir.⁹⁹

1839'dan 1908'e kadar geçen süreçte Tanzimat aydınlarına bakıldığında, en dikkat çeken yönlerden biri, düalist bir yapının mevcudiyetidir. Çoğu zaman zihinlerde Doğu ve Batı bir senteze ulaşmadan yan yana yaşarlar. Hayat hem alaturkadır hem de alafrangadır. Eskinin içinde, yanı başında yeni de yer bulmaya çalışır. Batı'ya ait pek çok bilgi hayatın içine çok da hazmettirilmeden karıştırılır. Münif Paşa, Ali Suavi, Hoca Tahsin Efendi, Beşir Fuat, Mizancı Murat Bey gibi Tanzimat dönemi aydınlarının pek çoğu, herhangi bir konuda ihtisaslaşmaktansa kırk ambarlığı tercih eden, çok şeyi derleyip sentezlere varmaya çalışan, ansiklopedik bir tavırla Batı'da gördükleri ve duydukları pek çok tecrübe ile bilgiyi öncelikleri ve ölçüyü çok da tutturamadan hahişkar bir şekilde okuyucuya aktarmaya çalışan ve bu yönüyle de "eklektik" kabul edilebilecek bir tavra sahiptirler.¹⁰⁰

Otuz yıl aradan sonra 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasıyla II. Meşrutiyet dönemi başlar. İttihat ve Terakki'nin yönetimde olduğu bu dönem, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına tanıklık eder. Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı yıllarını da içeren Meşrutiyet dönemi düşünce hayatında, farklı fikirler ve kutuplaşmalar görülmektedir. Meşrutiyet'in özellikle ilk yıllarında basın hayatındaki serbestliğin etkisiyle çok

⁹⁸ Yılmaz Karakoyunlu, "Aydın Geleneğimizin Oluşumu ve Cumhuriyet Aydınları", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, a.g.e.**, s.113.

⁹⁹ İsmet Özel, a.g.m., s.62.

¹⁰⁰ Hüseyin Çelik, "Tanzimat Aydınlarının Eklektizmi", <http://www.os-ar.com>. (Erişilme tarihi 21.08.2009)

sayıda dergi ve gazete neşredilmiştir. *“Bunlar arasında kısa zamanda ardı ardına İslamcılığa, Türkçülüğe, Avrupacılığa ait halk seviyesinde yayınlar görülür. Avrupacılık artık eski nesillerin anladığı dar çerçeveyi kırmıştır. Şimdi Batı’nın yeni problemleri üzerinde de tartışmalar ve yayınlar olmaktadır. Bunlar bireycilik-toplumculuk, sosyalizm-kapitalizm, hürriyetçilik-devletçilik, evrimcilik(tekamül)-devrimcilik(inkılap) vb. karşıt kutuplar üzerinde dolaşmaktadır.”*¹⁰¹

Meşrutiyet dönemi aydınları, Tanzimat dönemi aydınlarının devamı gözükmektedir. Toprak kayıpları, mağlubiyetler, iktisadi, sosyal, siyasal bunalımlar, karmaşalar ve bunların sonucunda devletin elden gidiyor olması ve bunun için gerekli çözümün tespit ve hayata geçirilmesi bu dönem aydınlarının en önemli meselesidir. *“Batı, İslam ve Türk töresi arasında gidip gelen fikir demetleri ve tartışmaları bu dönemin aydın ve devlet adamlarının düşünce dünyasını şekillendirmiştir.”*¹⁰²

II. Meşrutiyet döneminin düşünce dünyasına hâkim olan başlıca fikir hareketleri, “İslamcılık, Garpçılık ve Türkçülük”tür. Her ne kadar dönemin aydınları, net olarak kategorize edilemese de bu üç ana eğilime göre değerlendirilebilir. *“Batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılışı karşısında, ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getiren, buna İslamiyet’te çare arayan akım”*¹⁰³ olarak tanımlanan “İslamcılık”ın bu dönemdeki yayın aracı Sırat-ı Müstakim’in devamı sayılan Sebilürreşat’tır. Mehmet Akif, Sait Halim Paşa, M. Şemsettin Günaltay, İsmail Hakkı İzmirli, Mehmet Ali Ayni, Şehbenderzade Ahmet Hilmi gibi isimler İslamiyet’in çağdaşlaşmayla birlikte sorunları gidereceği düşüncesini taşırlar.

Kendi içinde farklı kollara ayrılrsa da sorunun çözümünü Batı’da gören anlayışa “Garpçılık (Batıcılık)” denilmektedir. Garpçılığın en radikal savunucusu “İçtihat” dergisini çıkaran Abdullah Cevdet’tir. Celal Nuri, Rıza Tevfik, Kılıçzade Hakkı ile Servet-i Fünun ve Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye

¹⁰¹ Hilmi Ziya Ülken,, a.g.e., s.139.

¹⁰² Bayram Ali Çetinkaya, “Meşrutiyetçi Aydın Anatomisi”, *Yeni Şafak*, 22.07.2009.

¹⁰³ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., Ank. 2004, s.73.

dergileri etrafında toplaşan pozitivistliği benimseyen isimler de Batıcı olarak değerlendirilir.

Meşrutiyet döneminin bir diğer önemli fikir akımı “Türkçülük (Turancılık)”tır. Osmanlıcılığın ve Ümmetçiliğin İmparatorluğu kurtaramayacağının anlaşılması üzerine Türkçülük hareketi ivme kazanmıştır. Tanzimat döneminde Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Şinasi, Şemsettin Sami, Ali Suavi, Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail gibi isimler tarafından başta dil, edebiyat ve tarih çalışmalarıyla başlayan bu akım, İttihat ve Terakki ile siyasi bir boyuta dönüşmüştür.¹⁰⁴ Bu dönemde Millî Tettebbular, Halka Doğru ve Türk Yurdu dergileri Türkçülük hareketinin sözcüleri olmuştur. Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Ahmet Ağaoğlu, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi kalem sahipleri Cumhuriyet’in inşa edeceği ulus devletinin en önemli düşünce zemini olan bu akımın, önemli temsilcilerindendir. Özellikle Ziya Gökalp ortaya koyduğu kültür, sanat ve kimlik konusundaki görüşleriyle Cumhuriyet’le resmileşecek “milliyetçilik ve halkçılık” anlayışını ikame eder. Onun düşüncesinde *“Türk toplumunun kendi ahlakî ve kültürel değerlerinin, batıdan alınacak kültür ve ahlak değerleri ile birleştirilmesi (sentezi) esas alınmıştır. Bu sentez, yeni bir hareket noktası kabul edilecek ve daha ileriye gidişin rotası bu senteze göre çizilecektir.”*¹⁰⁵

Bu dönemde görülen ancak çok da etkisi olmayan bir başka hareket de “sosyalizm”dir. Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) tarafından çıkarılan ve daha çok işçi haklarıyla ilgili yazıların bulunduğu “İştirak” dergisi, Osmanlı sosyalistlerinin ilk toplaşma yeridir. 1910’da da Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur ancak önemli bir tesiri olmamıştır.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e aydınların gelişim sürecine bakıldığında en belirginin çizginin, bu dönem düşünürlerinin pek çoğunun henüz kalem efendisi hüviyetinden sıyrılamamış, memur zihniyetli, devletçi, resmî, fonksiyoner aydın olduklarını söyleyebiliriz. Böyle olmasında şüphesiz Osmanlı toplum yapısının hususiyeti ve Batı’dan aldığımız aydınlanmanın aşağıdan kendi tabii seyri sonucu değil, yukarıdan aşağıya devlet eliyle

¹⁰⁴ Sina Akşin, a.g.e., s.75.

¹⁰⁵ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e., s.114.

gerçekleştirilen bir hareket olmasının etkisi vardır. Yavuz Yıldız da buna dikkat çeker: *“Osmanlı toplum düzeninde Batılı anlamda sınıfların gelişmemiş ve güçsüz oluşu, ‘bürokrat münevver’in konumu ve işlevini öne çıkartmaktaydı. Toplumu dönüştürmenin ancak yukarıdan aşağıya doğru olacağına inanılıyordu. Nasıl ki her sınıf iktidara azınlık olarak gelir ve kendisini çoğaltmaya çalışırsa; Tanzimat da kendi dayanağını güçlendirmek için bürokratlarını(memurlarını) çoğaltmaya çalıştı. Bu amaçla Osmanlı Devleti kendi aydınını dışarıya öğrenci göndererek yaratmaya çalıştı. Yenilikçi Osmanlı kadrosunu yetiştirmek için Batı’dan uzman getirmek kadar Batı’ya insan göndermek de ‘aydın’ın karakterini belirledi. Devlet ile uzlaşan aydınının ortaya çıkmasına yol açtı.”*¹⁰⁶

*“Türkiye’de düşüncenin olduğu yerde devlet vardır veya devletin olmadığı yerde düşünce boşluktadır.”*¹⁰⁷ diyen İsmet Özel’e göre de devletin içinde doğan, devletin ihtiyacına cevap arayan, kaçınılmaz değişmelerle mümkün ve muhtemel değişmeler arasında bocalamaktan fazlasını başaramayan, bir okumuş tipi olan aydının başarısızlığın temel sebebi, onların “resmî aydın” olmalarıdır.

Bu durum, Türk aydınları için bazı olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Batılı entelektüellerin en önemli vasıflarından olan özgün, eleştirel, sivil, bireyci söylem ve eylemler Türk aydınlarında tam anlamıyla gelişemedi. Zira iktidarda doğan, iktidar kalmak için mücadele veren, iktidar misyonu için farklı dayanak noktaları arayan, çeşitli ittifakların parçası olan Türk aydını muhalefetteyken dahi devletin memuru haline gelmiş ve eleştiri gücünü zayıflatmıştır.¹⁰⁸ Bu tavır ne yazık ki Cumhuriyet’ten sonra da bir aydın geleneği olarak devam edecektir.

Bu “devletlû” tavrın aydınlar için bir başka olumsuzluğu da onların halkla iç içe değil karşı karşıya gelmesine yol açmasıdır. *“Tanzimat’la birlikte ‘aydın’ ilk kez yenilikçi olma bağlamında halk ile karşı karşıya geldi. Halkı değiştirme zorunluluğu duydu. Ancak Tanzimat ve sonrasının aydını, Saray*

¹⁰⁶ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.363.

¹⁰⁷ İsmet Özel, **a.g.m.**, s.61.

¹⁰⁸ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.366.

ve Bab-ı Âli'den ve kendi seviyelerindeki okuryazardan öteye kitlelerle diyalog kurmayı başaramadı.”¹⁰⁹ Bunun iki önemli sebebinden ilki, bu aydınların halkın nazarında “devletlû” sınıfından olmaları, diğeri ise bu aydınların asıl amaçlarının halk değil iktidar ortağı olma çabalarıydı.¹¹⁰

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk aydınlarının halkla olan ilişkilerinin kaynaşmadan ziyade ayrışma, başkalaşma ve nihayetinde halk için aydının bir “yaban”, aydın için halkın da değiştirilmesi, dönüştürülmesi gerekli bir “cühela” görünmesi kaçınılmaz olur. Bunda da şüphesiz aydın ve halkın beslenme kaynaklarının farklılığı ve aydınların meseleleri milletin temel değerlerini yok sayarak, Batı'dan aldığını öğütmeden, uzlaştırmadan halka aktarmaya çalışması etkili olmuştur. Misyonunu sadece Batı'nın kültürünü nakletme olarak gören, yeni bir değer üretmeden, sentezden, millîlikten uzak, elitist Türk aydınları ana damar hâlinde varlıklarını Cumhuriyet'ten sonra da devam ettirecektir. Attila İlhan, özellikle İnönü döneminde aydın ile halk arasındaki uçurumun arttığını, taklitçi aydın ve sanatçıların ister istemez halka yabancılaştığını, onunla her türlü dirsek temasını yitirdiğini, artık halkla aydınlar arasında kültür ve sanat bakımından, eski “derece” farkının yerine ciddi bir “mahiyet” farkının geldiğini vurgular.¹¹¹ Aydın-halk ikilemi, düşünce dünyamızda günümüze kadar tartışılacak olan bir meseledir.

Özetle Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk aydınlarına bakıldığında temel meselenin “Batılılaşma” ve buna bağlı olarak geleneğin durumu olduğu söylenebilir. Dönem aydınlarının pek çoğu düalist bir zihin yapısına sahiptir. Batı'ya ve Doğu'ya ait değerler, iç içe değil yan yanadır. Daha Batıcı, daha laik ve daha seküler olma açısından klasik Osmanlı aydınlarından kopuş giderek artar. Ancak buna rağmen aydınlar, Batı entelektüelleri düzeyinde fikir üretememişlerdir. Aydınlanmaktan ziyade aydınlatmaya odaklı zihniyet, onları daha çok nakilci durumuna itmiştir. Sorunları Batı ekseninde çözmeye çalışan ve çoğu zaman milletin temel dinamiklerinden uzak düşen aydınlar giderek halktan uzaklaşmış ve bir “yaban”a dönüşmüştür. Osmanlı'daki

¹⁰⁹ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.363.

¹¹⁰ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.363.

¹¹¹ Attila İlhan, **Aydınlar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2004, s.11.

memur aydın anlayışı bir şekilde hâlâ devam eder. Özellikle Meşrutiyet’le birlikte aydınlar arasında farklı düşüncelerin, fikir akımlarının ortaya çıktığı görülür. Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı sonucunda İmparatorluğun erimesi, bağımsız bir ulus devleti kurma noktasında Türkçülük akımını öne çıkarır. Bu dönemde aydınların temel sorunu devleti kurtarmaktır.

1.2.2.3. Cumhuriyet Döneminde Aydın (1923-1970)

Tanzimat’la başlayan ve II. Meşrutiyet ile devam eden iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki tarihsel dönüşüm, Cumhuriyet’le beraber devam eder. “Millî Mücadele”nin kazanılması ve bir ulus devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte bir dizi inkılâplar seri olarak gerçekleştirilir. Kılık kıyafetten Latin harflerine kadar gerçekleştirilen bu değişiklikler, Türkiye’nin siyasal, sosyal, kültürel yapısını Batı lehine kesin olarak dönüştürmüş ve bir bakıma Tanzimat ve devamının düalist yapısını da ortadan kaldırmıştır. Bütün bunlar şüphesiz devlet eliyle, kanunlar yardımıyla yapılır. Cumhuriyet aydınına da devletin bu resmi ideolojisini yayma, Anadolu içlerine kadar götürmek düşer.

*“Atatürk devrimlerinin temel hedefi, ‘muasır medeniyet seviyesine yükselme’ idi. Programı radikaldi. Devletin ekonomi politikası ‘devletçilik’; kültür politikası ise ‘halkçılık’ ilkesine dayandırılmıştı.”*¹¹² Devlet devrimler aracılığıyla geleneksel Osmanlı toplum düzeninin yerine, her alanda akılcı, pozitivist, laik, seküler bir yaşam tarzı ikame itmeye çalışır. Devleti 1946’ya kadar tek parti olarak yöneten ve Cumhuriyet Türkiye’sini inşa eden fiili güç olan Cumhuriyet Halk Partisi, rejim çok partili ve seçimli bir demokrasiye dayanmadığı için, temsilî bir politik parti olmaktan çok, seçkinci karakteri taşımaya devam eden “aydınlar”ın, toplumu Batılı yönde dönüştürme aracı olarak gördükleri bir aygıt rolünü üstlenmiştir.¹¹³

¹¹² Yılmaz Karakoyunlu, **a.g.e.**, s.119.

¹¹³ Murat Belge, **a.g.m.**, s.126.

Devlet içinde, devlet için teşekkül eden, doğduğu andan itibaren fonksiyoner ve misyoner olan¹¹⁴ Türk aydınının Cumhuriyet dönemindeki görevi, rejimin getirdiği yenilikleri yaymak ve kurulan düzeni halka karşı korumak ve kollamaktır. Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere aydının halktan kopuk, iktidarın halkı dönüştürmek için kullandığı aygıt haline gelmesi onların asıl işlevlerini geride bırakmıştır. *“Cumhuriyet dönemi aydını, toplumun yararını ve iyiliğini düşünen sınıflarüstü bir konumda gördü kendini. Bu konuma göre sorumluluklar üstlendi. Sınıflarüstü misyonu sorumluluklarını artırdı, öncülük görevini terk edemedi. Bu konumu, onu iktidar ilişkileri içinde doğrudan yer almaya itti. İktidarda kalmaya ya da iktidar olmaya çalıştı. İktidar ile böylesi iç içelik kurtarıcı, kurucu, yönetici misyonuna, koruyuculuk misyonunu da ekledi. Üstlendiği misyonlar onun düşünce iklimini de belirledi.”*¹¹⁵ Bu tavır Türk aydınının entelektüel tarafını dumura uğratar ve bu anlamda onları sığlaştırır. Yerelliğe ve eyleme iter. Böylece *“Cumhuriyet döneminin aydının gelişmesinde ‘aydınlanma’dan çok ‘eylemler’ belirleyici”*¹¹⁶ olur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında bürokratik karakteri baskın, pozitivist ve aydınlanmacı aydınlar, devletçiliği savundular ve “Kemalist” ideolojinin yerleşmesine katkıda bulundular. 1930’lu yıllarda Yakup Kadri ve Şevket Süreyya’nın başını çektiği, Kadro dergisi etrafında kümeleşen “Kadro Hareketi” mensupları da bu anlayışın tipik örnekleridir. “Seçkin aydın” ve “halk” ikilemini aşamayan bu hareket rejime ve ideolojiye bağlı olmayan aydın hareketlerinin gelişmesinde fren vazifesi görür.¹¹⁷

Cumhuriyet için bir aydın grubu olarak “öğretmen aydın” modeli stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle köy öğretmenleri gittikleri yerlerde Osmanlı’dan kalmış, rejime ters geleneksel değerleri silip atacak, yeni Cumhuriyet’in ideolojileriyle halkı aydınlatacaktır. *“Köy öğretmenleri böylece, devletin yeni cumhuriyetçi anlayışını köyde temsil edecek.”*¹¹⁸ kişidir. Bu

¹¹⁴ Mehmet Ali Kılçbay, **a.g.m.**, s.176.

¹¹⁵ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.367.

¹¹⁶ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.368.

¹¹⁷ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.371.

¹¹⁸ Murat Belge, **a.g.m.**, s.126.

amaçla 1940'ta başta Hasan Âli Yücel'in çabalarıyla "Köy Enstitüleri" kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesi altında başlayan *"1940'larda ise entelektüel yaşam dışarıdan gelen korkular ile şekillendi. Savaş, faşizm ve demokrasi, bu dönem Türk aydını için yeni durumlara işaret ediyordu. Savaş koşulları entelektüel yaşamı daha da sınırlamıştı."*¹¹⁹

Savaşın ardından değişen dünya dengeleri Türkiye'nin de iç ve dış politikalarını etkiler. Dış faktörlerin etkisiyle 1946'da Demokrat Parti kurulur ve çok partili yaşama geçilir. Ticaret ve giderek sanayi burjuvazisinin sahneye çıkıp yönetimde ağır basmaya başladığı çok partili yaşamla birlikte koyu merkezîyetçi devlet yapısı, gücünü ve etkinliğini yitirir.¹²⁰ Bu değişim Türk aydınını da dönüştürür ve klasik Cumhuriyet aydınına yeni sesler eklenir. Çok partili yaşama geçilmesi ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte elit Cumhuriyet aydınlarına muhalif yerel aydınlar çoğalır. Bunlar eğitim görmüş olmak bakımından (avukat, noter, doktor, eczacı vb.), Türkiye'de o zaman hâlâ geçerli olan aydın tanımına uymakla birlikte, benimsedikleri politik ve ideolojik tutumları nedeniyle klasik Türk aydınından daha farklıdır.¹²¹ Kültürel anlamda geleneksel, ekonomik alanda ise kapitalist ilişkilerin yaygınlaştırılmasını savunuyorlardı. Bu dönemde halkın 'seçkin devletçilerin iktidarını' dengelemek için liberal söylemli muhafazakârları desteklediğini söylemek mümkündür. Toplumun tepkisi ise devlet kurumuna değil(!) devleti sahiplenmiş kesimin siyasi otoriterizmine karşıdır.¹²²

Bu dönemde farklı bir aydın grubu daha ortaya çıkar. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte ivme kazanan özel teşebbüs ve sanayileşme sonucunda, ekonomideki teknik eleman ihtiyacını karşılamak üzere, modern eğitim veren yeni üniversiteler aracılığıyla yetiştirilen bu yeni aydınlar, üretime daha yatkın bir biçimde gelişen, mesleklerinin gereği olarak Batı dünyasının her türlü

¹¹⁹ Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.371.

¹²⁰ Necdet Uğur, "Yeni İnsan", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, **a.g.e.**, s.524..

¹²¹ Murat Belge, **a.g.m.**, s.126.

¹²² Yavuz G. Yıldız, **a.g.m.**, s.371.

akımlarıyla daha rahat ilişki kurabilen, konumları bakımından Batı'da da bu yüzyıla özgü bir fenemon olarak doğan “teknolojik intelijensiya”ya benzemektedir.¹²³

Özetle gelenek ile Batı modernliği arasındaki diyalektik etkileşimde sahnenin en önünde yer alan Türk aydını, trajik modernleşme sürecinin en rafine ürünüdür.¹²⁴ Tanzimat'tan bu yana devam eden yenileşme düşüncesinin ve sürecinin getirdiği gelişmenin doğal bir sonucudur. Cumhuriyet'le birlikte, Cumhuriyet'in doğurduğu aydınların temel görevi rejimin getirdiği yenilikleri halka götürmektir. Misyoner ve fonksiyoner olan bu dönem aydınlarının en önemli kimliği, “öğretmen” aydın olmalarıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki değişimin Türkiye'yi etkilemesi, çok partili yaşama geçilmesi, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi gibi yeni gelişmeler, klasik Cumhuriyet aydınından farklı, yeni bir aydın sınıfı doğurmuştur.

1.3. 1950 ÖNCESİ TÜRK ROMANLARINDA AYDINLARA GENEL BİR BAKIŞ

Bir edebî tür olarak roman, insanı, insana değen farklı olay ve durumları anlatır. *“İnsanı, kendi kıstas ve kuralları içinde, değişik süzgeçlerden geçirerek dil, metot ve kelimelerin dünyasıyla anlama ve anlatma yoluna gider.”*¹²⁵ Her roman bu anlamda kendi devrinin insanlarından dolayısıyla bu insanların taşıdığı zihniyetten ve tabiidir ki toplumun içinde bulunduğu duygu, düşünce yapısından izler taşır. Buradan hareketle biz romanlar aracılığıyla Türk toplumunun zihniyet olarak geçirdiği aşamaları, toplumda öne çıkan kavramları, farklı fikirleri eserlerde verilen belli şahıslar, özellikle aydın tipler, üzerinden takip edebiliriz. Bunu da yeni bir tür olarak romanın, edebiyat hayatımıza katıldığı Tanzimat'la başlatabiliriz.

Türk aydınları için Tanzimat ve devamında en önemli mesele “Batılılaşma” problemi olmuştur. Önceleri Devlet-i Âliye'yi kurtarmak için gerekli olan kimi teknik bilgi ve becerilerin Batı'dan transferi olarak düşünülse

¹²³ Murat Belge, **a.g.m.**, s.127.

¹²⁴ Mümtaz'er Türköne, “Gelenek ve Aydın”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, **a.g.e.**, s.295.

¹²⁵ Ertuğrul Aydın, “Roman ve İnsan”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67, s.352.

de git gide medeniyetler arası bir yer değiştirmeye dönüşen, toplumun pek çok hücrelerine nüfuz eden ve kültürel bir buhran doğuran Batılılaşma hareketi, olumlu ve olumsuz yanlarıyla birlikte romanlarda yer bulur. Berna Moran bunu şöyle ifade eder: *“1950’lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirler. Bu dönemin en tanınmış yazarlarına bakacak olursak hemen hepsinin Batılılaşma sorununa eğildiğini görürüz. Batılılaşma Türk romanının ana sorunsalını oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirler.”*¹²⁶

Tanzimat, Servet-i Fünun hatta Cumhuriyet sonrasına da taşan ve romanlarda bir problem olarak irdelenen Batılılaşmanın temel meselesi, eski ve yeni değerlerin ne ölçüde bir arada yaşatılması gerektiği, bunları harmanlayarak sağlıklı bir senteze ulaşıp ulaşılamayacağıdır. Bu değerler kargaşası, özellikle ilk durak olan Tanzimat döneminde daha belirgindir ve Tanpınar’a başvurarak söyleyecek olursak Tanzimat’ın yazgısıdır: *“1839’dan sonraki devrin bir hususiliği de memlekette gittikçe kuvvetini artıran bir ikiliği doğurması, onun manzara ve ruh bütünlüğünü kırmasıdır. Bugün bile halk dilinde ve hatta fikir hayatında o zamanlardan kalan ‘alafranga’ ve ‘alaturka’ (musikide olduğu gibi), ‘eski’ ve ‘yeni’ (zihniyet meselelerinde) tabiriyle ifade edilen bu ikilik realitesi Tanzimat’ın en büyük fatalitesidir.”*¹²⁷ Romanda Doğu-Batı ekseninde tezahür eden bu ikilik *“eski kafa/yeni kafa, idealist/materyalist, gelenekçi/Batıcı, hoca/öğretmen, milliyetçi/kozmpolit, İstanbul yakası/Beyoğlu yakası, mahalle/apartman, alaturka toplantı/balo gibi türlü karşıtlıklar biçiminde somutlaşır.”*¹²⁸ Roman yazarı bu bağlamda vermek istediği mesaj doğrultusunda belli kalıplara dökülmüş, simgeleşen tipler üzerinden -olumlu idealize tipler yahut eleştirilerin yöneltildiği olumsuz tipler-tezini ortaya koymaya çalışır.

¹²⁶ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yay., İst. 2009, s.24.

¹²⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İst. 2001, s.136.

¹²⁸ Berna Moran, **a.g.e.**, s.324.

Romanı toplumu eğitmede ve bilgilendirmede önemli, faydalı bir araç gören Tanzimat yazarları, eserlerinde başlıca iki farklı aydın tipine yer vermişlerdir. Birincisi *“devrin yazarlarının alafranga/züppe/şık/alamod gibi isim verdikleri, batılılaşmayı sadece giyimde, kuşamda değiştirmek; söz arasına birkaç Fransızca kelime katmak olarak anlayan sathi”*¹²⁹ alafranga aydınlardır ki bunlara örnek olarak Ahmet Mithat Efendi’nin Felatun Bey ve Rakım Efendi (Felatun Bey), Bekarlık Sultanlık mı Dedin? (Sururi Efendi), Paris’te Bir Türk (Zeka Bey), Karnaval (Zekai Bey), Vah (Behçet Bey), Bahtiyarlık (Senai ve Mansur Beyler), Para (Sulhi), Taaffüf (Tosun Bey); Recaizade Mahmut Ekrem’in Araba Sevdası (Bihruz Bey); Hüseyin Rahmi’nin Şık (Şatırzade Şöhret Bey), Şipsevdi (Meftun Bey) romanları gösterilebilir.¹³⁰ Bu olumsuz tipler, Batılılaşmayı doğru kavrayamayan, derinliği olmayan, millî değerlerden uzak, dejenere olmuş tiplerdir. Bunların romanda verilmesinin temel amacı, topluma örnek tip olarak sunulan olumlu kahramanların daha iyi idrak edilmesidir.

İkinci aydın grubu ise yazarların topluma örnek olarak sundukları, idealize ettikleri aydın tiplerdir. Bunların genel özelliklerine bakıldığında Batılı eğitimle geleneksel eğitimi birlikte almış, iki kültürü de özümsemiş, eğitime önem veren, en az bir yabancı dil bilen -bu da çoklukla Fransızcadır-, çalışkan, sentezci anlayışla Batı ilmine kâfi derecede vakıf ama Doğu’ya sırtını dönmeyen millî ve ahlaki değerleri yok saymayan kişilerdir.¹³¹ Bu tiplerin en önemli ilk örneği Ahmet Mithat’ın Felatun Bey ve Rakım Efendi’deki Rakım Efendi’sidir. Yine Ahmet Mithat’ın Nasuh Efendi (Paris’te Bir Türk), Resmî Efendi (Karnaval), Necati Efendi (Vah), Subhi ve Hicabi Bey (Acaib-i Alem), Siranuş (Müşahedat), Şinasi (Bahtiyarlık), Vahdeti (Para), Mustafa Kamededdin (Demir Bey), Ahmet Metin (Ahmet Metin ve Şirzad), Rasih Efendi (Taaffüf), Abdullah Nahifi (Mesail-i Muğlaka), Nurullah Bey’i (Jön Türk); Mizancı Murat’ın Mansur, Doktor Mehmet Efendi ve Zehra’sı

¹²⁹ Yunus Balcı, “Türk Romanında Aydın Sorunu”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67, s.284.

¹³⁰ Yunus Balcı, **a.g.m.**, s.284.

¹³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Nihal Öztürk, “Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ 2008, s. 23-57.

(Turfanda mı Turfa mı?); Hüseyin Rahmi'nin İffet ve Latif (İffet) ile Razi Efendi'si (Şık) bu sentezci aydınlardandır.¹³²

Servet-i Fünun devri romancıları arasında yer alan Halit Ziya, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit'in romanlarında karşımıza çıkan aydın tipler, Tanzimat'ın Batıcı aydınlarının biraz daha farklılaşmış ve dönüşmüş biçimleridir: *“Bu aydın tipi, batıyı gerçekten bilen ama milli özellikleri zayıflamış, yaşadıkları toplumdan uzaklaşmış aydınlardır. Bunların çoğu artık devlete bağlı değildir; hür teşebbüse inanırlar, serbest meslek sahibidirler. Batılı sanata, edebiyata, dile eğilimleri vardır. Her ne kadar alafranga aydınlar gibi gülünç durumlarda gösterilmeseler de içinde bulundukları toplumdan ve toplumun değerlerinden uzaktırlar.”*¹³³

II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında çıkan romanlarda işlenen aydınlara bakıldığında bu aydınların, genel anlamda modernitenin sözcüsü konumunda oldukları ve klasik Osmanlı aydınlarına -tasavvufi yönü ağır basan birkaç kişi haricinde-, Tanzimat'ın kalem efendilerine (Kiralık Konak-Naim Efendi, Yaprak Dökümü- Ali Rıza Bey, Yeşil Gece- Sarıova Maarif Müdürü, Yolcu Nereye Gidiyorsun- Asaf Bey), II. Abdülhamit'in paşalarına (Sinekli Bakkal- Selim Paşa, Yolcu Nereye Gidiyorsun- Ziver Paşa, Yeni Turan- Hamdi Paşa) çoklukla olumsuz bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Bu dönem romanlarında önemli bir yere sahip Jön Türk aydınlarının işlenişinde olumlu ve olumsuz örneklerle rastlanmaktadır. Jön Türk'te Nurullah, Handan'da Nazım ile Refik Cemal, Yeni Turan'da Kaya ile Oğuz kültürlü, idealist, vatanperver özellikleri haiz Jön Türk aydınlar iken Sinekli Bakkal'da Hilmi, Bir Sürgün'de Dr. Hikmet, Üç İstanbul'da Adnan, Ateş Gecesi'nde Kemal Murat aşırı Batı hayranlığı, şekilci yaklaşımları, görevlerini kötüye kullanmaları gibi sebeplerden ötürü olumsuz tarafları vurgulanan aydınlardır. Yine bu dönem romanlarında ele alınan önemli bir aydın kategorisi olarak bir medeniyet krizini yaşayan, Batılılaşmayla gelen yeni değerler karşısında akıl ve ruh dünyasında derin sarsıntılar, gel-gitler yaşayan ve kendisine sakin bir liman arayan aydınları sayabiliriz. Doğu-Batı

¹³² Yunus Balcı, **a.g.m.**, s.283.

¹³³ Yunus Balcı, **a.g.m.**, s.285.

genelinde akıl-gönül, madde-mana, gerçek-hayal gibi farklı uçlarda gezinen yahut çıkış yolunu farklı ideoljilerde arayan aydınlara örnek olarak Amak-ı Hayal’de Raci, Batmayan Gün’de Aliye, Handan’da Handan, Fahim Bey ve Biz’de Fahim Bey, Sinekli Bakkal’da Peregrini, Kiralık Konak’ta Hakkı Celis, Mahşer’de Nihat, Akşam Güneşi’nde Nazmi Bey, Hüküm Gecesi’nde Ahmet Kerim, Yeni Turan’da Asım zikredilebilir.¹³⁴

Yunus Balcı, 1923 ile 1950 arasında yayımlanan romanlardaki aydınları “geçiş dönemi aydınları” ve “Cumhuriyet sonrası Türk aydınları” olarak iki farklı başlıkta incelemiştir. Geçiş dönemi aydınlarının (kurucu aydınlar) ilk kolunu, Kurtuluş Mücadelesine destek olmak; Cumhuriyetin getirdiği yenilikleri, yüzyıllardan beri ihmal edilen Anadolu insanına götürmek, oraları aydınlatmak, fikren yeni değerlerle donatmak üzere yola çıkan “Anadolu’ya akın” eden aydınlar oluşturur. Romanlarında çizdiği “*yol gösterici, değerleri oluşturucu, eğitici*”¹³⁵ aydın tipleriyle sıkça karşımıza çıkan, kendisi de bizzat savaşımlara katılmış ve onbaşı unvanını almış Halide Edip Adıvar’ın Ateşten Gömlek’te Ayşe’si, Peyami’si, Vurun Kahpeye’de Aliye’si, Tosun Bey’i; genellikle romanlarında eleştirel bir bakış açısıyla yanlış anlaşılan Batılılaşmanın olumsuz sonuçlarını, mütareke ve işgal yıllarındaki toplumsal yozlaşmayı, Kurtuluş Savaşı sırasındaki aydın-köylü kopukluğunu, Cumhuriyet döneminde Atatürk devrimlerinin uygulanışındaki aksamaları konu edinen ve bu çerçevede romanlarındaki aydınları da eleştiren¹³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara’da Selma’sı, Neşet Sabit’i, Yaban’da Ahmet Celal’i, Sodom ve Gomore’de Necdet’i; romanlarında Anadolu’yu çokça anlatan burada yaşanan yol, kan davası, sağlık ve eğitimle ilgili sorunlar, katı ahlak anlayışlarının aileleri soktuğu sıkıntılar, gericilik, dilencilik, vurgunculuk gibi konuları oldukça geniş bir yelpazede sunmasına rağmen tam anlamıyla aydın hüviyeti taşıyan kişilerin eserlerinde yetersiz kaldığı¹³⁷

¹³⁴ Yunus Balcı, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 2002, s.53-168.

¹³⁵ Zeynep Uysal, “Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar”, **Doğu Batı**, S.35, s.105.

¹³⁶ Zeliha Güneş, “Milli Edebiyat Romanlarında Aydın Tipi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 1997, s.393.

¹³⁷ Zeliha Güneş, **a.g.e.**, s.395.

Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece'de Ali Şahin'i, Çalıkuşu'nda Feride'si bu aydın grubunun öne çıkan temsilcileridir. Geçiş dönemi aydınlarının ikinci kolu ise ya medrese kökenli ya da aşırı Batı hayranı "Cumhuriyet'in getirdiği yeni değerleri suistimal eden ve yozlaştıran" aydınlardır. Yeşil Gece'deki Hafız Eyüp, Müderris Zühtü Efendi; Eski Hastalık'taki Şevket Bey; Ankara'daki Hakkı Bey, Murat Bey, Şeyh Emin Efendi ve Ahmet Nazif Bey bunlardandır.¹³⁸

Balcı, Cumhuriyet sonrası Türk aydınlarını "evrenselleşme arzusu" ile "tereddüdün ve arayışın genç aydınları" başlıkları altında inceler. Bu bölümün romanlarında aydın tavır ve davranışlarda, meselelere yaklaşımlarda öncekilere nazaran daha fazla bir çeşitlilik söz konusudur. Kimi romanlar millî ve manevi değerleri öne çıkartırken, kimileri sosyalist çizgide, kimileri varoluşçu bir tarzda ilerlemektedir.¹³⁹ Evrenselleşme arzusu başlığı altında toplanan aydınlar, *"sadece içinde bulunduğu toplumu değil, daha evrensel düşünebilen, batılı ve doğulu bir tip olmaktan çok içinde bulunduğu değerler çerçevesinde çağını yakalamaya çalışan"*¹⁴⁰ tiplerdir. *"Millî ve manevi değerlere batılı bir zihniyet çerçevesinde yaklaşan ve onları evrensel bir seviyeye taşımak isteyen"*¹⁴¹ aydınların başında gelen Huzur'un Mümtaz'ı; *"Türk-İslam kültürü içinde yetişip, batılı yaşam tarzının moda olduğu bir dönemde böyle bir buhrandan uzak kalmayı beceren genç bir neslin temsilcisi"*¹⁴² olarak Fatih-Harbiye'nin Şinasi'si; *"Cumhuriyet sonrasındaki toplumun sosyal alanda temelini oluşturacak esaslar ve farklılaşmaların"*¹⁴³ somutlaştırıldığı Tatarcık'ın sekiz genç aydını bu bölümde zikredilmektedir.

*"Yeni değerler sisteminin getirmiş olduğu kargaşa içinde kendisine bir yol çizemeyen fakat çeşitli sebeplerle, bu gidiş gelişlerden kendini kurtaramayan veya bu tereddüdü bir hayat tarzı haline getiren"*¹⁴⁴ tereddüdün ve arayışın genç aydınları olarak Fatih-Harbiye'de Neriman; Eski Hastalık'ta

¹³⁸ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.169-218.

¹³⁹ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.218.

¹⁴⁰ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.218.

¹⁴¹ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.219.

¹⁴² Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.229.

¹⁴³ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.231.

¹⁴⁴ Yunus Balcı, **a.g.e.**, s.237.

Züleyha; Gökyüzü'nde Sevim; Bir Tereddüdün Romanı'nda Muharrir, Vildan; Şeytan'da Ömer; Huzur'da Suat; Ayaşlı ve Kiracıları'nda Anlatıcı Bankacı ile Doktor Fahri ele alınmıştır.

Anlatılanlardan hareketle Tanzimat'tan 1950'lere değin Türk Romanında işlenen aydınları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Tanzimat dönemi romanlarındaki aydınlar daha çok tek taraflı verilir. Pek çoğunun, bir amacı gerçekleştirmek üzere görevli olduğu aşikârdır. Felatun Bey ve Rakım Efendi bu anlamda ilk önemli örnek kabul edilir. Servet-i Fünûn romancıları, özellikle Halit Ziya ve Mehmet Rauf, haleflerine göre romanı toplumu bilgilendirmek ve eğitmek için gerekli bir araç görme ve bunun sonucunda belli kalıpta tipler üretme çabalarından uzaklaşarak daha bireysel bir çizgide, teknik olarak daha başarılı ve karaktere yakın aydın tipler inşa ederler. Milli Edebiyat Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında romanda işlenen aydınlar daha çok memleketi kurtarma, abat etme peşindedir ve bu amaçla Anadolu'ya akın ederler. İlerleyen yıllarda aydın profillerinde çeşitlilik artmıştır. Kimileri milliyetçi, kimileri sosyalist, kimileri İslamcı, kimileri varoluşçu bir çizgide meselelerini dillendirirler.

Romanda işlenen aydın tipler, temelde Batılılaşma problemi etrafında kümelenmiş ve bu probleme bakış açısına göre de konumlandırılmıştır.¹⁴⁵ Doğu-Batı, eski-yeni, gelenek-modernizm, akıl-gönül, madde-mana gibi kavramlar, üzerinde durulan, tartışılan meselelerdendir. Romanların hemen hepsinde yenileşme, Batılılaşma kaçınılmaz görülür ancak bunun ne ölçüde ve ne şekilde olması gerektiği hakkında farklılıklar söz konusudur. Genel anlamda Türk aydınının gelişmesine paralel olarak romanlarda işlenen aydınların temel ortak özelliği üretmekten ve aydınlanmaktan ziyade “nakilci” sıfatıyla etrafını aydınlatmak, toplumu şekillendirmektir.

¹⁴⁵ Ahmet Oktay Cumhuriyet dönemi romancılarının Doğu/Batı problemini değerlendirirken, kişisel özgüllüklerini koruyarak üç temel format kullandıklarını söyler: a- Modernleşmeye Karşı Gericiler ve Tutucular (İbrahim Efendi Konağı), b- Modernleşmeye Karşı İlerlemeciler (Huzur), c- Devrimciler (Ankara). Geniş bilgi için bkz: Ahmet Oktay, “Türk Edebiyatında Aydın”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.265-286.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA AYDINLAR (1950-1970)

1.1. TOPLUMCU / GERÇEKÇİ BAKIŞIN AYDINLARI

İncelenen romanların çoğunluğunu oluşturan “toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları”, birbirine toplumcu ve gerçekçi olmaları yönüyle benzer. Genel anlamda ele alınan aydınlar, pozitif bilimlerin ışığında neden sonuç ilişkisi kurarak toplumsal meselelere eğilirler. Lakin bu aydınların toplumsal meseleler karşısındaki yaklaşımı ve “gerçeklik” konusundaki bakış açıları arasında farklılıklar görülür. Bu cümleden hareketle bu gruptaki aydınları, birbirinden ayırmak kolay olmasa da, “a. Toplumcu İdealistler, b. Toplumcu Gerçekçiler yahut ‘Olumlu Kahramanlar’, c. Eleştirel Gerçekçiler” diye üçe ayırabiliriz. Birinci gruptakiler daha çok Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Anadolu’ya yönelen aydınların devamı niteliğindedir. Bu aydınlar katıksız Atatürkçü, ilke ve inkılaplara sadık, devrimler doğrultusunda geri kalmış Anadolu’yu nurlandırmak isteyen ışık insanlar, idealist öncülerdir. Bu bölümdeki ikinci bir kol ise belli bir zaman geçtikten sonra ideallerinden kopmuş, Cumhuriyet’in heyecanını kaybederek kendi hayatına dalmış kişi ve kurumları eleştirerek onları toplumcu çizgiye davet eden aydınlardır.

İkinci gruptakiler “toplumcu gerçekçi” edebiyatın ilkelerine sadık kalarak genel itibarıyla tipik tipler üreten romanlardır. Bu gruptakiler, romandaki çatışmayı ısrarla sınıf farkına dayayarak diyalektik bir yöntemle meseleleri ele alır. Mekân genellikle Anadolu, bilhassa köy ve kasabalarıdır. Ezen-ezilen, sömüren-sömürülen karşıtlığında aydınlar, genel anlamda toplumcu gerçekçi edebiyatın “olumlu kahraman” terimine karşılık gelerek sömürülen halkı bilinçlendirmeye, onları örgütleyip mütegalibenin zulmüne son vermeye and içen verili tiplerdir.

Üçüncü gruptakiler ise toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahip olsalar da “olumlu kahraman” şablonuna düşmeden, daha eleştirel bir tavırla meseleleri irdeleyen, yakın tarih ve düzenle ilgili belgesel, yerli, bu topraklara özgü bir

toplumcu gerçekçi bakışı dillendiren aydınlardır. Bu bölümün aydınları -biri hariç- Kemal Tahir'in aydınlardır. Dolayısıyla onun bakışını yansıtan, sözünü emanet ettiği kişilerdir.

1.1.1. Toplumcu İdealistler

Teneke¹⁴⁶, Çukurova'nın bir kasabasına kaymakam olarak atanan yeni mezun Fikret Irmaklı'nın, kanunlara/yönetmeliklere aldırmadan, insan hayatını önemsemeyen fahiş kazançlarını büyük bir iştihâ ile devam ettirme emelinde olan Çeltik ağalarıyla mücadelesini anlatır. Romandaki kişiler, kendi menfaatleri doğrultusunda başta çocuklar olmak üzere sıtımadan ölen onlarca, yüzlerce köylüyü hiç düşünmeden güç, para vb. yollarla çıkarlarını koruma azminde olanlar ile bu zulme direnenler olarak iki ayrı uç oluşturur. Bir tarafta eşraf (ağalar), muhtar, işbirlikçi idareciler ve jandarma diğer tarafta ise ezilen ve direnen köylüler ile onların arkasında duran Kaymakam. Teneke'nin genç ve idealist kaymakamı Fikret Irmaklı, benzer temayı işleyen kimi romanlarda görülen aydın-sömürücü işbirliğinin aksine bu iki kutuptan ezilen, sömürülen köylünün yanında tavır almıştır. Adnan Binyazar da bu noktaya dikkat çeker: “...mütegallibe-aydın-köylü üçlüsünden doğuyor Teneke'nin aksiyonu. Hep mütegallibeden yana olmuştur 'sözde aydın'. Aslında aydın mütegallibenin kendisi olmuştur yüzyıllar boyu. Teneke'de aydın başkaldırır mütegallibeye.”¹⁴⁷

Siyasal Bilgiler Okulundan yeni mezun olmuş Fikret Irmaklı'nın ilk memuriyetidir bu beldedeki kaymakamlığı. Henüz yirmi dört yaşında olan Kaymakam temiz, dürüst bir genç olmasına karşın pek toydur. Anadolu gerçeğini bilmez. Dilindeki Beethoven mırıltısıyla bu topraklara yabancılığı ve kendisine verilen eğitimin yetersizliği hemen ortaya çıkar. Çeltik ağalarının oyununa gelir.

Kasaba eşrafının kendisi için düzenlediği karşılama töreninde, okudukları ve dinlediklerinin ötesinde bir Anadolu manzarasıyla karşılaşır.

¹⁴⁶ Yaşar Kemal, **Teneke**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1951). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁴⁷ Adnan Binyazar, “Deli Emine Sokrates'in Savunması Teneke Viktor ya da Çocukların İktidarı Şeytanın Oyunu”, **Varlık**, 1 Nisan 1969, s.15.

Kendisine anlatılan “*poturlu, kangal bıyıklı, yanları tabancalı, saldırmalı*” insanların diyarı Anadolu, “*uçsuz bucaksız bozkırların ortasında bir tepeye sırtını dayamış, birkaç toprak dam. Susuz. Kışın kar altında, yazın toz içinde. Yalnız. Sonra ağalarla hırsızlarla, eşkıyalarla cebelleşmeler*”ın yeridir. (s.17) Bu tasvirin hilafına büyük bir ziyafet, tatlı muhabbet, çiçekli otomobil, hukuk mezunu, ziraat fakültesi mezunu, Avrupa görmüş eşraf, candan karşılama Kaymakam’ın başını döndürmüştür.

İlk konuşmasında, buraya tayin edilmiş bulunduğu sonsuz sevinç duyduğunu, elinden gelen her türlü çalışmayı, kanının son damlasına kadar yapacağını, bataklık ve sıtma yuvası olan kasabayı bu belalardan kurtaracağını, sıtmanın kökünü kurutup, kasabaya mutlu bir yarın hazırlayarak ödevini yapacağını, heyecandan boğula boğula, kesile kesile söyler. Bu kasabanın sıcakkanlı insanlarına kardeşçe duygularla bağlı olduğunu, hemen bağlandığını, ömrünün sonuna kadar da bağlı kalacağını ilave etmeyi da unutmayan Kaymakam, cümle kötülüklerle mücadele edeceğini vurgular. (s.22) “*Şu Anadolu insanı, misafirperver, asil, kahraman, yoksul, yiğit... Şu Anadolu’nun kutsal insanları. Bunlara hizmet etmek büyük şeref... Ahırlarda hayvanlarıyla onlar gibi yatmak, onlar gibi yemek... Onlar gibi sineklere yenmek... Onlar gibi... Onlara hizmet etmek ne şeref...*” (s.17-18) diye düşünen Kaymakam, romanın başında gerçeklerden habersiz safderun bir romantizme varan idealist bir çizgidedir.

Tecrübesizliğinin sonucu çeltik ağalarının tuzağına düşen Kaymakam, çok geçmeden dürüst, hakperest fakat korkak olan tahrirat kâtibi Resul Efendi’nin ikazıyla ve Sazlıdere köyü sakinlerinin perişanlığının resmiyle uyanır, durumu anlar ve mücadeleye başlar. Yasalar çerçevesinde çeltik ağalarının pirinç ekmelerini ve tarlalarını sulamalarını durdurur. Her türlü tehdide göğüs gerer. Bizzat köylülerin yanına giderek onların mücadelesini elinden geldiğince destekler.

Ancak eşraf türlü yalanlar, hokkabazlıklar sonucunda Ankara’dan istedikleri yazıyı alır. Kars’ın Kağızman kazasına atanan Kaymakam’ı teneke çalarak uğurlarlar. Fakat romanın sonunda “*Değer. Bir eşkıya, bir Zeyno*

Kadın, gözleri kocaman çocuklar için de olsa değer... Mücadeleye değer... Bir hayat pahasına da olsa değer...” (s.57) gerçeğine uyanmış Kaymakam, haklının hakkı için haksızlarla her gittiği yerde her ortamda mücadeleye devam edeceği belirtir.

Kaymakam Fikret İrmaklı, düşünceleri bakımından çok da üzerinde durulmuş bir tip değildir. O, daha çok tehditlere, vaatlere hatta devlete rağmen (Romanın sonunda sürülüyor.) zorbaların karşısında, halkın yanında yer alması; kurşunların altında, at sırtında gece vaktinde pirinç tarlalarını tek başına denetleyecek kadar cesur olmasıyla idealize edilmiş bir tiptir. Romanın başında kendisine verilen eğitimin kitabi kalması ve Anadolu gerçeklerinden yoksun olması sonucu hataya düşer ama bu yoldan tereddütsüz, hemen döner. Teneke'nin Kaymakam'ı, Anadolu köylüsünü hiçe sayıp onlara yaşam hakkı tanımayan, kendi menfaatlerini -idareci sınıfların yardımıyla-, devam ettirmek isteyen mütegalibelere karşı hayatı, istikbali pahasına başkaldırmış idealist bir aydındır.

Karanlık Dünya¹⁴⁸ farklı alanlarda araştırmaları ve eserleri bulunan Orhan Hançerlioğlu'nun ilk romanıdır. Yüz sayfalık hacmi ve yalınkatlılığıyla romandan ziyade uzun hikâyeye yakındır. Romanda kasaba¹⁴⁹ olarak zikredilen Mazılık'a (Adana) hâkim olarak atanan Ahmet'in buradaki iki yıllık macerası sade bir olay örgüsüyle okurlara sunulur.

Ahmet, beş yaşında yetim kalmış ve çocukları olmayan teyzesi ve eniştesi tarafından İstanbul'da rahat içerisinde büyütülmüştür. Üniversiteyi bitirdikten sonra yirmi dört yaşında iken hâkim olarak ilk görev yeri Mazılık'a atanır. Aslında o, gitmek istemez. İstanbul'da bir büro açıp avukatlık yapma arzusundadır. Lakin eniştesi onun *“hayat adamı”* (s.108) olması için Anadolu'da bir memuriyete girmesini istemektedir.

¹⁴⁸ Orhan Hançerlioğlu, **Karanlık Dünya**, Remzi Kitabevi., İst. 1999 (1951). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁴⁹ Aslında burada kasaba olarak nitelendirilen yer bugünkü yapılanmayla bir ilçedir. Zira kaymakamı, adliyesi bulunan bir yerleşim yeridir. Alemdar Yalçın, bu romanda da olduğu üzere bazı eserlerde Osmanlı Devleti'nin siyasal yapılanmasından Cumhuriyet'in yapılanmasına geçerken kimi değişimlere uğrayan Anadolu'nun siyasal örgütlenmesine dikkat edilmediğini ve yanlışlıkla ilçeye denk gelen yerleşim yerlerinin kasaba olarak adlandırıldığını belirtir. (Alemdar Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)**, s.96.)

İstasyondan Mazılık'a katır sırtında gider. Anadolu'nun derin sükûtu ve geri kalmışlığıyla tanışır. Öküz yerine koşulan insanlar, doğum sonrası ilaç olarak kullanılan sığır bulamacı, karın tokluğuna çalışan köylüler gibi çağ dışı fotoğrafları canlı görür. İhtiyar bir kadının sıvası dökülmüş daracık bir odasını ev edinir. *"Gübreliklerde eşelenen tavukları, ahırlarından fırlayan eşekleri"* (s.9) seyretmenin verdiği rahatsızlığı bol bol kitap okuyarak unutmaya çalışır. Hatta ilçede herkes onun ne, ne kadar okuduğuyla alakadar olmaya başlarlar. Kitaplar onun için birer sığınak olmuştur. Mazılık için "Mozambik" benzetmesi yapılmaktadır ki Ahmet için burası Mozambik kadar yabancıdır. *"Kendi vatanımda bir İngiliz, bir Alman, bir Japon kadar yabancı hissediyorum kendimi... Acaba bir Şikagolu Atlanta'ya gittiği zaman aynı hissi duyar mı?"* (s.13), öz eleştirisinde bulunan Ahmet kendisini buraya ait hissetmez ve Mazılık için bir öneminin, varlığı ve yokluğu arasında bir kıymetinin olmadığına inanır. Bir an önce buradan gitmeyi hayal eder.

Zamanla buradaki memurlarla tanışır. Baş hakim, kaymakam, belediye mühendisi, orman mühendisi, öğretmenler... Çevreye alışır. Gerçi bu alışma sevme değil bir nevi katlanma, yadırgamama şeklindedir.

Bu arada ev sahibesinin genç kızı Sedef, Adapazarı'ndan Mazılık'a gelir. Bu, çevrede dedikodulara mahal verir. Ahmet evden çıkmak istese de ev sahibi bunu kabul etmez. Zamanla bu kıza ilgi duymaya başlar. Ona okumayı öğretir. Ancak aralarında herhangi bir ilişki olmamıştır. Belli mesafe hep korunmuştur. Herkesin evli olduğu bir ortamda Ahmet'in bekârlığı müşkül bir durumdur. Etraftan evlenmesi için baskı yaparlar. Onun için çevrenin uygun bulduğu aday baş hakimın kızıdır. O da bir ara bu telkinlerin etkisinde kalarak onunla evlenmek ister. Lakin geçirdiği hastalıklı bir buhran sonucunda bu kararından vazgeçer.

Ahmet, çevreyi gezerken kasabanın yakınındaki ırmaktan elektrik temin edilebilceğini düşünür ve bunu dillendirir. Etrafına elektriğin faydalarından bahseder ve el birliğiyle, imece usulüyle bunun başarılabileceği söyler. Bu, onun için aynı zamanda hayatının sıkıcılığını setreden bir ideal olmuştur. Onun bu gayretlerine ortak olan Orman Mühendisi ile birlikte

karanlıkları aydınlatmak üzere işe koyulurlar. Yetkili kurumlarla irtibat sağlanır. Ardından köy köy dolaşarak yardım toplarlar. Hem bürokratik engeller hem de cahil köylülerle mücadele ederler. Sonunda kasaba aydınlanır.

Onun özellikle elektrik işlerindeki gayretinden rahatsız olanlar, başta parti başkanı ve belediye reisi onu merkeze şikâyet ederler. Hakkında soruşturma açılır. Suçlamanın mevzuu Sedef’le gayrimeşru, hâkimliğin vakarına yakışmayan ilişki iftirasıdır. Mazılık’a gelen adliye müfettişinin tahkikatı sonucunda onun çalışan, faziletli, bir genç olduğu, elli hanelik yere elektririk getirdiği fikri sabitlenir. Bu olumlu sonuca rağmen bu tahkikat Ahmet’in canını sıkar, şevkini kırar. Hatta o günün akşamında odasına gelen Sedef’le içinde biriktirdiği öfkeyle birlikte olur. Bunda sevgiden çok Mazılık’tan öç alma duygusu hâkimdir. Böyle bir anda İstanbul’dan, eniştesinden mektup gelir. Onun memuriyeti bırakarak dönmesini, halasının yaşlandığını, artık ayrılığa dayanamadığını, bundan mütevellit ona İstanbul’da avukatlık bürosu açmak istediklerini bildirir. Buna çok sevinen Ahmet hemen eşyalarını toplayıp gitmek ister. Fakat son olarak orman mühendisine verdiği sözü yerine getirmek için onunla köy gezintisine çıkmaya karar verir. Bu gezi sırasında üstleri başları perişan, aç, hepsi sıtmalılı çeltik işçilerinin dertlerini anlatmak üzere Mazılık’a gittiklerini görür. Bu tablo onu derinden etkiler. Sorumluluklarını hatırlar. Kaymakam Bey’in söyledikleri kulaklarını sağır edecek dercede çınlatır: “*‘Bize medeniyetin ışığı değil kendisi lazım oğlum,’ dedi kaymakam. ‘Kervanın en gerisinde gidiyoruz. Gidiş ne kelime, her an biraz daha geri kalış bu... Kervan öyle sür’atle gidiyor ki... Daha dün o senin ışığından bahsettiğin medeniyet bu toprakların üstünde oturuyordu. O günden beri bir hayli zaman geçti. Davalarımız şekil değiştirdi, ama mahiyet hep aynı kaldı. Ta büyük Reşit paşa zamanında içtimai ve siyasi ıslahat şeklinde tecessüm etti. Daha sonra derdin çaresini sanayileşme davasında, az sonra zirai ıslahatta, bir müddet sonra da kültür davasında bulduğumuzu sandık. Hiçbirini tam manası ile ele alıp başaramadık ki bütün bu görüşlerin doğru veya yanlış olduklarını söyleyebilelim. Şimdi ise bu bir yaşamak ve*

ölmek davası oldu.” (s.98) “Gençliğinizin verdiği bu sarsılmaz enerjiyi müspet yollara çevirmek lazım... Suyu bir çark koyarak üç ampul yakmak marifet değil, cemiyeti o hale getirin ki o ampulleri kendisi yaksın. Hasan’la Hüseyin’in davasını görürken Hasan’a, ' Sen haklısın', demek marifet değil, cemiyeti o hale getirin ki Hasan karşına gelsin ve sana, 'Ben haklıyım', desin. Ali’nin gözündeki trahom mikrabonu öldürmek marifet değil, cemiyeti o hale getirin ki o mikrobuyu yaşatmasın.” (s.99) Ahmet, bu ölüm kalım savaşında karın tokluğuna, hayatı pahasına çalışan bu insanları terk edip gitmeyi kendine yakıştıramaz. Eniştesinden gelen mektubu avucunda ezerek yere atar ve kalmaya karar verir.

Yazar, Cumhuriyet’ten sonra sık işlenen temalardan aydınının Anadolu’ya ve Anadolu’nun da aydına yabancılığını Ahmet nezdinde anlatır. Genel anlamda Anadolu’nun geriliği, yeknesaklığı onu rahatsız eder. Bu bölgenin insanlarını, kendi şartlarında anlamaya çalışır. Onlar için bir şeyler yapmanın zorunluluğuna dikkat çeker.

Ahmet, Mozambik namıyla andığı Anadolu’nun donukluğunu, içe kapanıklılığını uyku motifiyle anlatır: *“Şu saatte bütün Mozambik uykuda... Gün doğduktan sonra da uyanmayacaklar. Hareket edecekler ama uyanmayacaklar. Uyku, asırlardan beri gece gündüz fasılasız devam ediyor... Gece hareketsiz uyku, gündüz hareketli uyku. Bu hareket, harici hayat ile hiçbir münasebet kurmadan içgüdüğü ile dolaşan bir uyurgezenin hareketidir...” (s.26) Romanın sonlarına doğru bu insanları derin uykularından uyandırmanın mümkün olduğuna inanır. Bu yolda da İstiklal Mücadelesi’ni referans alır. Yeter ki bu insanlara içinde bulundukları durumun felaket olduğu düşüncesi aşılsın ve kalkınma için önayak olunsun.*

Ahmet’in biraz da müspet bir meşgaleye olan ihtiyacından dolayı canhıraşane sarıldığı elektrik meselesi, tevriyeli olarak hem madden Anadolu’nun aydınlanması hem de buralara medeniyet ışığının gelerek buradaki insanların fikren de aydınlanmalarına yorulabilir. Bu anlamda “elektrik” bir semboldür. Genç, idealist bir aydın olan Ahmet bunu başarmıştır. Fakat o, bilir ki yapılacak daha çok işler vardır. Zira insanlar

elektriğin ne işe yaradığını, nasıl kullanılacağını bilmez. Bu, bir zaman meselesidir. Oldubittiyle halledilecek bir mesele değildir. O, genç yaşında bunları tecrübe ederek anlar.

Özetle Ahmet, Anadolu'yu görerek tanımış ve sonrasında idealist olmuştur. Kendi rahatını terk ederek, toplumu aydınlatmaya karar vermiş, idealist, genç bir aydındır. Fakat o, bir roman karakteri derinliğinden çok hikâye karakterinin sadeliği içinde sunulmuştur. Ahmet, bu bölümde ele alınan Teneke'nin Kaymakam'ı, Yeşilkaya'nın Savcısı, Kan Davası'nın Ömer'i kadar güçlü, her durumda idealist bir tip olmasa da romanın sonunda o çizgiye gelmiş bir isimdir.

Panorama I ve Panorama II adıyla bir yıl arayla yayımlanan (1953-1954) sonrasında tek ciltte **Panorama**¹⁵⁰ ismiyle toplanan roman, kitabın arka kapağındaki Atilla Özkırımlı'nın ifadesiyle *“Zoraki diplomat Yakup Kadri'nin Cumhuriyet 'inkılâbını' gerçekleştiren kadrolarla hesaplaşmasının romanı”*dir. Cumhuriyet'in onuncu yılından DP'nin iktidara geldiği 1950'li yılların henüz başlangıcına kadarki aralıkta farklı kesimlerin, “inkılap” zemininde anlatıldığı roman, ismiyle müsemma olarak panoramik bir eserdir. On sekiz bölümden (Panorama I- 11, Panorama II- 7) oluşan romanda olaylar Ankara, İstanbul, adı verilmeyen Anadolu'nun bir ili ve İsviçre 'de geçer.

Tezli bir roman olan Panorama'nın teması, yeni kurulan Cumhuriyet'in ve topluma sunulan, devlet eliyle yerleştirilmeye çalışılan inkılapların tam anlamıyla anlaşılamadığı ve aradan zaman geçmesine rağmen inkılaplar için tehlikenin hâlâ devam ettiği ve bu bağlamda Cumhuriyet'in savunucularının uyanık olma lüzumudur. Romanın sonunda İstanbul'da bir zikir esnasında yazarı dillendiren Fuat'ın ve Ahmet Nazmi'nin, aslında Kemalizmin, vahşice öldürülmesi buna işarettir.

Kadro¹⁵¹ dergisini çıkaran ve Kadro Hareketi'nin öncüleri arasında yer alan Yakup Kadri kendi düşünce yapısına uygun olarak ulusalcı, devletçi bir

¹⁵⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Panorama**, İletişim Yay., İst. 2010 (1953-1954). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁵¹ Ocak 1932-Aralık 1934 aralığında çıkartılan Kadro dergisi yeni bir ideoloji oluşturmak hedefindedir. Yakup Kadri'nin imtiyaz sahibi olduğu derginin kadrosundaki diğer önemli isimler Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Belge, İsmail Hüsrev Tökin vardır. Derginin

anlayışla yeni Cumhuriyet'in ideolojisini oluşturmaya çalışırken toplumun farklı kesimlerinde özellikle de Cumhuriyet'i kuran kadrodaki eksiklikleri, gafleti hatta ihaneti ortaya koyar. Yazar neredeyse roman boyunca hep olumsuzdur, endişelidir. Hüseyin Su'nun tespitiyle, *"Yakup Kadri, umduğunu bulamayan, varmayı tasarladığı yere bir türlü varamayan bir resmi aydının kırıklığı, kırgınlığı, kızgınlığı, hırçınlığı ve öfkesi ile panoramasını çıkarmaya çalışır Türkiye'nin."*¹⁵²

Romanda inkılaplar için tehlike görülen unsurlardan biri irticadır. Bu tehlike şapka giymemek için yıllarca evine kapanan, bir türlü yeni rejimi ve onun getirdiklerini benimsemeyen, Atatürk düşmanı, şeriat özlemi hiç dinmeyen ve bu uğurda fırsat kollayan *"kara yürekli Hacı Emin Efendi"* (s.570) şahsında somutlanmıştır. Devrimler için bir diğer tehlike de Osmanlı Babiali geleneğinden gelen çürümüş bürokratlardır. Bunlar yeni kurulan düzeni kendine yontarak menfaat sağlamış ve kısa sürede zenginleşmiştir. Bunu da bir bankanın müdürü olan, Ankara'ya geldiği zaman başını sokacak bir gözlü evi dahi olmayan ancak sonrasında neredeyse Ankara'nın üçte birine sahip olan devrin baş vurguncularından Servet Bey özelinde eleştirir. Servet Bey'in şımarık, sosyetik kızı Sevim ile kumar düşkün oğlu Nedim, bu zenginliği har vurup harman savuran, düşünmeyen, işlemeyen idealsiz, boş gençlerdir. Sevim'e delicesine tutulup onun peşinde koşan Mühendis Ragıp da iradesizliğin örneğidir. Ancak asıl eleştirilen kesim, Cumhuriyet'i kuran fakat o aşkı ve heyecanı zamanla kaybedip saf değiştiren kendi menfaati peşine düşen fırsatçı aydınlardır.

Çok sayıda kişinin yer aldığı Panorama'da belli başlı şahıslar olumlu, olumsuz ve sonradan olumsuz olmak üzere üç grupta toplanabilir. Olumlu kişiler aynı zamanda romanın aydınları olan Milletvekili Halil Ramiz, Gazeteci Fuat, Ofis Müdürü Cahit Halit; olumsuz kişiler Banka Müdürü Servet Bey,

adıyla anılan Kadro hareketi *"devrimci, toplumcu, maddecî, dinamik, determinist ve ulusal kurtuluşçu bir dünyayı kavrayış yoludur. Amaç devrime ideoloji olabilecek bir düşünce sistemi oluşturmaktır. Kadro'ya göre yeni Türkiye'yi kurmak anılan ilkeleri benimsemiş bir aydın kadronun uygulayacağı iktisadi devletçilikle olasıdır."* Atilla Özkırımlı, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Ümit Yay., Ank. 1995, s.213.

¹⁵² Hüseyin Su, "Adalardan Bir Roman Kıtası Panaroma", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, s.609.

Tüccar ve Esnaf Tahincizade Hacı Emin Efendi ve oğlu Tahir Bey, Milletvekilleri Faik ve Rasim Beyler, toprak sahibi Yanyalı Fazlı Bey; önceleri aydın tavrı sergilerken sonrasında ya egoları ya da birtakım menfaatler uğruna olumsuzlaşan kişiler ise başta Milletvekili Neşet Sabit, Doktor Namık Ahmet ile felsefe profesörü Ahmet Nazmi'dir. Vali İhsan Turan bu tasnifin dışında, olumlu veya olumsuz özelliklerinden ziyade "fikirsizliğin" sembolüdür. Lakin yine de eksik bir aydındır.

Romanın başkişilerinden Halil Ramiz, Atatürk'e ve onun devrimlerine son derece bağlı, Kemalist, milliyetçi, sürekli düşünen, inkılapların durumunu araştıran/sorgulayan, sistemin yanlışlarını düzeltmeye çalışan, kendi namına beklentisiz, bozulmamış/çürümemiş bir siyasetçi, bir vatanseverdir. Kimi yerlerde yazarın sözcülüğünü de yapan Ramiz, eserde yüceltilen aydınlardandır.

Ramiz, *"ateşli ve milliyetçi bir mektep öğretmeni"* (s.37) iken heyecanlı konuşmasıyla, Kurtuluş Zaferi'nden kısa bir zaman sonra İzmir'i ziyarete gelen Atatürk'ün dikkatini çeker ve çok geçmeden mebusluğa seçilir. Onun ilk mebusluk yılları kendisi adına çok parlaktır. Çok iyi bir hatip olan Ramiz defalarca kürsüden coşkulu bir alkış tufanı ile karşılanır. İnkılaplara burun kıvıran hatta içten içe düşmanlık besleyenlere ağzının payını verir. Bu inkılabın ateşli ve sadık hatibini Atatürk sık sık Çankaya'ya davet eder. Sofrasının değişmez müdavimini tebrikte de cömerttir. Fakat bu durum böyle devam etmez. Davetler seyrelir hatta hiç gelmez olur. Bu ilgisizliğe bir anlam veremez. Zira onda Atatürk'e ve inkılaplarına karşı zerre miskal sapma yoktur. İlk günkü gibi derin duygularla ve coşkuyla bu devrimlerin bekçisidir.

Değişen o değil Meclisin yeni üyeleri, partili arkadaşlarıdır. Suyu çekilmiş değirmene dönmüş Meclisin muhterem mebuslarının bazısı merdiven altı ve koridor sohbetlerine bazısı gazi odasında tavla ve bilardo oyunlarına dalmış durumdadır. Toplantı salonunda kalan bir avuç insanın ise bir kısmı uyulamakta, bir kısmı da usule dair basmakalıp sözler mırıldanmaktadır. Meclis aynı Meclis, arkadaşlarını çoğu eski arkadaşları olmasına rağmen arı kovanı gibi işlek, canlı ve uğultulu olan, pek çok kez

çoşkun ateşli konuşmalar ve heyecanlara tanıklık eden bu bina, adeta taş keserek morga dönmüştür (s.38). Gözden düşmesinde ve onu derin üzüntülere gark eden Köşk'e çağrılmamasında ihtimaldir ki bu ölü evine dönmüş Mecliste onun hâlâ eski tazeliğini koruması, aslında çizgisi aynı olmasına karşın arkadaşlarının dumura uğramasıyla onlardan farklılaşması ve onlara ters düşmesi yatmaktadır.

Ramiz'in, *"inkılap davasındaki dik kafalılığı, doktrinciliği, titizliği ve bazı münakaşalarda toksözlülüğü"* (s.154) parti arkadaşlarını rahatsız eder. Seçim bölgesinde muhalif güçlerle bazı ayak oyunları çevirdiği hakkında dedikodular ve iftiralar ta Çankaya'ya kadar yayılır. Hakkında soruşturma açılır. Buna fevkaledede üzülen Halil Ramiz fikrî şerefini ve siyasi haysiyetini bu pis dedikodu ve iftiralara kurban etmemek için kendi isteği üzerine partinin merkez idare heyetinden ayrılır.

İçinde bulunduğu muhitin kendisine yabancılaştığını, dava arkadaşlarının kendine ve davalarına sırt döndüğünü gören Ramiz, bir ruh buhranına tutulmuş gibidir. Yalnız ve öfkelidir. Neden böyle olduğunu sorgular. Kendisinin bir kabahatinin olup olmadığını araştırır. Genç mebus, şimdiye kadar kimseye kötülük etmemiş, kimseyle bir ikbal ve mevki rekabetine girişmemiş, Şef'e ve onun koyduğu yüksek inkılap prensiplerine sadakatten bir saniye ayrılmamış ve şimdiye kadar bu sadakatine karşılık hiç kimseden herhangi bir mükâfat da beklememiştir. Çünkü bu prensipler onun kanı ve canıdır. Çünkü Halil Ramiz, bu prensiplere, en tatlı rüyalarını gerçeğe çıkaracak ve millî kudrete yüzyıllardan beri mahrum kaldığı yaratma hamlesini verecek tılsımlar gözüyle bakmaktadır. Bunları düşünen Ramiz, en büyük kusurunun da bunlar olduğuna kanaat getirir (s.151). Lakin o yine doğru bellediği yoldan ayrılmaz.

Halil Ramiz düşünceleri ve yaşayışıyla hep istikamet üzere olmuştur. O, arkadaşları gibi zevküsefanın kollarında ikbal, itibar, ev bark, çoluk çocuk, mürüvvet sevdasına düşmemiştir. Ankara'da kiralık sobalı bir evde mütevazı bir hayat sürmektedir. Onun zekâsı, bilgisi, duygu ve düşünceleri hep Şef (Atatürk) ve onun inkılaplarının hizmetindedir.

Eserde inkılaplar ile onların hâlihazırda ve gelecekteki durumlarıyla ilgili Ramiz'in önemli entelektüel etütleri bulunur. Her şeyden önce o, bu devrimlere canıgönülden inanmıştır. O, bu noktada kesin inançlıdır. Lakin bu değişimler tam anlamıyla memlekete yerleşmiş ve anlaşılmış değildir. Atatürk'ün inşa ettiği bu eser ona, romanın da temel iletisi olan ve bir bakıma kitabı özetleyen ifadesiyle, *“tepesi yerde, temelleri havada ve her an devrilmek tehlikesi içinde bir ehram gibi”* (s. 40) görünmektedir.

O, onuncu yılını dolduran inkılaplarının geldiği noktayı, Tanzimat ve Meşrutiyet tecrübeleriyle beraber tartışır: *“ ‘Acaba,’ diyordu, ‘hakikatte, acaba asıl kalıplaşan, otomatlaşan şu on yaşına henüz girmiş inkılâp mıdır? Eğer böyle ise, Türk milletinin bu son kurtuluş ve kalkınma hamlesi de boşa gitmiş; Tanzimat ve Meşrutiyet tecrübelerinin yanibaşında, tarihin tozlu vesikaları arasında göçüp katılmak üzere demektir.’ Bununla beraber, Halil Ramiz’e göre, ortaya atılan davaların hiçbirisi daha halledilmemiştir; Büyük Millet Meclisi ‘zabıtname külliyatını’ dolduran ileri inkılâp kanunlarının hiçbirisi henüz hayata geçmemiş ve Kemalizm prensipleri çorak vatan topraklarına kök salmak şöyle dursun, henüz birkaç kişinin elinde evrilip çevrilmeye mahkûm birer laboratuvar nebatı halinde kalmaktan kurtulamamıştır.*

Herkes şapka giyiyor, sakal ve bıyıkları traş edilmiştir, kadınlar peçelerini sıyırmışlardır; soirée’ler soirée’leri, [suareler suareleri] balolar baloları takip ediyor, okullarda kızlar oğlanlarla bir sırada ders okuyor, spor meydanlarında yarı giyimli yarı çıplak birbirleriyle boy ölçüşüyor; yerde otomobil, havada uçak kullanmasını biliyor ve paraşütle atlayan kahraman gençler arasında artık hiçbir cins fark kalmamıştır. On yıl içinde, bozkırın ortasında, bin yıllık İstanbul şehrinden daha mükemmel, daha medeni binaları, caddeleri ve meydanlarıyla bir devlet merkezi kurulmuştur. Yüzlerce, binlerce kilometrelik demiryolları, bir vücuttaki şah damarları halinde dağınık vatan parçalarını birbirine bağlamak üzere doğuya, batıya, dal budak salıyor.

Evet, bunların hepsi gerçektir. Fakat birer tarihi vakıa olarak bunların kıymeti nedir? Festen şapkaya geçmenin, kavuğu atıp fesi giymekten daha büyük bir ehemmiyeti mi vardır? Tanzimatçı dedelerimiz de tepeden tırnağa

kıyafet değiştirmişlerdi; sakal ve bıyıklarını o devrin Avrupa modasına göre kesip taramışlardı. Dazlak kafalarının saçlarını enselerine kadar uzatmışlardı. Garp sisteminde okullar, kışlalar, hastaneler açmışlardı, tersaneler, tezgâhlar, fabrikalar kurmuşlardı. Harem kapılarını aralamışlar, kızlarına okuyup yazma öğretmişler, musiki dersi verdirmişlerdi. Lakin bütün bunlar, elli altmış yıl sonra bir yeniçeri kıyamından farkı olmayan 31 Mart'ları bir Kabakçı Mustafa isyanından ayırt edilmeyen Babıâli baskınlarını nleyebildi mi?" (s.38-39-40).

O, Kemalist inkılapların Tanzimat ya da Meşrutiyet'te yapılanlarla kıyaslanmayacak kadar azim ve mehabetli olduğunun farkındadır. Yine bu inkılapların ne denli önemli bir dönüşüm sağladığını da bilmektedir. Fakat o, bunların istenilen düzeye gelmemesinden dertlidir. nemlisi kök salamadığından, yıkılma tehlikesini atlatamamasından endişelidir. Bu endişe de onu ümitsizliğe, üzüntüye sevk eder. Bu psikoloji, yaklaşık altı yüz sayfalık romanın, eksilmeksizin, tamamında görülür. Nitekim eserin sonlarında Atatürk'ün bst ve bize bıraktığı Cumhuriyet Türkiye'si arasında bir benzerlik kurarak bu ümitsizliğini ve kaygısını ortaya koyar. Gerçi o, Atatürk'ün sağlığında iken de onun bıraktığı bu büyük ve heybetli eserin tamam olduğuna hiçbir zaman inanmamıştır. Nasıl ki rastgele ve iğreti olarak oraya bırakılmış bir salon eşyası hissini veren onun bst en hafif bir temasla kırılıp dklverecek narin bir tablo görünümündedir, öyle de inkılaplar korunaksız ve tehlikelere açıktır. (s.524-525)

Ramiz, inkılapların üzerinden yirmi beş yıl geçmesine rağmen Türkiye'nin ferdi hürriyetler esası üzerine kurulmuş, çok partili bir demokrasiye geçmek için açılan yolun tesviyesini bile henüz tamamlayamadığı kanısını taşır. Bu yolun, henüz keskin uçlu kaypak çakıllarla, dikenli otlarla örtülü olduğunu ve yer yer çıkmaz çukurlar, bataklar, yamru yumrularla henüz insan ayağı değmemiş, yabani geçitleri andırdığını söyler. Ve böyle bir geçit üstünde tabanların patlamadan, dizlerin kanamadan ve her adımda srp kapaklanmadan yürümenin mümkün olmadığını düşünür. Böylelikle kendince yirmi beş yıllık tek parti rejiminin ideal olmasa

da bir zorunluluk olduğunu temellendirir. Hele İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü karışık dönemlerde Türk milletini ikiye, üçe, dörde ayıracak; şahsi ihtiraslara, kinlere, gayzlara meydan açacak ve millî birliği sarsacak bir iç politika mücadelesinin alıp yürümesini de tehlikeli görmektedir. Bu mücadele şimdiden bir sen-ben kavgası hâlini almış, saç saça, baş başa bir kör dövüşü hâline girmiştir. Muhalif ya da Muvaffak bütün ağızlar birbirine ateş püskürmektedir. Birkaç ay içinde tezyif ve iftira çamurlarıyla lekelenmedik tek isim, kirlenmedik tek alın kalmamıştır. Şeref ve haysiyet sahipleri, sokakta görünmekten, sesini çıkarmaktan ürker olmuştur. Bütün köşe başlarını kim oldukları, nereden çıktıkları bilinmeyen bir takım demokratlar ve şantajcılar tutmuştur (s.520).

“Demokrasiyle demagoji arasında bir kıl kadar fark” (s.520) olduğu düşüncesini taşıyan Ramiz, çok partili yaşama geçme çabalarını, sesleri yükselen muhalefeti ve bu minvalde gerçekleşen kör dövüşünü andıran politikayı küçümser ve tehlikeli bulur. Bunların memleket ve inkılap davası adına bir şey ifade etmediği görüşündedir. İktidarı, muhalefeti, basın yayını inkılapları es geçmekle suçlar. Muhalefetin *“yirmi yedi yıllık istibdat devri”* suçlamalarına, *“Yirmi yedi yıllık istibdat devri... Lakin milli mücadele destanı bu devrin içinde değil miydi? Türk milleti, asırlarca süren ümmet kaosundan millet sentezine bu devirde girmemiş miydi? Anayurdumuz, bir yarı sömürge derecesinden müstakil bir vatan mertebesine bu devir de ermemiş miydi? Bizi ortaçağ karanlıklarından medeniyet dünyasının aydınlığına doğru alıp götüren sayısız ruh ve fikir hamleleri bu devirden başka bir zamanda mı olmuştu?”* (s.525) sözleriyle cevap verir.

Ramiz işneyi muhaliflere batırırken, çuvaldızı iktidardaki arkadaşlarına batırır. Eserin tamamında görülen düşünce şudur: Muhalefet zaten gafil, yobaz, devrim düşmanı, örümcek kafalı, çıkarıcı hain kimselerdir ve Kemalist düzeni yıkmak için fırsat kollamaktadır. Bunları öteden beri gelen temel tehlikeler olarak tabii gören Halil Ramiz'i asıl yaralayan, Atatürk'ün kurduğu ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan inkılapların bayraktarlığını yapan CHP'nin durumudur. Bu Parti ve üyeleri, yüksek inkılapların

sözcülüğünü yapmak yerine kendi başlarının derdine düşmüş, farklı amaçların yörüngesinde davanın yüceliğini kavramaktan uzak düşmüşlerdir. *“Küçük ihtirasları uğruna Mesih’i bir pula satacak”* (s.61) olan Neşet Sabit gibi aşkını, heyecanını yitiren ve şahsi arzularının peşinde saf değiştirenlerdir asıl tehlike.

O, ilk Meclis ve vekilleriyle şimdikiler arasındaki farkı şöyle ifade eder: *“Halil Ramiz, birinci Büyük Millet Meclisi’nde, Müdafaa-i Hukuk’un (1) numaralı grubuyla, (2) numaralı grubu arasındaki çekişmeleri pek hatırlamazdı ama, bunu takip eden içtima devresinde, nice buhranların ateşinden bizzat geçtiği için, küme küme derebeylik, ağalık, ittihatçılık ve medrese döküntüleriyle bir takım Osmanlı kozmopolitlerinin elele verip, tek çatı altında, aylarca, yıllarca nasıl bir hortlak horası teptiklerini pek iyi bilirdi. Yine, pek iyi bilirdi ki, bir zamanlar gelmiş, o kuru kalabalık içinde gerçek inkılapçıların sayısı bir avuç insandan ibaret kalmıştı.*

Fakat, bu bir avuç insan, yüz bin kişiye bedeldi. Başbuğun işaret ettiği hedeflere, birbiri ardı sıra, bunların gayretiyle varılıyordu. İnkılap tarihinin çetin ve yüksek tepelerine en önce bunlar tırmanıyordu. Karanlık çağın kaleleri birer birer bunların akınlarıyla fethediliyordu. Mevzuatçılar, usulcüler, teamülcüler mırıldanıp homurdana dursun, bu gözünü çöpten sakınmaz, engel tanımaz, oluru olmazdan ayırmaz, dur durak bilmez ve önderin emrinden başka söze kulak asmaz şahlanmış iradeler, doludizgin atlayıp gidiyordu. Nice hayaller, bu sayede, gerçekleşti. Bugün, kafadaki bir düşünce, bugün kağıt üstündeki bir yazı, yarın bu sayede elle tutulur, gözle görülür birer, realite haline giriyordu. ‘Fikir’ le ‘fiil’ arasında bir böyle ahenk, bir böyle birlik, hele şu memlekette, hiç olmamış bir şeydi.

(...) Evet, bu akıncılar, bu serdengeçtiler, çelik kuşaklarıyla demir çarıklarını bir yana atıp, keyif ve rahat sedirine yaslandıkları günden beri her biri topuğundan yaralanmış birer Akiles’e dönmüş ve ipekli gömlekleri eğinlerine kefen, somaki banyo tekneleri cesetlerine mezar olmuştu.” (s.584-585-586).

Ramiz, *“öteden beri, kuru bir kalabalık halinde yaşayan ve adına parti denilen bu karmakarışık yığının bünyeleşmesi; adaleleriyle, sinirleriyle, duygularıyla ve dimağıyla tam bir manevi şahsiyet vahdetine ermesi; varlığının özünü emen, sömüren tufeyli unsurlardan silkinerek, sıyrılarak serilip serpilmesi ve köklerini, hep tuba ağacı gibi havaya değil, her gün biraz daha bu toprağın derinliklerine salıp saplanması”* (s.583) için didirir, çırpınır fakat onun tüm bu mücadelelerine karşın diğerleri onun düşüncelerinin tehlikeli bir hayal olduğu fikrinde birleşerek, onun “akıncılar”ına karşın sadece iktidarda kalmayı sağlayacak organik bütünlükten ve davadan uzak kalabalığın peşindedirler. O bu çerçevede, çıkartılan Din Dersleri Kanunu gibi uygulamaların CHP için *“yaralı bedenın ağrılarını birtakım palyatiflerle teskin etme”* (s.582) taktiği olduğunu ancak bunların kesinlikle hasta bünyeyi iyileştirip ayağa kaldırmayacağını düşünür. Çözüm ise idealist, öncü kadrolarla tavizsiz Kemalist ilkeleri savunmak ve uygulamaktır.

Kemalist ilkeleri savunma ve uygulamanın da inanmış aydınların görevi olduğu bilincini taşıyan Ramiz’in halka bakışı küçümseyicidir. Yaban’daki Ahmet Celal’in bakışına benzer. Gerçi o, halka anlatmak, onlara hakikatleri öğretmek adına çabalar. Vekil olarak seçim bölgesini ihmal etmez, yakından gözler. Onların kendince tehlikeli ve yanlış saydığı fikirlerini ıslah etmeye çalışır. Fakat o halka güvenmez. Onları değiştirme adına da ümitsizdir. Neşet Sabit ile geçen bir konuşmasında söyledikleri bunun resmidir: *“Bu vilayetin halkı ne zatıalilerini, ne de bendenizi severek, isteyerek seçmiştir. Hatta bizi ilk seçişinde ne çeşit insanlar olduğumuzun bile farkında değildirler. Farkına vardıktan sonra da bize hakiki temsilcileri gözüyle baktığına, bizi benimseyip bağrına bastığına ihtimal veremem. Bu halkı kendi arzu ve temayüllerine bıraksan, bilir misin, Büyük Millet Meclisi’ne kimleri gönderirdi? Hani şu bizim il parti başkanı Tahir Bey’in şapka giymemek için itikafa çekilmiş bir babası varmış; işte, tam onun gibilerini gönderirdi. Boş yere kendimizi aldatıp durmayalım; biz tepeden inme bir inkılabın köksüz öncüleriyiz ve sayımız o kadar azdır ki, her an milyonların içinde kaybolup gitmek tehlikesine maruz kalabiliriz.”* (s.57)

Ramiz'in üzerinde durduğu diğer bir önemli konu da iktisadi kalkınmadır. Hayati öneme sahip milletçe ekonomik kalkınma, halka anlatılması gerekli mühim bir meseledir. Onun ekonomi anlayışı şahsi teşebbüsü öteleyen bir devletçiliğe dayanır: *“Bizim için ekonomik kalkınma davası, normal tekâmüllerini tamamlamış birçok batı memleketlerinde olduğu gibi, sadece iyi bir idare, kuvvetli bir teşkilat meselesi değildir. Bu, bizim için her şeyden önce bir ahlak, bir vatanperverlik işidir. Yüzyıllarca süren kapitülasyon rejiminden henüz kurtulmuş bulunuyoruz. Bütün ticaretimiz daha düne kadar yabancıların elindeydi; bütün istihsal kaynaklarımızı yabancılar sömürüyordu; Avrupa endüstrisinin çarkları, yüzlerce yıl yok pahasına Türk köylüsünün ve aynı gerilikte kalmış diğer köylerin alın teriyle yağlanıp cilalandı ve hala da öyle olagelmektedir. Türk milletinin, Milli Kurtuluş Savaşı'na atılışında yalnız istila ordularını vatan topraklarından sürüp çıkarmak ve siyasi istiklali kazanmak hamlesini görmemelidir. Türk milleti aynı zamanda ve aynı derecede bu iktisadi esaretten kurtulmak için de kan dökmüş, can feda etmiştir. Zaten iktisadi esaret altında yaşayan bir milletin siyasi istiklali olur mu? Şu halde arkadaşlar, bilmemiz gerekir ki, memleketimizin ekonomik kalkınma davası, Milli Kurtuluş Savaşımızın ikinci safhası demektir ve menfaat kaygılarımızı unutarak, uzun bir süre için türlü mahrumiyetlere katlanarak elbirliğiyle başarmak mecburiyetindeyiz. Yoksa herkes kendi başının çaresine düşer; gemisini kurtaran kaptandır derse, bu yeryüzünden silinip süpürülürüz; hep beraber silinip yok oluruz.”* (s.53-54)

Onun roman boyunca takındığı olumsuz tavır, matbuat âlemi için de geçerlidir. Çoğu Halk Partisi'nden yardım görerek çıkan irili ufaklı basım ve yayım müesseselerinin inkılabın ruhunu yansıtmaktan uzak, işe yaramaz kof bilgilerle dolu olduğunu söyler: *“Ortada Kurtuluş Savaşı kadar mühim bir kalkınma davası var; geri bir ülkenin ileriye doğru itilme hamleleri var. Yeni baştan bütün kafaları ve ruhları durmadan işleme cehdi var. Hiçbir muharririn yazısında, hiçbir şairin şiirinde bunlara dair -heyecansız, beylik bir kaside edebiyatından başka- tek can alıcı bir satıra neden rast gelinmiyor? Ara sıra Türk inkılabı ya da doğrudan doğruya Büyük Türk İnkılapçısı hakkında çıkan*

yabancı eserler bile donuk ve sönük Türk basınına aksederken bütün rengini, hararetini kaybediyor.” (s.127)

Sonuç olarak Halil Ramiz, üzerinden yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen gelinen noktada Atatürk ve inkılaplarının yeterince anlaşılmadığından, kabuktan öteye geçilemediğinden şikayetçi, umutsuz bir aydın olarak karşımıza çıkar. O katıksız, kesin inançlı bir Kemalisttir. Halkı yetersiz görür, içinde yaşadığı koşullarda demokrasinin Türkiye için zarar getireceğini düşünür. Devletin Kemalist ideolojiye tam anlamıyla sadık, öncü kadrolar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunur. O, CHP’nin eski heyecanını kaybetmiş ve kişisel menfaatler peşinde koşan dönem aydınlarla sarılmış olduğunu, bunların da Atatürk ve devrimlerden uzaklaştığını hatta iktidarda kalmak için Din Dersleri Kanunu gibi Cumhuriyet’in temel ideolojisiyle zıtladığını ifade eder. Asıl tehlikenin de bunlar olduğu üzerinde durur. O, roman boyunca yalnız, üzgün, bezgin, ümitsizdir. Zira ilk yılların aşkı ve heyecanı kaybolmuştur. Üstelik inkılaplar bir türlü kök salamamış, halkta makes bulamamıştır. Bu kazanımların kaybedilmesi ve yeniden karanlık dönemlere kayma ihtimali de ciddi bir olasılıktır. İşte bu psikolojiyle Ramiz, Türkiye için tam bir demokrasinin tehlikeli olduğuna inanır. O, devlet eliyle dizayn edilen modernleşme sürecinin seçkin Kemalist aydınlar tarafından devam edilmesi gerektiğini düşünen “kadro”cu bir aydın olarak tebarüz eder.

Halil Ramiz ile birlikte aydın olarak işlenen kimi yerlerde yazarın sözcülüğünü de yapan ikinci önemli şahıs Fuat’tır. Fuat, Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra hukuk fakültesine kayıt yaptırır. Veziriazam torunu olan Fuat’ın babası Osman Nuri Bey, sürekli eriyip biten mal varlığının ardından son çalıştığı kurumdan da çıkartılınca bunu gururuna yediremeyip intihar eder. Bunun üzerine Fuat, annesi ve hiçbir şeyi umursamayan akıllı bir karış havada, gösteriş meraklısı kız kardeşiyle birlikte Şişli’de küçük bir apartman dairesinde maddi sıkıntılar içerisinde hayatını devam ettirmeye çalışır. Koca bir konakta, bir vezir kızından dünyaya gelmiş, bolluk içinde büyütülmüş Fuat, derme çatma, daracık apartman dairesinde annesi ve kız kardeşinin de

sorumluluğunu üstlenmiştir. Hukuk fakültesini bitirmesine rağmen iş için devlete başvurmaz. Gazetelerde Fransızca çevirileriyle başladığı basın hayatında çalışır. Sürekli ruhi bir buhran içerisinde olan Fuat için kız kardeşinin nikahsız birisiyle yaşaması ve bunu kabullenemeyen annesinin kederinden vefatı işi iyice zorlaştırır. Romanın sonlarında kırkına yaklaşan Fuat, hem bedenen hem de ruhen yaşlanmıştır. Arkadaşı Ahmet Nazmi ile birlikteyken zikir çeken bir grubun içine, büyük bir nefret ve öfkeyle kendini salar ve burada öldürülür.

Fuat'ta doyma bilmeyen bir okuma arzusu vardır. On yedi yaşından beri durmadan dinlenmeden yaptığı yegâne iş, herhangi cinsten, herhangi devirden, herhangi iklimden olursa olsun, eline geçen bütün ciltleri bir hamle de kemirip yutmaktan ibarettir. (s.320) Durmaksızın okuduğu kitapların ve birbiri ardı sıra geçirmekte olduğu hayat tecrübelerinin tesiri altında Fuat'ın iç dünyası fasılasız bir ihtilalle kaynaşıp durmaktadır. O, daimi bir arayış, bir bulup kaybediş, bir çözüp toplayış, bir dağılıp toparlanış ve nihayet daimi bir oluş halindedir (s.185-186).

Bu okuyan ve sürekli düşünen zihin kendini ve etrafını sorgular. O kendini bir yere ait hissetmez. Ne doğduğu mekan ne de şimdi yaşadığı yer onun yeri değildir. Kafasına denk bir arkadaş da bulabilmiş değildir. Bu durum, ona fikir ve ruh bunalımları olarak döner.

Ona göre, her şeyi yıkmak ve içinde yaşadıkları cemiyeti yeni baştan kurup yapmak lazım gelmektedir. Bu büyük hedefe varıncaya kadar da yerinin, geçmiş devirlerin anakronik döküntüleri veya çağın küstah türedileri arasında olmadığı düşüncesiyle, kendini daha iyi ifade edebileceğini düşündüğü, aydın seraseriler çevresinin yolu zannettiği basın dünyasında kendine bir iş arar. Uzunca bir arayıştan sonra, bir Fransızca mütercimlik bulmuştur. Her gün öğleden sonra Avrupa'dan gelen Fransızca gazete ve dergileri gözden geçirip bunların içinden Türk okuyucularının ilgisini çekecek yazıları kâh kısaltarak kâh olduğu gibi Türkçe'ye çevirmektedir (s.187-188). Her ne kadar basın dünyasında aradığını bulamasa da o, romanın sonuna (ölümüne) kadar burada çalışır. Yol gazetesinin yazı işlerinde çalışır.

Kapatıldıktan sonra da An gazetesine geçer. Önemli meselelerle ilgili makaleler neşreder. Yol gazetesinde çalışırken emniyet tarafından hakkında soruşturma açılır. Evi aranır. Kitapları ve not defterleri alınır. Sonrasında yakın takibe alınır. Belli bir süre göz hapsinde tutulur. Peşine sivil polis takılır. Zaten ruhen derin bir bunalım içinde olan Fuat için bu olay, onu neredeyse bir paranoyaya sevk eder.

Fuat hem mizacı hem hayatın ona sunduğu acı tecrübeler hem de okuduğu kitapların arasından yaşanan hayata bir türlü gelemeyişi, adapte olamayışı yüzünden sert, inatçı, uzlaşa kabul etmeyen bir karaktere dönüşmüştür. O, *“kendi fikirlerine uymayan hadiseleri tabiat kanunlarının dışında birer anormal fenomen telakki etmekten ve bunlara karşı gelmeye kalkışmak huyundan”* (s.586) bir türlü vazgeçemez. Bu huy onun hayatına da mal olacaktır. Nitekim eserin sonunda Aksaray civarında bir türbede, *“bir teke ağılı kadar pis kokulu bu yerde, en az yirmi otuz kişi, çökük bir merkadın etrafını zincirleme, çepeçevre çevirmiş, durmadan dönüyor; sağa, sola sallanarak ve gırtlaklarını yırtarcasına hırlayarak durmadan zıplayıp”* tepinen *“Buhtunnasır sakallı yobazlar”*ın (s.605) arasına arkadaşı Ahmet Nazmi’nin tüm engelleme çabalarına rağmen çoşkun bir tiksinti ve öfkeyle düşman gördüğü bu kümenin arasına yumrukla dalar ve vücudunun çeşitli yerlerine gelen darbelerle, Ahmet Nazmi ile birlikte can verir.

Kemalist bir aydın olan Fuat aynen Halil Ramiz’de olduğu gibi Atatürk’ün gerektiği gibi anlaşılmadığı ve inkılapların henüz kökleşmediği, iğreti durduğu, devrim düşmanlarının giderek arttığı ve güçlendiği kanısını hastalık düzeyine varan bir kaygı ve korkuyla taşır.

Romanın ortalarında Atatürk’ün gözlerini dünyaya kapamasının ardından dile getirdiği düşünceleri Atatürk’e bakışını yansıtır. O, Ata’nın fikirlerini, yaptıklarını önemser. Lakin görür ki insanlar onun düşünceleri ve ortaya koyduğu parlak inkılapların özünü anlamaktan uzak, onun fizyolojisine odaklanmış, şekilden öteye gidememişlerdir. Cumhuriyet ve onun ölümü arasında on beş yıl geçmesine rağmen insanlar ondan istifade edememişlerdir. *“O hayat ve enerji kaynağının etrafında çevre çevre olup*

oturan halk, on beş yıl hep böyle boş laflarla zaman geçirdi. Kah Çankaya Köşkü'nün dedikoduları, kah Yalova sefası masalları, kah yat gezintilerine dair söylentiler... Filan akşam, sofrasına kimleri çağırmış? Şimdi kimler gözdeymiş? Kimler gözden düşmüş? Filan gün hangi pisinde banyo etmiş? Filan gece denizde kaç saat dolaşmış?” (s.347) tarzında manasız bahisler eşliğinde o kaynak ve ışık insan göçüp gitmiştir.

“Biz O’nunla hala millet ve tarih ölçüsünde bir mücerret hadise gibi değil, uyuyan, gezen, dolaşan, nihayet hastalanıp yatağa düşen bir fert olarak ilgileniyoruz. Sağ mı? Öldü mü? İşte, bilmek istediğimiz şey bundan ibarettir. Demek ki, biz hala O’nun fizyolojisiyle meşgulüz?” (s.348) diyen Fuat, *“henüz kapağı açık tabutunun üzerine üşüşüp billur gibi şeffaflaştırmış yüzünü birtakım çiğ ve kaba boyalarla düzgünlemeye”* (s.370) kalkışmanın da son tahlilde bunun bir göstergesi olduğu kanaatindedir. Askerî bir deha, kudretli bir inkılapçı ve büyük bir devlet adamı olan ölümü, bir şeyin sonu değil başlangıcıdır. Fani olan vücudu toprak olmuş ama fikirleri hayattadır. Etrafında selama duran polis kordonları, yerlere kadar eğilen dalkavuklar, mabeyinciler ve muhafızlardan kurtularak *“milletin binbir türlü ıstırabından doğma o trajik irade, gene millete dönmüş, millete mal olmuş, milletin ruhuna”* (s.370) karışmıştır. Özetle o Atatürk’ün bedeni, günlük yaptıklarıyla değil; fikirleri, dehası, ortaya koyduğu dünya çapındaki muhteşem inkılaplarıyla anılmasının gerektiğini söyler.

Fuat’ın inkılaplar hakkındaki görüşleri de Atatürk’le ilgili düşüncelerine paraleldir. Bu muhteşem inkılapların tam manasıyla anlayamadığı ve yerleşemediği fikrini sık sık tekrarlar. Halil Ramiz’in, inkılapların mevcut durumu için *“tepesi yerde, temelleri havada ve her an devrilmek tehlikesi içinde bir ehram gibi”* (s. 40) tespitini *“inkılap kanunları buz üstüne birer yazıymış!..”* (s.507) ifadesiyle tekrarlar. Ona göre memlekette manevi bozgun yaşanmaktadır. Bu manevi bozgununun altında yatan en önemli tehlike de başta aydınlar olmak üzere halkın, devrimin öngördüğü duygu düşünce yapısından uzaklaşarak yeniden birtakım safsatalara yönelmesidir.

Bu düşünce yapısında olan Fuat için inkılapların en azgın düşmanı, şeriat arzulayan mürtecilerdir. Romanda her ne kadar Fuat'ın annesinin şeyhülislam kızı olduğu söylene ve Atatürk bağlı, inkılaplarla sorunu olmayan dindar insanların varlığı birkaç yerde belirtilse de genel anlamda - özellikle sakallı, cübbeli olanlar-, dindarların, sanki Cumhuriyet'in karşısında, devrimleri yıkmak için an kollayan sevimsiz, çirkin, örümcek kafalı, çağdışı yobazlar olarak sunulduğu görülür. Bunların dini yaşamada şuursuz olduğuna da karar verilmiştir. Mesela ezan okununca camiye gidenler, o çağrının anlamını kavramaktan uzak olarak nitelendirilir. (s.589)

Fuat bunlara karşı müthiş bir hınç duyar: *“Evet, -neden saklasın?- Fuat, bu yırtıcı kuş bakışlı, bu Buhtunnasır sakallı adamlardan nefret ediyordu ve onlara, her rasgeldiği yerde başını çevirip geçiyordu. Bu his Fuat'ta yalnız politik inançlardan gelme bir itkiye hamlolunamazdı. Zira, memlekette baş gösteren gerilik hareketleri meselesi, onun için, çoktan bir ideolojik mücadele haline gelmişti ve bu yolda sözle olsun, kalemle olsun zehrini döküp hıncını almak imkanını buluyordu.”* (s.589) Fuat bu tipler arasında samimi olanların olabileceğini hiç düşünmez. Bunların hepsi ideolojik ve siyasi tavrın göstergesi iptidailerdir. Sanki onlar inkılapların rövanşını almak için tetikte bekleyen “gulyabani”lerdir.

O, romanın sonlarında Ahmet Nazmi'nin eşine, giderek çevrede sakallı, cübbeli devrim düşmanlarının arttığını söylerken, kendisince olma ihtimali yüksek bir tasavvurunu da şöyle paylaşır: *“Plajları istila edecek kadar çoğaldıkları zaman, yalnız böyle homurdanmakla kalmayacaklar, doğrudan doğruya üstümüze saldırmaktan da çekinmeyeceklerdir sanırım. Malum ya, çıplak vücut yırtıcı yaratığın iştahını daha ziyade kabartır; gözünü daha ziyade döndürür. Böyle bir vaziyette ise, onun pençesinden sizi kimseler kurtaramaz. Zaten kurtarmak niyetinde olan da yoktur, bunu iyi biliniz. Oysa tedbir almak şöyle dursun, en ufak bir reaksiyondan bile eser görünmüyor, hala hiçbirimizde, hiçbir yerde... Ve Gulyabaniler ardı arası kesilmeden üreyip duruyor. Gün geçmiyor ki, bunlardan en az beş on tanesine rasgelmeyeyim. Zaten, iyi saatte olsunlar, bazı Cöngül mahlukatı gibi, hep*

küme küme dolaşırlar. Yarın... Evet hanımefendi, yarın bu kümeler birer sürü olacaktır ve sizin için artık banyo kostümüyle plajlarda gezinmek şöyle dursun, hatta şehrin en işlek caddelerinde sımsıkı ilikli bir tayyörle dolaşmak bile canınız pahasına göze alacağınız bir kahramanlık haline girecektir.” (s.598)

Fuat aydınların da bu tehlikeyi gördüklerini fakat işi umursamadıkları vurduklarını ifade eder: *“Hayır; pekala biliyoruz, pekala görüyoruz ki, bu felaket durmadan üstümüze doğru yürümektedir. İnsanlık, hürriyet ve medeniyet düşmanlıklarının ayak sesleri her gün biraz daha yakından kulaklarımıza çarpmaktadır. Cehennem’in kapısı gıcırıyor ve ilk zebani öncüleri şehirlerimizin, kasabalarımızın, köylerimizin duvarları içinde gözükmeye başladı. Muntazam bir ordunun erleri gibi hep bir kılıkta, bir kıyafettedir bunlar. Hepsinin çenesinden aşağı tam bir karış boyunda kuzguni bir sakal sarkar. Her biri, başına kara ‘bere’ geçirmiştir. Sırlarında aynı renkte, latayla cübbe ortası, setreleri vardır ve etekleri altında ya bir kazma, ya bir satır gizleyip taşırlar. Bu vahşi aletlerle şimdilik, sinsi sinsi, Atatürk’ün heykellerine saldırıyorlar; yarın, açıktan açığa, O’nun yolunda yürüyenlerin kellelerini uçurmaya kalkışacaklardır.” (s.600)*

O, Halil Ramiz’de olduğu gibi, aydınları ve idarecileri aymazlıkla, kendi menfaatleri peşinde koşturmakla suçlar. Bu noktada örnek, profesörlük payesini aldığı günden beri bir hayli değişmiş, hele evlenip barklandıktan daha doğrusu Şehzadebaşı’nda eski bir ailenin dayalı döşeli konağına, içgüveyisi girdikten sonra yaşayış tarzını ve ilkelerini değiştiren Ahmet Nazmi’dir. (s.587) Genel olarak aydınlar, politikacılar, idareciler tehlikeyi görmelerine rağmen vurdumduymazdırlar. İnkılaplar karşısında dış bileyenlere karşı edilgen bir tavır sergilerler. Halil Ramiz’in Din Dersleri Kanunu’nu bir taviz olarak algılamasına benzer bir yaklaşımı Fuat, ezanın yeniden Arapça okunmasında gösterir.

Fuat’ın halk ve halk-aydın kopukluğu hakkındaki görüşleri yine Ramiz’inki gibidir. O, halkı küçümsemez ama sonuçta bir “yığın” olarak nitelediği halkın, *“düşeni adsızlaştıran, hüviyetsizleştiren; içine düşeni yutan,*

yok eden bir nevi Gayya kuyusu” (s.592) olduğu kanaatindedir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı’nın hararetli olduğu günlerde bir kıraathanede iken radyo haberlerinin oradaki insanlar tarafından önemsenmemesi üzerine birlikte olduğu arkadaşı Ahmat Nazmi’nin bu insanları küçümseyerek “Kurbağalıdere insanları” nüktesine canı sıkılır. Evet, o da bu kayıtsızlıktan, çok mühim meselelerin bile halka *“birer vızıltı ve mırıltı”* (s.472) gibi görülmesinden muzdariptir. Halkın şuursuzluğundan; Atatürk’ü ve inkılapları anlayamadığından; geri bir yığın olduğundan; 1950 seçimleri öncesinde görüldüğü üzere ucuz politikaların, günöbirlik isteklerin, boş inançların peşinde koştuklarından şikâyetçidir. Bu onu kahreder. Ama suçlu halk mıdır? Halk bu hâlde ise entelektüeller bu duruma Ahmet Nazmi gibi gülüp geçmeli, işi alaya, dalgaya mı vurmalıdır? *“Düşünen ve bilen kafalar, ellerinde bulunan en modern yayım vasıtalarından faydalanıp bu halka, yaşamakta olduğumuz tarihi günler hakkında hiçbir fikir verememişlerse, yazarlarımız ammenin ruhunda bu devrin heyecanını uyandırmamışlarsa”* (s.473) suç halkta mı aranmalıdır?

Bu sorular karşısında, yıllarca yazarak ve konuşarak halkı aydınlatmaya çalışan fakat bir türlü muvaffak olmayan, adeta sağırlara konuşan, âmâlara yazan ve kendini derin bir ümitsizliğe ve öfkeye kaptıran Fuat, her şeye rağmen hatayı kendinde ve aydınlarda görür. *“Muhakkak, bu halkın şuuruna giden yolu bulamadım; ya da anlayacağı dille konuşamıyorum,”* (s.473) diye düşünür. Bu dilin ne olması gerektiğini de bilmez. Halkta revaç gören dil, bazı popüler yazarların kullandığı gibi bir karalama dili mi ya da kabadayı palavraları mıdır? Elbette ki o bunları yapamaz. Topluma sesini duyurabilmesi için, Fuat’ın da bu çeşit yazarlar derecesine inmesi mümkün değildir: *“Devlet düşkünü bir aile çocuğunun türlü türlü sosyal zilletlerine katlanmaktan hiçbir izzetinefis acısı duymamış; devtabanı delik kunduralar, havı dökülmüş esvaplarla dolaşmaktan yerinip yüksünmemişti ama, fikri asalet bahsinde en ufak bir gönöl alçaklığına, mesleki onurundan en küçük bir fedakarlığa tahammülü yoktu.”* (s.474)

O, bu tavrının “*bir nevi entelektüel kibirliliği, bir nevi bilgiçlik çalımı*” (s.474) mı olduğunu da tartışır. Son zamanlarda etrafta türeyen kendini beğenmiş, diğer insanları küçümseyen züppe tiplerden tiksinimektedir. Onlara benzemeyi katiyen istemez. Bu meselede onlarla aynı noktada olmak ona zillet gelir. Bu hususta kafası karışıktır.

Kısaca Fuat -her ne kadar Atatürk’ün ölümünde tek vücut olmuş halk onun için birkaç günlüğüne bir nebze ümit kaynağı olsa da- halka güvenmez. Onların körlüğü ve sağırlığı karşısında öfkelenir. Kendisini bu anakronik geri yığını içerisinde yalnız hisseder. Fakat o, suçu onlara aydınlığı götüremeyen aydınlarda bulur. Çabalarına rağmen halka derdini anlatamayan Fuat nasıl bir dil kullanması gerektiğini bilemez. Bu meselede çaresizdir. Popüler söylemi fikrî namusuna yakıştıramayan lakin kendi dilinin de onlara ulaşmadığını gören bir aydının feryadı işitilmektedir.

Fuat’ta derin bir yalnızlık vardır. Bu yalnızlık daha çok bir fikir arkadaşından yoksunluktur. O kendini geniş halk yığınları arasında, sözde entelektüel arkadaşlarının yanında hep yalnız hisseder. Onun hastalıklı ruh hâlinin en önemli sebebi bu yalnızlıktır. Her gün, geç vakitlere kadar sokak sokak dolaşması ve kendini barlara vurması, bu tek başınlığı unutmak içindir.

O, her şeyden önce ilmî şüpheciliği kendine şiar edinmiştir. O her türlü dogmalara, doktrinlere; büyü, muska, ispiritizma gibi metafizik inanışlara mesafelidir. Yeryüzünde olup bitenleri iki kere iki dört edercesine hesaplamak mümkün değildir. Olaylar ve durumlar tek bir pencereden sathi bir muhakemeye tam manasıyla kavranamaz. Fuat’a göre yeryüzünde yaşananlar insanların zekâsının bir ürünüdür. Bu minvalde insanların başına gelen felaketler de bu zekânın eseridir. O bu trajik durumu şöyle vecizelendirir: “*Haileyi [trajediyi] yazan da biziz, oynayan da biz...*” (s.328)

Fuat makaleler yazan bir gazeteci olarak farklı alanlarda farklı meselelerle ilgili düşünür. Aydın olmanın getirdiği bir zorunlulukla içinde yaşadığı çağı sadece Türkiye özelinde değil dünya ölçeğinde anlamaya çalışır. Materyalizm, idealizm, Marksizm, diyalektizm, liberalizm, kapitalizm,

Hegel, Eflatun, Aristo, Marks, İkinci Dünya Savaşı ve bu savaşın taraflarından söz açar.

O, Cihan Harbi'nde Almanya kadar Rusya'yı da hatalı bulur. Rusya'da hüküm süren Marksist rejim ile ortaçağın bazı dogmatik müesseseleri arasında önemli benzerliklerin olduğunu söyler: *"O devirlerin Cizvitleri ya da Calvinistleriyle bu devrin Marxistleri -hedeflerindeki derin çelişmelere rağmen- birbirlerine birer ikiz kardeş gibi benzemektedirler. Aynı maddi ve manevi baskı metotları, sevk ve idare edenlerde aynı layuhtilik [hata yapmazlık] iddiası, sevk ve idare edenlerde aynı körükörüne itaat mecburiyeti, bir parça baş kaldırmak isteyenlere ise gene aynı zindanlar, aynı satırlar, aynı darağaçları..."* (s.327)

Fuat, dünyayı artık kitaplardan taşarak okumaya başlar. Marksist rejimin eksiklerini ve hatalarını söylerken, büyük bir medeniyetin evladı olan Avrupa'da da işlerin iyi gitmediğini ifade eder: *"Hristiyan ve Greko-Latin kültürünün mahsulü şu Avrupa uygarlığı, bütün hissi, akli, ahlaki kıymetleriyle, bütün cemiyet ve insanlık anlayışlarıyla göçüp gitmekte ve yerini her türlü histen, akıldan, ahlaktan mahrum, yalnız içgüdülerine tabi bir dünyaya bırakmaktaydı."* (s. 404) O, bütün bu sarsılan, dağılan, çöken dünyadan müspet bir sentez çıkarılabileceğini umar. Akdeniz medeniyeti ekseninde, eski klasik hümanizmanın tashihi, tadili ve zaman şartlarına uydurulması ile yeni insanın ihtiyaçlarını giderecek yeni bir hümanizmanın dünya insanları için yeni bir soluk olacağı kanısındadır. Bu noktada Yakup Kadri'nin Nev-Yunanilik anlayışı hatıra getirilebilir.

Fuat, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki yankılarına değinir. Genel olarak insanların bu harbe ilgisiz kaldıklarını ve herkesin büyük bir bencillikle kendi derdinin peşine düştüğünü vurgular. O ise dünya olaylarını millî bir platform üstünden gözden geçirir ve tahlil eder. İmanlı bir milliyetçi olarak gördükleri ve okudukları karşısında vatanına bağlılığı bir kat daha artar ve istiklal denilen şeyin yeryüzünde bütün nimetlerin an azizi olduğunu hiç hissetmediği kadar en ince iliklerine kadar duyar. (s.406)

Neticede Fuat, Atatürk'ün ve inkılapların tam manasıyla anlaşılmadığı ve kökleşmediğini düşünür. Burada asıl suç aydınlarıdır. İnkılaplar için en önemli tehdit mürteci güçlerdir. Hatta bu endişe, sağlıklı birinin kaygı düzeyini aşarak neredeyse saplantılı bir paranoyaya döner onun için. Halka güvenmez. Onları gündelik menfaatleri peşinde koşan, sağlam fikirden uzak bir yığın olarak değerlendirir. Fakat halkı küçük görmez, önemser. Lakin halkla kendi arasında ortak bir dil kuramaz. Onun buhranlarının altında yatan önemli sebeplerden biri de budur.

Fuat da Halil Ramiz gibi milliyetçi Kemalist bir aydındır. Ancak daima fikir cehdi içerisinde olan Fuat'ın ruhi ve fikrî bunalımları daha ayrıntılı anlatılmıştır. Bir de Halil Ramiz kadar kesin inançlı bir çizgisi yoktur. Ama her ikisi de aynı çizgidedir. Halil Ramiz devletin vekili olarak bürokrasinin merkezinde bir aydınken, Fuat "serseri aydınların dünyası" diye nitelendirdiği basın hayatından daha genç bir aydındır. O, yazılarıyla adeta herkese savaş ilan eder. Kendini yalnız hisseden, fikirlerinin paylaşılmadığını gören ve etraftaki kimi sakallı, cübbeli insanların devrimlere kast edeceği düşüncesini saplantı haline getiren huzursuz, mutsuz bir aydındır.

Eserde Halil Ramiz ve Fuat'tan sonra sunulan diğer önemli iki aydın, Cahit Halit ve Ahmet Nazmi'dir. Cahit Halit İzmir'de Dış Ticaret Ofisi Müdürüdür. Diyarbakır'da edebiyat ve felsefe hocası olan arkadaşı Ahmet Nazmi ile mektuplaşırlar. Onların romandaki yeri ve akışı, bu mektuplar münasebetiyledir neredeyse. Bu uzun mektuplar karşılıklı fikirlerin anlatıldığı, tartışıldığı metinlerdir. Yazar, kurguya pek de aldırış etmeden adeta bir manifesto gibi sayfalar tutan bu mektuplarda tez ve antitezi, mücadeleci, idealist, Kemalist bir aydınla (Cahit Halit); bezgin, yılgın, ümitsiz, edilgen, daha çok bireysel tavır sergileyen, sonrasında da kişisel mutluluğunu tercih etmiş toplumsal tarafı ve mücadelesi eksik bir aydının (Ahmet Nazmi) karşılıklı fikirleriyle tartışır.

Cahit Halit, İzmir'de Dış Ticaret Ofis Müdürüdür. Mücadeleci, idealist, Kemalist bir aydındır. Ahmet Nazmi ile mektuplaşmaları aracılığıyla romana girer. Almanya'da poli-teknik tahsili görmüş bir elektrik mühendisidir. Tarih ve

felsefeyle ilgili okumalarda bulunmuş bilgili, kültürlü, kararlı bir aydındır. Tek davası toplum ve inkılaplar olan Cahit Halit'in, belki bu vurguyu verme adına kişisel hayatından söz edilmemektedir. Halil Ramiz'le fikren ileri düzeyde benzer özellikler taşır. O, taşkın bir mizaca sahip, içi ve kafası daima kıpır kıpır çalışan, işleyen, gözünü daldan, budaktan esirgemeyen bir düşündür. Ahmet Nazmi gibi yılgın bir aydın değildir. Düşündüklerini anlatmak, yaymak için çabalar.

O, Atatürk ve inkılaplarına sonuna kadar inanır ve bunların sadık bir savunucusudur. O da gelineen noktada Halil Ramiz, Fuat, Ahmet Nazmi gibi inkılapların kök salamadığı ve yeterince kabullenilemediğinin farkındadır. Lakin burada suç inkılaplarda ya da bunların yapılış tarzında değil, tarihî sorumluluklarının farkında olmayan aydın, idareci ve halktadır. *“Dava senin ya da benim, Ali'nin, Veli'nin mutluluğu, rahatı, refahı değil; dava bir makûs olaylar selinin durdurulduğu, bir büyük eserin yaradılışı davasıdır. Sen ve ben bu dev işinin binlerce adsız ırgatları arasında yer alıp çalışmaya rıza gösterdiğimiz gün, bu memleketin selamet saati çalmış olacaktır.”* (s.113) inancını taşıyan Cahit Halit, insanları bu uğurda aksiyona davet eder.

Halit otuz yılı aşkın bir süre, Cumhuriyet'in getirdiği prensiplere inanır. Zira bu prensipler onu, dünyaya gözlerini açtığı çağdaki çürümüş, kokmuş cemiyetin içinden bir cankurtaran gibi kurtarmıştır. Onun için inkılaplar millî kurtuluş, millî kalkınış ve yükseliş davasıdır ki herhangi bir sistem, herhangi bir doktrin münakaşasının üstündedir. Bu hayati dava, ancak İstiklal Harbi'nde olduğu gibi millî birlikle kazanılabilir. Onun *“Kemalizm adını verdiği bu milli birlik ve kolektif hamle rejimi, nice tecrübelerden geçmiş; bu milletin yanık bağrından fışkırmış olduğunu nice misallerle ispat etmiş; yeryüzünden silinip süpürülmek üzere olan dört bin yıllık Türk adını, yeniden tarihin fasıl başlarından birine geçirmiş ve Batı dünyasının en az iki yüzyıldan beri, yüzümüze kapalı tutulan altın kapısını itip bizi, ilk defa olarak denk haklarla medeniyet sofrasına oturtmuştu(r).”* (s.577-578)

O, üzülen ve seyreder ki birileri elinde baltayla “istibdat devri”, demokrasi diyerek bu sistemi kökünden söküp atmaya çalışmaktadır. Lakin

“kabahat, bu sistemde değil, onu yanlış kullananlardadır. Onu, gerek bilerek, gerek bilmeyerek baltalayanlardadır. Bütün yemiş verecek dallarını kesip, onu, küskütük, kupkuru bir ağaç haline sokanlardadır.” (s.579) Babıaliden tevarüs eden köhne bürokrasi, mevzuat ve şekil skolâstiği, yirmi beş yıl içerisinde inkılâpçının da ahlakını da bozmuş; onu, kendi bünyesi gibi amelimanda, kalp, hantal bir hale sokmuş ve kalıplaştırmıştır. (s.581) Nitekim bu köhneleşmiş zihniyet onu aykırı adam ilan etmiş, iş hayatında ve fikir dünyasında onu zararlı biri olarak takip etmiştir.

O, romanda çoğu yerde yazarın sözcülüğünü yapar. Nitekim Atatürk’ün ilkeleri ve inkılaplarıyla ilgili önemli bilgiler ve tespitler paylaşır. Zaten somut bir roman kahramanı olmaktan ziyade belli düşüncelerin sözcülüğünü üstlenmiş bir tiptir. Ahmet Nazmi’nin ırkçılıkla suçladığı Halit milliyetçilik anlayışını şöyle ifade eder: *“Biz, ‘Milliyetçiyiz!’ derken, yüreğimizde uyanan duygu, Nazi usulü bir kendini beğenme, bir kendini herkesten üstün tutma, bir âleme ders ve nizam vermeye kalkışma complex’i değildir. Bazı görgüsüz ve sonradan görme milletlere mahsus olan bu hastalıktan nice can ve şerefi, nice üstünlük örneklerini arkasında bırakmış bu devlet düşkünü Türk milletine göre milliyetçilik yeni bir şuura, yenedünya telakkisine ermek için yaptığı bir nefis muhasebesidir. Neydik? Ne olduk? Neden öyleydik? Neden böyle olduk? Bir zamanlar Avrupa’nın büyük bir parçasını sömürmüşken, neden Avrupalıların bir yarım sömürgesi haline girdik? Bunun sebeplerini sorup araştırıyoruz. Yakın atalarımızın işlediği tarihi hataları birer birer tashihe çalışıyoruz. Meziyetlerimiz kadar kusurlarımızı da göz önünde tutuyoruz. Bu, nevi şahsına münhasır realist, şuurlu ve yapıcı bir milliyetçiliktir.”* (s.115)

Ona göre *“Laiklik, Katolik dünyasında, devletle kilise arasındaki nüfuz ve hâkimiyet rekabetinden doğmuş bir davanın adıdır ve gitgide dine karşı bir hareketin, bir din aleyhtarlığının âlemi olmuştur. Bizde ise, bunun istinat ettiği sebep ve maksat, benim anladığıma göre, sadece kafaları scolastique’nin cenderesinden sıyırmak, ruhlarla vicdanları dince de merdut [reddedilmiş] olan hurafelerden, batıl akidelerden kurtarmaktır.”* (s..117)

Bir başka ilke olan ve kimileri tarafından tekellilik kimi tarafından devlet kapitalizmi kimileri tarafından da bir nevi sosyalizm olarak nitelendirilen devletçilik, Halit için çok önemli bir ilkedir ve ona göre *“Türk devletçiliği, yalnız Türk milletinin ekonomik bünyesinden doğma ve yalnız onun ekonomik zaruretlerine cevap veren bir sistemin adıdır.”* (s.117) Diğer sistemlerle karıştırılmaması gereken devletçiliğin yegâne gayesi Kurtuluş Savaşından daha çetin bir dava olan ekonomik kalkınma davasını gerçekleştirebilmektir.

O, *“tam manasıyla bir doktrine ve action organı olacak”* (s.117) dediği, adı verilmeyen bir mecmuayı¹⁵³, bir fikir hareketliliğine önyak olmak; inandıkları bazı prensipler üzerine bir içtihat kapısının açılmasına yardım etmek; yurdun henüz halledilmemiş hatta henüz adları koyulmamış hayati davaların, gündelik politika cereyanları dışında, bürokratik görüş ve anlayışların üstünde bir yüksek seviyeye çıkarılıp orada yalnız ilmin aydınlığıyla tahlil ve tefsir edilmesini sağlamak amacıyla birkaç arkadaşıyla birlikte büyük bir şevkle çıkarır. (s.213-214) Ve ona göre dergi sayesinde inkılâp prensipleri, kâğıt üstünde birer formül olmaktan, münakaşa edilip bırakılan birer akademik mevzu halinde kalmaktan kurtulmakta, adeta gündelik hayatın kaygıları arasına girerek ete ve kana karışmaktadır. (s.223) Övgülerle birlikte sanayi aleyhtarlığı, komünistlik gibi farklı ağır eleştirilerin de odağı olan dergi ses getirmiştir. Bu da Cahit Halit ve arkadaşlarını fazlasıyla memnun eder. İnancırlar ki *“inkılâp davası öyle, kendiliğinden yürümekte olan bir şey değildir. Ve bunun yüksek prensipleri henüz bütün kafalarda -hem de bütün ileri telakki edilen kafalarda- tamamiyle yer tutmuş bulunmaktan uzaktır. Şu halde, bunları çepeçevre sıkı bir inkılâp mantığının demir çemberi içine almak ve hiçbirine kaçacak en ufak bir delik bile bırakmamak zarureti bugün, her zamandan ziyade kanaat”* (s.224) getirmek lazım gelmektedir. Kemalizm’in akıncı gençleri, bu çemberin demirini dövecek olanlardır.

Halit romanın sonlarında ellisine gelmiş ama genç ve akıncı ruhu, hâlâ içinde fıkır fıkır kaynamaktadır. Lakin romanın diğer kişilerinde olduğu gibi

¹⁵³ Bu mecmua “Kadro” dergisinin romana yansması olarak kabul edilebilir. Zira amaç, devletçilik politikası, “sanayi aleyhtarlığı, komünistlik” suçlamalarına maruz kalma gibi ortak özelliklere sahiptir.

onda da bir ümitsizlik, insanlarda karşılık bulamamanın getirdiği öfke ve üzüntü, bürokratik kafanın altında bunalmış bir huzursuzluk söz konusudur. O üzgündür. Zira yirmi beş yılının heba olduğunu, memleketi saran manevi anarşi havasında, kendi yazdığını kendi okuyan, kendi söyleyip kendi dinleyen bir meczup haline girdiğini düşünür. (s.581)

Sonuç olarak Cahit Halit, Halil Ramiz ve Fuat'la birlikte romanda sunulan olumlu inançlı aydınlardandır. Bir roman kahramanından çok yazarın sözcülüğünü yapan Halit, taşkın bir mizaca sahip, içi ve kafası daima kıpır kıpır çalışan, işleyen, gözünü daldan budaktan esirgemeyen bir düşünürdür. Düşündüklerini anlatmak, yaymak için çabalar. O, idealist bir Kemalisttir. İlkeler ve inkılaplar için önemli tespitlerde bulunan Halit edilgen, kendi derdine düşmüş aydınları, iktidardaki CHP'yi, kocamış bürokrasiyi, devrimleri tehdit eden muhalefeti eleştirir. Ve yüksek prensipleri henüz bütün kafalarda tamamıyla yer tutmamış inkılapların savunuculuğunu Kemalizmin akıncı gençlerine bırakır. O da diğer kişiler gibi romanın sonunda üzgün, ümitsiz, yalnızdır.

Yeşilkaya Savcısı¹⁵⁴ okuldan yeni mezun genç idealist bir savcının, ilk görev yeri olan Anadolu'nun bir kasabasında yıllardır devam edegelen ağalık, yolsuzluk, rüşvet, görevi kötüye kullanma, idareimaslahat yapan bürokrasinin yerleşik iş yapmaz kalemleri gibi farklı sorunlarla mücadelesini anlatır. Hatırat tarzında yazılan roman belli atlamalarla birlikte yaklaşık bir buçuk yıllık (8 İlkteşrin-18 Mart) süreyi kapsar. Olayların cereyan ettiği zaman için -her ne kadar yazarın diploma törenine Atatürk'ün teşrif buyurdukları bilgisi romanda geçse de- genel anlamda anlatılanlardan hareketle Atatürk döneminin hemen sonrası olduğu söylenebilir.

Romanın temel iletisi şudur: Cumhuriyet ilan edilmiştir, üzerinden belli bir zaman da geçmiştir ama Anadolu'da hâlâ önemli problemler hüküm sürmektedir. Cehalet, ağalık sistemi, rüşvet, yolsuzluk, idarecilerin bozuk düzene uymaları ve kendi menfaatleri hesabına iş yapmaları gibi. Tüm bu

¹⁵⁴ İlhan Tarus, **Yeşilkaya Savcısı**, Varlık Yay., İst. 1955. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

sorunlara karşı tek başına çözüm getirilemese de yurdunu seven herkes idealleri uğruna yılmadan mücadele etmelidir.

*“Sanat endişesi diye de bir şey kabul etmem. (...) Aksi takdirde edebiyat ve sanatın cemiyete fonksiyonu kalmaz; bir çeşit zevk ve eğlence aleti mertebesine düşer.”*¹⁵⁵ diyen yazarın, sosyal endişeyi temele alarak yazdığı roman, teziyle öne çıkar. Bu doğrultuda verilen tipler de teze hizmet etmektedir. Romanda aydın olarak inceleyeceğimiz ismi verilmeyen “Yeşilkaya Savcısı” toplumun sorunlarını çözmek için azmetmiş idealist bir kişiliğe sahiptir. Anadolu’yu aydınlatmak için yola çıkan idealist aydınlar genellikle halkla iç içe olmaları münasebetiyle ya öğretmen ya da askerdir. Bu romanda benzer fonksiyonu üstlenmeye çalışan idealist tip ise bir savcıdır.

İlhan Tarus’un yaşam öyküsüyle oldukça kesişen eser, otobiyografik bir karaktere sahiptir. Nitekim kendisi de savcı olan yazarın ilk görev yeri olan Kahramanmaraş’a bağlı Pazarcık’ın, romandaki Yeşilkaya olduğu anlaşılar.¹⁵⁶

Roman, yazarın tuttuğu hatıra defterinden aktarılır. Savcı’nın kasabaya ulaştığı ve vazifeye başladığı ilk gün olan “8 İlkteşrin (Ekim)”de tutulmaya başlayan notlarla olaylar kronolojik olarak anlatılır. Olaylar daha çok Savcı-Ali Ağa çatışması üzerinden verilir. Ali Ağa halkı korkuyla, tehditle, parayla otoritesi altına alan, idarecileri de kendi uydusuna çeken, o bölgede devletten, kanundan daha etkili olan birisidir. Dört karısı olan Ali Ağa, öteden beri Türk romanında işlenen ağa tiplerine uygundur. Dini sömüren, uçkuruna düşkün, hayrı açıktan, şerri kapalı işleyen zalimin tekidir. Savcı’nın onunla mücadelesi bu anlamda temsilidir. Zira Savcı, Cumhuriyet’in yetiştirdiği ilerici aydınları temsilen Anadolu’da yıllardır süregelen problemlerin odak noktalarından biri olan Ali Ağa gibi kan emicileri toplumdan silmeye çalışmaktadır.

Romanın başkişisi olan Savcı henüz yirmi bir yaşındadır. Ankara Hukuk’tan mezun olduktan sonra Atatürk’ün de teşrifleriyle aldığı

¹⁵⁵ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyor?*, Yeni Matbaa, İst. 1960, s.206.

¹⁵⁶ Mustafa Kurt, “İlhan Tarus’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Monografik Bir Çalışma”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ank. 2001, s.140.

diplomasiyla birlikte hayal ettiği Cumhuriyet Savcılığına atanmıştır. Yorucu geçen bir yolculuktan sonra ilk görev yeri olan Yeşilkaya'ya ulaşır. Göreve başlar başlamaz idealleri uğrunda hiç kimseden korkmadan, kanunların kendine verdiği yetkiler doğrultusunda yanlışları düzeltmeye çalışır. Elden geldiğince dürüst, işini yapan, ilkeli, hiçbir dedikodunun parçası olmayacak bir yaşam sürmeye çalışır. Kendine bir ev bulur. Gerekli eşyaları temin eder. Genç diye başta karşı çıkmasına rağmen Gülsüm adında bir kadın, ev işlerine bakar. Başta işyerindeki Zekeriya olmak üzere güvendiği birkaç kişi aracılığıyla hakkındaki dedikodulara ve köyde dolaşan havadislere vakıf olur.

Deyim yerindeyse arı kovanına elini sokan ilkeli, alışkan, cesur, vicdanlı, dosdoğru yürümek isteyen Savcı'yı halk kısa zamanda sever. Ancak onun bu yönleri başta Ali Ağa ve rüşvetçi memurlar olmak üzere kimi çevreleri rahatsız eder. Öncelikle ona sıcak davranırlar. Tedricen kendi yanlarına çekmeye çalışırlar. Hediyeler gönderirler. Sonrasında rüşvet teklif ederler. Ardından tehdit ederler, pusu kurarlar. Lakin bir türlü başarılı olamazlar. Hakkında çıkan dedikodular ve sorunların çokluğu karşısında bunalmışken Yeşilkaya'ya gelen düzgün bir adam olan Adliye Müfettişi Sakıp Bey ona öğütler verir. *“Adliyecici midesine, kesesine ve uçkuruna sahip olmalıdır.”* (s.133) diyen Sakıp Bey onun azmini ve doğruluğunu takdir eder. Acemiliğini göz önüne alarak hislerine kapılmaması ve dedikodu malzemesi olmaması noktasında onu uyarır: *“Peşin sözüm şu: Bazı kusurların yok değil. Ama tam Cumhuriyetin istediği beklediği memursun. Eğer bu halde kalır ve iyi niyeti elden bırakmazsan, ilerde çocukların senin adını iftiharla taşırırlar. Başka bir şey de bekleme ha...”* (s.130) Savcı'yı çok etkileyen Sakıp Bey adliye mesleğinde onun rotasını çizecektir.

Farklı uygulamalarla onu yıldıramayacağını anlayan Savcı'nın düşmanları onun hakkında iler tutar yanı olmayan bir sürü iftiralardan oluşan şikâyet dilekçesini ilgili makamlara gönderirler. Bunun zerine hakkında soruştırma açılır. Yüzünü bile görmediği yalancı şahitleri bol dava, ferasetli mahkeme reisi tarafından bu iddiaların asılsız olduğuna kanaat getirilerek sonlandırılır. Buna rağmen Savcı'yı oradan göndermeye karar veren Ali Ağa

ve yordakçıları onun hakkında asılsız suçlamalara devam eder. Romanın sonunda da yargıçlık şerefini ihlal ettiği gerekçesiyle Vekâlet İnzibat Kurulunca azledilir. Aslında bu beklenmeyen bir sonudur. Okur, onun farklı bir yere sürüleceğini sanır. Ama beklenenin tersine yargıçlıktan çıkarılır. O, Yeşilkaya'yı terk ederken çarşı ana baba günü olmuş, onun gidişine ağlamaktadır. Zira o, halka kendisi gibi dürüst, mazlumun yanında, onların hakkını koruyan devlet adamları olduğunu ve zalimler için de kanunların işleyebileceğini göstermiştir. Otobiyografik karakter taşıyan romanın sonu yazarın kendi hayatıyla da örtüşür. Zira kendisi de aynı meslekten çıkarılmıştır. Yazar romanı, bu şekilde bitirirken okura şu mesajı vermektedir: Evet yılların biriktirdiği sorunlar birkaç idealistle kısa bir zamanda giderilemez lakin bu hakperest, vazife aşığı vicdanlı idealistlerin her birisi yola bir taş olacak ve gün gelecek bu problemler ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda Savcı'nın azledilişi sadece mağlubiyet olarak algılanmamalıdır. O kendisinden sonra gelecekler için önemli işler yapmış, yol açmıştır. En önemlisi halkın uyanmasına yardım etmiştir.

Savcı idealist bir tiptir. Fakat her yönüyle ideal bir insan değildir. Bu noktaya dikkat çeken Mustafa Kurt onun için, *“Yazar ideal bir insanın değil idealist insanın peşindedir. Her insan gibi onun kahramanları da yanlış yapar. Karakter olmanın ötesine yani şahsiyet mertebesine ulaşamazlar.”*¹⁵⁷ tespitiinde bulunur. Nitekim romanda Savcı'nın kimi zaafı, eksikleri, kendi içinde yaşadığı sarsıntılar da verilir. Örneğin her ne kadar dikkat etse de evinin işlerine bakan Gülsüm'le ilişki yaşar. Dört beş aylık hamile olan Gülsüm çocuğu düşürmek zorunda kalır. Yine yeri geldiğinde çocuk gibi ağlayabilir. Ümitsizliğe düşer. Kısaca insana ait zaafı, onda da görülür. Ama o her şeye rağmen yaptığı işte her zaman için idealistliğini elden bırakmaz.

Savcı'nın resmedilen en önemli yanı tecrübesiz ama her şeyin üstesinden gelebilecek vazife şuuruna ermesidir. O, üniversiyeyi bitirdiğinde kimi arkadaşları gibi Avrupa'ya giderek çok daha rahat edebileceğini

¹⁵⁷ Mustafa Kurt, a.g.t., s.141.

bilmesine rağmen çocukluğundan beri onun rüyası olan Anadolu'yu isteyerek tercih eder. Memleketin haline kafa yorar. Sesi çıkmayan mutsuz çaresiz kalabalıkların birikmiş sorunlarını sendelemeden, yılmadan, gözünü budaktan esirgemedi çözme azmeder: *“Ben sizin için çalışmağa hazırım. Gerekirse hayatımı da fedaya hazırım. Hiç bir şeyden yılmayacağım. Sonuna kadar savaşıacağım. Benim kuşağımdan olanlar içinde, rahatına düşkün, çıkarlarının ve hırslarının esiri, dar kafalılar, beyinsizler bulunabilir. Hem de pek çok. Varsın ötekiler keyiflerine baksınlar, biz buralarda, soluğumuz tükeninceye kadar çalışacağız.”* (s.211)

Bu inanmışlıkla sorunlara eğilen idealist Savcı, karşılaştığı problemler ve genel manzara karşısında, sorunların çok derinlerde olduğunu fark eder. Yüzyıllardır biriken, katılaşmış, kanıksanmış dertleri tek bir savcının çözmesi elbette mümkün değildir. Sadece ceza vermek, suçluyu yakalamak sorunları ortadan kaldırmamaktadır. Mühim olan suça zemin oluşturan şartları değiştirmektir. Bu da elbirliğiyle, topyekûn kalkınmayla mümkündür. Fakat bir yerden başlamalı ve hedefe doğru ilerlemelidir: *“Ne koparabilirsem ellerinden, kâr olur.. Benden başkaları, benden sonrakiler de birer parça koparacaklar elbet.. Bir hedefe doğru gidiyoruz. Her adımda bir savaş vermek lâzım. Çetin bir savaş..”* (s.199)

O, idareimaslahat yoluna sapmadan var olan bozuk düzene başkaldırır. *“Sosyal düzen yivine girmemiş sanki... Herkes rahatını, ferahını, ötekinin zararında arıyor. Hiç değilse kendine lâzım olan parayı, bir başkasından koparmak gerektiğini sanıyor. Bütün yanlışlıklar, eğrilikler buradan filizleniyor galiba...”* (s.108) diye düşünen Yeşilkaya Savcısı sosyal düzende temel problem olarak hâlâ ağalık sisteminin bir şekilde devam etmesini görür. Ağalık sistemine karşı çıkar. Koca bir köy halkı alavere dalaverelerle elde edilmiş tapularla “ağa”nın kölesi durumuna düşmüştür: *“Tarih boyunca memleketi taksim etmişler aralarında... Veziri, paşası, padişahı, şeyhi derken... Koca İmparatorluğun mülkiyeti, birkaç yüz tapu senedine sığdırılmış. Bu döküntüler de, miras hakkı olarak, şimdi böyle sağda solda uluyup duruyorlar...”* (s.119)

Sosyal düzende genel bir bozukluk vardır. Adliyeden eğitime, ziraattan ekonomiye, siyasetten bürokrasiye. O bu sorunlarla başa çıkmaya çalışır. Mesela mahkemeler yalancı şahitler üzerinden götürülür. Hâlâ Türkçe bilmeyen, Kürtçe tercümana ihtiyaç bıraktıracak insanlar vardır. Çocuğunu okula göndermeyen, dilenci yapabilmek için onun sağlığıyla oynayan canavar ebeveynlerle karşılaşır. Yine anlam veremediği kimi saçma sapan batıl inanışlar onu düşünceye sevk edecektir.

Bu sorunlar üzerine çok da derinlikli düşünmez. Genelde yüzeysel bir bakış vardır genç Savcı'da. Lakin kısmen eğitim meselesi üzerinde tahlilî değerlendirmelere rastlarız. O, her türlü problemin altında eğitimsizliğin ya da yanlış ve eksik eğitimin yattığına inanır. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin o ana dek okullaşma oranında yeteri kadar başarı sağlayamadığını düşünür. Bu alanda Cumhuriyet'in ilk yıllarının sancısı devam etmektedir. Ona göre temel çözüm herkesin sağlam bir ilkokul mezunu olmasıdır. Karanlıklara karşı temel aydınlatıcı ilkokuldur: *"İlkokul açılacak... Her köyde bir ilkokul. Her köşebaşında bir ilkokul.. Ön saflarda da fedailer: İlkokul öğretmenleri..."* (s.200-201)

Gerekli eğitimi alamamış halk cahil kalmıştır. Kendisi için neyin yanlış neyin doğru olacağından habersizidir. Bu halkın memleket meseleleri için doğruyu düşünme, isabetli davranma niteliği yoktur. Onun için her şeyden evvel halkı okutmalı, iyiyi ve kötüyü sağlamca ayırt edecek duruma getirmeli ardından siyasi rejim değişikliğine, demokrasiye geçilmelidir. *"Her şeyden evvel, medeniyetten de evvel, demokrasi ve hürriyetten de evvel, ilkokul! İlkokul! İlkokul!"* (s. 98) Yazarın bu düşüncesi o dönem için var olan, devlet eliyle halkın aydınlatılması ardından demokrasiye geçilmesi gerektiğini, tek partili düzenin bu olana kadar devam etmesi zorunluluğunu dile getirenlerle paraleldir.

O, verilen eğitimi de eleştirir. Zira gösterilen eğitim memleket gerçekliğinden uzaktır. Zaten genellikle okuyan kesim şehirli olması münasebetiyle bu gerçekleri tam anlamıyla bilmemektedir. Bir de okulun programının bu gerçeklere uzak kalması okuyanları Anadolu sorunlarına

karşı eksik ve acemi bırakmaktadır. Okullarda daha çok Batı kaynaklı genel bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler faydasız olmamakla birlikte eksiktir: *“Bizim memleketin gerçeği eksik...”* (s.22) Bunun altında da dersi okutanların memleket gerçeklerinden habersiz olması yatar. Ona göre yapılacak iş kasabanın, köyün derdini, okulda öğretilen şehirli ilâçlarla çözmeye kalkışmadan buralardaki halkın acı duyduğu, ıstırap çektiği, istemediği, tiksindiği, öğrendiği şeyleri bulmak, anlamak sonrasında dağarcığımızdaki ilaçları, bilgileri ortaya dökerek o soruna yönelik bir çözüm üretmektir.(s.19)

Savcı, ülke sorunların çözme adına öğrencilerin yüksek öğretim için Batı'ya gönderilmelerini de eleştirir. Büyük paralar harcanarak vakit israf ederek yüksek dereceli hukukçu, mühendis, kimyager vb. yetiştirmek için girilen bu iş yanlışır: *“İlkokul yazar sayısını yüzde ondan yukarı çıkarmamış bir memlekette, büyük ihtisasın yeri ne olabileceğini bir türlü anlıyamıyorum. Bunun etrafında, tersine fikir yürütenler de çıkabilir. Galiba, sayıları da bir hayli.. Ama onlara karşı, teknisyen, küçük mühendis, ilkokul öğretmeni, Türk Üniversitesi mezunu tezini başarı ile savunabileceğimi sanıyorum. Batı medeniyetinin, bütün aşağılı yukarılı takımlarıyla, topunu birden memlekete giydirmek gayesi takip ediliyorsa, bunun boş bir hayâl olduğunu anlatmalı bunlara... Batı medeniyeti, ilkokul medeniyeti üzerine kurulmuştur. O temel çürük ve yarım kaldıkça, üstüne kurulacak bütün katlar, göstermelik, süs, karagözvarî kalmağa mahkûmdurlar... Günün birinde de yıkılıverirler...”* (s.169) Bu tezi ispatlamak adına üretilen, Avrupa'da yüksek hukuk tahsili yapmış fakat kendi memleketinin insanına ve sorunlarına yabancı Atalay alafranga tiplmesi romanda bunun apaçık göstergesidir.

Yazar Savcı aracılığıyla bu tezi işlerken buna bağlı bir başka temel soruna da dikkat çeker. O da aydın-halk kopukluğudur. Şehirde yaşayanların, aydınların taşradaki halka yabancı kalmalarıdır. Onlara kendi değer ölçülerıyla yaklaşımlarıdır: *“Anadolu çocuğuna, Anadolu çocuğu gibi bakmadıkça, çare bulunmaz bu işlere.. Şehirli gözüyle bakıyoruz onlara... Her şeylerine şehirli gözüyle kıymet biçiyoruz. Aramızdaki uçurum bu yüzden kapanmıyor. Onlar ayrı yakada, biz ayrı yakada yaşıyoruz. Düşüncelerimiz,*

arşınlarımız, dünyayı görüş biçimlerimiz apayrı oysa ki.. Sütü arşınla, basmayı kilo ile ölçmekten farksız.. Bence şehirli-taşralı çaprazı ortadan kalkmadıkça gerçek kurtuluş yolu bulunamayacak. Giremiyeceğiz onların içine... Kaynaşamıyacağız, sevişemiyeceğiz.. Meselenin bütün sırrı burada..." (s.212) Ona göre bu problemin altında yatan temel neden yine yanlış ve eksik eğitim sistemidir. Savcı, elinden geldiğince halkı anlamaya, yerel hassasiyetlere saygı göstermeye, olayları kendi koşulları içinde değerlendirmeye çalışır.

O, aydınların, sanatçıların ferdiyetçiliğini, toplumdan uzaklığını eleştirir. Mesele, birkaç insanın sorunlarına yönelmekten ziyade insanlığın temel problemlerine eğilmektir. Sanat da buna hizmet etmelidir: *"İnsanı tanımak, anlamak ne kadar zor? Hiç uğraşmamalı bu işle. Zaten ne faydası var? Kaç kişi yaşıyorsa dünya yüzünde, o kadar çeşit ruh var, karakter var, düşünme ve duyma tarzı var. Belki iki kişi bulunmaz ki, birbirinin madde ve ruh yönlerinden farksız benzerleri olsunlar... Bu insan yığınlarından birini veya ikisini ele alıp, öteki insan kalabalığına anlatmakta, ne mâna var? Ne fayda var? Bu psikoloji romanlarının topu, safsata bence. İnsanlığa zerre kadar faydaları yok. Hiçbir şey öğretmiyorlar.. Anlattıkları doğru, doğru olmasına.. Ne çıkar bundan? Okuyucuyu genişletmiyor, zenginleştirmiyor. Ona hayatında faydalı olacak, öncü olacak, rehber olacak, birini tanıtmıyor. Tersine, hasta, acayip, çoğu sosyete muzır adamları tanıtıyor. Dünya edebiyatından bu çeşit romanların ve hikayelerin çekilmeye başlaması, beyhude değil.. Bir ayak evvel, insanlığın önüne düşecek, onlara hayatın gerçek iyiliklerini öğretecek, işe yarar şeyler öğretecek bir sanatın doğması lâzım..."* (s.161)

Dine ve manevi değerlere mesafelidir. Dine bakışı toplumcu gerçekçilerin bakışıyla örtüşür. Dinin sömürü aracı olarak kullanıldığına hükmeder. Allah'a inanıp inanmadığı belli değildir. Zor zamanlarda Allah'a sığınma ihtiyacını yadırgar. "Eğer Allah varsa, peygamberler de bazı günahlar işlemiş" gibi ifadeler kullanır. Kendi aleyhine yapılan dinsiz

propagandasını köylerdeki çıkarıcıların her zamanki gibi dini kullandıklarına verir.

Özetle Yeşilkaya Savcısı toplumcu, idealist bir savcıdır. Kan Davası'ndaki Ömer'e, Teneke'nin Kaymakam'ına benzer. Sorunları gören, pes etmeden bunları çözmeye çalışan, bozuk düzene başkaldıran, Cumhuriyet'in getirdiği devrimleri halka indirgemeye çalışan, akılcı, ülküsü olan idealist bir tiptir.

Onbinlerin Dönüşü¹⁵⁸ beş ana, otuz ara bölümden oluşur. Eserde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okuyan bir grup gencin hayat hikâyeleriyle birlikte düşünce dünyaları, fikirleri, hayalleri anlatılır. 1938 ile 1939 yıllarını kapsayan öğrencilik yılları verildikten sonra zamanda ileriye atlanarak bahsi geçen gençlerin on yıl sonraki hayatları anlatılmıştır.

Romanda iki temel çatışma söz konusudur. İlki toplumsal sorunlardan kaçarak hedonist bir anlayışla, her yolu mübah görerek şahsi zevkleri peşinde koşanlar ile kendine bir ülkü edinip halkı, milleti hatta dünya insanlığı için çabalayan, kafa yoran toplumculardır. Bu uğurda yürüyen onbinlerle beraber, dönen onbinler de vardır. İkinci çatışma ise Nazizmi örnek alan faşistler, ırkçılar ve Turancılar ile onlara karşı çıkan ve onların milliyetçilik anlayışından uzak, yurdunu seven, dünya insanlığını seven, çağdaş, ilerici, toplumcu gençlerdir.

Romanın teması insanlık ve memleket yolunda yürüyen onbinlerin hayatta mutlu olacağı, iradesizlik gösteren ve kişisel zevkleri uğruna hayat yolundan, ideal yolundan dönen onbinlerin ise kişiliklerini kaybedip yenilgiye uğrayacakları gerçeğidir.

Eserde iki temel kişi vardır: Recep ve Halit. Recep yürüyen onbinlerden, Halit ise bohem hayat düşkünü bir kadın yüzünden dönen

¹⁵⁸ Samim Kocagöz, **Onbinlerin Dönüşü**, Literatür Yay., İst. 2009 (1957). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir. Kitap adını Sokrates'in öğrencilerinden olan Ksenophon'un "Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)" adlı eserinden almış olmalıdır. Zira romanda bu eserin içeriğine ait göndermeler de mevcuttur.

onbinlerdendir. Ancak romanın sonunda o, sefil hayattan, fikirsizlikten kurtulacak tekrar yürüyen onbinlere dâhil olma azmi kazanacaktır.

Recep, Halit'le hem okulda hem de kaldıkları Gedikpaşa'daki pansiyonde birlikte. Recep tam bir fikir işçisidir. Sürekli okur. Bazen saatlerce eve kapanır. Bir de işi icabı -bir dergide yaptığı musahhihlik-okumaktadır. Bildiğini çok iyi bilir. Bağnazlığa düşmez. Son derece zeki, cesur, gözü pek, ikna kabiliyeti yüksek, girdiği her fikir tartışmasını kazanan, pervasız, kimseye eyvallahı olmayan, lider kişilikli, etrafına yol gösteren, dünya ve hayat hakkında akranlarından tecrübeli, mütevazı, akılcı, soğukkanlıdır.

Recep idealize edilen bir tiptir. Her yaptığı doğrudur. O, *"bir hesap makinesi gibi yanlışsız sonuca varan bir muhakeme kudreti"*ne (s.224) sahiptir. Zaafları yoktur adeta. Çevresini örgütler. Her haliyle ölçülüdür. Makuldür. Tercihleri hep isabetlidir. Örneğin Halit bir kadın yüzünden derbeder olurken Recep uzaktan akrabaları olan beraber büyüdükleri, bir tütün fabrikasında namusuyla çalışan, tütün sarmaktan elleri nasırlaşan Mediha ile mutlu bir evlilik yapar. Aslında romanın kurgusu adına bir eksiklik olarak da kabul edilebilecek bu tip idealize etmeler, yeşilçamvari senaryo kırıntıları, gerçekçilik noktasında okuyucuyu biraz düşündürmektedir.

Annesi ve babasını çok küçükken kaybeden Recep, çocukluğunu uzaktan akrabalarının yanında, İstanbul'da, geçirir. İstanbul'da liseyi parasız yatılıda okur. Anadolu şehirlerinden birinde babadan kalma viran bir evin kirasıyla lise tahsilini yapar. Üniversite okuyabilmek için önce yedek subay okuluna gidip askerliğini yapan Recep, subay aylıklarından biriktirdiği para, musahhihlik yaptığı gazeteden aldığı üç beş kuruş ve kasabadan gelen kira ile üniversite yaşamına mütevazı bir şekilde devam eder.

Kendi çabalarıyla öğrendiği Fransızcadan ara ara çeviriler yapar. Recep, Fransızca kadar olmasa da İngilizce de bilmektedir. Üniversiteyi bitirdikten sonra asistanlık sınavını kazanır ve küçüklüğünden beri sevdiği Mediha ile evlenir ve iki çocuğu olur.

Recep'in romanda en belirgin vasfı ileri fikirli bir toplumcu olmasıdır. Onun kimliğinde iki temel vurgu vardır: Öncelikle geri kafalı, bağınaz milliyetçilere karşı çağdaş, hümanist bir kimlikle mücadele etmesi; diğer taraftan şahsi hesaplardan, kişisel hazlardan uzak toplumcu tavrıdır.

Tarih boyunca toplumların sosyal gelişmesi ile ilgili olayları ve durumları yakından takip eden, bu alanda sürekli okumalar yapan Recep için önemli olan toplum yararıdır. Bu noktada aydınlar, sanatçılar, toplumun yönlendirilmesinde rol oynayanlar kişisel konulardan öte toplumu çağdaş bilgilerle donatmalı ve topluma bilinç aşılmalıdır.

Roman boyunca arkadaşı Halit'i toplumcu bir çizgiye çekmek isteyen Recep ona yol gösterir. *"İnsanların mukadderatı ile ilgili işler yapanlara karşı hiçbir zaman müsamaha göstermek taraflısı değilim. Bir mısra, bir tek cümle, bir dümdüz çizgi çizen her kimse, yani sanatçyım diye ortaya çıkan herkes, sorumluluk bilincine varmalı."* (s.93) uyarısında bulunur. Yine bir dergi sahibinin, Halit'e Yahya Kemal tarzı şiirler yazma önerisine, *"Sen eğer şairsen, günün birinde hatırı sayılır biri olacaksan, yazdıklarının değerini bırak okuyucuların takdir etsin. Dergi sahiplerinin, salonlarda gezen snopların vereceği hükümlerden sana ne hayır gelir ki..."* (s.93) diyerek onun yazdıklarıyla sadece dar bir çevrenin figürü olmak yerine halkın sorunlarına eğilmesini ve toplumla iç içe olmasını ister.

Benzer bir eleştiriyi de ressam Nebil için yapar. Çok iyi resim çizen ama üstadlık pozuyla gençlere nutuklar atan, insani duyguları sömürerek snop, fikir züppesi beyefendiler ile elleri yüzleri sergideki tablolarından daha boyalı hanımların doldurduğu sergi salonlarından para kazanan Nebil için *"Adam bir davacı, mücadelecisi değil, bu işin esnafı olmuş. Bütün hali, hareketi bana batıyor. Bilmem aldanıyor muyum? Bize hiç faydası yok. Yazık bilgisine, ustalığına..."* (s.94) tespitinde bulunur.

O, etrafındaki hedonist ve sadece kişisel hazları peşinde koşan, toplumdan uzak, dar bir çevrenin müdavimleri olan salon insanlarını eleştirir. Bu çerçevede Marlen'in ne cins tırnak cilası kullandığını bilip de kendi

insanından bihaber hatta onları hayvana benzetecek kadar nadan ve züppe Nejat ile Nesrin eserde iki önemli tipik figürdür. (s.84)

Recep'in romandaki aksiyoner tarafı üniversitede öğrenci iken "ırkçılara, Turancılara, faşistlere" karşı antifaşist, hümanist, çağdaş diye nitelendirilebilecek bir dernek kurması ve arkadaşlarını bu dernek etrafında örgütlemesiyle başlar. Dünyada "Hitler" rüzgârının estiği sıralarda üniversitede "kafatasçı, faşist, ırkçı" bir derneğin yaptığı faaliyetlerden haberdar olmak için bir arkadaşını memleket meselesi diyerek onların arasına gönderen Recep arkadaşına şu tembihte bulunur: *"Unutma, onlar da yaptıkları işlerin bir memleket meselesi olduğunu iddia ederler. Olabilir. Herkesin memleket işleri hakkında bir fikri vardır. Hatta onlar senden koyu Türk olduklarını, milliyetçiliklerinin bütün vatandaşlardan ileri olduğunu söyleyecekler. Hem de bu fikirlere öldüm Allah inanmışlardır. Lakin Süleyman, inanmak başka, doğru yolu tutmak, bulmak bambaşka şeydir. İnsan hiçbir vakit geriye gidemez. Daima ileri fikirleri benimsemeli."* (s.73-74)

Geri kalmış, iflas etmiş kuramlara, fikirlere saplananların en az üç bin senedir Anadolu'da uygarlıkların ve insanların birbirine karıştığı, kaynaştığı gerçeğinden yoksun olduklarını söyleyen Recep, kendi milliyetçilik anlayışı ve onlarınkiyle ilgili şöyle bir karşılaştırma yapar: *"Ben, bu çeşit Türklüğümle iftihar ediyorum. Gurur duyuyorum! Çok şükür Türk yaratıldım diyorum. Fakat bu hislerime kapılarak dünya yüzünde yaşayan hiçbir milleti aşağılık görmüyorum. Alt tarafı, önce insan, sonra Türk'üz. Bir Fransız da önce insan, sonra Fransız'dır. Bir Çingene de... Bir Afrikalı zenci de... Dünya yüzünde milletler, iktisadi işlerini bir ayarlayabilseler, o zaman bir mahallede oturan komşular gibi, ebediyen birbirlerini öldürmeden yaşarlar. Mahallede de kavga, dedikodu olmaz mı, olur. Ama aldırma, zamanla dedikodu edecek konu da bulamazlar. Dünya tarihi, insanların daima birbirlerine yaklaştıklarını gösteriyor. Eskiden gemiler, Amerika'ya üç ayda giderlerdi. Şimdi dört, beş günde gidiyorlar. Hani asıl konuya gelelim: Senin içine gireceğin dernek Süleyman, insanların gökten zembille indiğini ve indiği gibi, saf, temiz, aynı kanı koruyarak, bugüne geldiklerini iddia ediyor. Bu da yetmiyormuş gibi bazı*

milletlerin ırkının, kanının ötekilerden üstün olduğunu ortaya koymaya çalışıyor.” (s.76)

Yaptıkları işin, başladıkları kavganın siyaset olmadığı, sadece ileri geri savaşı olduğu bilincini çevresine aşılama çalışır. Almanya kabardıkça kabaran, şişen, kafataslarını ölçüp biçen, yedi göbek sülale içinde kanı bozuk arayan geri kafalıların, tarafsız üniversitelilerin aklını fikrini karıştırmamasından endişe duyar ve kurdukları derneğin aktif çalışmasını ister. Yukarıdan belli menfaatler doğrultusunda politize edilen milliyetçilik anlayışıyla duyguları istismar edenlere karşın zor da olsa akıl, mantık zemininde mücadele etmeleri gerektiğini dernek arkadaşlarıyla paylaşır: *“Derneğimiz eylemci olacak. Konuşup, mücadeleciler arkadaşların ön safa geçmelerini sağlamalıyız. Bir kongre toplamaya razı etmeliyiz. İstediklerimiz kimseleri öne geçirdik mi, karşı tarafla mücadele kolaylaşır. Hiç olmazsa saçlarını Hitlervari taramamaya özenenleri az çok frenlemek olanağını buluruz. Onlarla çarpışmak kolay olmayacak. Biliyorum, Bozkurt’un, Altayların gölgesine sığınıyorlar. Böylece, halkın duygularını, insanlığın ne demek olduğunu sağduyumuza sığınarak etrafımıza anlatmak zorundayız. Duyguları tahrik edip taraftar kazanmak; akla, mantığa sığınıp taraftar kazanmaktan kolaydır. Bu noktayı hiç unutmayalım. İşimiz zor. Bugünden tezi yok, işe başlayacağız. Derneğimizle ilgili olanlara sorunu açıkça anlatacağız. Tarafsız olanları da derneğe karşı ilgisini sağlamaya çalışacağız. Her birimizin yakın arkadaşları var. Yakın arkadaşlarımızın da arkadaşları var.” (s.128)*

Recep düşüncelerini namuslu yoldan insanlara anlatma derdindedir. Bunu yaparken de şiddete, kavgaya bulaşmadan yapmaya fikren insanları kendi düşüncelerine inandırmaya çalışır. O, Alman Nazizminin etkisi altındaki geri kafalı milliyetçilerin görüşlerini toplum için son derece zararlı bulur ve bunlarla ilgili, dünya ile ilgisiz genç arkadaşlarını uyarak mücadele eder. Ona göre insan insandır. Dünya yüzündeki insan toplulukları, zaman zaman iktisadi neden ve sonuçlarla birbirlerine üstün gibi görünürler. Bütün tarih boyunca, her insan topluluğunun, milletin yıldızının parladığı devirler

olmuştur. Bu işlerin ırkla mırkla ilişkisi yoktur. Bu fikir dalaveresi, Almanların kendilerini efendi kabul ettirmek için çevirdikleri manevradan ibarettir. (s.149)

Recep'in savaştan önce *"bütün tarih boyunca Almanya'nın bir tek harp kazandığını görmedim. Muharebeleri hep kazanır ama harbi her zaman kaybeder. Onlara harbi kaybettiren sebep nedir bilir misin? Kendilerini insanlardan daha üstün insan görmeleri. Anlayamadığım bir nokta var; buna milletçe inanmış görünüyorlar. İnanmak istemeyenleri de memleketlerinden atıyorlar. Dünya da artık imparatorluk kurma çağı geçti. İngilizlerin bile kendilerini üstün görme budalalıkları yüzlerine vuruluyor."* (s.164-165) öngörüsü doğru çıkar. Daha başka konularda da Recep hep tam bilicidir.

O, çağdaştır ama gelenekleri anlamsız bulsa bile reddetmez. Örneğin Mediha ile aynı çatı altında bulundukları hâlde oturup konuşmak, birbirlerinin elini tutmak, sıkı sıkıya sarılmak yerine birbirlerini ayrı ayrı odalarda düşüncelerini manasız, garip yasakların alışkanlıklarına verir ama bunlarla çatışmaz. Elitist bir yaklaşımla bu alışkanlıklara sahip halkı küçümsemez. Aksine onlarla diyalog kurmaya, onlara bir şeyler anlatmaya çalışır.

Recep'te coşkunun bir memleket sevdası vardır. O, memleket yolunda hiçbir zaman Halit gibi dönen on binlerden olmaz. Hukuk fakültesinde doçentliğe kadar uzanan Recep, yazdığı makalelerin siyasi bulunması nedeniyle bir ara hapse de girer. Ama hiçbir zorlama onu doğru bildiği yoldan çeviremez. Namusludur. Paraya, mala mülke gerektiği kadar değer verir. Onda aydın sorumluluğu vardır.

Onbinlerin dönüşünü simgeleyen Halit'in, sadece *"düşünen bir aydın olma iddiası"*nın (s.223) ötesinde yürüyen aydınlara katılmasını sağlayan Recep'in romanın sonlarına doğru söyledikleri onun ve romanın temel düşüncesini yansıtır: *"Şu yaşadığımız hayat kıymet vermeye değer bir hayattır. Dünyayı, hafife alanlara hiç tahammülüm yok. Hiç olmazsa biz aydın geçinenler, insanın kaderi üzerinde düşünmeye mecburuz. Yirminci yüzyılda bilim var, insan gidişatı var. Bütün sorun bilim metotlarına, insanlığın gidişatını uydurmaktır. Bu da tek bir kişinin, kişilerin marifeti olamaz,*

beceremezler bu işi. Kitle halinde aydınların emeği gerek. Diyeceğim, seni bu aydınlar listesinden bir zamanlar silmek zorunda kalmıştım. Geçirdiğin bu buhran belki de hakkında hayırlı olur. Akılcılığa dönebilirsin. Ben, aklımın erdiği günden beri -bunu sen de bilirsin- bütün gayretimle, elimden geldiği kadar bilimin ışığında saf, temiz, insanca yaşamaya layık insanların, sevgili vatandaşlarımın hayrına; akılsız, şaşkın, çıkar peşinde koşan, belki bilerek, belki de bilmeyerek memleketimin kalkınmasına engel olan kimselerle uğraşmayı kendime bir borç bildim. İleri dünya topluluklarının ardından koştuğu bilim ışığından o kadar uzağız ki, onlara yetişmek için çok çalışmak zorundayız. Çalışmadığımız takdirde, gelecek nesiller, her zaman bizi sorumlu tutacaklar. (...) Cesaret, Halit... Dünyada hiçbir şey, ne insana yar olmayan kadın, ne para, mutluluk getirmez. Hele paranın mutluluk getirmediğinin farkında olursan iş büsbütün değişmiş sayılır. Ben de neler söylüyorum. Sana vaaz edecek değilim. Bundan böyle yolunu değiştirmelisin. Olabilirsen, yine şair ol. Şiirler yaz. Kazandığın parayı sarf edilmesi gereken şekilde sarf et.” (s.220-221)

Romanda adı geçen dikkat çeken mekânlardan biri, edebî bir mahfil olarak Türk edebiyatında önemli bir yeri olan “Küllük”tür. Recep ara ara arkadaşlarıyla Küllük’te bir araya gelir.

Sonuç olarak yazar, Recep’in toplumcu yönünü öne çıkararak onu geri kafalı düşünce ürünlerine karşı fikriyle, eylemleriyle mücadele eden, sorumluluk sahibi, ileri düşünceli, akılcı, hümanist, çağdaş bir kimlikle idealize etmiştir. Yalnız okurun, fikirlerin derinlikli tartışılmadığı, bilimsel ve felsefi tartışmaların zayıf kaldığı, belli kalıplarda yüzeysel bilgilerle mesajı belli eden bir roman ve onun sözcüsü Recep’le karşılaştığını ifade edebiliriz.

Romanın diğer ismi Halit, sanatkâr ruhlu, şair olma iddiasında, nazik, kibar birisidir. O, *“toplum için çalışmayan insanın mutlu olamayacağının timsalidir. Karakterde reformu ifade eden kahramandır.”*¹⁵⁹ İyi bir Fransızcaya sahip, okumuş, bilgili, eğitilmiş iken marazi duygularla bağlandığı fıtraten kötü karakterli, arsız, ahlaksız, hercai Nesrin için toplumsal mücadeleyi bırakıp

¹⁵⁹ Songül Taş, **Samim Kocagöz -Yazar-Eser -Üslup**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1998, s.104.

şahsi hayatına dalan, kalantor bir tüccar olan ve Nesrin'le evlenen Halit, bu evlilikten ve zenginlikten mutlu olmamış, kişiliğini kaybetmiş, büyük elemelere gark olmuş ve sonunda bu yüklerinden kurtularak -Recep sayesinde- Nesrin'den boşanıp tüccarlığı ve haksız yollarla kazandığı paraları bırakarak yeniden toplumcu, insancıl bir çizgiye dönme başarısını göstermiştir. Halit idealize edilen Recep'e göre gel gitleri, doğruları ve yanlışlarıyla sunulan, aynı zamanda Recep için bir turnusol kâğıdı vazifesi gören ve onu yücelten bir karakterdir.

Anadolu'nun bir kasabasında memuriyete başlayan hep kederli olan babasının buradakiler tarafından dul olan annesiyle evlendirilmesi sonucu dünyaya gelen Halit, henüz iki yaşındayken babasını kaybeder. İstanbul'da yaşayan varlıklı amcası onu ilkokulu bitirdikten sonra kasabadan alır ve İstanbul'da yatılı bir papaz okuluna verir. Burada dört yıl geçirdikten sonra annesini kaybeden Halit'in yakını olarak sadece amcası kalmıştır. Zengin olan amcası, biraz da erkek çocuğunun olmayışı ve Halit'ten iki yaş küçük yegâne evladı için onun ideal bir damat adayı olmasının etkisiyle Halit'i kendi evladı gibi sevmiş ve gözetmiştir. Ancak Halit için annesini kaybetmek çok acı olmuş ve ilk şiirini onun ardından yazmıştır. Bu şiiri okuyan, okuldan hocası olan Fransız papaz onun iyi bir şair olacağını söylemiştir.

Halit, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini kazanınca amcası ve yengesinin karşı çıkmasına rağmen Gedikpaşa'da arkadaşları ile oturmaya karar verir. Recep'in de aralarında bulunduğu bu evde sıkı dostlar edinir. Recep onun için hep farklıdır. Biraz da misyonerlere benzettiği Recep ile kendisi arasındaki fark için şunları söyler: *"İşte biz, böyle iki insanız Recep... Yolumuz bir. Fikirlerimiz bir. Dünya görüşümüz, kıymet verdiğimiz kavramlar hep bir. Yalnız, aramızda bir fark var: Eğer kabul ediyorsan, ben biraz sanatçıyım. Aramızdaki fark, görüş farkı değil, duyarlılık farkı. Ben fikirlerinin içinde yüzen bir adamım; sen, fikirlerle kucak kucağasın. Ben, fikirleri süslemeye çalışırım. Onların düşünüyü görürüm. Sen, fikirlerle kucak kucağa dolaşırsın. Ben, her tartışmada bile bile, istemeye istemeye, yenilirim. Sen, haklı, doğru olduğunu ispat edersin. En inatçıları bile, konuştun mu, hiç*

almazsa uzun uzun düşünmek zorunda bırakırsın. İtiraf etmeseler de, senden zayıflar, sana inanırlar. Cesursun, gözü pek bir adamsın. Ben, bir kabalığın yüzüne karşı, yanlış düşünüyorsunuz bile diyemezken, sen, pervasızca. ‘Hepiniz budalasınız!’ diye rahat rahat bağırabilirsin. Ben oturur, gazete, dergi sütunlarında, kibar kibar, nazik nazik tartışmalara, polemiklere girerim.” (s.17)

Lisede iken okullar arası basketbol müsabakasında bir çarpışma sonucu başlayan ve sonrasında Halit’in Recep’e Fransızca öğretmesiyle gelişen dostlukları, üniversite yıllarında perçinlenir ancak Halit’in, Recep’in tiksinierek baktığı ve kendisini uyarmasına rağmen Nesrin’e yapışıp kalmasıyla zayıflar. Recep onu ta lise sıralarından beri kendine en yakın fikir arkadaşı saymıştır. Fakat o, her ne kadar sağlam yapılı olsa da paranın şımarttığı, bambaşka bir dünyanın kızı olan, “kafası kesilse” (s.129) Halit’e ayak uyduramayacak Nesrin’e marazi bir duyguyla bağlanır. Nitekim Nesrin, ona uyacak yerde kafasına vura vura Halit’i kendisine uydurmuştur. (s.130) Nesrin, Halit’e hayatı zindan eder. Ona bir arkadaşın, bir eşin vereceği her şeyi haram etmiştir. Üstelik evlat sevgisinden de onu yoksun bırakmış, çocukları olmasına engel olmuştur. Bunlardan başka bütün arkadaşlarını kendisine darıltmış, yıllarca arkadaşları ile Halit’in arasına bir yılan gibi girmiştir. (s.231) Doksan dokuz erkekle düşüp kalkmak sevdasında olan, ne istediğini bilmeyen, amaçsızca, hiçbir ahlaki erdemi düşünmeden gününbirlik bir hayat süren Nesrin, idealleri olan, toplumcu bir genci yoldan çıkarmış hedonizmi temsil eden ahlaksız bir figürdür romanda.

Halit, çocukken köy hocası olmayı, bozkırlardaki bakımsız, toprak yığını köyleri bağrına basarak onları nura ulaştırmayı; yaşı biraz ilerlediğinde Mülkiye’ye gidip kaymakam olmayı, memleketine bir hırka bir lokmaya hizmet etmeyi; üniversiteye gireceği yıllarda ise kendisinin daha büyük işlere yeteneği olduğunu düşünüp hukuk öğrenimi alıp memleketinin mukadderatı üzerinde rol oynayabilecek bir politikacı olmayı düşlemiştir. Bu yolda yürürken, kendisinin enikonu şiirler yazdığını fark edince şair ve edebiyatçı olarak en zor, en değerli yoldan memlekete hizmet etmeye karar verir.

(s.205) Ancak Nesrin ve çok para kazanma arzusu ona bu ideallerin hepsini unutturur. O artık İstanbul sosyetesinin ve iş âleminin tanınmış simalarından çok zengin bir iş adamıdır. Lakin hâlâ düşünen bir kafaya ve sağlam bir mayaya sahip bu on-on beş yıllık zaman içerisinde Halit, mutlu olmaz aksine derbeder olur, yataklara düşer sinir zafiyetleri geçirir. Hata yaptığını anlamıştır. Toplum yolunda yürüyen onbinlerden dönüp şahsi zevklere dalmak onun için tam bir felaket olmuştur. İntihar edecekken gerçeğe uyanmıştır ama hayatının önemli bir dönemini kahır içerisinde geçirerek. *“Ben sakat bir adamım artık; bu sakatlık, basketbol maçında sakatlanmaya benzemez. Düşünüyorum, etrafıma bakıyorum, arkadaşlarımı gözümün önüne getiriyorum, hayat yolunda, ideal yolunda BENİM GİBİ ONBİNLERİN DÖNÜŞÜNÜ görüyorum, İran’ı perişan etmeye, zapt etmeye giden Atinalı onbinlerin dönüşü gibi. Fakat bir de bize yunan uygarlığını armağan eden, yürüten Atinalı onbinleri aklıma getiriyorum. Senin gibi YÜRÜYEN ONBİNLER var! İnsanlık uğruna, memleket uğruna yürüyen onbinlere katılmayı ne kadar isterdim. Ama geçti artık. Ben, yenilgiye uğramış, perişan olmuş, dönenlerdenim. Ne yapacağımı bilmiyorum!”* (s.222-223) sözleriyle seslendiği Recep ona *“Geçirdiğin bu sarsıntıdan sonra yenilen, dönen onbinlerden kendini sıyrabilirsin. Hayatına bıraktığın, beğendiğin yerinden başla. İradeni kullan. Ben, hiçbir zaman insandan ümidimi kesmemişimdir. Beni yanıltmayacağına inanıyorum.”* (s.279) sözleriyle karşılık verir. O da romanın son cümlesi olan *“Yürüyebildiğim kadar yürüyeceğim...”* (s.282) diye azmini dile getirir.

Yazar, Halit örneğinde para ve fikir arasında kıyaslamalar yapar. Fikir yerine parayı seçenlerin mutlu olamayacaklarını ortaya koyar. Fikrin, büyüğünden de küçüğünden de yıllardan beri kaçan, para ile her şeye karşı geleceğini düşünen Halit parası ile birçok şey kaybetmiştir: *“... parası olduğu halde tek başına kalmıştı. Karısı yoktu. Kişiliği yoktu. Dostu, arkadaşı yoktu. Şairliği uçup gitmişti. (...) Ne olurdu, insanı tutan, insan eden şeyin fikir olduğunu, sonra da bu fikrin namusu olduğunu öğrenmemiş olsaydı! Ama ne çeşit fikir olursa olsun. Şimdi görüyordu ki, onu hayata bağlayacak, ona*

yaşama gayreti verecek hiçbir fikir yoktu. Tutunacak hiçbir dalı yoktu. Kendisini manasız, hedefsiz, lüzumsuz bir adam sayıyordu. Paraya sarılmasını, kendisini zengin etmek için tuttuğu yolu pek budalaca buluyordu.” (s.251-252)

Romanda açık açık olmasa da kapitalizm ve sosyalizm arasında da bir karşılaştırma yapılır. Örneğin İstanbul sosyetesini ve zengin kesimin paraya tapması, türlü türlü ahlaksızlıklar, fikirden nasipsiz insanlar, tek geçer akçenin para olması, ticaret odaları, kirli ilişkiler, fırfırlı şapkalar, gezmeler, bol kahkallı eğlenceler vb. tenkit edilir. Bunların insana mutluluk getirmeyeceği Halit’in toplumcu çizgiye dönüşüyle ortaya konur ve insanın ancak toplumcu bir anlayışla namusuyla, fikriyle mesut olacağı gösterilir.

Nihayetinde Halit, kitabın tezini ispatlayan, insanın ancak toplumcu bir çizgide mesut olacağının göstergesi olan bir karakterdir ve hayatın acı olaylarından sonra bu çizgiye gelmiştir. O, vazgeçtiği toplumcu çizgiye romanın sonunda tekrar dönüş yapan bir aydındır.

Romanda çıkmaya hazırlandıkları *“hayat yolunda, namuslu hayat mücadelesinde”* (s.131) Recep’e dava arkadaşlığı eden onun etrafında, onun yönlendirmeleriyle çalışan, çabalayan Ali, Süleyman, Sait, Selim gibileri de vardır.

Özellikle Selim ile birlikte yerli bir tiyatro anlayışına olan ihtiyacın vurgusu yapılır. Yakışıklı bir aktör olan Selim var olan piyeslerin ve oyun tarzının millîlikten uzak olduğunu, sahnelenen filmlerin ve oyunların da bu anlamda kusurlu olduğunu söyler. Kendisinin bir şekilde yurt dışına çıkıp bu işin profesyonel eğitimini alarak memlekete asıl tiyatroyu getirmeyi amaçladığını ifade eder: *“Emin ol, bazı sivri akıllılar gibi Hollywood sevdasında değilim. Sinema beni katiyen ilgilendirmiyor. Fransızların oyun anlayışını sevemiyorum. Çok abartmalı. Biz de bir Akdeniz memleketiyiz ama, Fransızlar gibi yaygarayı sevmeyiz. İnadına da onların etkisi altındayız. Bakıyorum da halk, sahneye çıktığımızda bize zor dayanıyor. Bizi beğenen, alkışlayanlar hep Fransız kültürünün etkisi altında kalanlar. Bir avuç kişi... İngilizler çok tutucu. Çok durgun. Amerika’daki tiyatrolar, melez aktör ve*

rejisörlerin elinde. Orada her milletten aktör var. Fakat başka çeşit oynadıklarını tahmin ediyorum. Filmler de bunu gösteriyor. Oraya gideceğim. Bu işin aslını astarını öğreneceğim. Bana burada doğru dürüst rol vermiyorlar. Sebebi, rejisörümüz; Almanların bin dokuz yüz modeli melodram mektebinden şahadetnameli! Bu ahvalde Fransız mizansenini karıştırıyor, maskara olup çıkıyoruz. Gideceğim. Gerekirse dünyayı gezeceğim. Memleketime asıl tiyatroyu getireceğim” (s.46-47) Yerli, bizim olan piyeslerin azlığı ve dolayısıyla çokça oynanan çeviri eserlerin, bizim aktörlerimizin yeteneklerini tam anlamıyla göstermelerine imkân tanımadığı ve halk tarafından tam anlamıyla benimsenemediği üzerinde durur. “Her zaman bizden, memleketimden bir tip olarak sahneye çıkmak isterim. Ahmet Bey, Ahmet Ağa... En iyisi sadece Ahmet olarak...” (s.98) diyen Selim, ayrıntılı verilme de kendi yolunda çabalayan, uğraşan idealist ve eyleyen bir aydın olarak sunulur.

Havada Bulut Yok¹⁶⁰, Süleyman’ın Dünyası üst başlığında verilen üçlemenin ikinci kitabıdır. “ ‘Sınıf Arkadaşları’ (1943), Süleyman’ın; ilkokula başlamasından Edebiyat Fakültesi’ni bitirip Kayseri Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edilişine kadar geçen sürede yaşadıklarını anlatır. ‘Havada Bulut Yok’ (1958) ise İstanbul’da doğup büyüyen Süleyman’ın Kayseri’de tanık olduklarına, yaşadıklarına ilişkindir. ‘Üçleme’nin son romanı olan ‘Karıncayı Tanırsınız’ (1976)da, Kayseri’den ayrılmak zorunda kalan kahramanımızın birkaç ay süren sıkıntıları, İstanbul günleri anlatılır.”¹⁶¹ Birinci Dünya Savaşı’ndan 1950’lere kadar geçen süreyi anlatan bu üçleme belli bir kesite ışık tutan “nehir roman” niteliğindedir.

Serinin ikinci romanı olan Havada Bulut Yok’ta, romanın başkışisi Süleyman’ın Kayseri’ye edebiyat öğretmeni olarak atanması üzerine İstanbul’dan Anadolu’ya gelişi; buradaki sefaleti; sınıflar arası ekonomik, sosyal dengesizliği; harpten sonra çıkan türedi zenginleri; aydın olarak

¹⁶⁰ Cevdet Kudret, **Havada Bulut Yok**, Evrensel Basım Yayın, İst. 2006 (1958). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁶¹ Efnan Dervişoğlu, “Cevdet Kudret Hayatı ve Eserleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2005, s.169.

tanımlanacak kimselerin vurdumduymazlığı, bürokraside yok oluşları; eğitim sistemi başta olmak üzere işlemeyen düzenin aksaklıkları; devletin yetersizlikleri anlatılır. Kitabın girişinde yer alan Sennur Sezer'in değerlendirmesiyle *"yalnız İkinci Dünya Savaşı koşullarının değil, tek parti iktidarının baskısının, savaş zenginlerinin, örgütsüz emeğin ve anlamı örtük yazılarla başı derde girmeden gerçekleri anlatmayı başardığını sanan 'aydın'ların da irdelendiği/sergilendiği bir romandır."* (s.10)

Romanda aydın olarak inceleyeceğimiz yegâne kişi Süleyman'dır. O, Edebiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra Kayseri'ye edebiyat öğretmeni olarak tayin edilir. Hayatta tek varlığı olan annesini İstanbul'da bırakarak yalnız harita üzerinden tanıdığı Anadolu'nun gerçek yüzüyle karşılaşır. Göreve başlar. 1930'lu yılların Kayseri'sinde aydınların vakit geçireceği sosyal alanlar sınırlıdır. Kendisini karşılayan okul müdürünün sözlerinde, bu mahrumiyeti ve aydın denilen insanların ne ile meşgul olduğunu öğrenir: *"Hepsi on beş-yirmi aydınız, öbür dairelerden de beş on okumuş adam gelir, bunun dışında görüşecek başka kimse bulamazsınız. Akşam olup da dersler bitti miydi, doğruca kahveye gideriz. (...) Malum ya burası taşra. İnsan dairelerden çıktı mı yapacak iş bulamaz. Biz aydınların görüşebileceği kimse yoktur ki, gidip beş on laf edesin. Hem zaten akşama kadar bilim içinde boğuluyorsunuz. İşten kurtulunca insan biraz da eğlenmek istiyor. Eğer tavlâ ile iskambil de olmasa bütün arkadaşların hali haraptır."* (s.18)

Okul müdürünün "biz aydınlar" dediği öğretmenler, milli eğitim müdürü, tapu müdürü, icra memuru, nüfus müdürü, sorgu yargıcı, eczacı gibi memurlar kahvede tavlâ oynamakta, kendi aralarında eğlenceler tertiplemede, bürokrasinin çarkları içerisinde ne uzayıp ne kısalıp suya sabuna dokunmadan hayatlarına devam etmektedirler. Pek çok sorun karşısında vurdumduymaz bir tavırla sadece kendilerine biçilen vazifeyi yapma gayretinde olan bu kesim, aydın sorumluluğundan uzak, kişisel meşguliyetlerine hapsolmuşlardır. Bozuk düzeni, işlemeyen sistemi değiştirmek yerine ona uymuşlardır. Böyle bir tabloyla karşılaşan Süleyman güya aydın olan bu kesimin en büyük entelektüel uğraşları olan tavlâ ve

iskambil oynamaları karşısında derin bir ümitsizliğe kapılır. Kiminle konuşacağı, nerede vakit geçireceğini bilemez. Zaten okulda bekâr öğretmenlerle kalmaktadır. Maaşının üçte ikisini annesine göndermekte, kalanla da ancak idare etmektedir. Başlarda o da onlara benzer. Tavla oynamasını öğrenir. İçkiye alışır. Okul çıkışında onun zoraki uğrak yerleri de diğerlerinininki gibi olmuştur. Lakin bir soğuk kış gecesi dışarıda elektrik direğinin lambasının altında ders çalışan fakir bir öğrenci, onu tekrar kendine getirir. Artık o, aydın sorumluluğuyla etrafındaki sorunlara çözüm aramaya çalışır. Parası olmadığı için okuyamayan öğrencilere iş imkânı, kalacak yeri olmayan öğrenciler için yurt imkânı, gece ışığı olmayan öğrenciler için çalışma odaları sağlama gibi farklı projeleri hayata geçirmeye çalışır. Lakin hep bildik bürokrasiyle karşılaşır. Yine de bazı şeyleri değiştirmiş, kimi adımlar atmaya muvaffak olmuştur. Mesela dersi zayıf öğrenciler için okul çıkışında bazı öğretmenleri ikna ederek ek dersler koydurabilmiştir.

Bu arada okuldaki resim öğretmenin ölmesiyle üç çocukla zor durumda kalan öğretmenin eşine yardımcı olur. Aslında birbirinden de hoşlanmaktadırlar. Fakat Süleyman, ölen arkadaşının ardından karısından faydalanmayı kendi karakteriyle bağdaştıramaz. Sonrasında dedikoduların artması ve kötü niyetli insanların kadından faydalanma niyetleri üzerine Süleyman, onların İstanbul'a gitmelerini sağlar. Böylelikle idealist bir öğretmen olan Süleyman için kendi meseleleri tamamen arka plana kaymış, öğrencilerin ve fakir halkın sorunları öncelenmiştir.

Süleyman, zor durumda kalan bir öğrencisinin fabrikada çalışabilmesi için yardımına müracaat ettiği, tek derdinin mebus olmak olduğu, bunun için de Ankara'ya düzinelerce harıl harıl göstermelik raporlar hazırlayan Halkevi başkanının, *“Mademki insanların dertleriyle bu kadar yakından ilgiliniyorsunuz, öyleyse çalışmalarınızın daha planlı, daha verimli olabilmesi için, evinizin edebiyat ve sanat kolundan başka sosyal yardım kolunda da görev kabul etmenizi rica edeceğim.”* (s.128) teklifini kabul eder. Burada aktif görev yapar. Süleyman, “rapor fabrikası” adını verdiği, içinde fikirler, projeler, nutuklar, raporlar, üyeler, iş bölümleri bulunan ama iş bulunmayan boş bir

kalıp hâline dönen Halkevinden, bir müddet çalıştıktan sonra ayrılmak ister ama köylere çıkarıldıkça memleket gerçeklerini görmek, tanımak fırsatını bulduğu için ayrılmaz. (s.140)

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını takiben çıkan kıtlık döneminde Süleyman, yardıma muhtaç insanları tespit etmek ve onlara bir şekilde yardım eli uzatabilmek için kurulan komisyona üye seçilir. Bu komisyon çalışmalarında Kayseri'deki -genel olarak Anadolu'daki- sefaletle tanık olur. İçi kıyılır. Öte yandan çoğu harp zengini olan görgüsüz, ölçüsüz insanlardan fakirler için yardım talep etme ve bunları menfaat gözetmeden herkesin aç olduğu bir ortamda en mağdurlara taksim etme zorluğuna katlanır. Bu işte gece gündüz çalışır. Hatta okuldaki öğretmen arkadaşlarını da bu işe yönlendirir. Bir şeyler yapabilmenin hazzını duymaktadır. Fakat o, yoksulluğun yardımlarla bitmeyeceğini bilir ve insan onurunu zedeleyen bu yöntem yerine daha temel çözümler gerektiğine inanır. Bununla ilgili birkaç makalesini İstanbul'da, sonrasında Bakanlığın siyasal eğilimini bilimsel düşünceyle uzlaştıramayacağı bir dergide yayımlar. Bunun üzerine Bakanlık tarafından hakkında soruşturma açılır. Soruşturmanın duyulmasıyla etrafındaki insanlar ondan uzaklaşır. Halkevi, komisyondaki görevine son verir. Soruşturmayı tamamlayan müfettişin raporundaki şu gerekçelerle Bakanlık emrine alınır: *“Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, siyasi bir dergiye yazı veren, şehirde yoksul kimselerle daima ilişki kurma olanaklarını arayan; okul başmuavininin ifadesinden, ‘toplumu suçlu bulunduğu’, felsefe öğretmeni Zühtü’nün ifadesinden de, ‘bugünkü toplum düzeninin değiştirilmesi gerektiği düşüncesinde olduğu’ ve ‘bir zümreyi öbür zümre aleyhine kışkırtmış bulunduğu’ anlaşılan ve yine aynı öğretmenin daha önce okul müdürlüğüne vermiş olduğu rapordan da, dimağını ‘Sefiller’, ‘Serseriler’, ‘Ayaktakımı Arasında’, ‘Kutsal Yoksulluk’, ‘Açlık’, ‘Yoksul Bir Gencin Romanı’, ‘Eşitsizliğin Doğuşu ve Esasları Üzerine Nutuk’, gibi sefalet ve yoksulluğu anlattıkları adlarından dahi belli olan eserlerle beslemeye özel bir özen gösteren; gelenek görenek gibi manevi değerleri yıkmaya çalışan; sınıfa yabancı bir devletin ihtilal bildirisini incelettiren; aile bağına gevşetecek,*

hükümet otoritesini küçümsetecek nitelikte eserleri okutan bu öğretmenin, kişi olarak zeki ve çalışkan olmakla birlikte, Türk ulusunun ideallerine hizmet bakımından kaybolmuş bulunduğunu gördüğümünden, duygularımı bir yana bırakarak görevimi yapmak, onun Türk gençleri arasında daha fazla bırakılmamasının yararlı değil, zararlı olduğunu söylemek zorundayım. Bu hususta gereken kararın verilmesini yüksek tensiplerinize arz ederim.” (s.221-222) Böylelikle on beş yılını verdiği Kayseri’den geldiği gibi birkaç eşyasıyla ayrılır.

Süleyman bir aydının düşünen, eleştiren kimliğiyle sorumluluk duygusuyla kendi dışındaki sorunlara çözüm araması gerektiğini vurgular. Etrafında aydın denilebilecek insanların vurdumduymazlığı karşısında üzülr: *“Kör olmadığını bilmek, fakat baktığı halde hiçbir şey görmemek, Süleyman’a kafası olduğu halde düşünmeyen, kalbi ve sinirleri olduğu halde hissedemeyen insanları düşündürdü; onlara kızmak değil, acımak gerektiğini anladı. Yatak komşuları uyumuştur. Onların soluk alışlarını dinledi, hepsinden başka sesler çıkıyordu. Düşünceyle ilişkisi kesilen insanın eriştiği rahatlığa imrendi; insanı rahatsız eden şeyin, onu insan yapan düşünce olduğuna şaşıtı.”* (s.31) Fakat o, mademki düşünmektedir olup bitenlere göz yumamaz. Tavlada şaş beşle hangi kapı alacağına bakanlarla aynı safta duramaz. Tek başına da olsa kendini kitaplarına ve derin düşüncelerine bırakır. O, sadece düşünmekle yetinmez. İmkânlar ölçüsünde harekete de geçer. Öğrencilerini en iyi şekilde yetiştirmeye çalışır. Onlara ve etrafındaki insanlara çalışma ahlakını yerleştirmeye gayret eder.

Süleyman’ın üzerinde durduğu temel konulardan biri düzene/düzensizliğe ve bürokrasiye eleştiridir. *“Onlar düşünür, emir verir, biz yaparız.”* (s.71) zihniyetinin devlette ne kadar kök saldığını okuyucuya sunar. Toplumu bilinçlendirmekle vazifeli gazete ve dergilerin *“katili bulunmayan önemli cinayetler, dedikodu uyandıran büyük yolsuzluklar, yedinci kocasından nasıl ayrıldığını anlatan sinema yıldızları”*na (s.207) yer vermeyi ciddi meselelere tercih ettiğini; yine vatandaşın sorunlarına çözüm bulması, onlara rehberlik etmesi kısacası topyekün kalkınma için bir araç vazifesi

görmesi gereken Halkevi gibi kurumların, “*Köylüsünüz ama efendisiniz. Bunu iyice belleyin.*” (s.134) basitliğinden öteye gidemeyen işlevsizliğinden yakınır.

O, toplumu ilgilendiren meseleler üzerinde bazen derinlemesine düşünür. Bunlardan birisi Anadolu’da gördüğü feci yoksulluktur. Bu aç ve çaresiz insanların en azından en açlarını doyurmak için Halkevi ile gece gündüz çalışır. Hem devletin verdiği hem de zenginlerden alınan yardımlar dağıtılır. Fakat o, bunun çözüm olamayacağını bilir. Temel mesele yoksullara yardım et(me)mek değil, yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Bu yolda ciddi politikalar geliştirerek öz varlıklarımızdan yararlanarak bu çözülmez zannedilen problemler aşılmalıdır: “*Acaba bu insanlara yardım yapılacağına, hepsi bir örgüte bağlanıp çalıştırılsa, genel servete hiçbir şey katmadan başıboş oturup hazır yiyicilik edeceklerine verimli hale getirilseler yoksulluk yine sürüp gider mi? Hiç sanmıyorum. Hem bu, ahlak sorununu da kökünden çözer: çalışmadan yaşamak, sadaka ile geçinmek, dilencilik etmek düşüncesi yerine, yaşamak için çalışmak gerektiğini anlatır. Yeter ki bunlara çalışacak iş bulunsun. İş ,iş nerede bu zümrüdüanka kuşu?.. Bir yanda insan eli değmemiş topraklar, işlenecek madenler, her yağmurda köyleri basan başıboş sular; öbür yanda işsiz, aç, sefil insanlar... Bir şey yapılsa da, bu ayrı ayrı duran iki cevher bir araya getirilse, ikisi birbirine sıkı sıkıya bağlansa... Yoksulluk nasıl kalkarmış? Bunlara, özgür insan oldukları konusunda bayramdan bayrama nutuklar söylüyoruz; evet, yoksulluğun tutsağı özgür insanlar... Çalıştığı zaman kursağında bir iki lokma bir şey giren, iş bulamayınca sadece özgürlük havasıyla beslenen özgürler sürüsü... İşler sonra erince atı, ineği, öküzü beslemeyi düşünüyoruz, fakat insanı?.. Hayır... Eskiden toprağa bağlı köleler varmış; toprak sahibi olanları iş zamanı çalıştırır, iş bitince de yine beslermiş... İnsanları aç bırakmak için mi kölelikten kurtardık?.. Çalışkan, tokgözlü, zeki dayanıklı Anadolu insanı, ne aç ve boş oturmaya, ne de sadakayla yaşamaya layık değildir.*” (s.206)

Süleyman’ın bir diğer meselesi de sınıf farklılığı, toplumdaki eşitsizliktir. Çok az insan lüks içinde yaşarken büyük bir kısım açlık, fakirlikle boğuşmaktadır. Devletin imkânlarını küçük bir azınlık kullanmaktadır. Bunu

somutlamak adına 1935 nüfus sayımından yararlanır. Oradaki istatistikî bilgileri yorumlar: *“Bütün memleketin nüfus sayısı: 16.158.018; okula giden çocuk sayısı: 770.527. Dehşet içinde kaldı. Bunlar kimlerin, hangi mutlu insanların çocuklarıdır? İstatistiği biraz daha kurcaladı: ilkokullarda 688.100 kişi; ortaokullarda rakam birdenbire düşüyor; 52.496; lisedelerde dörtte üçe yakın bir düşme daha: 13.876; meslek okullarını hesaba katmaya bile değme: 8.577; hele yüksek öğrenim: 7.478. Demek ki bütün Türkiye’de yalnız yedi bin şu kadar çocuk yüksek öğrenim görebiliyor. Bunlar kimlerin çocukları olabilir? Herhalde Anadolu’nun bilmem ne köyünde köylü bilmem kimin oğlu değil. Zaten rakamların ilkokuldan yüksek okula, yani köyden ilçeye ilçeden şehre, doğru gittikçe düşmesinden belli. Sonra 16 milyon insana oranla 688.100 tane ilkokul öğrencisi nedir? Hiç! Hele bunun büyük bir bölümü yine şehirlere ait olursa. Bu 16 milyonun 14 milyonu köylüymüş. Yani okumayan insanlar. Demek ki bütün bu okullar, bütçeler, bakanlar, genel müdürler, öğretmenler, profesörler, gazeteler, eleştirmenler, bütün bu gürültüler hep 2 milyon kişi için. Ne iki milyonu? Şehir ve kasabalarda oturanlardan kaç kişinin çocuğu okula gidiyor sanki?”* (s.130)

Okuldaki öğrencilerin kaderini, kariyerini kişisel başarı ve becerileri değil bu toplumsal sınıf farklılığı belirlemektedir. Süleyman’ın şu tespitleri de bunu teyit etmek içindir: *“Şunlar memur, ya da yerli eşraf çocukları. Üstleri başları dertlitoğlu. Çoğu düzgün çalışıyor. Gelecek yılların büyük memur ve eşrafı hep bunların içinde. Hayatta ellerinden tutacak kimseleri var. Şunlar yoksul çocuklar. Ne oldukları elbiselerinden belli, fakat ileride ne olacakları belli değil. Ellerinden geldikleri kadar çalışır, yine de üstün bir başarı kazanamazlar. Evleri, ışıkları, yemekleri daha ötesine elverişli değil. Çoğu okumayı yarı yolda bırakacak. Dünyada kendilerini tutup yükseltecek, ya da yükselme olanaklarını hazırlayacak kimseleri yok. Gelecek yılların küçük memurları, ayak satıcıları, tezgahtaları... Şunlar da başka bir küme. Üçü dördü birleşip bir ev tutuyor, bekâr hayatı yaşıyorlar. Çoğu tembel. Okula haftada iki üç kere şöyle bir uğruyorlar. Doğru dürüst kitapları bile yok. İşleri güçleri süslenmek. Bakıyorsunuz, birinin boynunda şık bir kravat, bacağında*

ise şalvara benzer bir pantolon. Şehirli gibi giyinmeye özeniyor, henüz beceremiyorlar.” (s.97.98) O, okumanın da yemek, elbise, ev gibi parası olanların işi olduğu gerçeğine isyan eder.

Süleyman, toplumcu gerçekçilerde görülen bir yaklaşım ve dille sınıf farklılığını sömüren ve sömürülen ekseninde de ele alır. Ağa-ırgat, işçi-patron, zengin-fakir, şehirli-köylü karşılaştırmaları yapar. Genel anlamda gücü elinde bulunduran, emeği ve emek sahiplerini sömürmektedir. Mesela küçük toprak sahibi yerli halk, zamanla gelişen olaylar üzerine topraklarından olmuş ve bugün bunların çoğu, o topraklarda kurulan fabrikada, gülünç bir ücretle işçilik etmektedir. Bu ve buna benzer tablolarla, biraz dramatik biraz da romantik bir bakış açısı vardır. Mesela on yaşında, düşük ücretle fabrikada çalışan anne-babasız kızın, felçli dedesine kahramanca bakma sahnesi (s.158) bunu örneklendirebilir.

Onun sınıf farklılığı bahsinde durduğu bir önemli nokta da aydın-halk ilişkisidir. O, sözde aydınların halkın gerçek sorunlarından çok şahsi menfaatleri peşinde koştuğu ve halk yararına yapılan işlerin de göstermelik ve günübürlük olduğu kanısındadır. Aydınlarla halk arasındaki kopukluk meselesinde o, kendi özelinde yaptığı şu eleştiri ile genel anlamda Türk aydınlarının neden halka doğru gitmede başarısız olduğunu ortaya koyar: *“Halk için çalıştığını sandığı bir işte halktan bu kadar uzaklaşmış olduğunu görünce dehşet içinde kaldı. Kendisini, ağacından ayrılmış bir dala benzetti; iyi cins bir meyve ağacından koparılıp yabani bir ağaca aşılınmış bir dal. Beslendiği kök kendi kökü değil; işte onun için, verdiği meyve de kendi ağacının dalında yetişmiyor.”* (s.132)

Yine kimi aydınların halkın arasına karışmaktan çekinmesi, onlara birer cüzzamlı gibi bakması tenkit konusudur. Romanda maddi durumu iyi olan bir evin annesinin “Aydın” adlı oğluna yaptığı şu çağrı belki de bu anlamda ironi olarak kabul edilebilir: *“Aydın! Aydın! Sokulma o pis insanların içine. Şöyle uzakta dur! Şunlara bakın... Mundar, bitli... Girme içlerine diyorum sana! Mikrop alırsın. Bekle, dağılsınlar da sonra gelirsın. Daha*

uzağa git, daha uzağa! Bak, şurada temiz pak beyler duruyor, onların yanına git!” (s.168)

Onun eğitimle ilgili görüşlerinin temelinde eğitim hakkının maddi imkân ya da imkânsızlıklardan dolayı sadece belli bir zümreye hasredilmesi vardır. Sayısal verilerle buna dikkat çeken Süleyman, bu acı gerçeğe üzülen bir tanıklık eder. Kimi öğrenciler çok çalışkan, zeki olmasına rağmen parasızlıktan dolayı yüksek okula gidememekte, küçük bir taşra memurluğuyla yetinmektedir. Yüksek memurluklar adeta babadan oğla devrolmaktadır. Bu işlerin düzelebilmesi için daha şümullü politikalar çözümler elbirliğiyle üretilmelidir: *“Yıllar geçiyor; Süleyman eli kolu bağlı, içinde bütün kuvvetleri mahsup, doğru dürüst hiçbir iş görmeden, bu geçişi sadece seyrediyordu. Gerçi sınıflara girip çıkıyor, bir şeyler anlatıyor, çocukları okumaya, düşünmeye, düşündüklerini serbestçe söylemeye zorluyor, onları ders kitaplarının dar çerçevesinden kurtarıp daha geniş bir kitap dünyası içine sokmaya uğraşıyordu ama, neye yarar? Bir okulun kalkınması bir kişinin yapacağı iş değil. Kahvedeki tavla oyununu sınıftaki işiyle bir tutan, derste iki kere altı derken düşüş kapısını da birlikte düşünen ve mesleğinde ilerlemesini ‘teselli partisi’ ne bağlayan insanlarla bir arada çalışmak zorundaydı.” (s.122)*

O, bunları görüp bir kenara çekilmez. Sorunları çözebilmek için çabalar. Öğrencilere ve insanlara eğitimin, bilginin önemini kavratmaya çalışır. *“Bilginin hıyardan daha değerli olduğuna inanan insanları yetiştirip çoğaltmak için bir yol, bir yöntem... Ne yapsam? Ne yapsam?..” (s.77)* yakarışlarını duyarız onda. Elinden geldiğince öğrencilere her anlamda yardımcı olmaya çalışır.

Bir edebiyat öğretmeni olarak Süleyman’ın edebiyata bakış açısı geleneksel yöntemin dışındadır. O, öğrencilerinin kafasına bir sanatın sadece tarihini, tekniğini, türlerini yığmanın bir sonuç veremeyeceğini, sanatın her şeyden önce bir zevk meselesi olduğu ve bunun da öğretilemeyip sezdirilebileceğini, bundan dolayı da tutulması gereken yolun çocuklara kurallar değil, eserler okutmak olduğunu dillendirir. (s.37)

O, kim olursa olsun tek bir yazar ya da şairden beslenmeyi her zaman aynı kişinin düşünceleri üzerine düşünmenin, düşünmek değil geviş getirmek olduğunu, bir tek insana bağlanmanın kafayı bir tek kalıp içine sokmak anlamına geldiğini söyler. (s.40)

Onun kütüphanesine baktığımızda şu isimlerle karşılaşırız: Victor Hugo, Sefiller; Maksim Gorki, Serseriler ve Ayaktakımı Arasında; Knut Hamsun, Açlık; Sillanpaa, Kutsal Yoksulluk; Octave Feuillet, Yoksul Bir Gencin Romanı; Rousseau, Eşitsizliğin Doğuşu ve Esasları Üzerine Nutuk.

Özetleyecek olursak Süleyman'da bir aydın olarak öne çıkan özellik beklentisizce başkalarının sorunlarına çözüm arama gayretidir. Aydın sorumluluğunun gereği olarak sorunlara çözüm arar. Bu anlamda o, idealist bir öğretmendir. Her ne kadar başlarda bir aşk hikâyesi vesilesiyle kendi içine yönelse de bu uzun sürmez. O, toplumsal sorunların, bürokrasinin, her alandaki sınıf eşitsizliğinin karşısında çoğu zaman, tek başına, yılmadan, iniltiiler arasında çözüm bulmaya, bu yolda öğrencilerine ve etrafındaki öğretmen arkadaşlarına şuur vermeye çalışan idealist genç bir öğretmen aydındır.

Korsan Çıkmazı'nda¹⁶² İstanbul'da yaşayan, çocukluktan gençliğe iki kardeş gibi beraber büyüyen Cumhuriyet'in yetiştirdiği ilk aydın kuşaktan iki modern kadının öyküsü anlatılır. Geriye doğru hatırlamalarla zamanın genişlediği romanda vaka 1959 yılında geçer. Romanın teması, aydınların memleketi inkılaplar doğrultusunda daha da ileriye götürmek adına yılmadan, yıkılmadan çalışması ve *"Bir memleketin uygarlığı, aydın kişinin çokluğu ile doğru orantılıdır."* (s.48) cümlesinden hareketle bu ülkeye gönül veren aydınların sayısının artırılması gerekliliği üzerine temellendirilmiştir.

Romanda aydın olarak öne çıkan en önemli karakter, Meli'dir. Yine onun, kardeş gibi beraber büyüdükleri arkadaşı Berni ile bir diğer arkadaşı Ahmet'ten de kısaca bahsedilebilir.

Meli ve Berni'nin hayat hikâyesi iç içe verilmiştir. Bu yüzden biz de ikisini birlikte işleyeceğiz. Aynı çizgide olan bu iki isim karakter bakımından

¹⁶² Nezihe Meriç, **Korsan Çıkmazı**, Yapı Kredi Yay., İst. 2009 (1961). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

ayrı ayrı olsa da düşünce dünyaları pareleledir. “... *ayrı ayrı yaradılıştta, birbirinin tıpatıp örneği iki*” (s.116) kişidirler. Fakat roman Meli’nin romanıdır. Berni edilgen kişiliğiyle daha silik işlenmiştir.

Meli -Meliha’nın kısaltılmışı-, otuz yaşında, sarı saçlı, mavi gözlü, ince, uzun, güzel bir kadındır. Çocukluğundan beri tez canlı, hemen parlayıveren, hayat dolu, kıpır kıpır birisidir. Meli’nin çocukluğu sabit bir yerde geçmez. Ailesinin ve çevresinin sık sık kamyonlarla göç edişleri anlatılır. Tabiatla iç içe mutlu bir çocukluk geçirir. Küçüklüğünden itibaren ailecek çok yakın oldukları siyah saçlı, siyah gözlü, ağırbaşlı, daima düzenli, temkinli, sorumluluk duygusu gelişmiş Berni ile aynı yaşıdıkları. Çok iyi de arkadaş. Aslında karakter olarak birbirinin tam tersi olmalarına rağmen birbirlerini tamamlamaktadırlar. Meli ve Berni liseyi okumak için “*küçük bir doğu ilinden, Orta Anadolu’nun büyük bir iline*” (s.76), akrabaları olan Neyyire halanın yanına giderler. Bu onların hayatı için dönüm noktası olmuştur. Neyyire hala varlıklı ve itibarlı bir İstanbul ailesinin tek kızı olarak büyümüş, o devir için son derece modern görünümlü, Batıcı yaşam tarzını benimsemiş kültürlü ve bilgili bir kadındır. Hakeza kocası da öyledir. Çocukları olmayan bu aile bu iki kızı kendi kızlarıymış gibi benimser ve onların yetiştirilmesinde ve okumalarında ciddi çaba sarfederler. Onları Batılı usullere göre, gelenekleri de tamamen inkâr etmeden, eğitirler. Lise yıllarında temizlikten konuşmaya, müzikten resme, yemek yapmaktan giyinmeye her şeyi bu aileden öğrenirler. Hayatları düzenli bir programa girer ve zamanlarını faydalı işlerle geçirirler: “*Biz durmadan çalışmanın getirdiği güçlendirici tadı, arkadaşlığı, dostluğu, faydalı adam olmayı, insanlara yardım etmeyi nasıl anlatayım, daha bir dolu olumlu şeyi, işe yaramanın sevincini hep o yıllarda öğrendik. Hep Neyyire haladan. Neyyire hala geri kafalılara, yalancılara illet olurdu. Biz hiç anlamadan, bu yıllar içinde, namuslu, dürüst, dobra dobra insanlar olmayı öğrendik. Öğrendik değil de olduk.*” (s.105)

Meli, davada beraber olmayı, kafaca birlikteliği önemser. Bu yolda mesela her yıl bir çocuk yapan, gereksiz, faydasız işlerle ömür tüketen öz annesi yerine onları büyüten, ona göre çağdaş Türk kadını olan Neyyire

halasını tercih eder. Kendisini ona yakın bulur: *“Biz anasından, babasından bile kopmuş çocuklarız. Yaşadığımız hayat, bize çok küçük yaşta, kan bağlarının değil, kafa arkadaşlığının asıl olduğunu öğretmişti.”* (s.118) Çevresiyle olan ilişkilerinde bu ideal birlikteliği, kafa arkadaşlığı öne çıkar.

Lise bitince Meli ve Berni yalnız yaşamayı öğrenme ve hayatı daha yakından tanıma adına üniversite için İstanbul’a gider. Meli edebiyat okurken Berni konservatuvara yazılır. İkisi, bir oda kiralar ve Neyyire halanın verdiği eğitim ve özgüvenle hayatlarını devam ettirirler.

Mezun olduktan sonra Berni, öğrenciyken tanıştığı mimar Turan’la evlenir. Ev işlerine, tertipe son derece yatkın olan Berni, Korsan Çıkmazı’nda bulunan bir evde ev hanımı olur. Bora adında bir çocukları dünyaya gelir. Artık onun hayatı kocası, çocuğu ve evi olmuştur. Müzik ise sürekli içinde taşıdığı yoğun bir acıdır. Berni, onu seven fakat neredeyse hiçbir şeye inanmayan kocasını ve evini idare etmek, çocuğunu inandığı doğrular istikametinde yetiştirmek adına kişisel zevklerini bir tarafa bırakan ve evliliğini devam ettirmeye çalışan fedakâr bir anne rolünü üstlenmiştir. Tek dert ortağı da her zamanki gibi Meli’dir.

Berni’nin evlenmesinin ardından yalnız kalan Meli, İstanbul liselerinden birinde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlar. Boyunca öğrencileri olan Meli, eskisi gibi hayat dolu, kıpır kıpır, sürekli okuyan, dinlemeyi bilen, söyleyecek sözü olan, hâlâ pansiyonda öğrenci hayatı yaşayan ülkücü bir öğretmendir.

Bu esnada hasta olduğu için bir akşam onun yanında kalan arkadaşı Ahmet’le onu aynı odada gören amcasının oğlu -ki o Meli’yi sevmekte fakat sevgisine karşılık bulamamaktadır-, meseleyi zinaya indirgeyerek onları karakolluk eder. Bu olayın dallanıp budaklanmasıyla Bakanlık, Meli hakkında soruşturma açar. Fakat bu soruşturmadan bir şey çıkmaz. Buna rağmen Meli, bu süreçten etkilenir ve “nevristeni” geçirir. Bu ruhsal problemi Berni’nin yardımıyla atlatır. Öğrencileri, kitapları ve şarkıları arasında yalnız bir hayat sürerken dış hekimi bir arkadaşının aracılığıyla yetimhanede büyümüş ve şimdi bir mozaik fabrikası sahibi olan Adnan’la tanışır ve onunla evlenir. *“Her*

kadın doğurmalıdır.” (s.16) inanacına sahip Meli’nin, Su isminde bir kızı olur. Su, Meli’nin biraz daha durulmasını, olgunlaşmasını sağlamıştır. Ancak yine de o hemen kızıveren, öfkelenen, her zamanki muhalif Meli’dir.

Meli, roman boyunca eleştirel bir tavır geliştirir. O, işlemeyen ya da kendince yanlış işleyen düzene, Atatürk’ün inkılaplarını anlamayan ve o ışıktan yoksun yaşayanlara, kimi toplumsal değerlere muhaliftir. Bunu *“okumuş bir kişi”* (s.66) olarak sık sık dile getirir.

Onun temel eleştirisi kendinin içinde bulunduğu Cumhuriyet’in ilk kuşağının inkılapları anlamamış, hâlâ eskiyi yaşayan bir zihniyete teslim edilmiş olmasıdır. Eğitimden idareye değin eski düzende yeşermeye çalışan bu kuşağın kaderi bu tezadı yaşamaktır. O, bu durumu şöyle özetler: *“Biz eski tekne de yoğrulan, yeni hamuruz. Tekneye sığmak olacak iş değil. Hamurla tekne arasında, bir kolayı bulunup da denge kuruluncaya değin, bizim mayamız kaçacak.”* (s.130) Evet, ona göre eski tekne artık yeni hamura dar gelmektedir. Bunun için kendi gibi inkılapçı ülkücüler her şeye rağmen dört elle çalışmalı yeni bir nesil inşa etmeli ve bu tenakuzu ortadan kaldırmalıdır.

Bu bağlamda Atatürkçü olan Meli, pozitivizm zemininde onun devrimlerini hayata geçirmek için çalışır. O, bu ideale sıkı sıkıya bağlıdır. Çevresindeki insanları bu manada kategorize eder: Eskide kalan ve yeniyi anlamayan zavallılar ile bilimin ışığında ilerleyen inkılapçı, idealist ülkücüler. O, önceleri kızdığı bu zavallı insanlara sonraları acımaya başlar. *“Nerede görülmüş, eskinin, batılın, gerinin, yobazın, yeniyi, ileriye, bilimi yendiği. Onun karşısında direnebildiği.”* (s.16) azmine sahip Meli onları aydınlatmaya çalışır. Yazar bilinçli bir tercihle Meli’yi bu ülküsünü en kolay yoldan anlatabileceği mesleklerin başında gelen “öğretmen” sıfatıyla karşımıza çıkarır. O, kendi gibi düşünen öğrenciler yetiştirmeye ve bu yolla arzu edilen devrim sonuçlarını ortaya çıkarmaya gayret eder. Zaman zaman memleketin geriliği, devrimlerin yozlaşması karşısında kendini çok küçük, toplumu çok büyük gördüğü ve ümitsizliğe kapıldığı da olur. Fakat yüce ülküsünün o diriltici, arı ışığı sayesinde yüreği sağlamlaşır ve yeniden kendinde büyük işler yapabilecek gücü bulur. (s.75) İyi insan olmaya çalışan Meli kendi gibi

düşünmeyen inatçı keçilerin kafalarını vura vura onları ikna ederek aydınlatmak gerektiğini düşünür ve bu keçilerden, onların doğasına rağmen, inek sütü alabilme kararlılığını ortaya koyar. (s.76)

“Çevresiyle anlaşılamayan, iki çağ arasında bocalayan, duygularıyla düşünceleri bağdaşamamış, XX. yüzyılın bozgun havasında yaşayan, sanatçı yaradılışlı bir kız” (s.126) olan Meli, kendi gibi arada kalan ve bunun ıstıraplarını yaşayanların, ancak *“toplum içinde süregelen, boş, yanlış, çürük inançlardan, hatta dini olan şeylerin tümünden kurtulmuş olarak, yalnız akılla, yalnız sağlam bir düşünce sistemi kurmakla, yalnız kendini bir ülkeye adamakla, okuyup, öğrenip çalışmakla”* (s.126) kurtulabileceklerini ifade eder. Nitekim kendisinin en çok mutlu olduğu anlar bu inancı doğrultusunda yetiştirdiği öğrencilerde kendi düşüncesinin yansımaları görüldüğündedir: *“Nasıl akıllı, nasıl bilgiye susamış çocuklar. Atatürk’ü devrimlerimizi öyle kocaman bir sevişleri, çevreleriyle dış dış öyle bir çarpışışları var ki... Onlar varken ölemez insan. Onlara baktıkça bir güçleniyorum, bir hızlanıyorum ki. Biz kazanıyoruz elbet. Bizim usumuz. Ama çok acı çekiyorlar. Onlar da bizim gibiler.”* (s.143)

O, idealist *“kendinden, tutkularından kurtulmuş, kurtulmaya savaşan, kendini öğretmenliğe adanmış”* (s.123) bir edebiyat öğretmeni olarak hedeften uzak, hayattan kopuk, ezberci eğitim sistemi ve bunu icra edenleri eleştirir: *“Bize hiçbir şey ama hiçbir şey öğretmediler. Ne hakları var? Tevfik Fikret, Aşyan, Mehmet Akif, Tevfik Fikret... Vallahi lise edebiyat bölümü denince aklıma hep bu gelir. Ben tahtaya kalkar, uzun uzun zilleri, pilleri anlatırdım. Şimdi evde elektirik kontak yapsa, elektirikçi çağırıyoruz. Ne aileden bir şey gördük ne de... Şu bizi yetiştiren kuşağı kınıyorum ben en çok. Bizim bugün duyduğumuz sorumluluğu duymamış bu kuşak. Kendi kendimizi oluruz sandılar. Olmaz işte. Seninle ben olmuşuz diyelim, gerisi? Şöyle düşünüyorum: Biz ilk Cumhuriyet kuşağıyız diyelim değil mi? Şimdi bu kuşağın içinde özellik gösteren, yüzde on ancak? Geri kalanlar, annelerini babalarını sürdürüyorlar. Öyleyse biz, sen, ben, bunu yapacağız diyorum. Tanrıya şükür benim öğrencilerim var. Ama, yetmez. Yetmiyor ki... Ben kendi*

kuşağımızı tutup şöyle bir silkelemek istiyorum.” (s.29) Meli’nin eğitime eleştirisi sadece ilk ve orta öğretimle sınırlı değildir. O, ancak kantin hatıraları arta kalan üniversite yıllarının verimsizliğini de tenkit eder. *“Çevremin güçsüzlüğünde adam olma gücüm artıyor.”* (s.131) diyen Meli, bu olumsuzlukların farkındadır ve bunları tekrarlamadan, kendi tuttuğu yolda diğerlerine benzemeden “ülkücü” bir öğretmen olma azmini taşır. O, bıkmadan usanmadan öğrencilerine düşünmeyi, çevrelerindeki insanları tanıma ve anlamayı, sorumluluklarını taşımayı, bozuk düzene rağmen iyi insan olmayı telkin eder.

Pozitivizmi önceleyen Meli’nin mevcut olan din anlayışı ve dindara bakış açısı olumsuzdur. O, anlatılagelen dine ve Tanrı’ya inanmaz. Dinin, çok eski yıllardan beri bir yönetim şekli olarak kullanıldığını düşünür. O, derslerinde öğrencilerine insanları ve çevreyi anlamaları adına müracaat edilecek kavramın din değil “toplumbilim” olduğunu gösterir. Ondaki egemen anlayış insan sevgisi üzerine dayalı hümanist bir yaklaşımdır. Çevresine de bunu aşmaya çalışır. Mesela bir öğrencisinin ısrarla, “Siz Tanrıya inanıyor musunuz efendim?” sorusu karşısında şu cevabı verir: *“Ben hepinizi çok seviyorum çocuklar. Bütün insanları çok seviyorum. Çiçekleri, kuşları, insanların uslarıyla kurdukları uygarlığı, seviyorum. Özgürlüğü seviyorum. Tanrı işte bunların tümüdür. Tanrıyı seviyoruz elbette, Tanrıya inanıyoruz.”* (s.102)

Onun aslında dine ve dindara tepkisi bu değerlerin eskiyi temsil etmesindedir. Mesela *“Arkadaşlarımızın içinde hala, ‘Mübarek kurban bayramınızı kutlar...’ diye bayram kutlayanlar var.”* (s.143) diyerek “mübarek” kelimesini bir öğretmenin ağzına yakıştıramaz. Yine İslam dininin peygamberinden “Muhammet” diye bahsetmesini eleştiren bir öğretmen arkadaşının, “Hazreti Muhammet” demesi gerektiğini söylemesi üzerine onunla tartışır ve onun inadına artık Atatürk’ten bahsederken hep başına “hazreti” ifadesisini kullanır. (s.143) Meli, Cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk kuşağının hâlâ yüzde doksanının değişimden, ilerlemeden yoksun anne ve

babalarının izinde gittiklerini düşünür. Din anlayışı ve dindarlık da bu doğrultuda işlenmiştir.

Burada şunu da ifade edebiliriz ki genel anlamda dine ve dindara olumsuz yaklaşan aydınlar, dinin gerçek kaynaklarını çok iyi bilmemektedir. Tepkileri daha çok dini/İslamiyeti bilmeden yaşayan temsil gücü yüksek olmayan halk veya dini kullanan bazı sömürücülerin ahvalinden kaynaklanmaktadır. Bu noksanlıklar genellenerek sanki din gelişmeye, çağdaşlaşmaya, bilime aykırı, kötü niyetli insanların elinde bir sömürge aracıymış gibi yansıtılır. Nitekim romanda Meli, annesinden daha çok sevdiği ve her hâliyle örnek aldığı Neyyire halasının ağzından namazla ilgili aktardığı şu tespit, din konusundaki bilgisizliğe örnek teşkil edebilir: *“Namaz, Hazreti Peygamberimiz zamanında konmuş. Arapların yağlı vücutları büsbütün yağ bağlamasın diye. Efendi babam, derin hocaydı. Bize hep anlatırdı bunları.”* (s.101)

Meli'nin bahsedilenlerin dışında da eleştirdiği kimi konular vardır. Mesela İstanbul'daki çarpık/kaçak yapılaşmayı, *“Bu şehir böyle rezil edilmemelidir. Ne hakları var efendim...”* (s.15) sözleriyle eleştirir. Yine bu yapılaşmaya başta gazeteciler olmak üzere ses çıkarmayanlara kızar. Yine bir kadın olarak cinsel hayat ve evlilikle ilgili yerleşik değerleri sorgular: *“Bugün memleketimizde, bu kızlık, kadınlık meselesi, bir facia durumunda yaşanmaktadır. Cinsi meseleler, manen de maddeten de yıkıcı, yıpratıcı dengesizlikler doğurmaktadır. Zamanımızda kızları, düşünceleri ve duyguları bakımından yükselmiş, kolay bir doygunluğa kanmaz bir duruma gelmişlerdir. Bunun sonucu, evlenmenin güçleşmesi oluyor elbette. Bunlardan birçoğu, hala kendini dünün evde kalmış kızıyla ölçerek, bir aşağılık duygusuna kapılıyor sonunda. Böylece evlenmelerin, yüzdeye vurmayalım ama pek çoğu bir ‘izale-i bîkr’ evlenmesi oluyor.”* (s.129) Yazar, Meli aracılığıyla İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki yansımalarına, olumsuz etkilerine de değinir. Vesikayla verilen ekmelekler, karaborsaya düşen mallar, ajans haberlerine kulak kesilen vatandaşlar, korkulu bekleyişler, karartma günleri, pasif korunma deneyleri vs. (s.111-115)

Sonuç olarak Meli, Cumhuriyetin yetiştirdiği ilk kuşak modern kadın aydınlarından biridir. Atatürkçü/devrimci/Batıcı bir aydın olarak gelinen noktayı yeterli görmeyen, inkılaplarla örtüşmeyen yerleşik toplumsal değerleri sorgulayan ve bunları devrimlere uydurmaya gayret eden, toplumdaki devrimci aydınların sayısını artırmaya çalışan, bunalımlara teslim olmayan ülkücü bir öğretmendir.

Berni bahsedildiği üzere karakter olarak Meli'ye hiç benzemese de düşünce çizgisi olarak Meli'yle beraberdir. Sorumluluk duygusu gelişmiş, her şeyde düzeni arayan, Atatürkçü modern bir ev hanımıdır. Lakin onda mücadele azmi yoktur. Konservatuarı bitirmesine rağmen mesleğini icra etmez. O, romanda Meli'yi tamamlayan ve etrafındaki insanları toparlamaya çalışan bir yan karakterdir.

Bu ikilinin dışında bahse değer bir diğer aydın da Ahmet'tir. O, dağınık kara saçları, melez ela gözleriyle dikkat çeken genç bir avukattır. Nüktedan, zeki, kalıplara sıkıştırılamayan duygu ve düşünce dünyasına sahip, güvenilir, uygar, sevimli bir gençtir. İstanbul'da Hukuk Fakültesinde okumaktadır. Yaz tatillerinde bile evine, ailesine gitmeyen Ahmet'in, Batı Anadolu'da bir yerde eczacı olan babası, annesi öldükten sonra genç bir kadınla evlenmiştir. Ahmet'i dayısı okutmuştur.

Üniversite yıllarında sorgulayan, düşünen ve sonunda isyana düşen olan, her şeyi lanetleyen bir tiptir: *"Başta Tanrıyı, her şeyi sonra, yadsıyor, tam bir bozgun havasında ölemeyişin gerilişiyle lanet ediyormuş."* (s.132)

"İnsan olmanın ıstırabını" (s.132) yaşayan Ahmet'i Meli'yle Meli'nin çocukluk ve okul arkadaşı Sahir tanıştırır. Bir arkadaş olarak Meli'yi çok sever. Aslında o, Meli'nin yaşama sevincine, dinamizmine, okuma öğrenme hırsına hayrandır. Bir bakıma onun yanında durulur, sıkıntılarından kurtulur. Meli Ahmet'i şöyle resmeder: *"Aksaray ya da Fatih yönlerinde bir yerde oturan genç bir avukattı. Bir sürü işleri, para meseleleri vardı. Karışık, beni hiç ilgilendirmeyen. Okuyordu, düşünüyordu, şiir yazıyordu. Neşeliydi, zekiydi... Sevdiği bir kız ya da kızlarla olan serüvenleri vardı, zahir."*

Yaşamayı seviyordu. Ne olursa olsun seviyordu. İşte bu: Bir soran olsa, 'Kafalı çocuktur' derdim. 'İnsan çocuktur. Sevimli oğlandır...' ” (s.137)

Ahmet arayan fakat henüz bulamayan bir tiptir. O, mutluluğun sırrı için insanın zorunlu olarak ikamet ettiği çevreye uyum sağlaması ve bir düzen kurmasının gerekliliğine inanır. *“Dengesizliği yaşamak değil, dengeyi kurmak hüner.”* (s.133) cümlesi de onun uyuma değer verdiğinin göstergesidir. Ahmet’e göre bu düzenin ardından insanı hayata bağlayan, onu sürekli taze tutan bir “sevme” olmalıdır: *“... insan sevmeli hayatta, anlatabiliyor muyum, insan ille sevmeli. Bu ne bileyim seçtiği işi mi olur, şiiri, romanı, resmi, sanatı diyelim, bir şeyi bulamıyorum tam karşılığını ama, bir tutkudur bu. Bir şeyi olmak, o yolda başarıya ulaşmak. Daha doğrusu şöyle diyelim, istediğini yapabilmek, başarabilmek için bir uğraş, yoğun bir doyma isteği; bir türlü o doymaya varamayışın insanı yenileyişi ayakta tutuşu.”* (s.42)

Böyle düşünen Ahmet üniversiteyi bitirdikten sonra sevdiği ve kendi seçtiği işini başarıyla yürütmektedir. Hayatında aradığı düzene de kısmen kavuşmuştur. Lakin mutlu değildir. Zira yalnızdır. Her şeyden önce her türlü derdini paylaşacak, onu anlayabilecek kafaya sahip, âşık olabileceği, onunla bir bütün olacağı bir kıza rastgelememiştir. Ev kızı, okumuş kız, çalışan kız, namuslu kız, hafif kızlarla tanışır. Ancak *“eskiyi yeniyi, geçmiş i geleceği (...) düşünmüş, anlamaya çalışmış, birtakım kavramları, içinde yaşadığı çevreye göre düzenleyerek aydın geleceğe göre düzenlenmiş, başkaldırmış, kendini tanımış kız”*a (s.45) rastlayamaz.

Neticede Ahmet için düşünce ve duygu dünyası olarak Meli’nin karşı cinsidir diyebiliriz. Ailevi nedenlerden dolayı başta kendini inkâra ve içkiye verse de ardından insan olmanın ağırlığını duyan, var oluşunun bir anlamı ve önemi olduğu inancına eren ve içinde yaşanan yüzyılda sevgi ve dengeyle mutlu olmanın yollarını arayan bir genç avukattır. Her ne kadar Meli’de olduğu üzere açıkça dillendirilmese de o da Meli ve Berni gibi Atatürkçü ve toplumcu aydındır. Toplumsal ve ailevi çözümlerden dolayı sarsılan, hiçliğe düşen fakat sonrasında uygar dünyaya ulaşabilmek için ülküye sarılan yalnızlığın kollarında bir aydın.

Kan Davası¹⁶³ romanı Anadolu'nun, bilhassa Doğu'nun önemli problemlerinden olan "kan davası" meselesini bu toprakların geri kalmışlığı içerisinde irdeleyen tezli bir romandır. Eser "*bir köy hocası*" (s.11) olan Ömer'in hikâyesidir. Yazar kan davasını, çeşitli sebepleri ve köylünün hayatındaki etkileri üzerinde çokça durmadan "*-onun birçok romanında karşılaşılan bir tutumla- bu romanında da, eğitim yetersizliğine*"¹⁶⁴ bağlar ve bunun ortadan kaldırılması için de Öğretmen Ömer'in başta eğitim olmak üzere sosyal bünyedeki problemleri giderme çabasına öncelik verir.

Sosyal bir yarayı kendi zemininde halk-devlet-aydın düzleminde tartışan eserin teması, kendi kaderine terkedilmiş hatta imkân olsa haritadan kaldırılması istenecek bir köyün yabanlığı üzerinedir. Bu çerçevede roman boyunca leit motif kabul edilebilecek Yukarı Sazan için sık sık tekrar edilen "Ay İli" adlandırması manidardır. Fakat sorun Yukarı Sazanların bilmem kaç fersah uzaklıkta gökyüzünde oluşu değil yanı başımızda bize bir ay ili kadar uzak oluşudur. Ömer bu "ay ilinin astronot"u olmuş ve oradaki insanları fark edilir kılmıştır. Nitekim Bozova'dan gelen idareciler, Murat Bey'in ifadesiyle "*ay ilinde keşif saatleri*" (s.145) düzenleyerek bu mahrumiyet yerini tanımışlardır.

Problemin tespitinde, o bölgenin insanı özelinde ve coğrafyayla ilgili gerçekçi bir yaklaşım görülürken kimi yerlerde bu gerçekçiliğin bazı zorlamalarla sarsıldığı ve bir ideale hizmet ettiği görülmektedir. Hatta yazarın adlandırmasıyla masalsıdır biraz. Nitekim Ömer, "*Masalımın birazını sana anlatacağım.*" (s.12) diye Bozova ve Yukarı Sazan yıllarını anlatmaya başlar. Yine romanın son bölümü de "Masalın Sonu" başlığıyla takdim edilir. Ömer'in etrafında cereyan eden düşük olasılıklı bazı tesadüfler de bu masalsı kurguyu desteklemektedir.

Anasız babasız bir çocuk olarak büyüyen, I. Dünya Savaşı sırasında ordunun peşinde düşe kalka sürüklenen Ömer, harpten sonra öğretmen okuluna verilir. Mezun olduktan sonra Ege köylerinden birinde (Aydın'ın bir

¹⁶³ Reşat Nuri Güntekin, **Kan Davası**, İnkılap Yay., İst. 15. Baskı (1962). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁶⁴ Ramazan Kaplan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Akçağ Yay., Ank. 1997, s.479.

köyünde) göreve başlar ancak kısa bir zaman sonra İstiklâl Muharebesi'nin çıkması üzerine önce çetelerle beraber savaşa katılır. Ardından orduya geçer. Savaş bittikten sonra da Doğu bölgelerindeki karışıklıklarla mücadele etmek için askerî hareketlerin içinde yer alır. Bir ara Jandarmaya da geçer ve sonunda terhis olur. Dönüş yolculuğu sırasında tren Bozova İstasyonu'nda mola verdiğinde, önceki yıllarda bu istasyonda karşılaştığı küçük bir kız çocuğunu bulma ümidi ile Bozova meydanında dolaşırken Kuvayımilliye döneminde bir ara silah arkadaşlığı yaptığı Murat Bey'le karşılaşır ve onun daveti üzerine bir müddet orada misafir olmaya ikna olur. Misafirliği esnasında Bozova Mahkeme Salonunda yıllardan beri devam eden Aşağı Sazan ile Yukarı Sazan arasındaki kan davasına tanık olur ve oradaki insanlar dikkatini çeker. Maarif müdürü başkanlığında Murat Bey'in de içinde bulunduğu bir heyetle kazalarda yapılacak olan teftişe çıkar. Aşağı Sazan'da iken Yukarı Sazanlı, en büyüğü on beş yaşındaki "on üçler çetesi" denen, kimsesiz, toplum tarafından dışlanmış çocuklar tarafından soyulan bir otobüsün sakinlerinin mağduriyetleri üzerine hırsızları aramak için birkaç kişiyle birlikte yola çıkar ve çete yakalanır. Sıradan, hareketsiz bir hayatı sevmeyen Ömer, hem Yukarı Sazan'ı merak ettiğinden hem bu çocukları alıp ıslah etmek istemesinden, her şeyin ötesinde, herkesin iğrenerek baktığı, devletin kaderine terk ettiği bir köyde bir şeyleri düzeltmek adına Yukarı Sazan'a, isteği üzere muallim olarak atanır. Buradaki beş yıllık süre içinde okulu işlevsel kılar, halkla diyalog kurar, on üçler çetesine babalık yapar ve nihayetinde Aşağı Sazan'daki bir sel felaketini fırsat bilerek, onlarca "intikam nebisi"ne karşın, kendi ifadesiyle, tek "barış nebisi" olarak kan davasını sona erdirir.

Ömer yirmili yaşlarda, esmer, oldukça uzun boylu, yaşına rağmen annesiz babasız ve cephe gerisinde geçen bir ömürle tecrübeli, akliselim birisidir. Hareketli, cesur, azimli, işten kaçmayan, mazeret üretmeyen, sıradan hayatın miskinliği yerine başkaları için bir şeyler yapmaya kararlı, kendini açmayı pek sevmeyen bir gençtir.

O, öğretmen okulundan itibaren kendi yalnızlığı içinde kitaplarla ve resimle meşgul olur. Kısacık hayatına pek çok olay sıkıştıran Ömer, yaşadığı zaman dilimi ve başından geçenlerle birlikte deneyim kazanmış, zorluklarla pişmiştir. Ailesizliğin verdiği köksüzlük duygusu onu yalnızlığa itmiş ve zamanla yalnızlık onun tabiatının bir parçası haline gelmiştir: *“Bütün hayatımda yalnız yaşamıştım. Mektepte yalnız, hatta muharebeler dışında ordunun kalabalığı içinde yalnız. Şimdi de kepenkleri ve kapısı kapanmış odamın içinde kendi kendime yalnızlığı, bu gece saatlerinde ilk defa tecrübe ediyordum ve bu, bana ayrı lezzette bir şey gibi geliyordu.”* (s.224)

Ömer’in romandaki en belirgin özelliği devletin ve Cumhuriyet’in inkılaplarının gidemediği, her açıdan geri kalmış bir bölge insanını, her şeye rağmen eğiterek değiştirme, dönüştürme azmini eyleyerek ortaya koymasındır. O, bu manada *“bir misyonu geri köy şartlarında ferdî ve sosyal aksiyona dönüştüren dava adamıdır.”*¹⁶⁵ Ömer’de çok ciddi felsefi düşünceler, derin analizler görülmez. O eyleyendir ve bunda da oldukça başarılıdır.

O, -idealizm, idealist laflarını sevmese de- sorumluluk duygusu olan, laftan öte gerçek bir idealisttir. Romanın başında Ömer, çalıştığı köyde ortaya çıkan salgın üzere yardım için gittiği, ölmek üzere olan başka bir beldedeki hükümet doktorunun, *“Ben, birkaç gün içinde ölmeye mahkûmum... Yüzde yüz ölüm, arkadaş... (...) Dağın salgınını konuşmaya devam edelim mi?”* ifadeleri üzerine, *“Olabilir... Fakat bugün sağsınız... Ayaktasınız... Konuşabiliyorsunuz... O halde konuşacağız elbette... Vazife ölmeden biter mi?”* (s.7) cevabını verir. Doktorun *“Ben, bu memleketin en parlak bir operatörü olabilirdim... Vazife diye her şeyini bırakarak; bu uğursuz yerlere gel... Bir ideal uğruna bütün bir hayatı rüzgâra savur...”* sızlanmalarına binaen, *“Bir ideal içinse, pişman olmak niçin? Ağlamak niçin?”* (s.7) karşılığında bulunur. Yine ölümü beklemekten gayrı elinden bir şeyin gelmediğini söyleyen doktora verdiği, *“Yapacaksın! Değil mi ki insanlık, ideal gibi kelimeleri bir kere ağzına almaya cesaret ettin; demek ki bunun bir oyun, bir maskaralık olmadığını kendine ispata mecbursun...”* (s.10) cevapla yaşıtı

¹⁶⁵ Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2 Şahsiyetler*, Akçağ Yay., Ank. 1997, s.343.

sayılabilecek doktordan inanmışlık, değiştirme gücü ve gerçek dava adamlığı noktasında ne kadar önde olduğu görülür. Tabii burada Ömer'in geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik yıllarının etkisi de vardır.

Ömer'in fedakârlığı, azmi hem idareciler hem de köylüler tarafından yadırganır. Yöre mebuslarından birinin, *“Latife ediyorlar; orası kendisinin barınacağı bir yer değildir!”* (s.92) buyruğunu, jandarmanın biri, *“Diyelim ki benimkisi zenaat, Cenab-ı Hak, benim rızkımı da bu yükten halk etmiş... İlle sen, yolcu adam, ne diye rahatını bırakır, bizimle beraber sıkıntıya sokarsın tatlı canını!”* (s.63), şeklinde tekrarlarken Yukarı Sazanlı köylülerden biri de, *“... ekmek mi, iş mi, para mı? Nesi var bu lanetli köyün?”* (s.117) biçiminde dışa vurur. Ömer, *“Para da, ekmek de pek o kadar ehemmiyetli şeyler değil... Nasıl olsa olur... Belki size ufak tefek bir hayrım dokunur diye düşündüm, aradığım bu...”* (s.117) cevabıyla mütevazılığı da elden bırakmadan soruları yanıtlamış olur.

O, zor olanı inançla başarmak ister. Fena yaradılışlı insanları yola getirmenin mümkün olmadığını anlatmaya, ispat etmeye çalışan ve nihayet *“Kurdun oğlu akıbet kurt olur”* kolaycılığı ve basitliğine düşen meslekte yeni, genç bir öğretmene verdiği, *“Öyleyse orman açar gibi Yukarı Sazanı yakıvermeli... Evleri, insanları ve çocuklarıyla beraber... Bu, dağ başında onlardan yeni bir hayat türemesine imkân bırakmayacak bir temizlik olur... Bu, birkaç saatlik çok kolay bir iştir.”* (s.87-88) cevabıyla insanları eğiterek bilgilendirerek onlara doğru olanı göstererek sorunları çözmenin kalıcı, etkili aynı zamanda mecburi bir yol olduğunu vurgulamış olur. Bunu da bizzat kendisi yapar.

Onun kayda değer bir diğer yönü etrafını şuurlandırması, dönüştürebilmesidir. O başta Murat Bey'i harekete geçirmiş, bir gönül yarasıyla zoraki idealist olan ve kendisine âşık olan Esmâ Güneyli'yi şuurlandırmış, herkesin baş edemediği ve kurtulmak istediği on üçler çetesini adam etmiş, devletin bile öcü gözüyle baktığı Yukarı Sazan'ı değiştirmiş, Yukarı Sazan ile Aşağı Sazan arasındaki husumeti ve yılların getirdiği kan

davasını noktalamıştır. O tam anlamıyla bir eylem adamıdır. Bu yönüyle o sadece bir öğretmen değil “*aynı zamanda bir sosyal reformcu*”¹⁶⁶dur.

Ömer, devletin, toplumun ve aydınların vurdumduymazlığını, lafta idealistliğini tenkit eder. Hatta idealist kelimesine mesafeli duruşu da bu yüzdendir. Onun başarısı nutuklar çekmeden; büyük, cicili laflar etmeden; kararlı, makul adımlarla sorunların üstüne gidip gerektiğinde diplomasinin de yollarına başvurarak tabii bir yolla meseleleri çözmesidir. Örneğin Yukarı Sazan’a gittiğinde köylülerle oturup konuşabilmekte ve bir şekilde onları ikna edebilmektedir. Onda Yaban’daki Ahmet Celal’de olduğu üzere bir yabanlık söz konusu değildir. Onun formasyonu ve tavırları köylüyü dönüştürebilme adına yerlidir, makuldür.

Ömer’in asker kimliği üzerinde de durulması gerekir. O muallimdir ama yeri geldiğinde komutan da olur. Askerlik tecrübesi onun işini kolaylaştırır. Köylülerle diyalog kurarken Millî Mücadele dönemlerinde hep beraber yapılan fedakârlıklar ve cephede savaşan askerler ve gerideki destekçi halkın aynı ruhu taşımasına göndermelerde bulunur. “*Zavallı adam, yüzünün yanığı ile silahını bırakalı elli seneden fazla olduğu halde, bunu söylerken kendisi hala 20 yaşındaki kur’a neferi; ben, ordudan alakamı kesmiş olduğum halde hâlâ onun zabıtiyim. Bu askerlik ne kuvvetli bir temel ve kilit taşı bu memleket için...*” (s.208) tespitiyle Türk milleti için askerliğin toplumsal bir harç görevi gören, aziz bir vazife olduğu üzerinde durur.

Sonuç olarak Ömer, Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında önce asker ardından öğretmen olarak Anadolu’nun en çetin köşelerine aydınlık götürmeye çalışan aksiyoner, hakiki idealist bir aydındır.

Romanda Ömer’den sonra aydın olarak tebarüz eden kişi Mühendis Murat Bey’dir. Ömer’in köy muallimi olduğu dönemde bir Akdeniz sancağında nafia mühendisi olan, Kuvayımilliye hareketi başladığında her şeyi bırakarak aylarca dağlarda Ömer’le birlikte silah arkadaşlığı eden, Bozova İstasyonu’nda tesadüfen karşılaştığı Murat Bey, tersine bir terfi ile İstiklal Harbi’nden sonra nafia müsteşarı, bir ara mebus, bir ara İstanbul Nafia

¹⁶⁶ Birol Emil, *a.g.e.*, s.355.

Müdürü, sonra da Bozova Nafia Mühendisi olmuştur. Çok heyecanlı, uyanık, sözünü sakınmaz, biraz da delişmen bir insan olduğu için isminin önüne “Deli” lakabı da eklenen Murat Bey, Ömer’e hayatında insan sıcaklığı denen şeyi duyurmuş, vahşi kabuğunu delmeye muvaffak olmuş tek adamdır ve Ömer dünyada hiçbir kimseye onun kadar açılıp saçılmamıştır. (s.30)

Ailesinden ayrı Bozova’da bir pansiyonda kalan, *“ne olduğunu bilmeden, istediği bir şeyi şurada burada arayan”* (s.33) Murat Bey, renkli kişiliğiyle sevilen birisidir. Onun daima neşeli görünen hâli aslında alttan alta bir hüznle beslenmektedir.

Yaşı ve mesleği itibariyle ülkenin farklı yerlerini görmüş tecrübeli birisi olarak Murat Bey’in fert, toplum, aydın, devlet gibi kavram ve konularda önemli tespitleri mevcuttur. Onun romandaki işlevi, Ömer’in önemli destekleyicisi olmak ve memleket sorunları karşısında çözümsüz, kör ve sağır kalan bürokratik yapı ile aydın aymazlığını eleştirmektir. Örneğin Yukarı Sazan’ın sorumlular ve devlet tarafından bilinmezliği ve kaderine terk edilmişliği karşısında nöbet geçirerek *“Füze içinde aya gitmek, diyor, fakat burnumuzun dibindeki bu zavallı dağı ondan daha iyi tanıyor muyuz? Hayır Ömer. Bütün gece onun için konuşulan horozca lakırdıları işittik. Yıldızlardan ara sıra gök taşları dökülüyor ya dünyamıza. Bu dağ üzerine bildiklerimiz de o döküntüler üzerine bildiklerimizden farklı değil...”* (s.91) tespitinde bulunur. Yine Yukarı Sazan’da bir mektebin dahi varlığından haberi olmayan, daha da kötüsü bunu dert etmeyen devlet erkânını gördüğünde nefretinden yere tükürerek *“Füzeye binip aya gidemediğine artık gam yeme Ömer. Gideceğin yer onun kadar meçhul bir ay ilidir, kıskanıyorum seni...”* (s.96) der.

Başka bir yerde de *“Devletin sınırları içinde ne Yukarı Sazanlılar, bildiğimiz ve düşündüğümüz dünya ile hiçbir ilgisi bulunmayan, hatta varlıklarından bile haberimiz olmayan ne Leylekoğlu devletleri yaşıyor... Kendi kanunlarıyla kendi gelenekleri ve töreleriyle...”* (s.109-110) diyerek bu aldırmazlığa kahreder. Yine *“Bu Yukarı Sazan, bizim bildiğimizden, zannettiğimizden ne kadar başka türlü, bizim horoz bakışlarımızın basitliğine karşı ne derece kompleks bir varlık... Yukarı Sazan, Yukarı Sazanlılar!*

Onlara, vergi tahsildarlarından başkalarının da tırmanabilecekleri yolları onlara asırlardan beri yardım diye, ışık diye götürdüğümüz şey sadece edebiyattır, nutuktur.” (s.162) ifadeleri de buna işaret eder.

Murat Bey’in devletten sonra en çok eleştirdiği ikinci kesim toprağı ve toprağın halkını tanımayan belli ezberlerle soruna yaklaşan “dalkavuk” aydınlarıdır. Yukarı Sazan’da oturan Fettah’ın yeri geldiğinde bir şehirli hatta ondan da ileri bir davranış sergilemesi karşısında hayretler içerisinde kalır. Aydına ve eğitim sistemine güvensizliğini ortaya koyarken askerliğin de önemine dikkat çeker: *“Gelişme çağında bir genç çocuk için şöyle böyle bir uyanıklığı, ışığı ve eğlencesi olan şehir ve kasabalarda birkaç sene askerlik... Giritli balıkçının kızına benzeyen bir kadınla bir parça aşk... Sade bizimki için değil, birbirlerinden yıldızlar gibi ayrı ve uzak bütün ay illerinde bu mucizeyi yapan galiba senin askerlik Ömer... Yoksa işimiz Leylekoğulları mekteplerinden yetişecek aydınlara kalırsa kıyamete kadar bekleyeceğiz.”* (s.139)

Yukarı Sazan ile Aşağı Sazan arasındaki kan davasının bitmesi için ne yapılabilir, diye düşünürken yine devletin başta adalet mekanizması olmak üzere eksiklerini ortaya serer. *“Adaletin eksik olması, rastgele olması onun hiç olmamasından daha korkunç ve daha tehlikelidir”* (s.231) diyen Murat Bey’e göre devlet bu bölgelerde asayiş sağlamakta, hakkı doğru ve zamanında dağıtmakta yetersiz kalmış, bunun sonucunda da halk, kendi adaletini tesis etmeye kalkışmıştır.

Murat Bey Ankara, İstanbul ve diğer vilayetlerde Yukarı Sazan’la ilgili mektuplar ve gazete yazılarıyla birlikte bir yardım kampanyası başlatmış, bir süreliğine de olsa dikkatleri Yukarı Sazan’a çekmeyi başarmıştır. Fakat o bunları yaparken insanların ve devletin göstermelik şefkatlerini tenkit eder: *“Daha da gelir, diyor, bir Sazan’a yardım etmekle bütün Sazanlılar’ı kurtardıklarını sanarak vicdanlarını memnun edecek iyi insanlar yok değildir bu dünyada... İdarelerin prensibi de bu değil midir? Bir kasabanın görülür bir yerinde on iki yataklı bir çocuk hastanesi... Görüyor musunuz nasıl kurtardık vatan çocuklarını? Artık çorapları çıkarıp bir uyku çekmekten başka yapılacak*

ne kalır?” (s.230) Yine yıllar sonra Yukarı Sazan’a getirilen ebenin ardından *“Gelecek nesillerin çocukları, doğmadan evvel karanlıkta ölmeye devam ettikleri müddetçe mesele yoktur. Fakat devlet baba kendisiyle beraber birçok kimselerin bunu gazetelerden öğrendiğini görünce, şefkatini esirgeyebilir mi?”* (s.235) şeklinde sarf edilen sözler de bu göstermelik şefkate eleştiridir.

Anlaşılabacağı üzere Ömer’in daha çok eyleyen, değiştiren, aksiyoner tarafını romanda Murat Bey’in fikirleri tamamlamaktadır. Yazar, Ömer’i çok konuşturmadan, şikâyet ettirmeden çözümün bir parçası, bir dava adamı olarak sunarken var olan sistemin eleştirisini de Murat Bey’e bırakmıştır.

Samim Kocagöz’ün ön sözde belirttiği üzere **Kalpahlılar**¹⁶⁷ ve onun devamı olan **Doludizgin**¹⁶⁸, Millî Mücadeleye katılmış bir kahramanın kendisinden dinlediği serüvenleriyle birlikte başkalarıyla yapılan görüşmeler, başvurul kitaplar, ilgili belgeler eşliğinde tasarlanan bir eserdir. *“Eğer söz konusu tarihsel roman -serüven romanları değil- ve romanda tarihsel kişilikse, bilgiye mutlak yaslanılmalı, gerçeklere sıkıca bağlı olunmalı”*¹⁶⁹ düşüncesini taşıyan yazar, bahsi geçen romanlarda bunu örneklemeye çalışmıştır. Sık sık dipnotlarla Nutuk’tan yapılan alıntılar da bunu destekler. Fakat bu eserler bir tarih ya da inceleme kitabı değil romandır. Bilgi ve belgeler ışığında İzmir’in işgalinden (15 Mayıs 1919) İzmir’in kurtuluşuna (9 Eylül 1922) kadar geçen zaman zarfında Millî Mücadele dönemini roman çerçevesi içerisinde anlatır. Songül Taş, Kocagöz’ün, sanat eserinin sınırlarını zorlayan gerçeğe sıkı sıkıya bağlı olma fikrine rağmen eserlerinde sanatın gerçeğini yakaladığını ve Kurtuluş Savaşı’nı destansı bir üslupla anlattığını söyler.¹⁷⁰

Birbirinin devamı olan iki romanda olaylar İzmir’de başlar. Sonrasında Atatürk’ün Samsun’a çıkmasıyla başlatılan Kurtuluş Mücadelesi’nin Anadolu’daki seyriyle devam eder. Müdafayı Hukuk cemiyeti başta olmak

¹⁶⁷ Samim Kocagöz, **Kalpahlılar**, Literatür Yay., İst. 2008 (1962). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁶⁸ Samim Kocagöz, **Doludizgin**, Literatür Yay., İst. 2008 (1963). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁶⁹ Oğuz Makal, “Samim Kocagöz ile Romancılığı Üzerine Söyleşi”, **Yazko- Somut Dergisi**, Yıl 3, S.40, s.2, Kasım 1983.

¹⁷⁰ Songül Taş, **a.g.e.**, s.22.

üzere Kuvayımilliyecilerin İstanbul, Ankara, Afyon, Manisa, Kastamonu gibi yurdun hemen hemen her yerinde emperyal güçlere karşı yürüttüğü, imkânsızlıklar içerisinde nice kahramanlıklarla bezenmiş bağımsızlık savaşı sahnelenir. Nihayet Yunanlıların İzmir'den denize dökülmesiyle, Türk milletinin kazandığı şanlı zaferle hitama erer.

Olaylar ve durumlar anlatılırken Padişah ile ekibi ve hilafet yanlıları genel olarak işbirlikçi ve kuvvacıları engelleyici bir karşı güç olarak sunulur. Pek çok yerde özellikle Salih Efe'nin ağzından Padişah ve padişahçılar kötülenir hatta telin edilir. Toplumcu gerçekçilerin bakış açısıyla örtüşen "imam, ağa, muhtar" şer üçgeni ile cahil halk Padişah yanlısı olup yapılan mücadeleleri ya kara cahilliğinden ya yobazlığından ya da menfaatlerini kaybetme korkusundan engellemeye çalışır veya bu mücadeleye destek çıkmaz. (K s.169-170) *"Şariat neyi emrediyorsa o olacak... Sizi alçaklar, zındıklar, hainler! Moskoflalarla Padişahımız Efendimize karşı Bolşeviklik ha... Görürsünüz siz... Katleri vaciptir! Vaciptir! Allah da, Peygamber de hoşnut kalır!"* (K s.298) sözlerinin sahibi Kör Ali Hoca gibi şahıslar aracılığıyla Padişah yanlıları temsil edilir ki bu kesim birkaç istisna dışında genellenerek hain, yobaz, sahtekâr, iğrenç tipler olarak sunulmuştur. Bu anlamda Kocagöz'de tam gerçekçi bakış açısından ziyade tek yönlü bir yaklaşımının olduğu görülür. Nitekim Millî Mücadeleyi konu edinen Kemal Tahir'deki eleştirel gerçeklik ya da Tarık Buğra'daki çok yönlülük, farklı bir noktadan bakma gayreti görülmez.

Eserlerde leit motif olarak kullanılan ve Kuvayımilliyecilerin şiarı olan "kalpak", aynı zamanda yeni bir orduyu, yeni bir devleti, yeni bir zihniyeti de temsil eder. "Sarık-fes" yerine "kalpak", "cübbe" yerine "üniforma" kutsanır. Zaten kitabın ilk cildine de ad olan kalpak üzerinde kuvvetli bir vurgu vardır. *("Uzandı, küçük el çantasını açtı. İçinden bir kalpak çıkardı. Başındaki fesi, sandıkların arasına attı. Dikkatle kalpağını giydi. Müjgan, fenerin pembe ışığı içinde dudakları titreyerek onu seyretti. Sonunda döndü Talip, sordu: 'Nasıl, yakıştı mı Müjgan?' 'Hem de nasıl...' diye genç kızın sesi titredi. Kalpak oturduğu yerde bile Talip'e bambaşka bir hava getirmişti."* D s.99)

Romanlarda çok sayıda kişi olmasına rağmen aydın olarak irdelenebilecek kimseler, İzmir’de düşmana ilk kurşunu atan Hasan Tahsin ve arkadaşı Avukat Yusuf Bey’dir. Bu iki ismin dışında Talip, Müjgan, Süleyman Sırrı ve Meclis-i Mebusan’ın ve Osmanlı idaresinin kuvvacı milletvekillerinden kısaca bahsedilecektir. Bunların dışında mesleği ne olursa olsun cephede savaşan vatansever aydın askerler gibi çok sayıda insan vardır. Atatürk doğrudan bir roman kahramanı olarak yer almasa da ondan sürekli “kurtarıcı, üstün bir deha” olarak bahsedilir. Yine İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Ali Fuat da zikredilen isimlerdendir.

Selanik Hapishanesinin sergardıyanı Recep Ağa’nın oğlu Hasan Tahsin’in gerçek adı Nevres’tir. Selanik Feyziyesinden sonra eğitim için Avrupa’ya gitmiş ve ardından ülkesine dönmüştür. Hasan Tahsin Recep Bey, İzmir’de Hukuk-u Beşer gazetesinin sermuharriridir. İzmir’in işgali düşüncesi, onu mahveder. Ve bu uğurda aydın kimliğiyle toplum için bir meşale, öncü olmaya çalışır. Reddi İlhak Cemiyetinin kuruluşunda yer alır. Mitinglerle halkı bilinçlendirmeye gayret eder. 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e asker çıkarması üzerine dövüşmekten başka çare kalmadığını düşünen Hasan Tahsin, *“Biliyorum beni paramparça edecekler. Ama ben de onların birkaçını parçalayacağım. Geri kalanını, millet yok edecek, yurdumuzdan kovacak.”* (s.24) diyerek elindeki bombayla Yunan askerlerinin arasına dalar, bombayı patlatır ve orada şehit düşer. Düşmana ilk kurşunu atan Hasan Tahsin Millî Mücadelenin ateşini fitillemiş ve bağımsızlık sembolü haline gelmiştir. Vatanperver Hasan Tahsin, Türk milletinin işgali kabullenmeyeceğinin ifadesidir. Sadece Kalpaklılar’ın baş kısmında yer alan ve çokça anlatılmayan Hasan Tahsin, romanın başkişisi Yusuf’un düşünce dünyasının baş aktörüdür. Yusuf ve diğerleri için o Kuvayımiliye ruhunun ateşleyicisidir.

Onun en bariz özelliği esareti hem fikren hem de fiilen kabul etmemesi ve kendini elinde bombayla düşman askerlerinin pençelerine bırakarak Millî Mücadeleyi başlatmasıdır. Yazar, Hasan Tahsin’i konuştururken onun yazılarından da alıntı yapmıştır. O, altı yüz yıllık tarihin akışının işgal güçleriyle birlikte durduğunu ve İzmir’le birlikte vatanın koynuna, harem

odasına yabancıların girdiğini düşündükçe çıldırır: *“Memleketimizi teslim etmektense; yakar, yıkar, intihar ederiz.. Çünkü tarihimiz var; çünkü bizi tel’in edecek ecdadın ruhu, ahfadın feryadı var; çünkü, her şeyden üstün namusumuz var!”* (K s.11)

İşgalden önce Hukuk-u Beşer gazetesinde neşrettiği makalesinde tehlikeyi görmüş, Türkleri bu noktada birliğe davet etmiş ve işin sonunda dövüşmekten başka çarenin kalmayacağını belirtmiştir: *“İhtilaf ve lakaydiyi bırakalım. Cihan bize düşmanken, biz ne İngiltere’den, ne Fransa’dan ve ne de saireden kendimize ufak bir muavenet ve muhabbet beklemeyelim. Bizi kurtaracak kendi ruhlarımızın derinliklerinden doğan samimiyetle birbirimizin elini sıkmak, bünye-i millimizi ezen canileri şiddetle cezalandırmak, bu babta da yalnız biz Türklerin mahvolmaması için propaganda, isyan, her şey evet her şey meşru olacaktır. İşte bu son fırsatları da kaçırarak olursak, zavallı bizler... Zavallı bizler... Dövüşmekten başka çare kalmayacak... Felaketi metin Türk ruhu ile, yumrukları ile karşılayalım...”* (K s.16)

İşgalin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğinin farkında olan Hasan Tahsin Türk milletine güvenir. O, Türklerin dört bin yıllık tarihinde dıştan gelen baskılara hiçbir zaman boyun eğmediğini, ne zaman bir Türk devleti bağımsızlığını yitirse bir başka bağımsız devletin ortaya çıktığı bilinciyle yürekli olan bu milletin üstlerine yürüyen haydutlara hadlerini bildireceğinden hiç şüphesi yoktur. *“Çırayı bir kibritle tutuşturmak gerek. Odunlar önce ısınır, sonra alevlenir.”* (K s.10) diyen Hasan Tahsin, bu büyük kavganın başladığı gibi bitmeyeceği, milletin topyekûn bu işgale karşı çıkacağı, bu noktada da hayat kıvılcımının İzmir’de parlayıp bütün memleketi aydınlatacağı kanaatindedir. Onun zihnindeki sabit fikir şudur: *“Başlayacağım; bitirecekler. İstiklal ateşinin ilk kıvılcımı olacağım!”* (K s.20)

Hasan Tahsin, Padişah’ı ve İstanbul Hükümeti’ni tam bir teslimiyetçilik ve hainlikle suçlar: *“Padişah, satılmıştı. Altı yüz yıllık ceddinin yüzkarası bir adamdı, İstanbul’da Padişah’ın Sadrazamı, Damat Ferit Paşa, bütün yaptıkları bir yana, eli kolu bağlı İzmir’i düşman kucağına bırakmakla zaten*

vatan hainiydi. Vatan, namuslu evlatlarının himmetini bekliyordu. Böyleleri çıkacaktı. Hasan Tahsin, buna inanıyordu.” (K s.20)

O, İtilaf Devletleri’nin ikiyüzlülüğünü açıkça görmektedir. Bu devletler hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet gibi kavramların ancak kendi memleketlerinin hudutları içinde, kendi halkları için muteber ve makbul olduğunu söyler. Bunlar eli bıçaklı, gözü kanlı emperyalist katillerdir. Haydutlukları için düzenlenmiş pis diplomasisiyle meşhur İngilizler bunların önde gidenidir. Yunanlıları ve yerli Rumları kandırmış, giydirip kuşatıp ellerine silah verip ağızlarına da bir parmak bal, fino köpekleri gibi Anadolu’ya salıvermişlerdir. Türk milleti hem Yunan ve Rum uşaklarının hem de İngiliz efendilerinin ağızlarının payını verecek ve onların emperyalist burunlarını kıracaktır. Yeter ki dövüş başlasın. (K s.16-17) O da bunu başarmıştır.

Hasan Tahsin, sadece Kalpaklılar’ın baş kısmında anlatılmasına rağmen romanın başkişisi Yusuf’un düşünce dünyasının en önemli aktörü olması yönüyle önemlidir. O, işgali, teslimiyeti kabul etmeyen, kalemiyle ve en sonunda hayatıyla direnişi başlatan sembol bir isimdir. Onun düşmana sıkıdığı kurşun Millî Mücadeleyi başlatan ilk kurşun olarak olarak bilinir. Bu yönüyle bir “arke tip” olarak da nitelendirilebilir. O, tek bir çizgide sunulmuştur: Başta Damat Ferit ve Padişah olmak üzere işgalcilere teslim olmuş İstanbul Hükümetine karşı çıkmak, çok güvendiği Türk milletinin ruhunun derinliklerindeki bağımsızlık ateşinin kıvılcımı olmak. O, bu yönüyle ileri görüşlü, cesur, toplumsal duyarlılığı olan, mücadeleci, öncü ve önder bir aydındır.

Romanların başkişisi, otuz yaşlarında olan Yusuf’tur. Yazarın kendi ifadesiyle “*olumlu bir tip olan Yusuf, Kurtuluş savaşının aydınıdır.*”¹⁷¹ Mekteb-i Hukuk’u bitirir bitirmez askere giden Yusuf, Çanakkale Zaferinden, ayağında küçük bir aksamayla, gazi olarak memleketi Manisa’ya döner. Ardından İzmir’de avukatlık yapmaya başlar. Küçüklüğünden beri sevdiği, İzmir’de oturan amcasının kızı Nemide’yle nişanlıdır. Yunan orduları ellerinde mızıkayla İzmir’e girince İzmir’i tekrar almak için İzmir’den kaçıp mülazım

¹⁷¹ Samim Kocagöz, “Samim Kocagöz’le Konuşma”, *Ataç*, C.2, S.16, s.17, Ağustos 1963.

rütbesiyle Millî Mücadele için Anadolu'ya geçer. Bu arada bir fırsatını bulup işgal altındaki Manisa'ya gizlice ailesini görmek üzere geldiğinde onun şuur altına işlenecek Yunan'ın iğrenç yüzüyle bir kez daha karşılaşır. Anne ve babasını öldüren Yunanlılar kız kardeşine tecavüz etmiş ve hemşiresi de bu olayın üzerine kendisini asmıştır. Salihli Cephesi ve sonrasında Kastamonu'da Kuvayımilliyecilerle beraber mücadele eden Yusuf, Sakarya Zaferi'nde Yüzbaşı olarak önemli hizmetler görmüştür. Bu savaşta sol kolunun dirseğinden aşağısını kaybetmiştir. Uzun bir süre Kastamonu'da hastanede tedavi gördükten sonra Ankara'daki erkânıharbiyenin kendisini binbaşı olarak terhis etmesine karşı çıkarak isteği üzerine tekrar orduya katılır. Büyük Taarruz'un sevincini yaşayan Yusuf, nihayet üç yıl aradan sonra sol elini eksilterek ama memleketi kurtarmış, şanlı bir gazi olarak İzmir'e ve Nemide'ye kavuşur. O, mesuttur. Çünkü Yunan'ın iki bin yıllık "Megali İdea" rüyasına direnen Türk milleti için İzmir bir bayrak, bir sembol olmuştur. Düşmanın İzmir'den sökülüp atılması her vatanseverin boynunun borcudur. Nitekim İzmir'den Anadolu'ya geçen askerler adım adım İzmir'e kadar düşmanı püskürtmüş ve sonunda İzmir'i ve vatanı kirli ellerden kurtarmıştır.

Yusuf, *"iyi adamdır, yavuz kişidir, gözü pek bir kumandandır..."* (s.281). O, karakterden ziyade idealize edilmiş bir tiptir. Dönemin şartları kişisel duygu ve düşünceleri rafa kaldırmış, bağımsızlık için topyekûn bir seferberlik başlatmıştır. Bu Yusuf için de geçerlidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki iç dünyası en fazla anlatılan kişidir Yusuf. Nişanlısı Nemide'ye olan aşkı, tecavüze uğramış ve intihar etmiş olan kız kardeşini kendi elleriyle toprağa gömmesi, ölmek ve öldürenleri öldürmek için de olsa öldürdükleri karşısında duyduğu sızı, aksak ayak ve eksik bir kolla Nemide'nin karşısına çıkma düşüncesi, onun iç dünyasındaki kederleri ve harbin acı yüzüdür. Fakat vatanın bağımsızlığı söz konusu ise bunlar teferruattan ibarettir. (Bu çatışma daha iyi irdelenmiş olsa Yusuf canlı bir karaktere dönüşebilirdi.)

Yusuf aslında Hasan Tahsin'in bir izdüşümüdür. Onun fikirleri, karakteri Yusuf'u şekillendirmiştir. O, Hasan Tahsin'in açtığı yoldan ilerlemiş,

İzmir'den Anadolu'ya çıkmış, buralarda çarpışarak, muzaffer bir ordunun muzaffer bir kumandanı olarak tekrar İzmir'e dönmüştür. O şuurlu bir vatanperverdir. *“Esir yaşamayacağız... Ya bu vatani kurtaracağız... Ya da öleceğiz...”* (K s.42) anlayışının somutlanmış idrakidir. Yusuf için İzmir'in ayrı bir yeri vardır gönlünde. İzmir'in kurtuluşu, vatanın kurtuluşu anlamına geldiği gibi nişanlısı Nemide'ye kavuşmanın da adıdır. Fakat onda vatan millet sevgisi daha öndedir. *“Değil mi ki ölmesini biliyorum, kazanacağız!”* (D s.229) diyen Yusuf'un Türk milletine güveni tamdır. Onun istiklalden başka dileği ve beklentisi yoktur. O, Sakarya Zaferi'nde kolunun tekini kaybettikten sonra Ankara'nın kendisini binbaşı olarak terhis etmesine, *“Aman Kumandanım, biliyorsunuz, ben Kuvayı Milliyeciyim. Vatan hizmetinde hiçbir zaman rütbe düşünmedim. Bir onbaşının vazifesini de verseniz yaparım. Rütbem, aklımın köşesine bile gelmez. Asker arkadaşlarıma küçük bir faydam dokunursa çok sevineceğim...”* (D s.271) diyerek karşı çıkar ve tek kolla cephede arkadaşlarının yanında yer alır.

O, Türk köylüsünün istiklal anlayışı ile kendi gibi aydınların istiklal anlayışları arasında pek bir farkın olmadığını görür. Tek fark köylüler için vatan, namus, hürriyet, istiklal köylerinden, başlarına gelen felaketlerden başlarken kendi gibi aydınlar, bilgiye dayanarak bir hamlede vatan millet şuuruna ererler. (K s.174) Bundandır ki Orta Anadolu'da yaşayanlar İzmir'i kendilerine çok uzak görür ve kendi başlarına aynı musibetin çökeceğini kestiremeyebilir. O, bunu doğal karşılar ve köylüyü aydınlatmanın onları şuura erdirmenin aydınların vazifesi olduğunu kavrar. Nitekim kendisi Ankara'dan Kastamonu'ya giderken mola verdikleri bir köyde halkın Millî Mücadeleye ilgisizliğini ve Kuvayımilliye askerlerine tepkisini görünce onlara Yunan'ı, vatani, milleti anlatır. İçinde bulunan tehlikeleri sayıp döker. Sözü, Mustafa Kemal Paşa'ya getirir. Onun yaptıklarını, nasıl milletin başına geçtiğini, düşmanı memleketten kovmak için nasıl önyak olduğunu ifade eder. Böylelikle köylülerde bir heyecan uyandırır. (K s.169) Yine zamanında, *“Padişahımız Efendimize dil uzatmak ha!”* diye üstüne yürüyen köylülerin sonrasında doğruyu görüp millî şuura ererek Padişah'ı da düşmanı da neden

dövüştüğünü de öğrendiğini tecrübe eder ve bunu da Nutuk'tan alıntıladiğı *“Mehmet harbi kabul etti.”* (D s.135) ifadesiyle anlatır.

Yusuf yerinde tespitleri, olayları ve durumları net okuması ve etrafındakileri bir ülkü doğrultusunda kenetleyebilmesi ve hedefe götürmesi, askerî disipline sadık kalması yönüyle iyi bir kumandan ve zihni açık bir aydın olarak sunulur. Yer yer yazarın sözcülüğünü de üstlenir. Mesela Çerkez Ethem olayı için şu tespiti yapar: *“... kendisini bir halk lideri olarak gören bir kişinin, şu ölüm kalım savaşı, istiklal savaşı yaptığımız günlerde, savaşı bitirinceye kadar, düşmanlarımızı yurdumuzdan kovuncaya kadar, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında dövüşmesi gerekirdi. Eğer ortada bir prensip anlaşmazlığı, bazı meseleler varsa, bunlar savaş sonrası konuşulacak, hal yoluna gidilecek meselelerdir. Ethem ve kardeşleri, her şeyden önce emperyalistlerin safına geçmişlerdir; bu, emperyalistlerle dövüşen halka hıyanettir. Onun kahramanlıklarını, bu hareketi sıfıra indirdi.”* (D s.130-131)

O, bir aydın bakışıyla zaferden sonra yaralarını, üzüntülerini unutmıştır. Mekteb-i Hukukta okuduğu kitaplar zihninden geçirir. Devlet şekillerini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Mustafa Kemal Paşa'yı düşünür ve *“Düşmanı yurdumuzdan kovduktan sonra yapılacak o kadar çok iş var ki...”* (D. s.256) diye yüreği kabarır, imanı tazelenir. Bilir ki mücadele bitmemiştir. Millî Mücadeleyi konu edinen romanlarda genellikle aydınlar, zaferden sonra da bu milletin çok önemli sınavlar vereceği kanısındadır. Hatta kimilerine göre asıl iş o zaman başlayacaktır.

Yusuf'un Padişah ve yakınları ile Atatürk'e bakışı Hasan Tahsin'inki gibi kesin çizgilerle verilmiştir. Padişah ve adamları ile İstanbul Hükümeti, hesaplaşılması gereken vatan hainleridir. Atatürk ise bunlardan kendi ve millet adına hesap soracaktır. O padişahı da öte bir adamdır. O padişahlık, krallık sevdasında değildir. Onun tek derdi millettir. *“Türk milleti gibi bir adam!”*dır (D s.333) o.

Sonuç olarak Yusuf, ileri görüşlü, mutedil, sakın kafayla düşünebilen, ılımlı bir kuvvacı aydındır. Her ne kadar padişahçılara ve Kuvayımilliyecilere bakışı çok keskin olsa da onda toplayıcı, ikna edici bir yön vardır. Genel

olarak eserlerdeki kişiler derinlemesine analiz edilmemiştir. Kişilerden çok Millî Mücadele öne çıkarılmıştır. Yusuf da bu çerçevede mesleği ne olursa olsun Millî Mücadelenin Atatürkçü, kuvvacı asker aydınlarından sayılabilir. Zira avukat olan Yusuf yüzbaşı/binbaşı kimliğiyle etrafını aydınlatmaya, vatana hizmet etmeye çalışır. Doğal olarak benzerleri gibi o da şartların gereği asker olmuş toplumcu bir aydındır.

Yusuftan sonra en fazla üzerinde durulan kişilerden biri de Talip'tir. O da diğer kuvvacılar gibi vatanperver, Türkçü, Kemalist, dürüst, çalışkan birisidir. Talip çalıştığı İstanbul Polis Teşkilatının kısmisiyasi polisliğinden şüphe üzerine işten çıkarılır. Kuvayımilliyenin İstanbul gizli teşkilatına bağlı bir üye olarak İstanbul'da Anadolu aleyhine dönen dolapları, konuşulanları, alınan kararları öğrenmek ve bunları iletmek üzere vazifelendirilmiştir: *"İçinde vatana, millete hizmet için büyük bir ateş vardı. Ya ölecek, ya da düşmanlarının hakkından geleceklerdi. Buna namusu, şerefi üzerine, kitaba el basarak yemin etmişti."* (K s.129) Damat Ferit Paşa'nın serkâtibi Süleyman Sırrı Bey'in kızı Müjgan'ı kendi safına çekerek Anadolu için pek faydalı bilgiler öğrenen Talip, İstanbul'da işi bitince Müjgan'la Anadolu'ya geçmeye karar verirler. Ancak Müjgan geçme esnasında vurularak şehit düşer. Talip yurdu düşmandan kurtarana dek kanının son damlasına dek mücadele edeceğine ant içer. Zaten Talip'le Müjgan'ın aşkı önce vatanadır. İnebolu'da istihbarat işlerine bakar ve burada gizli teşkilatın Ankara ile irtibatını sağlar. Burada da cansiperane faydalı işlerde bulunur.

Müjgan, Damat Ferit Paşa'nın serkatibi Süleyman Sırrı Bey'in on yedi yaşındaki Arnavutköy Kız Kolejinde okuyan kızıdır. Birkaç dil bilir. Yaşına göre okumuş, kültürlü, zeki ve cesurdur. Onun eksikliği kendi çevresi dışında olanları bilmeyişidir. Onu da Talip tamamlar. Talip'e olan aşkıyla başlayan Kuvayımilliyeciliği vatan aşkıyla hakikati bulur. Babasından gizli saklı, aslında babasının göz yummasıyla, temin ettiği bilgileri ustaca Talip'e taşıyarak mühim bir vazife görür. Gerçi Müjgan'ın hemencecik kuvvacı olması, Talip'in ardından Anadolu'ya kaçması idealize edilmiş, biraz da zorlamadır. Müjgan'ın annesinin kendisine *"benim Osmanlı kızım"* sözüne *"Ben Türk kızıyım"* (K

s.262) karşılığında bulunması onun Türkçülüğüne yapılan bir vurgudur. Müjgan gençliğine rağmen gerçekleri görmüş, Talip aracılığıyla olsa da, Kemal Paşa'nın bir neferi olarak cephede gerektiğinde hemşire, gerektiğinde aşçı, gerektiğinde cephane taşımak üzere çıktığı yolculukta şehit düşmüştür. Müjgan dar bir alanda işlenmesine rağmen Halide Edip'in eğitimli, Türkçü, idealist kadın kahramanlarını andırır. Evden ayrılırken babasına bıraktığı mektup da bunun göstergesidir:

“Sevgili babacığım,

Sakın benim, Jeanne d’Arc’lık tasladığımı sanmayınız. Her akıllı eren bir Türk gibi, vatanım için dövüşmeye Anadolu’ya gidiyorum. Zaten bunca hadiseden sonra Talip’le İstanbul’da kalmamız hepimiz için tehlikeli olurdu. Milli Mücadele Grubu, bizim Anadolu’ya geçmemizi uygun gördü ve gidebilmemizi temin etti. Önceden size haber verecektim. Fakat sizi de bu işe karıştırmış olmaktan çekindim. Pek yakında ordularımızla birlikte İstanbul’a dönebileceğimizi sanıyoruz. Sevgili annemin, sizin ellerinizden hürmetle öperim. Benim için üzülmeyiniz. Hem yanımda Talip var. Zafer, Türk milletinin, yurdumuzun, bizimdir. Müjgan.” (D s.112)

Müjgan'ın babası, Damat Ferit Paşa'nın serkatibi Süleyman Sırrı Bey, Avrupa'da uzun yıllar eğitim almış, lisan bilen, irfan sahibi, çelebi bir insandır. İstemeyerek vazifesini yapar. İçten içe Kuvayımilliyeci, Türkçü ve Kemalisttir. Kızına fark ettirmeden onu kullanarak önemli bilgilerin Anadolu'ya sızmasını sağlar. *“Bu büyük davayı kazanmak Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu için bir mucize olsa gerek. Bütün kalbimle, bu mucizenin yaratılması için dua ediyorum.” (K s.276)* diyen serkâtip, Kemal Paşa'nın düşman çizmesi altında, düşmanlarının süngülerinin tehdidi karşısında ihtilal yaptığını söyler. Türklüğe de vurgu yapar: *“Kemal Paşa Hazretleri'nin kişiliği, yüce bir kişilik, her jesti, her sözü, her hareketi, o kadar hesaplı, o kadar yerinde ki karşısındakileri şaşkına çeviriyor. Büyük bir ihtilalci lider. Bildiğim, tarihlerde okuduğum Avrupalı ihtilalci liderlerin hepsinden farklı. Ben, bütün tarihte, asker olup da, kralına, padişahına, devletin otoritesine karşı, rütbelerini, asker elbisesini, nişanlarını çıkarıp atmış; ‘resmi sıfat ve salahiyyetten mücerret olarak, yalnız*

milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanı vazife...’ sine devam etmiş, edebilmiş bir ihtilalci tanımıyorum. Padişah’ın, paşalarının onun karşısından her gün, nasıl küçüldüklerini, nasıl çırpındıklarını bir görsen Müjgan...

Kemal Paşa Hazretleri ile aralarındaki fark açık: bunların hepsi Osmanlı. Osmanlılığın o şanlı günlerinin her türlü değerini yitirmiş gölgeleri. Üstelik haysiyet, şeref, izzetinefisten yoksun kimseler. Kemal Paşa, Türk. Hem de batılı fikirlerin şahlandığı, bütün yüzyıllar boyunca esareti her zaman kabul etmemiş Türk’ün hasletlerini temsil eden bir Türk. Milletinin şuurunun altında dipdiri duran özgürlük ilkesini bilen, kavrayan bir lider.” (K s.277)

Canıgönülden Atatürk’ü ve onun kuracağı Türkiye Cumhuriyeti’ni edilgen de olsa destekleyen Süleyman Sırrı Bey, bilgilerin onun aracılığıyla sızdırıldığı öğrenilince intihar eder.

Dönemin Kuvayımiliyeciler mebusları, ayrıntılı olmasa da aydın kimliğiyle karşımıza çıkar. Bolu mebusları Doktor Fuat Bey ile Şükrü Bey ve Trabzon mebusu Hüsrev Bey üzerinde nispeten durulan isimlerdir. Bunlar da dönemin kuvvacı paşaları ve idarecileri gibi Padişah ve erkânına karşı, Ankara Hükümeti’ni ve Kemal Paşa’yı temsil eden Kemalist aydınlardır.

Bunları Padişah yanlıları yakalayıp zincire vurduklarında Hüsrev Bey’in cahil, alçak, yobaz olarak nitelendirdiği bir hocanın ardından giden halka anlam veremediğini söylemesine Doktor Fuat Bey halkın henüz düşmanla yakından tanışmadığını ve yüzyılların verdiği bir alışkanlıkla şuurlarının altına işleyen bir bağlılıkla Padişah’a inandıklarını, hainlerin de onların bu hislerini din, şeriat diye yaygara kopararak istismar ettiklerini dile getirir. Onların düşman karşısında duydukları intikam ve şuurlarının altındaki Türk’ün hürriyet kıvılcımının parlamasıyla Kemal Paşa’nın safına geçeceğini belirtir. Bunun üzerine Hüsrev Bey ona hak verir. İhtilallerde toplulukların, İzmir Cephesi’nde, Adana Cephesi’nde olduğu gibi düşmanlarını ancak gözleri ile görüp hürriyetlerine, mallarına, canlarına kastedildiğini tecrübeleriyle anlayıp sonra ayaklandıklarını, bilgiyle, akılla, şuurla ayaklanmanın aydınlara özgü

olduğunu söyler. (K s.299) Bu vekiller burada yazarın sözcülüğünü yapmış olurlar aslında.

Kalpaklılar ve devamı olan Doludizgin’de aydınların ortak özellikleri arasında bilgiyle, akılla, şuurla tehlikeyi sezip, safını doğru belirleyerek mücadele etmelerinin üzerinde durulur. Hatta köylü(halk)-aydın ayrımında da bu gözler önüne serilir. Hasan Tahsin, Yusuf, Kuvayımilliyeci vekiller, idareciler ve askerlerin ortak özelliği düşmanların kendilerine doğrudan zarar vermesini beklemeden ileriye görerek şuura ermesi ve harekete geçmesidir. Ancak köylüler bunu ancak düşmanlar burunların ucuna geldikleri ve onlara zarar verdiklerinde anlarlar ve o zaman harekete geçerler. Zira onların dünyası sınırlıdır ve köyleriyle başlar. Onlar soyut ve ileri düşünmekten ziyade, günübirlikçi ve somut düşünürler. Aydınlar ise ileriye görme becerisinden dolayıdır ki harekete geçmek için felaketin kendilerine gelmelerini beklemezler. Onların dünyası daha geniştir. Sezgileri kuvvetlidir. Farklı bilgi ve bulgular ışığında akılcı düşünerek tehlikeleri önceden fark edebilir, içinde bulundukları fotoğrafı iyi okuyabilir. Ve yine onlar “bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın” bencilliğinden uzaktırlar.

Kumandan Şevket Bey, Yüzbaşı İbrahim Bey, Yüzbaşı Nazif Bey, Kaymakam Hüsamettin Bey, Mülazım Cemil gibi Kuvayı Milliyeci, Kemalist aydınlar olarak anlatılır. Bunlar şuurlu bir şekilde vatanın kurtuluşu için fedakârane mücadele içindedirler. Ancak ayrıntılı üzerinde durulmamıştır.

Attila İlhan, ilk iki romanında daha çok toplumun dışında kalan, yabancılaşan bireylerin çıkmazlarını, dramlarını anlatır. Üçüncü romanı **Kurtlar Sofrası**’nda¹⁷² ise bireylerin edilgen çıkmazları ve tavırlarının ötesinde, “*öğretmen-yazar*”¹⁷³ edasıyla kalabalık bir kadro etrafında farklı toplumsal sorunları, nedenleri ve çözümleriyle tartışmaya koyulmuştur. Romanda Demokrat Partinin baskıcı ve gerici politikaları, Atatürk sonrası faşizanlığa soyunan Cumhuriyet Halk Partisi, Batı emperyalizminin yerli

¹⁷² Attila İlhan, **Kurtlar Sofrası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2010 (1963). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁷³ Fethi Naci, **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2007, s.404.

işbirlikçi “komrador” iş adamları, çürümüş sanatçılar, Türkiye gerçeğinden yoksun konformist aydınlar, ahlaken yozlaşmış/düşmüş insanlar eleştirilir.

Eserin ana teması her türlü sömürünün, gericiliğin, ataletin üstesinden gelebilmek için Atatürk ilke ve inkılâplarını anın ve mekânın gerçeklerine devrimci bir yaklaşımla uygulayarak yeni bir senteze ulaşma zorunluluğudur. Bu sentez de kitabın arkasındaki Konur Ertop’un ifadesiyle “*Kuva-yı Milliye ruhuna bağlı demokrat bir toplumculuk ve ulusal bir devrimcilik*”le mümkündür.

Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu dönemin anlatıldığı romanda vaka zamanı iki haftadır. Lakin hatırlamalarla zaman geriye doğru genişler. Ta Millî Mücadele dönemine dek uzanır. Mekân İstanbul’un muhtelif yerleridir.

Eserde çok sayıda kişi vardır. Ancak aydın olarak tebarüz eden ve işlenebilir roman kişileri Mahmut Ersoy, Ümit, Hüsnü Faik’tir. Bunların yanında Avukat Sadık, İrfan’dan da kısaca bahsedilebilir.

Romanda ideal kahraman Mahmut Ersoy’dur. Attila İlhan, ilk romanı Sokaktaki Adam’ın ön sözünde bir üçleme diye takdim ettiği Sokaktaki Adam - Zenciler Birbirine Benzemez - Kurtlar Sofrası romanlarının aynı sorun - yanlış, eksik, memleket koşullarından uzak, taklide dayalı Batılılaşma-, karşısında üç farklı tutum takınan kişileri anlattığını ifade eder. Birinci romanda Hasan, memleket gerçeğiyle bağdaşamayan bitmiş, tükenmiş bir tiptir. İkinci romanın başkişisi Mehmet Ali de Hasan gibi memleket gerçekleriyle bağdaşamaz. Lakin Hasan’daki tükenmişilik, hayattan kopmuşluk onda aynısıyla geçerli değildir. O, karasızlığın, bir şeyler yapma zorunluluğunun sancılarını çeker. Bu bağlamda Hasan’a nazaran bir nebze olumlu bir tiptir. Üçüncü romandaki Mahmut Ersoy ise memleket gerçeklerini kavramış ve inandığı doğrular doğrultusunda sorunları çözmeye çalışan olumlu bir tip olarak sunulur. İlk iki kahraman, üçüncüsünün kıymetini daha da artırmaktadır.

Mahmut Ersoy fakir bir ailenin oğludur. Okumak için on üç yaşında, Gönen’den Balıkesir’e aşçı olan eniştesinin yanına gider. Hem çalışır hem okur. İstanbul’da üniversiteye kaydını yaptırır. Dört yıl okuyup Balıkesir’e

dönmeyi hayal eder. Lakin üniversiteyi bitiremez. Babıali’de gazetecilik yapmaya başlar.

Onun şahsi hayatı yok denecek kadar azdır. Sadece Ümit’le geçirdiği haftada birkaç defalık görüşmeyle sınırlıdır. Nitekim son tahlilde aşkı yerine ödevi saydığı gazeteciliği yani toplumun ona yüklediği sorumluluğu tercih eder. Onun Ümit’le olan ilişkisinde de toplumsal bir yön vardır. Sorumsuz, zaafları içinde snop bir çevrede yuvarlanan Ümit’e şuur vermeye çalışır. Kendi anlayışına ve hayatına ters bir muhitin açığa çıkartılmayı bekleyen cevheri olan Ümit’i kendi safına çekmeye çalışır. O, *“Keleşoğlu Zihni’nin alafranga kızına uzanarak, adeta zıddiyetleri uzaklaştırmak istemiş”*tir. (s.623)

Adliyede dava kovalar, Ankara ve yurt haberlerini takip eder. Radyosuyla dünyayı dinler. Kaldığı mütevazı pansiyonun odasına geldiğinde de *“Mustafa Kemal’in İnkılâp Teorisi”* adlı çalışmasına koyulur.

Romanın başlarında Ersoy’un, iktidar partisi olan DP ile de ilgisi bulunan tanınmış bir inşaat şirketinin uydurma, kukla bir şirketle girdiği ihalelerden büyük paralar kazanarak devleti dolayısıyla vatandaşı soyduğunu ortaya çıkarmak için çabaladığını görürüz. O, çetrefilli olan bu meseleyi açığa çıkarmak için İzmir’e gitmek üzere iken öldürülür. Başı kesilir, başsız bedeni denize atılır. Ardından cesedin ona ait olduğu ortaya çıkar. Emniyet onunla ilgili şu bilgiyi geçer: *“Ortada bir ölü. Başsız. Noktası olmayan bir soru işareti. Artık kim olduğu biliniyor. Birlik gazetesinin Yazı İşleri Müdürü, Mahmud Ersoy. Doğumu 1339 (Miladi 1920). Gönen. Çekirdekten gazeteci. Tarlabası’nda, Pelesenk Sokağı’nda, 42 numaralı Madam Karanfilyan’ın evinde pansiyon. Bir kere Markos İsyanı sırasında, Yunanistan’a; bir kere Hüsnü Zaim devrilir devrilmez, Suriye’ye gitmiş. Şaşırtıcı röportajlarıyla tanınıyor. Düşmanı kum gibi. Dostu? Dostu da kum gibi. Bandırma’ya hareket eden Konya Vapuru’nda, birinci mevki 18 numaralı kamaranın, ikinci yatağını ayırtmış. İzmir yolcusu. Kıskançlık yüzünden öldürülebilir. Parasına göz dikenler. Yok canım, saçma! Kaç para alır ki, parasına göz diksinler? Siyaset dönemi dersin, bak aklım erer: Gazeteci muhalif, pek iyi gözle görülmüyor.*

Yazdığı yazılar, şüpheyi calip. (...) Komünistliği hakkında, kat'i delil yok. Gazeteler hadiseyi şişiriyorlar. Hayır efendim, sabıkasına rastlanmadı. Üçüncü dereceden, takibe tabi. Babıali'de sessiz fakat inatçı diye tanınmış. Fikirleri mi? Kendine mahsus! Yolsuzluklarla filan uğraşiyor. Bilhassa, büyük sermayeli şirketlerin, gayri kanun muamelatıyla.” (s.224-225)

Ölüm haberinin gazetelere taşınmasıyla birlikte kimileri onun Rus ajanı olduğunu kimileri ise edepsiz, kibirli bir muhalif olduğunu yazar. Birlik gazetesinin sahibi ve başyazarı Hüsnü Faik ise dava arkadaşı ve ülküdaşı Mahmut Ersoy'un ardından şunları yazar: *“Mahmud Ersoy bir inkılap çocuğuydu, bir inkılap şehidi oldu. Mahmud Ersoy'un öteki ismi Mustafa Kemal'di. Kuva-yı Milliye'nin bütün hedefleri, Mustafa Kemal'in bütün hedefleri, onun da hedefleri idi. O, Milli Kurtuluş hareketini, aynı hızla ve tarihi ve içtimai mecrası içinde, son neticelerine kadar götürmek çarelerini arayan, şuurlu ve aydınlık münevverlerimizden birisiydi.” (s.235)*

Ersoy, ölmesine rağmen romandan çıkmaz. Norm karakter kimliğiyle, *“herkese dağılmış, herkes olarak yaşayan bir adam” (s.676)* olarak romanın sonuna değin çoklukla Ümit, Hüsnü Faik, Sadık, Selma, İrfan'ın vs. düşüncelerine ışık verir. Hatırlamalarla onun fikirleri serdedilir. Bu yönüyle o, kible bir kişilik olarak sunulur.

O, *“toplum şartlarına sığamayan, her dakika kendini aşmaya” (s.11)* çalışan bir dimağdır. Tam bir aksiyon adamıdır: *“Ben, işte o aksiyon içinde benim; bunun dışında mutlaka hızımdan, ağırlığımdan, hacmimden kaybeder; rengi ölmüş, porsumuş ve yitik bir varlık haline düşerim.” (50)* Sade eyleyen değil hem düşünen hem de yapan bir kabiliyettir.

Onun çekiciliği ve gücü *“düşünür adam olmasından, bir de belki, bitmez tükenmez aksiyon susamışlığından” (s.504)* gelmektedir. O, aksiyonu sürekli ön planda tutar. Atatürk'ten sonra inkılapların tavsamasındaki etkenlerden biri olarak ilk inkılapçıların aksiyoner geleneğinden uzaklaşılmasını gösteririr.

Ersoy, güçlüdür. Duygularını aklıyla kontrol edebilir. Toplumsal sorunlar ve ona düşen ödevleri hayatında birinci sıraya koymuş, bunların

dışında kalanları, mesela *“cinsel isteklenmelerini ve eğilimlerini, kaskatı bir irade ve azim bıçağıyla kesip atmış, başka bir noktada ve anlamda, onları asıl ve önemli kişiliğinin, ikinci derecede özellikleri haline getirmişti(r). Üstelik dizginlerini her an elinde tuttuğu, istediği an hiç yokmuşlar gibi silkip attığı, evcil özellikler haline getirmişti(r).”* (s.504)

“Yaşamak başlı başına sorumluluk. Ben sorumsuz diye ölüleri biliyorum. Onların bile hesabı tarihte görülüyor.” (s.326) diyen Mahmut’a göre yaşayan her insan hem insanlığa hem de milletine karşı sorumludur. Özellikle aydınlar maddi manevi baskılara direnip, kendi rahatlarını bir tarafa koyup tarihin onlara yüklediği misyonu yerine getirmek için sürekli tetikte olmalıdır. Madem aydınının vazifesi aydınlatmak, önder olmaktır. Öyleyse gerekirse ölümün üzerine yürüyerek bu vazife eda edilmelidir. Özetle o, *“sosyal ve tarihi manada, kendini feda edebilme kabiliyetleri olan adamlardandır. (...) Sosyal bir gücün yansıması. Heros(dur).”* (s.309) Tırnağına kadar toplumcu bir aydındır.

Onun toplumculuğu, aksiyonu akılcı temellere dayalıdır. Örneğin arkadaşı İrfan’ın tek yönlü hissi aksiyonerliğini eleştirir. Bunu sosyalistlerin komitacı anlayışına benzetir. Ona göre her türlü aksiyonda elbette his, heyecan olacaktır ancak aklın kontrolü altında ve örgütlü olarak. *“Yoksa sadece heyecan, ilkin aksiyonun amacını, sonra aksiyonu, en sonunda da kendini tahrip eder.”* (s.456) Evet *“memleket bir kurtlar sofrasına döndü mü, isyan haktır.”* (s.680) Lakin bu isyan aklın kontrolünde ve netice alıcı mahiyette olmalıdır.

Ersoy’un karakterinin en önemli olmazsa olmaz yanlarından biri gerçekçi tutumudur. O, gündelik hayatı basite alarak hayallere kapılan, kafasının içinde nice planlar, projeler, ihtilaller gerçekleştirenleri gündelik hayata davet eder. Zira halkın gerçeklerinden uzak hayalde yaşatılan entlektüel oyunlardan bir hiç doğacaktır. Bundan mütevellit aydınlar, sanatçılar, *“şuurlu bir adam hayatı yaşayabilmek için”* (s.309) kendini, toplumu anlamaya çalışmalı, meseleleri ariz amik tahlil ederek asıl nedenleri ıskalamadan ele almalıdır.

O, günümüz aydınlarının cesarettten yoksun olmalarını onlarla ilgili bir problem olarak değerlendirir. *“Korku, bizim aydınların hayatında, ne önemli bir rol oynuyor.”* (s.464) diyen Ersoy’a göre korku her insanda belli bir düzeyde vardır. Önemli olan onu iyice çözümleyip, evcilleştirerek kumanda edebilmektir. Korkuya teslim olmamaktır.

Attila İlhan, romanın ideal kişisi Mahmut Ersoy’u sözcü olarak kullanır. O, konuşurken Attila İlhan’ın yazdıklarına, söylediklerine rastlarız. Yazar, onu özellikle Atatürk’ün ilkeleri ve inkılâplarının geldiği noktada konuşturur. Ersoy’un, “Mustafa Kemal’in İnkılâp Teorisi” adlı çalışması yazarın bu minvaldeki düşüncelerini aktarmak içindir. (Atatürk’e ait sözleri romana yedirme çabasına Kalpaklılar/Doludizgin ve Kemal Tahir’de de rastlıyoruz.)

Ersoy, *“Yarıda bırakılmış bir inkılabın çocuklarıyız.”* (s.554) sözünü sık sık tekrarlar. Ona göre insanlardaki bunaltının nedeni yarım bırakılmış inkılabın çocukları olma talihsizliğidir. O, önce inkılapların parlak doğuşuna sonrasında dondurulmasına şahit olmuş kendi neslinin durumunu ve azmini şöyle dile getirir: *“Çocukluğumuzu büyük değişmelerle yaşamaya başlamadık mı biz? Değişmeyi değiştirmeyi, tarihi ve mantıki yolunda değiştirmek gerekirken, sonraları aşağı yukarı dondurulduklarını gördük. Onlar, kendileriyle ve ihanetleriyle mutabık oldukları için, rahat. Fakat biz inkılap nesli, ayakta kaldık. Bu arada sağa ve sola, aşırı hal şekillerine ve hazır bileşimlere gidenlerimiz olmadı mı, olmuyor mu? Oldu ve oluyor! Onlar da aslında, bir iç egoizmine uyup, kendilerini kurtarmaya çalışıyorlar. Ama derhal memleketin şartlarına aykırı düştüklerinden, büsbütün harcanıyorlar.”* (s.300) Böyle düşünen Ersoy, yarıda kalan ve toplumun her hücreğine yayılamayan inkılapların tüm cephelerde hangi metotla, nasıl yürütüleceğini araştırır.

Ona göre inkılapların başından itibaren ana karakteri daima halk hareketi olması ve hızla gelişme kat etmesidir. İnkılapların hızını kaybetmesi ve frene maruz kalmasını bu karakterin Atatürk’ten sonra bozulmasına bağlar: *“İnkılabın donması, hareketi yürüten kadroların, halk yığınlarından kopmasıyla başlıyor. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele’de; Halk*

Fırkası ise, medeni devrimlerin gerçekleştirilmesi sırasında, devamlı olarak milletin çoğunluğunu temsil ediyor ve militan¹⁷⁴ kadrolar bozuluyorlar. Teşkilat bürokratların, daha da kötüsü, bir önceki rejimden artakalan toprak beylerinin eline geçiyor. Ondan sonra ne hareket, ne de hız! '38 yıllarına doğru, irade-i milliyeci ve inkılapçı köklerden gelen adamların bile, kendilerini faşizan bir demogajiye kaptırdıkları pek açık.” (s.307) Ona göre yapılacak ilk iş Kuvayımilliyeye ve Cumhuriyet hareketinin ana esasları fikir olarak işlenmeli, hemen arkasından da bu fikirlerle millet arasındaki bağ tekrar kurulmalıdır.

O, Atatürk’e ve onun fikirlerine neredeyse bir inatla bağlıdır. Lakin bu fikirleri bir dogma olarak anlamaz. Atatürk’ün Kuvayımilliyeye demeçlerinden şu cümlelerin altını çizer: “ ...medeniyet yolunda muvaffakiyet, teceddüde vabestedir. İçtimai hayatta, iktisadi hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için, yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. Hayat ve maişete hâkim olan ahkâmın, zaman ile tegayyür, tekâmül ve teceddüdü zaruridir.” (s.381) Yine Atatürk’le ilgili şu tespiti de Atatürk’ün kuru nazariyelerden ziyade somut devrimleri gerçekleştirme adına toplumsal şartları ne kadar iyi okuduğunun tezahürüdür: “Siz kitaplarınızın arkasına saklanmış, İstanbul’u aşamayan ‘nazari’ izahlarınız ve faaliyetlerinizle meşgulken, Anadolu’da başka birisi, hem silahlı bir mukavemeti teşkilatlandırıyor, hem siyasi ve sosyal bir inkılabın esaslarını vaaz ediyordu. O, gerçekte temas halindeydi. Şartların yoğurduğu ve şuurlandırdığıydı. Gerçek ihtilalci, o şartlar altında, oydu. İhtilali ve inkılabı da, zaten o yaptı.” (s.353)

Buradan da anlaşılacağı üzere mühim olan inkılapların değişen şartlara ve zemine uygun olarak hayata geçirilmesidir. Çünkü İkinci Dünya Savaşını yaşamış yeryüzü değişmektedir. Değişen dünya ile birlikte

¹⁷⁴ “Militan” kelimesi TDK’nin Güncel Sözlük’ünde şöyle anlamlandırılır: “1. Bir düşüncenin, bir görüşün başarı kazanması için savaşılan, mücadele eden kimse. (...) 2. Bir siyasal örgütün etkin üyesi. 3. Mücadelesini zor kullanarak ve yasa dışı yollarla yapan taraftar.” Günümüzde basın yayında çıkan haberler doğrultusunda kelimenin birinci anlamından ziyade üçüncü anlamını ağırlık kazanmıştır. Çoğunluk tarafında olumsuz algılanan bu kelimeyi, Attila İlhan roman boyunca birinci anlamında kullanır. Özellikle inkılabın heyecanlı, mücadelecilik ilk neslini “militan kadrolar” olarak nazara verir. Bu militan kadrolar İttihatçıların “komitacı” neferlerine de denk düşmez. Zira yazar arkadaşı İrfan’ın akıl süzgecinden geçmeyen sade hisse dayanan aksiyon anlayışını komitacı bir yaklaşım olarak eleştirir. (Bkz: s.326-327) Onun kastı inkılapları ileri götürmek için Atatürk’ün yolunda varıyla yoğuyla, durmadan çalışan kadrolardır.

inkılaplara örnek oluşturan Batı da değişmektedir. *“Biz onları tutamadan, onlar başka konaklara yürüyor. 1919 İnkılabı, mademki ‘muasır medeniyet seviyesini hedef ittihaz eden’, devamlı, şartlarla gelişip yürüyen bir inkılaptır; demokrasi sonrası nesilleri yeni Kuva-yı Milliye davranışları, yeni inkılap sentezleri”* (s.328) aranmalıdır. Ersoy, yalnız bu arama faaliyetinin birkaç aydın kuşağını meşgul edecek genişlikte, muazzam bir iş olduğuna da dikkat çeker.

O, devrimci kadroların hızını kaybettiği, aydın, öğrenci ve işçi gibi devrimci olması gereken toplulukların işin ciddiyetinden uzak aymazlıkları karşısında adeta kahrolur. Kafası sürekli inkılap şuurunu halk yığınlarına yayabilmek ve inkılabı kaldığı yerden ileriye götürebilmek için ne yapılabileceğiyle meşguldür. Ona göre inkılabın ileri konakları önce demokrasi sonra sosyal demokrasidir. Bunun içinde ilk yapılacak iş İnönü CHP’sinin faşizan diktasından sonra iktidar olan DP diktasını sona erdirmek ve ardından yeni bir hukuk düzeni, toprak reformuyla endüstri devrimlerini gerçekleştirmektir. Bu yolda DP karşısındaki muhalefet partilerini yetersiz görür ve şu değerlendirmeyi yapar: *“Muhalefet partilerinin, siyasi esnekliği ve mücadele metodları yok. Nereye gittiğimizi ya anlamıyorlar, ya anlamazlıktan geliyorlar. Mücadeleyi, ne olursa olsun, hukuki bir demokrasi düzleminde almak istemeleri, onları gerçek siyasi mücadelenin dışında bırakıyor. Pasif direnmeyle bir dikta gidişi önlenebilir mi sanıyorsun?”* (s.458) Bu eleştirinin ardından kendince ideal bir yapıyı şöyle resmeder: *“Aslında bu, belki gizli, fakat mutlaka etkili ve aktif bir teşkilatlanmaya gitmek demektir. Ayvansaray’da, Ortaköy içlerinde, Kasımpaşa’larda kaybolmuş, eski İstanbul odalarından; yamyassı, ezik sendikacıları ve her şeye rağmen, büyük kalmış ellerini bulmak, Babıali yorgunlarının kalemlerine bitıştirmek demektir. Üniversite kahvelerinde Birinci cıgaraları ve iskambil kağıtlarının ortaklığıyla, kafaları gittiçe azalan delikanlıları, birer ikişer uyandırmak demektir. Mahmud, farkında olmaksızın, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karakterinde, bir komite düşünüyordu. Sonraları bu komite, belki siyasi bir parti olacaktı: İnkılapçı, Halkçı, Cumhuriyetçi, fakat hangi şart altında olursa olsun, siyasi kişiliği belli*

ve manevra kabiliyeti yüksek bir parti. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra kemikleşip katılaşıp, bıraktığı Parti'nin yapamadığını yapabilecek. Yani neyi? Köylülerin, işçilerin, dar gelirli ve namuslu aydınların birliğini ve memleketin sosyal düzenini, bu birliğin tarihi ihtiyaçlarına göre düzenlemeyi." (s.458-459) Mahmut Ersoy'un iktidarı eleştirirken öne sürdüğü muhalefet anlayışı kimi zaman okuru tereddüde düşürür. Zira bir yandan eski sosyalist arkadaşı İrfan'ı komitacı olmakla, eylemlerinde hissi davranmakla itham ederken burada önerdiği gerektiğinde hukuki düzlemin dışına çıkacak olan gizli, etkilili, aktif komitanın eleştirdiği komitacılıktan ne farkı olduğunu net göremeyiz. Bu yapının sosyal demokrasi içerisinde nasıl konumlandırılacağını bilemeyiz.

Ersoy hem Atatürk sonrası CHP'yi hem de DP'yi eleştirir. Çözüm olarak da Kuvayımilliye hareketinin tarihî ve ilmî izahını yapan, bilimin kılavuzluğunda yeni gelişen şartları hesaba katarak toplumu çağdaş medeniyet hizasına ulaştıracak yeni Atatürkçü, halkçı bir partiyi işaret eder: *"Siyasi partilerimiz, birbirinin aynı. Bizde asıl mücadele, partiler arasında değil, parti kadroları içindeki inkılapçı unsurlarla, fırsatçılar ve gericiler arasında oluyor. Ben, inkılapçı entelektüellerin, geniş halk yığınlarını kucaklayan, yeni siyasi teşekküllere gitmesinden başka çare göremiyorm. Mustafa Kemal, harpten çıkar çıkmaz, ne demişti? 'İktisat ve maarif savaşını kazanacağız!' Gözönünde tuttuğu kimlerdi? Ona savaşı kazandıranlar: Halk! Yani köylüler, münevverler, işçiler, dar gelirli şehir insanları... Bu sosyal çevrelere dayanan ve radikal tedbirlerle gelen Atatürkçü bir parti..."* (s.162)

Onun CHP'ye temel eleştirisi Atatürk'ten sonra inkılapları ileri konaklara götürmeyip halktan kopuk faşizan bir dikta yönetimine dönüşmeleridir. Nitekim dünyanın her yerinde çözülen faşizm bizde de çözülmüş ve CHP seçimleri kaybetmiştir. Tek Parti diktası Cumhuriyeti korumak isterken, bu geleneği de yıkmıştır. Mustafa Kemal ve hareketini asıl mahiyet ve muhtevasından kopararak pohpohçu bir övgücülüğe irca etmiştir. Mustafa Kemal konusunda rastlanan her küçümseme ve umursamama hastalığını da bu yanlışlıklar doğurmuştur. (s.416) Tek Parti diktasının bir

başka yönü de Türkiye'deki komünist ve faşist komitacılığı beslemiş olmasıdır. Nitekim muhalif partilere izin verilmesi, her iki komitacılığın da, önce önemini zayıflatmış sonra varlığını ortadan silmiştir. (s.380)

Ona göre Halk Partisi'nin yapacağı iki şey vardı: *"Kısa zamanda cumhuriyete aleyhtar kuvvetleri ifna edip rejimi demokrasiye götürmek, birincisi! Devletçilik prensibini, içtimai adalet ve demokrasiyi, topyekün gerçekleştirebilecek sosyalist bir metod olarak ortaya atmak, ikincisi! İkincisini hiç yapmadılar. Birincisini dersin, eh şöyle böyle..."* (s.162)

O, uluslararası güçlerin etkisiyle geçilen çok partili dönemde kurulan DP'yi, CHP'nin halktan kopuk dikta anlayışının iktidara taşıdığını söyler. Ona göre yönetimden hoşnutsuz olan halkın ve kimi aydın çevrelerin tepkisi ve mücadelesiyle yeni bir ümit olarak iktidara gelen DP, halka yakın görünerek asıl yakınlığı kendi çıkarlarına göstermiştir. Daha kötüsü inkılapları soysuzlaştırmıştır. *"... iktidara sözüm olan liberaller geçiyorlar; aslında ölçüsüz kazanç imkanları arayan, tüccar ve sanayici çevrelerle; 'Toprak Kanunu'nu' o yumuşak haliyle bile sevmeyen toprak ağaları, bunlar. Bilmem paralelliği gösterebiliyor muyum? İnkılabı, ilk hamlede bürokratlar ve ağalar soysuzlaştırmışlardı. Bu defa söze artık kendilerini güçlü hisseden, ticaret ve sanayi çevreleri karışıyor. Ağalarla birlikte iktidara yerleşince devlet düzeni onların çıkarına işlemeye başlıyor artık. İnkılap bir daha ihanete uğruyor. Bir daha soysuzlaşıyor."* (s.308-309)

O, DP'yi kapitalizmin araçlarıyla milleti ve devleti sömürmekle, çıkarıcı çevrelere çalışmakla suçlar: *"Demokrasi teşebbüsünün, büyük ve rezilce bir ticari vurgun şeklinde soysuzlaştığını; alınlarında banknot damgası taşıyan bir takım yüzü akmış kimselerin, akla hayale gelmeyecek fırıldaklar çevirerek, bu vurgundan akılları durduran karlarla çıkmaya çalıştıklarını! Milletlerarası tröstlerle Bakanlar arasında, gizli ortaklıklar bulup çıkartmıştı. Her kurulun ticari şirketin, bir ucuyla siyasi nüfuza değdiğini söylemiş; banka, borsa, kredi faaliyetlerinin gerisinde, doymak bilmez bir sonradan görme oburluğunun, bütün ülkeyi çıkarına işletmek için, yeni düzenler kurduğunu, anlatmaya gayret etmişti. Anlatabilmiş miydi? Basına yöneltilmiş baskı, durmaksızın*

artıyordu. Yeniden cezaevlerinde ilk gazeteciler. İspat hakkı üzerindeki tartışmalar. Niye? Çünkü rejim, adını kullanıp kirlettiği halk yığınlarını, tekrar gerici eğilimlerini uyararak avutuyor; gerçekte bu azlığın, hem de çok küçük bir iş adamı, toprak ağası ve politikacı azınlığının çıkarına işliyor.” (s.457-458)

Ersoy, DP’yi Kuvayımilliye hareketinin amaçlarına tutunmamakla, gericilikle, inkılapları tersine çevirmekle suçlar. Buna delili de iktidar olur olmaz Türkçe ezan yerine Arapça ezana geçilmesidir: “Ufak bir hadise ama manalı. O günden bugüne, artık hep geri gidiyoruz.” (s.310)

Romanda DP’nin eleştirilen bir başka tutumu da basına yönelik uygulanan baskı ve diktaya varan hukuksuzluklardır. Özellikle 1955’de gündeme gelen “ispat hakkı” etrafındaki tartışmalar romana taşınmıştır. Siyasetçiler hakkında deliller olsa bile hırsızlık, yolsuzluk gibi konularda suçlamayı, bununla ilgili haber yapmayı yasaklayan yasanın değiştirilip siyasetçilerin de diğer devlet memurları gibi hakkında belge açıklanabilir kişiler olması gerektiği görüşünün, DP tarafından kabul edilmemesi ve bu tartışmaların ardından basın üzerindeki baskının daha da arttırması eleştirilir.¹⁷⁵

Ona göre basın üzerindeki baskı her geçen gün artıyor ve farklı yollarla muhalefet evcilleştirilmeye, kendilerine göre terbiye edilmeye çalışılıyordu: “... yalnız paranın kuvvetine inanıyorlar. Ahlak ölçülerini de yapan bu, saadet ölçülerini de. Daha çok kazanmak, daha kolay zengin olmak için, iktidara gelmediler mi? Bunu açıklamaya kalkışanı, ya besleyip evcilleştirecekler, ya da kaba kuvvete başvurup, dize getirmeye çalışacaklar. Onların karşısında, her şeyden çok, halka ve fikirlere tutunmak gerekli. Halka ve devrimci fikirlere.” (s.672-673) O, DP tarafından kandırılan, bir önceki diktanın karşıtı olduğuna inandırılan halkın, gerçekleri görebilmesi adına uyandırılması gerektiğini ifade eder.

Fethi Naci, Attila İlhan’ın 1961’de tamamladığı romanının 27 Mayıs sonrasına denk geldiği için DP’yi kıyasıya eleştirebildiğini söyler ve bu

¹⁷⁵ DP’nin basınla ilgili uygulamaları için bkz: Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, A.Ü. SBF Dergisi (Yıllık), 1997, s.481-485.

eleştirilerinde kimi zaman nesnel gerçeklerden uzaklaştığını belirtir: *“Attila İlhan’ın Demokrat Parti’ye yönelik eleştirileri, haklı eleştiriler; ne var ki halkın DP’yi tutmasındaki nesnel koşulları görmüyor, tarihsel gelişme içinde halk ile tüccar-ağa arasındaki geçici ‘ittifak’ın zorunluluğunu görmüyor; hiçbir bürokratik iktidarın üretim güçlerini geliştiremediğini, bunun için de ister istemez dikataya başvurduğunu gereğince değerlendirmiyor; ve en önemlisi, DP’nin ilk iktidar yıllarında sağladığı ekonomik gelişme, bu gelişmeden –belli bir ölçüde de olsa- halk yığınlarını yararlandırma olgusu ve halk yığınları üzerindeki bürokratik baskıyı kaldırma çabası üzerinde durmuyor. Ve bunları sonucu, halka hep güdülen bir sürü olarak bakıyor.”*¹⁷⁶

Ersoy, sosyalizmle ilgili de düşüncelerini paylaşır. Özellikle sosyalist fikirleri olan İrfan ve Eşfak’la konuşmalarında bu düşüncelere tanık oluruz. Çokça üzerinde durmasa da o, sosyalizmin Türkiye gerçekleriyle örtüşmediğini ve bu noktada bizim için kurtuluş reçetesi olamayacağını belirtir: *“... sosyalizm, milli ve ortaklaşa bir ihtiyaç olursa güzel! Yaşadığımız şartların getirdiği tarihi bir zaruret olursa iyi! Daha, klasik bir demokrasi denemesi, tarifine yakışır hale getirmezken, sen tut, klasik demokrasiyi çürütmüş ülkelerin sosyalist teorilerini içimize aktar. Nasibin, tutunmak istediğin halk arasında kayıtsızlık ve ilgisizlik olacaktır, ürküteceğin polis tarafından da, baskın ve tehtit! Bence, İkinci Dünya Savaşı ertesinde şartlarımızın gerektirdiği en doğru sentez, sosyal temelleri sağlam tutulmuş, halkçı ve devrimci bir radikalizm olabilir. Olmalıdır. Siz istediğiniz kadar sosyalizm üzerine hayal kurun, milletçe henüz, hastalıklı bir derebeylik düzeni yaşıyoruz.”* (s.353-354)

Neticede Mahmut Ersoy, gerçekçi, toplumcu, tam bağımsızlık anlayışı içerisinde Kuvayımiliye ruhuna sahip Atatürkçü bir aydındır. Yoğun olarak işlediği Atatürk, inkılaplar, CHP, DP ve aydınlar hakkındaki görüşleriyle Panorama’daki Kemalist aydınlara benzer. Halil Ramiz, Fuat, Cahit Halit de Mahmut Ersoy gibi bu konularda ısrarla durmuştur. Genel anlamda Ersoy’un

¹⁷⁶ Fethi Naci, **a.g.e**, s.401.

fikirleri onlarınkiyle benzeşmekle birlikte onun Panorama'nın aydınlarına göre daha ümitli, daha hareketli ve halka daha yakın olduğu söylenebilir.

Romanın bir diğer aydın kişisi Ümit'tir. Aynı zamanda eserin başkişisi olan Ümit, fikir yoksunu sefih bir yaşamdan şuurulanarak onurlu ve sorumlu bir yaşama geçmenin ifadesidir. Bu da Ersoy sayesinde olacaktır.

Ümit, emperyal güçler ve iktidarla dirsek teması kurarak zenginleşmiş iş adamı Zihni Keleşoğlu'nun kızıdır. Altında özel araba ve şoförüyle kolejden mezun olan Ümit, okumak için beş yıl kalacağı Paris'e gider. Notre-Dame-de Sion'dan mezun olur. Yazar onun Paris yıllarını şöyle anlatır: *"Siz üç kişisiniz. Sen, Gerda, Gianna. Üç yakın arkadaş, üç samimi dost. Öbür ikisi şaşılacak derecede ciddi yaşıyorlar. Paris'e bir şeyler edinmeye gelmişler, besbelli. Ediniyorlar da. Oysa sen işi bir türlü sağlam ve temelinden tutamıyorsun. Bir türlü çalışamıyorsun. Paris seni bozuyor. İstanbul hayatının alışkanlıklarını törpülüyor, zevklerini aşındırıyor. Gözlerine, kulaklarına, ağzına, yeni yeni zevkler ekliyor. Dame de Sion'dan beri, uzak uzak varlığını sezdiğin, ama açıktan açığa yüz yüze gelmeye korktuğun Avrupa, bu defa, halledilmiş ve edilmemiş, adamı uykularından eden bütün problemleriyle, etrafını kuşatıyor. Kendisini bir orospu mahallesinde havagazı direğine asıp boğmuş, ya da bir Nazi mangası tarafından kurşuna dizilmiş şairleri okuyorsun. Müzelerin büyük salonlarında klasik, galerilerin küçük salonlarından modern ressamın gözlerine geliyor. Gösteriler, siyasi mitingler, çeşitli konferanslar, Paris'i dört yanından tutuşturuyor. Bir yerde, grev yapmış işçiler, otobüsleri devirip barikat yapıyorlar. Bir başka yerde, fakülteli öğrenciler, sinema klubünün kapısında, Murnau'nun filmlerini tartışıyor. Sen Ümit, sen malum ve meşhur Keleşoğlu'nun biricik kızı; yüreğine sarmaşıklar sarılmış, gözlerinin rengini bilmeyen; Avrupa'nın gittikçe büyüdüğünü daha iyi anlıyor, seni ezdiğini daha iyi seziyorsun."* (s.274-275) Burada sefil bir hayata yuvarlanacakken tanıştığı Gianne sayesinde özentiden uzak gerçek kişiliğini bulur ve daha düzeyli bir yaşam sürer: *"Tabii yine Gianna, beni tuttuğu gibi ilk rastladığı berbere sokup, saçlarımı oğlan çocuğu kestiren; kaşlarımı, kuş gibi inceltmekten vazgeçiren; az ve hafif boyanmalı; kişiliğimi sözlerimle, hareketlerimle,*

sesimle kurmayı öğreten. Daha daha, çok paralardan az paralara, incik boncuk ışıltılarından basit ve sade çizgilere; sözün kısası, kuklalıktan gerçek kadınlığa doğru bir sokuluş.” (s.25)

İstanbul’a döndüğünde eski çevresi ve babasının metresi iken annesinin ölümünden sonra karısı olan, kendi yaşlarındaki üvey annesi yüzünden düşünce mahrumu, sefil bir hayatı yaşamakta iken bir tesadüf sonucu tanıştığı Mahmut Ersoy’un telkinleri sayesinde daha duyarlı ve sorumlu olmaya çalışmaktadır. İki yıldır birlikte oldukları Ersoy, onun dünyasında yaşayanlardan bambaşka biridir. O, Ümit’e âşıktır. Onun durumunu, gel gitlerini anlar fakat beğenmeyip değiştirmeye çalışır. Sevdği kızın hayata bakış açısını, düşünce yapısını daha toplumcu kılmaya çalışır. Ona gününbirlik şahsi zevklerin ötesinde önemli işlerin olduğunu anlatır. Onu da kendi gibi ülkü sahibi bir aydın olmaya davet eder. *“Sorumsuz, cilalı, kaypak” (s.50)* yaşamından kurtarmak için çabalar. Lakin Ümit, bir erkek olarak beğendiği Ersoy’un fikirlerinin ağırlığını, rahat yaşamı içerisinde taşıyamaz. O, sürekli kendi meseleleri dışında derinlemesine düşünmeye alışık değildir. O, şık giyinen, son model arabalarla İstanbul’u turlayan, gece kulüplerinde eğlenen çevrenin bir üyesidir. Bu çevreyi bırakmak manasına gelen Mahmut’u tercih etmek ona zor gelir. Ve bu iki kutup arasında gel gitlerin ağırlığına dayanamayarak ona artık ayrılmak istediğini söyler: *“Manasız bir şey; sen varsın, ben varım; ikimiz ayrı ayrı, tıkr tıkr işleyen saat gibiyiz; iki ayrı ayarla işleyen! İki ayrı zamanı gösteriyoruz. Yan yana geldik mi, her şey birbirine karışıyor. Sen bana fazla geliyorsun, ben sana eksik. Bitirsek artık bunu.” (s.52)*

Kendi kendini, *“Oysa şimdi kalksam, radyo, kahvaltı sofrası, Anahit, telefon ve araba benimdir. Gazetelere şöyle bir bakarım, okumam. Gazete okumuyorum artık. Bana ne Giresun’daki açlıktan. Ereğli’deki maden çökmesinden; kapatılmış sendikalardan, tevkif edilmiş gazetecilerden? Bunları Mahmud düşünsün. Beni ne Mahmud ilgilendiriyor, ne gazeteler. Zamanla ilgiliyim yalnız. Çatlama çatlama akıp gittiğini hissettiğim. Yenildiğim.” (s.171)* diyerek Ersoy’dan ayrılma fikrinin doğruluğuna inandırmaya çalışırken

gazetelerde onun ölüm haberine denk gelir. Büyük bir yıkıntı içerisinde bu olaydan kendini sorumlu tutar. Ersoy'u ne kadar sevdiğini anlar. Bu olay üzerine kendisiyle büyük bir hesaplaşmaya koyulur. İlk duygu çöküntüsü olarak başlayan bunalım git gide fikrî mesele haline gelir. Onu uyutan çevresinden uzaklaşır. Ersoy'un kaldığı pansiyona gider. Onun kitaplarına, notlarına bakar. Onun kendisine söylediği şu sözleri sık sık hatırlar: *“Üstelik kalbin temiz. İsim koyamadığın bir sorumluluk duygusu taşıyorsun. Seni tekrar İstanbul'a çeviren bu. (...) İstanbul sana hafif ve alaturka gelecekmiş, laf! İstanbul sana ağır ve başa çıkılmaz bir vazife gibi geliyor.”* (s.303) Girdiği fikir savaşı sonucunda Ersoy gibi yaşamaya karar verir. Öncelikle evinden ayrılır ve onun kaldığı odayı kiralar. Onun yarıda bıraktığı “Mustafa Kemal'in İnkılâp Teorisi” adlı çalışmasını tamamlamaya karar verir. Bir yandan da iş arar. İskaladığı hayatın gerçek yüzüyle tanışır.

Evde olduğu bir an kirli işler yapan bir katil haydutun babasıyla konuşmasına tanık olur. Bu konuşma sonucunda açıkça öğrenir ki Ersoy'un yolsuzluğunu ortaya çıkarmaya çalıştığı şirket babasına aittir ve onun azmettiricisi de babasıdır. Beyninden vurulmuşa döner: *“Babam. Ne demek babam? Birisi, kim olursa olsun, bir başkasının yaşamasına set çeker, ellerini onun kanında yıkar, o, herkesin gözünde, Allahın ve insanların kendisine verdiği sıfatları toptan kaybeder. Babam olmaz artık benim. Hiçbir şeyim olmaz. Bu yüzden susamam. Susmamalıyım. Susmayacağım. (...) Mademki susarsam, ölüp ölesiye, artık hiçbir kişilik iddaasında bulunamam; olsam olsam, etini, midesini, bir de güzel güzel boyanmış rengi belirsiz gözlerini, çaylarda dolaştıran bir leş olurum; bu böyle! Ya meselesini halletmiş düpedüz bir insan olmak; ya da sevgilisini babasına boğazlatmış; babasının hazırladığı kalorifer, ruj, rimel, naylon külot ve naylon koca rahatlıklarından vazgeçememiş; bütün konser ve tiyatro galalarında, kibar ağızlıkları, fevkalade ince yüksek topuklu iskarpinleriyle, insanım diye geçinen bir leş!* (s.557) Bu inançla babasını ihbar eder.

Ümit, ferdiyetçilikten toplumculuğa, hedonizm/conformizmden idealizme kayışın bir simgesidir. O, gelişen olaylar ve yol gösterici Mahmut

Ersoy'un etkisiyle gerçeklere uyanan bilinçli bir karaktere dönüşmüştür. Attila İlhan'ın romanları üzerine doktora tezi hazırlayan Sema Özher, Ümit'in ismiyle müsemma olarak *“Türk aydınının içine düştüğü kişilik parçalanmasından kurtulacağına duyulan ümidi temsil”*¹⁷⁷ ettiğini söyler.

Her ne kadar Ümit, gururu ve egoistliği yüzünden memleketin gerçeklerine kapalı yabancılaştırmış bir hayat sürse de ta başından beri ortaya çıkmamış bir sorumluluk duygusu taşır. Yine yanlış Batılılaşmadan dolayı toplumla ters düşen ve soysuzlaşan çevreden tiksindir. Bu gel gitleri yaşayan Ümit'in romandaki en önemli özelliği bencil bir hayattan, sefil bir ortamdan toplumcu, idealist çizgiye gelme sancısıdır. Romanda da bu sancının akisleri verilir.

Ümit'in kararsızlığı ve sancısı eserin başında iki sembolik kişiyle anlatılır. Biri gözleriyle, ahlaksız dudaklarıyla, bıyıklarıyla, durmaksızın kirli ve karanlık şeyler ima eden aylak Halil diğeri ciddi bir adam, sağlam bir erkek olan Mahmut Ersoy. Halil içgüdüyü, Mahmut düşünceyi temsil eder. Ümit başlarda evvelce edinilmiş alışkanlıklar ve içgüdüsel dürtülerle Halil'e, onun temsil ettiği hayata kayar. Aslında bu tercihte Ümit'in önceki alışkanlıkları ve sadece kendini düşünme hastalığının ürettiği korku yatmaktadır. Zira o, Ersoy'un temsil ettiği yaşama dayanamayacağını düşünmektedir. Şu sözleri bunu teyid eder: *“... yanıldığım nokta, Mahmud'u doğrudan doğruya temsil ettikleriyle karıştırmam olamaz mı? Ben sandım ki onu hayatımdan kovarsam, bana vazife gibi gelen bazı sorumluluklardan da sıyrabilirim.”* (s.81) O, bu korkularla Mahmut'tan ayrılrsa da mutlu olamaz. İçindeki parlatılmaya muhtaç cevher onu arayışa iter. Hele onun öldürülmesi ve kesik başı ona uyanması için şok etkisi yapar. O, dehşeti yaşayarak şuurla aklı ererek kendini kaybetmeksizin derin bir muhakemeye koyulur. (s.279) Ersoy, herkesin kullanıp attığı bulvar romanı ve Hollywood sineması aşklarından başka, çok daha yüksek ve bilinçli; basit gurur oyunlarından, alalade kapislerden uzak; duyguları aklın yardımıyla büsbütün olgunlaştırmış, sahici bir aşkla Ümit'i, soysuzluklarla bezeli evi ve çevresinden koparıp daha

¹⁷⁷ Sema Özher, **Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan**, Akçağ Yay, Ank. 2009, s.137.

maksatlı ve yüceltici bir hayata döndürmeye çalışır. (s.379) Ersoy'un büyük bir sabırla ona vermek istediği bu şuur aydınlığını geç de olsa anlayan ve bu şuurun temsilcisi olmaya karar veren Ümit, bir daha sendelemeden, düşmeden onun temsil ettiği hayata, *“Mustafa Kemal sorumluluğu olarak, uzunlamasına ve derinlemesine”* (s.466) sahip çıkmaya tam bir imanla azmeder. Nitekim sembolik yönü ağır basan bir sonla Mahmut Ersoy'un katili olan babasını ihbar eder.

Yazar kafası karışık aydınları temsil ettirdiği Ümit'e, doğru yerde olmamasının sancısını yaşatır ve gerçeklerin dehşetini ona gösterip şuurla hakikate uyanmasını sağlar. Bu dönüşümü sağlayan Ümit, kitabın ana tezini belki de en yoğun ifade eden Atatürk'le, inkılaplarla, aydınlarla ilgili olan şu bölümü yazar adına aktarır: *“Zaten biz, bir çoğumuz, sosyal ve genel meselelerden çok, ferdi ve özel meselelerin küçük insanları olarak yetiştik. Gerçekte, herhangi bir sosyal değişme ve gelişmenin, ağır, karışık ve çetrefil problemleri idrakimizi aşıyor. Yüzde doksanımızın, bütün yaşama, düşünme imkan ve yetileriyle, bu problemlerin tamamen dışında olduğu, söylenemez mi? Hadi ben, diyelim ki Fransa gördüm, iyi bir talih eseri olarak, geri kalan yüzde onun içindeyim: Zaman zaman, hayatımın meselesi gibi olamasa da, bunlar üstüne kafa yoruyorum. (...) Şu kadar yıl önce geçirdiğimiz sarsıntıya, sosyal anlamı olan bir ihtilal diye, bir inkılap diye hiçbir zaman eğilmedik biz. Bilemezdik ki! Bu işi yapanlar da öğretmediler. Hatta yanlış şeyler öğrettiler. Hani, hareketin gerçek mahiyeti kadar, onun götürücüsünü ve şefini de tanımıyoruz dersek, pek yanlış olmaz. Mustafa Kemal'i Saray'a ve onun işbirliği halinde olan milletlerarası emperyalizme karşı, ümitsiz, kanlı, fakat azimli bir ihtilal hazırlayıp başaran; arkası sıra, milletin sosyal yüzünü kökünden değiştirecek, radikal inkılapları yöneten bir aksiyon adamı, bir inkılap çocuğu, bir halk hareketinin siyasi ve askeri lideri diye almıyoruz da; daha çok törenlerde dalkavukluk edilen, gururlu, kendinden emin, ama klişe haline geldiği için önemini kaybetmiş, bir put halinde alıyoruz. O sanki bizden, bizim içimizden çıkmamış; en eski, en halledilmez nedenlerimize, karşılıklar aramamış, yollar çizmemiş. Sanki 1919 hareketi doğrudan doğruya bizi,*

geçmişimizi olduğu kadar geleceğimizi ilgilendiren; esaslı dayanak noktaları veren bir toplum davranışı değil, çocukluğumuzda dinlediğimiz heyecanlı bir masal. Sadece bir masal. Kim bilir belki bu yüzden, kurtuluş ümitlerimize daima hazır ve yabancı reçeteler arıyoruz. Ankara ayaklanmasının aksiyon geleneği, kasaba particiliği ve siyaset bezirganlığı arasında çürütülüyor. ‘20 yıllarının inkılapçı hızı, kendi ayağına kendi köstek vuran, şüpheli ve demagogik bir siyasi polisin alet olduğu, mantıksız ve tutarsız darbelerle kesiliyor. Ondan bu tarafa düşünen on kişi mi var; biri Bolşevik, öteki Turancı-faşist, beriki İngiliz-liberal: Hepsinin örnek edindikleri aksiyon, ulaşmaya yeltendikleri siyasi hareket, yaşadıkları toplum düzeninin dışında olup bitmiş şeyler. Soysuzlaştırılmış ve dondurulmuş bir inkılabı yürütmek için, herkes onun içinden, fakat ona ait olmayan bileşimlere, ona karşı çıkıyor; işin kötüsü, bu çıkışların hiçbirisi sosyal ortamın tarihi gerçeğine uymadığı için, herkes sıra sıra salon ve meyhane inkılapçıları, adı kuşkuyla anılan kanun dışı serüvenciler derekesine düşüyor. Kemikleşmiş bir ağalar ve bürokratlar iktidarını korumak görevini yüklenmiş siyasi polisin ağır baskısı, memleketin geleceği ve kaderi ellerine emanet edilmiş aydınların iyice evcilleşmesini, bütün bütün gölgelerinden korkar beyaz adamlar haline gelmesini hazırlıyor. Biz beyaz adamlar birbirimizin beyazlığını ve renksizliğini biliyoruz. Hem iyice biliyoruz. Hangimizin kafasına eğilip baksan, saydammış gibi arkasını görüyorsun. Erkeklerimize futbol, kadınlarımıza sinema ve moda, hayat faaliyeti olarak yetiyor da artıyor bile.” (s.300-301-302) Kitabın fikrî temelini vurucu olarak bu şekilde, Ersoy’un ya da Hüsnü Faik’in değil de Ümit’in söylemesi önemli bir tercihtir. Yazarın kafası karışık aydınlardan ümitvar olduğuna işarettir.

Diyebiliriz ki Ümit, kişisel ve sosyal nedenlerden ötürü 1919 ruhunu kavrayamayan, Atatürk ve inkılapların uzağında kalan, sorumluluktan kaçan, gerçekleri iskalayan Türk aydınlarının vakit öldürdüğü taklitçi Batıcı, soysuz çevreden içindeki parlatılmaya muhtaç cevher ve onların uyanmalarını tetikleyecek birtakım olayların etkisiyle Kuvayımiliye karakterine dönen şuurlanmış, toplumcu çizgiye gelmiş aydınların temsilcisidir.

Romanın üçüncü önemli aydını Hüsni Faik, Mahmut Ersoy gibi Kuvayımilliyeci aydınlardandır. O, “Birlik” gazetesinin sahibi ve başyazarıdır. Bu gün görmüş ihtiyar gazeteci sözünü sakınmaz, memleketini ve hürriyetini seven, kırk yıllık Babiali adamıdır. Hayatı gazetesi ve beraber kaldığı eşinden ayrılmış kızı ve torunundan ibarettir.

Faik’in kendi hayatıyla paralel matbuat âlemini, Millî Mücadeleden 1960’lara kadar özetlediği şu bölüm dikkat çekicidir: *“Ben Hüsni Faik, daima teceddütün ve Demokrasi’nin taraftarı oldum. Mütareke yıllarında işgal, tahammül edilmez, ezici ve öldürücü bir dış ağrısı gibi memleketi sarmışken de bu böyleydi, bilahara de böyle oldu. Asla taviz vermedim. En vahim anlarda bile, biz birkaç gazete; Birlik, Yenigün, Akşam, İkdam vesaire, Anadolu’daki hareketin müdafaasını deruhte etmekten çekinmedik. On altı Mart’ı takip eden buhranlı günlerde İngilizler, Yenigün matbaasını ve bizim matbaamızı bastılar, beni ve Yunus Nadi’yi aradılar. Kara Vasıf Bey’le, binnetice Kuva-yı Milliye’yle irtibatımız olduğunu; hatta o meşum gün Meclis’i Mebusan’da Hüseyin Rauf’u Anadolu’ya kaçırmak için nasıl çırpındığımızı istihbar etmişlerdi. Saklandık, bulamadılar. Ankara’ya iltihak etmeye muvaffak olduk. Birlik, İstanbul’un istirdatına kadar orada ve binbir meşakkat içinde çıktı; daima Mustafa Kemal Paşa’nın ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin çizdiği yolda, ateşli bir hakimiyet-i milliye taraftarı olarak, neşriyat vazifesine devam etti. Cumhuriyet’in ilanını müteakip, Hüseyin Rauf, Ali Fuat ve Karabekir Kazım, Terakkiperver Fırka macerasına girip, mürteci unsurlar ve eski ittihatçılar tarafından desteklenince; onlarla işbirliği halinde bulunan Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar gibi gazetelerin karşısına, cumhuriyeti inkılapçı manasıyla müdafaa etmek için, yine biz çıktık. Onlar kelime üzerinde oynuyorlardı. Dillerinin altında dolaştırdıkları, halifenin riyaseti altında meşruti bir Osmanlı hükümetini devam ettirmek tasavvuruydu. Halbuki biz millet hakimiyetine müstenit bir cumhuriyetin, bizzat Gazi’nin fadesiyle siyaseti milli, halkçı ve iktisatçı bir devletin tesisine tevessül etmiştik. Bu arada bir inkılap mücahidi olarak Birlik de üstüne düşeni yaptı. Birlik, bu! Tarihi bir gazete bu: Bu gazetenin bir muhabirini, Rahmetli Münif Sabri’yi, Damat Ferit*

katlettirmedi mi? Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, Kuva-yı Milliye Hareketi'nin, tarihi ve tabii seyrini takip etmesine imkan bırakmayıp, rejimi yarı faşist bir dikta kılığına sokanlar, bizim neşriyatımızı kaç kere tatil ettiler. Ben, Hüsnü Faik, kaç kere mahkemelere sevk edildim, kaç kere beraat ettim..." (s.91-92)

Onun gazetesi Millî Mücadeleden beri hep kuvvacı ve cumhuriyetçi çizgide yayın yapar. Hiçbir zaman eğilmeden, bükülmeden çizgisini koruyarak inançlarına uygun bir gazete çıkarırlar. İsmet İnönü dönemindeki Halk Partisinin diktatör yönetimini eleştirdiği gibi Demokrat Parti dönemindeki kendi cumhuriyetçiliğine ters uygulamaları da en sert biçimde eleştirir. Fakat bunları yaparken teenniye elden bırakmaz: *"Ben nihayet teenni ile hareket ediyorum. Bu da hakk-ı tabiidir. Bunca yıllık mazi olan muteber bir gazeteyi, maceraya atamam. Babıali, eski Babıali değil. Her şey değişiyor. Matbuat. Matbuatın karakteri ve fonksiyonu. Her şey. Dün gazeteyi sattıran başmakaleydi: İçinde asgari iki fikir yazısı bulunmayan bir gazete çıkarmaktan hicap duyardık. Bugün gazetelerimizden, başmakaleyi sepetlemeye uğraşıyoruz. Bu buhran içinde müstehcen neşriyata, din istismarına, adi magazinciliğe düşmeden; resmi ilan temini sadedinde, gazetenin haysiyetini iki paralık etmeden. Birlik'i yaşatabilmek ne demektir, bunu düşünüyor musun? Biz bir kere fikir ve aksiyon gazetesi kalmak istemekle, kendimizi tehlikeye atıyoruz. Ayrıca muhalefeti taşkınlığa vardırıp, bir de bu taraftan gazetenin hayatıyla oynamaya hakkımız var mı?"* (s.31) Başlarda bu teenniye hareket etse de Ersoy'un ölümü üzerine gençliğinin müteheyyiç günlerine dönerek eski cesaretiyle muhalefete ve emperyal güçlere sesini kuvvetle yükseltir.

O, koyu bir Atatürkçüdür. Millî Mücadele yıllarında hem kaymakam hem de kalpaklı bir zabıt olarak Mustafa Kemal'le birlikte olmuş, beraber çalışmışlardır. Atatürk'ün ona özel bir teveccühü olduğu görülür. Yazar onu, Atatürk'ün fikirlerini ve buradan hareketle kendi düşüncelerini aksettirmek amacıyla kimi yerlerde yansıtıcı kişi sıfatıyla konuşturur. Hüsnü Faik, Birlik gazetesinde bir taraftan Mustafa Kemal'in söylev ve demeçlerinden seçtiği

kıymeti haiz bölümleri sadeleştirerek neşrederken başyazılarıyla da Kuvayımilliye Hareketi ve Müdafaa-i Hukuk Doktrini konusunda Gazi'nin fikirlerini günümüz şartlarıyla imtizaç ettirerek nasıl muasır medeniyetlerin seviyesinin yakalanacağına dair tespit ve tekliflerini serdeder. Böylelikle halkı ve işi aymazlığa dökmüş aydınları uyandırmayı ve harekete geçirmeyi amaçlar.

Ona göre inkılaplar evveleminde asgari bir demokrasiyi tesis edip bunu garanti altına aldıktan sonra her alanda toplumsal gelişmeyi sağlayarak kusursuz bir demokrasiye geçmeyi öngörüyordu. Lakin koşullar bunun gerçekleşmesine izin vermedi. Gelineen noktada yeni nesil, inkılapların özünü kavramaktan aciz kaldı ve yapılanları küçümsedi. Eskiler ise yeni nesli topyekûn beğenmeyip onlara 1919 ruhunu üfleyemedi. Dolayısıyla aradaki bağ koptu. Bundan mütevellit yapılacak ilk iş bu bağ kurmak, güçlendirmek, halk aydın kucaklaşmasını sağlamak, siyasi partlerin gündelik politika demagogisi içinde harcadıkları inkılapları doğru anlamak ve anlatmaktır.

Onun şu ifadeleri inkılapların günümüzde nasıl hayata geçirileceğini gösterir ki aynı zamanda düşüncesinin nirengi noktasıdır: *“Hedefimiz birinci planda, klasik demokrasi düzeninin, her türlü hukuki ve içtimai garantilerine bağlanarak, tahakkuk ettirilmesidir. Fakat iş bununla bitmeyecektir. Zira muasır medeniyet seviyesi, eski yerinde kalmamıştır. Klasik demokrasiler, tarihi ve içtimai inkişaflarının neticesi olarak, gittikçe sosyal hususiyetler kazanmışlardır. Bu, ferdi hak ve hürriyetlere halel getirmeden, ferdlerin her nokta-i nazardan, içtimai garantiler altına alınmaları; tabir-i diğerle, hukuk sahasında garantilerin, iktisat sahasında da takviye edilmesi demektir. (...) Bir yandan milli geliri arttıracak, planla bir iktisadi inkişaf programı tanzip edip, tatbikatına geçerken; öbür taraftan bu gelirin, içtimai adalet prensiplerine uygun olarak, dağılmasını temin etmek; hem de hala daha büyük ekseriyeti okuma yazma bilmeyen, geniş işçi ve köylü muhitlerinin aydınlatılmasını gaye edilmiş, esaslı bir eğitim faaliyetlerini teşkilatlandırıp, tahakkukuna imkan hazırlamak. Bu da bizi dışta barışçı fakat irtica ve*

istibdata karşı, köylüsünü kentlisini okutmuş, toprak reformunu ve endüstri inkılabını başarmış bi Türkiye'ye götürecektir.” (s.615-616)

Hüsnü Faik, Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefini tahakkuk ettirmek için temel kılavuzun ilim olduğunu söyler. Zira muasır medeniyet seviyesi değişen ve gelişen teknik, sosyal ve siyasal tabloya göre değişmekte ve gelişmektedir. Öyleyse inkılapçıların da sürekli bir aksiyon üzerinde bulunması şarttır. Muhakkak bir aksiyon etrafında tavsayan, gerileyen inkılaplar Kuvayımiliye ruhuyla canlandırılmalıdır. Mahmut Ersoy'un, devrimci kadrolar hızını kaybetmiş, işçiler ve aydınlar uyanmamışken bunun nasıl hayata geçirileceğine dair sorusuna “ihtiyar bir komitacı” yaklaşımıyla hayalen gerilere giderek şöyle cevap verir: “ ... askerler, diyor. Bu memlekette meşrutiyeti de, cumhuriyeti de tahakkuk ettiren, askerlerdir. Bu adamlar diktatörlük temayüllerini millete cebren kabul ettirmekte ısrar ederlerse, hiç şüphesiz demokrasiyi de askerler tahakkuk ettirecektir. Çünkü askerler zategân sınıfından seçilmemiştir bizde, halk çocuklarıdır, Ordu'muz bir halk ordusudur, Mustafa Kemal bir gümrük memurunun oğluydu. Hatırlasana!” (s.614) Ersoy'un, aydınların da bu sorumluluğu taşımaları ve mücadeleye dahil edilmeleri gerektiğini söylemesi üzerine “... onları uyandırmak matbuatın vazifesidir, işte o kadar! Asıl biz, münevverle amele, gençlikle asker ve bunların her birisi arasındaki irtibatları, tesis etmekle mükellefiz. Zor elbet bunu yapmak, üstelik belalı: Ama büyük feda-yı nefsler zamanı geldi. Bunlar fevkalade günler artık.” (s.615) cevabını verir. Günümüzden bakıldığında Hüsnü Faik, kusursuz demokrasiyi tahakkuk ettirme adına gerektiğinde demokratik olmayan yöntemlere yüce amaçlar için başvurulacağını söyler ki 1963'te yayımlanmış bu romandaki Hüsnü Faik'in ve onun kadar açık olmasa da Mahmut Ersoy'un görüşleri 27 Mayıs darbesinin meşru bir zemininin olduğunu ihsas ettirmektedir.

Yazar Hüsnü Faik'le Mahmut Ersoy'un CHP ve DP'ye yaptığı eleştirileri tekrarlar. Halk Partisinin özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında rejimi tek parti diktasına doğru soysuzlaştırdığını, eski inkılapçıları tehlikeli şahıslar olarak işaretleyerek yönetimden uzaklaştırdığını ve bunları baskı

yoluyla kontrol etmeye kalkıştığını ifade eder. İnkılaplardan uzaklaşarak devrimci anlayışın ve hızın tavsadığını şu tarihsel akışla birlikte eleştirir: *“...Halk Fırkası, dedi, bir fırka olarak teşekkül etmemiştir. Mustafa Kemal bu meseleyi müzakere ederken, İzmit Kongresi’nde, bende hazır bulunuyordum. Onun nazarında, Milli Mücadele’yi zaferle bitiren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, nasıl bütün milleti temsil etmişse, yeni kurulacak ve iktisadi fütuhata teveccüh edecek teşkilat da, aynı şekilde milleti teşkil etmekteydi. Adeta, bütün içtimai unsurları sinesinde toplayan bir siyasi cephe teşkil etmek istiyordu. Nitekim fırkanın ilk seçim programı birkaç umumi umdeden ibaretti. O vakit bizler; Ben, Yunus Nadi, Falih, Yakup Kadri, Ruşen filan münevveran arasında, bu cephenin adeta sol kanadını meydana getiriyorduk. Yalnız şimdi bakıyorum da, bizim bütün mücadelemiz, tabir caizse medeni planda olmuş. İnkılapları müdafaa etmek falan filan. Hareketin halkçı, inkılapçı, müstemleke aleyhtarı tarafını 336’yla 340 arasında şöyle bir yakalar gibi olmuşuk, bilahara kaybettik...”* (s.612-613)

DP’ye yapılan eleştirilerin başında gittikçe diktaya dönen baskıcı anlayış ve bu minvalde basına uyguladığı politika, emperyal güçlerle bağlantılı yolsuzluklar, inkılapları geriye götüren gerici adımlar gelmektedir.

Faik’in sahibi olduğu gazetenin yazarlarından birinin yazdıklarından ötürü içeri alınması üzerine o, gazete ilanlarının, kağıdının kesilme ve çıldırtıcı vergi borçları tehlikesine rağmen iktidar karşısında sinmeyeceklerini şu cümlelerle yineler: *“Birlik, o mütareke karanlıklarından, Kurtuluş Mücadelesi’nin ve demokrasi hareketlerinin buhranlı günlerinden, dövüşe dövüşe, muzaffer çıkan ‘gazi’ gazete, ağırlığı gittikçe artan şartlara göğsünü vererek, yine ‘vazifesini’ yapacak. Biz ki şerefli şerefsiz bütün korkuları yaşadık; takip gördük, mahkeme gördük, tatil-i neşriyat kararı gördük; şu kadar yıl tuttuğumuz ve doğruluğuna inandığımız yolu, birkaç ‘yeni icad’ politikacının ve çevrelerindeki vurguncuların tazyiki üzerine bırakacak mıyız? Biz ki Cumhuriyet’e, Mustafa Kemal’e ve ‘muasır medeniyet seviyesine’ ulaşmak zaruretine inanıyoruz, olsa olsa...”* (s.159)

Anlaşılabacağı üzere Hüsnü Faik, Kuvayımilliye ruhuyla ilim kılavuzluğunda Atatürk'ün inkılaplarını günümüze tatbik ederek onun gösterdiği muasır medeniyetler seviyesini yakalama amacını güden Atatürkçü/Kemalist toplumcu bir aydındır.

Romanın Mahmut Ersoy ve Hüsnü Faik çizgisindeki bir diğer Atatürkçü toplumcu aydını Birlik gazetesinin avukatı Sadık'tır. Orta yaşlardaki Sadık, Mekteb-i Hukuk mezunudur. Onun babası, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın şuuru konumunda olan Baha Tevfik Bey'in, en eski arkadaşıdır. Sosyalist gazete ve dergilerde yazıları çıkan babası, sürgüne gönderildiği Sinop'ta hayatını kaybeder.

Romanda tamamlayıcı unsur olarak kullanılan Sadık, Hüsnü Faik ve diğer yazarlarla birlikte çalıştıkları Birlik gazetesinin inkılapçı mücadelesine hizmet eder. O, *“şiddet temayüllerine karşı, şahıs ve zümre tahakkümüne karşı, hakimiyet-i milliye esasına müstenit demokrasiyi, (...) irticaa karşı, batılı bir yaşam şeklini”* (s.32) teklif eder. Bu yolda da her türlü baskıya, yaptırıma karşı sarsılmaz bir inançla mücadeleyi salıklar. Yapılacak işler arasında ilkin *“Mustafa Kemal hareketinin tarihi izahını yapmalı, sonra da bu hareketin zaman içerisindeki consequent inkişafının ne olacağını araştırmalı.”* (s.160) önerisini dillendirir. Siyasi mücadele geleneğinden yoksun bir ülkede yaşayan şuurlu aydınlar, basın başta her türlü muhalefeti susuturup ülkeyi bambaşka yönere sürükleyen iktidara karşı, *“Kuva-yı Milliye devrimciliğiyle demokrat sosyalizmi”* (s.49) bağdaştırarak mücadele etmelidir.

O, Mahmut Ersoy'un ısrarla vurguladığı “aksiyon şuuru”nun gerekliliğinin altını çizer. Bunu da Genç Osmanlılar, İttihat ve Terakki üyeleri gibi aksiyoner gördüğü Osmanlı aydınını nazara vererek anlatmaya çalışır: *“Osmanlı aydınları, hem şaşılacak bir çalışkanlıkla kurtarıcı ideolojik tepkiler aramışlar; hem de pek büyük riskleri göze alıp, bu terkipleri aksiyon planına intikal ettirmişler. Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk şuurunun ve teşkilatlanmasının bile bu gelenek sayesinde gerçekleştiği söylenebilir sanırım.”* (s.416)

Sadık, babası ve çevresinden dolayı sosyalist fikirleri küçük yaşta öğrenmiştir. O, çokça olmasa da Osmanlı sosyalistleri hakkında değerlendirmelerde bulunur: *“Osmanlı sosyalistleri, bir türlü memleketin içtimai gelişmesiyle sosyalist fikirleri, birbirine bağlayamamışlar. Yanlış bir içtimai zemin üzerinde, birtakım tasavvurlar. Mütareke öncesinde de bu. Mütareke’de de bu.”* (s.349) Onun Türkiye şartlarına uygun demokratik bir sosyalizm anlayışını benimsediğini görüyor lakin bununla ilgili açıklayıcı bilgilere rastlayamıyoruz.

Sadık, çokça işlenmese de Ersoy ve Faik çizgisinde Kuvayımillîye ruhuna sahip, (demokratik sosyalizmi savunan) Kemalist aydınlardandır.

Sonuç olarak bu grupta ele alınan aydınlar bir misyonu eda etmek üzere yola çıkan ışık insanlardır. Amaç Anadolu’yu kalkındırmak, bu ülkenin insanlarına Atatürk’ün ilke ve inkılapları doğrultusunda şuur aşılmasıdır. Bazıları roman boyunca idealist bir tip olarak sunulan bazıları da dönüşümünü tamamlayarak sonradan istenilen çizgiye ulaşan aydınlardır.

İncelenen aydınlardan Fikret Irmaklı (Teneke), Ahmet (Karanlık Dünya), Savcı (Yeşilkaya Savcısı), Süleyman (Havada Bulut Yok), Ömer (Kan Davası) Anadolu’ya tayini çıkan devlet memurlarıdır. Sırasıyla kaymakam, hâkim, savcı, öğretmen, öğretmen olan bu isimlerin ortak özelliği, toplumsal meseleler üzerine derinlikli analizler yapmaktan öte ülkenin geri kalmışlığı karşısında idealist bir tavır takınarak problemleri gidermek adına “eyleyen adam” olmalarıdır. Bu isimler arasında Süleyman, diğerlerine göre biraz daha farklıdır. Edebiyat öğretmeni olan Süleyman, “toplumcu idealistler” ve “toplumcu gerçekçiler” arasında kalan bir aydındır. Her ne kadar sınıf farklılığını vurgulama gibi kimi yönleriyle toplumcu gerçekçilere yaklaşıp da genel itibarıyla bu bölüme daha yakındır. Mesela o, bir Fakir Baykurt öğretmeni değildir.

Halil Ramiz, Fuat, Cahit Halit (Panorama I-II); Recep, Halit, Selim (Onbinlerin Dönüşü); Meli, Berni, Ahmet (Korsan Çıkmazı); Murat (Kan Davası); Mahmut Ersoy, Ümit, Hüsnü Faik, Sadık (Kurtlar Sofrası) bu bölüm

içerisinde diğerlerine nazaran birbirine daha yakındır. Bunlar, Murat dışında İstanbul ve Ankara’da yaşayan aydınlardır. Cumhuriyet’in üzerinden yaklaşık bir çeyrek yüzyıl geçmesine rağmen hâlâ istenilen noktalara ulaşamadığı; inkılapların kökleşemediği, halk katına inemediği; sorumlu insanların özellikle idareci ve aydınların toplumcu, Atatürkçü çizgiden uzaklaşıp kendi menfaatlerine sarıldığı tespitlerinde bulunurlar. Bu minvalde ideallerinden uzaklaşanları eleştirirler. Onları yeniden toplum için, Cumhuriyet için mücadele etmeye çağırırlar. Panorama, Kurtlar Sofrası ve Korsan Çıkmazı’nın aydınları, inkılapların parlak yüzünü nazara verirken gelinen noktada Cumhuriyet’in kazanımlarının tehlikede olduğunu ısrarla vurgularlar. Panorama ve Kurtlar Sofrası’nda işlenen aydınlar genel tavırları bakımından birbirine oldukça benzerler. Onbinlerin Dönüşü’nde ise mesele, Cumhuriyet’in kazanımlarından ziyade toplumcu-bireyci, faşist-hümanist çatışmasıdır. Bu aydınlar bir önceki paragrafta adı geçenlere göre entelektüel meselelerde daha kapsamlı ve teferruatlı düşünürler. İlk gruptakilerin değiştirme, dönüştürme aşk ve heyecanları, buradaki aydınlarda yerini daha çok eleştiriye, ümitsizliğe, isyana bırakır. Fakat Panorama dışında aydınlar, her şeye rağmen “onbinlerin yürüyüşü”nün devam edeceği ümidini taşırlar.

Kalpaklılar ve devamı olan Doludizgin’de bahsi geçen isimler (Hasan Tahsin, Yusuf, Talip, Müjgan, Süleyman Sırrı, Meclis-i Mebusan’ın Kuvvacı Milletvekilleri) ise işgal altındaki Anadolu’yu kurtarmak için cephede mücadele eden aydınlardır. Bunlar Padişah karşıtı, sıkı birer Kuvayımillîye aydınlarıdır. Millî Mücadeleyi resmî tarih tezine göre tek bir çizgi doğrultusunda işlerler.

1.1.2. Toplumcu Gerçekçiler yahut “Olumlu Kahramanlar”

Reşat Enis’in toplumcu gerçekçi bir anlayışla kaleme aldığı **Yol Geçen Hanı**¹⁷⁸ karısı ile arkadaşının kumpasıyla hapse düşen ve doktorluktan men edilen Emin’in, bir tiyatro kumpanyasına dâhil olup Anadolu’nun farklı

¹⁷⁸ Reşat Enis, **Yol Geçen Hanı**, Cem Yay., İst. 1979 (1951). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

yerlerinde sefalet ve düzenin bozukluğuna rağmen verdiği yaşam mücadelesini anlatır. Onun hikâyesi, toplumun öteki saydığı veya ezdiği çok sayıda insanların hayat hikâyesiyle beraber takdim edilir. 1951’de yayımlanan romanda İstanbul ve adları söylenmeyen Orta Anadolu’da olduğu sanılan farklı bozkır kasabalarında geçen olaylar, net tarih verilmemekle birlikte DP’nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesi ve sonrasında bir iki yıllık süreyi kapsar. Ancak hatırlamalarla geriye gidişler vardır.

Tezli bir roman olan eserin iletisi köyden kente mevcut düzenin insancıl olmadığı; işçisinden köylüsüne, hastasından fakirine insanları mutlu etmediği; aksine parayı, iktidarı, gücü elinde bulunduranları tiranlaştırıp başta kadınlar olmak üzere insanları sömürdüğüdür. Romanda yer alan kişilere bakıldığında kategorik bir bakış açısı görülür. Romanda tek istisna¹⁷⁹ dışında tüm idareciler kötüdür. Ağalar zalimdir. Muhtar, ağa işbirlikçisidir. Çember sakallı din adamları yobazdır. Siyasetçiler güvenilmezdir. Kısacası yetkiyi ve gücü elinde tutanlar sadece kendine Müslüman menfaatçi kimselerdir. Zenginlerin hepsinin mal varlığı şaibelidir. Haksız kazanç sağlamışlardır. Olaylar ve kişiler maddeci bir bakış açısıyla nedensellik ilkesi içerisinde açıklanır. Mesela fakir de zengin de hep para ya parasızlık yüzünden çirkinleşmiştir. Homoseksüel Sabih -sonrasında Sabiha- sarhoş baba ve “orospu” annenin ürünüdür. Bunun gibi tüm olumsuzluklar toplumsal maddeci bir gerçekliğe dayanır. Bu doğrultuda ele alınan romanın kadın kahramanları genellikle trajik bir geçmişe sahiptir. Zaten tiyatro çevresinden seçilen bu kadınlar “düşmüş” kadınlardır. Bu onların değil toplumun suçudur. İdareciler bunu düzeltme yerine bundan nemalanırlar. Mesela kanser olan ve ölümle boğuşan Emin’in eşi Semahat’ın, oyunun sahnelenmesi adına iki gecedir kaymakamın yatağında sabahlaması bu manada temsilîdir.

¹⁷⁹ Gogol’un Palto hikâyesindeki kahramanı andıran, postanede memur olarak çalışan ve zorlukla edindiği paltosunu çaldıran Saim Efendi’ye belli etmeden sırtındaki paltosunu veren İstanbul Emniyet Müdür yardımcısı Kamuran Göktürk, romanda sömürmeyen aksine kendi ceketini mağdura verecek kadar iyi olan tek istisna idarecidir.

Eserde aydın olarak işlenebilecek en önemli isim Dr. Emin'dir. Emin'in dışında "olumlu kahraman" olarak karşımıza çıkan ama sadece birkaç sayfa anlatılan "Genç Eğitimci" üzerinde durulabilir.

Romanın başkişisi Emin'dir. Kırkına gelmek üzere olan Emin yakışıklı, uzun boylu, geniş omuzlu, kara gözlü, kara saçlı, etkileyici ama sıkılgan birisidir. Annesini ve babasını kaybettikten sonra genç süt halası Hülya Hanım onu İstanbul Lisesine yatılı yazdırır. Tatillerini halasının Mısırlıoğlu Mahallesi'ndeki evinde geçiren Emin, liseden sonra kaydını yaptırdığı Tıp Fakültesinden mezun olur. Ardından Cerrahpaşada kadın doğum üzerine ihtisas yapmaya başlar. İki yıllık asistan iken -ki bu arada otuz iki yaşındadır- halasının aracılığıyla karısı Mübeccel'le tanışır ve altı ay sonra evlenir. İhtisas sınavını birincilikle kazandığı operatör ve kadın hastalıklarından uzman olarak mezun olduğu gün kızı dünyaya gelir. Yerebatan'da bir apartmanda Hülya halanın fedakârlıklarıyla Emin'e muayene açılır. Ancak işler pek de parlak değildir. Zira bozuk bir düzen vardır. Doktorlar eczacılarla, otel kâtipleriyle veya başka simsarlarla anlaşmakta ve paraya dayalı insafsız bir çark çevirmektedirler.

Emin'in karısı onun aksine topluluğu, eğlenceyi, bol bol gülmeyi seven, gösterişe, sosyeteye düşkün bir kadındır ve onun felaketini getirmiştir. Karısı, aşk yaşadığı, bozuk düzenin tam adamı olan Emin'in arkadaşı Doktor Mithat'la bir olur ve bir kürtaj olayıyla Emin'i hapse gönderir. Sonrasında evlenirler. Beş yıl mahkûmiyet alan ve diploması elinden alınan Emin hapisten çıktıktan sonra utancından akrabalarına ve tanıdıklarına gitmez. Yeni bir hayata başlar. Doksan kiracısı olan, biraz da Ayaşlı ve Kiracıları'nı hatırlatan, bin bir türlü sefaletlere ev sahipliği yapan İstanbul'daki Yol Geçen Hanı'na yerleşir ve bir tiyatro kumpanyasında oyunculuğa başlar. Bu kumpanyada rol arkadaşı, kendisinden yirmi yaş küçük Semahat ile evlenir. Anadolu'da turnelere çıkarlar. Ancak meme kanseri olan karısı çok geçmeden vefat eder. Yarı aç yarı tok, bir mevsim burada bir mevsim şurada konaklamakta ve çoğu zaman sefalet içerisinde bir ömür sürmektedir.

Mert, cesur, yardımsever, fedakâr, kendinden çok başkalarını düşünen, insani yönü gelişmiş, etrafındakiler tarafından “felesof” diye adlandırılan bilgili, her olumsuzluğa rağmen yaşama ümidini yitirmemiş, insanların ve doğanın hukukuna saygılı, dürüst birisi olan Emin romanın sonunda kendinden beklenmeyecek bir şekilde canavarlaşır ve adeta bir cinnet geçirerek toplumdan öç alma duygusuyla okuyucuyu şaşırtan bambaşka bir kimliğe dönüşür. O ana dek zor durumda kalan hastalara karşılıksız zoraki bakan Emin, romanın sonlarında diplomasız doktorluk yapmaya başlar. Kıyafetini düzeltir, parasızlığını giderir. *“İnsanların iç yüzleri dış görünüşlerinden çok ilginç olacak”* (s.297) diye düşünen Emin hastalarını ilaç yardımıyla uykuda konuşturur ve onların çirkin yüzlerine tanık olarak insanlardan ve toplumdan öç almaya çalışır. Nihayetinde Muhal Partisi bakanı Hayrullah Güzelbey’in karısı olacak olan süt halası Hülya Hanım’a tecavüz eder. Havagazını açarak onu zehirler. Suçu da masum bir üniversiteli gencin üzerine kakalar. Ardından toplumdan öç almak için vahşi bir plan yapar. Tifolu bir hastanın mikrobunu çoğaltarak şehrin içme suyu şebekesine katmak için çıktığı yolda bir kaza sonucu yaralanır. Kaldırıldığı hastanede narkozun etkisiyle, eden bulur fehvasınca, sırrını ifşa eder ve kent kurtulurken o mahkûm olur.

Emin’in öne çıkan özelliği içinde yaşanılan düzenin bozukluğunu serdetmektir. O, bu intizamsız nizama içten içe karşı çıkar. Düzeni eleştirir. Düzen yoksul halkın kanını sülük gibi emenlerle doludur. Bunda da önemli rol, birilerinin daha çok kazanma hırısıdır. Aynı zamanda özel mülkiyete de karşıdır. Ona göre insanları birbirine, mahkeme kapılarına düşüren, birbiriyle didiştiren mülktür. Hırsızlıklar, cinayetler hep onun uğruna işlenir. Parayı, mülkü elinde tutanlarla, bir ekmeğe muhtaç insanların yaşam farklılıklarına vurgu yapılır sık sık. Zenginler olmadık lüksü yaşarken fakirler bir ekmeğe muhtaç, aç, açıkta yaşamaktadır. Hastalandıklarında ilaca verecek tek metelikleri yoktur. O tüm bu eşitsizlik karşısında isyan eder ve *“Lanet olsun bu hayata, topluma!”* (s.250) nidalarını sık sık kendi içinde dillendirir. Herkesten tiksindir, insanlardan kaçmak ister. Vurguncuların vurgunları

karşısında, *“Vurgun, paçavra hastalığından da, veremden de, koleradan da korkunç bir hastalık, diye düşündü; erdemliği, insanlığı, soyluluğu öldürüyor, içimizi kemiriyor.”* (s.258) tespitinde bulunur ve bunlardan müteşekkil gördüğü toplumdan öç alma adına ruhi dengesini kaybedip şizoit birine döner.

Onun tabii olarak eleştirdiği bir kesim de bu bozuk düzenin başrollerinden biri olan siyasetçilerdir. Türkiye’de siyasi partililik olmadığına inanan Emin’e göre, *“dünkü partiler de, bugünküler de halk kalabalığını siyasi tutkularına alet eden kimselerce drijе edilmişlerdir ve edilmektedir.”* (s.96) Siyasetçiler ikiyüzlüdür.

Romanda 1950 seçimleri ve seçim kampanyaları Emin’in de dâhil olduğu tiyatro grubunun Anadolu’daki gösterileri vesilesiyle aksettirilir. Alegorik bir ifadeyle CHP Hayal, DP ise Muhal Partisi olarak adlandırılır. Her ne kadar CHP ve kadrosu eleştirilse de asıl tenkit DP ve kadrosuna yöneliktir. Cumhuriyet’in kazanımlarının yok edildiği, popülist bir politikayla sadece kendi menfaatleri peşinde koştuğu temel eleştiridir. Bu anlamda ezanın tekrar Arapça okunması sembolik önem taşır. Bu genel eleştiriler başkışı Emin’in de taşıdığı düşüncelerle örtüşür. Zaten çoğu kez onun ağzından verilir. Emin her ne kadar Hayal Partisi’nin kadrolarını oportünist bir yaklaşımla koltuk sevdasına düşkünlüğü noktasında eleştirse de temel tenkit Muhal Partisi’nedir. Onları samimiyetsiz bulan, küçümseyen ifadeler kullanır. Onları halkı kandırmakla suçlar. Örneğin Hayal Partisi’nin bir milletvekilinin kendini halka tanıtmaya çalışmaları karşısında şu tespitte bulunur: *“Bu kara gözlüğünle, bu kunduralarınla, bu zübbe kılığınla zor sevdırırsın kendini... Muhal Partisinin adayları köylü gibi ayaklarına çarık giyiyor, on parmaklarıyla yiyor, ahırda davarlarla, eşeklerle koyun koyuna yatıyor. Beyoğlu sosyetesinde kuyruk sokumuna dek açık saçık tuvaletle dans eden nece Muhalci kadın aday gördük ki, ilçelerde propaganda gezisine çıkarken başlarını oyali pullu örtü örttü, manikürlü tırnaklarına kına yaktı. Eyüpsultan camiine, omuzlarında yeşil şallarla girdi. İstediklin köylüye sor: ‘Oy Muhal’e mi vereceksin?’ de... Alacağın cevap şu: ‘Elbette Muhal’e’. ‘Sebeb?’. ‘Onlarda bizim gibi çarık giyiyor. Onlarda bizim gibi elleriyle yemek yiyor. Onlar da bizim yattığımız*

nah şu yerlerde yatıyor. İşte bize böyle vekil gerek, Efendi!’ ” (s.82) Ona göre Muhalciler halkın yanında görünmeye çalışan fakat onların dertlerinden çok kendi menfaatlerini kollayan varıllardır. Yine Muhalciler, Cumhuriyet’in kazanımları adına tehlikeli arz etmektedir.

Emin diploması elinden alınmış doktor olarak yaptığı tiyatro sanatı ve oyunculuğu üzerine de konuşur kimi zaman. Ona göre başkalarını ruhça aydınlatma uğruna ömrünü tüketen tiyatro sanatçıları, bir ahlak hocası olduğu inancıyla yaşatacağı tipler, canlandıracağı olaylar, ortaya koyacağı korkunç yaşam dramıyla kendini seyreden halka ibret dersi çıkartmaya uğraşırken halk onları ciddiye almaz. “...güzel kadın ve ‘göbek’ görmeye gitmiş seyirci, onun diyaloglarını ‘tırış, martaval’ diye dinler. ‘Oyuncu’ halkın da yöneticilerin de gözünde ahlak bakımından sıfırlı bir insandır.” (s.62-63) Roman o yıllardaki tiyatroya ve tiyatro sanatçısına yönelik olumsuz bakışı verirken sanatçıların karşılaştığı zorlukları da aktarır.

Emin toplumcu gerçekçilerin kahramanlarında görüldüğü üzere manevi, metafizik değerlere mesafelidir. O pozitif bilimleri, maddeyi önceleyen biridir. Örneğin eşciselliği insan fizyolojisiyle açıklar. Yine romanın sonunda çıldırma kertesinde süt halasına tecavüz ederken halasının, “*Günah Emin! Allahtan kork, Emin!*” (s.316) ifadeleriyle kendisinin süt halası olduğu ve bunu yapamayacağını söylediğinde toplumdaki bu inanışının gülünç olduğunu düşünür.

Emin son çıldırma anı sayılmazsa -ki bu cinnet halidir dolayısıyla bırakın bir aydını herhangi birinin yapmayacağı kötülükleri yapar ve planlar-son derece insancıl, yardımsever birisidir. Çoğu zaman ekmeğinin yarısını, son meteleğini kendine göre ihtiyacı daha fazla olana vermekten çekinmez. Zor durumda kalan insanlara yardım elini uzatmaktan geri durmaz. Mesela kolera salgını olan bir köye devletin vazifeli doktoru bile gitmezken o hayatını tehlikeye atarak oradaki insanları tedavi eder. Mikrobu kaynağını kurutur.

Olaylar aktarılırken “metinlerarasılık” ilkesini andıran bir uygulamayla bazen romanın başkişisi Emin’in ağzından onun da dâhil olduğu tiyatro kumpanyasının oynadığı oyunlardan metinler de devreye girer. Böyle iç içe

anlatımlar da mevcuttur. Farklı ağızlara söyler kimi zaman tezini. Örneğin *“Vcdansız bilim, ruhun yıkıntısından başka bir şey değildir.”* (s.42) derken Montaigne’i konuşturur. Başka bir yerde de filozof Basile le Grand’a müracaat eder: *“Benimdir dediğim ekmek gerçekte aç olanındır. Dolapta saklı tuttuğun giyim eşyası gerçekte çıplak olanındır. Bodrumunda sakladığın paralar parasız olanındır.”* (s.231)

Emin toplumda hüküm süren insani olmayan, insanı ve emeği sömüren insafsız düzenin içinde beliren, diploması elinden alınan doktor ve sanatkâr bir aydındır. Fakat toplum ve bu toplumu idare edenler, aydın olan Emin’in elini kolunu bağlar. Onu sisteme uymadığı için dışlar. Eziyet eder. Her şeye rağmen doğru ve dürüst bir yaşantı sürmeye çalışan, kendince bir şeyler yapmaya gayret eden bu sinmiş aydın sonunda insanlardan ve toplumdan öç alma duygusuyla insanlığından çıkmıştır. Emin bir bakıma sosyalist düzenin olmadığı yerlerde aydınların eleştiriden öte bir şeyler yapamayacağını veya bir cinnet haliyle aydınlardaki “aydın”lığın kayboluşunun timsalidir. O düzeni ve sistemi eleştiren toplumcu gerçekçi bir aydındır.

“Zeki ve okumuş” (s.271) Genç Eğitimci, iki yıldır bulunduğu köyde halkın hem muhtar hem bakkal olan Hacı Ali elinde köleleştiğini fark edip fakir insanları bu sömürden kurtarmak için bir “Tüketim Kooperatifi” kurmaya çalışır. Lakin durumdan haberdar olan Hacı Ali kente, birilerinin yanına gider. Akıl alır ve döndüğünde Eğitimci’nin “kızıl, komünist” olduğu yaygarasını yapar. O ana kadar Eğitimci’den memnun olan köylüyü ona düşman eder. Eğitimci köyü terk etmek zorunda kalır. Ayrıyeten mahkeme kapılarında sürünür. Sadece birkaç sayfa anlatılan Genç Eğitimci, “olumlu kahraman” olarak nitelendirilebilir.

Ay Tutulduğu Gece¹⁸⁰, *“bir Ege kasabasında kemikleşmiş toplum sorunlarını çözmek isteyen aydın kişilerin romanıdır.”*¹⁸¹ Geçimini tütün, zeytin ve balıkçılık sağlamaya çalışan İzmir’e yakın bir sahil kasabasında

¹⁸⁰ Kemal Bilbaşar, *Ay Tutulduğu Gece*, Kovan Kitabevi Yay., İzmir 1961. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁸¹ Şükran Kurdakul, “Cemonun Getirdiği”, *Varlık*, S.906, s.7, Mart 1983.

geçen olaylar, kasabaya yeni gelen henüz terhis edilmiş su mühendisi olan bir ihtiyat zabitanın gözünden aktarılır. Doğal güzellikleri ve tarihî dokusuyla öne çıkan bu kasaba, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan iskân politikasında çoklukla ağalara peşkeş çekilmiştir. Fakir olan halk, birkaç kişinin yanında çalışıp ancak karnını doyurabilmektedir. Olayların geçtiği zaman için DP'nin ilk iktidar döneminin -muhtemelen 1953 yılının- üç beş aylık dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz. Zira bir yerde *"Kore Savaşı sonrasında"* (s.47) ifadesi geçmektedir.

Romanın teması, aydınların öncülüğünde halk bilinçlenip örgütlenirse çözülmez zannedilen sorunların çözüleceği, halkı ve onun emeğini sömürenlerin gücünü yitireceğidir. Ama bunun için özellikle aydınların çıkar beklemeksizin çalışmaları gerekecektir. Nitekim bir bölümün başında epigraf olarak kullanılan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, *"Ah gözünü sevdiğim aydın kişi / 1952 senesinde Anadolu'da hala tezektir her işin başı"* (100) ifadeleriyle aydınların görevi vurgulanmıştır.

Romanda aydın olarak tebarüz eden kişiler su mühendisi olan İhtiyat Zabiti ve Öğretmen Tevfik'tir.

İsmi verilmeyen İhtiyat Zabiti romanın başkişisidir. Olaylar ve durumlar onun gözünden aktarılır. Askerden yeni terhis olan Su Mühendisi İhtiyat Zabiti deniz kenarındaki muhteşem doğal güzelliklere sahip Ege kasabasında biraz zaman geçirmek amacıyla konaklar. Zor da olsa kendisine bir yer bulur. Başta konuşacak kimse bulamasa da zamanla çevre edinir. Öğretmen Tevfik'le sıkı dost olur. Kasabanın uzunca bir süredir ödenek yetersizliği sebebiyle içme suyu problemi vardır. Hâlâ kuyu suyu kullanan halkın su problemini çözmek için ideal insan görülen İhtiyat Zabiti halk tarafından sevilir, sayılır. O da bu meseleye canıgönülden eğilir. Gerekli keşifler, planlar yapılır. İşçi ve ustalar temin edilir. Az olan ödeneğe ilaveten imece usulüyle katkı sağlanır. Mesela su için avlanan balıklardan elde edilen gelir bu işe hasredilir. İhtiyat Zabiti, Tevfik'le beraber halkı örgütleyip onlara sorunlarını hep beraber daha kolay çözebileceklerini göstermek ister. Kasabada çıkan orman yangınının zeytinliklere zarar vermeden söndürülmesinde önemli rol

oyunar. Bu arada halkın sevgisini kazanan İhtiyat Zabiti'ne insanlar başka başka sorunlarla ve çözüm isteğiyle gelir. Nihayetinde elbirliğiyle kasabaya su getirilir. Romanın sonunda kasabanın zenginlerinden Halim Bey'in on altı on yedi yaşlarındaki öksüz, zaman zaman ruhi buhranlar geçiren güzel yeğeni Nemide ile nişanlanarak İzmir'e döner.

İhtiyat Zabiti Fransızca bilir. Sosyal ilişkileri güçlüdür. O, romanda hayata, dünyaya dair geniş, aydınca tespitlerde pek bulunmaz. Temel işlevi kangrene dönmüş içme suyu problemini etrafının da desteğini alarak elbirliğiyle çözmesidir. Haset, bencillik gibi duygulardan arınıp hep birlikte sorunların üzerinden gelineceğinin habercisidir. Kimi bağınazlıklara, yanlış inançlara karşı çıkar. Yeri geldiğinde öz eleştiri de yapar. Pozitif bilimlere inanır. Metafizik konulara itibar etmez.

Romanda Tevfik ile beraber kadınlarla yaptıkları kimi kaçamaklara da yer verilir. Kasabada evli olduğunu bildiği halde Nazmiye ile beraber olması pek aydınca bir davranış değildir. Zira bir gecelik gönül eğlendirmesi kadına ve eşine bir haksızlıktır.

Özetle İhtiyat Zabiti toplumcu, sosyal ilişkileri güçlü, akılcı biraz da keyfine düşkün, fikrî derinliğinden ziyade halkı örgütleyip önemli bir sorunu çözme azminde olan etkin birisidir.

Kendisi de öğretmen olan yazarın eserinde en önemli aydın kişi, Öğretmen Tevfik'tir. Hatta insana, hayata, dünyaya ait derin çözümlemeler yapan yegâne kişidir. İzmir'de tahsilini tamamladıktan sonra kendi kasabasına öğretmen olarak gelen Tevfik, babasının ölümü üzerine bahçe işleriyle de uğraşır. O, bu yönüyle yerli bir aydındır. Kendisi de tütün eker. Bahçede çalışır. Orada yaşayan insanların sorunlarını bilir ve çözmek için yollar arar. Sadece eleştirmedir. Örneğin tütüncüler kooperatifini kurar. Zeytinciler kooperatifi için mücadele eder. İçme suyu için en çok uğraşanlardandır. O, başkisi ihtiyat zabiti olmak üzere çevresini yönlendiren etkin birisidir. Onun için toplumcu gerçekçilerin "olumlu kahraman" nitelemesi uygun düşmektedir.

Zeki, her konu üzerinde konuşabilen, geniş bilgiye sahip Tevfik, sanki *“öğretmen okulu mezunu bir kasaba öğretmeni değil de, Avrupa toprağı çiğnemiş, birkaç üniversite bitirmiş biri”* (s.36) gibi sunulur. Onun üzerinde durduğu iki temel mesele vardır: İlki köylünün bilinçlenmesi, kendini sömürenlere karşı örgütlenmesi, bir öncünün önderliğinde kalkındırılması; ikincisi de sınıfsal farklılık ve bunun beraberinde gelen çatışmadır.

O, insanların daha mutlu daha insanca daha medeni yaşayabilmesi adına ekonomik bağımsızlığa sahip olması gerektiği inancındadır. Bunun için evvela onları bilinçlendirmek, sonrasında örgütlemek ve sahip olunan zenginliklerin farkına vardırarak gerekir. Sadece romanın geçtiği kasaba için değil memleketin geneli için durum budur. O, Doğu Anadolu’da insanların zengin yer altı kaynaklarına sahipken kudret helvası kapışır gibi fıskiya saldırmasını üzüntüyle seyreder. Yine İzmir’e yakın yaşadıkları kasaba için, *“Bunca medeniyetler emzirmiş bir toprağın üzerinde, boğazı tokluğuna bile yaşayamamak, günah değil mi?”* (s.195) diye isyan eder ve düşündüğü projelerini sayar: *“Tütüncülük, zeytincilik, bağcılık sebzecilik, arıcılık, tavukçuluk, balıkçılık, madencilik... ne ister de yapamaz insan burada? Kur kooperatifleri, yap zeytin, şarap, konserve fabrikalarını... Kasabayı ana şoseye bağlayan on beş kilometrelik yolu onar, İzmir’e sımsıkı bağlan... Güzel bir otel yap plaj kenarına... Temiz bir de gazinosu olsun... Balayını geçirmek isteyenlerin cenneti yap bu sırtları, bu denizi, bu ufacık adaları.”* (s.195) O sadece düşünmez. Aynı zamanda icracıdır. İlk olarak tütüncülük ardından zeytincilik kooperatifini kurar. İçme suyu problemini çözmede etkin rol alır. Köy Enstitülerine bir vurgu olmasa da Tevfik, enstitü mezunu bir öğretmen gibi tarımdan hayvancılığa geniş bilgiye sahiptir. Zaten kendisi de bu işlerle uğraşır.

Tevfik, toplumdaki sınıf farklılığına işaret ederken dünyayı tahterevalliyeye benzetir: *“Gündüz-gece... Yaz-kış... Sevinç-keder... Hastalık-sağlık... Tahterevalliden başka bir şey mi? Şu aşağıdaki lambalar altında dolaşanları bir düşün. İyiler-kötüler, açlar-toklar, idare edenler-idare edilenler,*

kuvvetliler-zayıflar, tahterevallinin iki ucunda oturmuyorlar mı? Tarih, irtica ile inkılâp arasında sürekli tahterevalli, oyunundan başka ne?” (s.92)

O, sınıf şuuru üzerinde sıkça durur. Gündemde olan seçimleri önemsemez. Zira ona göre memlekette sınıf şuuru belirip olgunlaşmadan yapılacak seçimler sadece bazı varlıklı maceraperestlerin işine gelir. “*Seçim istediği kadar serbest yapılsın, herif kimi seçeceğini menfaatinin ne tarafta olduğunu bilmedikten sonra neye yarar?”* (s.71) tespitinde bulunur. “*Üzüm olmadan şarap olmadığı gibi sınıf olmadan parti de olmaz*” (s.80) diyen Tevfik halkın daha cinsiyet sınırını bile aşmadığını, erkekle kadının iki ayrı dünya yarattığı gibi yaşadığını dolayısıyla sosyal anlaşmaların bu seviyede onlardan beklenemeyeceğini vurgular. (s.79)

O, Cumhuriyet’e, inkılâplara gönülden inanır. Modernleşmeyi savunur. Örneğin geri kalışımızda, milletçe neşesiz insanlar oluşumuzda alaturka musikinin büyük günahı olduğunu ileri sürer. (s.68) Fakat inkılapların hâlâ kökleşmediği, irtica ve yobazlık tehlikesinin hâlâ var olduğuna inanır.

Kısaca Öğretmen Tevfik, toplumcu gerçekçi bir “olumlu kahraman”dır. O, pozitif bilimleri esas alan, din başta olmak üzere manevi, mistik değerlere sırtını dönmüş, her türlü kalkınmanın ekonomik kalkınmaya bağlı olduğu kanaatini taşıyan ve bu uğurda halkı kendi topraklarını işlemeye, güçlerini birleştirmeye davet eden, bizzat kendisi bu iş çabalayan aktif bir aydındır. Onun üzerinde durduğu temel kavramlardan biri de “sınıf şuuru”dur. Halkın sınıf şuuruna ermeden ülkedeki ana sorunların çözölemeyeceğini savunan, toplumcu idealist bir aydındır.

Onuncu Köy¹⁸² romanı enstitü mezunu bir köy öğretmenin hikâyesidir. DP iktidarı döneminde, Burdur’un Yeşilova ilçesine bağlı -sırasıyla- Damalı, Ortaköy, Yaşarköy’de karanlıkları aydınlatmaya, halkı uyandırmaya, köylüyü kalkındırmaya azmetmiş isimsiz bir kahramanın yaklaşık iki yıllık zaman zarfında başından geçen olayları anlatır.

Romanın ana teması ezilen, sömürülen, kara talihine terk edilen köylülerin, aydınların önyak olmasıyla bilgilendirilir ve örgütlenirse başarıya

¹⁸² Fakir Baykurt, **Onuncu Köy**, Literatür Yay., İst. 2008 (1961). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

ulaşacakları düşüncesidir. Romanın genelinde öne sürülen görüşler şu noktalarda toplanabilir: *“Köylü, daha iyi şartlara kavuşmak istiyorsa önce kendi aralarında birleşmelidir. Kendi çıkarları doğrultusunda çalışanlara inanmalı ve destek olmalıdır. Aydınlar da (burada öğretmen) köylülerin uyandırılması için çaba göstermeli, doğruyu söylemekten yılmamalıdır. Böylelerini ‘dokuz köyden’ kovsalar da, ‘onuncu bir köy’ vardır. Köylülere doğrular söylendikten sonra onun yapmayacağı şey yoktur. Öğretmene karşı çıkanlar, köylünün doğruları öğrenmesinden zarar görenlerdir. İdare de böylelerini desteklemekle çıkarıcıların işini kolaylaştırmaktadır.”*¹⁸³ Doğrudan doğruya siyaset üzerinden bir eleştiri yapılmış olmasa da özellikle Yunus Bey ve Durana aracılığıyla DP eleştirilir. Eleştiri konusu halkı kalkındırma yerine popülist politikalarla kendi çevresini zenginleştirmesi ve devrimlere uymayan politikalar güdümesidir.

Eserde aydın olarak tebarüz eden şahıs, romanın başkişisi olan ismi verilmeyen öğretmendir. Onun dışında bir halk bilgisi sayılabilecek emekçi Demirci Veli Usta üzerinde durulabilir. Duranâ halkı sömüren ağayı, Feyzi Efendi olumsuz din adamını, Yunus Bey partizanlık eden türedi zengini, Orhan Bey nemelazımcı memuru, kaymakam düzene uyan idareciyi örnekler.

İsmi verilmeyen Öğretmen, romanın başında Damalı köyünün öğretmenidir. Burada halkla sıcak ilişkiler kuran Öğretmen, yasaya rağmen kızını okula göndermeyen ve bir kene gibi halkın kanını emen Duranâ’ya karşı mücadele eder. Halkı bilinçlendirir. Onları Duranâ’ya karşı birlik edip kendi menfaatlerine uyandırır. Lakin bu durumdan rahatsız Duranâ, Öğretmeni bir pusuyla ölümüne dövdürür. Ardından DP Yeşilova İlçe Başkanı türedi zengin Yunus Bey ve Milli Eğitim Memuru Orhan Bey aracılığıyla Damalı’dan başka bir köye dinsiz, komünist, militan gibi türlü suçlamalarla sürdürür. Bu haksızlığı kabullenemeyen öğretmen, Duranâ’nın telkinleriyle Parti Başkanı Yunus Bey’in emri üzerine haksız yere Öğretmen’e cephe alan jandarma komutanına, Milli Eğitim Memuru Orhan Bey’e, savcıya, kaymakama boyun eğmez. Yeni görev yerine gitmeyi reddedip Yeşilova’da

¹⁸³ Ramazan Kaplan, a.g.e., s.528-529.

Demirci Veli Usta'nın yanında bir müddet çalışarak demirciliği öğrenir. Ardından var olan biraz birikmişini alet edevata yatırarak Ortaköy'e demirci ustası olarak gider. Burada Demirci Ustası olarak ünlenen Öğretmen kısa sürede halk tarafından sevilir. O da halkı bilinçlendirir. Yıllarca halkın kendi toprağından pay alan Cemal Bey ve oğullarına karşı onları örgütler. Menfaatleri için kendisini tehlikeli görenler onu başka bir yere gitmesi için zorlar. O da başka yerleri aydınlatmak, ışığı başka yerlere de götürmek için ona varmayı kabul eden Gülşen'i de kaçırarak kendisinin "onuncu köyü" olan Yaşarköy'e gider. Burada da "Dela" (Deli Ağa) adıyla anılır. Yaşarköy'de de cahil, fakir, köy imamının elinde koyun gibi güdülen bir halkla karşılaşır. Garip bir yerdir burası. Herkesin eli yüzü yara içinde, kör, topal, miskin, hayattan bezgin bir hâlleri vardır Yaşarköy ahalisinin. Öğrenir ki burada Tanrı'nın kuşları olarak nitelendirilen binlerce acaip mahluk belli zamanlarda gelir ve hiç karşılık görmeden, akıl almaz bir şekilde halkın orasını burasını gagalar. O, Yaşarköy'de de vazifesini yapar. Halkı bilinçlendirip bir araya getirerek onları bu beladan kurtarır. Halkın üstüne konan kuşların kafalarını gövdelerinden koparttırarak yok ettirir. Gözleme önem veren gerçekçi, akılcı bir bakış açısıyla olayları değerlendiren yazar, romanın sonunda zorlama bir durum ortaya çıkarmış ve "romantik" bir yaklaşımla eseri sonlandırmıştır.

Öğretmen otuz beş yaşında, yakışıklı, temiz, düzenli birisidir. Gayretli, çalışkan, yardımsever, diğerkâm, mert, cesur, beklentisiz, mücadeleci, tam bir dava adamıdır. O, olumlu kahramandır. Zira o her yönüyle örnek alınacak ideal biri olarak sunulur. Nitekim gittiği her yeri aydınlatır. Halk tarafından takdir edilir.

O, mücadelecidir. Hiçbir zorluktan çekinmez. Rahat düşkünü değildir. Tehditler boyun eğmez. Lakin aynı zamanda plancıdır. Kuru gürültüden ziyade hedefe varacak adımlar atmak ister. Yeşilova köyünden giderken halkın kalması ve mücadele etmesi telkinleri karşısında gitme kararını şöyle gerekçelendirir: *"Rahat düşkünü değilim. Dayaktan da korkmuyorum. Ama ölümden... Korkuyorum! Dünyaya doymadan, güzel evler, temiz sular, temiz anneler, bakımlı çocuklar, çocukları uysallaştırmayan okullar görmeden ölürüm*

diye korkuyorum! Haydi öleyim; ölümüm bunu sağlayacak mı? 'Bir demirci ustası vardı... iyiydi... öldü gitti...' Kartalların, çakırdoğan kuşlarının, akbabaların üleşime toplandığını görüyorum... Bundan gidiyorum işte! Giriştiğim her kavgada yenilmek, her kavgada alta düşmek istemiyorum. Bir kez de yendiğimi, hıncımı ala ala yendiğimi göreyim; eşim dostum uyansın, hep birlikte savaşalım... Bunu istiyorum! Bunun için gidiyorum!..." (s.289)

Otuz beş yaşında on köy gezmiş ve türlü belalara göğüs germiş Öğretmen davasından dönmez. Yeni türküler yaratmak, güzel günleri kırk haramilerin elinden kurtarmak için toprağa sağlam basarak inatla dayanmak gerektiğini, köylünün kanını emen kenelere karşı ne pahasına olursa olsun dik durmak lazım geldiğini vurgular. (s.310) Ona göre *"Haklı olan hakkını almayı bilmeli!"*dir. (s.229)

Yazar gibi enstitü mezunu olan Öğretmen'in bu yönü kitapta vurgulu anlatılır. O sadece ders okutmaz. Aynı zamanda köyün ıslah edilmesi için de çalışır. Bu konularda da bilgilidir. O aynı zamanda bahçıvan, aynı zamanda çiftçi, aynı zamanda demircidir. Enstitü çıkışlı olmanın getirisiyle köy gerçeğini iyi bilmektedir. Meselelere aşinadır. O, bu anlamda yerli bir aydındır. Köylülerle diyalogu başarılıdır. Onlara uygun bir dil kullanır. Çalıştığı yerlerde köylüler onu sever ve takdir eder. O ve onun gibi öğretmenleri mezun eden enstitülere karşı olumsuz bakış, Öğretmen'in mücadele ettiği, sömürülerine engel olmaya çalıştığı kesimden gelir. Duranâ'dan, Yunus Bey'den (*Yahu kardaşım, bu sizin enisdos mezunları! Nedir milletin bunlardan çektiği? s.155*), Orhan Bey'den...

Onuncu Köy'ün Öğretmen'i sorumluluk duygusuyla köyü ve köylüyü kalkındırmayı ülkü edinmiştir. O köylüleri bilinçlendirerek hem kendilerini sömürenlere karşı hem de tabiata karşı güçlü hâle getirmek ister. Onun temel işlevi de budur. Birkaç yerde örneklediği üzere onun görevi, ışığı Zeus'un tekeliinden kurtaran Promete'nin misyonudur. (s.325) Zeus-Promete hikâyesinde anlatılan tanrılar-insanlar ayrımıyla ezilenler-ezenler çatışmasına dolayısıyla sınıf farklılığına işaret eder. Öğretmen ışığı tanrıların elinden hayatı pahasına alacak ve halka verecek Promete'dir. O, Damalı köyünde

Nohut Deresi'ni Durana'ya bırakmamış, ahlatları aşlatmış, kızların okutulmasını sağlamış, Uzun Saylar'a su çıkarmayı uygarlığın bir gereği saymış ve bunları köylülere kabullendirmiştir. Gittiği diğer köylerde de kendi rahatının bozulması, sürgüne, fiziksel şiddete uğrama tehditlerine rağmen buna benzer sorunları çözme adına emek sarf etmiştir. Zira o köyün öğretmenidir.

Onun işi köyü uyandırmaktır. İçinde oldukları batağın, altında ezilmekte oldukları yumruğun zulmüne dur demek onun vazifesidir. O, Jean Paul Sartre'nin aydının temel niteliklerinden saydığı "üstüne vazife olmayan işlere burnunu sokma" ilkesine sadık bir aydındır. Nitekim karısı Gülşen'in her eksiği gidermek senin görevin mi, sen kendi işine baksan da huzurumuz kaçmasa serzenişine verdiği cevap da bunun göstergesidir: *"Okumuş insanım ben. Uyuyanların vergileriyle okumuşum! Okumuşun okumamışa borcu var bugün, Gülşen Hanım!... İçimin derinlerden bir ses, 'Sana kulak verecek insanlar var; eğer gerekli tavrı almazsan, bir şeyler yapamazsan, haksızlıklar inatçı kan çıbanı gibi sürüp gidecektir! Gerektiğinde sadece bir göz etmek, insanları uyarmaya yeter!...' diyor. İçimdeki ses böyle diyor. Deyince duramıyorum! Anladın mı Gülşen'ciğim?...' (...)* 'Göstermezsen göremeyecek olanlar var, Gülşen! Düşün ki okumamışlar; düşün ki uyanmamışlar. Haksızlığa karşı durmayı bilmiyorlar. Hep karanlıkta yaşamışlar. Aydınlık diye bir şeyden haberleri yok. Gözleri var ama, gözün ardında, görmelerini sağlayacak ışık yok. Kulakları var ama, duyduklarını seçecek bilgileri yok. Başka türlü nasıl iyi yaşanır? Yanındaki açken, senin tokluğun sana siner mi? Ben de diyorum, bülbülün çektiği dili belası! Ama bela var diye bülbül ötmeyecek mi? Bizim ki o hesap oluyor: Eğriye eğri, doğruya doğru!...' " (s.309-310)

Onun hayalleri hep karanlıkta yaşamak zorunda bırakılan köylüleri aydınlatmak üzeredir. O, bu anlamda verili bir tiptir. Özel hayatı, şahsi arzuları ötelenmiştir. O önce köylülere şuurla cesaret aşılar, ardından onları birlik olmaya davet eder. Gittiği son köy olan Yaşarköy'de zorlama ve sembolik bir sorun karşısında (acaip kuşların köylünün orasını burasını

gagalaması, gözlerini oyması, köylülerin de imamın telkinleriyle bu olaya manevi bir mana vererek kuşlara ses çıkarmaması ve teslim olmaları) halkı ikna edip bu sorundan kurtulduktan sonra romanın ana temasını içeren yaptığı konuşma bu minvaldedir: *“Karanlığı yırttık kardeşler! Bugün bizim büyük günümüz! Bunu başardığımız zaman, kendimize güvenimiz artacak. Neyi murad edersek başarır hale geleceğiz. En ağır belayı savmanın yolunu bellemiş olacağız. Anlayacağız ki, güç ne yerdeki ağada, ne gökteki kuşlardadır. Güç bizdedir. Güç birleşen halktadır. Şu anda göstereceğimiz cesaretle, yüzlerce yıllık korku duvarlarını yıkacağız. Hele bunu bir başaralım, daha neler yapacağız! Her şeyi yeni baştan kuracağız. Gönüllerimizin pasını silmek için şenlikler... Güzel evler kuracağız, apaydınlık, gepgeniş! Akmayan damlar, kokmayan sokaklar yapacağız. Dereleri çevirmek, temmuzları yeşertmek elimizde olacak. Bugün bire üç vermeyen topraklarda, yarın boyumuzla birlik ekinlerin büyüdüğünü göreceğiz. Ben de sizin komşunuz, demirciniz, öğretmeniniz olacağım. Bütün bunlar size bağlı. İsterseniz olacak; istemezseniz... olmayacak! Ben, olacağına adım gibi inanıyorum kardeşler!...”* (s.333-334)

Öğretmenin kavgası köylüyü cahil bırakıp onları sömürenlerledir. Gittiği her yerde onun kavgası yürür. Sonuca ulaşır. Romanda yazar iyimser bir tablo çizer. Bu tavır toplumcu gerçekçilerin devrimci romantizm ilkesiyle açıklanabilir.

O her zaman çıkarsız hakkı savunur. Korkusuzdur. Kimseye minnet etmez. Nitekim haksız yere Damalı’dan sürülmesine, değersiz bir piyon gibi oynanmasına isyan ederek yeni görev yerine gitmez. *“Öğretmen olarak yapacağımı, demirci olarak yaparım!”* (s.198) diyerek Ortaköy’e demirci olur ve burada ulusal uyanışı gerçekleştirmeye çalışır. Ne köydeki ağaların rüşvet denemeleri, tehditleri ne de kaymakam, milli eğitim memuru, parti başkanı, kumandanın bürokratik baskıları onu davasından yıldıramaz. O adeta tek başına halk için herkesle savaşıyor. Nitekim gittiği her yerde de halk tarafından sevilir, sahiplenir.

Öğretmen başta din olmak üzere manevi değerlere mesafelidir. Açıkça dinin kendini sarmadığını söyler. Hatta pek çoklarını sarmadığını fakat etraftan çekindikleri için bunu ifade edemediklerini savunur. Ona göre din insanları ezmekte, bastırmakta, güvenlerini öldürmekte, bir büyük destekleri olmadıkça, bir değere sahip olmadıkları inancını yerleştirmektedir. Hâlbuki tüm olup bitenler insanoğlunun, insan elinin, aklının eseridir. (s.38) O her şeyi akılla, pozitif bilimlerle ilgili görür. Köylünün yağmurla ilgili teslimiyetçi yaklaşımla sarf ettiği şu ifadeler onun dünyada cereyan eden olaylara karşı genel bakış açısını yansıtır: *“Ne yerden, ne gökten! Yağmur çok yağarsa sel olur. Az yağarsa kuraklık! Derelerin, ırmakların ağzına baraj yapabilirsen, ne sel olur, ne de kuraklık! Her şeyin bir nedeni var. Ateşi söndürmeden yatarsan yangın olur. Uyuzun nedeni pislik. Sıtmanın nedeni bataklıklar, sivrisineklerdir...”* (s.319-320) O tüm felaketelerin, insanı darda bırakan olayların ve durumların pozitif bilimler sayesinde üstesinden gelinebileceğini vurgular. Bunun için de eğitimi önceler. Okulu öne çıkartır. Okul ve eğitim sayesinde cahillik ortadan kalkacak, insanlar uyanacak ve haklarını arayacaktır. Bu yapılırken de “okul-cami” kıyaslaması daha doğrusu karşıtlığına işaret edilir. Yaşarköy’de kuşların oralarını buralarını gagalamalarına kutsallık atfeden ve onlara karşı gelmeyen köylülerle geçen şu muhaveresinden bunu rahatlıkla çıkartabiliriz: “ ‘Haha!...’ dedi Memiş. ‘Gökyüzünden gelen kuşlara dokunmak kolay görünüyor sana!...’

‘Dokunsanız ne olur peki?’

‘Tövbe de, tövbe! Çarpulursun!...’

‘Derdinizi anlar gibiyim: okulunuz yok sizin!’

‘Camümüz var!’

‘Kara sakal bir de imamınız varsa, tamam!...’

‘Tastamam!’

‘Sararmış yaprakları küflü kitaplarınız?’

‘Evet...’

‘İmam Efendi her Allah’ın günü, deli ırmakları bile uyutan sesiyle bu kitapları okur, okur, hepinizi uyutur tabii!...’ ” (s.318) diyen Öğretmen

köylülere kendi akıllarını ve kendi ellerini kullanmalarını ister. Kurtuluş İmam’da değil kendi ellerindedir: *“Gayret kendi elinizdedir; onları öpün!...”* (s.337) Okul-cami karşıtlığı doğal olarak “öğretmen-imam” karşıtlığını da gündeme getirir. Nitekim köyde anlatılan imam tipleri hep olumsuzdur. *“Başına al fes geçirmiş, fesin üstüne sarık dolamış. Kara sakalı çenesini örtmüş. Elinde üç devirli tespih var. Kanlı tek gözü iyice çukura çekilmiş. Sarı dişleri yosun tutmuşa benziyor.”* (s.324) tasvirleri bile imama ne gözle bakıldığının resmidir. İmamlar samimi değildir. Çıkarıcıdır. Mera sürer, ezilen halkın yanında değil ezenin safındadır. Halkı uyutur. Cahildir. Yeniliklere karşıdır. Kısacası olumsuz tiplerdir.

Sonuç olarak Onuncu Köy’ün Öğretmeni olumlu, ideal bir tip olarak sunulmuştur. O toplumcu gerçekçi anlayışın tipik bir ürünüdür. Her şeyi pozitif bilimlerle çözebileceğine inanmış, bu anlamda eğitimin gerekliliğini görmüş, her türlü mütegalibeye savaş açmış, kendi rahatını davası uğruna rafa kaldırmış, ülküsüne tam inanmış, ezilen halkı uyandırmaya azmetmiş bir Promete’dir. Sevim Karabela’nın tespitiyle Fakir Baykurt’un romanlarında yazarıyla en çok benzeyen roman kişisi Onuncu Köy’ün isimsiz öğretmenidir ve *“Fakir Baykurt’un romanlarındaki köy enstitülü köy öğretmenlerinin prototipidir. Fakir Baykurt’un diğer romanlarındaki olumlu öğretmen tiplerinin hepsi ondan izler taşır, ondan bir şeyler almıştır.”*¹⁸⁴

Kan Konuşmaz¹⁸⁵ 1912-1934 yılları arasında İstanbul’da tornacı Nuri Usta ile ailesinin başından geçenleri anlatır. Eser üç ana bölümden oluşur. Birinci bölümde Nuri Usta’nın Gülizar’la evlenmesi, ardından Birinci Dünya Savaşı ve mütareke yılları, Nuri Usta ve ailesinin işçilerle beraber emperyalizmle mücadele etmeleri anlatılırken ikinci bölümde on altı yaşına giren Ömer’in lise yılları ve Süheyla ile aşkı anlatılır. Son bölüm ise Yeşilçam sahnelerini aratmayacak bir tattadır. Hukuk fakültesini bitiren Ömer’in fizyolojik babasının Nuri Usta’ya arabayla çarpması sonucunda Ömer’in

¹⁸⁴ Sevim Karabela (Şermet), “Fakir Baykurt (Hayatı ve Romanları Üzerine Bir İnceleme), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2007, s.233.

¹⁸⁵ Nazım Hikmet, **Kan Konuşmaz**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1965). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

gerçek babası olarak kabul ettiği Nuri Usta'nın ayağının tekinin kesilmesi ve Ömer'in ilk davasında fizyolojik babası Seyfi Efendi'yi mahkûm ettirme çabası anlatılır.

Alemdar Yalçın romanın sosyalizmin uygulama boyutu bakımından büyük bir önemi olduğunu söyler. Ona göre *“Yazar her ne kadar açıklıkla söylemese bile, Birinci Dünya Savaşı ve mütareke yıllarında çalışmalar yapan Osmanlı Amele Cemiyeti ve gizli işçi örgütlemelerinden söz etmekte ve Nuri Usta sosyalizmin kuramsal bilgileri ile ilgili olarak hiçbir kitap okumamış olmasına rağmen, sağduyusu, sınıf bilinci ile sosyalizmi yaşamakta ve çevresine de yaşatmaya çalışmaktadır.”*¹⁸⁶

Romanın ana teması sınıf farklılığı üzerine kurulmuştur. Birinci sınıf, ikinci sınıf, birinci mevki-ikinci mevki, biz-siz karşıtlığı zemininde emekçi sınıf, kendi menfaatlerini kollayan zenginlere ve burjuvalara karşı öne çıkarılmıştır. Nitekim romanın başkahramanı tornacı Nuri Usta tematik bir güçle iş adamı Ali Bey, Nuri Bey ve asilzade zengin Seyfi Bey'in oluşturduğu karşı güç olarak adlandırılabilir. Bu direniş aynı zamanda emperyalizmedir. Nitekim mütareke yıllarında işgalci askerlere de karşı mücadele verir. Nuri Usta etrafını toplumcu, emekçi anlayışla aydınlatır. İşçi-işveren karşıtlığında sınıf çatışması ve sömürünün anlatıldığı romanda Ali Bey'in fabrikasında çalışan bir işçinin sarf ettiği şu cümleler romanın temel iletisini taşır: *“Ali Bey, dedi, benim kardeşim Kafkas'ta kakırdadı. Ben de buraya gelmeden önce üç yıl cephede idim. İki yara aldım. Sen ne yaptın? Kimin kimsen öldü mü? Evde şeker, yağ, gaz eksik oldu mu? Bir de karşıma geçmişsin açlığa, sefaletle katlanarak, kan akıttık filan diye tıraş ediyorsun?”* (s.162) Romanın adı olan “Kan Konuşmaz” ifadesi ise başka bir temadır. Önemli olan kan bağı, fizyolojik babalık değil şuur, gönül birlikteliğidir.

Romanda “aydın” meselesi daha çok sosyalist aydın ile burjuva aydını karşıtlığında irdelenir. Her ne kadar “sosyalizm-sosyalist aydın” ifadelerine açıkça başvurulmasa da bu aşikârdır. İdealize edilen isimler burjuva aydınlarını eleştiren, aksiyoner kişilerdir. Olumsuz, eksik bulunan burjuva

¹⁸⁶ Alemdar Yalçın, a.g.e., s.193.

aydınının temsilcisi Gâvur Cemal Hoca iken, sosyalist aydına örnek Tornacı Nuri Usta sayılabilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Nuri Usta bir aydından çok ideal sosyalist bir işçi kahramandır. Avukat Ömer, romanın büyük bölümünde çocuk olan son bölümde ise hukuk öğrencisi ve nihayetinde taze avukat olarak karşımıza çıkan sosyalist bir aydındır. Yine Nuri Usta'nın arkadaşı Sait Usta mücadeleci sosyalist kahramanları örneklerken, ademimerkeziyetçi anlayışı savunan Tevfik Şemsi burjuva aydınının başka bir ismidir. Şeyh Apturrahman da farklı tarikatların bileşimi olarak öne sürdüğü görüşlerle edilgen, menfaatçi, dindar(!) aydına karşılık gelebilir.

Romanın başkişisi tornacı Nuri Usta'dır. Eserin başında yirmi beş yaşında olan Nuri'nin bir gözü kördür. 1908'de Mekteb-i Sanayi'de iken çelik talaşıyla sağ gözünü kaybeden Nuri, anasının tek katlı evini satıp Üsküdar'da *"her türlü alât ve edavat-ı mihanikiye tamirhanesi"* (s.8) açar ve artık mahallenin Nuri Usta'sı olur.

Mahalleye yeni gelen gebe Gülizar, hizmetçi olarak çalıştığı Muzaffer Paşa'nın Göztepe'deki konağında evin oğlu Seyfi tarafından hamile bırakılmış, olayın öğrenilmesiyle uzaktan akrabası tefeci Zübeyde Hanım'ın Üsküdar'daki evine yollanmıştır. Gülizar hakkında ileri geri konuşulmasına, kötü kadın muamelesi yapılmasına, zayıf bir kadına sahip çıkma ve yardım etme duygusuyla karşı koyan Nuri, bir tartışmanın neticesinde daha yüzünü bile görmediği Gülizar'la evlenir. Zübeyde Hanım'dan kalan hatırı sayılı mirası Gülizar'ın da isteğiyle reddederler. Gülizar'ın çocuğu olur. Adını Ömer koydukları bu çocuğa Nuri Usta gün geçtikçe alışır ve kendi çocuğu gibi sever, yetiştirir. Karısına akşamları okuma yazmayı öğretir. Dürüst olan, kimseye boyun eğmeyen, herhangi bir odakla menfaat ilişkisi kurmayan Nuri'nin işleri kötü giderken Birinci Dünya Savaşı patlak verir. Onu Kasımpaşa'da tersane fabrikalarından birine gönderirler. Ailesini de buraya taşır ancak bitmeyen savaş yıllarında yeri geldiğinde ekmeği bile bulamaz olmuşlardır. Savaştan sonraki mütareke yılları ise daha feci geçmektedir. Günlerce iş arayıp bulamayan Nuri Usta hamallık yapar. Ardından gemilerde ateşçilik eder. Yorgunluk ve uykusuzluktan okumayı, düşünmeyi unutan

Usta'nın yardımına arkadaşı Sait yetişir. Ona tramvay deposunun tamirhanesinde iş bulur. Sait aracılığıyla "Emperyalizm, Milli Kurtuluş Hareketi" sözleriyle tanışır. Kendisi de Anadolu Hareketi'ne taraftardır.

Gramofonunu tamir ettirmek için Nuri Usta'nın dükkâna gelen Gâvur Cemal Usta, Nuri'nin ilk hocasıdır. Ona yol gösteren, Fransızca çalıştıran, onu kitaplarla tanıştıran, onun sorularını cevaplayan, olaylara ve durumlara felsefi bir boyutla yaklaşan Gâvur Cemal Hoca'dır. Bu vesileyle Nuri, Rousseau'dan Şekspir'e kadar geniş bir yelpazede okuyan, düşünen, tartan birisi olmuştur. Zaman buldukça onunla kitap okur, belli meseleleri tartışır. Fakat gün geçtikçe arada kalan bu burjuva aydınından farklı olduğunu anlayan ve diyalogu kesen Nuri, başka bir kimliği temsil eden Şeyh Apturrahman'la tanışmıştır. Lakin onun tasavvufa kayan görüşleri de Nuri Usta'yı tatmin etmez. Zira o da Gâvur Cemal gibi kendi dünyasına dalmakta daha çok nazari konularla ilgilenmektedir. Uygulamada eksik kalan, bu ve benzerleri yeri geldiğinde rüşvet alabilmekte, söylediklerinden farklı davranabilmektedirler. Kısacası burjuva aydınının kafası karışıktır. Çok da dürüst değildir. Fakat o, dünyayı değiştirecek, düzelterek somut şeyler yapmak istemektedir. Yönünü tam tayin edememişken ve yoksulluğun pençesinde düşünmekten uzak iken Sait ve Stoyan'la onların fikir dünyasıyla tanışır. Ve aradığı kişilerin bunlar olduğunun farkına varır. Sait belki kendi kadar okumamıştır. Çok şey bilmez. Lakin kendi ve kendi gibilere lazım olanı çok iyi bilir. En önemlisi kendi sınıfının, işçi sınıfının farkındadır ve bununla iftihar eder. İstanbul'daki yabancı askerlerin emperyalizmin elinden kaçıp memleketlerine dönmesi noktasında afişler hazırlayan ve buna benzer farklı çalışmalar yapan Bulgar Stoyan, Nuri'yi etkiler. Ona yazılı tarihin, sınıfların kavgası temeli üzerinde inkişaf ettiğini, diyalektizm ekseninde anlatmaya çalışır. Sait ve Stoyan artık aile dostu olmuştur. Sait'in getirdiği "Ana" romanı evde kutsal kitap gibi Nuri'nin yaşlı annesi, eşi ve oğlu tarafından okunur. Ailede bir şuur oluşur.

Nuri ve ailesi Sait, Stoyan ve arkadaşlarının emperyalizme karşı yaptığı mücadelenin bizzat içindedir artık. Ömer, dokuz yaşında mektepte

iken tramvay grevinin sonunda Nuri Usta'nın sekiz arkadaşıyla işten çıkarılması, Gülizar'ın tütün fabrikasında çalışmasına neden olur. Bu sıralarda takip edilen Nuri Usta tutuklanır. Üç gün sonra bırakılır.

Beş altı yıllık bir zaman atlanarak (1928) Ömer'in lise yıllarına gidilir. Nuri Usta, Ömer'e gerçek hikâyesini anlatır ve isterse varlıklı zengin babasına gidebileceğini söyler. Fakat durumu zaten bilen Ömer babasının Seyfi Bey değil Nuri Usta olduğunu söyler. Ömer'le gurur duyan Usta'nın, romanın sonunda Seyfi Bey'in arabasının çarpmasıyla sağ ayağı kesilir. Lakin o, Ömer'in fizyolojik babası Seyfi Bey'e karşı kendisini savunma bahtiyarlığını yaşar.

Kendi kendini eğiten Nuri Usta'nın en önemli yanı toplumcuğudur. Okuduğu kitaplarda bile buna dikkat eder. Ona göre okunanların, yapılanların topluma, insanlığa bir faydası dokunmalıdır. *"Ben tornacılığı laf diye değil, yaşamak için yapıyorum. Okumak da, öğrenmek de laf için değil, yaşamak, yaşamakta yardımını görmek, anlamak, anladığını hemen hayata geçirmek için değil midir?.."* (s.42) diyen Usta hayata bu pencereden bakar. O, Gâvur Cemal Hoca ve onun gibi kafası karışık, sözde en sol oldukları vakit pratikte en sağa yanaşmış küçük burjuva münevverlerini beğenmez. Cemal Hoca'nın kendisini münevver düşmanı olarak suçlamasına, *"Ben topyekun münevver düşmanı değilim... Bak benim oğlan da avukat olacak, ama bize faydalı münevver..."* (s.216) cevabını verir. Onun öfkesi hiçbir şey yapmayan, günübirlik yaşayan, davası olmayan burjuva aydınlarıdır. Nitekim o, oğlu Ömer'i toplumcu bir aydın olarak yetiştirmek için elinden geleni yapar.

O, hâlihazırdaki politik çekişmelerden de hazzetmez. Ne İttihatçı ne de İtilafçıdır. O Tornacı Nuri Usta'dır. Kendisine yöneltilen "Necisin?" sorusu karşısında şöyle bir cevap verir: *"Benim Sanayi Mektebi'nde bir arkadaşım vardı. Adı Ahmet'ti. Eli işe yatkın, şarkı söylemesini sever, ateş gibi delikanlı. Benden bir sene sonra, birincilikle şahadetname alıp mektebi bitirdi. Dul anasının beşbiryerdelerini satıp bir dükkân açtı. Balkan Harbi'nde askere aldılar. Dükkânını kapattı. Balkan Harbi'nden döndüğü vakit dükkânı yanmış ve sağ kolu omuz başından kopmuştu. Şimdi siz, dükkânsız ve kolsuz*

Ahmet'e sorsanız, deseniz ki: İttihatçı mısın, İtilafçı mı? Ne cevap verir? Harbe İtilafçılar zamanında gitti, harpten İttihatçılar zamanında döndü. Harp sağ kolunu aldı. Yanan dükkânın yerine ne İttihatçılar, ne İtilafçılar, ona dükkân açarlar. Şimdi bizim Ahmet İttihatçı mı olmalı, İtilafçı mı?" (s.73-74)

Bahsi geçen Ahmet üzerinden Nuri Usta toplumu sorgular: *"Ahmet sarhoşsa, Ahmet tembelse, Ahmet yılmışsa kabahat onun değildir. Her koyunun kendi bacağından asılacağını söyledikleri bu dünyada Ahmet'in bir tarafa asılmak için bacağı yok. Ama kim onu bu hale getirdi? Kendisi mi? Hayır! Kim? Ve onu bu hale getiren şimdi nerededir? Niçin gelip Ahmet'i kurtarmıyor?" (s.90)* Bu soruların bulunamayan cevapları onu yaralar. İşini bilenler, parası olanlar bedel verip askere dahi gitmezken vatan için gazi olanlar sahipsizdir. Ezilenler, sömürülenler için bir politika üretilmemektedir. O, romanın tezine uygun olarak sınıf farklılığını sık sık dillendirir. Kendisinin de işçi olması nedeniyle daha çok işçi-işveren ekseninde bu çatışma ele alınır.

Onda isyan teması da vardır. O, her türlü emperyalizme, haksızlığı, duyarsızlığa karşı öfkeyle, *"dövüşmek ister"* (s.149) gibi bakar. İnsanca yaşama, emperyalizme ve kapitale karşı şahsiliğe kapılmadan ailece mücadele ederler.

Dine ve metafizik değerlere ilgisizdir. Günler süren gözaltıdan döndükten sonra bu beklenilmeyen dönüşü ustanın anası üst üste, durup dinlemeksizin okuduğu surelere hamledince, *"Darılma ama, anacığım, dedi, evde bir şeyler bulmadıkları ve tabanlarımın altı sopaya, gözlerim uykusuzluğa dayanıklı olduğu için yakayı sıyırdım."* (s.210) itirazında bulunur.

Alemдар Yalçın, Nuri Usta için şu değerlendirmede bulunur: *"Romanda Nuri Usta, romanın hiçbir bölümünde söylenmemiş olsa da, inanmış bir sosyalist usta olarak çizilmiştir. O kadar ideal bir kahramandır ki sosyalizmin savunduğu bütün ilkeleri adeta sağduyusuyla bulmakta, titizlikle bünyesine taşımaktadır. Tereddütleri, zaafı ve acıları yoktur. Konuşma ve tartışmalarında kendinden emin ve bilgilidir... Böyle bir olgunlaşma sürecini*

*nasıl kazandığını yazar bize anlatmaz, ancak yazarın, roman boyunca yoğun bir sınıf bilinci oluşturma çabası içinde olduğunu görürüz.*¹⁸⁷ (s.192)

Görüldüğü üzere mert, gururlu, kimseye minnet etmeyen, kendi ekmeğini başkasına verecek kadar yardımsever, idraki kuvvetli, sezgisi güçlü, akılcı, dine ve bazı metafizik konulara mesafeli, sarhoşluktan hoşlanmayan ideal bir kahraman olarak resmedilen tornacı Nuri Usta fikrilerinden çok yaşantısıyla, mücadelesiyle, karakteriyle sosyalist bir kahramandır. O tipik bir aydın olarak değerlendirilmeyebilir. Düzenli bir okul hayatı olmamıştır. Lakin sezgilerinin güçlü olması, zekâsı, çabası, olayları sağlıklı değerlendirmesi, inanmışlığı, her şeyden öte sağlam karakteriyle idealize edilmiştir. O, toplumcu gerçekçilerin “olumlu kahraman” kategorisine giren ideal, sosyalist bir işçi kahramandır.

Ömer 1912’de doğar. Ömer’in annesi Gülizar, hizmetçi olarak çalıştığı Muzaffer Paşa’nın Göztepe’deki konağında evin oğlu Seyfi tarafından hamile bırakılır. Olayın öğrenilmesiyle uzaktan akrabası Zübeyde Hanım’ın Üsküdar’daki evine yollanır. Gülizar’a kötü kadın muamelesi yapılırken Nuri Usta onunla evlenir. Birkaç ay sonra Ömer dünyaya gelir. Çocukluğu Kâğıthane’de geçer. Baba dediği, çok sevdiği Nuri Usta’nın işçi, emekçi arkadaşlarını çok sever. Kendisi de yoksul, çalışma mecburiyetinde olan çocuklarla arkadaşır. Mütareke yıllarında daha küçük bir çocukken İstanbul’da emperyalizme karşı afişler dağıtır. Gizli, yasaklı işlerde büyük bir insan edasıyla babasına ve onun arkadaşlarına yardım eder. Kendince küçük casusluğu oynar. On dört yaşında iken annesinin başından geçenleri öğrenir. Ama o bunu etkilemez. Zira onun babası Nuri Usta’dır. Lise yıllarında kendi sınıfından saymadığı, halis küçük burjuva kızı diye nitelendirdiği, babası bürokrat olan Süheyla’ya utanarak âşık olur ve birlikte çıkmaya başlarlar. Onu kendi safına çekmeye çalışır. Lakin ailesinin İzmir’e taşınmasıyla Süheyla zengin bir adamın oğluyla evlenir. Sonrasında da Seyfi Bey’in metresi olacaktır.¹⁸⁸ Liseden sonra, ninesinin ölürken onun avukat olmasını

¹⁸⁷ Alemdar Yalçın, **a.g.e.**, s.192.

¹⁸⁸ Aslında Süheyla’nın durumu romanlarda sık rastlanan bir sahnedir. Fakat burada biraz daha farklı okunabilir. Zira Ömer burjuvazi sınıfından diye reddettiği ama kalbine söz geçiremeyip sinamaya

istediği için Darülfünunda Hukuk Fakültesine girer. Burada kendi “sınıf”ından arkadaşlıklar kuran Ömer, mezun olur. Avukatlık stajını tamamlar. Yazıhane açar. Yeşilçam sahnelerine denk olan ilk davası, babası Nuri Usta’nın ayağının tekinin kesilmesine sebep olan kazanın faili fizyolojik babası Seyfi Bey’i hapse attırmaktır.

Romanın adı olan “kan konuşmaz” ifadesinin sahibi Ömer’dir. Onun fizyolojik babası fabrika sahibi, insanları sömüren, ahlaksız Seyfi Bey’dir. Seyfi Bey’in, annesini hizmetçi iken kirletip sokağa atmasına karşın bu mağdur kadına sahip çıkan ve onunla evlenen Nuri Usta, onun için gerçek babadır. O, Seyfi Bey’i babası olarak kabul etmez, onu sevmez. Bu “*anasını ve kendisini bıraktığı için değil, Nuri Usta, Stoyan, Sait olmadığı için*”dir. (s.219) Yine Seyfi Bey’den “*babamı, sahici babamı, kafamı, yüreğimi, insanlığımı yapan babamı, Nuri Ustayı çiğneyen, ayağını kesen adam*” (s.290) şeklinde bahseder. Onun için önemli kan bağı değil gönül bağıdır. Aynı tarafta olma, dünyaya aynı pencereden bakmadır. O, Seyfi Bey’i “*benim dünyamdan başka, benim dünyama düşman bir dünyadan*” (s.290) diye tanımlar. Romanın sonunda Seyfi Bey’in Ömer’e gelerek kendisinin onun kanından olduğu ve davadan çekilmesi gerektiğini söylemesi üzerine verdiği şu cevap -ki roman bu cümlelerle sonlanır- eserin iletisi olan sınıf bilincine güçlü bir vurgudur: “*...Zira beşeri alçaklıklar karşısında feryatları kanlar değil, şuurlar koparır... Siz artık lütfen burayı terk ediniz. Ve ömrünüzün ötesinde mümkün ise şu gerçeği öğreniniz: ‘Kan Konuşmaz.’*” (s.297) (Önemli olanın kan bağı değil kafa birlikteliği, ideal ortaklığı olduğu düşüncesini benzer bir yaklaşımla Korsan Çıkmazı’nda Meli de dillendirir. O, onu doğuran annesi yerine onun kişiliğini inşa eden halasını tercih eder.)

Ömer’i, Nuri Usta iyi yetiştirir. Ona kendi beğendiği kitapları okutur. Fransızcasını geliştirir. Hayatıyla örnek olur. Zaten Ömer babasını ve

karar verdiği Süheyla’yı kendi sınıfına çekmek istemiş lakin onların taşınmasıyla bu akim kalmıştır. Sonrasında Süheyla ailesinin bulunduğu yine burjuva çevresinden zengin birisiyle evlenmiş akabinde eşinin, Seyfi Bey’in fabrikasında müdür olmasıyla İstanbul’a gelmiş en sonunda da bu genç, güzel, evli kadın kocasının patronuna metres olmuştur. Böylece yazar, kişilerin her ne kadar iyi niyetli olsa da çevresi, sınıfı doğru insanlardan oluşmuyorsa onların baştan çıkartılacağını vurgular. Bu da yazarın yoğun olarak işlemeye çalıştığı sınıf bilincini destekleyen bir argümandır.

arkadaşlarını çok sevmekte onlar gibi olmak istemektedir. Onun çocukluğu ve gençliği toplumu aydınlatma, emeği koruma adına gerçekleştirilen mücadelelerin içinde geçer. O çekirdekten sosyalisttir.

Yer yer yazarın sözcülüğünü de yapan Ömer, yaşına göre fazlaca olgun, bilgili ve hesaplı biridir. Nerden ne geleceğini iyi süzer. Süheyla'nın ona *"Dehşetli hesabi bir ahlakınız var."* demesi üzerine şunları söyler: *"Hesabi sözünden ne kastedtiğinizi bilmiyorum. Bu, eğer insanın her attığı adımda kendi şahsi menfaatlerini hesap etmesi ise. Hayır... Ben hesabi değilim... Ama insan bu büyük kavga içinde, o kavga hesabına hesabi olmalıdır, realist olmalıdır manası varsa sözünüzde... Evet... Hesabiyim..."*

(s.229) Zaman zaman yaşından beklenmeyecek ölçüde yerinde tespitler ve slogana kayan güzel sözler de söyler. *"Kafamın anlaşılamayacağı bir kıza yüreğim tutulmuş diye kafamı kurban mı edeyim."* (s.226) gibi. Yine arkadaşı Cevat'ın nazariyeyi küçümsemesi üzerine dile getirdiği şu cümleler de kayda değerdir: *"Nazariye hayattan, pratikten, kavgadan ayrı olduğu zaman palavradır. Fakat nazariyesi olmadan kavga da mağlup olur. Nazariye hayata, pratiğe girdiği vakit kuvvettir. Hasta, hastalığına bilir ama onu tedavi eden doktordur. Sen hasta olarak yalnız ıstırap çekersin. Bu ıstırapa kızsarsın. Fakat bu ıstırapı geçirmek için aynı zamanda doktor da olmaya mecbursun... Kitapsız kavga, kavgasız kitap olmaz..."* (s.243)

Ömer'deki en önemli taraf sınıf bilincidir. O sık sık telaffuz ettiği burjuvaziye karşıdır. Yazar açıkça söylemese de Ömer, babası Nuri Usta gibi burjuva aydınının karşısında duran sosyalist aydındır. O Nuri Usta'nın mektepli ve genç halidir. O hem gençliğin heyecanını, coşkusunu hem de akli, bilgiyi bünyesinde barındıran idealize edilmiş bir tiptir.

Nuri ve Ömer çizgisindeki bir diğer isim de Sait'tir. O, Nuri Ustagillerdendir. O ilerici, sosyalist bir işçidir. Kendi menfaatlerini bir yana bırakıp emperyalizme karşı örgütlü olarak, şuurla, ısrarla çalışır. O ideal bir kahramandır. Nuri Usta'nın yoldaşdır. Zaten onun romandaki rolü Nuri'ye bu yolda yardımcı olmaktır. Nuri'nin anlatımıyla Sait, *"her şeyden önce kendine ve kendi gibilere lazım olan şeyleri çok iyi bilir. Sait amele oluşundan"*

müteessir değildir. Bilakis amele olmayanlara karşı tepeden bakar, onların bir ağacın üstündeki mantarlar gibi görür.” (s.134)

Farklı arayışlara giren sezgisiyle sosyalist bir düşünceye sahip Nuri'yi İstanbul'da örgütlü çalışan bir işçi hareketine dâhil eder. Ona okuması için kitaplar getirir. Kendisi çok okumuş birisi değildir. Onu daha bilgili sosyalist aydınlarla tanıştır. Aile dostu olur. Ömer'in kahramanlarından. Hapse girer ama burada da bol bol okur. Şikâyet etmeden yılmadan mücadelesine devam eder. Onun aklından ziyade yürekliliği öndedir. Sarhoş arkadaşına *“Bir kadeh rakıdan vazgeçmeyenlerin büyük kavgalara girişmeye hakkı yoktur.” (s.286)* diyebilecek kadar inanmış toplumcu gerçekçi birisidir.

Nazım Hikmet'in bir diğer romanı **Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim**¹⁸⁹ büyük ölçüde otobiyografik bir yapıttır. Sanatçı, romanın ana karakterleri olan Ahmet ve İsmail'i otobiyografik özelliklerle donatmıştır. Bu isimler, yazarın kendisi gibi devrim davasına kendilerini tamamen adanmış, mücadelenin amacını iyi bilen ve yaşamlarının sonuna kadar ideallerine bağlılıklarını yitirmemiş kişilerdir.

Romanın anlatımında iç içelik söz konusudur. Esasen romanda başkişi Ahmet'in, İsmail'in İzmir'deki evinde geçirdiği yaklaşık üç aylık zaman dilimi anlatılmış olsa da geriye ve ileriye gidilerek eserde üç farklı devre anlatılmaktadır. İlki bu üç aylık İzmir ayağı (1925), ikincisi Ahmet'in Moskova'da geçirdiği yıllar (1923-1924), üçüncüsü de İsmail'in hapis yıllarıdır (1928'den atlayarak 1950'ye kadarki süre). Romanın teması, tarihsel diyalektizmin *“Tarih sınıfların çatışmasıdır.” (s.65)* ilkesinden hareketle komünist düzene geçmek için işçilerin bilinçlendirilmesi ve bütün dünya işçilerinin birleştirilmesi fikrinin temellendirilmesidir. Dünya insanlığının sınıf farkı, sömürü olmaksızın gerçek mutluluğa ermesi sadece komünizme geçmekle mümkündür. Bu arzu dile getirilir: *“Tek aç insan kalmayacak, tek işsiz yok. Okuma yazma bilmeyen de yok, patrondur, işçiydi, köylüydü, polisti, jandarmaydı da yok, senden korku, benden korku da yok, çalış istediğin*

¹⁸⁹ Nazım Hikmet, **Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

kadar. Ye, iç, oku, yaz, keyfine bak istediğin kadar.” (s.85) Bunun için de yılmadan, korkmadan çalışmak gerekir. Bir başka ileti de -kitabın adında da geçen- dünyanın her türlü sıkıntısına rağmen “yaşamak güzeldir” düşüncesidir.

Romanda aydın olarak anlatılan kişiler, komünist faaliyetlere katıldığından dolayı takip edilen, sürgün edilen, hapsedilen, işkence edilen sosyalizmin inanmış dava erleridir. Bunlardan iki isim öne çıkar. İlki Nazım Hikmet’in hayatını sunan, romanın başkişisi Ahmet’tir. İkinci isim de Ahmet’in dava arkadaşı İsmail. İsmail’de de Nazım Hikmet’in hayatıyla örtüşen noktalar vardır. Özellikle mahpusluk dönemleri.

Ahmet’in hayatı büyük ölçüde Nazım Hikmet’in hayatıdır. Roman, Ahmet’in, Moskova’dan İstanbul’a döndükten sonra arkadaşlarıyla beraber çıkardıkları bir gazetenin komünist faaliyetlerden dolayı kapatılması, akabinde de tevkifata başlanmasıyla İzmir’e eniştesi Şükrü Bey’in evine gelmesiyle başlar. Sene 1925’tir. Eniştesinden gerekli ilgiyi göremeyen Ahmet dava arkadaşı İsmail’in evinde bir çukur içinde saklanır. Belli akşamlarda İsmail ve başka arkadaşlarla toplantılar tertip edilir. Durum değerlendirilmesi yapılır. Ahmet bu toplantılar dışında evde hatta evin içindeki çukurda yaşamaktadır. Burada kitap ve günlük gazeteleri okur. Resim yapar. Böyle geçen bir ayın dışında bir defalığına gündüzleyin dışarı çıkar ve bir köpek tarafından ısırılır. Ahmet kuduz aşısının yapıldığı yegâne yer olan İstanbul’a gitmeyi kabul etmez. Artık onun için ızdıraplı ve korkulu bir kırk gün geçer. Odada, geçen her günün ardından bir çizgi çeker. Aynı zamanda bu çizgiler eser için ara bölümler oluşturmuştur. Çukurun içinde, hayattan soyutlanmış, her an polis tarafından tevkif edilme endişesine bir de “Kuduracak mıyım?” korkusu eklenmiştir. Ahmet için zorlu bir süreç olur bu devre. Sık sık geçmişini hatırlar. Zaten eserde geçmiş, hâl ve gelecek aynı anda verilir. İnebolu üzerinden Anadolu’ya büyük bir sevinçle geçişi, (1921) Ankara’ya ulaşması ve burada hayranlık duyduğu Mustafa Kemal’le tanışması, mebus olan teyze oğlunun ona teklif ettiği rahat iş imkânlarını kabul etmeyerek tekrar Anadolu’ya geçip Bolu’da öğretmen olması,

sonrasında Trabzon üzerinden Batum'a oradan da Moskova'ya gidişi, buradaki üniversite yılları, Anuşka'yla olan aşkı ve sonrasında "Aydınlık" dergisinde çalışmak üzere İstanbul'a dönmesi, gazete çıkarması ve gazeteyi sokak sokak dolaşarak satması, nihayetinde de komünist faaliyetlere katıldıklarından dolayı gazetenin kapatılması hatırlamalarla anlatılır. Kırk günün bitmesi ve kuduz olmadığının anlaşılması üzerine Balıkesir'e gitmek üzere yola çıkmasıyla roman biter. Romanın sonunda 1950 yılına gelinerek Ahmet ve arkadaşlarının durumu anlatılır.

Ahmet emekçidir. Sermayeye, özel mülkiyete, ekonomik araçları elinde bulundurup insanları sömürenlere karşı öfkeyle bakar. O, romanın sonunda Nazım Hikmet'in "Emekçiyim" şiirini okur:

"Emekçiyim,

Sevdayım tepeden tırnağa,

sevda: görmek, düşünmek, anlamak,

sevda: doğan çocuk, yürüyen aydınlık,

sevda: salıncak kurmak yıldızlara,

sevda: dökmek çeliği kanter içinde,

Emekçiyim,

sevdayım tepeden tırnağa..." (s.168)

Ahmet tüm sosyalistler gibi materyalisttir. Dine ve manevi değerlere mesafelidir. O İslamiyetle arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlar: *"Yatılı okuldan çıktıktan sonra -orada namaz, oruç zorunluydu- namazı da, orucu da bıraktım. Kuran'ı da hiçbir zaman doğru dürüst okuyamadım. Esresi, üstünü, şeddesi, yardım edeceğine, hep şaşırttı beni. Ama dindardım. Daha doğrusu, Allah'ın var olmayabileceğini düşünmemiştim. Sonra bir gün Allah'ın varlığını, yokluğunu değil de, dindar adamın tanrıdan mükafat beklediği için, cennete girmek için, ölümsüz bir hayata kavuşmak için sevap işlediğini ve cezadan, cehennemden korktuğu için günahattan kaçtığını düşündüm. Dindar adamın bu hürriyetsizliği, bu bencilliği, hiç dindar olmamışım gibi şaşırttı beni. Ahmet o gün bugündür bütün işlerini mükafat kaygısıyla ceza korkusunun dışında yapmaya çalıştı. Yakamı tanrının elinden kolayca sıyrmanın nedenlerinden*

biri de, Anadolu din adamını, işinin üstünde görüp tanımamdır. Bu adam, ne Mevlevi dedeme, ne de yatılı okulda dinbilgisi öğreten, kravatlı, penseli hocamıza, hatta ne de bizim Üsküdar'daki mahalle camiinin nüktesever imanına benziyordu. Bu adam, masallardaki ejderha gibi çeşmenin önüne oturup suyunu kesmişti. Yanında, cahilliğin, batıl itikatların, ikiyüzlülüğün, hoşgörmezliğin, karanlık bir terörün sancağı dalgalanıyordu.” (s.10-11)

“İnsanda akıl var şuur var, hele komünistte... Ben şair olsaydım, yürek sözünü kullanmazdım... Şair olsaydım, sevda şiiri yazmazdım.” (s.75) diyen Ahmet, dünyada yaşanan haksızlığı, açlığı, zulmü, ölümü önceler. Aydınlar, sanatçılar her şeyden önce bunlarla mücadele etmelidir. Çünkü dünyada yaşayanların büyük çoğunluğu ezilmekte, mutsuz bir şekilde ömür sürmektedir. İhtilaller yapan, barikatlar kuran yığınlar bu mücadele uğruna savaşırken aydınlar da burjuva alışkanlıklara sapmadan bu direnişe katılmalıdır.

Ahmet, duygu ve düşünce dünyasını şekillendiren kimi isimleri öne çıkartarak bunlarla ilgili fikirlerini paylaşır. Bunlardan belki de en önemlisi Türkiye Komünist Partisinin ilk merkez komitesi başkanı olan, *“Yeryüzünde en çok saydığım, daha önemlisi, sevdiğim adamlardan biri.” (s.72) diye nitelediği Mustafa Suphi'dir. Onun için şu değerlendirmeyi yapar: “Halkımın yetiştirdiği en akıllı adamlardandılar. Yalnız en akıllı değil, en yiğit, en Türk. Topraklarımızı, bu topraklarda yaşayan yarı aç, yarı tok ve sıtmadan kırılan ve trahomdan kör olan ve çaputlar içinde dolaşan ve ufacık öküzleriyle taşlı tarlaları süren ve dört yıl, dört cephede, bit içinde kanını döktükten sonra yeni yeni cephelerde dövüşen halkımı kim sevdi onlar kadar? İnsandaki güzele, iyiye, umuda kim inandı bizde onlar kadar?” (s.73) Mevlana'dan “Bir büyük şair var, mistik, ama çok büyük.” (s.) diye bahseder. Onun mistisizmini, sevgilisi Anuşka'ya anlatmaya çalışır. Engels'i hatırlar: “Yeryüzünün en akıllı ihtiyarlarından biri, en delikanlı romantiği de...” Moskoava'dan üniversite*

arkadaşı olan Çinli Siyau'yu¹⁹⁰ sık sık telaffuz eder. Onun vatan sevgisine ve insanlığına hayranlığını dile getirir.

Bir devrimci olan Ahmet, düşmanlarını şöyle sıralar: *“Kimseye düşman değilim. Mustafa Suphi'yi öldürtenlerden, öldürenlerden başka, bir de sömürücü sınıflardan, ama yalnız bizimkilerden değil, yeryüzünün bütün sömürücü sınıflarından; faşistlerden, emperyalistlerden, Lenin'i yaralayan karıdan, bir de Kolçak'tan, Denikin'den, Anuşka'nın babasını öldüren iri gözlü, sarışın subaydan, sağcı sosyal demokratlardan; Yunan Kralı Konstantin'den ve Averof'tan ve İzmir'i yakan Yunan ordusundan ve İstanbul'dan Anadolu'ya kaçarken gümüş renkli çeliklerin dibinden geçtiğimiz İtilaf devletleri donanmasından. Hepsi bu kadar sanırsam. Unuttuklarım olabilir. İstiklal Mahkemesi'nden başka hiç kimseye düşmanlığım yok.”* (s.81)

O sosyalizmi her fırsatta dile getirir. Zira kurtuluş ondadır. Moskova yıllarında onu en çok etkileyen şeylerin başında *“dilini bilmediğin, geleneklerini, göreneklerini bilmediğin bir yere düşüp de orada kendini yaban duymamak...”* (s.93) gelir. Dünyanın farklı yerlerinden gelme insanlar kardeştir, yoldaştır, dava arkadaşıdır. Fakat yine de kişinin kendi vatani başkadır. Ahmet bu güzelliklere rağmen kendini gurbette hisseder: *“Gün oluyor, memleket aklıma gelmiyor, ama sonra, durup dururken çarpıyor kokusu burnuma. Bu kokunun içinde yaşıyorum günlerce, haftalarca, hasretle, acıyla, kimi kere ağlamaklı olarak.”* (s.147)

Ahmet bugün çokca tartışılan bir konu olan Kürt meselesine dair tespit ve önerilerde de bulunur: *“Kürt isyanı patlak verince, ‘Bu böyle basit eşkıya hareketi değildir,’ diye bir biz yazdık. ‘Kürt beylerinin, şeyhlerinin toprağını Kürt köylüsüne hemen dağıtmalı,’ dedik. ‘Bu işte İngilizlerin, halifecilerin parmağı varsa, bu parmak kökünden ancak böyle kesilir,’ dedik. ‘Kürt halkıyla Türk halkının arasına kan girmemeli,’ dedik. Dedik oğlu dedik. Dedik de ne oldu?’* (s.21)

¹⁹⁰ Nazım Hikmet ile Siyau Moskova'da “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi”nden arkadaşlıklar. Yurtta aynı odayı paylaşmışlardır. Nazım Hikmet onun ölüm haberinden çok etkilenir. Onun için şiir yazar. Bir kitabının adı da “Jakond ile Siyau”dur.

O, bir yerde de “ahiler”i bir çeşit Bolşeviklik olarak nitelendirir. Onların kurduğu esnaf, köylü cumhuriyetin sosyalizmle örtüştüğünü ifade eder. (s.57)

Sonuç olarak Ahmet ideal sosyalist, genç bir aydındır. “*Türküm, politik göçmenim, komünistim.*” (s.41) diyerek kendi kimliğini özetler. Her sosyalist gibi emperyalizme düşman, emekçi, halkçı, mücadeleci, insanı, vatanını, dünyayı seven ve bu uğurda olumsuzluklara direnen olumlu bir tiptir. Ama romanda sadece dava adamı kimliğiyle anlatılmaz. Aşkları, üzüntüleri, buhranları gibi karaktere değen yönleri de verilir.

Ahmet’ten sonraki ikinci kahraman İsmail’dir. O, Ahmet’in dava arkadaşısıdır. Aynı fikirleri paylaşır. İzmir’de Ahmet, onun evinde saklanır. Zaman zaman oradaki sosyalist arkadaşlarıyla toplantı yaparlar. Yazar, İsmail’le daha çok komünistlerin haksız yere hapishane ve mahkeme köşelerinde işkenceye maruz kalmalarını anlatır. Fakat bin türlü işkenceler, baskılar onu yıldırmamış, ülküsünden vazgeçirememiştir. O, bu yönüyle idealize edilmiştir. Onun mahkûmluk dönemleri yazarın hayatıyla örtüşür. Hapishaneler ve tarihler paraleldir.

Romanda İsmail’in hayatı sıçramalarla verilir. Onun ilk yakalanışı ve “Diyarbakir Hapisanesi”ne sürülmesi 1928’dedir. İki yıl yattıktan sonra çıkar fakat 1931’de tekrar yargılanıp Bursa Hapisanesi’ne sürülür. Burada Neriman’la tanışır. 1933’te aftan yararlanır. İstanbul’a döner. Hücre toplantılarına katılır. Beyannameler hazırlayıp geceleri duvarlara yapıştırır. İş arar. İstanbul’da oturan Neriman’la arkadaşlıkları ilerletir. Lakin tekrar yakalanır ve hapse gönderilir. İstanbul’da bu, birkaç defa tekrar eder. 1938’de Ankara’da askerî cezaevinde zorlu bir tecrit döneminden sonra İç Anadolu’da bir hapishaneye sürülür. Hapishanede Neriman’la evlenir. Kendisi kırk yaşlarında, Neriman ise yirmi sekiz yaşındadır. Neriman, öğretmen olarak geldiği bu yerde öğretmenler arasında çıkan bir tartışma ve kocasının komünist diye kötülenmesi üzerine öğretmenin tekine tokat atarak okuldan ayrılır. Terzilik yaparak kendisine evlatlık aldığı Emine’ye ve İsmail’e bakar. Yine bu yıllarda İsmail’in annesi onu görmek için geldiği hapishanede kalp krizinden ölür.

1943'te dışarı çıkar. Neriman ve Emine'yle birlikte İstanbul'a döner. O yine boş durmaz. Komünist faaliyetlerden dolayı yine tutuklanır. O, içeri girdiğinde Emine iki aylık hamiledir.

Karısı Neriman'la tanışmaları ve ardından evlenmesi, kendisine aşkla bağlanan Neriman'a sınıf şuurunu aşlamaya çalışması romanda İsmail'e verilen bir görev gibi durmaktadır. O, "Bizler sadece kendi rahatımızı düşünemeyiz." Mesajını somutlar. Nitekim bir gün Neriman'a masallardaki bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir Arap'tan ne dileyeceğini sorar. Sadece bahçesi olan küçük bir ev ve kocasının bir daha hapse atılmaması cevabı karşısında *"Tam bir küçük burjuvalık."* (s.101) der ve aç insanlar oldukça şuurlu insanların kendi duvarları içinde mutlu yaşayamayacağını, mücadele edilmesi gerektiğini, gerekirse bu uğurda hapsilere de girileceğini belirtir.

O, her türlü sömürüye karşıdır. Mesela kadınları sadece erkeklerin, kapitalin elinden değil *"çamaşır leğeninin, mutfakın sömürsünden de kurtarmak gerektir."* (s.97) düşüncesini savunur.

Onun vasıtasıyla hapishanedeki komünistlerin kurduğu "komün"lerden yiyecek, içecek, sigara, para, kime ne gelirse ortak kullanıldığından övgüyle bahsedilir. Yine hapishanede kaldığı yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nı çat pat Rusçasıyla radyolardan takip eder. Sovyet ordusunun zafer haberleriyle sevinir ve *"Bu ordu senin ordun, bu ordu benim ordum, / Bu ordu bizim ordu, Emekçilerin ordusu... - Hay anasını, hay anasını, dünya güzel be kardeşim."* (s.129) sözleriyle dava ile ne kadar bütünleştiğini ve her şeye rağmen ileriye dönük ümitlerini ortaya koymuş olur.

Neticede İsmail, bir devrimci olarak romanda sınıf çatışmasına dikkat çeker. Bunun için de insanları, rahatlarını düşünmeden her şeye rağmen -eş, çocuk, anne, sağlık...- mücadele etmeye davet eden sosyalist bir aydındır. O da Ahmet gibi toplumcu gerçekçilerin olumlu kahramanına örnek bir tiptir. Aynı zamanda emperyal düzenin sosyalistlere yaptığı cefanın, eziyetin de bir göstergesi olarak sunulmuştur.

Kaplumbağalar¹⁹¹, Ankara yakınlarındaki altmış hanelik Tozak köyünde geçer. Tozak bozkırın ortasında, susuz, gölgesiz, bakımsız, yoksul bir Alevi köyüdür. Tozak halkı devlete ve kanunlara saygılı cahil, fakir ama kanaatkâr insanlardır. Eser, köyün eğitmeni Rıza'nın öncülüğü ile yaşlı bilgesi Kır Abbas ve Muhtar Battal'ın desteğiyle tek bir ağacın olmadığı Tozak köyünde, köylünün elbirliği ve mücadelesiyle kullanılmayan taşlı bir araziye ıslah edip beş yılın sonunda üzümlerini yiyebildikleri bağa sahip olmaları ve ertesi yıl bağın hazine arazisi olduğu gerekçesiyle köylünün elinden alınışını anlatır.

Romandaki temel ileti devletin bürokrasi çarkları içerisinde görevini yapamadığı, topyekûn kalkınma için hayati öneme sahip köyün ve köylünün kalkınması noktasında eksik kaldığı hatta yerel çabalarla yapılan hayırlı işlere de mani olduğudur. (Bu bağlamda romanda köylülerin zaman zaman “Ankara'nın yoluna” bakmaları leit motif olarak da algılanabilir. Zira Ankara devleti temsil eder. Lakin Ankara'ya çok uzak olmayan bu köy devletin şefkatli, yardımsever, gerçekten köylüsünü yurttaşını düşünür halinden epey uzaktır.) Köylü-kasaba, çiftçi-memur, halk-devlet ikileminde var olan olumsuzluklar gösterilmeye çalışılır: *“Kasabanın yolları taştan. Memurların ekini, orağı yok. Güneşi, sıcağı yok. Ay otuz, aylık doksan dokuz. Git köye yolluk, dön kasabaya yolluk! Avratların çok işi yok. Kızlarını koymuşlar kapının taşına, sakız çiğnerler. Yedikleri önünde, yemedikleri ardında. Bir kocalarının keyfini çattırmaktan başka ne yorgunluk ne sıkıntı. Esnafın işi de dalga. Tenekecininki tık tık. Berberinki kırt kırt. Yürümeden, yorulmadan, 'kölge'de! En zoru, hem de iyisi çiftçilik. Ama suyun olacak. Yeterli toprağın olacak. Atın, öküzün, motorun, mazotun olacak. Hem de hazine diye, kesinleşmiş karar diye, imar, ihya, icar diye, eciri minsil diye, sıkıntı vermeyecek bir hükümetin olacak. Bir devlet, baba bir devlet ki, herkesi evlat bilecek.”* (s.311) Bunun dışında eğitimsizlik, köy enstitülerinin önemi, fakirlik, cehalet, aydın-halk kopukluğu, aydınların yokluğu gibi temalar da işlenmiştir. Kaplumbağalar, Fakir Baykurt'un diğer eserleri gibi tezli bir romandır.

¹⁹¹ Fakir Baykurt, **Kaplumbağalar**, Literatür Yay., İst. 2009 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Roman, Tozak köyü ve köyün bağlı olduğu beldede geçer. Zaman için net bir tarih verilmemekle birlikte olayların DP iktidarında geçtiği anlaşılır. Muhtemelen ellili yılların başıdır. Eserde atlamalarla birlikte altı yıllık bir dönem anlatılır.

Romanda aydın olarak değerlendirilebilecek üç kişi vardır: Okumamış-yazmamış fakat bir halk bilgisi olarak karşımıza çıkan romanın başkişisi Kır Abbas, köyün eğitimci Rıza ve Gezici Hamdi Bey.

Romanın başkişisi Kır Abbas'tan sonra eserdeki en önemli kişi Eğitimci Rıza'dır. O, kendi zamanının ve coğrafyasının aydını sayılabilecek bir isimdir. Rıza Tozak köylüsüdür. Otuz sekiz yaşında, uzun boylu, iri elli, göz yatakları geniş, elmacık kemikleri iri, kalın kara kaşlı, biraz kırmızı, posça bıyıklı, aydınlık yüzlüdür. (s.18) Köyde herkes tarafından sevilen, mütevazı, sağlam bir karaktere sahiptir. Ölen kardeşinin hanımıyla evlenir sahip çıkmak için.

Köylerde öğretmenin olmadığı veya yetersiz kaldığı yerlerde çocukları okutan öğretmenlik eden kimselerdir eğitimci. Rıza da bunlardan biridir. Askerden döndükten sonra Mahmudiye'de birkaç aylık, daha çok uygulamaya dönük, eğitim aldıktan sonra elindeki milli eğitimin kılavuzuna sadık kalarak çocukları okutan, görevine sadık biridir. Bu kurs onun için önemlidir. Ara ara kurstaki "İrauf Hoca'nın ağzıyla konuşur. Onun anlattıklarını hatırlar. Bağ fikri de yine ondan hareketle ortaya çıkmıştır. İrauf Hoca ile birlikte Hamdi Bey, Rıza'nın yol göstericileri konumundadır.

Rıza ile Köy Enstitüleri ve buradan mezun öğretmen ve eğitimci ile ilgili düşünceler de sunulur. Ona göre eğitimci, sadece A'yı, B'yi değil hak sormayı, hak almayı da belletecektir. böylelikle köylülerin düşüncesini açacak, onları uyandıracaktır. O zaman milletin yüzüne kan, dizine can gelecektir. Köylüler bu eğitimci, öğretmenler aracılığıyla aydınlanacak, uyanacak, yurduna sahip çıkacaktır. İşte bunun farkında olan düşmanlar, casuslar salarak enstitüleri baltalamak istemekte ve bu durumun işlerine geldiği varsıllar, toprak ağaları, büyük tüccarlar, hacı hocalar durup durup eğitimcilere, öğretmenlere sövmektedir. (s.49-50)

O, Onuncu Köy'ün eğitimene göre daha bilinçli, daha toplumdur. Onuncu Köy'ün eğitmeni, köy eğitmenlerinin sorunları ile yani kendi problemleri ile uğraşırken Rıza, köylüyü düşünür. Yoksul, ağaçsız, kavurucu bir bozkırda kaplumbağalar gibi yaşayan köylülerin ya bir gün başlarını alıp gideceklerini ya da kalıp göklerin boşluğuna el açacaklarını düşünür. O, ne yapmalı da onları gitmekten ya da el açmaktan kurtarmalı, diye sık sık dertlenen birisidir. (s.19) Rıza, toplumun sorunlarını dert etme ve bunlara çare arama noktasında Onuncu Köy'ün öğretmeniyle kesişir. Fakat onun kadar entelektüel değildir.

Olaylara ve durumlara inanışlar zaviyesinden değil fenni bilimler açısından yaklaşır. Çocuklara hastalıkların kaynağının mikroplar olduğunu öğretirken onlara cereyan eden olayların hep bilimle izah edilen bir nedene bağlı olduğunu, bunun da akılla kavranabileceğini anlatır. Defterlerine yazdırdığı *“Suyu dua bulmaz, Fen bulur!”* (s.40) sözünü tekrar tekrar okutur.

Onun çocuklara ezberlettiği ve köyün içerisinde koro halinde okuttuğu şu şiir romanın vermek istediği mesajdır: *“Sürer eker biçeriz / Güvenip ötesine / Milletin her kazancı / Milletin kesesine / Toplandık baş çiftçinin / Atatürk'ün sesine... / Biz ulusal varlığın / Temeliyiz köküyüz / Biz yurdun öz sahibi / Efendisi köylüyüz...”* (s.201)

Rıza her ne kadar eğitmen olsa da enstitü çıkışlı öğretmenleri simgeler. Öğrencilerine sadece teorik bilgiler vermez. Çiftçilik, hayvancılık gibi pratik bilgileri de öğretir. Onları kırlara götürür. Göstererek öğretmeye çalışır.

Rıza'nın aydın yönü okulda çocukları eğitmekten ziyade yerli, köylü biri olarak halkı bilinçlendirmesi onlara ön ayak olması, köyü ve köylüyü kalkındırma adına neler yapılacağı hususunda kafa yormasıdır. O yerlidir. Ekin eker. Orak biçer. Hayvancılık yapar. Köylü gibi yaşar, onlar gibi konuşur. Kır Abbas ve Muhtar Battal'la birlikte köylünün dönüşümünde önemli bir yer edinir. Bağ fikri onundur ve sonuna kadar bu işle uğraşır. O köyün en bilgili kişisidir. Hep olumludur. Kır Abbas'la birlikte kişiliği değişmeyen bir tiptir. Sonuç olarak o, toplumcu gerçekçilerin olumlu kahramanlarından biridir.

Romanın aydın olarak üzerinde durulacak üçüncü kişisi Gezici Hamdi Bey'dir. Kırk yaşlarında, şakacı, güleç biri olan Hamdi Bey kasabada oturur. Millî Eğitimde gezici olarak çalışan Hamdi Bey civar köy okullarını teftiş eder, sorunlarını gidermek için uğraşır.

O, köylüleri sever. Onlara tepeden bakmaz. Onlardan biridir. Köylülerle beraber okul yapımında çalışır. Bağ beller. Onların dertleriyle dertlenir, sevinçleriyle neşelenir. Tozak köyünün devlet katında tek hamisidir. Lakin onun elinden gelenler de sınırlıdır.

Hamdi Bey bürokrasiyi, hükümeti, gerçekçi olmayan popülist yaklaşımları, kendi menfaatini düşünen çalışanları eleştirir. Kalkınıyoruz, kalkındırıyoruz diyenlerin ancak kendilerini kandırdıklarını söylerken onların halkın gerçek sorunlarından uzak bürokrasi içinde oyalandıklarını ifade eder: *“Onlar da anlamadan yapıyor! Kimsenin kimseden haberi yok! Bu devletin adliyesi ayrıdır, mülkiyesi ayrı! Eğitimi, maliyesi, ziraatı ayrıdır. Ticareti bir yana çeker, gümrüğü, hariciyesi bir yana! Hepsi bir bütçeden, bir halkın sırtından beslenir, hepsinin başında bir başkan vardır; ama yaptıkları birbirini okşamaz! Karnı göbeği bozuktur sanki. Kaba deyimle böyledir hemşerim!”* (s.323)

O, halkın dertleriyle dertlenen birisi olarak idarecilerin halka yabancılığını da eleştirir: *“Onlar bu milletin yandan sürmeleri! Muhallebi çocukları! Çoğu anasının südüyle değil, emzikle, inek südüyle yetişmiş. Korkak, pısrık, nazik! Bilmezler dört mevsimin ayrı ayrı çilesini. Yazın susuz tarlalarda, kışın çamur yollarda, suların böldüğü köprülerden düşe uça; yarlardan, yamaçlardan yuvarlanarak; kanadı kırılıp yollarda kalarak; iki çuval buğdayın nasıl ekilip biçildiğini, nasıl kasabaya ulaştığını, fırında ekmek olduğunu bilmezler. Onun için böyle dans oyunlarıyla, bordo şaraplarıyla vakit geçirirler...”* (s.324)

Hamdi Bey halka güvenir. Onların birlik olup birbirine güvenerek, el birliğiyle sorunları çözeceğine inanır. Zira çözüm bizi idare eden “yandan sürme”lerin eliyle değil daldan eğme köylüler vesilesiyle olacaktır. Çünkü

“değirmen taşı döndüren” (s.124) onlardır. O tükenmiş köylülere bunu salık verir.

Hamdi Bey bürokraside önemsiz sayılacak bir mevkide yer alan bir eğitimci olarak köylülerin gerçek sorunlarını bilen, bunları çözmeye çalışan, köylüleri gerçekten seven, onların sorunlarıyla onlardan biri olarak dertlenen, halkıyla bütünleşmiş enstitü mezunu öğretmenler çizgisinde toplumcu gerçekçi bir aydındır. Fakat üzerinde çokça durulmaz. O, bürokraside Tozak halkının tek hamisi olarak onlara destek çıkmaya çalışan fakat gerçeklerden uzak, kendi menfaatleri peşinde koşan idarecilerin vurdumduymazlığı karşısında pek bir şey yapamayan ve sorunların birlik olmuş halkın kendi eliyle çözüleceğine inanan bir tiptir. Zira ortalıkta halka yardım edecek aydınlar da gözükmemektedir.

Fakir Baykurt’un incelenecek olan üçüncü romanı **Amerikan Sargısı**’dır.¹⁹² Ankara’nın Çubuk ilçesinin Kızılöz (sonrasında Güzelöz) köyünde yaklaşık beş yıllık -DP döneminin ikinci iktidar dönemine denk geliyor.- süre zarfında Amerikalıların Ankara ile ortaklaşa yürüttüğü örnek köy projesi kapsamında yapmaya çalıştıkları yenilikler ve bunların köylü üzerindeki olumsuzluklarının anlatıldığı eser, Kaplumbağalar ile aynı yılda basılır. Romanın temel iletisi sömürgeci Amerikan politikası ve bunların yerli uşaklarına karşı milliyetçi, vatanına bağlı, kanaatkâr köylülerin, yapılanlar karşısında uyanması ve sömürüye dur diyebilmesidir. Zira Amerikalılar girdiği her yeri sömürgeleştirerek kendilerine benzetmektedir. Bu anlamda kırk yıllık “Kızılöz” köyünün “Güzelöz”e çevrilmesi de semboliktir. Romanın yazıldığı dönemlerde Marshall yardımları çerçevesinde yapılan süt tozu, paket peyniri, yağ, un yardımları gibi uygulamalar da eleştirilmiştir. Bunun yanında Baykurt’un diğer romanlarında olduğu gibi köylünün fakirliği, eğitimsizliği, bürokrasinin can sıkıcı durumu, şehre göç ve gecekondulaşma, görevini yapmayan menfaatçi çalışanlar ve değer çatışmaları diğer temalardır.

¹⁹² Fakir Baykurt, **Amerikan Sargısı**, Literatür Yay., İst. 2008 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Bu eser Onuncu Köy ve Kaplumbağalar'la beraber değerlendirilebilir. Zira hem kişiler kadrosunda hem de olay örgüsünde ciddi paralellikler mevcuttur. Örneğin romanda karşımıza “halk filozofu” olarak çıkan başkişi Bekçi Temeloş, Kaplumbağalar'ın Kır Abbas'ının benzeridir. Öğretmen Cemal, Onuncu Köy'ün Öğretmen'i ve Kaplumbağalar'ın Eğitimci Rıza'sının isim değiştirilmiş biçimidir. Yine üç köyün muhtarı da aynı özelliklere sahiptir. Diğer iki romanda olduğu gibi burada da “Bekçi Temeloş-Muhtar İzzet-Öğreten Cemal ve sonrasında Cemal'ın yerine gelen Öğretmen Tülay”, olay örgüsünün temelini oluşturur ve halkı bilinçlendirip örgütlemeye çalışırlar. Bu grubun karşısında “Amerikalılar-Hacı Kadir-Öğretmen Ertan-Tuluğ Paşa ve diğer bürokratlar” vardır. Ana çatışma unsuru da Amerikalılaşma ve buna karşı çıkma düzlemindedir. Yani emek ve hak sahiplerinin emperyalizm/kapitalizmle mücadelesidir.

Romanda Onuncu Köy ve Kaplumbağalar'daki kadar ayrıntılı anlatılmasa ve yeterince fonksiyonel olmasa da aynı niteliklere sahip iki öğretmenle karşılaşırız: Biri Cemal diğeri Tülay.

Kızılöz köyünün öğretmeni Cemal, eğitim-öğretim işinde hassas, köylülerle içli dışlı olmuş, onların akıl danıştıkları, gerektiğinde dertlerini anlattıklarını yerli bir aydındır. Baykurt, diğer iki romanının aksine bu eserde öğretmenlere çokça yer vermemiştir. Cemal Hoca, köye sonradan atanan, kendi sınıfını savsaklayarak Amerikalılarla ortak maden işlerine giren, kendi değerlerini küçümseyen ve ilk fırsatta köyden/ülkeden kaçıp Amerika'ya gitmeyi planlayan Ertan öğretmenin karşısında, onun yanlışlığını ortaya koyan bir tiptir. Hatta düşünceleri ve görüşleriyle birlikte denilebilir ki -o dönemki seçim söylemleri de düşünöldüğünde- Cemal CHP'nin, Ertan da DP'nin Amerikan politikalarının sözcüsü durumundadır. Cemal Hoca Türkiye'nin Nato'ya girmesi, Amerika'yla yapılan anlaşma, çıkarılan Petrol Kanunu, Yabancı Sermaye Kanunu gibi kimi politikaları millî bir hassasiyetle eleştirir. Yine Kızılöz'deki okulun Amerikalılar tarafından iyileştirme çabalarına ve Amerikan eğitim metodunu burada uygulanmasına, “*Güzelöz okulunu Amerika'da bir çiftlik okuluna benzetmeye uğraşıyor!*” (s.117) diyerek

karşı çıkar. Zira o eğitimin içinde bulunduğu koşullara göre verilmesi gerektiğini savunur.

Hakkaniyeti kaybetmiş ve kendi çıkarları peşine düşen bürokrasi zinciri, Ertan için yapılan şikâyetle rağmen Cemal Hoca'yı kendi anlayışlarına engel gördükleri için onu başka bir köye sürerler. O mücadelesine orda da devam etme azmiyle denilen köye gider.

Cemal Hoca, Fakir Baykurt'un diğer öğretmen tiplerine uygundur. Her ne kadar romanda geri planda işlense de o, köylülerin derdini dert edinmiş, onları kalkındırarak yurdu kalkındırmayı hedefleyen enstitü çıkışlı öğretmenlerin bir yansımasıdır.

Öğretmen Tülay, Cemal Hoca'nın yerine gelen fakat kısa bir sürede yolunu bulup adeta kaçarcasına uzaklaşan, burnu yukarda bayan öğretmenin ardından köye gelir. Bursalı bir göçmen kızı olan Tülay'ın fiziksel özellikleri sunulurken güzelliği ve başının açık olması vurgulu anlatılır. (s.191)

Okuldan yeni çıkmış Tülay kendisine göre mazbut olan annesiyle birlikte önceki öğretmenin çıktığı eve yerleşir. İyi bir öğretmendir. Sıkıntılardan şikâyet etmez. Disiplinle elden geldiğince çocukları okutur. Ödevler verir. Öğrencilerini evlerinde de takip eder. Köylüler bu akıllı, ciddi, sabırlı, gayretli öğretmeni kısa sürede sever ve sahiplenirler. Köylülerin onda gördüğü tek kusur Amerikalı Bobby ile ilişkisidir. Fakat o, "*Yerleşik yargıların tutsağıyım...*" (s.217) diye kendi içinde isyan etse de köylülerin bu haksız hassasiyetlerini yok saymaz. O, bu yönüyle köy gerçeğini kabullenen ona göre davranış geliştiren öğretmen rolüne de uygun düşer.

Tülay Öğretmen ve Bobby, aynı dinleri, kültürleri farklı fakat gönülleri bir olan iki çiftin yerleşik değer yargıları yüzünden mutlu olamayışlarını da örnekler. Bunun dışında derinlikli anlatılmasa da tavırları ve ifadeleriyle Baykurt'un çizdiği toplumcu öğretmenlerdendir.

İlk işçi romanlarından biri olan **Sarı İt**¹⁹³ 1960'lı yılların Türkiye'sinde yaşanan, işçilerin dramatik durumlarını anlatır. Karın tokluğuna, hayvana bile yapılmayacak muamelelere maruz kalan toplumun ezilen kesimlerinden

¹⁹³ Reşat Enis, **Sarı İt**, Evrensel Basım Yayım, İst. 2002 (1968). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

çeşitli örnek tipler verilir. İlaç fabrikasından tekstil atölyesine kadar, başta İstanbul olmak üzere farklı yerlerde, değişik fabrika çalışanları ve onları bilinçlendirmeye, örgütlemeye uğraşan sendika sorumluları, bilinçli işçiler ve grevler kitabın ana konularıdır. Romanda işçi-işveren karşıtlığında egemen güçle ezilen sınıfın mücadelesine tanık oluruz. Sarı İt'te olayların geçtiği merkez İstanbul'dur. Mecidiyeköy, Gültepe, Çeliktepe, "Kahtane"... Bunun dışında Ankara, Kayseri, Kocaeli de romana ev sahipliği yapan mekânlardandır.

Toplumcu gerçekçi romanlarda görülen keskin ayrışma, tipik kavramsallaştırma, slogan ağırlıklı cümleler burada epeyce vardır: "*Sapsız baltadır işçi... Allah bile korumaz!*" (197) "*Kanun dedik, tekme yedik. / İşveren masa başına. / Sermaye diktatörü istemiyoruz. / Kölelik devri tarihe karıştı. / Anayasaya saygı istiyoruz. / Polis, işverene değil, kanuna hizmet eder. / Grevcilere tabanca çekenlere lanet. / Grev: İşverenin parası, sendikanın yarası.*" (238) gibi.

Sömüren kesim daha çok fabrika sahibi, patron üzerinden simgelenir. Patron göbekli, altında Mercedes, elinde viski, yanında metresi ve doymak bilmez iştiha ile daha çocuk yaşta olan fabrikada çalışan kızları tehditle kendine odalık etme arzusuyla sunulan bir "kene"dir. Patronun karşısında ise hamisiz, çaresiz sömürülen işçi vardır. İşçi bir dilim ekmeğe muhtaç, hasta anasına ilaç götürmekten aciz, gecekonduda yaşayan emekçidir. Yazar bu sorunu giderme adına dürüst sendikacılığı ve işçilerin bilinçlendirilmesini önerir. Bu görev de Selim Reşit ve Cumhuriyet Ünal gibi idealist, dürüst aydınlara düşer.

Toplumcu gerçekçi bakışın hâkim olduğu romanın ana teması patron, ağa, işveren gibi gücü elinde bulunduran kimseler, egemen güçle de ittifak kurarak emekçileri sömürmekte olduğu gerçeğidir. Başta işçiler ve diğer ezilen sınıflar bilinçlenerek bu sömürüye dur demeli ve insanca yaşamalı, emeğinin karşılığını almalıdır.

Burada aydın olarak tebarüz eden en önemli isim, romanın başkişisi olan eski gazeteci Selim Reşit'tir. Onun dışında sendika başkanı Cumhuriyet

Ünal da hayatın içinde eğitim almış idealist bir eylemci, dava adamı ve uyanık bir zihinle karşımıza çıkar.

Romanın başkişisi Selim Reşit eski bir gazetecidir. O, romanın başında “İnsan haklarının savunucusuyuz.” sloganıyla çıkan çalıştığı gazeteden fikir uyuşmazlığı nedeniyle çıkarılmış, on dokuz yaşındaki oğlu ve karısıyla zor duruma düşmüş, arkadaşlarının ve tanıdıklarının sırt çevirdiği işsiz bir gazetecidir. İstanbul’da günlerce süren sonuçsuz iş arama gayretleri Selim’i Ankara’ya gitmeye mecbur bırakır. Fakat orada da boğaz tokluğuna dahi olsa bir iş bulamaz. Tekrar İstanbul’a döner. Nihayet eski bir arkadaş aracılığıyla “XXX” Sendikasında organizatör olarak işe başlar. Lakin sendika başkanının ve diğer üyelerin işçi emeğini, işçi hakkını savunma yerine vicdansızca kendi çıkarlarının peşinde koşmaları üzerine, işsizliğin açlık kokan nefesini ensesinde hissetmesine rağmen, buradan ayrılır. Sonrasında başka bir sendikada işe başlar. Bir fabrikanın ustası iken sendikanın başkanlığına seçilen Cumhur Ünal’la birlikte iyi bir ekip olan Reşit, artık ezilen işçilerin hakkını savunmak adına gece gündüz, kendi menfaatini düşünmeden çalışacak çabalayacaktır.

İşsizlik günlerinde epey borç eden Reşit karısı Macide ile işçinin en yoksulu, memurun en küçüğünün oturduğu “Emekyemez Sokağı”da küçük bir daireye taşınır. Liseyi bitiren oğlu Fuat ise Sivas’ın uzak bir köyüne yedek subay öğretmen olarak gitmiştir. Karısı ile çok mütevazı bir hayat süren Selim Reşit’in yaşamı Macide’nin ruhi bunalımlar sonucunda kaldırıldığı hastanede ölmesiyle değişir. Henüz bir ay geçtikten sonra Reşit, kendinden otuz yaş küçük olan işçi kız Aysima’ya âşık olur ve onunla evlenir. Küçükayasofya’da bir apartmanın iki odalı dairesine yerleşirler. Cumhur’la beraber sendikada işler iyi gitmektedir. Reşit sendikanın genel sekreteri olur. Mali durumunu da düzeltir. Tek can sıkıntısı Aysima ile evlenmesine bozulan ve kendisiyle görüşmeyen oğlu Fuat’tır. Fuat’ın Almanya’ya işçi olarak gideceğini öğrenir. Tren garına gider onu görmek için fakat Fuat onunla konuşmaz.

Reşit’in fikri üzerine Aysima ile bir kadın işçi, işçilerini sömüren bir fabrikada çalışanları bilinçlendirmek için çalışmaya başlarlar. Yakınlarda bir

gecekonduya yerleşen Aysima ile görüşemeyen Selim'in korktuğu başına gelir. Genç ve güzel karısı, fabrikanın sahibi olan kadının genç ve yakışıklı kocası tarafından baştan çıkarılır. Bu durumu öğrenen Reşit yıkılır. Onları yakalamak üzere gittiği barda Aysima'nın aşk yaşadığı, işçileri sömüren vicdansız patronun genç kocasının, oğlu Fuat olduğunu görür. Ne yapacağını bilemeden oradan ayrılır. Fuat'ı düşünerek olayların üzerine gitmeden Aysima ile ayrılır. Oğlunun evli olduğu kadının bir trafik kazasında ölmesi ve Fuat'ın Aysima ile evlenmesi haberini alınca mutlu olur. Roman biraz zorlama olan bu sonla noktalanır.

“Felesof Selim” (s.11) yeri geldiğinde Aristo'nun, Sokrates'in, Horatius'un, Şirazlı Sadi'nin, Hacı Bayram Veli'nin ağzıyla konuşur. Ahmet Haişim'den, Mehmet Akif'ten alıntılar yapar.

Reşit dürüst, idealist bir toplumcudur. İçinde yaşadığı haksız düzene karşı çıkar. Uygarlığın lafta kaldığı insaniyetten yoksun zamanın anlayışına isyan eder. Doyma bilmeyen, ruhu aç insanlara tiksintiyle bakar. Sömürünün parçası olmuş idareye baş kaldırır. Bu tip insanları ısırgana benzetir: *“Toplunun suratını tırmalayan ısırganlardan birkaçıydı bunlar... Ama bu surat, ölü mandanın derisi kadar duygusuz, kaskatı...”* (s.90)

Çalıştığı sendika aracılığıyla İngilizlerin Yellow-Dogs dediği “Sarı İt”lerle savaşmak onun temel gayesidir. Sarı İt yeri geldiğinde zalim patron, yeri geldiğinde işçini hakkını fabrika sahibine peşkeş çeken sendika sorumluları, yeri geldiğinde insanın sömürülmesine göz yuman memurlar, bürokratlar, siyasetçilerledir. İşçi hakkı, sosyal adalet laflarını ağızlarında geveleyip duran lakin kılını kıpırdatmayan idarecilere kızar. Onun en büyük arzusu *“okumuş, bilinçli bir işçi topluluğu”* (s.57) oluşturmaktır. Bu noktada sendikacılığın gerekliliğini vurgular. Bilgili, zeki ve öngörüsü kuvvetli olan Reşit çalıştığı sendikaya son derece faydalı olur. Anlaşma masalarında zekâsı ile işçi karşısında akla ve gönle hitap eden konuşmaları ile grev esnasında siper ettiği vücudu ile tam bir dava adamı, eylem insanı olmuştur. Romanın sonlarında genç karısının kendisini oğluyla aldattığını öğrendiğinde yaşadığı travma anı içerisinde bile topluma olan vazifesini unutmaz: *“Taksinin*

kapısını açsa... Fırlatsa kendini bu sulara... İradesini yitirmiş bir adam mı o? Toplumda onu bekleyen görevler var. Sendikacılık yolu ile topluma yararlı olmalıdır.” (s.333)

O, toplumcu gerçekçilerin olumlu kahramanıdır. Onun temel amacı sosyal adaleti tesis etme adına işçiyi bilinçlendirmek ve kötü düzeni alt etmektir. Bu uğurda da gereken fedakârlıkları yapmaktan çekinmez. Hiçbir zaman toplumun aleyhine olacak işlerin parçası olmaz. Açlığına, acizliğine rağmen onurlu bir duruş sergiler. O samimi, bilgili, toplumcu gerçekçi bir eylemcidir.

Selim Reşit'ten sonra yine olumlu kahraman olarak nitelendirilebilecek diğer kişi, bir fabrikada ustabaşı iken kendi kendini yetiştiren ve sonrasında sendika başkanı olan Cumhur Ünal'dır. O, hayatın içinde eğitim almış idealist bir eylemci, dava adamı ve uyanık bir zihindir. Okullu Reşit'in aksine o ilkokulu dörtten terk eden, kendi tırnaklarıyla bilgi sahibi olan, sahadan biridir. Reşit'le çok uyumlu bir ikilidir. Selim Reşit için söylenenlerin hepsi onun için de söylenebilir.

Ünal, ileride milletvekili olursa Emekçi Partisinin listesine gireceğini ifade eder. Zira bu parti seçimlere girebilmek adına genç işçi kızların güle oynaya parmaklarından çıkarıp alyanslarını bağışladığı, köylülerin gülek gülek buğday verdiği bir partidir. İşçinin, köylünün fedakârlıklarıyla ayakta kalmaktadır.

Cumhur Ünal, sendika başkanı sıfatıyla Sarı İtlere savaş açmış olumlu bir tiptir. Akılcı, kurnaz, işbilirdir ama hep dürüştür. Hep işçileri düşünür. Kendi hayatı yoktur. Amerikan politikalarına, sömürü düzenine karşı çıkar. Hâlihazırdaki siyasetçilerin halktan uzak, sadece kendi menfaatlerinin peşinde koştuğuna inanır ve bu doğrultuda sendika aracılığıyla halkı bilinçlendirmek temel ülküsüdür: *“Var gücümüzle işçiyi eğitmeye çalışacağız... Bilinçsiz bir toplum olmaktan kurtaracağız işçiyi... Sokak politikacılarının, yalnız kendi çıkarlarını düşünen partizanların oyununa gelmeyecek bir toplum yaratmak... İşte sendikaların işi...” (s.195)*

Sonuç olarak bu grupta yer alan aydınlar toplumcu gerçekçi bir anlayışın tezahürüdür. Toplumcu ya da sosyalist gerçekçilik “*genel olarak, Marksist sosyalizmin, sanat için sanat görüşüne karşı çıkarak, toplum için sanat görüşünü ön plana çıkartan estetik teorisi, sanat ve edebiyatın toplumsal gerçekliğe yönelmesi ve toplumdaki devrimci gelişmeleri, toplumsal gelişmenin itici gücü olan işçi sınıfının durumunu ve rolünü, sosyalist düşüncelerin üstünlüğünü ve zaferini anlatması gerektiğini dile getiren sanat anlayışı*”dır.¹⁹⁴ Toplumcu gerçekçilere göre yazar insan ruhunun mühendisidir. Bu anlayış toplumu kendi fikirleri doğrultusunda açıkça şekillendirmeye azmetmiş bir yazarla okuyucuyu karşı karşıya bırakır. Bu bağlamda yazarın sözcülüğünü yapan “olumlu kahramanlar” önemli bir işlev görür. Olumlu kahramanların görevi “*sosyalist toplumda üretimin artırılmasını, kapitalist toplumda kitlelerin devrimyoluna kazandırılıp örgütlendirilmesini*”¹⁹⁵ sağlamaktır.

Bu kısımda romanları incelenen Reşat Enis Aygen, Kemal Bilbaşar, Fakir Baykurt ve Nazım Hikmet edebiyatımızda toplumcu gerçekçiliğin önemli temsilcilerindendir. Nitekim bu kalemlerin öne çıkardığı aydınlar da bahsi geçen görevi omuzlamış “olumlu kahraman” çizgisiyle örtüşen isimlerdir. Buradaki romanlara bakıldığında iki karşıt kutupun –işçi/patron, köylü/ağa, birey/devlet vb.- inşa edildiği görülür. Aydınlar da bu iki karşıt grup arasında ezilen ve sömürülenlerin yanında, ezen ve sömürenlerin karşısındadır. Karşıt grupların ve aydının kimliğini daha çok mekân belirler. Şayet olaylar köy ya da kasabada geçiyorsa bir tarafta sömürülen köylüler, öte tarafta sömüren ağa, muhtar, idarecilerdir. Bu durumda aydınlar da halkı bilinçlendirip örgütleyecek olan öğretmen veya eğitimcilerdir. Genç Eğitimci (Yol Geçen Hanı), Tefik (Ay Tutulduğu Gece), Öğretmen (Onuncu Köy), Rıza ve Hamdi -Hamdi milli eğitimde “gezici” memur olmasına rağmen o da bu sınıfta değerlendirilebilir.- (Kaplumbağalar), Cemal ve Tülay (Amerikan Sargısı) bahsi geçen şablonda verilen öğretmen/eğitmen aydınlardır. Bunların dışında köyde olup da mesleği farklı olan (mühendis) sadece İhtiyat Zabiti’dir (Ay

¹⁹⁴ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s.1533.

¹⁹⁵ Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Everest Yay., İst. 2003, s.162

Tutulduğu Gece). Şayet olaylar şehirde geçiyorsa bir tarafta ezilen işçiler, öte tarafta ezen patron ve bu sömürüye çanak tutan idareciler vardır. Bu karşıtlıkta işçileri bilinçlendirecek aydınların mesleğinde farklılık görülür. Emin (Yol Geçen Hanı) diploması elinden alınan eski doktor, tiyatro sanatçısı; Nuri Usta ve Sait (Kan Konuşmaz) şuurlu, aksiyoner işçi; Ömer (Kan Konuşmaz) avukat; Ahmet (Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim) şair, ressam, gazeteci; İsmail (Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim) sosyalist faaliyetlerde bulunan bir eylemci; Selim Reşit ve Cumhuri Ünal (Sarı İt) ise sendikacıdır.

Aydınlardan kimileri “olumlu kahraman” nitelemesine tam karşılık gelirken -Tevfik, Onuncu Köy’ün Öğretmen’i, Nuri Usta, Cumhuri Ünal gibi- kimileri ise genel itibarıyla -Emin, İhtiyat Zabiti gibi- bu nitelemeye uygundur.

1.1.3. Eleştirel Gerçekçiler

“Esir Şehrin İnsanları - Esir Şehrin Mahpusu - Yol Ayrımı” üçlemesinin ilk iki eseri olan **Esir Şehrin İnsanları**¹⁹⁶ ile **Esir Şehrin Mahpusu**’nda¹⁹⁷ varlıklı bir paşazade olarak Avrupa’da bolluk içinde yaşayan aristokrat bir aydının, işgal altındaki İstanbul’a gelmesi ve şartların da yardımıyla memleket gerçeklerine uyanarak Millî Mücadele için çalışan sorumlu bir aydına evrilmesi anlatılır. Fethi Naci’nin deyişiyle “*aristokrat bir aydının, memleket insanlarını, memleket gerçeklerini tanıyarak devrimci bir aydın oluşunun hikâyesi, yeni bir insanın doğuşunun hikâyesi.*”¹⁹⁸dir anlatılan.

Çalışma aralığıımıza giren Esir Şehrin İnsanları ve Esir Şehrin Mahpusu birbirinin devamı olan iki eserdir. İkinci kitapta olaylar kaldığı yerden devam eder. Nitekim tek ciltte de toplanabilir. Dolayısıyla biz aydın kişileri değerlendirirken iki eseri birlikte ele alacağız.

Üç bölümden oluşan Esir Şehrin İnsanları’nın “Esir İstanbul” başlıklı birinci bölümünde sekiz yıldır Avrupa’da yaşayan Kâmil Bey’in 1920’de işgal altındaki İstanbul’a gelişi; İstanbul’un içinde bulunduğu esareti, sefilliği;

¹⁹⁶ Kemal Tahir, **Esir Şehrin İnsanları**, İthaki Yay., İst. 2009 (1956). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁹⁷ Kemal Tahir, **Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., İst. 2009 (1962). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

¹⁹⁸ Fethi Naci, **a.g.e.**, s.242-243.

padişahçı-kuvvacı ayrılığı ve durumdan istifade kendi kesesini dolduran türedi zenginleri; nihayetinde Kâmil Bey'in şartlar ve tanıştığı Kuvayımilliyeci arkadaşlarıyla gerçeklere uyanması ve millî mücadeleyi destekleyen Karadayı dergisinde çalışmaya başlaması anlatılır. "Bulanık Su" başlıklı ikinci bölümde Kâmil'in dergide çalışmasıyla birlikte İstanbul'da Kuvayımilliyeyi destekleyen çevreyle doğrudan teması ve aktif olarak bu mücadeleye katılması ile vapurla Anadolu'ya gönderilmesi için hazırlanan gizli evraklarla yakalanmasından bahsedilir. "Kâmil Bey" adlı son bölüm ise Kâmil Bey'in yaklaşık bir buçuk aylık hapisane günlerinden sonra "Divan-ı Harp" tarafından yedi yıl cezaya çarptırılmasıyla nihayete erer. Serinin ikinci kitabı olan Esir Şehrin Mahpusu iki bölümden oluşur. Birinci bölümü "Hafız Ağa"da Kâmil Bey'in mahkeme kararından sonra tutukluluğu için yeni tevkîfhaneye gelişi, yanlışlıkla hırsızlıktan dolayı verildiği kısımda toplumun farklı düşmüş kesimlerini tanınması ve beş-altı günlük sıkıntının bir kavgayla sonlanması anlatılır. "Millici Abi" adlı son bölümde ise Kâmil Bey'in kendisi gibi kuvvacıların kaldığı kısma nakli, buradaki aydınlarla Millî Mücadelenin takibi ve romanın sonunda karısı Nermin'i boşaması anlatılır.

"Esir Şehir/Esir İstanbul" bir leit motif olarak romanlarda vurgulanır. *"Ağır yaralar alarak yere serilmiş bir erkek gövdesine"* (EŞİ s.42) benzeyen işgal altındaki İstanbul, İtilaf Devletleri'nce esir edilmiştir. Avrupa'dan ülkesine dönen Kâmil Bey ilk ciltte esir şehrin insanlarını tanımış, ikinci ciltte ise bu esir şehirde "millici" olduğu için mahpus olmuştur.

Romanlarda Millî Mücadele, İttihat Terakkinin yanlışları, Osmanlı'nın kaçınılmaz çöküşü, mütareke döneminde İstanbul'da yaşanan esaret ve rezillikler, harp döneminin türedi zenginleri ve asalakları, yoksulluğun ateşi, Türk aydınının aymazlığı gibi farklı temalar üzerinde durulmuştur. Ama ana temanın Kâmil Bey'den hareketle, memleket gerçeğinden uzak Türk aydınlarının sahaya inip halkla bütünleşerek gerçeklere uyanması ve üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerekliliği olduğu söylenebilir.

Hemen hemen tüm romanlarında az veya çok aydın meselesini işleyen Kemal Tahir'in bu üçlemesinin ilk ikisinde aydın olarak karşımıza

çıkan en önemli kişi Kâmil Bey'dir. Zaten roman onun hikâyesini anlatır. Onun dışında Kuvayımilliyeci olan İhsan Bey ile karısı Nedime Hanım, Binbaşı Arif Bey ve eski İttihatçı Nuh Bey'den bahsedilebilir.

Romanın başkişisi Kâmil Bey, Kemal Tahir'in ürettiği önemli karakterlerden birisidir. Bazı otobiyografik özellikleri de haiz Kâmil Bey, karakterde reformu temsil eden bir kişiliktir. Roman onun burjuva bir aydınken yavaş yavaş memleket gerçeklerine uyanarak sorumlu bir aydına dönüşmesini anlatır.

Kâmil Bey, Abdülhamit'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın tek çocuğudur. Galatasaray'ı bitirdikten sonra Oxford'da eğitimine devam eder. İtalya'da yıllarca resimle uğraşır. O, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolcuyu iyi derecede bilir. Genç yaşında büyük bir mirasın sahibi olarak evlendiği, yine kendisi gibi bir paşanın kızı olan, karısı Nermin'le 1912'de Avrupa'ya gider. İki yıl sonra kızları Ayşe olur. Avrupa'nın farklı ülkelerinde en seçkin muhitlerde bulunurlar.

Balkan Savaşı'nda yedek subay olarak görev yapabileceğini arz etmesine rağmen ülkeye çağrılmayan Kâmil Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bir Osmanlı vatandaşı olarak ne yapması gerektiğini danışmak üzere gittiği Madrid elçiliğinin talebi üzerine ücretsiz tercüman olarak burada çalışır. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan, ardından başkenti İtilaf Devletlerince esir edilen ve 1919'da Yunanlılar tarafından İzmir'e asker çıkartılan Osmanlı'nın durumu Kâmil Bey'i de sarsmıştır. Zira eldekiler tükenmiş, var olan mal mülkü de satacak kimse bulamamaktadır. Dolayısıyla artık Avrupa'da barınmanın imkânsız hâle geldiğini anlayan Kâmil Bey, yolculuk bahanesiyle ne var ne yok satarak Barselona'dan bindiği eski bir yük gemisiyle sekiz yılın ardından, otuz beş-otuz altı yaşında, esir şehir İstanbul'a döner.

Ekonomik sıkıntı içerisinde olan ve ilk defa paranın hesabını yapan Kâmil Beyler bir müddet Nermin'in halasının evinde kalır. Nermin'in eniştesi savaş zenginlerindendir. Rüzgâra göre şekil alıp cebini dolduran bu aile şimdi de işgal güçleriyle iyi ilişki içerisinde. Çoğunluğu yabancı subayların

oluşturduğu balolar, yiyip içmeler, sefilce eğlenmeler Kâmil Bey'i rahatsız eder ve anneannesinden kalan Bağlarbaşı'ndaki köşkün selamlığını tamir ettirip oraya taşınırlar. Bir yandan yavaş yavaş kendi insanlarını tanıma çalışırken bir yandan da avukatı aracılığıyla eldekileri yok pahasına satmaya uğraşır. Sıkıntılı günlerde esir şehir İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından yeniden esir alındığına tanıklık eder. Milletin kafası karışıktır. Bir yandan barışla ve zoraki boyun eğmeyle işlerin çözüleceğine inanan işgal altındaki Padişah ve İstanbul Hükümeti öte yandan Anadolu'da büyük bir özveriyle direnişi başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşları. Bunların yanında bir de işi rezilliğe kadar götüren ve sadece kendi midelerini düşünen hain çıkarıcılar. Memleketin içine düştüğü durum insanların zihnini o kadar karıştırmıştır ki kime güvenilecek, kim doğru kim yalan, kestiremez hâle gelmiştir: *“Öyle bir cıvık geçit geçiliyordu ki herkes her şeyi, hatta düşmanla işbirliğini bile vatan için yaptığını söylüyordu.”* (EŞİ s.82)

Bu gerçekler karşısında onun da kafası karışır: *“Kâmil Bey, ömründe, Yakacık'tan öteye geçmemiş bir İstanbul çocuğuydu. Anadolu hakkında zaten hiçbir fikri yoktu. İstanbul'a gezgin satıcı, apartman kapıcısı, hamal, besleme sağlayan; sınırları belirsiz bu memleket, elbet, içinde yaşayanlardan başka türlü olamazdı. Öyleyse, kendi kendisine davranıp kalkmasını, isyan ederek silaha sarılmasını ummak boşunaydı. İstanbul -İmparatorluğun başkubbelelerinden kamburları çıkararak böyle sinmişken, Anadolu ne yapabilir ki? Hele Antalya-Konya bölgeleri İtalyanların, Antep, Maraş, Adana Fransızların, Samsun tarafları İngilizlerin, Zonguldak Fransızların işgali altında olursa... 'Anadolu' neresi? Yunanla dövüşenler kimler? Ankara ile Mustafa Kemal mi? Kâmil Bey, fazla düşünmeden milletin -yani İstanbul'un- ümitsizliğine hak verdi.”* (EŞİ s.94-95)

O, bir şeyler yapmak ister lakin ne yapabileceğini kestiremez. Fakat halkın arasına girdikçe milletin görüldüğü kadar yılgın olmadığına, bir ümit taşıdığına kani olur. Bu sıralarda Galatasaraydan bir arkadaşı vesilesiyle Kuvayimilliyeyi açıktan destekleyen bir dergi çıkarmaları nedeniyle Harp Divanı tarafından on yıl kürek cezasına çarptırılan eski sınıf arkadaşı İhsan

Bey'i ziyarete gider. İhsan, hapse girdikten sonra dergi, hamile olan karısına kalmıştır. Onlar da bu iş için Kâmil Bey'in uygun olduğunu düşünürler: *“Sen resimden anlarsın. Güzel yazı yazarsın... Yani, iki türlü, hem yazıyı doğru yazarsın, hem de hattat gibi yazarsın. Derginin teknik işleriyle uğraşacaksın. Sahife tertibi, tashih... Sonra matbaayla, mürettiphaneye... Bayilere...”* (EŞİ s.130-131)

Dergi tekliflerini kabul eden Kâmil Bey için dönüşüm başlamıştır artık. İlk defa uzun zaman sonra gerçek mutluluğu yakaladığını ve kendisinin de onurlu bir şeyler yapabileceğini düşünür. Sergilenen millî kardeşliğin samimiyeti içerisinde var gücüyle çıkarılan “Karadayı” dergisine, böylelikle de Millî Mücadeleye hizmet etmeye karar verir. Bu şerefli ödevi yerine getirecektir.

Karadayı ve onun etrafında teşekkül eden “millîci” çevre sayesinde artık iyice gerçekleri gören ve içindeki vatanseverliği kuvveden fiile çıkartan, *“cihan pehlivani”* (EŞİ s.214) lakabını alan Kâmil Bey, altı yaşındaki kızına “Sevgili Allah’ım! Türk milletine güç ver! Kurtulmasına yardım et!” duasını yatmadan her gün tekrar ettiren bir şuura yükselir. Bu dönemde yapılacaklar her yuttaşın omzunda bir ödevdir. Bundan kaçmak insanlık, vatandaşlık ve babalık şerefine ağır bir lekedir. Bu inanaca ulaşan Kâmil Bey, bu mücadelenin dışında kalarak uğrayacağı bahtsızlığı şöyle dile getirir: *“Sonraları Ayşe'nin yüzüne nasıl bakardım. Bütün Ayşe'lerin yüzüne?”* (EŞİ s.236)

Karadayı’da çalışırken bir yandan da daha yararlı işler yapma arzusundadır: *“Dövüşenler varken senin burada bir iş görmüyormuşçasına övünmen ayıp! Bu ne adi iş bölümü? Ölümüne karşılık, ‘Karadayı’ mecmuasına çıkarmak... Tüh Allah belanı versin!”* (EŞİ s. 237)

Bu uyanış süreci içerisinde, aynı zamanda onu bir karaktere dönüştüren niteliklerle, kendisini sorgulayan, ailesine rağmen hiç alışık olmayan bir yaşam tarzına doğru hayatının akışını değerlendiren Kâmil Bey, önceki hayatının anlamsızlığını, bencilliğini eseflenerek fark eder. Mesela Anadolu’ya silah göndermek için gerekli olan elli bin liranın bulunamayışı

karşısında, önceki hayatında bir mirasyedi olarak böyle bir parayı miktarına bakmaksızın nasıl da çar çur ettiğine içlenir: *“Bu parayı nasıl da çarçur etmişti. Hem de kendi malı zannederek... Kendi malını yerken binlerce insana fenalık ettiğinden şüphelenmeksizin...”* (EŞİ s.253)

(Kamil Bey'in dönüşümü verilirken bu, verili bir çizgi üzerinde işlemiyor. İnsanca, gel gitlerle birlikte veriliyor. Mesela kocaman elleri ve vücudu olan bu iri adam hiç ağlamadığı halde hapishanede iken ağlayabiliyor. Onu tiplendirmeden gerçekleşen bu iç dönüşüm her ne kadar devrimci bir yaklaşımla verilse, etrafındaki kimi tipler -örneğin Nedime Hanım- zorlama olsa da okuyucudaki gerçeklik duygusunu zedelemiyor. Küçük Ağa'da olduğu gibi.)

Etrafından saygı gören Kâmil Bey Millî Mücadele için önemli işler görmektedir. Mesela çok önemli bir cephanenin Anadolu'ya ulaşmasında bir Fransız gemi şirketindeki tanıdığı aracılığıyla hayati rol oynar. İstanbul'un iç yüzüne, takiplere, gözaltılara kısacası esaretin zilletine hâkim olan ve *“Aman Yarabbi! Bir insan kendi memlektinde kısıtlanmış bir vahşi hayvana benzer mi?”* (s.276) iç çığılığına boğulan Kamil Bey, dünyayı enine boyuna dolaşmış fakat yolu bir kere bile Anadolu'ya düşmemiş biri olarak vatan sevgisi uğruna göze aldığı tehlikeler karşısında ürkse de geç kalmış vazifesini yerine getirmenin kaçınılmazlığına inanır: *“Bu felakette öncelikle bizim gibi yaşayanların büyük suçluluğu var. Biz, bu toprakların nimetlerinden bol bol yararlanmışız! Sonra, bizi bolluk, zenginlik sefihlik içinde yaşatanlara, bu uğurda asırlardır perişanlık çekenlere karşı hiçbir zaman vazifemizi yapmamışız. Biz vatan kaybediyoruz, karıcığım, bunun anlamını kavrayamadığına eminim. İnşallah, kavramana da meydan kalmaz. Ben Hindistan'ı Siyam'ı, Mısır'ı yani sömürgeleri hep dolaştım. Oralarda, yabancı üniformasıyla dolu, salonları, sarayları gördüm. İngiltere'de tanıdığımız subaylardan hiçbirisi, sömürgelerinde gördüklerime benzemiyordu. Londra'da insan olan bir binbaşı, Hindistan'da hayvan haline gelmişti. Bugün, İstanbul'da seni bunlardan birisiyle konuşurken görmeye bile katlanamam. Biz burada kalacağız, karıcığım, bu kırmızı yün kazağınızla siz burada*

oturacaksınız. Sonuna kadar boğuşulacak... Zafer kazanılacak... Kılığımızı, kıyafetlerimizi o zaman düşünürüz.” (ESİ s.289-290)

İlerleyen günlerde Kâmil Bey, aslında Nedime Hanım'ın yapması gereken bir işi onun rahatsızlığından dolayı üstlenir. Gizli evrakların olduğu bir sandığı Anadolu'ya göndermek üzere bir vapura teslim ederken suçüstü yakalanır. Israrlı sorular, telkinler hatta Roma elçiliğinde görevlendirilme teklifine ve hiç alışık olmadığı zor şartlara rağmen Nedime Hanım'ı ve arkadaşlarını ele vermez: *“Nedime Hanım, o çıplak han odasında, türlü boyalarla boyanmış hafiyelerin arasında, o tehlikeli işleri becermeye çalışırken, kendisi Kâmil Bey, bizzat kendisine karşı dahi, ömründe bir kere bile alçaklık etmemekle övünen adam, karısının halasının kocası İbrahim Bey'le birleşip İngiliz ordusuna müteahhitlik mi yapacaktı? Yani yukarıdaki, yaşamaktan bıkmış fakat hainlikten usanmamış sorgu yargıcıyla, deminki budala gardiyan-askerle beraber mi olsun?”* (EŞİ s.338) Kâmil Bey sahiplendiği ülkü doğrultusunda Nedime Hanım'ı karısı ve kızından önde tutabilmektedir. Zira *“Nedime Hanım, herşeyiyle batmakta olan bir memleketi kudretince kurtarmaya uğraşüyor. Bu uğurda kocasını daha şimdiden kurban vermiş. Oysa Nermin'le Ayşe'yi, bu memleketi, bir daha çıkarmamak üzere batırmak isteyenler koz olarak kullanmaya yelteniyorlar.”* (EŞİ s.425)

Sonuçta çıktığı Harp Divanı tarafından yedi yıla mahkûm edilir. Tutukluluk döneminde hapisane koşullarını ve vatanın içine düştüğü durumu daha çıplak görür. İşkenceler, iftiralar ve hukuksuzlukların vatan uğruna bir dönem İttihatçılar tarafından yapıldığını şimdi de İtilafçılar tarafından sahnelendiğini tecrübe eder. (s.326)

Kâmil Bey üçlemenin ikinci cildi Esir Şehrin Mahpusu'nun başında, üç ay yirmi günlük Bekirağa Bölüğündeki tutukluluğundan sonra kesinleşen cezası için sevk edildiği yeni tevkifhaneye gönderilir. Bir yanlış anlaşılma sonucu hırsızlıktan hüküm giydiğine hükmedilerek hapisanenin, genelde toplumun düşmüş kesimlerinden müteşekkil ikinci kısmına verilir. Burada kaldığı beş altı gün içerisinde gerçek mahpushaneyi tanır. (Yazarın on üç yıllık hapisane tecrübesi de düşünülerek buradaki tiplerin ve ortamın

ustalıkla işlendiği söylenebilir.) Saatinden yatağına kadar yağmalanan Kâmil Bey sonunda dayanamaz, eski bir boksör olarak koğuş ağası ve yanındakilerini döver. Çıkan patırtı sonucunda Kâmil Bey'in kimliği anlaşılır ve idareciler tarafından Kuvayımilliyecilerin kaldığı kısma alınır. Bu olay üzerine hapishanede adı "Millici Abi"ye çıkan Kâmil Bey nefes alır. Artık rahat rahat kitap okumakta, resim yapabilmekte, istediği gazeteyi alabilmektedir. Burada özellikle eski İttihatçı yeni kuvvacı olan Binbaşı Arif Bey'le uzun uzadıya konuşurlar, gazete yazılarını mütalaa ederler. Ankara'nın zaferlerini büyük bir ümitle beklerler. Tüm bunlar yaşanırken karısı ve ziyaretine getirilmeyen, hapishanede olduğu saklanan kızıyla arasındaki mesafe açılmaktadır. Anlar ki insanları birbirine yaklaştıran veya uzaklaştıran ülkü birliğidir. Hedefe yürürken çok farklı kesimden insanın omuz omuza mücadelesini, *"var gücümüzle yaptığımız bir iş üstündeyken aramızdaki din, bilgi, zenaat ayrıntıları işlemiyor"* (EŞM s.301) diye belirten Kâmil Bey karısıyla aynı frekansta buluşamamalarına üzülür. Zaten roman, karısı Nermin'in Tarabya'daki Fransız Sefarethanenin bahçesinde düzenlenen baloya katılmasını hazmedemeyerek onunla boşanmak istediğini belirten kısa bir mektupla sonlanır.

Kâmil Bey aracılığıyla gerçekçi ve sorumlu aydın olma vurgusu öne çıkartılır. O, romanın başından itibaren akılcı, gerçekçi bir karaktere sahiptir. Mesela Rusça bilmediğini söylemesine karşın "Bolşevik" kelimesinin ne anlama geldiğini kızına söyleyince *"Rusça bilmiyorsunuz da, Bolşevikliğin çoğunluk demek olduğunu nereden biliyorsunuz?"* tepkisi karşısında sevinir ve *"çok şükür kızım gerçekçi olacak"* diye düşünür. (EŞİ s.21) Yine başka bir yerde gerçekçi insanı kültür hayatımızdaki geleneksel tiplerle vurgular: *"Karagöz, ortaoyundaki Kavuklu, tuluattaki İbiş, Sancho, Figaro... Keloğlan, Kerem'deki Sofu... Kısacası, çağının gerçekçi adamı. Gerçekçi olduğu için de gerçekçi olmayanlarla karşı sırasına göre hem merhametli, hem kıyıcı...(ölümsüz, iyimser, gerçekçi insan)..."* (EŞİ s.207)

Onun eksiği bakış açısından ziyade rahat yaşam içerisinde, kendi memleketi ve insanının gerçeklerinden habersiz yaşamasındadır. İstanbul'a

geldiğinde, Avrupa ve Amerika'nın tamamını, Afrika'nın yarısını, hemen hemen bütün Uzak Şark'ı dolaşmış bir Türk olarak Anadolu'yu tanımama ayıbıyla karşılaşır. Millî mücadeleyi takip ettiği gazetelerde geçen yer adları onun için Alp'lerden, Pireneler'den, Andlar'dan daha yabancıdır. Yine resmedilen insanlar en az bunlar kadar yabancıdır. Kendi toprağına ve insanına karşı bu yabancılığı karşısında anlar ki o ana kadar kendisi izole bir ortamda insan ilişkilerinin iç yüzündeki yasalardan habersiz ya da onlara tamamen başka anlamlar vererek hayatın dışında yaşamıştır. Balkan Harbi ve seferberlik sıralarında memleketi nelerle uğraşırken kendisinin Avrupa'da karısının şapkaları, ropları, tuvaletleri, çantaları, eldivenleriyle nasıl ciddiyle uğraştığı aklına gelince yüzü kızarır. Sadece kendisi değil kendisine bağlı insanları da hayattan koparmıştır. Fakat o, karşılaştığı olaylar ve durumlar karşısında, önceden var olan “gerçekçi” mizacı ve kafası yardımıyla kısa sürede gerçeklere uyanır. Bencilliğı ve tenperverliğı bırakarak sorumlu bir aydın olarak üzerine düşeni eda eder. Nitekim Karadayı'da çalışmaya başladığında sahip olduğu ruh halini anlatırken öne çıkardığı “sorumluluk” kavramı, Kemal Tahir'in sadece Kâmil Bey'de değil diğer romanlarındaki aydınlar da aradığı temel özelliklerdendir: *“Saate baktı. Nerdeyse sabah olacaktı. Sırtı sızlıyordu ama mutluydu. Masaya başka bir adam olarak oturmuştu. Başka bir adam olarak kalkıyordu. Artık ciddi bir dava sahibiydi. Bundan böyle olaylara, insanlara eleştirici gözüyle bakacaktı. Bir küçük not defteri alıp yazı konularını, kaydetmeliydi. Çünkü artık sıradan bir vatandaş değildi. Elinde iyi-kötü bir savaş silahı olan, SORUMLU İNSAN'dı.”* (EŞİ s.156)

Kâmil Bey, halk-aydın kopukluğu ya da bütünleşmesi hakkında düşünürken böyle iki farklı sınıfın bizim toplumumuzda belirgin olmadığına hükmeder. Bu noktada Osmanlı aydınlarını kritik eder. Genel eleştirisi aydınların memleketi gereğı kadar tanımadığı, kendi insanının yerli özelliklerine yabancı kaldığıdır. O, özellikle Babıali'de çalışırken Hüseyin Rahmi, Rıza Tevfik, Ahmet Rasim gibi son dönem Osmanlı aydınlarını tanır. Görür ki bunlar gerektiğı kadar okumamakta, kendilerini yenileyememekte, bir

yere takılmış kendi kendilerini harcamaktadırlar. (EŞİ s.219) O, bu isimleri şu şekilde tenkit eder: *“Bunlar geniş bilgi bakımından belki ötekilerden biraz üstündüler. Fakat, içinde yaşadıkları çökmüş memleketin etkisiyle yenilgiyi değişmez kader olarak kabul etmiş yılğın bir halleri vardı. Millete güvenmeyi hiçbir zaman denememiş, henüz bir milletin varlığından haberleri olamamış bütün aydınlar gibi, her biri kendilerini teker teker vuruşup teker teker yenilmiş sayıyor, bir daha kalkarak yeniden başlamaya cesaret bulamıyordu.”* (EŞİ s. 186-187)

Ona göre çöken imparatorluk, aydınlarını da uçuruma beraber sürüklemektedir. İmparatorluğu kurtarma adına farklı fikir akımlarına sarılan fakat bunların da çare olamayacağını/olamadığını gören “iflas etmiş, kibirli” Osmanlı aydını için elde kalan hüzündür: *“İslamcılığın 350 milyonla sayılan kalabalığı, Turancılığın yüz milyonla hesaplanan uçsuz bucaksız stepleri üzerine kurulan hayaller, Balkan bozgunundan sonra, asırlık baskılarla hadım edilmiş sinirlere, şehveti bir kımıldama vermiş, dört yıllık kanlı boğuşma bu bunak sinirleri işte bu bitkin kımıldamanın tam ortasında çekip koparmıştı. Osmanlı aydınları için artık geçmişe sığınmaktan başka çare yoktu ama artık sığınacak geçmiş neredeydi? ‘Anadolu’ Bir sürgün yolu idi ki vaktiyle ucu Avrupa’daki Jöntürklerden de boyunun ölçüsünü almış bulunuyordu. Oturup ağlamaktan başka bir iş kalmamış gibiydi. Kendi içine kapanıp bir sınırsız vicdan azabını, vicdan azabı olduğundan bile habersiz çekmek, mini mini, değersiz, gülünç dertlerle öfkelenip, mini mini değersiz gülünç sevinçlerle mutluluğa kendini kandırarak sürünmek ‘ve artık ölmek, ölebilmek’ kalmıştı.”* (EŞİ s.187) Kâmil Bey, bu iflas etmiş kibirli adamlar arasında kalmadığına şükreder ve bunlarla iken Anadolu’daki harekete imanı bir kat daha artar. Bununla birlikte Anadolu’da yapılan işin, yalnız vatani düşmandan kurtarmak boğuşması olmadığı, bunun bir başka anlamının, bir başka amacının da olması gerektiğini anlar. Zaferle birlikte kafalar da değişmeli yeni bir insanla birlikte yeni bir düzen kurulmalıdır. *“Eğer harekete bu başka anlam verilmez, boğuşma bir başka amaca yöneltilmezse, savaşı kazanmanın bile, hiç değeri kalmayacak, orada bugün ölenler, yarın ölecekler, tıpkı bunlardan önce yıllar*

yılı, bazı yenmiş, bazı yenilmiş olarak can verenler gibi kaynayıp gideceklerdi(r).” (EŞİ s.187)

O, kendi menfaati peşinde koşan seçkinlerin, idarecilerin halkı küçümsemesini, onları yok saymasını tenkit eder. Yazarın bu zihniyeti ortaya koyması için hapishanede kendisini sorguya çeken Binbaşı Burhanettin Bey'in, *“Toplumdaki yüksek yeriniz dolayısıyla bugünkü karışıklıkta kendimizi feda etmeye sizin hakkınız yok. Nitekim ben de kendimde böyle bir hak göremiyorum. Memleketimizde okumuş insanların yüzdesini bilirsiniz. Bir millete aydınları her zaman lazım. Sizin ölmeniz, herhangi bir köylünün, bir amelenin ölmesine benzemez. Onlardan, sürü sürü bulunur, sizin gibi bir aydın yetişmesi için yıllar, servetler ister. Sizi, o zavallı ‘Karadayı’ gazetesiyse, onun çevresindeki kadınlı, erkekli serserilerle beraber düşünmek bana, ‘parol donör’ acı veriyor efendim. (...) Biz bu milletin idareci kadrosundayız. Kendimizi dilediğimiz gibi harcamaya hakkımız yoktur. Sonra, Allah saklasın, millet başsız kalır.”* (EŞİ s.366-367) ifadelerinden sonra onunla aynı safta olmamanın mutluluğun duyar.

O, hapishanede iken farklı kesimlerden insanları tanır. *“Memleketin çeşitli çevrelerinden, çeşitli insanları tanımak ne büyük bir kazanç olur. ‘Halk’ deyip geçiyoruz. ‘Halk’ dediğimiz şey, sanki bir kalıptan çıkıyormuş gibi... Halkları meydana getiren kişilerin ruhlarındaki ayrıntıları tanımak lazım... Bu da ancak halkın çeşitli grupları içinde yaşamakla elde edilebilir.”* (EŞM s.77) anlayışıyla buradaki insanlara, biraz da romantik daha doğrusu halkı tanımamızlıkla, iyimser yaklaşır ve bunlarla diyalog kurmaya çalışır. Fakat bunda başarılı olamaz. Onlarla arasında bir kaynaşma olmaz. Mahkûmlar onu yadırgar. Kâmil Bey bunun altında yatan sebepleri arar. Anlar ki o, onlara benzemez. Başta konuşması, giyimi farklıdır. Davranışları başkacadır. Onların arasında kitap okumaya bile çekinir. Lakin suç halkta değil onları yüzüstü bırakan Osmanlı aydınlarındadır.

O, Millî Mücadelede omuz omuza olan halk-aydın kaynaşmasını önemser. Zira aynı hedefe doğru koşan, ülkü birlikteliği içerisinde olan insanlar için iş üstündeyken din, bilgi, zanaat gibi ayrıntıların işlemediğini

görür. Fakat sonrası için varılacak yere birlikte varıldıktan sonra durum birden çetinleşmektedir. (EŞM s.301) Kâmil Bey sonrası için bir teklifte bulunmaz. Sadece zaferden sonra aydınların en az zafer kadar önemli işleri olduğunu ima etmekle iktifa eder.

Onun halk-aydın ayrımıyla ilgili dikkat çektiği bir diğer mesele de bizde, Batı'da olduğu gibi net, keskin bir sınıf ayrımının olmadığıdır. Çeşitli halk toplulukları arasındaki ayrıntılar önemli değildir. Bundan dolayıdır ki bizde halkın, aydınların, soyluların anlaşmaları kolaydır. (EŞM s.154)

Kâmil Bey, esaret altındaki İstanbul'da net olarak görür ki Osmanlı artık devrini kapamıştır. Zira *“Burası, karmakarışık, yırtık pırtık, mahvolmuş bir adeletin süründüğü ‘antika’ bir yerd(r).”* (EŞİ s.118) Bu çöküşte adalet sisteminin bozulması ana sebeplerden biridir. Dünya Harbinin son senelerinden itibaren idare edemeyen bir iktidar vardır. Eski ile yeninin yan yana bulunmasından gelen karışıklık, köhenemiş İmparatorluğun bir başka yüzüdür.

Kâmil Bey, dindar birisi değildir. Hapishanede ramazan ayında diğer mahkûmlar namaz kılar, oruç tutarken o namaz kılmaz, oruç tutmaz. Hatta abdestin nasıl alınacağını bilmez. İnanıp inanmadığına dair net konuşmaz ama *“Allah'ın insan icadı olduğunu anlamak için dahi romancıların insanlarına, dâhi ressamların tablolarına, dâhi kompozitörlerin eserlerine, hatta dâhi aktörlerin temsillerine bakmak elverir...”* (EŞİ s.396) ifadeleri bir yaratıcı tarafından indirilmiş bir dine inanmadığı yönündedir.

Yazar onun ağzından dinle ilgili sosyolojik çözümlemeler, değerlendirmeler pek yapmaz. Ama genel anlamda Kâmil Bey, Kemal Tahir'in dine bakış açısını yansıtır. Sezai Coşkun, Tahir için dinin ne anlama geldiğini şöyle ifade eder: *“Kemal Tahir için din, müstakil olarak var olan ve toplumu dıştan şekillendiren bir yapı değil, bizzat toplum tarafından üretilen ancak bu esnada toplumu da üreten, bir ‘üst yapı’ unsurudur.”*¹⁹⁹ Bu tespiti, Kâmil Bey'in vakıflarla ilgili şu değerlendirmesi teyit eder: *“Kamil Bey bu eski kâğıtları karıştırdıkça bir garip kedere kapıldı. Eski adamlar, bütün*

¹⁹⁹ Sezai Coşkun, “Kemal Tahir -Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri-”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İst. 2006, s.338.

davranışlarını dine uydurmaya uğraşmışlardı. Yürüyen ve değişen hayatı donmuş kalıplara uydurmaya çalışmaktan daha zavallı bir iş olur mu? Zamanın hâkim sosyal fikri(din) olduğu, herkes servetini, canını, şerefini ona bağışladığı halde, onu kurtarıp yaşatalım derken nasıl da kolayca berbat etmişlerdi. İşte, her vesika, her ferman, her kadı mahkemesi hükmü, dini, başka başka kazançlara alet edebilmek için, akıl almaz şeriat hileleriyle dolu... Kâmil Bey, o zamana kadar bir türlü anlayamadığı bazı şeylerin sebeplerini şimdi bulmuştu. Sözgelimi, İstanbul'u dolduran büyük camilerin yanına neden böyle sürü sürü cemaatsiz mescit yapılmış? Devrin, bir fermanla baş kesip aynı fermanla bütün bir serveti yağma etmek düzenine çare bulmak için... Her vakıf, din perdesi altında garanti edilmiş bir servetten, güvene alınmış bir mirastan başka bir şey değil...” (EŞİ s.114-115)

Kâmil Bey kendi çapında bir sanatkârdır. Don Kişot’a okkalı bir ön söz yazacak kadar Batı edebiyatını bilir. Bu kitap onun için önemlidir. Hem İspanyolca hem İngilizce hem de Fransızca nüshalarını karşılaştırarak Cervantes’in hayatını kısaca anlatan, sanatını uzun uzun inceleyen ön sözle çevirisini yapmaya çalışır. Bunun için aralara yerleştirilmek üzere resimler de çizmiştir. O, kendisini resim konusunda amatör kabul etse de saygı gören bir resim kabiliyetine sahiptir. Cervantes’le birlikte Bernard Shaw, Dickens, Shakespeare kütüphanesinde bulunan adı geçen kitaplardır.

O, her ne kadar ana dili gibi konuşup yazdığı üç dört Batı lisanıyla Batı edebiyatını yakından takip etse, onların sanatına vakıf olsa da *“ruhunda bitmez tükenmez bir Doğulu zevki”* (EŞİ s.417) vardır. Türk hafızın, ezan, mevlit, Kuran üzerine yaptığı ses oyunları; Türk halısının, Türk çinisinin, Türk minyatürünün öz-biçim özellikleri onun içine işlemiştir. O, bunları yaptığı resimlerde fark eder.

O, sanatta da hayatta aradığı gerçekliği arar. Romantik bir yaklaşımla resmedilen sanata karşıdır. İnönü Muharebesi’nin ardından söyledikleri bunu teyit eder: *“Bir büyük sanatçı yetiştirmeli. İnönü mağaralarının duvarlarına kaba taslak muharebe resimleri oymalı. Ama, kalın pazılı pehlivanlar değil, İnönü’de vuruşmuş, hatta bir gözü köyüne kadar kaçmaktayken zafer*

kazanmış gerçek isanları... Birçok sanatçılar zaferleri, insanlardan aşırıp, yorulmaz, ağlamaz, ölmez devlere mal etmek alçaklığını neden yapagelmışlerdir? Yorulmayan, ağlamayan, ölmeyen olduktan sonra zaferin ne değeri kalır?” (EŞİ s.452) Çok fazla üzerinde durulmasa da onun sanat anlayışı, ne tamamen koyu ferdiyetçiliğin pençesinde sanat için sanat ne de ideolojilere angaje olmuş gerçekçilikten uzak güdümlü olan toplum için sanat anlayışıdır denilebilir. Onu kimi toplumcu gerçekçi yazarlardan ayıran önemli farklardan biri de budur.

Kâmil Bey, Osmanlı'daki yerleşik haremlik selamlık anlayışını, kadının erkeğin yanında çok önemli bir güç iken bundan yararlanmayıp çarşafa sokularak ötelenmesini, eleştirir. Bir toplum için kadının hayati öneme sahip olduğunu vurgular. *“Bir milletin kadınları, erkeklerle aynı safta dövüşe girerlerse o milleti yenmek hiç mümkün mü? En ilkel insan topluluklarında bu böyle iken zamanla nasıl unutulmuş? Hep erkek budalılığı... Hangi memlekette, erkekler, kadın yardımın küçük görmüşlerse, o memleket mahvolmuştur.”* (EŞİ s.196-197) diyen Kâmil Bey'in önünde duran canlı örnek her türlü zorluğa rağmen hamile bir vaziyette Millî Mücadeleye katkı sağlayan, o zamanki Babıali'de dergi çıkaran Nedime'dir. Onun dışında doğru dürüst okuması yazması bile olmayan ama kocasını zorla düşmanla çarpışması için Anadolu'ya gönderen Fatma'dır. Onun için milletinde, Fatma Hanım gibi kadınların bulunması, ona İnönü zaferlerinden daha önemli görünmektedir.

Sonuç olarak Kâmil Bey otuz beş yaşlarında, zamanında boksla da uğraşmış koca bir vücudun sahibi, Batı kültürünü gerçekten bilen, ağırbaşlı, övünmekten, yalandan, ikiyüzlülükten nefret eden, dengeli, yürekli bir insandır. Onun eksiği memleket gerçeklerinden habersizliği ve aşırı servetin sağladığı güvenle insan ve toplum gerçeğinden uzak bencil bir hayat yaşamasıdır. Ancak zamanla gerçeğe uyanmış ve sonunda aydın sorumluluğuyla inanmış birisi olarak Millî Mücadeleyi desteklemiş, kuvvacı bir aydın olmuştur. O, şuurlu bir devrimcidir. Yapılan işlerin insan ve toplum gerçeğine denk düşmesine önem verir. Toplumcu geçekçilerin olumlu

kahramanlarından farklı olarak eleştirel gerçekçiliğe sahip, daha çok kendi zihninde dönüşüm gerçekleştirmiş bir aydındır.

Romanda kadın kahraman olarak idealize edilmiş aydın tipi Nedime Hanım'dır. Nedime, tam bir inanmış olarak verilir. Biraz da zorlama bir tip olarak karşımıza çıkar. Halide Edip'i ve onun kadın kahramanlarını hatırlatan bir tiptir.

Nedime kendi halinde *“erkek işlerine aklım ermez”* (s.141) diyen bir İstanbul hanımefendisi iken Millî Mücadelenin “Nedime Bacı”sı olarak erkeklerin yapamayacağı işleri beceren bir kahraman olmuştur. “Karadayı” adlı dergiyi çıkaran kocasının, kuvvacı diye on yıl ceza alması üzerine tek başına, o zamanki koşullarda bir kadın olarak, dergiyi çıkarmaya azmeder. Kocasıyla olan ilişkisi artık daha farklı bir boyuta gelmiştir. Her şeyden önce onlar bir dava arkadaşıdır. Onun için var gücüyle çalışır. Böylelikle hem vatanı hem de kocası için bir şeyler yapmaktadır. Hamile olmasına rağmen işleri bir an olsun aksatmaz. O, Kemallere analık edecektir. (Tek başına çocuğunu doğurur ve adını Kemal koyar.) Onun sevinci ve üzüntüsü Anadolu'dan gelen haberlere bağlıdır. O, kocasının hapse girmesine aldırmandan batmakta olan memleketi kurtarmaya çalışan idealist bir kadın kuvvacı tipidir.

Nedime “çağdaş” bir kafaya sahip aydın kadın olarak resmedilir. Mesela on altı yıldır çarşaf giyme zorunluluğuna katlanmasına rağmen buna alışamaz. Çarşafı, peçeyi yobaz uydurması olarak niteler. Tayyör ve şapkasıyla kadının toplum hayatında saygınlığının artacağını düşünür. Savaşlar bittikten sonar ilk işinin, kadın çarşaflarıyla boğuşmak olacağını belirtir. (EŞİ s.169)

Kimi yerlerde yazarın sözcülüğüne de soyunan Nedime Hanım'ın önemli mütalaalarından biri Meşrutiyet'in ilanı ile gelen hürriyet hareketi ve İttihatçılarla ilgilidir. Meşrutiyet inkılâbının, ileri bir hareket olmasına rağmen memleketin bahtını değiştirememesini, inkılâbın temsilcilerinin halkın sahici ihtiyaçlarını bilmemesine bağlar. Bu kadrolar, hareketi, halka doğru götürememişlerdir. Zorla ellerinden aldıkları hürriyeti bir müddet sonra aynı

despotlara teslim ederek padişaha damat olmayı yeğlemişlerdir. “Hilafet lazım çünkü Müslümanlık ve Müslümanlar... Türklük lazım... Çünkü Türkler İmparatorlukta birinci sağlam dayanak... Garplılık lazım, çünkü çağın hakından başka türlü gelinemez.” tekrarlarıyla devrilen İmparatorluğun çöküntülerinin hurdaları haline gelmişlerdir. Bu tecrübeden hareketle Mustafa Kemal ve arkadaşları zaferden sonra memleketi bu hurdalara teslim etmemelidir. Anadolu, harbi kazanmaktan daha başka, daha büyük bir şeyler yapmak zorundadır. (EŞİ s.188-189)

Nedime Hanım halkı ve aydınıyla yılgın bir topluma mücadeleyi, kavgayı bizatihi göstererek işaret eden idealist toplumcu bir aydındır. Onun, sadece sanat peşinde koşan sanatçılar için söyledikleri buna delildir: “ ‘Sanat sanat için’ demek, ‘Sanat kuvvetinin emrinde’ demek... (...) Onlara demeli ki... ‘Asıl ödevinizi yapmıyorsunuz... Bundan kaçırıyorsunuz... Karışık, karanlık, maskara lafların arkasına sinmeniz bundan... Hem bu memleket ahalisini en büyük tehlike karşısında yalnız bırakıyorsunuz hem de, o ahalinin sanatınız önünde secde etmesini istiyorsunuz.’ ” (EŞİ s.242-243)

Görüldüğü üzere Nedime Hanım çağdaş, bilgili, mücadeleci, gerçekçi, sorumlu, toplumcu, eleştirci, idealist bir Kuvayımiliye kadın aydınıdır.

Nedime’nin kocası olan İhsan, Kâmil’in Galatasaray’dan arkadaşıdır. Kız kadar nazik, kız kadar güzel bir çocuk olduğundan “Kız İhsan” olarak anılan, memleket gerçekleri karşısında arslan bir delikanlıya dönüşmüştür. İhsan yedeksubay olarak harbe gitmiş, beş kere yaralanmış, büyük yararlılık göstermiş, esir düşmüş, kurtulup gelince küçük bir sermaye uydurup bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Kuvayımiliyeyi açıktan açığa tuttuğu için mimlenmiş ve işgalden sonra Aydos cephaneliği baskınına sözde katıldığından Harp Divanına verilerek, birkaç gün içinde on yıl kürek cezasına çarptırılmıştır.

Yer yer Nedime’yle yazarın sözcülüğünü de yapan İhsan şuur vericidir. Kâmil’in uyanmasında önemli bir yere sahiptir. İdealle edilmiş kahraman bir tiptir. Açıktan açığa Kuvayımiliyeyi destekleyen yazıları yüzünden tutuklanır ama o, bunu sorun etmez. Zira zaten memleket esirdir. Ha içerde ha dışarıda. “Bir kafese kapatılmış kuşla, bir odaya kapatılmış kuşun farkı.” (EŞİ

s.194) pek de yoktur. O, kendi vatanında esir olmayı kabullenemez. Ne olursa olsun aldırmadan, yılmadan Türk milletine vurulan bu canlı hakareti temizlemek için kadın, erkek, çocuk, tüm yılmayanlar, daha çok, daha şiddetli, daha geberesiye çalışmalıdır. *“Altmış altı oynar gibi gülerek ölüme giden laz takacıları, mavnaya cepbane yüklerden ‘Ne var?’ diye tekneye çıkmak isteyen gümrük muhafaza memuruna sarılıp beraber denize atlayarak beraber boğulan Hamal Kürt Muso’yu, tevkif edilecek arkadaşlarına kaçma fırsatı vermek için elini mahsustan dişliye kaptıran Tesviyeci Ahmet Usta’yı, doğma büyüme İstanbullu olduğu, ömründe bir kere bile Heybeli’ye geçmediği halde, sınıftaki kürsüsünün altında kendisini Şeytan Adası’na götürece kadar tehlikeli bölgeler saklayan genç öğretmenleri, tavuk kesemeyecek derece yufka yürekli iken işgal kuvvetleri zabitlerini karanlıkta bıçaklamaktan çekinmeyen esnafları, ameleleri, burada kalmak emrini alınca, gidip dövüşemeyeceklerine ağlayan, Trablusgarp’ta, Balkan’da, seferberlikte durup dinlenmeden dövüşmüş subayları, gizli teşkilata çalışan 10-12 yaşındaki çocuk Murat’ları, polis müdüriyeti zindanlarında, Kuvayı Milliyecilere işkence ederken, ilk fırsatta, kulaklarına eğilip: ‘Biraz daha dişini sık kardeşim... Dövmekten şimdi vazgeçeceğiz. Aman söyleme!’ diye fısıldayan polis neferlerini”* (EŞİ s230) düşünerek davayı her şeyden aziz kabul ederek mücadelenin bir an olsun bırakılmaması gerektiğini vurgular.

O, toplumdur. Aksiyon adamıdır. Etrafındakileri harekete geçirmek ister. Aydınların eylemsizliğinden, lafla yetinmelerinden şikâyet eder: *“Doğuda aydınlar, davranış ihtiyaçlarını çoğu sözle doyururlar. Yeri gelince, kendilerini astıracak kadar tehlikeli bir espiyi söylemekten çekinmezler de, ellerindeki bastonu, birisinin kafasına indirmek icap ederse korkudan, şaşkınlıktan donakalırlar.”* (EŞİ s.215) O, aydınların bu tavrını gördükten sonra onlarla uğraşmak yerine doğrudan halka hitap edilmesinin önemine dikkat çeler: *“Aydınlarla uğraşmak boşuna... Bizimle beraber olanlara zaten söyleyecek bir söz yok. İnanmayanlarımız da bilerek, çıkarları için düşmanla beraber çalışıyorlar. Aslında halka anlatmak lazım... Halka, bu harbin eskileri, mesela 93 Harbi’ne, Balkan Harbi’ne, seferberliğine benzemeyen bir başka*

boğuşma olduğunu anlatmalıyız! Bir başka harptir bu... Kadını, erkeği, çocuğuyla yapılması gerek, bu vatan, millet harbi..." (EŞİ s.142)

İhsan, Meşrutiyet hareketinin başarısızlığını bu hareketi getirenlerin hürriyeti dövüşerek elinden aldığı despot takımına teslim etmesine bağlar. Lakin Anadolu'da başlayan bu hareket başkadır. Zira *"Hürriyeti 'Hareket Ordusu' getirmişti. Yani padişah ordusunun bir parçası... Şimdi Anadolu'da ordu yok... Millet, yani başıbozuklar çarpışıyor. İleride ordu kurulursa bu padişah ordusunun bir parçası değil, milletin kendi ordusu olacak"tır.* (EŞİ s.189)

İhsan, Millî Mücadele için örgütlü çalışmanın zorunluluğuna da değinir. Çünkü insanlar kendi ölçülerine göre hareket ederse yanılırlar. Ortak aklın işlediği örgütte ise bu yanılma payı daha azdır. Hem çöküntü devrinin bir sonucu olarak namuslularla namussuzların, faziletle alçaklığın, dostla düşmanın iç içe olduğu bir dönemde örgüt şarttır.

Sonuç olarak İhsan, hapisshanede olmasına rağmen patlamaya hazır bir bomba gibi yerinde duramayan, içinde büyük heyecanlar taşıyan gözü Anadolu'da olan sorumlu, gerçekçi, inanmış bir kuvva aydın tipidir. Nedime'nin karşı cinsidir.

Binbaşı Arif Bey kuvvacı bir aydın kimliğiyle ikinci ciltte, Kamil Bey'in hapisshane arkadaşı olarak karşımıza çıkar. O, Anadolu'dan İstanbul'a göç etmiş varlıklı bir ailenin oğludur. Balkan Savaşı'nda yüzbaşı unvanıyla tabur komutanlığı yapar. Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'de yaralanır. İstanbula döner. Kendisine o zaman sadrazam olan Talat Paşa, askerlerin yiyecek işleriyle ilgilenmesi görevini verir. Buradaki bir yolsuzluğa kızan Arif Bey askerin yiyeceğini aşırıldığından dolayı bir binbaşıyı döver. Hakkında dava açılır. Dosyası Harp Divanında iken tekrar cepheye gider. Lakin savaşın kaybedilmesi ve Talat Paşaların kaybolmasının ardından yönetimin değışmesiyle Harp Divanındaki belgeler sonuca bağlanır ve üç yıl cezaya mahkûm edilir. İçeride sürekli okur. Naima Tarihi'ni hapsihhanede elinden düşürmez.

Talat Paşa'nın ve Cemal Paşa'nın okuldan arkadaşı olan Arif Bey, eski bir İttihatçı olarak İttihatçıların yanlışlarını eleştirir. Bu bağlamda gerçekçidir. Yazar sanki onu bu işlevle romana sokmuştur. İdealist İttihatçıları, *“acıklı insanlar”* (EŞM s.239) olarak adlandırır. Onun temel eleştirisi onların Makyavelist yaklaşımla gayeye giden her yolu mübah görmeleri, politikada böyle işler olur zaten bir defaya mahsus diyerek kanunun, hukukun dışına çıkılması, ilkelerden taviz veren basit bir pragmatist tavır sergilemeleridir. Onun, koyu İttihatçı arkadaşına söylediği şu sözler bunu teyit eder: *“Köprüyü geçene kadar, ayıya neden dayı, diyorsunuz? Köprünün başını ayı tutmuş gibi geliyor. ‘Ayıyı tepeleyip geçmek zor! Dayı deyip sıyrılmak kolay,’ diyorsunuz. Girdiğiniz yolda, köprü bir tane olsa, belki haklısınız! Girdiğiniz yol: Politika... Durmadan köprü geçeceksiniz. Güç yetirebileceğinize aklınız yatsa, ilk köprüde ayıya dayı demezdiniz! Daha birinci köprüde, kolaya kaçtığınızı gören namuslu insanlar, sizi bırakacak. Tevfik Fikret'ten kopup Ali Kemal'le kalıyorsunuz! Ayıların arasına büsbütün güçsüz giriyorsunuz. Her köprüyü geçtikçe, arkanızda ayıların tuttuğu köprüler bırakmaktasınız. Peki biraz ilerde, dört yanınızı çepeçevre kuşatan ayıların istediklerini, nasıl yapmamazlık edebileceksiniz? Bir zaman sonra artık paralanmayı göze almanın bile faydası kalmayacak. Köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek, ayılara yem olmayı başından kabullenmek demektir. (...) ‘Köprüyü geçene kadar ayıya dayı derler,’ sözü su katılmamış Osmanlı sözüdür... Osmanlıların, tarihleri boyunca, iki karışlık köprüleri bile, neden geçememiş olduklarını, bundan daha iyi anlatan bir başka söz yoktur. Osmanlı, hiçbir zaman, ayılara dayı demeden köprü geçmeyi göze alamadı. Bugün bile, İstanbul'un politikacıları, Ankara'yı, ayılara dayı dayı demediği için yargılıyorlar.”* (EŞM s.262-263)

O, eleştirel bir gözle geçmiş sorgular. İttihatçıların tabanca oyunları ile devletin yürütüleceği yanılgısını, hukuksuz, kanunsuz adam öldürmelerini, Meşrutiyet'in bazı seçimlerinde, külhanbeylerini milletin üstüne saldırttıklarını dile getirir. Hatta Talat Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili olarak *“Boş yere adam*

öldürmekle, kendi öldürölmelerimize yol açtık.” (EŞM s.245) tespitinde bulunur.

Kısacası Kuvayımilliyeyi destekleyen Arif Bey, Kemal Tahir’in sık işlediğı konulardan biri olan İttihatçılar eleştiren eski İttihatçı asker aydınlarından bir numunedir.

Yediçınar Yaylası²⁰⁰ başlangıç kısmıyla birlikte beş bölümden oluşur. “Başlangıç” kısmında 1800’lerden 1900’lara kadar Çorum’un zenginlerinden Çakırkâhyaların geçmişı özetlenir. Birinci ve ikinci bölüm Çorum’un İttihatçı davavekili Cevdet Bey’in evinde verdiği bir yemekte -Meşrutiyet’in ilanından iki ay önce, 14 Mayıs 1908’de- Cöntürk sürgünü arkadaşı Seyfettin Bey için Çakırların Kenan ve Abuzer Ağa’nın geçmişini, onları jurnallemekle görevli tütün kaçakçası Gâvur Ali’ye anlattırmasını içerir. Üçüncü bölümde bir önceki yemekte konuşulanların Çorum Zaptiye Kolağası tarafından rapor edilerek İstanbul’a gönderilmesi anlatılır. Son bölüm ise üç yıllık bir sıçramayla -15 Haziran 1911- Çorum’un İttihat ve Terakki Cemiyeti Başkanı Davavekili Cevdet Bey’in makamına, üç yıl önce sürgüne geldiğı Çorum’a Ankara’dan müfettiş olarak gelen Seyfettin Bey’in ziyareti ve ikisi arasında geçen memleket ve İttihat Terakki’ye dair konuşmaları kapsar.

Romanda iki temel tema vardır. Birincisi kendine özgü tarihsel ve toplumsal yapının Osmanlı topraklarında ağalığı, yiğitliği ve eşkıyalığı nasıl ortaya çıkardığı; diğeri de İttihat ve Terakkinin memleket ve dünya gerçeklerine iyi nüfuz edemediklerinden dolayı yönetimi devraldığında karşılaştığı sıkıntılar ve içine düştükleri kimi çelişki ve yanlışlardır.

(Bu arada romanda anlatılan ve çoğu aldatmaya dayalı cinselliğın köy gerçekleriyle çok da paralel olmadığı ya da çok abartılı olduğunu belirtebiliriz. Alemdar Yalçın, Kemal Tahir’in bu ve diğeri romanlarında cinselliğı bu doğrultuda anlatmasını kendisinin köy ve köy hayatıyla ilgili önemli bilgileri ceza evinde birlikte olduğu ve toplumun sınırlı ve marjinal kesimini oluşturan mahkûmlardan elde etmesine bağlar.²⁰¹)

²⁰⁰ Kemal Tahir, **Yediçınar Yaylası**, Adam Yay., İst. 2000 (1958). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁰¹ Alemdar Yalçın, **a.g.e.**, s.172-173

Romanda aydın olarak tebarüz eden kişiler Avukat Cevdet Bey ile önce Cöntürk sürgünü ardından müfettiş olarak boy gösteren Seyfettin Bey'dir. Bunlar İttihatçı aydınlardır. Çok derinlemesine anlatılmasa da bu iki isim aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinin içine düştüğü çelişkiler, çıkmazlar ve yanlışlar kendi aydınlarının ağzından dile getirilir. Alemdar Yalçın romanı değerlendirirken buna dikkat çeker: *“Kemal Tahir, toprak-insan ilişkisinin bozulmasının tarihini ele alırken, Tanzimat’a kadar inmekte ve aydınlarımızın bir yanlıştan kaçarken bir başka yanlış yöntem kullandıklarını, böylece Anadolu’da toprağın ve ülkenin gerçeklerine uymayan birtakım yöntemlerle köylüyü cehalete ve sömürüye alet ettiklerini anlatmakta ve en çok da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makyavelist tutumların ortaya çıkardığı acı gerçeği eleştirmektedir.”*²⁰²

Cevdet Bey Çorum’da avukatlık yapmaktadır. Kırklı yaşlardadır. Oradaki insanlar tarafından saygı görmekle birlikte onların yalanını yanlışını yüzlerine vurmaktan imtina etmeyen *“direk gibi doğru”* (s.110) biridir. Onların içinde yaşamasına rağmen onlara benzemez. Fakat onlarla ilişkisinde kimi zaman pragmatist bir tutum sergiler. Mesela onların ağzıyla konuşarak, onları aracı kılarak bazı sorunları çözmeye uğraşır.

O, Çorum’a sürülen Jöntürklere sahip çıkar. Onları evine davet eder. Sofra kurar, sohbet ederler. Bundan dolayı hakkında İstanbul’a düzenli jurnaller gitmektedir. Bunun farkında olan Cevdet Bey kendisine yapılan ikazlara rağmen *“Dünyaları yitirmemek için ne yapmalı? Namuslu Cöntürk sürgünleri boşlayıp, zaptiye Kolağası oğlancı Celil namussuzuna curnal mı vermeli? Hayır, o haltı işleyemem.”* (s.108) diyerek karşı çıkar. Esir Şehrin Mahpusu Nuh Bey’de olduğu gibi temel mevzu *“istibdat ve hürriyet”* eksenslidir. Oğluna *“hürriyet kahramanı”* Ali Suavi’nin adını verir. Var olan yanlışları, Abdülhamit politikalarını tenkit eder. Meşrutiyet’in ilan edilip İttihat ve Terakkinin başa geçmesiyle Çorum İttihat ve Terakki Cemiyeti Başkanı olur.

²⁰² Alemdar Yalçın, *a.g.e.*, s.162.

Cevdet Bey'in öne çıkan özelliği kendisi de bir İttihatçı olmasına rağmen öz eleştiri yapabilmesi ve Cemiyette kimi yanlışları görmesine rağmen yılgınlık göstermeyip sonuna kadar mücadele etmesidir. O, bazen şartlara göre Makyavelist bir anlayışla meşru olmayan araçları da kullanarak inandıklarını yerine getirmeye cehdeder. Bu yönüyle diğer İttihatçı arkadaşları tarafından tenkit edilse de ara dönem olarak gördüğü bu zamanda “*cenk halidir, böyle olur*” (s.299) yaklaşımıyla politik gerçeklerden hareketle ağa, ayan, eşraf, eşkıya gibi İttihatçıların karşı çıktığı, tepelemek istedikleri güçlerden yeri geldiğinde faydalanır. Mesela ne rezil birisi olduğunu bildiği halde eşkıyaları alt etmek için istemeyerek de olsa Abuzer Ağa ile işbirliği yapar. Ona göre “*iyi olduğuna inandığınız bir işi yapmaya uğraşırken pis avadanlıklar kullanmak lazım gelse, ‘ellerim kirlenir’ diye*” (s.293) duraklayamazsınız. O, gerektiğinde köprüyü geçene dek ayıya dayı demede bir beis görmez.²⁰³ Politikanın kirli iş olduğunu, içine girildi mi paçaların ister

²⁰³ Bu meselede Esir Şehrin Mahpusu'nda Arif Bey, Cevdet Bey nezdinde bu ayıya dayı deme Makyavelistliğini şu şekilde eleştirir ki aynı zamanda Kemal Tahir'in İttihatçılara yaptığı temel eleştirilerden biridir ve yazar başka romanlarında da “ayıya dayı deme” ifadesi leit motif olarak kullanır: “*Benim alayda bir yedek subay vardı. Dava vekili Cevdet Çorum... Memleketinde İttihat Terakki başkanymış... ‘İyi bir işin başarılması için, pis avadanlık kullanılmalı mı, kullanılmamalı mı?’ meselesinde çekişir dururduk. Dava vekili olduğundan cerbezeliydi, namuslu olduğundan da, hem ateşli, hem kırıcı... Benim gibi düşünenlere ‘Yılgin’ derdi, ‘Ödle’ derdi, ‘Siz farkına varmadan sorumluluktan kaçırıyorsunuz,’ derdi. ‘Politikaya, temiz iş diyen kim yahu?’ derdi. Teyfik Fikret’i, çabucak yıldığı için ayıplar, korkulacak şeyin, namussuzları kullanmak değil, namussuzluğa alışmak namussuzluğun içine yerleşip rahatlamak olduğunu söylerdi. ‘Köprüyü geçene kadar, ayıya dayı derler, sözünü ne yapalım?’ diye rahatça gülerdi de, işi bu yönden tutup yüzüne gözüne bulaştırdığını, yedek subaylığını isteyip canını cepheye attığını... yani, kendi inancı ölçüsünde düpedüz kaydardığını, aklına bile getirmezdi.*

-Büsbütün haksız mı? Yerine göre... işine göre... çağına göre... düşünülürse...

-Evet! Büsbütün haksız...Bunun, yeri, işi, çağı filan yok! Köprüyü geçene kadar, ayıya neden dayı, diyorsunuz? Köprünün başını ayı tutmuş gibi geliyor. ‘Ayıya tepeleyip geçmek zor! Dayı deyip sıyrılmak kolay,’ diyorsunuz. Girdiğiniz yolda, köprü bir tane olsa, belki haklısınız! Girdiğiniz yol: Politika... Durmadan köprü geçeceksiniz. Güç yetirebileceğinize aklınız yatsa, ilk köprüde ayıya dayı demezdiniz! Daha birinci köprüde, kolaya kaçtığınızı gören namuslu insanlar, sizi bırakacak. Teyfik Fikret’ten kopup Ali Kemal’le kalıyorsunuz! Ayıların arasına büsbütün güçsüz giriyorsunuz. Her köprüyü geçtikçe, arkanızda ayıların tuttuğu köprüler bırakmaktasınız. Peki biraz ilerde, dört yanınızı çepeçevre kuşatan ayıların istediklerini, nasıl yamamazlık edebileceksiniz? Bir zaman sonra artık paralanmayı göze almanın bile faydası kalmayacak.

Köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek, ayılara yem olmayı başından kabullenmek demektir. Elinin tersiyle Naima Tarihi’nin cildine yavaşça vurdu. ‘Köprüyü geçene kadar ayıya dayı derler,’ sözü su katılmamış Osmanlı sözüdür... Osmanlıların, tarihleri boyunca, iki karışık köprüleri bile, neden geçememiş olduklarını, bundan daha iyi anlatan bir başka söz yoktur. Osmanlı, hiçbir zaman, ayılara dayı demeden köprü geçmeyi göze alamadı. Bugün bile, İstanbul’un politikacıları, Ankara’yi, ayılara dayı demediği için yargılıyorlar.” (EŞM s.262-263)]

istemez çamura bulaşacağını kaydeder. Bunu göze alarak işe girilmelidir. Bunlarla beraber, bunlara rağmen işin başında kalmalı bir şeyler yapmalıdır. Zira savuşmaktan, sorumluluktan kaçmaktan hiçbir şey çıkmaz. *“Sorumsuzluğun miskin rahatlığı içinde yaşamaktansa, sorumluluk altında, ezilip gebermek daha insanca bir iş”*tir. (s.297)

O, yeni durumlara uyamayan, kirlenmekten ödü koparak yılgınlığa kapılıp gemiyi terk eden İttihatçıları eleştirir. Bunu Tevfik Fikret örneğinde dile getirir: *“Tevfik Fikret hürriyetten iki ay sonra yıldı. Yılmasaydı, kocaman Tanin gazatesini, yüzüste bırakıp evine kaçar mıydı? Biraz dirense de tekmeyle kovulsa canım yanmaz. Bir başka gazete uydurup, inançlarını savunmak bile aklına gelmedi.”* (s.297)

“Namussuzluk, namussuzları kullanmakta değil, kullanıp dururken onlara alışmakta... Namussuzluğun içine iyice yerleşip rahatlamakta...” (s.298) diyen Cevdet Bey yılgınlığa kapılıp kaçmayı da namussuzluk sayar. O, her şeye rağmen görevinin başındadır. Paçalarına çamur bulaşsa da kaçmayacak, doğru bellediği yolda yürüyüşüne devam edecektir.

Sonuç olarak Cevdet Bey pragmatist bir İttihatçı aydındır. O, Kemal Tahir’in ısrarla üzerinde durduğu “memleket gerçeklerini bilen sorumlu” aydın olma gerekliliğini vurgular ve bu bağlamda İttihatçıları eleştirir. Yılgınlığa karşıdır. Sosyal ve politik gerçeklerden habersiz bunları dışlayarak bir yere varmanın mümkün olmadığı görüşünü savunur. Bu yolda da Makyavelist bir anlayışla gerektiğinde, alışkanlık haline getirmemek şartıyla, pis avadanlıkların da kullanılabileceğini söyler.

Romanın Cevdet Bey dışında diğer İttihatçı aydını Seyfettin Bey, orta yaşlarda, yedi göbek paşa oğlu bir İstanbulludur. Meşrutiyet’ten birkaç ay önce İstanbul’dan “Jöntürk” olarak Çorum’a sürülür. Burada, İstanbul’dan arkadaşı Cevdet Bey’in de sayesinde, yabancısı olduğu Anadolu’yu tanıma fırsatı bulur. Cevdet Bey’in kuşkulu yaklaşımına karşın o, hürriyetle beraber her şeyin düzeleceğine tam imanla inanır. Bunda memleketin gerçeklerine yabancı olması, birisinin Çorumlu, diğerinin İstanbullu olması etkilidir.

Günlerini daha çok Cevdet Bey’le geçiren Seyfettin Bey’in sürgünü İttihat ve Terakkinin başa gelmesiyle sona erer. Üç yıl aradan sonra 1911’de Ankara’dan müfettiş olarak tekrar Çorum’a döner. Üç yıl içerisinde şakakları ağaran, gözlerinin kenarlarında buruşukluklar başlayan Seyfettin Bey, hem bedenen hem de ruhen yaşlanmıştır. Sürgün günlerindeki canlılığı ve azmi kaybolmuştur. Kaybolan canlılığını Cevdet Bey sayesinde kısmen yeniden kazanır romanın sonunda.

Her türlü problemin hürriyetin gelmesiyle sona ereceğini düşünen Seyfettin Bey hürriyetin gelmesi, İttihat ve Terakkinin başa geçmesine rağmen sorunların üstesinden gelinemeyişi karşısında hayal kırıklığına uğrar. Kendisi ve arkadaşlarının hiç istemedikleri işleri yapıp durmalarını esefle karşılar ve *“Buna ne kadar da yatkınmışız.”* (s.293) sözleriyle bunu eleştirir. O, görevinden istifa ederek her şeyi yüzüstü bırakıp çekilmeyi defalarca kararlaştırır fakat yapamaz. Bilakis yeni sorumluluklar yüklenir. Bu bırakamayışı *“acaba farkında olmadan iş başında bulunmanın keyfine mi alıştım? Hükmedenlerden olmanın keyfine...”* (s.293) diye sorgular. O, hürriyetten önceki sorumsuz, ümitli günleri özler. Hedefe ulaşmak adına kullanılan yanlış yöntemlerin sonunun nereye varacağını kuşkuyla seyreder.

O, başlarda tipik bir İttihatçı olarak sunulmuştur. İstekli, idealist ama gerçekleri tam anlamıyla bilmeyen, istibdatın gitmesi ve hürriyetin gelmesiyle her şeyin çözüleceği romantizmini taşıyan bir İttihatçı aydındır. Fakat sonrasında İttihat ve Terakkinin yönetime gelmesiyle yavaş yavaş gerçeklere uyanan, eleştirel bir tavır geliştiren lakin bu hataları değiştirme gücünden uzak bir şekilde iç yılgınlığa kapılan, eski sorumsuz günlere kaçıp gitmek isteyen bir aydını temsil eder. Cevdet ve Seyfettin Bey Kemal Tahir’in aydınlar aradığı “gerçekçilik ve sorumluluk” bağlamında ideal aydınlar değildir.

Cevdet Bey sorumluluk duygusu gelişmiş, sorgulayıcı bir tavırla öz eleştiri yapabilmekte ama İttihatçıların öteden beri uyguladığı “Makyavelist” anlayışı sürdürmektedir. Seyfettin Bey ise Cevdet Bey’e göre daha geri plandadır. O, tecrübe ederek İttihatçıların yanlışlarını görür lakin bu yanlışları

düzeltilme adına bir cehte bulunamaz. Hesaplaşması daha çok kendi içindedir. Fakat biz bunlara rağmen bu aydınları eleştirel gerçekçi tavırlarından dolayı olumsuz yönlerine rağmen “Olumsuzlanan Aydınlar” bölümü yerine burada incelemeyi uygun gördük.

Kelleci Memet²⁰⁴ 1940'ta Çankırı Cezaevi'nde yatan, kapısında çalıştığı ağasını yanlışlıkla vurmuş on altı yaşındaki Memet'in hikâyesini anlatır. Memet'in dışında diğer hapishane sakinlerinin geçmişleri ve hapishane ortamı ustalıkla serdedilir. Romanda, Anadolu köylüsünün sorunlarıyla birlikte kanun ve ahlak dışı ilişkiler, mahkûmlar aracılığıyla verilir. Yine cezaevi koşullarının yetersizliğinden, idarecilerin/adaletin yanlışlarından, İkinci Dünya Savaşının yankılarından, Hitler'le birlikte yükselen Türk milliyetçiliğinden de bahsedilir.

Romanda aydın olarak karşımıza çıkan yegâne kişi İstanbullu Gazeteci Murat'tır. Murat, bir dönem Çankırı Cezaevinde yatmış olan Kemal Tahir'i temsil eder.²⁰⁵ (Murat, Esir Şehrin Mahpusu'nda bir çocuk olarak Kâmil Bey'i Fatma Hanım'ın mahallesinden biri olarak ziyarete gelmişti.) Fakat yazar Murat'ı entelektüel meselelerle ilgili çokça konuşturmaz. Murat'ta daha çok İstanbul'dan Anadolu'ya gelen biri olarak halkı ve onların sorunlarını görerek anlamaya çalışan ve gözlemlerini kayda geçiren bir gazeteci tavrı egemendir.

Murat, Nisan 1940'ta gazetede rezilliğini haber yaptığı birinin dava etmesi sonucu altı ay hapse mahkûm edilir. İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla İstanbul hapishanelerinin başka yerlere taşınma ihtimali ve biraz da kendi isteğiyle Çankırı Cezaevi'ne gönderilir. Mahkûmlar onu bir “yabancı” olarak kuşkuyla karşılar. Mahkûmlardan birinin söyledikleri buna delalet eder: *“Aşağı odaya bir herif gelecek. Beri benzer mahpuslardan bellemeyin! Kendisi gazeteci. (...) Her duyduğunu gazeteye yazar ki, pire zıplasa yazar, hem de pireyi deve yapar da yazar. (...) Aman arkadaşlar göreyim sizi, ek yerimizi belli etmeyelim! Birbirimizin hep iyi yanını söyleyelim ki Çankırı'mızın adı İstanbul'un gazatesinde iyi geçsin.”* (s.14)

²⁰⁴ Kemal Tahir, **Kelleci Memet**, İthaki Yay., İst. 2008 (1962). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁰⁵ Sezai Coşkun, **a.g.e.**, s.137.

Cezaevinde kitap okur. [Okuduğu yazarlardan Balzac (Köy Doktoru vd.) zikredilir.] Resim çizer. Elinden düşürmediği gazetesiyle özellikle savaşın gidişatını takip eder. Hatırlı ve hasta kişilere ayrılan revirde kalan Murat'ın bir diğer işi de bu revirin işlerine bakan meydancı Kelleci Memet'le meşguliyetidir. Ona okuma-yazma öğretir. Temizliği anlatır. Mikroplardan bahseder. Dünya ve hayatla ilgili onu bilgilendirmeye ve şekillendirmeye çalışır. Onu hapishanede koruyup kollamaya çalışır.

Kelleci, hem saf hem kurnazdır. İnadına yaptığı yanlışlara rağmen onda bir cevher vardır. O, işlenmemiş bir Anadolu delikanlısıdır. Murat, bir bakıma, İstanbullu bir aydın olarak Memet özelinde aydınların Anadolu halkının/köylüsünün elinden tutup doğru yola sevketmedeki başarısını da sınamaktadır. Onunla ilgili tuttuğu notlarda onun gelişmesini kaydeder.

Murat'ın mektuplarından ölesiye sevdiği Şükran'ı çocukluk arkadaşı Avukat Kadir'in karısı Ayşe'yle aldattığını okuruz. Hapishane ve Memet'le ilgili ikisine de mektuplar yazar.

İkinci Dünya Savaşı'nın yankılarını Murat'ın okuduğu gazetelerden takip edebiliriz. Mahkûmların çoğunluğu Almanya'nın kazanmasını arzularken o, Rusya'nın içinde bulunduğu grubun kazanmasını ister. Hatta Almanlar'ın Norveç'e saldırdığı haberi üzerine canı sıkılır ve bir hafta gazete okumaz. *“Resmen Alaman düşmanı”* (s.31) olan Murat mahkûmların Almanya'yı tutmalarına kızar. Ancak, belki de kaldığı kimseler içerisinde fikirlerini paylaşacağı birisi olmadığından dolayı, bunun sebepleriyle ilgili konuşmaz.

Romanda Kemal Tahir için önemli olan “gerçek(çi)lik” kavramına sadece bir yerde açıktan değinilir. O da Murat'ın Şükran ve Ayşe arasında yaptığı kıyaslamayla verilir: *“Şükran başından beri pek önemsemedi bu işi... Kelleci'deki değişimleri genelleştirip bundan geniş sonuçlar çıkarmaya kalkmadı. Ayşe tersine, bunu bütün Türk milletinin üstün başarı gücüne tanık tutuyor. Evet, Doktor Münür Bey haklı... Ayşe gibiler kendilerini gerçekçi saydıkları, daha da gerçekçi olmaya çabaladıkları halde sulusepken romantik insanlar... Şükran, gerçekçilik gösterisi yapmayı aklına getirmez, öyleyken,*

her zaman, gerçeklerle beraberdir, arada bir çok romantik görünse de..." (s.215)

Murat, bir aydın olmasına rağmen romanda entelektüel meselelerle ilgili çokça konuşmaz. Ancak onun -Kemal Tahir'i temsil etmesini de göz önünde bulundurarak- eleştirel gerçekçi bir toplumcu aydın olduğunu söyleyebiliriz.

Yorgun Savaşçı²⁰⁶ öne sürdüğü tarihsel gerçeklik konusundaki yargılarıyla -sonrasında sinemaya uyarlandığında da- edebiyat ve düşünce hayatımızda ses getirmiş, farklı tartışmalara kapı aralamış önemli bir romandır. Bu noktada Alemdar Yalçın, *"Türk düşünce hayatında bazı romanların bir edebî eser olmaktan çok, fenomen haline geldiğini biliyoruz ve yargıları yönlendirdiğinin farkındayız; Devlet Ana romanı nasıl Türk düşünce hayatında yargıları değiştirdi ve yönlendirdi ise Yorgun Savaşçı da böyle bir misyonu üstlenmiştir."*²⁰⁷ der. Yine Kemal Tahir'in Türk toplumuna getirdiği en önemli kazanımın, aydınlarımızın dikkatini yakın tarih araştırmalarına çekmesi olarak değerlendiren Yaçın'a göre, *"Yakın tarihimizle ilgili çalışmaların hızlanması ve birinci derece önem taşıyan kaynakların ortaya çıkarılması ve yayımlanmasında da bu romanın çok önemli bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü romantik Kurtuluş Savaşı söylevleriyle sıra savmaya çalışanlar, artık bunlarla toplumu tutmanın mümkün olmadığını anladıkları için daha çok tarih araştırmasının yapılmasına ön ayak olmuşlardır."*²⁰⁸

Üç bölümden oluşan romanın, "Von Kres Paşa'nın Dürbünü" adlı ilk kısmında eserin başkişisi Cemil'le birlikte kimi İttihatçı subayların geçmişi ve işgal altındaki İstanbul'un durumu anlatılır. "Karanlığın Dibinde" adlı ikinci bölümde Cemil'in Bandırma'dan Anadolu'ya çıkışı ile önce Akhisar sonrasında Çerkes Ethem'le birlikte Salihli cephesindeki mücadeleleri konu edilir. "Dönemeç" adlı son bölümde ise Cemil'in Bursa'ya gelişi ve Anzavur isyanının bastırılması anlatılır.

²⁰⁶ Kemal Tahir, **Yorgun Savaşçı**, İthaki Yay., İst. 2008 (1965). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁰⁷ Alemdar Yalçın, **a.g.e.**, s.376.

²⁰⁸ Alemdar Yalçın, **a.g.e.**, s.377.

Şubat 1919'da başlayan roman 1920 baharında sona erer. Romanda on yıllık iktidar dönemlerinde İttihat Terakkinin uğradığı hüsrana ve yorgunluk; halkın İttihatçılara ve Millî Mücadeleye bakışı, yılgınlığı; İstanbul'un işgali ve bu dönemdeki sefillikler, rezaletler; Yunanlıların Anadolu içlerine doğru yürüyüşleri; Atatürk önderliğinde direnişin başlaması; düzenli orduya geçme zorunluluğu gibi konular anlatılır.

Romandaki ana temalardan biri, yazarın bir yabancıya ağzıyla söylediği, *“Osmanlı İmparatorluğu için en büyük bahtsızlık, dünyanın çok büyük bir savaşa hazırlandığı çağda (Enver Paşa'yı kastederek) böyle bir adamın eline düşmek...”* (s.146) cümlesinden hareketle memleket gerçeklerinden kopuk İttihat ve Terakkinin on yıl içerisinde sonu mağlubiyetlerle dolu yönetiminin halkta hem bir yılgınlığa hem de İttihatçı düşmanlığına yol açtığı tezidir. Nitekim Kuvayımiliye hareketi de başta halk tarafından “gâvur İttihatçılar” olarak adlandırılmış ve herkes tarafından benimsenmesi zorlaşmıştır.

Romanda anlatılan aydınlar Kemal Tahir'in üzerinde çokça durduğu İttihatçı aydınlardır. Çoğunluğu subay olan aydınlar, eleştirel bir gözle sunulur. Düşünceleriyle romanda öne çıkan, yazarın sözcülüğünü yapan kişi Dr. Münir'dir. Bunun dışında romanın başkişisi Yüzbaşı Cemil ile Halil Paşa da incelenebilecek keyfiyettedir. Romanda bu isimlerin dışında da rütbeli subay aydınlar vardır. Yüzbaşı Selahattin, Teğmen Nazmi, Teğmen Faruk gibi. Fakat bunlar bir roman kişisi olarak “aydın” kavramı ekseninde irdelenebilecek niteliklerden uzaktır.

Romanın başkişisi Yüzbaşı Cemil, otuz üç-otuz dört yaşlarında İttihatçı bir subaydır. On yedi yaşında Harp Okulu öğrencisi iken Jöntürklerle bağlantılı diye tutuklanır ve yer altındaki hücrede günlerce tutulur. Aslında o zamana kadar Jöntürklerle hiçbir ilgisi olmayan Cemil, sorguda, geceyi beraber geçirdiği sevgilisini ele vermemek için gerçeği söylemez. Sonrasında Jöntürklerle ilgisi olmadığı ortaya çıkar. Fakat bu olay üzerine korkudan annesi felç geçirmiş, şuurunu kaybetmiş nitekim Cemil'i tanıyamadan ölmüştür. Uğruna neleri göze aldığı sevgilisinden de sille yiyen Cemil, bu öfke

ve mutsuzlukla o güne kadar hiç ilgilenmediği Jöntürk gazetelerine merak sarmış ve 1906'da gizemli bir şekilde Manastır'da ölüme söz vererek yemin etmiş, karşılığında 9-2 numarayı alarak İttihatçı olmuştur.

Cemil okuldan mezun olduktan sonra Makedonya ve Trablus'ta savaşmış ardından Balkan Savaşları'na iştirak eder ve sonrasında da dört yıl süren seferberlik döneminde Çanakkale, Gazze, Filistin gibi farklı cephelerde attığını vuran "Topçu Cehennem Yüzbaşısı" namıyla düşmanla vuruşur. Çanakkale ve Yedinci Ordu'da Atatürk'le birlikte savaşır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup olarak İstanbul'a dönen Cemil, teyzesinin konağına yerleşir. Günler geçmesine rağmen üstündeki yorgunluğu atamaz. O, bir yorgun savaşçıdır. Zaten romanın adında da geçen "yorgun" kelimesi bir leit motif olarak bunca yıldır savaşan ve sürekli kaybeden askerin ve milletin durumunu tasvir etmede sık sık kullanılır. Savaşa giden asker, onu bekleyenler, yıllarca bu savaşlara tanıklık eden vatan hep yorgundur. Askerlerdeki yorgunluk bedenden ziyade ruhtadır. Nitekim seferberlik sonrası İstanbul'a dönen, sıcak bir ev ortamında rahat geçen günlere rağmen bu yorgunluk Cemil'i terk etmemiştir: *"İstanbul'da sürekli bir yorgunluk duyuyordum ya... Söylemiştim. Kaç gündür serseri olduk dolaşıyoruz. Üç gecedir uyuyamadım doyasıya... Gündüzleri birkaç saat kestiriyorum o kadar... Öyleyken ne yorgunluk var, ne can sıkıntısı... Demek, biz sürünmeye alışmışız iyice... Sürünmek olmazsa sudan çıkmış balığa dönüyoruz."* (s.406)

O, kendi gibi İttihatçı olan subay kocasını savaşta kaybeden ve yedi yaşındaki oğlu Enver'le dul kalan teyzesinin kızı Neriman'la aşk yaşar ve Neriman'ın hamile kalması üzerine evlenmeye karar verirler. Neriman'ın ve teyzesinin telkinlerine rağmen hiçbir şey yapmadan eli kolu bağlı kalamayacağını anlayan Cemil'in eski İttihatçı arkadaşları, işgal altındaki İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol ve Milli Müdafaa Cemiyetleri gibi farklı örgütlerle bağlantılı olarak çalışmaktadırlar. Böyle bir ortamda o da bir şeyler yapmak ister. Hakkında tutuklama kararı çıkartılan ve onu Cemiyet'e ilk kaydettiren arkadaşı, ağabeyi Patriyot Ömer'i saklandığı yerden, Neriman'ın da yardımına müracaat ederek Dr. Münir'in evine götürür. Bu

kaçırma olayı üzerine kimliği ortaya çıkan Cemil, iki buçuk ay Halil Paşa ve Patriyot Ömer'le birlikte Dr. Münir'in evinde kalır. Bu süre zarfında Dr. Münir'in İttihat ve Terakki, Osmanlı toplumu, Türk tarihi ve devlet kavramı üzerine sarf ettiği entelektüel konuşmaları dikkatle dinler. Halil Paşa ve Dr. Münir arasındaki geçen konuşmalardan istifade eden Cemil kendi bilgisizliğine üzülür. Bunun da etkisiyle zaten öncesinde de ara ara sorguladığı İttihat ve Terakkinin yanlışlarıyla ilgili öz eleştirilerini artırır.

İki buçuk ayın ardından nikâh için çıkan Cemil, önce nikahın kıyıldığı eve ardından da Dr. Münir'in evine yapılacak olan baskından kıl payı kurtulur. *"1919 yılının 15 Mayıs'ında, güneşli bir perşembe günü, dünya üstünde, gidecek hiçbir yeri, başvuracak hiç kimsesi, yapacak hiçbir işi olmamanın ölümüne benzeyen"* (s.184) yalnızlığını derinden duyan Cemil birkaç günlük sokağın ardından bir yolunu bularak farklı bir kimlikle Subay Barındırma Evine yerleşir. Buradaki drama şahit olur: *"Bunlar, yenilmiş Osmanlı İmpratorluğu ordusunun en korkunç döküntüleriydi. Ceketlerini boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... Koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürükleyen topallar... İki gözü görmeyenleri yeden tek gözlüler... Sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutları verenler..."* (s.233)

Cemil, Yunan'ın İzmir'e çıkışının bir hafta sonrasında, İstanbul'daki bu çaresizlik ortamından adeta kaçır ve bir yelkenli yardımıyla Bandırma'ya ulaşır. Burada On Yedinci Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami Bey'le Millî Mücadeleye katkı sağlamaya çalışır. İlk iş olarak Manisa'ya Yunan'dan önce ulaşır buradaki cephaneliği kurtarmak üzere yola çıkarlar. *("Bir tek servis vagonu, bir albay, iki yüzbaşı, bir teğmeni değil, aslında bütün On Yedinci Kolordu'yu götürüyordu."* s.266) Akhisar'da konaklayan heyet hiç de ummadıkları bir tabloyla karşılaşır. Savaşın yorgun halk Yunan'ın İzmir'e girişine, Manisa'ya ulaşmak üzere olduklarına tepkisizdir. Evlerde Yunan bayrakları asılıdır: *"Sokak, gittiği yere kadar, bu bayraklarla süsülüydü. Hangi evlerin Türk, hangi evlerin Rum olduğunu bir şeylerden seçip ayırmaya çalıştı. Rumların artık Türklerden korkmadıkları için, bu alacalı bezleri asmaları ne kadar iğrençse, Türklerin de korktukları için aynı işi yapmaları, o*

kadar iğrençti.” (s.284) Koyu bir İttihatçı düşmanlığı hemen her yerde görülür. Ordu gitmiş, yerini bazı başıbozuklar ve eşkıyalar almıştır: “Bir geçit geçiyoruz ki Allah sonunu iyiye çıkarsın!.. Askerler başıbozuğa dönmüş, başıbozuklar askere...” (s.271)

Manisa’dan cephaneleri çekemeyen Cemil ve arkadaşları geri çekilmek durumunda kalır. Zira toplanan düzensiz birlikler hedefe giderken dağılmışlardır. Bunun üzerine yeni bir emirle Cemil, Çerkes Ethem’in olduğu Salihli cephesine verilir. İlk amaç çevredeki yılgınlığı direnme gücüne çevirmek ve Yunanlıların ilerleyişini durdurmak, onlara baskınlarla zarar vermektir. Cemil, Ethem’in ağabeyi Tevfik Bey’le Makedonya’da beraber çete savaşı yapmıştır. Dolayısıyla bu görevde tecrübelidir. Hem bu yönü hem atıcılıktaki ustalığı hem de güçlü karakteriyle Ethem Bey ve adamlarından saygı görür. Bir müddet sonra Yüzbaşı Cemil doğrudan Atatürk’ün talimatıyla (Bu arada Atatürk’ün Cemil’i iyi tanıdığını ve samimi bir üslupla konuştuğunu ve ona güvendiğini belirtelim.) işlerin pek de iyi gitmediği Bursa’ya gönderilir. Bu arada Cemil’in Ömer adında bir oğlu olmuştur. Bursa’da toplanan askerler sürekli dağılmakta, halk bir türlü Kuvayimillîye safına çekilememektedir. Ayrıca başıbozukluk ve eşkıyalık da kontrol altına alınamamıştır. Yine Anzavur isyanının Bursa’ya kadar uzanma tehlikesi de her dem tazedir. Bu sorunların bir parçası olan, İstanbul’dan yönünü tam anlamıyla Ankara’ya döndüremeyen Dördüncü Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa Ankara’nın emriyle Cemil vasıtasıyla görevden alınır ve Ankara’ya gönderilir. Kolordu Komutanı’nın görevden alınmasıyla Cemil, bir bakıma valilik yapmaya başlar. Jandarmayla polis emrine girmiş, şehrin düzeninden o mesul olmuştur. Bu yüzden geceleri sık ısk uyanmakta, düzeni bozanları yıldırma için serseri takımıyla boğuşmaktadır. (s.495)

Anadolu’da bu gelişmeler olurken İstanbul’da şeyhülislam tarafından, millîcilerin vatana millete isyan eden, din padişah tanımayan eşkıya topluluğu, bunlarla savaşmanın da dinî bir vecibe olduğunu belirten ve öldürülmeleri emrini veren bir fetva yayımlanır. Bunlar yurdun dört bir yanına gönderilir. Durumu biraz daha zorlaştıran bu fetvaya, karşı fetva ile cevap

verilir. Aslında işler iyi gitmezken, Bursa'daki sınırlıklı birliklerle Çerkes Ethem'in kuvvetleri, Anzavur isyanını bastırmış ve birliğini dağıtarak kritik bir zafer kazanmıştır. Romanın sonunda Cemil, Bursa'da kalırken “*Çerkez Anzavur’u ezen Çerkez Ethem, kurtuluşa baş kaldırmış Türkleri*” (s.537) tepelemek üzere Bolu’ya doğru yola çıkarlar.

Yüzbaşı Cemil otuz üç-otuz dört yaşında fiziği düzgün yakışıklı bir subaydır. Cesur, gözünü budaktan esirgemeyen, insanlarla diyalogu iyi, etrafındaki insanları yönetme yeteneğine sahip, lider ruhlu bir kişiliği vardır. On üç yaşında girdiği askerî okuldan, sonrasında harp okulundan, mezun olduktan sonra neredeyse ömrü savaş meydanlarında geçmiş, temiz yatağı ve sofrayı yadırgayacak duruma düşmüş “cehennem yüzbaşı”dır. O, klasik bir İttihatçı tipinden ziyade takımdaşlık duygusu içerisinde, arkadaşlarına ve davasına bağlı kalarak olup bitenleri sorgulayan, daha gerçekçi bir tavır takınan, kimi zaman da kendi dünyasına yönelmeyi arzu eden ama şartların da olumsuzluğuyla yeniden sıkı sıkıya davasını sahiplenen, karaktere yaklaşan bir roman kişisidir.

Eserde Dr. Münir’den sonra biraz da onun etkisinde kalarak İttihat ve Terakkinin eleştirisini yapan Cemil’dir. Bazı yerlerde aleni, bazı yerlerde sezdirerek geçmiş sorgular. Yanlışları ortaya döker. Fakat onda Cemiyete güçlü bir bağlılık vardır. Onun sorgulamaları Münir Bey’deki gibi entelektüel boyutta değildir. Daha çok bir maçta, iyi niyetli olmasına rağmen kötü oynayan ve sonunda maçın kaybedilmesine neden olan takım arkadaşlarını takımdaşlık sınırları içerisinde ötelemeyen yapılan bir eleştirinin benzeridir onunkisi.

O, hem halkın İttihatçıları hain, gâvur olarak görmelerini hem de İttihatçıların kendileri dışında veya Cemiyetteki kimi yanlışları görüp Cemiyetten ayrılmış olanları itham etmelerini kabullenemez. Zira olaylar görüldüğü kadar basit değildir ki yargılamalar bu denli insafsız olsun. Mesela yaşlılarından bir çoğu kuşdillerinde, Fenerbahçelerde bıyık büküp boy gösterirken Balkanlarda komitacı kovalayan, dağlarda hürriyet arayan, yetmiyormuş gibi yirmi altı yaşındayken kaybedilmiş bir savaşta alnından

vurulan, on sekizinde gebe karısını dul koyan genç teğmenin yedi yaşındaki oğlu, babasının arkadaşlarına “İttihatçı gâvuru” demektedir. (s.32) Öte yandan vatanını, milletini sevmesinden zerre şüphe edilmeyen, Cemiyettekilerin çoğundan dürüst olan fakat bazı yanlışları gördüğünden dolayı Cemiyetten ayrılanlara, daha hiçbir şey kaybolmamışken, “*Siz bu memleketi batıracaksınız bu gidişle...*” (s.57) diyenlere İttihatçılar “pis” demekte, hain yaftası yapıştırmaktadır.

Bu yönüyle makul bir İttihatçı sayılan Cemil kendi yanlışlarını düşünür. Nedenlerini anlamaya çalışır. Trablusgarp’tan beri arka arkaya yenilmiş bir ordunun subayıdır. İşe hürriyet savaşçıları olarak başlamışlar, eşkıyalığa özenen baldırı çıplak oğlanların ağzıyla “Sarıbacak”lığa kadar tekerlenmişlerdir. Millet, artık onlara inanmamakta söylediklerinin yarısında başlarını çevirip uzaklaşmaktadır. Batakçı kumarcılara, hileli iflasla piyasaları dolandıran tüccarlara dönmüşlerdir. (s.496) Bu tablo karşısında “*Bunca ölmek, bunca öldürülmek boşa mı gitti, bu kadar?*” (s.92) diye içlenen Cemil, suçu ve suçluyu arar: “*Kim suçlu olanlardan?.. Biz mi üstümüze düşeni yapamadık? Başımızdakiler mi iyi hesaplayamadılar? İyi hesaplayamadılarsa... Nasıl fark etmediler yanlışıklarını?.. Ettilerse, ne zaman ettiler? Artık dönülmez miydi oradan?.. Ne zamandan beri bilerek bizi buraya sürüklüyorlardı?*” (s.92) Cemil önceleri hiç kafasına takmadığı bu sorulara ceveplar bulmaya çalışır fakat net cevaplar bulamaz. Söylenildiği üzere onun eleştirileri, sorgulamaları içten fakat yeminine sadık bir İttihatçı eleştirisidir.

Cemil kimi zaman Osmanlı’nın son dönemdeki sosyal, siyasal, kültürel durumuna da dikkat çeker. Mesela Millî Mücadele için Anadolu’ya geçtiğinde görülen manzara, ölmüş bir dev olan Osmanlı İmparatorluğu’nun cesedinin üzerinde dolaplar çevrildiğidir: “*Çıplak gövdesi, tepeden tırnağa yara içindeydi. Kolları bacakları iki yana açık, arka üstü yere serilmişti. Samsun’daki Pontus çetelerinden, Kafkasya’da Antranik’in Ermeni ordusuna, Musul’daki İngilizlerden, Adana’daki Fransızlara, Antalya’daki İtalyanlardan, Manisa’daki Yunan’a kadar her yanını bir canavar didikliyordu. Başına, demir*

tırnaklı kartallar çullanmıştı. Anzavur gibilerse kangren olmuş yarasının kurtları... Hala tek parça görünen gövde, içinin içinden dağılmaya başlamıştı. Herkesin, kendi kasabasında mahallesine, mahallesinden evine, evinde yatağına çekilmesi bu çürüyüp dağılmanın sonucuydu. Yüzde yüz gerçek olan bu ölümü görmezden gelmeye çabalayarak kendilerini aldatanlar, yani uzatmalı onbaşının milli gâvuru dediği herifler, bu bahtsız ölünün soğumuş gövdesinden mini mini bir sıcaklık, belli belirsiz bir seğirme umuyorlardı.” (s.429)

Bu manzara karşısında Cemil ve arkadaşları savaştan yılmış, kendi menfaatlerini korumaya çalışan, bu yolda gerekirse düşmana yol veren, kuvvacıları eşkiya ya da gâvur gören halkı ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak pek çok zorlukla karşılaşır. Öncelikle hem askerler içerisinde hem de halkta değişime ve değiştirmelere direnenler çıkmaktadır. Kimi kıyafetini kimi rütbesini değiştirmek istemez. Cemil hem bu duruma dikkat çekmek hem de düzenli bir ordunun gereğini vurgulamak adına hayati önem taşıyan düşman saldırısı karşısında içinde bulunulan durumu şöyle tasvir eder: *“Saldırıya hazırlandığı söylenen düşmanın karşısında üç komutandan birisi Demirci Mehmet Efe'yle Yörük Ali Efe eşkiya düpedüz... Demirci için, Yunan taburu Nazilli'de silahsız insanları öldürürken Bozdoğan'da Ziraat Bankasını kendi hesabına soyduğu söyleniyordu. Yörük Ali, İzmir'de askerken birliğinin Kafkasya'ya gideceğini anlayınca savuşup dağa çıkmış bir asker kaçağıydı. Ethem'se, Vali Rahmi Beyin oğlunu para sızdırmak için kaçıran adam...”* (s.438)

Tüm bu olumsuzluklar karşısında ordunun zafere erişmesinde başrol oynayan, öncesinde de tanıştıkları, Mustafa Kemal'in politikalarını hayranlıkla takdir eder: *“İzmir'in yolu Samsun'dan mı geçer?’ dedim. ‘Kestirme yolu bu mudur?’ diye alay ettim. Düşünüyorum da, akıldan yana biz neredeyiz, Mustafa Kemal nerde? İstanbul'dan 16 Mayıs'ta yola çıktı: Yani, İzmir'e Yunan'ın girmesinden bir gün sonra... Neden Samsun'a gideceğine, Bandırma'ya gelmedi? Çünkü gerçek komutanlar durumun özelliğine göre*

burda yıldırım olup yaktaktansa; ordan gürlemenin daha etkili olduğunu bilirler!” (s.298)

Cemil, Kemal Tahir’in diğer aydınlarında olduğu gibi dine ve manevi değerlere pek itibar etmez. İslamın gerektirdiği bir hayat yaşamaz. Evde, bulursa cephe, içki içer. Nikâhsız kadınlarla, üstelik evli iken birlikte olur. Zaten romanda genel anlamda dine ve din adamına bakış olumsuzdur. Hem yazarın hem de Cemil’in gözünde din adamı şahsiyetsiz, menfaatkâr, müderris Hacı Nizamettin’de örneğini bulan olumsuz bir tiptir.

Sonuç olarak Cemil, entelektüel fikirlerinden çok hayat hikâyesiyle romana girer. Fakat o, diğer İttihatçı subaylara göre daha çok öz eleştiri yapar. Daha gerçekçidir. Öngörüsü kuvvetli, zekidir. Atatürk bile görüşlerine değer verir. Romantik maceraperestlikten ziyade on yedi yaşında iken ölüm üzerine yemin ettiği davasına sadık bir dava adamıdır. O -biraz da kişiliğiyle ilgili olarak- kendi rahatını, eşini, çocuğunu vatanına tercih eden İttihatçı/kuvvacı bir subaydır. (Bu roman ile Esir Şehir üçlemesinin ilk ikisi, neredeyse aynı dönemleri anlatırlar. Lakin burada ağırlıklı olarak bir İttihatçı eleştirisi vardır. Bu anlamda Cemil’in ve arkadaşlarının eski İttihatçılıkları, kuvvacılıklarından daha çok tartışılmıştır.)

Romanda yazarın sözcülüğünü yapan ve eleştirel bir tavırla entelektüel meselelerin en yetkin dile getirildiği ağız Dr. Münir’dir. O, orta yaşta, kısa boylu, çevik, zeki, yiğit biridir. Olumlu bir tiptir. Seferberlik döneminde Sarıkamış’ı, Irak’ı, Şam’ı dolaşmış eski bir İttihatçıdır. Lakin işin hemen başında *“Daha hiçbir şey kaybolmamışken, ‘Siz bu memleketi batıracaksınız bu gidişle’* (s.57) diyerek Cemiyet’ten çıkmış hatta onlara muhalif tutumuyla “İttihatçı düşmanı” olarak nam salmıştır.

O, başkışı Cemil’le 1918’de Şam’da Deniz Hastanesinde tanışmışlardır. Zaten romana girişi de bu tanışıklık üzerine Cemil’in teklifiyle Harp Divanının aradığı Patriyot Ömer’i evinde saklamasıyla. 57-168 sayfaları arasında yoğun bir biçimde düşüncelerine şahitlik ettiğimiz Dr. Münir’in evi basılır ve evdekiler hapsedilir. Kendisi, onları sadece muayene ettiğini söyleyerek herhangi bir ceza almadan kurtulur. Bu olayın ardından

romanın akışından çıkar. Ancak, Cemil kimi düşüncelerinde onu referans olarak adını ve söylediklerini okuyucuya hatırlatır. Romanın sonlarına yakın İstanbul'da durumun kötüleşmesi üzerine Bursa'ya Cemil'in yanına gelir.

İki buçuk ay evinde, aranan İttihatçı subaylardan Halil Paşa, Patriyot Ömer ve Cemil'i saklar. Bu süre zarfında yazar, onu Halil Paşa ile konuşturarak İttihat ve Terakki, Osmanlı toplumu ve yapısı, Türklerde devlet kavramı gibi meseleleri onun ağzından dile getirir. Yazar, Dr. Münir'i çok okuyan, olaylara ve durumlara ideolojik yaklaşmayan, eleştirel gerçekçi bir aydın görünümünde sunmuştur. [*"Bir adam bunca kitabı okudu mu çekiver kuyruğunu... Neden? Çünkü, şundan bir akıl, bundan bir akıl alayım derken akli cıvıklaşır. Bir lafı bir lafını tutmaz."* (s.70)]

O, İttihatçıların Makyavelist bir fese feyle gayeye giden her yol meşrudur anlayışına karşı çıkar. Şiddete, zulme karşıdır. Mesela kendisi gibi doktor olan, eski kudretli İttihatçılardan Dr. Reşit'i, *"Yaptığı işlerle doktorluğu bağdaştıramadım başından beri Paşa Dayı... Hangi sebeple olursa olsun kıyıcılığı sevmemişimdir, çocukluğumdan bu yana..."* (s.75) diyerek evine kabul etmez.

Yazar, Esir Şehrin Mahpusu'nda Binbaşı Arif'e okuttuğu "Naima Tarihi"ni Dr. Münir'e okutur. Zaten onun için Binbaşı Arif Bey'in işlenmiş hâlidir denebilir.

Dr. Münir, Kemal Tahir'in aydınlarda ısrarla aradığı gerçekçi tavra sahiptir. *"En büyük silahımız olan düşünme gücünün asıl işi, gerçeği bulmak, anlamak, değiştirmektir."* (s.134) diyen Dr. Münir akılcı, gerçekçi, ezberi olmayan birisi olarak karşımıza çıkar. Osmanlı'dan İttihat Terakkiye değin önemli tespitlerde bulunur. Fakat onun temel eleştirisi bir zamanlar üyesi olduğu fakat kimi yanlışlardan sonra ayrıldığı İttihat ve Terakki Cemiyetinedir. Öncelikle İttihatçıların bilgisiz ve tecrübesiz olduğunu vurgular. Kıymeti kendinden menkul bir "hürriyet" anlayışıyla bir programdan yoksun olarak Abdülhamit'i indirip İmparatorluğun daha hızlı dağılmasına yol açtıklarını belirtir. Onun tenkit ettiği nokta ne Abdülhamit'in indirilmesi ne de hürriyetin ilan edilmesidir. Bunların plansız, tabansız, temelsiz yapılmasıdır. O, tüm bu

yapılanları bir kumara benzetir. Ta başından beri kazanması hiç olmayan batakcı kumarına. *“Biz bu kumara hesapla oturmadık, kumarcı olduğumuzdan oturduk.”* (s.144) diyen Münir’e göre o sıralarda hem Osmanlı ülkesinin ruh hâli hem de çağ, batac kumarcılara çok yatkın bir çağdır: *“Dünya paldır küldür kumara gidiyordu. En akıllı milletler, neleri var, neleri yoksa fişlere yatırmışlardı. Kumara hazırlanıyorlardı. Rumeli’de üç dört tabanca patladı. Resne’de dört beş yüz kişi dağa çıktı. Birkaç telgraf çekildi. Baktık hürriyeti kazanıvermişiz! 31 Mart’ta birkaç avcı taburu ayaklandı. Baktık bütün fişler gene önümüze yığılmış... Bosna Hersek’le Bulgaristan gitti. ‘Kumardır böyle olur. Zarar karın kardeşidir’ dedik. Trablusgarp’a sıvanmamız kumarcı sıvanmasıydı. Balkan’da yenilmemiz kumarcı yenilmesi... Düşman Çatalca’dayken, Babıali’yi basmak, sonra gelip geri almak batac kumarcı işi değil de nedir?”* (s.144–145) Neticede İttihat ve Terakkiciler vatan denilen baba çiftliğini har vurup harman savurmuş, hayvanıyla adamıyla kumara basmışlardır. (s.108)

Münir, İttihatçıların 31 Mart Vakası’nı kendi işlerine gelebilecek şekilde dizayn etmelerini, kimi askerlerin de işin içinde olmasını, Hasan Fehmi ve Volkancı Derviş Vahdettin’in ölümlerindeki İttihatçıların tavrını, Abdülhamit’in indirilmesine rağmen onun kadrolarıyla yola devam edilmesini, kimilerinin düzeni değiştirmekten çok eski soygundan kendilerinin yararlanma fırsatçılığı ve ahlaksızlığını, Balkan ve Trablusgarp yenilgilerini, I. Dünya Savaşı’na girmenin yanlışlığını, defalarca fırsat ele geçmesine rağmen savaştan çekilemeyişi, Sarıkamış faciasını, zafer diye sunulan Çanakkale’deki kayıpları [*On on beş kelimeyle anlattı Cemil, Çanakkale’yi... Oysa 55127 ölü verdik biz bu savaşlarda... 130 bini aşkın da yaralı...* (s.115)] eleştirir. Bu mağlubiyetlerde bilerek ve bilmeyerek İttihatçıların hata yaptıklarını bunda da onların gerçekçilikten uzak, maceraperest yaklaşımlarının etkili olduğunu dillendirir.

Yapılan bu yanlışlarda temel nedenlerden bir diğeri de İttihatçıların, Makyavelist yaklaşımla her türlü gayeyi meşru görüp gerektiğinde suç işlemekten uzak durmamalarıdır. Nitekim kendisi gibi doktor olan Reşit Bey’in

yönetimde iken baltayı eline alıp “*çoluk çocuk, genç yaşlı, kadın erkek ayrıntısı gözetmeden kesmeye giriş*”mesini (s.112), her ne kadar yapılanların vatan için yapılması mazeretine rağmen, kabullenemez ve bu tavrı insanlığı bırakıp canavarlığa geçme olarak değerlendirir. Bir başka neden olarak da İttihatçıların kara kaplı kitabında “iri bilgiç”leri Ziya Gökalp’in²⁰⁹ hazırladığı baba yasalarından biri olan “*Gözlerimi kaparım / Ödevimi yaparım*” (s.114) anlayışını öne sürer.

Dr. Münir, Osmanlı’nın yıkılışında yanlış politikaların takip edildiğini kaydeder. Batılılaşmanın eksikliğinden dem vurur: “*Batı’dan tekniği alacağız ama üstüne sere serpe yatıp uyumak için değil... Paçaları sıvayıp kendimiz de yapmak için... Biz birinci yolu tuttuk baştan beri... Bir zamanlar ‘Parayı gâvur kazanır, Müslüman yer’ dermişiz. Çoktandır, ‘Araçları gavur yapar, biz hazıra konarız kekâ!’ diyoruz!..*” (s.111) Yine Osmanlı’yı düze çıkarma adına başlatılan Batılılaşmanın bize özgü olmadığı, doğrudan taklit edildiği oysa Batı ile Osmanlı’nın farklı şartlara sahip olduğunu belirtir: “*Orta Asya’da, büyük şölenlerden sonra, çadır sahibinin karısını bileğinden tutarak uzaklaşıp her şeyini misafirlerine yağmalattığı bir gerçek... Orhon Yazıtları’nda, hakanın, ‘seni aç buldum doyurmadım mı, çıplak buldum giydirmedim mi?’ dediğini de biliyoruz. Demek ki, bizde devlet, böyle sorumluluklar yükleniyor. (...) Ya halkları yedirip giydirmekte, iç karışıklıklara, dış potluğa insanlar niçin boyun eğsin? Bak paşa emmi, ben bizdeki bu anayasa, hürriyet çabalamalarını, zengin yetiştirme debelenmelerini nereye bağlıyorum?.. Osmanlılar, görmüşler ki, devlet fakirleşip güçsüz düştüğünden eski ödevlerini, halklara karşı, artık başaramayacak... Sorumluluğu, devletin üstünden atıp Batı’da olduğu gibi, sınıfların omuzuna yüklemek istemişler. Oysa Doğulu zengin başka, Batı’nın burjuvası başka... Bizim zengin burjuvalaşamaz mı? Hayır! Devletin zenginleştirdiği, ister istemez devletin*

²⁰⁹ Kemal Tahir (sadece bu romanında değil başka romanlarında da) İttihat ve Terakkinin kuramcılarından sayılan Ziya Gökalp’i eleştirir. Fakat o, Gökalp’i suçlamaz, kötülemez. Ona göre Gökalp başkalarını kandırmak için yazıp çizmedi. Söylediklerinde vatan millet hayrına çok büyük çıkarlar olduğuna gönülden inandı. Bir bakıma kendisi de gerçekleri tam olarak göremeden, çözemedi ya da görmek ve çözmek istemediğinden ödevini gözlerini kapayarak yapmaya çalıştı ki bu yüzden meseleleri birbirine karıştırdı. (s.114)

emir eri kalır. Batılılaşmak bunun için kurtaramadı bizi... Devleti güçleştirmeye kullanacak yerde zengin yetiştirmede kullandık Batılılaşmayı...” (s.167) Turancılık ve ümmetçiliğin de yıllardır gerileyen İmparatorluğu kurtarmada gerçekçi yollar olmadığını ifade eder: *“İmparatorluğun dağılması korkusu aklımızı başımızdan alıyordu. Dağıldı. Bu yükü attık. Bugünkü durumda Turancılık hastalığından kurtulmuşuzdur inşallah! Kutsal savaş çağrısı sökmediği için, belki, halifeliğin kuyruğuna yapışmaktan da vezgeçeriz...”* (s.160)

Yazar, Dr. Münir aracılığıyla Osmanlı'daki devlet yapısı ve yazarın Marks'tan devraldığı ve Osmanlı'yı anlayabilme adına kullandığı “Asya Tipi Üretim Tarzı”yla ilgili düşüncelerini aktarır. Bunu da I. Dünya Savaşında Münir'in çalıştığı hastanede yatan Alman arkeolog Doktor Karlos'a söyler. Bu görüşler her ne kadar Karlos'un ağzından söylense de Münir'in son tahlildeki düşüncesine paraleldir. Münir'in Naima Tarihi'nden okuduğu, yolculuk esnasında Bolulu Hasan Paşa'nın atlarından birine el koyan vezir ağalarından birinin öldürülmesi ve olayın vezire intikal ettirilmesiyle vezirin, adamı öldüreni idama mahkûm ettirmesi hadisesi üzerine ikisi arasında geçen şu önemli konuşma bu minval üzerinedir: *“(Münir) -Bu tarihsel olay, Osmanlı toplumundaki TALAN sistemini, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak açıklıkla meydana koyuyor, dedim. Osmanlılığın temel düzeninde varlığın tek ellerde birikimi yasaktır. Osmanlılığın, tarih içinde üstüne aldığı ödev bence, toprağı sahipsiz kılarak çağının derebeylik düzenini küçük işletmelere bölmek, bu küçük işletmelerin zamanla belli ellerde toplanmasını şiddetle önlemektir. Osmanlılıkta hemen bütün toprakları reayasına kiracı gibi vermiştir. Buna karşılık yetiştirdiklerinin vergisini çoğunlukla mal olarak alır. Bu düzeni sipahiler gözetir. Sipahi tımarları gibi, vezir haslarının da temelinde küçük işletmeler vardır. Osmanlı toprak yasalar, bu küçük işletmelerin büyümemesi gibi miras yoluyla küçük işletmelerin küçülmemesini de kollar. Sözgelimi, 20 evlik bir köyde çeşitli sebeplerle beş ev boşalsa, sipahi bunlardan kalan toprakları kendi toprağına bile katamayacağı gibi, geri kalan on beş eve de bölüştürülemez! Boşalan beş küçük işletmeyi beş yeni aileyle*

yeniden şenlendirmek zorundadır. Bizde senyörün yerini, bir çeşit memur sayılabilecek olan AĞA'nın alması bundandır. 'Ağalık vermekle' atasözü Osmanlının sömürme anlayışının Batı'yla nasıl çelişme içinde bulunduğunu da gösterir.

Bitirip bekledim. Ya şaşacak, ya 'Doğru evet' diyecek sanmıştım. Neden sonra, 'Eee...Peki?' dedi. Ben şaşıtm:

-Pekisi bu...

(Karlos)-Nasıl olur. Anlattığınız hikâye de, ardından söyledikleriniz de, olayları belirliyor, nedenleri değil... En küçük topluluklar bile, sürgit talanla yaşayamazlar! Çünkü hiçbir toplum 'Gelip talan etsinler' diye sürgit üretim yapmaz. Osmanlı İmparatorluğu gibi kocaman bir kuruluş, yedi yüzyıl, nasıl yaşamış?.. Talan için bir araya gelen bütün topluluklar, talan az olsa da dağılır, çok olsa da... Bu bir... İkincisi, talan temeline dayanan bir otorite, özel mülkiyetin tekellerde toplanmasını önlemeye sürgit nasıl güç yetirebilmiş?

Biraz düşündüm: 'Peki Karlos Çorbacı,' dedim. 'Bolu paşasının başına gelen TALAN değil de nedir?'

'-Talan ama, Osmanlı ölçüleriyle değil, Batı ölçüsüyle...'

-Bu sözle paşa emmi... Aklım dağıldı ki, toplayasım geçti. Ben debelenirken, Karlos Çorbacı piposunu temizleyip doldurdu, 'Bak n'apacağız her doktor, dedi, eski bildiklerinin bir yana bırakacağız. Dekart hesabı, dedi, yeniden aramaya başlayacağız önyargıları atıp... Bakalım bu davranış bizi nerelere götürecektir? Başlıyoruz! Anadolu toprakları nasıl topraklardır sence?

-Nasıl mı? Yamandır Anadolu'muzun toprağı, dedim. Dünyanın ekin ambarı olacak topraklardır. Biz tembelliğe vurduğumuzdan bu cennet vatanın üstünde sürünmekteyiz. İş bilir ellere geçse bak neler olur...

-Bunları nerden çıkarıyorsun? Kendin çiftçilik edip denemedin. Babanın çiftçi olduğuna da sanmam. Sizde böyle kitapların daha yazılmadığını da biliyorum! Bunlar gerçeği aranmamış palavralar... Salt Anadolu toprağı değil, Akdeniz'i, Ege Denizi'ni çevreleyen bütün topraklar, cenabet topraklardır. Çünkü, bu bölge toprakları dünyanın yüzünde, gayet ince, pek yalınkat bir kaput gibidir. Tarım derin derin aktarılmaz, kara sapanın

ucuyla az biraz karıştırılır. Bu bölgenin hava durumu da tarıma uygun değildir doktor, ya kurak gelir, ya taşkın... Kurakta sizin toprak, hiç saban görmemiş gibi taş kesilir. Taşkınlar, tarlaların yarısını alır denize götürür, yarısını dar vadilere indirip bataklık yapar. Bataklıklarda insan barınamaz. Bu yüzden, Adana, Küçük, Büyük Menderes ovaları gibi verimli ovalarınız ancak on dokuzuncu yüzyıl ortalarında tarıma açılabilmiştir. Daha önceleri buralarda göçebeler hayvan otlatıyorlardı. Bu özellikteki topraklarda, Batı'da olduğu gibi, özel mülkiyet yerleşip gelişemez, zenginlikler sayılı ellerde toplanamaz. Sizde Batı anlamında FEODALİTE'nin bulunmaması bundandır. Çünkü ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir FEODAL, böyle topraklarda serflerini doyurup kendisini zengin edecek tarımı, yalnız kendi gücüyle sürdüremez! Türkçesi, toprakları tarımda tutmak için gerekli bayındırlık işlerini sizde ancak devlet yapabilir. İşte bu sebepten, Batı'da devlet, sırasında bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç haline geldiği halde, sizin devlet, ana ödeviyle toplumu İHYA EDİCİ'dir. Yani, Batı'da devletin olmadığı zamanlar, toplumlar var olmuşlardır ama, Doğu'da devletsiz toplum görülmemiştir. Sizde devlet toplumun var olma, yok olma şartıdır. Siz, farkına varın varmayın her şeyi devletten beklersiniz. Bizde ağalık almakla olduğu halde, sizde elbette vermekle olacaktır. Siz devletinizi TALANCILIK'la suçlarken, Batı kültürünüzle, Batılı devletmiş gibi yargılıyorsunuz. Batı'da, ilk çağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal olduğu halde, sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur. Bu açıdan bakınca, Melek Ahmet Paşa'nın ağası devlet işine giderken Bolu paşasının atını çekip alırsa bu talan sayılmaz. Çünkü sizde her iş devlete yararlılığıyla değerlendirilir. Sizde devlet tehlikeye düştüğü zaman devletten sorumlu olanlar, bir dakika önce, en korkunç suçlamalarla geri ittikleri en akıl almaz sistemi kabullenmekte bir an duraklamazlar. Batı'da bütün monarklar geriliği tuttukları halde, sizin padişahların apansız ilerici kesilmeleri bundandır.

Burdaki ilericilik, bilinçle, imanla kazanılmış bir şey değildir, beyin ameliyatı gibi ister istemez katlanılan, bir çaresiz durumdur. Sizde padişahlar, baba, kardeş, evlat demeyip öldürmüşlerdir. Bir gecede on dokuz kardeşini,

sona da öz oğlunu öldüren Üçüncü Mehmet'in, para denilen bakır, gümüş, altın parçalarını bulduğu yerde almasına yalnızca talan deyip geçmeyiniz. Kaldı ki, ikinci padişah Sultan Orhan'dan bu yana, modern anlamıyla devletçidir de sizin devlet... Tersanelerini, baruthanelerini, dökümhaneleri, madenleri işleten, tarım topraklarının mülkiyetini elinde tutan, bayındırlık işlerini, yol şebekesini, postayı, kervansaraylar sistemini, okulları, üniversiteleri, merkezden idare edilen imparatorluğa yaygın yargılama örgütlerini, loncalarını, hatta dini bile devletleştirip devletçilikle yürüten, ana tüketim maddeleriyle besin maddelerini tekele alan, iç ticareti, dış ticareti aralıksız denetleyen, pazarda fiyatları belli bir çizgide tutan bir ekonomik sosyal örgütün ana özelliği talancılıkla belirlenmez. Bütün bu işleri başarabilmek, kısacası toplumun var olabilmesini savunmak için sizin devletiniz, sırasında, despot da olmak zorundadır. Sizin devlet merkezcilikten, bürokratikten, hatta despotluktan vazgeçtim dese, siz bunalınca ayaklanır, bunları geri getirmesini ister, hatta bunun için onu zorlarsınız...” (s.163-166)

Sonuç olarak Dr. Münir, yazarın sözünü emanet ettiği, eleştirel bir tavırla entelektüel meselelerin en yetkin dile getirildiği ağızdır. İttihatçılıktan erken istifa eden ve Cemiyet'in yanlışlarını nesnel bir yaklaşımla eleştiren Dr. Münir, romantizmden, maceraperestlikten, Makyavelist anlayıştan uzak gerçekçi bir aydındır. Sadece konuşmaz, düşünmez. İş başa geldiğinde sorumluluğunu da yerine getirir. Nitekim romanın sonlarında Millî Mücadeleye destek vermek adına Anadolu'ya geçmiştir.

Romanda aydın olarak tebarüz eden bir başka isim Enver Paşa'nın dayısı, bir zamanlar Kafkas Fatihî namıyla bilinen üst düzey İttihatçı subaylarından Halil Paşa'dır. O, romanın başlarında Münir'in evinde saklı kalırken onunla olan konuşmaları aracılığıyla romana girmiştir. Sonrasında yakalanan ve Harp Divanında yargılanarak tutuklanan Halil Paşa'nın, romanın sonunda hapis haneden kaçırıldığını öğreniriz. Yazar kendi düşüncelerini İttihatçıları temsil eden üst seviyeli bir subayla, eski İttihatçı, gerçekçi bir aydın olan Dr. Münir'i konuşturarak ve bu konuşmaya eserin

başkişisi Cemil'i de kulak kestirerek -kurguyu da kimi yerde keserek (57-168 sayfaları arasında)- kendi görüşlerini, tezini serdeder. Yine onun nezdinde İttihatçıların dramı da sunulur. Yıllarca büyük bir yetkiyle memleketi idare edenler aranır duruma düşmüş; sığınacak, kaçacak liman aramaktadırlar. Bir açmaz olarak bu dram, Halil Paşa'yla birlikte diğer subaylar için de geçerlidir.

O, romanda bir bakıma İttihatçılara yapılan suçlamaları cevaplandırır. Bunu yaparken de öz eleştiri yapmayı ihmal etmez. Mesela iktidara geldikten sonra kurdukları kadronun yanlışlığıyla ilgili şu cevabı verir: *"İktidara geçinceye kadar 'Kadro' diye bir şeyin gerekliliğinden değil, dünyada var olduğundan bile haberimiz yoktu bizim... Anayasa geri getirilirse, bütün Osmanlılar memleketin kalkınması için el ele verecekler, her şey birden düzelecek sanmıştık. Otuz iki yıl süren despotluğa, bu süre içinde kimler başkaldırdıysa hepsini kendimizden sayıyorduk. Bunlar bizce, memleketin en namuslu, en vicdanlı, en işe yarar insanlarıydı. Var güçleriyle işe sarılacaklar, vatanı bir yıla varmadan cennete çevireceklerdi. Hele Avrupa'da bunca yıl, Abdülhamit despotluğuyla boğuşanların hepsi her zorluğun altından akılla kalkacak derin bilgili adamlardı. Meğer, kiminin bilgisi hiç yokmuş, kiminin tecrübesi... Kimi iyi niyetle saçma yollar gösterdi, işleri büsbütün karıştırdı, kimi kendi çıkarı için, büsbütün yokuşa sürmeye kalktı bizi... (...) Kadronun gerekli olduğuna kısa zamanda inandık ama yetiştirmeye vakit bulamadık. Ben bu kadro meselesini de çok düşündüm doktor! İnkılapların ilk kadroları, inkılaptan çok önce hazırlanıyor. Biz bunu yapamadık. Belki inkılaptan sonra da hazırlanır, ama biz buna da zaman bulamadık. Dünyanın en amansız fırtınası içinde gemi her an kaynamak üzereydi. Direğinin ucundan sintinesine kadar dağılma çatırtıları veriyordu."* (s.138-139)

I. Dünya Savaşına telkinlere rağmen neden ve niçin Almanların safında girdikleri konusunda ellerinde gün be gün eriyen İmparatorluğun yıkılma fikrine tahammül edememe, dize gelip ölümü beklemektense sonunu pek de düşünmeden atılma duygusunun olduğunu ifade eder: *"Dünyanın en güçlü devleti Almanya, sana en yeni savaş gemileri bağışlıyor, milyonlarca altın veriyor. Yemen imamı seni devletten saymezken, dünyayı paylaşmak*

için seni yanına ortak alıyor. 'Eh, artık bundan karlısı can sağlığı' diyorsun, 'Böyle bir fırsat, bu memleketin eline geçmemiştir, geçemez de...' diyorsun! Hele bütün bu akıl almaz kazançların birazını da kendi değerine bağlarsan, artık kim söz anlatabilir sana? Farkına varmadan laf dinlemez olursun!' (s.141-142)

Savaşta niçin çekil(e)medikleri sorusuna da şu cevabı verir: “Savaşın başında, ‘Kafkasya’yı alayım’ derken kaybettiğin doksan bin kişiyi bir türlü yerine getirememişken, Galiçya’ya, Romanya’ya, Makedonya’ya yüz yirmi bin seçme insan yollamışsın!.. Düşman Irak’ta, karışısına taze tümenler yığarken, İran’a, serseri dolaşsınlar diye birlikler salmışsın!... Filistin’de kuvvet dengesi, senin zararına bire on artarken, eline geçeni, Batum üstünden Bakü’ye göndermişsin!... Bunları yaparken, zarar yalnız navlun parası değil... Milyonlarca insan ölmüş, sakat kalmış... Şehirler, kasabalar haritadan silinmiş... Kıtalar büyüklüğünde vatan parçaları tehlikeye atmışsın! Apansız kendini yıkıntıların ortasında, suçlu buluyorsun! Sorumluluk yükü altında iki büklüm... Hadi dön bakalım dönebilirsen... Başlarken, iyi kötü akla dayanır görünen tutamakların, dayanakların, bakıyorsun ki, durdukları yerde, hiç sana acımadan değişiyor. Hepsi, öldürttüğün insan yığınları haline geli karşına dikiliyor, parmaklarını uzatıp yumruklarını sallayarak seni suçlamaya başlıyor. Söylediğin her söz, saydığın her haklı özür, her haklı savunma, yalnız acımazlıktan gelen aptallığını, bilgisizliğinin sıfır altı küçüklüğünü meydana koymaktan başka hiçbir işe yaramıyor. (...) Evet, doktor, çapımızdan çok büyük bir belanın altına girmiştik. Öyle bir yere gelmiştik ki, durmak da, ilerlemek de, hatta pes etmek de elimizde değildi.” (s.142-143)

İmparatorluğu kurtarmak için yaptıkları kıyım ve sarıldıkları İslamcılık, Turancılık gibi anlayışların gerçekçi olmadığı eleştirisini ise şöyle cevaplandırır: “En güvendiğimiz dayanak İslamcılık, karşımıza çıktı. Getirdiğimiz hürriyetten biz sürekli olarak zarar görürken, ayrılmak isteyenler faydalanıyorlardı. Gittikçe daha akılsız, daha kıyıcı olmamız bundandır. Bir Anadolu Türkü kalmıştı yanımızda... Onun da ne halde olduğunu görüyorduk. İmparatorluğa yeni bir dayanak lazımdı. Almanlar tam bu sırada

Turancılık masalını dayadılar. Biz de bu masala, denize düşenin usturaya sarıldığı gibi sarıldık. Türk'e doğru atılmaktan başka çıkar yol kalmamıştı önümüzde... Oradaki Türklerin Anadolu Türküne hiç benzemediğini anladığımız zaman da iş işten geçmişti.” (s.141)

Atatürk'le olan tanışıklıklarını söylerken Halil Paşa, Mustafa Kemal'i takdir eder. Anlaşamama sebebini Musatafa Kemal'in orduyu siyasetten çekme ısrarına bağlar. Fakat ona göre bu, o zaman için mümkün değildir. Zira partilerin halk içine iyice yayılıp kökleşerek güçlenmediği memleketlerde, ülke yararına politika yapmak silahlı kuvvetlerin görevidir. (s.121) Aksi yadırganmalıdır.

Halil Paşa'ya göre uğruna bunca canlar verilen, ne heyecanlarla, ümitlerle kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarda kaldığı dokuz yıl, sekiz ay, on iki günde bahtsız savaşlarla, devasa sorunlarla karşılaştığını, bunları çözme adına memleketin en işe yarar insanlarını birbirine bağladığını, sonrasında Millî Mücadelenin de bu insanların önderliğinde yapıldığını söyler.

Kısacası Halil Paşa İttihat ve Terakkinin kurucu kadrosunda yer almış yüksek rütbeli bir subaydır. O, romanda İttihatçıların sözcüsü konumundadır ve yapılan eleştirileri kimi yerde öz eleştiri de yaparak cevaplandırır. Onun nezdinde İttihatçıların dramına tanık oluruz. Halil Paşa, Yediçınar Yaylası'ndaki Cevdet Bey'in düşüncelerine sahiptir. Cevdet Bey'e göre daha ayrıntılı anlatılan, eski üst düzey bir İttihatçı olarak Halil Paşa'yı “olumsuzlanan aydınlar” bölümünde değil burada değerlendirmeyi uygun gördük. Zira o da Cevdet Bey gibi her ne kadar serde koyu İttihatçılık olsa da eleştirel bir tavırla olaylara ve durumlara bakmaktadır geldiği nokta itibarıyla. Yine bu isimler romanda kimi yaptıklarıyla eleştirilse de olumsuz bir karakter olarak sunulmamıştır.

Bu bölümde Kemal Tahir'in aydınlarının dışında incelenecek tek aydın, Melih Cevdet'in **Aylaklar**²¹⁰ adlı romanının, başkişi Muammer'den sonra aydın olarak incelenmeye değer ikinci kişisi Dünder Bey'dir. (Roman hakkında genel bilgiler “Varoluş Problemi Etrafında ‘Yabancılaşanlar’ ”

²¹⁰ Melih Cevdet Anday, **Aylaklar**, Remzi Kitabevi, İst. 1965. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

kısımında verilmiştir.) O yetmiş yaşında, eski bir Meşrutiyet ihtilalcisidir. Önce İttihatçılar ile çalışmış, ardından onların yönetiminin diktatörlüğe dönüştüğü inancıyla muhalefete geçmiştir. Bundan dolayı sürgüne gönderilmiş hatta idama mahkûm edilmiştir. Bir şekilde bunlardan kurtulan Dünder Bey, ahir ömründe sefalet içinde yaşarken eski arkadaşlarından Davut Bey'e rastlar ve onun teklifiyle onların konağına yerleşir. Kimi kimsesi olamayan Dünder Bey burada, Meşrutiyet ve ihtilalcilik hatıralarını anlatarak arada bir yemek yaparak ev işlerine yardım ederek hepsi bir yönüyle sorunlu olan konak sakinleriyle vakit geçirir. Romanın sonunda hastalanır ve tedavi gördüğü hastanede yaşamını yitirir. Kimsesiz olmasına rağmen onu seven hatırı sayılır bir kalabalık tarafından iyilikleri yâd edilerek cenazesi kaldırılır.

Dünder Bey, eski İttihatçı bir aydın olarak İttihatçıları sorgular. *“Onlar memleket üzerine kumar oynadılar, batırdılar sonunda memleketi.”* (s.14) dediği Talat, Enver ve Cemal Paşaların başta oldukları İttihatçıların yanlışlarına dikkat çeker. Gerçeklerden uzak, yanlış politikalarla memleketin batırıldığına inanan Dünder Bey, ideallerini yitirmiş, geçmişinden ve çevresinden şikâyetçi, ümitsiz bir duruma düşmüştür. O, realist bir tavırla okurun karşısına çıkar. Nasıl varılacağı belli olmayan idealler göstermenin bir kurnazlık, bir kaçamak ve bu olmaz ideallerin aslında birer maske olduğunu söyler ve ona göre önemli olanın yapılabilecek işlerin peşinde koşmaktır. (s.37-38) *“Başımıza ne geldi ise, büyüklük ardında koşanlardan geldi. Türkiye, Türk halkını mutlu kılmayı düşünebilen insanların elinde kurtulacaktır ancak.”* (s.62) diyen Dünder Bey akıl dışı romantizmle büyük idealler peşinde eldekilerden de olan zihniyeti eleştirir. Yine bir başka vesileyle İttihat ve Terakkinin bilgisizliğine şu şekilde dokunur: *“Osmanlı İmparatorluğu da böyle battı, dedi. Biz aylıklarımızın köylüden alınan vergi ile ödendiğini bilmezdik, devletin bir köşede bir parası var, ondan veriyor sanırdık. Birinci Dünya Savaşına neden girdiğimizi Talat Paşa bilmiyor, Cemal Paşa bilmiyor. Enver paşa bilmiyor. Peki kim biliyor? Bilen yok.”* (s.169)

“Biz batmış bir devrin insanlarıyız, (...) bütün iş, çocuklarımızın başka türlü yetişmelerine çalışmak olmalı.” (s.59) düşüncesine sahip olan Dünder

Bey geçmişin yanlışlarını anlatarak gençlere şuur vermeye gayret eder. Bu manada onlar hem nerden geldiklerini bilmelidir hem de nereye gideceklerini. Fakat o, gençlerdeki idealsizliği, bunalımları, buhranları görür ve bunlara bir anlam vermekte güçlük çeker. Gençler hiçbir şey yapmamakta, hiçbir yükü omuzlamamakta buna rağmen hayattan sıkılmakta, isyan etmektedir. Onların isyanları bile farklıdır: *“Meşrutiyetten bu yana ihtilal anlayışı çok değişmiş demek. (...) Biz, aç kalarak ihtilal ederdik, şimdi kızılı erkekli içki içerek baş kaldırıyorlar.”* (s.104) Yeni nesildeki bu ahlaki çözülme ve yozlaşmanın bir bakıma eskinin ürünü olduğunu şu sözlerle ortaya serer: *“Şu ülkenin elli atmış yıllık geçmişini iyi bilirim. Bugüne bakarken onu dünün yarattığını anlıyorum. Siz yüz yıllık bir çürümenin sonucusunuz. Bir ülke nasıl batar? Yalnızca savaşlarda yenilmekle değil, elindeki toprakları başkalarına kaptırmakla da değil... Ruhça çökerek, yaşamaktan koparak batar.”* (s.60) O, savaştaki mağlubiyetlerin sadece askerî bir yenilgi olmadığı, pek çok sosyal, siyasal, ekonomik sonuçlar doğurduğunun farkındadır.

Neticede Dünder Bey'in romandaki en belirgin pozisyonu İttihat ve Terakkiyi bırakmış eski bir aydın olarak İttihatçıları eleştirmesidir. Bunun dışında ait olamadığı yeni kuşağın eksiklerini, ülküsüzlüğünü, anlamsızlığını, inançsızlıkları da yer yer bilgece dile getirir. O, romandaki, eksiklerine ve geçmişte kalmasına rağmen, tek olumlu tip olarak karşımıza çıkar. Konakta yaşayanların en tutarlısı, gerçekçisi, doğru tahliller yapanı odur. O, gerçekçi bir tavırla olup bitenleri değerlendiren ve kimi yanlışların farkına vararak İttihatçılardan kopan eski bir İttihatçı aydındır. Kemal Tahir'in eleştirel gerçekçi yaklaşımla İttihatçıları sorgulayan eski İttihatçı aydınlarının çizgisindedir.

Bozkırdaki Çekirdek²¹¹ 1940'da dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel öncülüğünde açılan “Köy Enstitüleri”ni konu edinir. Romanda, Kastamonu-Çankırı-Çorum üçgeninde inşa edilmeye çalışılan Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünün kuruluşu anlatılır. Kurulacak bu Enstitünün

²¹¹ Kemal Tahir, **Bozkırdaki Çekirdek**, İthaki Yay., İst. 2009 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

diğerlerinden farkı, sıfırdan inşa edilmesinde öğretmenlerle birlikte sadece öğrencilerin görev almasıdır.

“Ortam” başlıklı birinci bölümde yeni bir yöntemle kurulacak olan köy enstitüsünün yerinin ve kadrosunun tespitiyle bu ekibin gittikleri yerde karşılaştıkları insan manzaraları anlatılır. “Deney” adlı ikinci bölüm ve “Bozkırdaki Çekirdek” adlı üçüncü bölümde dördü kız on sekizi erkek yirmi iki öğrencisiyle Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünün Kastamonu-Çankırı-Çorum üçgenindeki Keşiş Düzü’nde sıfırdan, öğretmenler ve öğrencilerle askerî bir düzenle, zorluklara ve engellemelere rağmen inşa edilişi, dramatik bir sonla anlatılır.

Kemal Tahir, romanın yaklaşık ilk otuz sayfasında Mecliste tek parti olan CHP’nin genel sekreteri ve birkaç milletvekilini konuşturarak sanki kapanmak üzere açılan on dördüncü köy enstitüsüne parti içindeki muhalefetin tavrını ortaya koyar. Yine köy enstitülerin amacı, mahiyeti ve fonksiyonu üzerinde durulur.

Romanda vaka 1943 yılının temmuzunda geçer. Yaklaşık bir buçuk aylık süreyi kapsar. Romanın ana teması köy enstitülerinin kurulmasında her ne kadar ali menfaatler gözetilmiş ve nihayetinde kimi başarılar elde edilmiş olsa da bu hareketi yürüten kadroların ileri bir ülkücülükle memleket/köy/köylü gerçeklerini ıskalamış olmalarıdır. Yine tek parti ve devlet bürokrasisiyle ilgili eleştiriler, ağalık sistemi, dinin belli tiplerle sömürü aracı olarak kullanılması gibi iletiler de mevcuttur.

Romanda aydın olarak tebarüz eden kişiler, kurulacak enstitünün müdürü Halim Akın, Başmüfettiş Şefik Ertem, sosyoloji tezi hazırlayan Emine Güleç ve öğretmenlerden Nuri Çevik’tir. Fakat tam anlamıyla enstitü üzerinden entelektel meseleleri tartışan daha çok Halim Akın ve Şefik Ertem’dir.

Halim Akın, Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünün müdürüdür. Akil adam konumundadır. Fakat onun eksiği saf ülkücülüğü, zeki olmasına rağmen bazı gerçekleri ıskalamasıdır. O, her şeyini eğitim işine vermiş saygın bir kişilikle karşımıza çıkar. Enstitünün sıfırdan, öğrenciler eliyle kurulması onu

heyecanlandırır. Halim Akın sorumlu, tecrübeli, bilgili, çalışkan bir aile babası edasıyla etrafındakileri yönlendirerek okulun kurulma görevini yerine getirir. Ayrıca sosyoloji tezi hazırlayan Emine Güleç'i yönlendirir. O, her davranışıyla etrafına örnek olan, dediklerini yapan, yaşayan “*aydın geleceklerin yiğit akıncısı*”dır.(s.438)

1924'te mezun olduğu İstanbul Erkek Öğretmen Okulunun çıkardığı ilk Cumhuriyet öğretmenlerinden olan Halim Akın, on dokuz yaşına kadar Erenköy'den, Bakırköy'den başka köy görmemiş bir İstanbulludur. Trablus, Balkan, Cihan Harbinin ağır yenilgilerini idrak eden Halim Akın ve arkadaşları Kurtuluş Zaferini bambaşka duygularla karşılar. Cumhuriyet'in ilk öğretmenlerine göre kurtuluşun temeli, kendileridir. İnsanların yüzde doksanının okuma yazma bilmediği bir ülkede bilgisizlikle boğuşacak ordunun subayları ile zaferin getirdiği aşırı motivasyonla tüm zorluklara, imkânsızlıklara rağmen bilgisizliğe ve geriliğe savaş açmış eğitim fedaileridir. Kimi aksamaları, yanlışları, haksızlıkları “*Bunlar işin firesi, geçici pürüzleri*” (s.164) diye görmezden gelen, umutsuzluğu, güçsüzlüğü, eleştiriyi ülkücülüğe ters sayan bu idealist grubu Terakkiperver Partinin açılıp kurtarıcılarının ikiye bölünmesi, Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir'de tasarlanan suikast, Serbest Partinin açılması hiç sevindirmez. Hele Kubilay Vakası onları derinden sarsar. Tüm bu olup bitenler onları daha çok kamçılar ve tenvir edilmeyi bekleyen millet için inançlarından, ülkülerinden zerre miskal sapmayı ihanet sayarlar. Bu kuşak için ilk önemli dönemeç, Cumhuriyet'in onuncu yılıdır. İlk tüketici yorgunluk bu dönemde görülür: “*Ülkücü arkadaşlardan bazısının kendini içkiye, bazısının pokere vurması, bazısının da ilkokul son sınıf kızlarının yeni serpilene göğüslerini görmeye başlaması bu onuncu yıldan sonradır.*” (s.165) Akın'a göre bu sapma ve yorgunluğun temel nedeni “*ayakları yere basmayan, gözle görünür ürün veremeyen ülkü*”dür. (s.165) Olağanüstü büyük işler yaptığını düşünen fakat herhangi bir aylıkçı gibi günü gün etmekle uğraşmaktan başka bir iş yapmadıklarının gerçeğine erme onları yormuştur.

Bu idraki romanda dillendiren Halim Akın, bahsedilen yorgunluğu 1938’de bir Orta Anadolu kasabasında beşinci sınıfları okuturken duyar. Cumhuriyet’in tek parti ülkücüleri olarak göklere çıkardıkları Anadolu insanı çağ dışı ve haraptır. On yıl geçmesine rağmen bir şey değişmemiştir. Yine öküz yine kağrı. O, bu zehir gibi gerçeği hasta bir kadını taşıyan kağrının verdiği öfke ve çaresizlikle şöyle ifade eder: *“Hayır, kağrı bu öküzlerden ayrı bir şey değildi. Bunlar, hep birlikte, bir canlı şey meydana getiriyorlardı. Adam... Hasta kadın... Yorgan... Hatta bütün kasaba... Hatta ben... Kene soyundan bir korkunç yaratık, bir yaklaşıp bir uzaklaşıyor, küçülüp büyüyor, uzaklaşıp küçülmesi bile verdiği dehşeti hiç azaltamıyordu. Biz yıllardan beri bu kağrıyı yüceltmıştik kurtuluş destanlarında... Bu iğrenç namussuzluğa katlanmışız belki de bu yüceltme yüzündendi. Belki yalnız bunun için, kurtuluştan on yıl sonra bile kağrı denen bu yüzkarası bizi, hiç mi hiç rahatsız etmiyordu. Onu kendimize, kendimizi demek ki ona yaraştırıyorduk. ‘Milletin efendisi köylü’ dememiş olsaydık, Aristo gibi ‘Doğuştan köledir, bundan kurtulmak isterse, dünyanın düzeni bozulur’ deseydik, bu kağrı, bu öküzler, bu yorgan, bu kadar iğrenç gelmezdi bana... Kafka, bir hikâyesinde kendisini böcek olmuş eder. Ben o gün kendimi, birden kene olmuş buldum. Hortumlarını bu toprağa yapıştırmışım, mülkiyetsiz köle kıyıcılığıyla kanını emiyorum. Toprağın üstünde ne var, ne yoksa silip süpürmüşüz. Ormanlarını kül edip yele vermiş derisinin yeşilini, ayrıklarına kadar, sömürmüş, suyunu tüketmişiz! Şimdi sıra, en ince damardaki son kan damlalarına gelmiş. Buraları, böyle bozkır yapan bizdik. Son kan damlası da tükenince, toprağı yiyeceğiz, gücümüz yetmediği için, yalnız yalçın kayaları bırakacağız!”* (s.167)

Bu umutsuzluk ve beraberinde gelen yılgınlık onu öğretmenlik mesleğinden soğutur. Öğrencileriyle diyalogu bozulmuştur. Öğretme aşkını, inancıyla beraber yitirir. Bu tavsamayla mesleği bırakmayı, gerekirse bir bakkal dükkânı açıp pirinç, fasulye satmayı düşünür. Bu bitmişlik döneminde Genel Müdürlükten, Kastamonu Eğitim Kursuna atandığını bildiren yazı gelir. Bu yazı onun hayatını değiştirir. Zira çoğunluğunu asker çavuşlarının

oluşturduğu bu kursta Halim Akın, o ana kadar çok iyi tanıdığını sandığı Anadolu insanını yeniden tanır: *“Tanıdıkça da yitirdiğim umudu buldum yeniden... Hem de eskisi gibi, gelişigüzel, hak edilmemiş, uydurma umut değil... Alın teriyle kazanılmış, bitmez tükenmez, yüceltici gerçek umut... Öyle Aristo gibi köle ruhlu kaltabanın iki cümlesiyle tuz buz olacak, nane molla umut değil, sapına kadar erkek umut!”* (s.174) Böylelikle her türlü eksikliğe rağmen yılmayan bir eğitimci, gerçek bir “enstitücü” olmuştur.

Neredeyse son yirmi yılını sadece eğitim işleriyle geçiren Halim Akın, 1943'te bir proje dâhilinde yeni kurulacak on dördüncü köy enstitüsüne müdür olarak atanır. Kendisinin dışında iki öğretmen ve doktora yapan bir öğretmen yardımcısıyla işe girişir. Bu enstitü ilk defa denenecek bir yöntemle öğrencilerle birlikte, sıfırdan inşa edilecektir. Yükün büyük kısmı da onun omuzları üzerindedir. Hem bürokrasi hem enstitünün kurulacağı bölgedeki yerleşik karşı güçler hem öğrenciler hem de ekibini yeni bir deneme olan enstitü meselesinde kontrol etmeye çalışır. İleride bin kişi olması planlan okul için öncelikle o bölgeden dördü kız on sekizi erkek yirmi iki öğrenci tespit edilir. Ardından malzemeler temin edilir. Askerî bir disiplinle öğrenciler arasında iş bölümü yapılarak elde kazma kürek, henüz çadırdaki da olsa, 4 Temmuz 1943'te Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü kurulur. Müdür Öğretmen Halim Akın öğrencilere ilk dersini yapar. Onlara dürüst, namuslu olmayı, işten kaçmamayı öğütler. Ödevlerini hatırlatır, sorumluluk yükler. Onlara saygı duyar. O, tavırları, tecrübeleri, inanmışlığıyla birlikte “deneme enstitüsü” için ideal bir isimdir. Lakin başta öğretmenlerden Cemal'in jurnalleri, Zeynel Ağa'nın baskısı, köylülerin enstitü hakkındaki ön yargıları, coğrafyanın zorluğu, kaytaran öğrenciler önemli engellerdir. Tüm bunların ötesinde doktora yapan öğretmen yardımcısı Emine Güleç'in Kara Derviş tarafından kaçırılması üzerine çıkan olaylar ve eğitimci Murat'la Kara Derviş'in ölmesi enstitü denemesini dramatik bir sona mahkûm eder.

Akın'ın temel özelliği her şeye rağmen gerçek bir ülkücü/eğitimci/enstitücü olmasıdır. Enstitünün maketinde dahi dağınıklığa, gevşekliğe tahammül edemeyen tam bir inanmıştır. Samimi olarak ülkenin

kalkınmasının, köyleri kalkındırmaya bağlı olduğuna inanır. Bir ışık süvarisi olarak o, bu yolda enstitüde yetişen öğretmenler aracılığıyla yüzde sekseni köylerden müteşekkil vatan toprağının ışıklandırılacağına iman etmiştir.

Bazı gerçekleri ıskalasa da onun için tam anlamıyla gerçeklere gözleri kapalı, romantik, macareperest diyemeyiz. O, idarenin Anadolu'yu tanımakta ve kalkındırmada düştüğü yanlışları, boş vermişlikleri, yetersizlikleri fark eder. Eğitimdeki Batı taklitçiliğini, Türkiye'nin kendi özeliyle örtüşmeyen değerlerin basmakalıp öğretilmek istenmesini eleştirir. Kendi gibi "misyoncu" öğretmenleri tenkit eder: *"Hiçbir gerçek dayanağı olmadığı halde, misyon yüklendiğimize inanmış, bunun tafasıyla kasıldıkça kasılıp gerçekleri çoktan yitirmiştik. Daha korkuncu, bizden hiç kimse galiba hiçbir zaman misyon filan istememişti. Bizden istenen, dipte hiçbir şey değişmediği halde, boş lafları yaldızla parlatmaktı."* (s.173) Lakin o, bunlara rağmen bazen kendisi rağmen davasından dönmez. Atatürk önderliğinde yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk ülkücü öğretmenlerinden biri olma vasfını ısrarla korur. Özel hayatı, kendi rahatı diye bir şey olmamıştır onun hayatında. O, kelimenin tam anlamıyla idealist bir öğretmendir.

Her ne kadar Anadolu'nun fakirliğini, geriliğini, uçsuz bucaksız çorakta tek başına bir adamın acıma bilmez toprağı yırtma acizliğini görse ve buna isyan etse de Anadolu insanına imanı tamdır. Osmanlı, yıllarca bu toprakları ihmal etmiştir. Ama buna rağmen buradaki insanlar ruhlarındaki cevherleri kaybetmemiştir. Yeter ki bunlar bilimle, doğru insanlar ve politikalarla işlensin, açığa çıkarılsın.

Akın enstitüyle ilgili doktora tezi hazırlayan Emine Güleç'e kasabanın önemini hatırlatır. Ona göre kasabalar köyleri tamamlayan en yakın çevredir. Köylü çocuğunu bu yakın çevresi içinde düşünmek gerekir. Zira köyün dünyaya baktığı açıyı kasabalar belirler. Akın, bizim en büyük şehirlerimizin bile içinde yaşayanların ezici çoğunluğu bakımından kasaba sayılabileceğini söyler. Hemen bütün aydınlarımızın, köylülüklerini üstlerinden büsbütün atamamaları, köylüyü sevmeme ve unutuvermeleri, köylü olarak yaşayıp öldükleri bundandır. (s.102-103)

Kemal Tahir genelde pragmatist İttihatçı aydınlara söylediği köprüyü geçene dek *“Osmanlı töresince ayıya dayı”* (s.361) deme kolaycılığını Halim Akın’a da söyler.

Genelde enstitü için Çorum’dan gelen Alevi öğrenciler vesilesiyle Alevilik hakkında da değerlendirmelerde bulunulur. Akın, Aleviler ve Alevilikle ilgili şu tespitte bulunur: *“Aleviler, lafta daha toleranslıdır. Yobazlıktarı pek yoktur. Bundan ilerilik anlamı çıkarmak yanlış olur. Şu kadar milyon Alevi, hiçbir zaman, bu memleketin ileri atılımlarını fazla desteklememişlerdir açıkça... Osmanlılık zamanı ağır baskılar altında kaldıklarındandır belki de bu... Sık sık toptan kırımlara uğradıklarındandır. Kelimeleri iyi kullanmalarına gelince... Bu hemen hepsinde görülür ama, biraz dikkat edilirse, çoğu lafların, deyimlerin, mısralar, atasözleri, kısacası, çok tekrarlanan kalıplar olduğu anlaşılır. Bu da dünya görüşlerinin yüzyıllar boyu, pek az değiştiğini, bir çeşit gerçekçi gerilik olduğunu ispatlar...”* (s.271-272)

Kısacası Halim Akın bazı gerçekleri ıskalasa da Anadolu’yu, köylüyü gerçekten tanıyan, onların kalkınması için adeta hayatını feda eden Cumhuriyet’in ilk ülkücü öğretmenlerinden biridir. Devletin kalkınması için köyün ve köylünün kalkınması zorunluluğuna inanan bu noktada “köy enstitüleri”ni önemseyen gerçek bir enstitücüdür. O, dürüst, beklentisiz, etrafından saygı gören idealist bir aksiyonerdir. O ne tamamen gerçeklerden uzak, romantik bir aydın ne de eleştirel gerçekçi bakışın tam anlamıyla egemen olduğu bir aydındır. Lakin anlatılanlar çerçevesinde biz onun kimi gerçekleri görmesine hatta bunları zaman zaman dile getirmesine rağmen samimi ülkücülüğünden ötürü gittiği yoldan dönmeyen bir dava adamı olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla öncesinde Cevdet Bey (Yediçınar Yaylası) ve Halil Paşa (Yorgun Savaşçı) için söylediğimiz nedenlerden ötürü onu “olumsuzlanan aydınlar” bölümünde incelemedik.

Romanda Halim Akın’la birlikte öne çıkan diğer önemli aydın Şefik Ertem’dir. O, Milli Eğitim Bakanlığının ilköğretim müfettişlerindendir. Romanda yazarın sözcüsü durumundadır. Kemal Tahir’in bir aydında ısrarla aradığı gerçekçi tavrı dillendirir. Onun işlevi yazarın köy enstitülerine bakış

açısını yansıtmak, bu meselede var olan ideolojik kanılar ve eleştirilerden uzak gerçekçi, akılcı bir bakışın ürünü olan tespitleri dile getirmektir.

Biz onu Akın'la köy enstitüleri üzerine yaptığı uzun konuşmalarda görürüz. Onun Akın'la tanışıklığı okul yıllarına dayanır. İstanbul Erkek Öğretmen Okulunda beraber okumuşlardır. Birbirlerini sever ve sayarlar. Enstitü meselesinde farklı düşünseler de iyi niyetlerinden şüphe etmezler.

Şefik Ertem kurulduğundan beri köy enstitülerine mesafeli yaklaşır. Geçici olduğuna inanır. Cumhuriyet'ten on yedi yıl sonra köye gönderecek yeteri kadar öğretmen bulunamayışı sonucu, bir çözüm olarak açılan enstitülerin *“kestirmeci, istim arkadan gelsin”* (s.176) anlayışını benimsemez. Cumhuriyet'in ilk yıllarında egemen olan *“Köyleri canlandırıp yaşatacak köy okullarıdır.”* fikrinin o denli saplantı haline geldiğini ki bu görüşe karşı çıkanların mürteci, vatan millet haini damgasıyla yaftalandığını, ısrarla köyü ihya edecek okul tipinin arandığını ifade eder. Ona göre bu kolaya kaçmak, kaytarmaktır. Köye bir bina yapıp bir de öğretmen göndererek bütün zoruluklardan kurtulmak akılsızlıktır. Bilinmelidir ki *“köyü yaşatacak okul değildir, okulu yaşatacak köydür.”* (s.177) Bundan mütevellit köy sadece okulla, öğretmenle kurtarılamaz. Eğitimden başka ekonomik, sosyal, siyasal sahada yapılması gerekenler vardır. Bu gerçekleri yok farz edip köyü bir okulla kurtarma düşüncesi, akıl dışı bir kolaycılıktır. Kaldı ki her köyün yaşama ve üretim şartları ile gelişim çizgisi bir değildir. Dolayısıyla her köy okulu farklı değerlendirilmelidir: *“Yoksa, yaşamın dışında cansız müesseseler kurmuş oluruz. Şunu hiç aklımızdan çıkarmayalım ki, hiçbir milleti, sadece ilkokullarla öğretmenler kurtaramamıştır, şehirde olsun, köyde olsun, ilkokullar, neyse odurlar. Bizim parlak laflarımızla bunlar değişmez.”* (s.178)

Ertem, köy enstitüleri üzerinden eğitimin dışında farklı amaçlar da güdüldüğünü belirtir. Bunu da köy enstitülerinin mimarı ve dönemin ilköğretim genel müdürü olan İsmail Hakkı Tonguç'un *“Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy”* adlı eserinden alıntılar yaparak ispatlama yoluna gider. Enstitücülerin ana kitabı sayılan bu eserdeki ana prensibin özeti ona göre şudur: *“Rejimi yarı aydınların suiskatinden koruyacak tedbirleri almayı hiç ihmal etmemek*

lazımdır. Bunun için de köy kaynağından, hayata daha kuvvetli bağlarla bağlı, çağımızı uygarlığının işlerini başarmaya daha yatkın, taze elemanı, bol bol alarak ve onların karakterini bozmayacak müesseselerde yetiştirecek, bu kabil insanlardan Cumhuriyet'i besleyecek ve gürbüzleştirecek, memleketi saadet yuvası haline getirecek, hakiki İŞADAMLARINI yetiştirmek lazımdır.” (s.179) Buradan hareketle o, temel amacın tek parti rejimini devam ettirecek, koruyacak “rejimşor”lar yetiştirmek olduğunu ifade eder. Yine buradan hareketle aslında köyün ve çocukların gerçekten değiştirilmek istenmediğini şu sözlerle açıklar: *“Köylere odundan dokuma tezgâhları dağıttık. Pazarda paketi 90 lira olan pamuk ipliğini 15 liradan veriyoruz! Yarım yırtık okuttuğumuz çocuklardan, biraz dülgerlik, kaba demircilik, biraz nalbantlık, biraz duvarcılık, önemlice rençberlik istiyoruz! Köyün bunlarla kalkınamayacağını sen de benim kadar bilirsin! Köyü ancak kendi kendine yeterliğe zorlar bu... Sanki bin yıldır Anadolu köyü başka bir şey yapıyormuş gibi...”* (s.181) Bu aldatma işinin de öğretmenlere havele edildiğini çünkü dünyanın hiçbir yerinde hiçbir öğretmenin misyon yüklendiği fikrinden vazgeçemediğini söyler.

Enstitülerle ilgili bir diğer eleştiri, ezilmiş insanlara güya ruh güveni vermek, kişiliklerini güçlendirmek adına, okul duvarlarını süsleyen *“Köy yurdun kalesi...”*, *“Köylü, sen milletin temelisin”*, *“Köylü, övün, güven...”*, *“Köylü, sen topraktan öğrenip kitapsız bilirsin!”* gibi olmayan şeyleri var sayıp pohpohlama maskaralığıdır. (s.181-182) Yine burada verilen eğitimin eksiklerinden birisi de *“çocukları, yalnız doğayla boğuşacaklarmış, çevredeki insanlardan hep yardım, hep iyilik göreceklermiş gibi yetiştirmek yanlış”*lığıdır. (s.182) O, enstitü mezunları öğretmenlerin, kiminin köyün olumsuz şartları içerisinde çalışmayıp bir şekilde savuşacağını kiminin köyde çiftçilik, hayvancılık, marangozculuk gibi işlere dalıp eğitim işini savsaklayarak zurnanın son deliğine yerleştireceğini kiminin ise -özellikle asker çavuşluğundan eğitmen olmuşların- kanunu arkalarında hissedip yeni bir sınıf imtiyazıyla köylülere zulmedeceğini söyler: *“Enstitülerde saflıkları bozulmadan yetiştirdiğimiz çocuklar, bin yıldır değişmeyen köyde ne*

yaparlar? Ya bizim öğretmen okullarından çıkanların ezici çoğunluğu gibi barınamazlar, savuşurlar, ya da mizaçlarına göre köy imamına döner, bazısını işini yürütüp ağa mütegalibe olur.” (s.181)

Enstitü meselesini abartıp bir mucize gerçekleştirildiğinden dem vuranları dalkavuk olarak nitelendiren Ertem şöyle der: *“Bu işe mucize diyenler gittikçe artıyor. Seni bilmem ama, ben usandım, MUCİZELER MEMLEKETİ vatandaşı olarak yaşamaktan... HEM MUCİZEDEN MUCİZEYE hopluyoruz, hem kışımızda donumuz yok.” (s.184-185)*

O, eserde bir leit motif olarak kullanılan “bozkırdaki çekirdek” ifadesini de tenkit eder. *“Biz bozkırdaki çekirdeğin ham cevherini arıyoruz!” (s.185)* diyenlere *“çekirdeği olsa, bozkır kalır mıydı bozkır?” (s.186)* cevabını verir. Buradaki paradoksa dikkat çeker. Bir yandan çekirdeğin yeşerme zorunluluğu öte yandan bozkırın çoraklığı arasındaki çelişkiden çıkıvermiş bir paradoks. (s.435) Yıllarca baskı altında kalan, yanlış politikalar uygulanan Anadolu bozkırı bağrındaki çekirdeği kendinden kopmasın ya da ezilmesin diye yeşertmemektedir.

Cumhuriyet’in üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen, 1928’de daha kolay okunup yazılsın diye alfabe değişikliğine rağmen, okuma-yazma oranının yüzde yetmişlerde olmasına kahreder.

Sonuç olarak Şefik Ertem, enstitücülüğün bir kolaylık, kaytarma aracı olduğu, memleket ve dünya gerçekleriyle örtüşmeyen ezberlere dayandığı, bu okullara eğitim faaliyetlerinin dışında farklı amaçlar yüklendiği ve sonucunda *“çeyrek öğretmen, çeyrek çiftçi, çeyrek zanaatkâr, çeyrek esnaf” (s.442)* yetiştirilebildiğini belirtir. Görüldüğü üzere o, enstitülerin eksik, yanlış taraflarını dile getirir. Faydalarından bahsetmez. Halim Akın’ın katıksız enstitücü tezinin iyi çalışılmış bir antitezi hükmindedir söyledikleri. O, Kemal Tahir’in sözünü emanet ettiği, ezberlerden uzak, akılcı, gerçekçi aydınlarından birisidir.

Nuri Çevik yeni kurulacak enstitinin öğretmenlerindendir. (Aslında el işi öğretmenidir.) Halim Akın gibi bu işe kendini vermiş ülkücü bir öğretmendir. Kimi olumsuz gerçeklerin farkında olmasına rağmen sonuna

kadar iyi niyetle çalışan idealist bir enstitücüdür. Enstitünün yapımında Akın'ın en önemli yardımcısıdır. Maharetlidir. Köylüleri tanır. Öğrencileri nasıl harekete geçireceğini bilir. Akın gibi kendi adına menfaat beklemeden gerçekten köylüye ve millete yararlı olmak adına çalışır. Enstitü ekibindeki Emine Güleç'e âşık olur. Lakin o, Cemal öğretmeni tercih edince duygularını açıklayamaz. Romanın sonunda Emine Güleç'i, Deli Derviş'in tecavüzünden kurtarmak için hayatını tehlileye atan Emine'nin nişanlısı Cemal değil, Nuri Çevik olmuştur.

Çevik, her ne kadar ülkücü bir öğretmen olsa da enstitü meselesinde yapılan kimi yanlışları dile getirir. Şefik Ertem kadar fikrî derinlikte ve hacimde bu meseleler üzerinde konuşmasa da ona paralel tespitlerde bulunur.

Yeni bir denemeye kurulacak enstitülerde öğrencilerin çalıştırılması düşüncesinin eksiklerini dillendirir. Ertem'in, *"Bir memlekette herkes belli bir amaca yönelip belli bir tempoyla çalışmaya girmiş değilse, işbölümünde yalnız bir kolun bedava çalıştırılması nasıl yararlı sayılacak?"* (s.286) düşüncesine iştirak eder.

"Köylü milletin efendisidir." gibi sloganlara sığınıp köy/köylü gerçeğinden uzak hareket edilmesinin yanlışlığına değinir. İşin tarihsel arka planının da irdeleyerek Osmanlı'ya kadar uzanır. Osmanlı'nın "reaya" anlayışını kelimenin anlamından başlayarak açıklar: *"'Sürü...', 'Otlatılan hayvan sürüsü', 'Bir çobanın güttüğü hayvanat...' Son Osmanlı Padişahı Vahdettin, 'Millet sürüdür, ben onun çobanıyım' dediğini okuduğum zaman, dehşete düşmüştüm. Oysa ne kadar uygundur Osmanlı'nın millet anlayışına bu söz... Osmanlı'nın millet anlayışı budur, vatan anlayışı da MÜLK... En büyük gücü, Anadolu köylüsünden aldığını şıp diye kul yapabilmesidir."* (s.290) Buradan hareketle Anadolu insanının hâlâ idareyi, Ankara'yı, Osmanlı gördüğünden bahseder: *"Hiç şüphemiz olmasın! Köy için bir kere, hepimiz yabancı konuklarız! Bir çıkar umarak geliriz, sırtlarını sıvazlar, yüzlerine güleriz, sonra fertiği çekeriz! Bilirler bunu... 'Leylek senin ne kuşun / Gelir yazın, gider kışın' diye de anlatırlar! Hiçbir şeyi bilmeseler, bugünkü haliyle köyün ne demek olduğunu bilmezler mi? Köy temelinden değişmedikçe*

orada zor emriyle alıkonmayan şehirlilerin bir dakika duramayacağını neden bilemeyeceklermiş?.. Faydasız mı büsbütün enstitüler? Faydalı ama köye değil, biz hayalci ülkücülerin fantazilerimiz doyurmaya...” (s.291)

Bu anlayış ortada iken tek çıkar yol “köyün insan gerçeğini öğrenmeye çalışmak”tır. (s.291) Ona göre bunun ilk adımı da şehirlilerin kendilerini onlardan saymak ama lafla değil şuuraltıyla saymaktan geçmektedir. Yazar, bu meselede ciddi eksiklerin olduğunu -kitabın aynı zamanda ana iletilisini- Nuri Çevik’e söyler: “Çok pohpohluyoruz. Duvar örüyor, keser tutmayı hemen öğreniyor diye pohpohluyoruz. Oysa, evvel eski, biz olamadan da yapar bunları köylüler... Yalnız bunlar mı? İşlerine yarayan herşeyi bilirler. Biz de onların bildiklerinin kara cahili değil miyiz? Öyleyken niçin tepeden bakarız köylülere?.. Böyle tepeden bakmakla bile ihya ettiğimizi sanırız, niçin? Gerçekçi olmadığımızdandır bu. Bence ilk kurtuluş adımı gerçekçilik... Elini kaldırıp Emine'yi susturdu: Anadolu'yu kurtarmak istiyorsak onun eski yeni gerçeğini iyice bilmek zorundayız. Kendimizi aldatmadan... Erkekçe... Kaytarmacılık etmeden... Bize inanarak açılmalarını zorlaştıracak bütün maskaralıklarımızdan, alışkanlıklarımızdan, palavralarımızdan vazgeçerek... (...) Başlamak için gerçekleri oldukları gibi almak zorundayız. Başka memleketleri bilmem, bizim memleketimizde gerçekçi olmadan namuslu olmak imkânsız! Ve de hangi büyük fayda için olursa olsun, gerçeği görmezden gelmek, hele değiştirmeye yeltenmek en büyük namussuzluk!” (s.291-292)

“Hiç kimse, ne kadar geri, ne kadar bilgisiz olursa olsun çile çekme gücüyle, azla yetinme alışkanlığını yoksulluk içinde, umutsuz yaşamak için kullandırmaz, uzun boylu... Bunu sürdürmeye hiçbir marşın gücü yetmez!” (s.379) diyerek çok az parayla sadece kuru sözlerle enstitüden mezun olanların köylerin olumsuz şartlarında bozulmadan, yılmadan, kaçmadan çalışamayacağını vurgular.

Emine Güleç’le konuşmalarında Anadolu’nun kendine has gerçekleri olduğu, bunun sadece Batı kalıpları ve ölçüleriyle anlaşılamayacağı ya da yanlış anlaşılacağını belirtir. Mesela Anadolu’yu tanımayan zengin

müteahhitin kolejli kızı olarak büyüyen doktora öğrencisi Güleç'in köy ağası Zeynel'i Batı'nın baronu, senyörü, feodali olarak görmesinin yanlışlığına şöyle dikkar çeker: *"Yanılalım istemezsek, Emin'anım, gitmemeliyiz Batı kalıplarına... Benzetmelerin kolaylığına sapmamalıyız. Ne bu pis herif feodaldır, ne de kara sakallı serseri, Tais'in keşişi..."* (s.274)

Çevik, zaman zaman yazarın sözcülüğüne de soyunur. Örneğin yakın tarihin özetini şöyle yapar: *"Bana kalırsa, 31 Mart'ı çıkaran da o İngiliz gâvuruydu, Hareket Ordusu'nu çıkaran da... Abdülhamit'i 'Alamancı' diye tepeletti Cöntürlere İngiliz, sonra, bu dersten yararlanamayan Cöntürkleri de 'Alamancı oldular' diye bitirdi. Arada ne olduysa Anadolu milletine oldu Derviş Ağa..."* (s.326)

Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmaların yetersizliğine, yerel bir bakışın yoksunluğuna, öz Türkçeci olmanın hilesine, Güleç'in tezi özelinde değinir: *"Pedagojinin herhangi soyut meselerinden birini çeker alırsın. Oturur çevirirsin. Çevirmeye de üşenirsen, çevrilmişlerden birinin dilini değiştirir kopya edersin... (Kısa kısa güldü) Öz Türkçeliğin de, görelim artık bu kadarcık yararını... Döktürürsün. Hele arkasına yirmi otuz gâvur eğitimciden kitap adları da sıraladın mı?.. Hele, böyle dehşetli ürkek, dehşetli tedirgin, dehşetli de güzel bakarsan hefilerin suratlarına... Cebe atarsın sosyoloji doktorluğunu..."* (s.379)

Kısacası ülkücü bir öğretmen olan Nuri Çevik, Şefik Ertem kadar fikrî derinlikte ve hacimde olmasa da onunla birlikte yazarın enstitü ve Anadolu gerçeklerine ayna tutturduğu eleştirel gerçekçi anlayışa sahip aydınlardan biridir.

Kemal Tahir'in İttihatçıları konu edindiği bir başka romanı **Kurt Kanunu**'dur.²¹² Atatürk'e İzmir'de yapılması planlanan suikast zemininde eski İttihatçıların anlatıldığı roman, üç bölümden müteşekkildir. "Kanlı Tuzak" adlı birinci bölümde suikast olayının açığa çıkması ve Kara Kemal'in saklanması; "Sürek Avı" adlı ikinci kısımda İstiklal Mahkemesi tarafından yakalama emri verilen Kemal Bey'in, İttihatçıların meşhur fedailerinden Abdülkerim'le

²¹² Kemal Tahir, **Kurt Kanunu**, İthaki Yay., İst. 2008 (1969). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

saklandığı yerden canını zor kurtarması; “İnsanlık Sorumu” adlı son bölümde ise Kemal Bey’in, sığındığı eski çocukluk arkadaşı Emin Bey’in evinde basılması ve bu baskında intihar ederek hayatına son vermesi anlatılır.

Haziran 1926’da uygulamaya geçirilmeye çalışılan İzmir Suikastı çevresinde, bu olaya kalkışan İttihatçı komitacıların anlatıldığı romanda Kara Kemal Bey ile Emin Bey eserin temel kişileridir. Aynı zamanda aydın olarak işlenen tiplerdir. Bunların dışında o dönemin milletvekilleri, idarecileri ve paşalarından çok sayıda isimler zikredilse de bunlar roman kişisi olmaktan öte tarihî olayın bir parçası olarak yansıtılmıştır. Bu iki ismin dışında gazeteci Murat Bey’den de kısaca aydın olarak bahsedilebilir.

Romanın ana teması İttihatçıların “*komitacılıktan devlet adamlığına*” (s.17) bir türlü geçemeyişleridir. Devletin kurulmasıyla beraber İttihatçılar ile inkılâpçılar arasında bazen fikir ayrılığı, çoğu zaman da iktidardan uzak kalmanın etkisiyle yaşanan çatışmalar dile getirilir. Bunun yanında idarede olan Halk Partisinin kimi olayları bahane ederek muhalefeti ve basını sindirme politikaları da eleştirilir. Takrir-i Sükûn, İstiklal Mahkemeleri gibi... Olaylar İstanbul’da geçer. 16 Haziran 1926 olan suikast tarihini de kapsayan yaklaşık bir aylık süreci kapsar.

Romanın başkışisi, İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden Kara Kemal’dir. I. Dünya Savaşı esnasında iâşe nazırı olarak koca imparatorluğun kaderini elinde tutan birkaç kişiden biri olan Kara Kemal, “Küçük Efendi” namıyla tanınmıştır. (Büyük Efendi, Talat Paşa.) Onun küçüklüğü sadece laftadır. Hatta kimilerince asıl idare Talat Paşa’dan ziyade ondadır. Millî Mücadele döneminde, kurucularından olduğu Karakol Cemiyeti yardımıyla Anadolu’ya mühimmat ve asker kaçırılmasında etkili olmuştur. Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra İttihatçıların en çok saydığı isimlerden birisi olmuştur. Aslında işin içinde olmamasına rağmen İzmir Suikastı’nı tasarlayanlar, manevi bir güç olarak onun da adını işin içine katarlar. Hem bu durum hem de suikast vesilesiyle muhalif isimleri ortadan kaldırmaya çalışanların gayretkeşliğini gören Kemal Bey “kovalanan adam” rolünü üstlenerek pek de yabancısı olmadığı (Uzun yıllar Abdülhamit’in hafiyeleriyle

saklambaç oynamıştır.) bu zoraki oyunu oynar. İttihatçıların meşhur fedaisi Abdulkerim Bey’le sığındığı iki yerin deşifre olmasıyla zor bela, çaresizlik ve hastalık içerisinde çocukluk arkadaşı, eski İttihatçı Emin Bey’in evine sığınır. Suikastı tertipleyenler yakalanır ve avukatsız, yargıtaysız İstiklal Mahkemesinde yargılanırlar: *“Kara çetenin ruhu yenîçerilik, hazıryeme zorbalığıdır. Varlığı uydurma değildir. Bu kara çete ki, meşrutiyetle İttihat Terakki içine girmeyi, buradan hükümeti ele geçirmeyi becerdi. Ve sonunda koca kıtalar pahasına düştü, birtakımı öldü, öldürüldü, birtakımı esirlikten gene milletin alicenaplığı sayesinde kurtuldu geldi. Kara Kemal işte bunlardan biridir...”* (s.221)

“Bugünlerde duygular akıldan daha etkilidir. (...) Bütün savunular ancak, kanunların duyguları etkisiz kıldığı yerde söz konusu olabilir.” (s.267) diyen Kara Kemal, yargılanarak kurtuluşun olmadığını anlar. İngilizlere yaptığı sığınma talebinin kabul görmeyişi üzerine tek çare olarak yurt dışına çıkmak için planlar yapar. Lakin yeri tespit edilen Küçük Efendi Kara Kemal eve yapılan baskında teslim olmayarak tabancısını kendine yönelterek intihar eder.

Kırk yedi yaşında bilgili, soğukkanlı, akılcı, etrafına güven telkin eden, nerde nasıl davranacağını bilen, saygı uyandıran, kibar, memleket meselelerine sorgulayıcı bir yaklaşımla sürekli kafa yoran, etkili bir isimdir.

Kara Kemal, çoktandır politikayla doğrudan doğruya uğraşmayı bırakmış yerli malını geliştirmek adına kendi şirketinde kurduduğu dernekler aracılığıyla çalışmaktadır. Lakin onun durumunda olanların tarafsızlık gayretiyle ne kadar çabalasa da politikanın dışına çıkmalarının mümkün olmadığını, bu suikast olayına adının karıştırılmasıyla idrak eder. O, haksız yere idamla yargılanmasına rağmen isyan etmez. Zira o, kendisini koca bir imparatorluğun ellerinde erimesinden dolayı suçlu görmekte ve bunun bir cezası olması gerektiğine inanmaktadır: *“İmparatorluğu elimize geçirdiğimiz zaman nüfusu 35 milyondur. Yedi düvelin kâğıt üstünde de olsa bizim saydığı bir milyon sekiz yüz bin kilometrekare toprağı vardı. Sınırları Kongo’yu, Sudan’ı, Eritre’yi, Somali’yi içine alıyordu. Tunus, Fas, Libya, Mısır, Kıbrıs*

resmen kaybedilmiş değildi. Bu koca imparatorluk bizim elimizde ölmüştü. Suç ne kadar büyükse, çekilecek cezanın da o kadar büyük olması gerekir. Biz dünyanın en ağır suçunu biraz tartaklamayla savuşturulur, sandık. Bu anda, yüzüme vuran darağacı gölgesi, suikast suçlusu olduğumdan değildir Emincim... Büyük suçun gölgesidir bu... Tarihin örneğini yazmadığı kurtlar boğuşmasına girip yenik düştük. Kurtlukta düşeni yemek kanundur.” (s.246)

O, eleştirel gerçekçi bir tavra sahiptir romanda. Kemal Tahir'in gerçeklere uyanmış ve komitacı zihniyetin yanlışlığını kavramış eski İttihatçı aydınlarından. Roman boyunca sık sık İttihatçıların yanlışlarından bahseder. Temel eleştirisi “komitacı” zihniyetle meseleleri silahla çözme eğilimidir. *“Vazgeçemediniz gitti şu tabanca oyunlarından... Muhalefete düşürmediniz elinizden. İktidarda hiç bırakmadınız. Anlatamadım Merhuma (Talat Paşa)... Tabancayla devlet idare edilemeyeceğini...”* (s.61) diyen Kara Kemal bu anlayışla koca imparatorluğun çöküşünü hızlandırdıklarını ifade eder ve *“biz önce kendimizi, sonra birbirimizi aldattık, komitacılıkta...”* (s.76) serzenişinde bulunur.

Yazar, suikast sebebiyle beraber saklanan Kara Kemal ve Abdülkerim aracılığıyla okuyucuya bir karşılaştırma imkânı sunar. Kara Kemal İttihatçıların önde gelen paşalarındandır. Abdülkerim ise tam bir komitacı olan fedai subaylarından biridir. Kara Kemal böyleleriyle, her ne kadar iyi niyetli olsalar da, iş yapmaktan rahatsız olur. Devlet-millet hayrına olmayacağını da bilir: *“Başından beri sevmedim ben, bizim komitacılar... Çok zorda kalınca kullanmadım değil ama, kullanmak başka, sevmek başka... Yakup Cemil işinde başarı elverseydi, temizleyecektim hepsini...”* (s.218) O, komitacı “kabadayı”lığını hiçbir zaman benimsememiştir.

Suikast meselesinde hakkında tutuklama kararı çıkarılsa da onun herhangi bir dahli olmamıştır. Bilakis o suikast fikirlerinin her zaman serserilerden, kan dökmeye yatkın tez canlılardan, arkasına orduyu aldığını zanneden kaltabanlardan geldiğini bilir. Bu insanlarla da bir yere varılamayacağını farkındadır. Nitekim bugün muhalefete düştüğü için iktidarı eleştiren eski İttihatçı arkadaşlarını, bu tip yollara tevessül etmemeleri

konusunda uyarır: “Şükrü’yle konuştum birkaç kez... Anadolu savaşını İttihatçıların kazandığına inanıyordu yüzde yüz... Hakkı yenilmiş sayıyordu kendini... Hakkını yiyenleri de küçümsüyordu. Anlatamadım, muhalefette kaldığı için böyle düşünmekte olduğunu... Halk Partisi’ne giren arkadaşların arasında bulunsaydı, bizim Kel’den daha iyi becerirdi İstiklal Mahkemesi başkanlığını... Sanki biz hürriyetten yanaymışız gibi, hürriyetsizlikten, diktatörlüğe gidildiğinden yanıp yakılıyordu.” (s.212) Fakat muhalefette kalmayı yediremeyen, İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükun’u muhalefeti ezme çabası olarak gören Yakup Cemil tarzı bu komitacı damar, işine geldiği için bu suikast olayını kışkırtan iktidarın parmağını da görmezden gelerek bu işe koyulmuşlardır.

Kara Kemal, “Suikast”ten hareketle İttihatçılara yaptığı eleştiriyi derinleştirir. Ona göre İttihatçılar için en büyük felaket İmparatorluk yıkıldıktan sonra, yeni bir ideal bulamamak olmuştur: “Bizim amacımız imparatorluğu kurtarmaktı. Her ne yaptıkça bu amaca varmak için yaptık. Siyasi cinayetler, kitle halinde katliamlar hep bu amaç için göze alındı. İyi kötü bir özürdür. Böyle bir amaç olmasaydı, hiç kimse bunları göze alamazdı. Hatta imparatorluğu batıran Dünya Savaşı’na girmek deliliğin özrü de burdadır. Cumhuriyetin karşılaşacağı en büyük tehlike nedir bilir misin? İmparatorluğu kurtarmak için bizim tasarladığımız çareleri, yeni devlet için geçerli saymak... Anladın mı? Başka bir amaç için düşünülmüş şeyleri o amaç kesinlikle ortadan kalktıktan sonra uygulamak...” (s.226-227)

Geriye dönük İttihatçıların iktidarda iken yaptıkları yanlışları üzümlere dillendirir: “Başından beri bir çeşit adama güvendik biz. Kabadayı adama... Asker sivil, cahil okumuş, bütün bizimkiler az çok kabadayılardan seçilmiştir. Belki de, Makedonya çete boğuşmaları yaptı bunu... Kabadayılarımızın silahşörlükteki kalanlarını gördük, görüyoruz. Vaktiyle kabadayıca ölüp gidenler olmuşsa, sırtını iktidara dayadığını bildiğinden bunu becermiştir. Kabadayılarımızın bir kısmını zengin etmek politikamızın da, iki amacı vardı. Biri, Türk işadamları yetiştirilip önemli iş alanlarını, Hristiyan azınlıkların elinden almak, Türkleştirmek; ikincisi, zenginlik yaman silahtır. Bu yaman silahı

bizimkilerin, yani bizim kabadayların elinde toplayıp kötüsü gelirse yararlanmak...” (s.117) O, kendi yakınlarını zengin etme politikalarının tutmadığını, bu yolun yanlışlığını görmüştür. Çünkü bizdeki zenginlerin Batıdaki burjuva sınıfına benzemediğini, Batıdakilerin pazardaki rakipleriyle boğuşmaya girişip hepsini ortadan kaldırmak adına da olsa hürriyeti gerçekten arzularken bizdeki millî zenginlerin “devlet her işi bunların yerine yapsın, bütün tehlikeleri ortadan kaldırsın, zararlarını da gerektiğinde yüklensin! Bunlara salt, kürekle para toplamak kalsın... Topladıklarını yeniden yatırmayı da kendilerinden hiç kimse istemesin. Kazansınlar, kazandıklarını saklasınlar, taşa toprağa gömsünler, hatta yabancı ülkeler bankalarına kaçırsınlar.” (s.117-118) çizgisinde olduklarını ifade eder.

İttihatçıların iktidara geldikten sonra eski kadrolarla (ayan, eşraf, ağa, eski idareciler vs.) çalışmasının hata olduğunu, beraberinde kimi kanunsuzluğu, haksızlığı, hükümet nüfuzunu kötüye kullanmayı getirdiğini söyler. Ama bunun da zorunluluktan kaynaklandığına değinir. Zira köklü reformlarla halka gitmek, halkın içinde çalışmak, halktan çıkacak yeni idareci kadrolarla halka dayanmak için ne koşullar müsait ne de vakit müsaittir. Bunların dışında Tanzimat’tan bu tarafa yürütülen Batılılaşma politikasının sonucu olarak yeni, halkçı bir kadronun oluşturulamayacağını şu ifadelele ortaya koyar: *“Biz Batılılaşma belasına kapıldık kapılalı, Batılıları, okşayarak, etekleyerek memlekete çağırdık. Bunların burda, gizli açık kum gibi örgütü var. Bu örgütler, idareci kadroların her basamağıyla gizli açık ilinti kurmuş... Çoğumuz çocuklarımızı bunların okullarında okutup yüksek tahsil için bunların memleketine yolluyoruz. Yeni halk kadrolarına gitmek demek bunlarla açıkça boğuşmaya girmek demektir.” (119)*

Kara Kemal, Abdülhamit’in indirilmesinin Alman politikasını bırakıp Hürriyet’ten sonra İngiliz politikası gütmek istemesinden kaynaklandığını, onu indirip Reşat’ı bindirmenin hiçbir yerli hesabın sonucu olamayacağını, bunun devleti dinamitlemek anlamına geldiğini ve ancak yabancı güçlerin işine yarayacağını dile getirir. (s.225) Yine Balkan Savaşları’nın kaybedilmesinde de Alman oyunlarının etkili olduğunu söyler. Başka bir yerde de halifeliliğin

kaldırılmasının bizden çok Müslüman sömürgeleri olan büyük devletlerin işine geldiğini ifade eder. Halifelik sürülüp çıkarılırken Fener Patrikhanesinin İstanbul'da bırakılmasına akıl eridirmenin zor olduğuna nitekim Türkçeden başka dil bilmeyen Anadolu Rumları gönderildiği halde İstanbul'un Feneryot Rumlarının bu işin dışında tutulduğuna, tekkeler kapatıldığı halde mason localarına dokunulmadığına değinir ve dış güçlerin bunlarda parmağı olduğuna dikkat çeker. Yine *“Osmanlılığın bütün iyi yönlerinin reddedilmesine karşılık, dış borçlarının yüklenilmesine, doğrusu akıl erdirmek zordur. İlerde de akıl erdirecekler pek bulunmasa gerekir.”* (s.288) tespitiinde bulunur.

O, romanda komitacı İttihatçılara yaptığı eleştirilerin dışında yakın tarihe ait tespitlerde, tenkitlerde ve tekliflerde bulunur. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra iktidar gücünü kullanarak çıkar sağlayan mebusları, Şeyh Sait isyanı üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kapatılmasını, Takrir-i Sükûn'la gazetelerin baskı altına alınmasını, İstiklal Mahkemelerine avukatsız-yargıtaysız cezalandırma hakkının verilmesini eleştirir. O, yapılan bu yanlışları Halk Partisinin o zamanki ortamda demeokrasinin işleyemeyeceğine kanaat getirmesine bağlar. Gerçek demokrasi için şartların müşkül olduğunu kabul eder. Lakin kimilerinin bu olumsuz şartların ardına saklanarak “muhalifsiz hükümet etme”ye çalıştığını vurgular: *“Muhalifsiz hükümet etmek isteği, devleti alet ederek, hiçbir ceza korkusu duymayan bol bol suç işleme zevkından geliyor. Ceza görmemek güvenini sağlayıp keyfince en namussuz suçları işleyeceksin... İşte insanoğlunun düşebileceği en sefil çirkef çukuru... Bir kez bu yokuştan teker meker kaymaya başladın mı, olduğundan yüz kat, bin kat kıyıcı kesilirsin. Canavarlaşırsın. Her an alçaklık etmekten artık kendini çekemez misin! Önüne çıkanları, bir korkulu rüyada, karakancalostan kurtulmana biricik engel görürsün. Ezmeden geçemeyeceğine inanırsın. Kızarsın. Kızılmaktan da öte bir şeydir bu... Kızmak insancıl bir duygudur. Oysa artık sen insanlıktan çıkmıştırsın! Bir toplum düşün ki, orda adam öldürmeye, hem de çoğu, suçsuz adam öldürmeye SİYASET deniyor.”* (s.220). Ona göre sert bir dönemeçten

geçilmektedir ve sert dönemeçlerin kanunları da sert olur. *“Oysa daha sert kanun düşünmemeli, daha akıllı kanun düşünmeli.”*dir. (s.267)

Osmanlı'nın iâşe nazırlığını yapmış ardından millî iktisat dernekleri kurmuş birisi olarak Kara Kemal, ekonomiyle ilgili görüşler de serdeder. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikalarının yanlışlığına dikkat çeker: *“Kahramanı da iki kere ikinin kaç ettiğini bilmeyen Kazım Karabekir Paşamız... Enver'in istihbarat şefi... Şarkı besteler, keman çalar bu bizim Karabekir... Yusuf Akçoraoğlu'nun ‘Gerçek çiftçiler, gerçek çobanlar da katılacak’ dediği bu İktisat Kongresi, memleket ekonomisinin Liberal sistemle kalkınacağına karar verdi. Liberal demek, ‘Bırak yapsın, bırak geçsin’ demek... Ancak dış güçlerin işine gelir. Bunun içindeki olağan sonucu, bizim tuttuğumuz ‘Devlet desteğiyle adam zengin etmek’tir. İzmit konuşmasında Gazi Paşa kuracağı partinin hangi güçlere dayanacağını, kimlere karşı olacağını anlatırken açıkladı bunu...”* (s.239) Onun üzerinde durduğu iki temel noktadan biri takip edilecek liberal politikaların içimizdeki yerleşik Batı şirketlerini daha çok güçlendireceği ve dolayısıyla Batı sömürsünün etkisini artıracağı tezidir. Diğer de devlet eliyle zenginleştirme politikasıdır ki bu da devlet kurumlarının kirlenmesine yol açacak ve az gelirli veya orta sınıfın mesafe alamadan belli bir zümrenin tekeli altında ne halka ne de devlete faydası dokunmayan bir kesimin doğmasını meydana getirecektir. O, dış destekli liberal politikaları eleştirirken kendi önerisini şöyle dillendirir: *“Kurmaya çabaladığım milli iktisat müesseselerini övdüler biraz, ama, şartların değişik olduğuna da değindiler. Memleket son savaştan büsbütün güçsüz çıkmıştı. Dış destek bulmadan devleti yaşatmak, hükümet etmek pek mümkün görünmüyordu. Bir acele sezinledim. Anadolu halklarının, devlet kurucu, yaşatıcı özelliklerini, zanaatlarının bu olduğunu bir türlü anlatamadım. Dış yardımdan çok buna güvenmek buna dayanmasının yollarını arayıp bulmak gerekti. Padişahlıktan sonra halifeliğin de gideceği anlaşılıyordu. Cumhuriyet, Batı'daki gibi sınıf şuuruna varmamış zenginlere dayanamazdı. İster istemez halkçı olmak zorundaydı. Halkçı bir cumhuriyetin dış etkileri silerek yaşayabilmesi, güçlü bir bağımsız devletin çevresinde halkları hemen*

örgütlemekle mümkündü. Bunun en büyük düşmanı, halklara denetleme hakkı tanımayan despotik memur-devlet kurmak olurdu ki, böyle bir devletin kuracağı bütün ekonomik tesisler, araçların, bir de onların ortağı büyük memurların çıkarına çalışır.” (s.245) Anlaşılabacağı üzere onun temel ekonomi anlayışı devletin halkı üretimde ve tüketimde örgütleyerek kendi öz kaynaklarından beslenen millî bir iktisat politikası belirlemesi gerektiğidir.

O, romanda daha çok “Sarı Paşa” olarak anılan Atatürk’le tanışıklığını *“Dost olmak için de, düşman olmak için de yeter tanışlığımız...”* (s.213) diye anlatır. Mütareke döneminde Sadrazam Tevfik Paşa’yı kaçırarak kurulması planlanan yeni kabinede Mustafa Kemal’e harbiye nazırlığını vermeyi düşünürler. Kurtuluş mücadelesinde de karşılaşmalarına rağmen bir yakınlık peyda etmemiştir. Onun Atatürk’e olumsuz bir tavrı açıkça söz konusu değildir. Kimi zaman inkılapları dış menşeli oluşuyla eleştirir. Lakin bunların tek sorumlusu olarak Atatürk gösterilmez. Bunların çoğunun koşullar gereği olduğunu ifade eder.

Sonuç olarak yazarın kimi zaman sözcü olarak kullandığı Kara Kemal, İttihatçı komitacılara yaptığı eleştiriler ve yakın tarihe dair tespitlerini okuyucuya yansıtması bakımından öne çıkan bir aydındır. Bu yönüyle o, akil adam konumundadır. Hem İttihatçıların komitacılığını ve diğer yanlışlarını hem de Kurtuluş Zaferinden sonra hayata geçirilen kimi inkılapların ve yönetimin yanlışlarını nesnel bir gözle eleştirme gayretindedir. O sağduyulu, eleştirel gerçekçi, eski İttihatçı bir aydındır.

Romanın ikinci önemli aydını maliye teftiş heyeti başkanlığından emekli Emin Bey’dir. Eski bir İttihatçıdır. Kırk altı yaşındadır. Geçim bakımından hiç sıkıntı çekmemiş, aşırı tutkularla sinirlerini yıpratmamış, çevresiyle de büyük çelişmelere düşmediğinden rahat bir hayat yaşamıştır: *“Yedi yaş küçüğü olan kız kardeşi Perihan sayılmazsa, dünyada hiç kimseye minnet borcu yoktu. En yüksek makamlara çıkmış arkadaşlarından, her zaman, saygı görmüştü. Çok isteseydi, nazır olurdu. İstemişti de bir aralık, fakat, sıraya girip beklemeye, beklerken, çoğu değersiz olan hırslılarca, tartaklanmaya uzun boylu katlanamamıştı. Arada bir, ölmüş çocuğu gibi,*

derin bir acımayla hatırladığı İttihat Terakki'den salt bu tartaklanma sebebiyle ayrılmış değildi. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi şaşkınlığı içinde yaşadığı 31 Mart rezaletinden sonra, Cemiyet'ten çekilmesini çocukluk arkadaşı Kara Kemal Bey önlemişti ama, Birinci Dünya Savaşı'ndaki açık yağmada lekelenmek korkusunun önünde, hiçbir mantık dayanmamıştı.” (s.198) Bu izole hayat Atatürk'e tasarlanan suikast dolayısıyla çete başı olarak aranan eski çocukluk arkadaşı Kara Kemal'i evinde saklamasıyla inkıtaya uğrayacaktır. Kısıtlanmış bir adamı kapısından geri çevirmenin insanca bir davranış olmadığına inandığı için sonunda İstiklal Mahkemesini boylamanın kuvvetli bir olasılık olduğunu bilmesine rağmen evine aldığı eski İttihatçı Kemal Bey'le uzun uzadıya konuşurlar. Yazar bu diyaloglar aracılığıyla her ikisinin görüşlerini okura aktarır.

O, Kara Kemal'in evinde basılması üzerine İzmir'e, İstiklal Mahkemesine gönderilir. Lakin hem savunması hem de kız kardeşinin mahkemeye gönderdiği dilekçe sayesinde tutuksuz yargılanmak üzere salınır. Evine geldiğinde içine bir kurt düşer. Kara Kemal'in ölmeden önce onu kendisinin ispiyonladığına -yeğeni Murat'ın küçük bir yalanı yüzünden- inandığını düşünür. Bu düşünce onda derin bir buhrana sebep olur ki bir gecede şakaklarına kırlar düşer. Yaşlanır adeta. Arkadaşının ölmeden evvel onu hain bellemesi fikri dayanılmaz bir işkence olur. Kaç zamandır çalıştırmadığı aklını ezberleriyle yüzleştirir. Romanın sonunda Murat'ın yalanı ortaya çıkar ve arkadaşının böyle bir kanıya varmayacağına, kimi tanıkların da kanaatleriyle kani olur. Fakat bu sıtma nöbetleri ve buhran onu fildişi kulesinden, kuru felsefeden çıkarıp almıştır.

Emin Bey'in Kara Kemal evine gelmeden evvelki hayatı ölçülüdür. Çocukluğundan beri standart bir hayatı olmuştur. Karakteri de bu ortamda şekillenir. Her türlü aşırılıktan kaçınır. Ölçülü bir hayat yaşarken Kara Kemal'in evlerine sığınmasıyla dümdüz, tekdüze yaşam değişecektir: *“O zamana kadar, ölçülü yaşayan bir insanın gerçek mutluluğunun temeli olan sakinliğini alt üst etmişti ama... Usandırıcı durgunluğun yerine, çabalamayı, direnmeyi, yaşamının ana şartı olduğunu şimdi anlamaya başladığı*

boğuşma hırsını, yüreği sıkıca kavrayan savaşıma heyecanını getirmişti.”
(s.281)

Romanda Emin Bey ve onun çocukluk arkadaşı ve zamanında aynı Cemiyetin savunucusu oldukları Kara Kemal arasında kıyaslamalar yapılır. (Mesela “ ‘Sorumluluktan korktuğum için politikayı bıraktı’ dedin... Bir şey söyleyeceğim, inanmayacaksın, ben de sorumluluktan korktuğum için bırakmadım politikayı...” s.209) Okuyucu Kemal’i davasına daha sadık bulur romanda. Nitekim Emin Bey’e yeniden şuur veren de odur.

Kemal Tahir ısrarla, bazen de bunaltacak derecede, sorumluluk kavramını Emin Bey aracılığıyla felsefi planda tartışır. Onun edilgen bir sorumluluk anlayışı vardır. Ne ölmekten ne de vuruşmaktan korkan Emin Bey, hakkından gelemeyeceği sorumluluktan korkar. Sorumluluk korkusuyla evlenememiş, sorumluluk korkusuyla İttihatçılıktan vazgeçmiş, savaş sıralarında alıp yürüyen soygun sorumluluğuna bulaşmamak için emekliliğe sığınmıştır. Evin idaresine hiç karışmayarak her şeyi kız kardeşi Perihan’a bırakması bile bu korkudan dolayıdır. Kısacası onun sorumluluk anlayışı etliye sütlüye karışmamaya dayanır. Zira iradi olarak yüklendiği sorumluluğu yerine getiremezse mutsuz olacağını bilir. Dolayısıyla zorunlu olarak yüklendiği sorumlulukların dışında hiçbir taşın altına elini koymak istemez. Meseleler ve olaylar karşısında tarafsız kalmaya çalışır. Onun tarafsızlığı bir bakıma hiçbir şey yapmamaktır. Tarafsız, akılcıca davranarak haddini bilerek hiçbir şeyi zorlamadan ancak insanlık ödevini yaparak sorumluluğunu yerine getirmeye çalışır. (s.236) Fakat Kara Kemal’le birlikte bu basit mantığın yanlışlığını anlar: “*Düşündükçe, çok iyi bildiğine, hele kendisi için uygulamada kesinliğe ulaştığına emin olduğu sorumluluk, çok çapraşık ve çelişkili, adamakıllı korkunç bir genişliğe varıyordu. Şimdiye kadar zannettiği gibi, biraz akıllı, tedbirli davranan, hırslarını, tutkularını yenebilen insanoğlunun, sorumluluklarından kolayca sıyrılması hemen de imkansızdı.*” (s.308)

O, mutlu ve huzurlu yaşamak için kaçtığı sorumluluktan, düşünen insanlar için bir kaçışın mümkün olmadığını idrak eder. Evet bu idrak insanı

rahatsız edebilir, bunaltabilir ama bu bir aydın sorumluluğudur: *“Düşünme, dayanma, hayal etme, gücümüz ne kadarsa o kadar insanız. Yaratılmış olmanın, toplum baskılarının özrüne sığınmayız. Sorumluluk idrakine varmış insan, sınırsız olarak hürdür. Hürlüğü artıkça sorumluluğu artar. Artan sorumluluk karşısında ister istemez, bunaltı duyarız.”* (s.309)

Emin Bey geldiği nokta itibarıyla şu düşünceyi benimser: *“İnsanoğlunun dünyada baş vurduğu en boş, en umutsuz, en aptalca iş sorumluluktan kaçmaya çabalamasıdır. Çünkü sorumluluktan kaçması, insanın kendine ve topluma karşı işleyebileceği en sefil suçtur. Dünyada yalnız sorumluluktur ki, hiçbir şart altında, insan onu kavrayamadığını ileri süremez. Çünkü namuslu insanda, bunun, şuuru olmasa bile sezgisi mutlaka vardır. Bütün toplumsal ve kişisel alçaklıklar insanları sorumsuzluğa alıştırmakla başlar, sorumsuzlukla tutmakla sürdürür.”* (s.297)

Pasif sorumluluk anlayışından aktif sorumluluk anlayışına geçen Emin Bey romanın sonunda, Kara Kemal'i evinde sakladığı için idamdan sıyrmasına rağmen evine sığınmak isteyen suikasttan aranan diğer kişi Abdulkerim'i kapıdan çeviren kardeşine kızar ve şöyle der: *“Ben o cehennem azabını, kısıtılmış insanlarda kapıları açmamak için çekmiyorum. Kapıları daha kolay daha çabuk açabilmek için çekiyorum.”* (s.311) Roman da *“Arkadaaaaş....Arkadaaaaş... Emin'i arayan arkadaş!... Burdayım ben, burdayım!”* (s.312) cümleleriyle biter ki onun bencillikten kurtularak gerçek sorumluluğa erdiğinin göstergesidir.

Kırk altı yaşındaki Emin Bey, Abdullah Cevdet ve Gustave le Bon okur. Mustafa Şekip'in Ruhیات'ı, Karl Fonder'in Felsefe Tarihi, Heidegger'in Varolmak ve Zaman'ı okuduğu kitaplardandır. Notlar tutar. Onun okumaları ve düşünceleri onu harekete geçirmeyen, edilgenliğini kıramayan entelektüel faaliyetlerdir.

Kemal Tahir'in diğer aydınlarında olduğu gibi dinle bir bağı yoktur. Bayram namazlarına bile gitmez. *“Dinle olan bütün ilintisini, çoktan beri doğrulukla değiştirmişti.”* (s.291) Ölümden sonrasına inanmaz.

O, halk-aydın ilişkisine, kısa da olsa değinir: *“Biz okumuşlar, düpedüz zehrediyoruz yaşamayı kendimize... Halk böyle değil. Hele Anadolu halkı...”* (s.299) diyen Emin Bey halkın daha çok sezgisini, olaylara isabetli yaklaşımlarını öne çıkarır: *“Biz aydın geçinen kaltabanların çektiğimiz, hep halktan uzak düşmenin maskaralığı... Halkın sağlam yargı gücünden uzaklaşmazsak, dertlerimizin en az yüzde ellisinden kurtuluruz.”* (s.303) Yine aydınların okudukları, bildikleri, düşündükleri, bunaltı zamanlarında onları kurtaracağına bunaltıyı büsbütün artırmaktadır. (s.304) Zira halkta olan sağlam yargılardan uzaktır aydın.

Netice itibariyle yazar Emin Bey’le gerçekleri görmesine rağmen sorumluluktan korkarak kaçan; tamamen kendi dünyasına, kitaplarına, bencilliğine yumularak edilgen bir tavır sergileyen fakat bir amille içinde yaşadığı sanal âlemin kendini kandırmak olduğunu derin bir buhranla anlayan ve yeniden şuura eren bir aydının dramını verir. O, sonradan olumlu çizgiye evrilen bir aydındır.

Gazeteci Murat, Emin Bey’in yeğenidir. O, Haber gazetesinde çalışan genç bir gazetecidir. Çok fazla entelektüel meseleleri dillendirdiğini görmeyiz. Sadece Emin Bey’le aralarında geçen diyaloglarda zeki, akılcı, eleştirel, okuyan bir tip olarak karşımıza çıkar. Gerçekçi bir bakış açısıyla dayısı Emin’in sorumluluk anlayışının gerçeklerle örtüşmediğini, kaytarmacılığa kaçan bir bencillik olduğunu ifade eder. Emin Bey’in *“Okumuş gazeteci... Korkunç bir icat mı çıkaracak başımıza bu herif?...”* (s.197) diyerek alttan alta takdir ettiği, sevdiği bir kişiliktir. Murat, Kelleci Memet romanında Çankırı Hapishanesinde yatan gazetecidir.

Sonuç olarak “eleştirel gerçekçiler” başlığı altında incelediğimiz aydınların biri hariç hepsi Kemal Tahir’in aydınlarıdır. Dolayısıyla bu gruptaki isimler Tahir’in toplumcu gerçekçi anlayışını yansıtır. Biz “eleştirel gerçekçi” ifadesini, özel bir terim olarak kullanmaktan ziyade toplumcu gerçekçilerin görevci bir edebiyat anlayışıyla ortaya koyduğu şematik, tek yanlı, ideolojik yaklaşımlardan uzak, daha boyutlu, “eleştirel” bir gerçeklik anlayışı

çerçevesinde kullandık. Zira Tahir'in toplumcu gerçekçiliğine bakıldığında onun daha farklı bir yol tuttuğu görülmektedir. Tahir, sosyalizmi olduğu gibi bize taşımak ve onun ilkelerine göre bizi okumak yerine bu coğrafyanın ve tarihin kendine özgüllükleri içerisinde toplumcu gerçekçiliği anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu anlamda yerli bir bakış açısı görülür. Mesela bizde net sınıf ayrımlarının oluşmadığına, Osmanlı devlet yapısının ve üretim tarzının farklı olduğuna, yurttaş-devlet ilişkisinin başkalığına dikkat çeker. O, *“hisleriyle ve ideolojisiyle değil, içinden çıktığı topluma dayanan bir gerçeklikle konuşmaktadır.”*²¹³ Bu anlamda toplumcu gerçekçilerin yazara biçtiği “mühendis”lik rolüne karşın Tahir, *“sosyolog”*²¹⁴ olmayı yeğlemiştir.

Tahir'in aydınları daha çok yakın tarih ve Anadolu gerçeğiyle ilgili tespit ve tekliflerde bulunur. İncelenen aydınlar ve adı geçen aydınlar aracılığıyla ağırlıklı olarak üzerinde durulan konular şunlardır: Kâmil, Nedime, İhsan, Arif (EŞİ/EŞM) İttihat ve Terakki, Millî Mücadele; Cevdet, Seyfettin (Yediçinar Yaylası) İttihat ve Terakki; Murat (Kelleci Memet) Anadolu gerçeği; Cemil, Münir, Halil Paşa (Yorgun Savaşçı) Osmanlı, İttihat ve Terakki, Millî Mücadele; Halim Akın, Şefik Ertem, Nuri Çevik (Bozkırdaki Çekirdek) köy enstitüleri, Anadolu gerçeği; Kara Kemal, Emin, Murat (Kurt Kanunu) Suikast Olayı, İttihat ve Terakki.

Yazar kimi aydınları olumlayarak doğrudan doğruya sözcü konumunda kullanırken -Münir, Şefik Ertem gibi- kimilerini ise zamanla gerçeği gören ve sorumluluğa soyunan -Kamil, Emin gibi- aydınlar çizgisinde verir. Onun aydınlarda aradığı en önemli iki özellik “gerçekçilik ve sorumluluk”tur.

Bu grupta Kemal Tahir'in aydınları dışında yer alan yegâne aydın Melih Cevdet'in Aylaklar adlı romanındaki Dünder Bey'dir. Eski bir İttihatçı olarak İttihat ve Terakki'yi eleştiren Dünder Bey, bu yönüyle Tahir'in kimi aydınlara çokça benzediği için bu grupta ele alınmıştır.

²¹³ Sezai Çoşkun, *a.g.t.*, s.549.

²¹⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yay., İst. 2008, s.185.

1.2. MİLLÎ VE MANEVİ DEĞERLERİ ÖNE ÇIKARAN SENTEZÇİ AYDINLAR

Bu bölümdeki aydınlar, az veya çok millî ve manevi değerleri haiz, ideal bir sentez arayışı içerisinde olan isimlerdir. Kimileri referans olarak insan ruhunun derinliklerini ve ihtiyaçlarını göstererek sadece maddeyi hayata ikame etmeye çalışanlara karşı çıkar ve ruh-beden, mana-madde bütünlüğünü dile getirir. Kimileri işgal altında, esaretin zilletini yaşayarak kendi bayrağı ve minaresinin özlemini çeker. Kimileri gelenekle Batı'nın ideal bir sentezini arar. Kimileri referans olarak Osmanlı'nın parlak dönemlerini nazara vererek din-ilim birlikteliğine vurgu yapar.

Bu bölümün ilk romanı olan **Yalnızız**²¹⁵ Simeranya'sıyla birlikte Peyami Safa'nın en önemli eserlerinden biri kabul edilir. Üç bölümden müteşekkil romanın ilk kısmında üç kardeşle -Samim, Mefharet, Besim- ilgili bilgiler bulunur. Bir dönem Yanya valiliği de yapan babalarından kalma konakta mirasyedi olarak yaşayan bu ailenin içinde, kocası genç yaşta ölen Mefharet'in kızı Selmin ve oğlu Aydın da vardır. Roman, annesi yüzünden nişanlısından ayrılmak zorunda kalan Selmin'in annesine oynadığı hamilelik oyunuyla başlar. Mefharet'in sinir krizleri, Besim'in umursamaz tavrı ve Samim'in bilge yaklaşımı gözler önüne serilir. Samim ile Meral arasındaki ilişkiden bahsedilir. Özellikle Meral'dan hareketle "yalan" üzerine vurgu yapılır. Yine yazarın anlattığı muhayyel bir yer olan Simeranya, bu bölümün unsurlarıdır. İkinci bölümde ise daha çok Meral'in ruhi bunalımları, gel-gitleri ile yalanın kucağında kötü bir kadın olması Samim'in fikirleri ve Simeranya'sıyla verilir. Son bölümde ise Meral'in ve annesinin başına gelen trajik felaket yine Samim'in çözümlemeleri ve Simeranya'sıyla ortaya konur.

Kitapta anlatılan olaylar İstanbul'da, daha çok Samim ve Meral'in kaldığı evlerde geçer. Vaka zamanı yaklaşık bir aylık süreyi kapsayan romandaki olayların, net tarih verilmemekle birlikte İkinci Dünya Savaşı

²¹⁵ Peyami Safa, **Yalnızız**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1951). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

sonrasında -1949 ya da 1950- yaşandığı anlaşılmaktadır. Romanın ana teması insan ruhunun maddeye esir edilmemesidir.

Romanda yer alan kişiler Samim dışında olumsuzdur. Tek tek bakıldığında hepsinde eksik, kusurlu yönler bulunur. Meral, Besim, Ferhat, Necile, Feriha, Nail Bey, Mefharet, Selmin... Hatta Samim’de bile kusurlu yönleri rastlanılmaktadır. Örneğin kendisinin tam zıddı olan ve yalanlarını görmesine rağmen Meral’e tutkunluğu, zamanında evli olan Meral’in annesiyle uzun süre birlikte olması gibi.

Eserde aydın olarak üzerinde duracağımız yegâne isim Samim’dir. Yalnızız’ın başkişisi Samim, aynı zamanda yazarın sözcüsü durumundadır. Özellikle kaleme aldığı kitapta Simerenya adlı ütöpik ülkeyi anlatırken eğitimden ekonomiye, fertten cemiyete geniş bir yelpazede fikirlerini okuyucuyla paylaşır. Samim, Peyami Safa’nın ürettiği en önemli roman kişilerinden biridir.

Samim elli yaşlarında, yakışıklılığıyla olmasa da karizmasıyla beliren bekâr bir erkektir. Kardeşleri Mefharet ve Besim’le bir zamanlar Yanya valisi olan babalarından kalma konakta yaşamaktadır. Babasından kalan mirasla ekonomik anlamda rahat bir yaşam süren Samim aynı zamanda -her zaman gitmese de- bir bankada çalışmaktadır. Bir zamanlar evli olan Necile Hanım’la da aşk hayatı yaşayan Samim, onun kendisinden yirmi sekiz yaş küçük olan kızı Meral’e âşık olur. Buluşurlar, gezerler, konuşurlar. Meral’in isteksizliği, Samim’in de yaş farkından dolayı ısrarcı olmamasından dolayı evlilik gündeme gelmez. Bu ilişki cinsî münasebetten öte “her şeyi bilen adam” konumunda olan Samim’in, Meral’i sürüklendiği felaketten kurtarma cehdidir. Zira Meral’in ruhunun süfli yanları ulvi yanlarına galebe çalmakta ve onu cemiyetin genel ahlakının dışladığı “kötü kadın” kimliğine itmektedir. Samim ile Meral taban tabana zıt karakterlerdir. Samim yaşlı, olgun, idealist, milliyetçi, septik ve titiz, klasik, kararlı, toplumcu iken Meral genç, hercai, hedonist, dejenere, derbeder, asri, mütereddit, egoisttir.²¹⁶ Yazar Samim’in daha iyi anlaşılması adına Meral’i ve kardeşi Besim’i onun tam zıddına

²¹⁶ Mehmet Tekin, **Peyami Safa’nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1990, s.150.

resmetmiştir. Mesela Besim, Samim'in zıddı olarak onun fikirlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Samim manevi değerleri esas kabul ederken Besim maddiyatı temsil eder. Parayı ve maddeyi tanrılaştırır. Besim materyalist, hedonist, konformist bir yaşam sürer. Onun toplumla ilgisi yoktur. O *"kebaba âşık"tır.* (s.39) Onun için dünyada pek az şey *"paviyonun viskilerinin nefasetinden, Şam fıstıklarının tazeliğinden"* (s.263) daha önemlidir.

O, Meral'i kurtarmaya çalışır. Lakin muvaffak olamaz. Onun tüm telkinlerine rağmen Meral, ruhunda yaşadığı "dip zıtlık"tan kötü olanına boyun eğer, içindeki iyinin katili olur. Yalan batağında kendini ölüme sürükler. Samim'in yirmi sekiz yıl evvel tanıştığı ve tutkun bir aşk yaşadığı anne Necile Hanım da kızının yangın haberi üzerine kalp krizi geçirerek vefat eder. Romanın sonunda Necile Hanım'ı ziyarete giden Samim onun ölüsüyle karşılaşır ve son vazife olarak eski aşkıyla bir gece geçirir.

"Lisede ben arkadaşlarımla -o zamanki tabirle- halet-i ruhiyelerini anlamak merakında idim. Bu bende bir delilik halinde idi." (s.146) diyen Samim'de insanüstü diyebileceğimiz bir sezgi gücü vardır. O, insanların hareketlerinden, duruşundan, bakışından ne düşündüğünü, doğru ya da yalan söylediğini şaşmaz bir şekilde tespit ve onların ruhuna nüfuz edebilmektedir. Yine müthiş bir telkin gücüne sahiptir. Neredeyse hipnoz derecesinde insanları yatıştırmakta, onların fikirlerine istikamet verebilmektedir. Zekâsından korkulacak derecede zekidir. Tıptan psikolojiye, iktisattan edebiyata geniş bir bilgi hazinesine sahiptir. O hem Doğu kültürünü hem de Batı kültürünü bilir. Bunları kendi ruhunda imtizaç ettirmiştir.

Samim farklı, dikkat çeken biridir. Feriha'nın Meral'e söylediği sözler de buna delalet eder: *"Nedir o canım, papaz mı, âşık mı, filozof mu, bankacı mı, genç mi, ihtiyar mı, deli mi, akıllı mı, hassas mı, düzenbaz mı, nedir Allahını seversen, ne istiyor senden?"* (s.223)

O, toplumun sorunlarıyla ilgilenir. Sadece kendi bedenine hizmet eden insanların zevk, ahlak, bilgi düşüklüklerinden tiksindir. Meral'i gittiği yanlış yoldan çevirme cehdi kişisel olmaktan öte insanlığa ait bir durumdur: *"Korkuyorum. Onu kısacası içinde çırpındığı akrebin zehirlerinden"*

kurtaramazsam bir sevgiliyi kaybedeceğim için de, isabetsiz tercihimin cezasını çekeceğim için de değil, onu insan tarihi boyunca devam eden bir ruh destanının muzafferleri arasında görmek imkânı varken, sırf dejenere muhitinin ve örneklerin tesiri altında ışığını kaybeden zekâsının ve yıkılan iradesinin, sayısız kurbanlar ve mahkûmlar kfilesi içinde, onu da azaptan azaba sürüklemekten alıkoymamış olmasına yanacağım.” (s.196-197) Yine Meral’in, ona üzerine fazla geldiğini söylemesine karşılık sarf ettiği cümleler buna işaret eder: *“Çünkü senin tanıdıkların arasında hiç kimse, benim kadar, bu cemiyetin meselelerini kendi meselesi yapmıyor ve acılarını benimsemiyor.”* (s.251) Evet, Samim güzel ideallerle içi yanan ve rahat yaşadığı hâlde kendisinden ziyade başkaları için memleketi ve dünyası için bedbahttır. (s.221)

O, içinde yaşanan zamanın hastalığına dikkat çeker. Hastalığın en önemli amili de insanların maneviyattan, ruhtan uzaklaşarak teknik gelişmelerle birlikte materyalizme sürüklenmeleridir. Ona göre *“Asırlar sonra, zamanımızda, şehirleri geceleyin nura boğan elektriğin ruhlarımızdaki karanlığı arttıracaklarını sezemeyen bir çağın emekleme yılları”* (s.31) yaşanmaktadır.

Samim’in Meral aracılığıyla üzerinde durduğu üç temel mesele vardır: Ruh- beden karşıtlığı/ikilemi, dip zıtlık, yalan. Romanın ana teması insan ruhunun maddeye esir edilmemesidir. Samim bedeni/maddeyi dışlamamakla birlikte ruhu önceler. Onun itiraz ettiği nokta günümüz insanların pozitifizm anlayışıyla insan ruhunu ve metafiziği yok saymasıdır. Romanın sonundaki şu tespit aynı zamanda eserin temel iletisidir: *“Ey insan! Bu kitabı sana ithaf ediyorum. Başının üstünden büyük bir rüzgâr geçiyor. Yalancı bir fecirle başlayan asır kararıyor ve sana tek ümit ışığı olarak en kudretli kaynağı uranium’da değil, senin ruhunda sıkışmış maddeden koparak çıkardığın korkunç tahrip âletinin patlayışından yüksелеcek alevi bekletiyor. Ey bahtsız! Tarihini hiçbir devrinde kendine bu kadar yabancı, bu kadar hayran ve düşman olmadın. Laboratuvarında aradığın, incelediğin, oyduğun, dibine indiğin, sırrını deştiğin her şey arasında yalnız ruhun yok. Onu beyin*

hücrelerinin bir üfürüğü saymakla başlayan müthiş gafletin, otuz yıl içinde gördüğün iki muazzam dünya harbinin kan ve gözyaşı çağlayanlarında en büyük dersi arayan gözlerine bir körlük perdesi indirdi. Bırak şu maddeyi, boş şu ölçü dehanı, doy şu fizik ve matematik tecessüsüne, kov şu kemiyet fikrini, dal kendi içine, koş kendi kendinin peşinden, bul onu, bul kendini, bul ruhunu, bul, sev, bil, an, gör, kendi içinde gör Allah'ını. Kendine dön, kendine bak, kendine gel. Aptalca bir konfor aşkından doğduğu halde her biri daha korkunç bir dünya harbi hazırlayan teknik mucizelerinin yanında, senin iç zıtlıklarını elemeye yarayacak ve seni kendi kendinle boğuşmaktan kurtaracak ruh mucizelerini ara. İnan mânevîlere ve mukaddeslere, inan! Onlar hakkında bu kadar küçükçe düşünmekten utan! Her sezilen derinliğin ifşa ettiklerini düşünmekten bile seni alıkoyan tabiatçı metodlarını fırlat ve bitlenmiş elbiseler gibi at. Ortaçağ papazında haklı olarak ayıpladığın dar kafalılığın anlayış sınırlarını daha fazla darlaştıran beş duyu idrakinin kapalı dünyası içinde kalma:

Arşı geç, ferşi atla, sidreyi aş,

Gör ne var maverada ibrethîz.” (s.441-442)

Böyle düşünen Samim, yaşanan zamandaki insanların olayların ötesine nüfuz edemediğini, dibe inmeden fenomende kalarak sığ ve maddeci bir anlayışla, manvevi körlükle hayatlarını devam ettirdiğini vurgular.

Onun ideallerini gerçekleştirdiği Simeranya'da madde-ruh karşıtlığı yoktur. Örneğin orada her türlü hastalığın sebebi evvela ruhta aranır. Bir mikrop bu hastalığa sebebiyet verse bile: *“Mikrobun hastalığı vücuda getirebilmesi için vücutta kendine müsait bir zemin bulması lazım değil mi? Bu zemini sinir sistemi vasıtasıyla ruh hazırlar. İsyan oradan vücuda geçmiştir. Yani insanda hastalık, çok defa, kaderin aksiliklerine karşı bir intibaksızlıktır. Simeranya'da her türlü hastalığın amilini evvela hastanın hayatında ve ruhunda ararlar. Çok defa da hiçbir çaresi olmayan talihsizliklerden, hayat aksiliklerinden birini bulurlar: Ümitsiz bir aşk, çok sevilen birinin ölümü, namus lekesi, vicdan azabı gibi çaresizlikler... Ve ağır ıstırap yükünü kaldıramayan ruhun sıkıntısı ve isyanı. İşte o zaman, hastayı*

kaderinin aksiliklerine intibak ettirecek bir ruh tedavisi başlar ve mucizesini verir.” (s.76)

İnsan ruhunu anlamadan atomu izah etmenin mümkün olmadığını düşünen Samim, bir bakıma kitabın ön sözündeki Nevzat Köseoğlu’nun ifadesiyle, insanlığı Tanrı’nın ipine sarılmaya, ona tutunmaya davet eder. (s.12) O, insanın yaratıcıyla ilgili olan tarafının ruhunda aranması gerektiğini vurgular.

Samim’in “olmak dramı” dediği “dip zıtlık” kavramı, romanın tezini oluşturan felsefi arka planı ele verir. Meral ve onun gibiler bu zıtlıklar içinde gelgitler yaşar. Sonuçta ya hüsrana uğrar ya da varlığın asıl gayesine ererek bu zıtlıktan kurtulup bir senteze ererler. Samim dip zıtlığın ne olduğunu, tarihî geçmişe dayandırarak sayfalarca açıklar: *“Mantıktaki zıtlık prensibi malum. ‘Bir şey aynı zamanda hem var, hem de yok olamaz.’ Doğru-yanlış, aydınlık-karanlık, haz-kader ilh... Arasındaki sayısız zıtlıklar da malum. Ruhi hayatta, bilhassa düşünce hayatında, bu zıtların diyalektik bir hareketle kaynaşarak bir terkibe (senteze) kavuştukları da Eflatun’dan Hegel’e kadar gelen bir tarih içinde geçtikçe daha fazla aydınlanmış bir fikirdir. Birincisi diyalektik veyahut onun tabiriyle ‘lastikli düşünce’ veya ruh hareketidir ki, bir uçtan ötekine ve ötekinden yine berikine gitmektedir. Fakat bu zıtların gece ile gündüz gibi birbirini takip etmedikleri, iç içe ve aynı zamanda mevcut oldukları da düşünülebilir. Bunlardan başka üçüncü bir hal daha vardır ki, orada ne diyalektik harekete, ne de zıtların aynı zamanda mevcut oluşuna rastlanır. Bir senteze varılır (ki Hegeli hazırlayan asıl düşünce de budur).*

Simeranya’da bu zıtlıklarının, en umumi fikir ve en külli mefhum olan varlıkla yokluk arasındaki zıtlığa irca edebileceği anlaşılmıştır ve ‘dip zıtlık’ budur. İnsanda, Bergson’un yaşama hamlesi dediği bir varlaşma, fakat aynı zamanda onun kadar gerçek ve kuvvetli bir yoklaşma hamlesi de vardır. Bunların arasındaki devamlı çatışmadan doğan bütün zıtlıkların sebep olduğu felaket ve kederlerin hepsi ‘olmak dramı’ adını alır.

İnsandaki varlaşma hamlesi, ölüm korkusu ve nefretiyle birlikte edebilik özleyişini vücuda getirir; yoklaşma hamlesi ihtiyarlığa ve ölüme

götürür. Yani varlaşma hamlesinin aktifi yanında yoklaşma pasif, yoklaşma hamlesinin aktifi yanında varlaşma pasiftir. Böylece Heidegger'in tek taraflı tasavvurundan uzaklaşarak yokluğu bir zemin 'fond' gibi değil, karşılıklı olarak, varlığı ve yokluğu birbirinin zemini gibi anlamak lazımdır.

İnsanın varlaşma hamlesinden ebedîlik hayali ve neşesi doğar. Bu özleyiş bütün cesaretini imkândan almaktadır. İnsan mümkün olmayan şeyi istemek için kendini yormaz ve paralamaz. Kendi fani ve geçici benliğinin üstüne sıçramak, kendi kendini aşmak için yaptığı bütün fedakârlıklar (her türlü aşk ve kahramanlık), varlaşma hamlesinin devamıdır. Söylemeğe hacet yok ki, bu bir ruh hamlesi ve hareket halinde bir ebedîlik prensibidir.

İnsanın yoklaşma hamlesinden fanilik ve geçicilik duygusuyla birlikte onun büyük sıkıntısı doğar. İnsan bu sıkıntıya en büyük felaketlere karşı mücadeleyi tercih edebilir, çünkü bu çarpışma insanda varlaşma hamlesini kırbaçlar ve onu yoklaşma hamlesinin korkunç sezgisi içinde bulunmaktan kurtarır. (...)

İnsanın yoklaşma hamlesinden doğan fanilik duygusu ya Pierre Loti veya ondan ilham alan Yahya Kemal gibi şairlerde bir geçicilik hüznü uyandırır, yahut da orta adam da 'Bugün varız, yarın yok' 'Bir günün beyliği beyliktir' tarzında hedonist, keyif ve kazanç temayüllerini azdıran bir yaşama telakkisi içinde 'Vur patlasın, çal oynasın' ahlakı vücuda getirir. Yaşadığımız çağ bu ruh hali içindedir. Söylemeğe hacet yok ki, şiir tarafıyla bu bir geçicilik melânkolisi, hayat tarafıyla bir uzviyet hamlesi ve hareket halinde bir fanilik prensibidir.

Bu iki zıt hamle insanda iki benlik yaratmıştır.

Birincisi, aşk ve fedakârlık hamleleri halinde kendi kendini aşar ve ebedîlik değerlerine sarılır. Sevgili aşkıdan, aile aşkıdan, meslek aşkıdan, millet aşkıdan, insanlık aşkıdan Allah aşkına kadar gider (Esasen böyle bir transcendence olmadan varlığın mümkün olmadığı Simeranya metafiziğinin esasını vücuda getirir). İnsan fânilik sıkıntısından böyle kurtulur ve varlığının en dolgun halini yaşar. Her insan bu 'birinci' türlü an ve dereceleriyle, pek az

veya pek çok şuurlu olarak vardır. Bütün sosyal ve kutsal değerler oradadır; birinci Meral de oradadır.

İkincisi tabiate, uzviyete, biyolojik hayata ve içgüdülere bağlıdır ve fâni değerlere sarılır. Zamanımızda para ve lüks hırsı kazanç ve keyif ahlâkı çok defa birinci benliğimizi baskı altında tutan 'ikinci'mizin davranışlarından doğmuştur. Bütün kaba iştah ve şehvet, kibir ve gösteriş değerleri oradadır; ikinci Meral'de oradadır." (s.184-187)

Anlaşılabacağı üzere Samim, insanın bedene/maddeye ve ruha/manaya bakan iki yönünün olduğunu vurgular. Bu iki yön, insanda iki benlik meydana getirmektedir. Hâlihazırdaki tabiatçı bilim ve felsefe kaba pozitivizm ve pragmatizm ilkeleriyle manayı/ruhu, aşkın olanı görmezden gelmiş, reddetmiş dolayısıyla insanı tek taraflı, maddi yanıyla düşünerek *"insanın hayvanlığını medenileştir"*miştir (s.189). Bu da insanları -Meral gibi- mutsuzluğa, hüsrana sürüklemiştir. Önemli olan bu zıtlıkları bir senteze ulaştırıp iki kanatlı insan yetiştirmek.

Samim'e göre insanlık günümüzde fiziki sahada müspet ve menfi arasındaki zıtlığı uzlaştırabiliyor. Mesela şimşek, yıldırım gibi tabiatın yıkıcı gücünden elektrik ışığını elde ediyor. Fakat içine insan ruhunun karıştığı sosyal hayat sahasında bunu başaramıyor. İşte insanı bu çıkmazdan, müspet ve menfi kutuplardan birini muvakkat bir zaman için örtmek suretiyle zıtlığı ortadan kaldıran yalan gibi Samim'in nefret ettiği hastalıklar çıkıyor. (s.74) Bunlar geçici bir çözüm olsa da daha büyük felaketlere yol açıyor: *"Yalancılığa da, doğruculuğa da tahammül etmeyen bir dünyadayız. Sırasına göre yalanla doğruyu kombine eden bir cemiyet ve ruh yapımız var. İnsan realitesi tezatlıdır. (...) Bazen hakikat vahşidir, insanların arasına salıvermeye gelmez. Fakat o hakikatlere tasma takmak dururken yerlerine yalanları sürmek, neticeleri bakımından, daha tehlikelidir."* (s.149)

İçinde yaşadığı zıtlıktan bir türlü doğru yola erişemeyen Meral'in bir çıkar yol olarak başvurduğu yalanlar -Sonrasında daima Samim'in zekâsıyla ortaya çıkar.- karşısında Samim'in içinde yalan nefreti kopar: *"Dünyanın en*

çirkin, fakat en doğru kadınına rastlasam, onu derhal sevebilirdim, caddenin ortasında ayaklarına kapanabilirdim.” (s.180)

Samim’in üzerinde durduğu diğer önemli bir konu insanların “yalnız”lığıdır. Ruhunun derinliklerine inememiş, sadece bedenine hizmet eden, süfli duyguların zebunu olan insanlar yalnız kalmaya mahkûmdur. Leitmotif olarak da kullanılan, Meral’in intihar etmeyi düşünürken yazdığı, *“Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım.”* (s.399) cümlesinden hareketle psikolojik ve sosyolojik çözümlemelerde bulunur: *“ ‘Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım.’ Bu cümle her şeyi söylüyor. Şaşıyorum. Meral’in kendi kendisini bu kadar kısa bir ibare içine sığdırabilmesindeki başarıya hayret ediyorum. ‘Kendi kendimden nefretimin...’ Bak, burada da iki ‘kendi’ var. İnsanın benliğindeki bu ikili en az yarım asırdan beri malûmdur. Birine ‘sosyal ben’, hattâ ‘resmî ben’, ötekine ‘asıl ben’, ‘temel ben’ de diyen olmuştur. Daha bir çok Ben’ler düşünülebilir. Fakat kökleri iki tanedir. Ancak bunların şuur mekanizmasındaki yerleri ve fonksiyonları karanlıktır. Bir ‘gayrişuur’ veya onun tam anlamdaşı olmayarak bir ‘şuuraltı’ tasavvur edilir. Bence, bunun belirtilerine göre, üç tabakası vardır. Biri ruhîdir ve hâtıraları saklar. İkincisi vücuda bağlı somatiktir, içgüdüleri ve refleksleri taşır. Üçüncüsü atavik veya genettiktir, atalardan intikal eden kromozomların beden ve ruh üzerine gizli tesirlerini taşır. Fakat bu üç tabakadan hiç birine sosyal benimizi yerleştiremeyiz. Yung’un ‘kolektif şuursuzluk’ dediği arşetipler ambarı yersiz kalmaktadır. Sayısız belirtilerine göre bir de ‘şuurüstü’, tâbir caizse bir ‘hyperconscience’ tasavvur etmek de lâzımdır. Bundan da üç tabaka görünüyor. Biri sosyaldir, bizi cemiyetin polipsişik yapısına bağlar ve sosyal benimizi vücuda getirir. İkincisi daha yüksek bir derecedir. Parapsişik diyebileceğimiz bu tabakada, zamanı ve mekânı aşan bu daha yüksek şuursuzluk hali, geleceği ve uzağı görmek hassalarının mihrakıdır: Önseziler, telepatiler, metaknomiler, kehanet ve kerametler bu tabakaya girer. Dördüncü buut ve altıncı duyu nazariyelerinin burada kendilerine mesnet aradıklarını görürüz. Nihayet üçüncü ve en*

yüksek tabaka mistiktir. İnsanın ruhunu Allah'la temasa getirir. Meral'in kendi kendinden nefreti, bu 'şuurüstü'nün sosyal tabakasıyla 'şuuraltı'nın somatik tabakası arasında bir mücadelenin işaretidir. Yani klasik ifadesiyle ahlâk ve beden arasında bir çatışma.

Samim'le beraber Alâaddin de sustu ve biraz sonra:

- Peki, dedi, bu "sosyal ben" yalnız kalıyor? Mademki sosyaldır?

-İşte, insanın bütün dramı buradadır. Çünkü onun bu yüksek şuur tabakaları somatik yapısının tesirlerinden kurtulacak kadar gelişmemiştir. 'Sosyal ben', ötekinin, yani biyolojik ben'in emri altındadır. Tamamiyle kendi kendisi, yani soysal olamadığı için yalnızdır, köleliğinden öğrenir. Meral'in nefreti budur. İnsanı intihara veya haberi olmadan bir çok hastalıklara hazırlayan günah kompleksi böyle bir iç mücadelenin düğümüdür. Eğer Meral kendini öldürmek istemeseydi, bir ay veya on beş sene sonra hastalanabilirdi. Nevrasteni, verem, safra kesesi iltihabı veya kanser, ne olursa olsun, bu hastalığın kökü şuuraltında saklanan günah kompleksi olacaktı." (s.421-423)

Samim "aşk" üzerine düşünür. Onun aşk anlayışı, görüşleri doğrultusunda mistiktir. Cinsî tabiatı aşağıda ve uzakta bırakan, üstün manevi değerler sistemi içinde bir aşk olduğuna kanidir. O, "aşktan başka hedef arayan bir aşkın kendi kendine ihanet" (s.53) ettiğine inanır. Aşk ne cinsiyete ne de menfaate indirgenebilir: "Cinsî olmayan bir aşk, bize, benliğimizi aşmayı ve sevgilimizin şahsiyetine dalarak, başka bir insanda sosyal ve universal bir iştirakin ilk merhalesini yaşamayı gösteren bir yükseliştir." (s.194) Bu bağlamda aşk ulvidir. Maddi menfaatlerin ötesindedir: "Aşk kendisine dışarıda ne hedef, ne de vasıta arar. Dışarıdan himayeye de ihtiyacı yoktur. Bir sömürge değil muazzam bir imparatorluktur o." (s.74) O, aşkı bedende arayanları küçümser. Bunların ruhu keşfedemeyen hedonistler olduğunu düşünür. Meral'in parası bol yaşlı bir adamın metresi olan arkadaşı Feriha'yı fahişe olduğu için ayıplamaz. Onun ahlaksızlığı bu işi, sırf sefil duygularını tatmin için yapmasıdır. Zira o, bu düşüklüğü ne âşık ne de zaruret derecesinde paraya ihtiyacı olduğundan ötürü yapar. Ahlak anlayışı yoktur. Şahsiyetsizdir.

Samim'in eğitimle ilgili görüşleri dikkate değerdir. Özellikle Simeranya'daki eğitim modelini anlatarak meseleyi ele alır. Hâlihazırdaki sistemi eleştiren Samim için eğitimde temel mesele, *“insanın umumi kültürünü ve meslek bilgilerini ihtiyaçlarına ve istidadına göre hazırlamasının yolunu kendisine göstermek ve vasıtalarını vermektir. Müfredat programlarının ezici yükü altında bunalan şimdiki mekteplerde her çocuğun ayrı ihtiyaç ve istidadı hesaba katılamaz. Talebe derse çalışmaktan ve imtihana hazırlanmaktan şahsi araştırmalara da vakit ve enerji bulamıyor. Halis kültürü de, meslek bilgisini de bu şahsi araştırmalar verir.”* (s.44)

Simeranya'da ele alınan bir başka mesele ekonomidir. Özel mülkiyetin gerekliliğine inanan Samim için ekonomik ve sosyal adaletsizliği gidermenin yolu kazancı ayarlamaktır: *“Herkes hakkını vermek. Müsavi miktarlarda değil. Çünkü insanların istihsaldeki rolleri ve cemiyete faydaları birbirinin aynı değil. Liyakatle kazanç birbirine uygun olursa, hasreti çekilen sosyal adalete kavuşulur.”* (s.89) Yine onun dünyasında çalışmamak yasaktır. Üretim şarttır. Elde edilen gelirler yine üretimde harcanmalıdır. Kişilerin şahsi servetleri sınırlandırılmıştır.

Samim'in tevekkül ve kader anlayışı onu olaylar ve insanlar karşısında güçlü kılar. Çaresizlik ve tehlike anları çırpınmaya ve haykırmaya gelmez. Bunlar insanı daha da batırır: *“Marifet o anları geçirmektir. Sonrası gittikçe kolaylaşır. Kadere teslim olmak lazımdır o anlarda. Menfi, miskin, aciz bir tevekkül değildir bu. (...) İsyanın tekniğidir. Yani sabırdır. Müspet, enerjik, hedefli, iyimser bir sabır. (...) Bu dünyada ölümden başka her şeyin bir çaresi vardır. Mesele diye karşımıza çıkan zorlukların çoğunu kendi ruhumuzun içinde halledebiliriz.”* (s.108)

O, pozitif bilimlerin mesafeli baktığı ya da toptan reddettiği “telepati/telekinezi/önsezi/psikoz” a inanır. Sık sık tekrarlanan bu hadiseleri hurafe saymak mümkün değildir. *“Yarım asırdan beri, bu supratirenormal denilen hâdiseleri müşahade ettiklerini söyleyenlerin kalabalığı arasına dünyanın en şüpheli ilim adamlarının, filozoflarının ve sanatkârlarının da karıştığını görürsem, kendi hayatımda da ‘tesadüf’ gibi tek ve ayrıca*

münakaşaya muhtaç bir kelime ile izahı mümkün olmayan bazı harikulâdelikleri yaşamışsam, toptan inkârın kolaylığını insan zekâsına yakıştıramam.” (s.410) ifadelerinden sonra şu görüşü de dile getirir: *“Modern ilmin şüpheli ve kontrolcü zekâsı, inanmadıklarından evvel şimdiye kadar inandıklarından şüphe etseydi, yirmi senede bir bilgisinin prensiplerini altüst eden inkılâplar karşısında şaşırılmazdı.”* (s.411)

Samim halk-aydın ikiliğinde halkın daha çok, dışarıda somut olarak var olanla ilgilendiğini kendi gibi aydınların buna karşılık kendi içine yönelip problemleri orada gidermesi gerektiğini vurgular. Aydın kendi ruhunun derinliklerini keşfetmiştir.

Onun bilgi dağarcığı kuvvetli olduğu kadar dili de keskindir. Özlü söz sayılabilecek veciz ifadeleri hiç de az değildir: *“Kadının aşk ahlakı bazen aşkın dışında ahlak tanımaz.”* (s.141), *“Tecrübeden sonraki idrak evvelkinden çok daha pahalıdır.”* (s.141), *“Derin tesirler dilsizdir.”* (s.177), *“Meçhulin karnından istediğimiz çocukları doğurtabiliriz.”* (s.241), *“En çirkin merhamet hedefini şaşırandır.”* (s.245), *“İnsanın ölçüsü arzularıdır.”* (s.252), *“Hayranlık mağlup olmuş bir kıskançlıktır.”* (s.297) gibi.

Samim her ne kadar bir bankada çalışıyor olsa da onun mesleği bankacılıktan ziyade yazarlıktır. Simeranya adlı bir kitap yazmaktadır. Simeranya yazarın tasavvur ettiği muhayyel bir ülkedir. Peyami Safa'nın ütopyası da kabul edilebilir. Yazar, başarılı bir kurguyla Samim'in düşüncelerini, -kendi fikirlerini- bu kitap dolayısıyla romanın bütünlüğüne çok da zarar vermeden serdetmiş olur. Mehmet Tekin de buna dikkat çeker: *“Peyami Safa aslında kendi adına konuşan Samim'i, bir yazar olarak romana sokmakla, ona şahsiyet kazandırmış olmaktadır. Bir şahsiyet olarak, yazardan ziyade kendi adına konuşan Samim, P. Safa'nın, şimdiye kadar gördüğümüz klasik 'sözcü'lerinden ayrılır. Düğün sözcülerin eser üzerindeki menfi tesirlerini Samim'de göremeyiz. P. Safa, bu menfi tesiri, asıl kahramanla 'sözcü'yü birleştirerek ortadan kaldırır. Hâlbuki daha önceki romanlarda, 'sözcü', asıl kahramanının yanında ikinci bir kişidir.”*²¹⁷

²¹⁷ Mehmet Tekin, a.g.e., s.140-141.

Simeranya’da ideal insan, ideal toplum, ideal yaşam resmedilir. Yüz elli yıl sonrasını tasavvur ederek yazdığı Simeranya, *“herkesin her sosyal harekette samimî ve tam iştirakini sağlayan yeni bir cemiyet yapısının adıdır. Bu iştirak, şimdiki dünyamızda olduğu gibi, vatandaşın yalnız politika sahasında ve yalnız dört senede bir sandığa attığı bir oy pusulasıyla değil, bütün sosyal müesseselerde herkesin, her gün ve her an müşterek bir ideale doğru bütün davranışlarını âhenklendiren yeni bir cemiyetin bünyesinden ve normal işleyişinden doğar. Tamamıyla fonksiyonel bir bünye hareketinin tabîî neticesidir.”* (s.136) Onun eleştirdiği ruh beden karşıtlığı, iki farklı ben’in arasında zayi olmalar, yalan gibi hastalıklı kavramlar ve insanın özüne ters eğitim, iktisat vb. anlayışlarına orada yer verilmez.

Samim genel anlamda olumlu bir tiptir. Bilgisi, duruşu, tavrı, duyarlılığı vb. ile. Fakat mükemmel değildir. Onun da buhranları, pişmanlıkları vardır. Örneğin Meral’e olan düşkünlüğüne kendi de anlam veremez. Kendisine o kadar zıt birine karşı duyduğu arzu onu rahatsız eder. ((247-248) Yine evli bir kadın olan Necile’yle olan geçmişi üzer. Tüm bunlar onu “tipik bir tip”ten karaktere doğru itelemiştir.

Sonuç olarak Samim sadece Peyami Safa’nın değil Türk edebiyatının önemli roman kahramanlarından biridir. *“Samim, Peyami Safa’nın ilk romanlarından itibaren hemen her romanında görülen ve yazarı temsil eden, bilgili, ihtirasla feragatin en son derecelerini taşıyan bir şarklı-garpli ruhu’na sahip olan bir kâmil insan örneğidir.”*²¹⁸ Onun için maddeyi/bedeni reddetmeyen lakin maneviyatı/ruhu önceleyen daha doğrusu ruhu önceleyerek karşıtlıktan ziyade ideal bir sentezi yakalamaya çalışan bir aydın diyebiliriz. O, yaratılan bir mahluk olarak insanın nasıl mutlu olacağına dair evrensel planda çözümlemelerde bulunan, hatta bununla ilgili görüşlerinin uygulamaya geçirildiği muhayyel bir yer olan Simeranya’yı kaleme alan, inanmış bir aydındır. Onun inanmışlığında taassup, dışlama yoktur. O, aydın sorumluluğuyla kendi benliğine, manasına eremeyen, bedende yok olan insanlara yardım için çabalar. Fakat o, eylemden ziyade zihnî faaliyette

²¹⁸ Turan Karataş, “Peyami Safa’nın Yalnızız Romanı”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, s. 604.

bulunan, toplumu ilgilendiren hemen her meseleyle bir ütopya yazacak kadar ilgili ve bilgili olan sanatkâr ruhlu bir aydındır.

Peyami Safa'nın çalışma kapsamındaki bir diğer romanı **Biz İnsanlar**²¹⁹'dır. Roman 1919 sonları ile 1922 yılları arasında İstanbul'da, yaklaşık üç buçuk yıllık bir süreyi kapsar. Özel bir okulda öğretmenlik yapan romanın başkişisi Orhan'ın, eserin genelinde etkili olan bir taş atma vakasıyla tanıştığı Vedia ile yaşadıkları aşk, ana vakadır. Bu aşkla birlikte romanın tezini oluşturan materyalizm-idealizm çatışması Orhan'ın karakterinde işlenir. Başta materyalist olan Orhan, arkadaşı Necati ve yaşadığı kimi olayların yardımıyla idealizme kayar. Dolayısıyla romanda iki farklı damar mevcuttur. Biri Orhan-Vedia aşkı, diğeri materyalizm-idealizm çarpışması.

Romanda fikir zemininde temel çatışma materyalizm-idealizm karşıtlığıdır. Gerçi idealizm kavramı zikredilmez ama anlatılanlar materyalizmi çürütmeye, onun yanlışlarını bulmaya yöneliktir. Gerek Orhan'da gerek Necati'de maddeyi tamamen reddetme eğilimi yoktur. Fakat her ikisi de önceliği bedenden ziyade ruha, kafadan ziyade kalbe verir. Bu da Ahmet Cevizci'nin, *“En genel ve felsefi olmayan gündelik anlamı içinde, yüksek ahlaki amaçlara bağlanma, zihnin tasarımı, ide ve ideallerini maddi, kaba gerçekliğin tam karşısına geçirme ve onlara, insanın değerler cetvelinde başat bir rol ve konum yükleme tavrı; ideallerin, maddi ve deneyimsel gerçekliğin sınırlama, eksik ve kusurlarından bağımsız olduktan başka, yetkin ve mutlak olanı hedefleyen yönelimler olmalarından dolayı, yetkin olanın önceliğini ve üstünlüğünü vurgulama yaklaşımı.”*²²⁰ şeklinde verdiği bu genel tanım içerisinde antimateryalizm ya da bu genel tanım itibarıyla idealizm olarak adlandırılabilir.

Eserin ana teması şudur: Maddeyi tapınırcasına öne çıkartan, manevi değerleri hiçe sayan, insanı makineleştirmeye çalışan zihniyet, insanın yaradılışına terstir. Dolayısıyla bu, insana mutluluk değil ıstırap verecektir. İnsanlar yaşam ve ölümdaki temel meseleyi anlamadıkça buhranlardan kurtulamayacaklardır. Bunun yanında farklı temalar da mevcut. Bunlardan biri

²¹⁹ Peyami Safa, **Biz İnsanlar**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1952). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²²⁰ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.890.

eserdeki çekirdek vaka olan taş atma olayında sergilenen Türk olmasına rağmen soydaşına “eşek Türk” diyebilecek kadar kendi kimliklerinden nefret eden, Batılı gibi yaşamaya çalışan, onlara özenen fakat tam anlamıyla Batı’yı da bilmeyen gayrimillî, alafranga tiplerin çıkmazlarıdır. Yine Mütareke yıllarında İstanbul’da yaşanan kimi rezillikler ve işgalci güçlerin “*Barbarların ve mağlupların gülmeğe hakkı yoktur.*” (s.221) diyebilecek kadar ileriye gidişleri de anlatılır.

Peyami Safa’da görülen Doğu ve Batı karşısında kararsız kalan kadın tipi, burada Vedia’dır. Yazar, onu özellikle kadın-erkek ilişkisi, kadının toplumdaki yeri, aşk, Doğulu ve Batılı erkek tipleri mukayesesı gibi konularda konuşturur. Zaten romanın sonunda yer alan günlükler de bir bakıma yazarın vesikaları gibidir. Vedia evlilikle ilgili, kimi tercih edışıyle ilgili gelgitler yaşar. Hem kendisi hem de eş olarak seçeceğı kişinin hem Batılı hem de Doğulu olmasını ister. Yazar onun aracılığıyla bir sentezin yakalanması gerekliliğini vurgular. Öz ve kabuk, ruh ve beden bir olmalıdır. Her ikisi de kemale ulaştırılmalıdır. Ruhların, kalplerin, seciyelerin bozulmasıyla tam bir “inkıraz” dönemi yaşanmaktadır. Nitekim “*İlletlerin en beteri nedir? Verem mi? Çoktan razıyım; kanser mi? Ona da razıyım. Tek etrafımda herkesi ahlak veremine, seciye kanserine tutulmuş görmeyeyim.*” (s.243-244) cümlesi buna işaret eder.

Eserde aydın olarak değerlendirilebilecek iki temel kişi vardır. Birincisi romanın başkışisi Orhan, diğeri onun arkadaşı, yol göstericisi Necati’dir. Bunların dışında çok az anlatılsa da Fazıl Bey’den de bahsedilebilir.

Romanda aydın olarak en net biçimde tebarüz eden kişi yazarın sözcülüğünü yapan, romanın başkışisi Orhan’a yol gösteren Necati’dir. O Mehmet Tekin’in ifadeleriyle “*gerek şahsiyeti ve gerek bilgisi, tecrübesi itibarıyla ‘sözcü’ olmaya hayli uygun bir kişidir. O, bir yandan, yazarın ‘idealizm’in ‘marksizm’den daha üstün olduğu noktasında toplanan tezini savunmak, diğeri yandan Orhan’a rehberlik etmek için romanın terkiibinde yerini alır.*”²²¹

²²¹ Tekin, Mehmet, a.g.e., s.93.

Necati, Orhan'ın çalıştığı özel okulun genç, idealist edebiyat öğretmenidir. Özel hayatıyla değil fikirleri ve telkinleriyle romanda yer alan Necati, maddeyi önceleyen akımların çürütücüsü onların karşısına maneviyatı koyan millî ve manevi değerlere bağlı, çağını yakalamış, felsefeye ve edebiyata kuvvetlice vakıf, bilgili, görgülü bir aydın olarak temayüz eder. O, norm karakterdir. Bakıp hizaya gelinecek. Orhan romanda kritik zamanlarda kendi kendine “*Şimdi Necati olsaydı nasıl hareket ederdi?*” (s.174) sorusunu sorar. Orhan'ı içinde bulunduğu buhrandan, karasızlıktan, gelgitlerden kurtaracak olan Necati'dir.

O, Yalnızız'daki Samim'in materyalizmle, ruhla ilgili görüşlerinin bir başka dillendiricisidir. Materyalizmi eleştirerek idealizmi savunur. Yine maddeyi önceleyen Marksizmi, sosyalizmi, emperyalizmi tenkit eder ve bunların, insanın tabiatında deformasyonlara sebep olduğunu dillendirir. Sosyalizmin tenkidini, arkadaşı Süleyman aracılığıyla yapar. Bu nazariyenin hem teorikte hem de pratikte eksikleri, çelişkileri olduğunu ifade eder. Ona göre dipsiz bir nazariyedir. Sosyalizme karşı serdettiği şu düşünceler hem Necati'nin bilgisini, felsefeye vukufiyetini hem de düşünce dünyasını gösterir: “*Fakat mânayı maddeden ayıran ve şeniyetin fikir, maddenin mâna üstüne hegemonyasını kuran da sizsiniz. Ben Hegel'e karşı itirazlarınızı biraz biliyorum. Realiteyi tefekküre irca eden o zamanın idealizmini siz tamamıyla tersine çevirdiniz; idealist bir diyalektik yerine materyalist bir diyalektik koydunuz; Hegel mânadan başlıyordu, siz maddeden hareket ettiniz; kafalarınızın yapısı ve düşünme metodu birdir. Siz onu mefhumculukla itham ederken -sadece kelimeleri değiştirerek- aynı mefhumculuğu yaptınız. Sisteminizden bu mefhumları çıkarınız, tek kelime konuşamazsınız. (...)*

Hegel hareketi, faaliyeti, çalışmayı insan şuurunun, fikrin bir inkişafı telâkki ediyordu. Bu, müşahhas, reel, mahsus bir faaliyet değildi ve sadece sûrî bir karaktere sahipti. Kendine göre, bir realitesi olan yalnız “fikir”di. Hegel şuurunun haricileşmesi telâkki ettiği müşahhas objeyi insanın içinde kaynatarak ortadan kaldırmağa doğru gidiyordu. Böylece hakikî hayal yalnız fikrin diyalektiğinden ibaretti; insanın faaliyeti yalnız ruhuna münhasırdı ve

bilgide hūlasasını buluyordu. Bütün realite şuura ve düşünceye irca edilmişti. Bu idealizmi evvelâ Bauer ve Feuerbach tenkid ettiler. Senin tarihî maddeciliğin ilk önce bunlardan ilham aldı. İnsanın faaliyetini ruhun faaliyeti olarak kabul etmediniz. Reel hayattan kopmuş bir fikir hayatı olamazdı. Varlıkla düşünce, süje ile obje arasındaki ihtilâfı halletmek istediniz. Diyordunuz ki, insan tabiat içre bir mahlûk olduğu için faaliyeti de, zarurî olarak müşahhas bir karaktere sahipti ve süje dediğimiz şey, sizce, Hegel'in zannettiği gibi 'saf-pur' bir faaliyet değildi. Süje ile obje ve tabiatla insan arasında ihtilâf görmüyordunuz. Bunların arasında, sizce yalnız birbirine geçiş ve bir tabiat mahsulü olduğu gibi tabiat da bir insan mahsulüdür. (...)

Hegel'i yalnız şuura verdiği kıymetle itham eden siz, bu sefer onun tezini tersine çevirerek şuurun yerine sevki tabiîyi ikame ediyorsunuz. Bu, tam bir antitezdir, iddia ettiğiniz gibi sentez değildir. (...)

'Tabîî', sizce 'beşeri'den evvel geliyor. İnsanın hakikî tabiatı sizce pratik faaliyetlerinde aranmalıdır. Hegel objeyi inkâra yürümüştü; siz önce süje ile obje arasındaki zıddiyeti birleştirmek ister göründünüzse de, neticede, siz de, süje yerine objeyi ikame ettiniz. Bir noktaya daha dikkat: Bütün bu mücerret mefhumları dilediğiniz gibi kullanırken, siz de muarızınıza isnat ettiğiniz bir işi yapmıyor musunuz? Bunlar da bal gibi felsefe değil mi? Halis muhlis bir mefhumculuk değil mi?" (s.119-121)

O, sosyalizmin teorikte de pratikte de ciddi açmazları olduğunu, Birinci Dünya Savaşı zemininde ispatlamaya çalışır: "Bence büyük harbi doğuran ihtilâf, sade Avrupa milletleri arasında müstemleke paylaşmak için zuhur etmiş bir ihtilâf değildir. Avrupa milletleri yalnız şarkı paylaşmak için silâha sarılmamışlardır. Böyle bir iddia, Avrupa'nın siyasî tarihine göz yummak olur. Almanya'nın Alzas Loren üzerindeki iddiasında yalnız iktisadî değil, siyasî, içtimaî, dinî, millî, ırkî birçok âmiller vardır. Gene eski münakaşaya döneceksin. Ben dönmeyeceğim, sen döneceksin: Diyeceksin ki, her işin başı iktisadîdir. Yani her dâvayı işkemenin kaba iştahlarına irca edeceksin, sevki tabiilere, menfaatlere irca edeceksin; bense bu ehemmiyetli tabiat âmilini hiçbir zaman inkâr etmemekle beraber, onun yanında biraz evvel

saydığım diğer tesirleri de -aynı derecede- ehemmiyetle nazarı itibara almak isteyeceğim. Sence bu tesirler bir merdivendir ki ilk basamağı insanın sevki tabiisi, menfaati, toprakla münasebeti, istihsal fonksiyonu, hulâsa iktisadî faaliyetidir; bence bu tesirler aşağıdan yukarıya, şakulî bir tarzda değil, ufki bir çizgi üstünde, bir sıraya dizilidir. Bu tesirler birbirinden evvel ve birbirinden üstün olamaz. Bu evveliyat fikri, her şeyi milliyet münasebetleri içinde idrake mahkûm, dar ve mahdut aklımızın bir alanıdır. İnsanın insanlığı, hayvanlığından daha mı azdır? Kafası işkembesinden daha mı sefildir? Menfaatinden başka mülâhazası, itikadı yok mudur? Varsa da bu menfaatinden doğma iğreti bir ihtiras mıdır? Hayır! Senin nazariyen görünüşte insanî olduğu halde insana ve insanlığa hakarettir. İşkembe müdafaası yalnız cahil ve masum halk tabakasını kandırabilir ve onları neticesiz bir ihtilâl kanına boyar. Çünkü dâva bundan ibaret değildir.” (s.132-133) Yine Anadolu’da yürütülen Millî Mücadelenin sadece sınıflar arası çatışmadan değil pek çok millî zaruretlerden doğduğunu dillendirir. Ona göre sosyalizm Avrupa’nın millet emperyalizmi yerine bir nevi sınıf emperyalizmini, bir ekalliyet hâkimiyeti yerine başka bir ekalliyet hâkimiyetini ikame etmeye çalışmaktadır. Her şeyi iktisadi sebeplere ve sınıf çatışmasına bağlayarak açıklamak mümkün değildir.

Başlarda materyalist olan arkadaşı Orhan’a materyalizmle ilgili sarf ettiği sözler kıymeti haizdir: “Senin bütün materyalist emellerin azgın kalbinden korktuğun, ona gem vurmak istediğin içindir. Belki bütün materyalizm, insan kalbinin lirik hamlelerini bastırmak içindir. Yani maskeli bir spiritüalizm anladın mı? Hakikî ve ciddî materyalistler ki, hayvanlardır, materyalist olduklarının farkında değildirler; içinde materyalizme karşı bir iştihak duyan insan, ihtiraslarının azgınlığından korkuyor, iradesinin iplerini meçhulün elinden alarak sağlam kazıklara bağlamak, sarîh ve muayyen olmak istiyor, ruhun uçurumlarından şuurun düzlüğüne çıkmak ihtiyacını duyuyor, kalbini boşmak sevdasında. Böyle zamanlarda, bilhassa böyle zamanlarda bir kadın bütün hesapları altüst edebilir. Dikkat et. Senin bütün hayatın sevgilerine hücum etmekle geçmiştir. Şüphesiz en çok sevdiğin

adam babandı. Ona isyanın kendi kalbini boğmak ihtiyacından doğdu. Materyalizm, modern hayat... Bunlar vesilelerdir. Belki yeninin eskiye taarruzu da bizi hâtıralara esaretten kurtarmak ve kalbimizin en aziz muhtevalarını boşaltmak içindir. Bu mücadeleye bir takım felsefî mezhep isimleri veriyoruz. İhtirasla akıl arasındaki ezelî mücadele.” (s.280-281)

Necati, Yalnızız'da Samim'in dillendirdiği tüm hastalıkların insan ruhundan kaynaklandığı görüşünü, Vedia'nın rahatsızlığı üzerine, tekrarlar. Ona göre *“bütün hastalıklarda ruh faktörleri bulunabilir. Doktorların ‘müsaıt zemin’ dedikleri şey uzviyette değil, ruhtadır. Yahut ne birinde, ne ötekinde, fakat insandadır.”* (s.380)

Onun bir başka özelliği Samim'de daha net görülen, insanların duruşundan, hareketlerinden haletiruhiyelerini kavraması ve onun karakteri hakkında isabetli çözümlemelerde bulunmasıdır. Yine Samim'de de öne çıkan muhatabında samimiyet arama, yalansız dolansız olma arzusu ve şahsi ilişkilerde samimiyetin önemine yapılan vurgu onda da vardır. Vedia ile ilgili değerlendirmesi buna örnek gösterilebilir: *“Samimi kız. İçi ne kadar karışık olursa olsun bu samimiyet her düğümü çözer.”* (s.289)

Necati olaylara ve durumlara farklı açılardan bakar. O bütüncül bakış açısını yakalamaya gayret gösterir. Bir davranışı açıklarken hem mizacı hem muhiti hem kalıtımı hesaba katar. Mesela Vedia'nın buhranlarını, zikzaklarını, onun karakterini ihmal etmeden, *“Memleket sallandıkça kadın kalbi bu zikzaktan kurtulmaz.”* (s.307) diyerek Mütareke yıllarının sıkıntısıyla da ilintilendirir. *“Hayatımız karakterimizin değil, karakterimiz hayatımızın mahsulüdür. Muhiti ve yaşama tarzı değişirse her insanın huyu da değişir.”* (s.280) diyen Necati, kişiler ve onların davranışlarıyla ilgili değerlendirmesinde, sosyolojik bir bakışla herhangi bir hadisenin altında farklı nedenlerin birlikte etkili olabileceğini düşünür. Örneğin yine Vedia'yı değerlendirirken onun bünyesini, şahsiyetini, yetiştiği muhiti, ideallerini, geçirdiği buhranları bilmeden sağlıklı bir hükme varılamayacağını söyler.

Necati'de millî hassasiyet ve haysiyet, işgal döneminin de etkisiyle gelişmiştir. Mesela “eşek Türk” ifadesine sinirlenen ve attığı taşla

muhababının kafasını yaran Tahsin'in okuldan atılmasına şiddetle karşı çıkar: *"Onun attığı taş, bugün, bu saatte Anadolu'da harp eden bütün Türklerin tek bir madde içine sıkıştırılarak teksif edilmiş ruhudur! Elinden her şeyi alınmış bir halkın son silâhıdır, gözleri dönmüş bir ümitsizin yere eğilir eğilmez kaptığı ilk tabiat kuvvetidir. Bu çocuğu kim kovmak ister? Anlamıyorum ki... Böyle bir namussuzluğa reyini verecek adamı biz elbirliğiyle buradan kovarız; yahut hepimiz bahçede birer taşla yapışarak onun kafasını patlatırız; olamazsa toptan istifamızı dayarız. Öyle değil mi? 'Eşek Türk' sözlerini bir araya getiren bir piç kurusunun ağzını yırtmak dururken, aramızda onu müdafaaya kalkacak olan bulunursa onun eşekliğini kabul ederiz amma Türklüğünü asla kabul edemeyiz."* (s.63-64) Yine bir pastanede Orhan'la birlikte, kaba davranan Türk zabıtasını uyardığı için karakolluk olmasının ardından İtilaf zabıtasının araya girerek onları kurtarmasına dayanamaz. Serbest kalmayı reddeder.

İşgal döneminin kafa karışıklığını, ahlak ve değerler yozlaşmasının zayıf karakterli insanları vurmasını Necati üzümlere gözlemler: *"Bizde umumî bir ahlâk bozgunu var. Bu anarşiyi zapt edecek olan ideal yıkılmaya başlamıştır. Türkiye'nin yaşayacağına inanmayan bir Türk'ün kaç türlü ahlâkı olabilir? Ya her şeyden geçer, bedbin ve abus olur: Mektepteki hayvanat muallimi Hüsnü Bey gibi, ya entrikalarla, sefil ikiyüzlü politikalarla yalnız nefsinin selâmetini arar. Celâl gibi, bu merkez memuru gibi; yahut da millet camiaları dışında beşerî ideallere sarılır: Süleyman gibi. Rusya'daki hareket de Çarlıkla beraber yıkılan bir idealin sarsıntısından doğdu. Osmanlı saltanatı da bir inkıraz buhranı geçiriyor. Bu memur ve onun bütün âmirleri neye ve kime inanıyorlar? Padişaha mı? Hayır! Ne İmparatorluğa, ne millete... Birinden birine inansalar bir vatandaş haysiyeti göstereceklerdir. Para diyorsun. O Fransız bayrağı çeken yalıdaki kadın aç mı? Aç kalmak korkusu var mı? Fakat onun geçirdiği buhran nedir? Neden uşağına 'vahşi Türk!' diye saldırmıştır? Onun zebunküşlüğü ve küstahlığı açlık korkusundan mı? Hayır! O da büyük bir inanma buhranı geçiriyor. Süleyman'ın bir başka türlüşüdür."*

Süleyman sınıf ihlâline ve o kadın da Avrupa medeniyetine, hatta Avrupa emperyalizmine sarılmak istiyor.” (s.157-158)

O, Orhan'ın dindar babasına kızıp materyalist olması, yine imam olan babasının ifratı ve taassubu yüzünden bir kızın açılıp saçılmasını münasebetiyle şu değerlendirmelerde bulunur: *“Ve göreceksin, bir gün ananeyi bugün inkılâpçı ve münevver dediğimiz tabaka muhafaza edecek. Çünkü irtica, düşmanını kendi içinden yetiştirir. Bu kız yüzünün boyasıyla, sende yeni zannettiğin fikirlerle babalarınıza isyan ettiniz. Revolüsyoner babaların çocukları ise, aksine, hep kaybolan ve müfrit fikirlere kurban olan kıymetlerin peşinde koşacaklar. Burada bir tekâmül çaprazı var.” (s.306)*

Sonuç olarak Necati maddeyi önceleyen ve hadiseleri determinizmin basit kıskacında ele alan materyalizm, sosyalizm gibi anlayışları tenkit eden; insanın ruhunun zenginliklerine ulaşılması gerektiğine inanan, bu anlamda idealizmi savunan; millî ve manevi hassasiyetlere sahip ama taassubun her türlüşüne karşı olan; kültürlü, bilgili, içinde yaşadığı zamanın şartları üzerinde kafa yoran; yazarın sözcülüğünü de yapan ideal bir aydın tipi olarak sunulmuştur.

Romanın başkişisi Orhan hem hissî hem de fikrî temelde karşımıza çıkan, başlarda bocalayan lakin sonrasında istikameti fikren bulan ancak âşık olduğu kadına kavuşamayıp kalbinin zayıflaması suretiyle hayatını kaybeden bir aydındır.

Orhan, küçük yaşlarda babasının taassubu, onun üzerindeki dinî baskıları yüzünden babası başta olmak üzere tüm akrabalarına isyan bayrağını çekerek Darülmualimin mektebine yazılır. *“Babasının ‘Allah’ kelimesiyle başlayarak, ‘Alçak! Zındık! Melun evlad! Defol!” (s.80-81) diye biten korkunç öfkesi onu senelerce evinden uzaklaştırır. Düşünerek değil babasının zıddına olduğu için her türlü manevi, insani değerlere mesafeli bir yaklaşımla materyalizmi benimser. Darülmualimin ona insanla ilgili temel meseleleri öğretir. Mektebin kütüphanesi onun için sınıflarından daha faydalı olmuştur. Burada Fransızca'yı kendi gayretleriyle öğrenir. Onun okumalarında*

asıl merakı *“bilmekten ziyade anlamaktır”*r. (s.216) Darülmuallimini tamamlamadan yarıda terk eder.

“Soğuklarda, kulakların kenarına cımbız, çeneye kerpeten gibi yapışan, kürek kemiklerine kulunç, yüreğe baygınlık, mideye bulantı, bele ürperme, dizkapaklara tekme ve ruha baş döndürücü bir sersemlik halinde vuran sefaletin ölümü arattığı, fakat ekmek gibi onu da ele geçmez bir nimet haline soktuğu” (s.52-53), günlerce sürecektir yokluk günlerinden sonra Boğaziçi’nde özel bir okulda başmuallim olarak işe başlar. Fakat buradaki çalışma hayatı pek uzun olmayacaktır. İkinci sınıfta okuyan, o muhitin alafranga konağında işgalci güçlerle içli dışlı olan bir annenin oğlu olan Cemil, yine o konakta kayıkçı iken Cemil’in annesiyle tartışan ve haksız yere hapse mahkûm edilen yoksul bir babanın oğlu Tahsin’e, annesinden çokça duyduğu üzere, “eşek Türk” diye hakaret edince Tahsin’in attığı taş Cemil’in yanağını yaralar. Bu hadise Orhan’ın nöbeti esnasında olmuştur. Orhan çocuğun tedavilerini yaptırıp ailesine teslim etme ve üzüntülerini dile getirmeye gittiğinde annenin saldırgan ve aşağılayıcı tavırları karşısında Tahsin’i müdafaa ederek oradan ayrılır. (Burada hayatının akışını etkileyecek Vedia’yla tanışmıştır.) Bu olayın üzerine, yatacak yeri ve parası olmamasına rağmen hem Tahsin’in okuldan atılmasını önleme hem de izzetini muhafaza etme adına görevinden istifa eder. Ardından açlık ve soğukla çok çetin bir çarpışmanın nihayetinde karlı bir sabah donmak üzereyken kurtulur. Sonrasında çalıştığı okuldan arkadaşı Necati’ye başvurur. Bir müddet onlarda kalır. Dostlukları ilerler. Necati ona kendisini idare edecek kadar iş de temin etmiştir. Yegâne dostu olan Necati sayesinde kimi ezberlerinden kurtulur. Materyalizmin, Marksizmin yanlışlarını kavrar. İnsan ruhunu öğrenir.

Okuldan Tahsin için istifa etmesi çevrede onun adına hoş bir izlenim bırakmıştır. Nitekim onun kuyusunu kazan idarecinin yerine yeniden okula döner. Bu esnada Vedia ile arasında bir aşk başlar. Sık sık yalıya gider. Cemil’e Türkçe dersi vermektedir. Yalı aracılığıyla o muhitin insanlarını tanır. Bu arada Elazığ’da amcası ölmüş ve yengesiyle birlikte tek varisi olan Orhan’a amcasından yüklü bir miras kalmıştır. Zengin olan Orhan apartman

satın alır. Kıyafetini düzeltir. Okuldan ayrılır. Maddi kaygısı kalmamıştır artık. Lakin yine mutluluğu yakalayamaz. Zira Vedia kendi içinde ideal buhranları yaşamakta ve bir türlü evlilikle ilgili karar verememektedir. Böylece ilişkileri askıya alınır. Yaklaşık üç yıl atlandıktan sonra Vedia bir vapurda fenalaşarak yere yığılır. Hastaneye kaldırılır. Haberi alan Orhan onu özel hastaneye götürür. Başında bekler. Bu arada onun yazdığı günlüklerden, cevabını çokça düşündüğü sorularının yanıtların okur. Okuyucu Vedia'nın ölmesini beklerken romanın sonunda Vedia kurtulur lakin Orhan hastanede hayatını kaybeder. Bir taş atma vakasıyla başlayan roman böylece sona erer. Yazar bu çekirdek olayı ustaca kurgulamış ve romanın bir yerinde de bu olay üzerine inşa edilen örgüyü dile getirmiştir: *“Attığı taş, nasıl, durgun bir suyun ortasına düşmüş gibi o günden bugüne kadar gelen tesir halkaları yapmıştı: Orhan’ın, Halim Bey ailesini ve Vedia’yı tanıması, mektepten istifa ederek ayrılması, karlı bir sabah geçirdiği ölüm tehlikesi, Necati’yle dostluğunun tekâmülü, hatta Süleyman’la tanışması, fikirlerinin geçirdiği yeni merhaleler, hatta mektepte rakipsiz kalan Celâl’in küstahlığı ileri vardırıarak nihayet kovulması ve bundan sonra cereyan edecek hâdiseler arasındaki illiyet münasebetlerini düşündü. Anlıyordu ki, taş müstakil bir amil değil, bir ucu Halim Beyin karısıyla Mustafa arasındaki ihtilâfa, onun bir ucu da milliyet ve medeniyet fikirleri arasındaki ihtilâfa, diğer bir ucu da halkla müreffeh sınıf arasındaki ihtilâfa kadar giden zaruretler serisi içinde kalan hâdiselerin vuku bulması için bir bahaneden ibaretti.”* (s.230-231)

“Ne zaman uçacağını bilmeyen bir kuşa benziyorum; aklım ve mantığım, topal bir kâhya gibi gayriiradi hareketlerimin peşinden koşuyor.” (s.84) diyen Orhan, romanda zıtlıkları yaşayan, kaderin eliyle farklı durumlarla karşılaşan, vuku bulan bu hadiselerle değişen, olgunlaşan bir tiptir. O, hayatını romanın sonunda şöyle özetler: *“Hayatımın her anı fikirlerimi tekzip etti. Kendimi materyalist sanıyordum. Üç seneden beri aşkların en romantik cinsiyle seviyorum. Hayatımın en büyük kararları, içimin en büyük saldırırları fikirlerime tamamıyla zıt çıktı. Süleyman’a da bir zamanlar kanar gibi oldum. Saadeti maddî şartların düzelmesinde*

sanıyordum. Elime para geçti. Şaşıtm kaldım. Hiçbir fark yoktu. Bazen sefalet günlerimin hasretini bile çekiyordum. En büyük meselenin müsavatsızlıkta olduğuna inandığım anlar oldu. Hangi müsavatsızlık? Ölüm karşısında hepimiz biriz. Bu gece Vedia'yı kurtaracak mucizeye bütün servetimi vermeğe hazırım. O kurtulamayacaksa şimdi o servet beş misli, yüz misli olmuş ne fayda?" (s.381)

Orhan, Peyami Safa'nın ikilemde kalan sonrasında doğruyu bulan karakterlerinden biridir. Başlarda materyalist olan Orhan, zamanla "materyalizm" in eksiklerini, kendisinin düşünmeden şartların etkisiyle bir çare olarak materyalizme sığındığını anlar. Onun iç konuşmalarında ve Necati'yle olan diyaloglarında bunu okuruz. Onun materyalist fikirlere saplanması bir bakıma denize düşenin yılanı sarılmasına benzer. Zira babasının mutaassıplığı, her şeye karşı çıkışı, tabii ilimleri yok sayması, dayatmacılığı karşısında bir nevi kurtuluştur materyalizm. O, babasına bir isyan hareketi olarak materyalizme yönelir. Çünkü babası onun tıbbiyeye, askeriye, darulmuallimine gitmesine hep dinsizlik gerekçesiyle karşı çıkar. Bu isyan psikolojisi içerisinde çevresinden ve okuduklarından etkilenecek babasının tam zıddına bir anlayışı benimser: *"Bu fikirler bana nereden gelmişti? Menşelerini pek tayin edemiyordum. Muhitten gelen tesirler karışık. Sonraları gazeteler, mecmualar ve kitaplar... Bilhassa 'İçtiha' ve 'Madde ve Kuvvet'..."* (s.103) Kendisine materyalist bir kütüphane oluşturur. Başta din ve menevi değerlerin aksine inadına "ulûmu tabiiyeyi" okur ve her şeyi bunlara indirgemeye çalışır: *"Onun nazarında materyalizm, yalnız bir akidenin değil, bütün medenî güzelliklerin adıydı: Elektrik ışığı, otomobil sürati, gramafon sesi, telefon kolaylığı, her şey, her şey, hatta bir kadının gülüşü, bir ipeğin parıltısı, bir kitabın sağlam ve zarif cildi, güzel bir lâvanta kokusu, her şey materyalizmdi. Babası bütün ömrünün gecelerini kör petrol ışığı altında geçirdiyse, elektrikli tramvay çıkıncaya kadar attan ve eşekten başka nakil vasıtası bilmediyse, mide bulandırıcı misk, amber ve hacıyağı kokularıyla sakalını taaffün ettirdiyse, ahır gibi bir evde doğup, büyüüp*

öldüyse, hep materyalist olmadığı içindi; Orhan bütün bu felâketlerden kurtulmanın sırrını materyalist olmakta bulmuştu.” (s.142)

Fakat zamanla yanıldığını anlar. O, medeniyetin adını materyalizm koymuş ve tekniğin, madde bilgilerinin inkişafıyla materyalizmi birbirine karıştırmıştır. Bunu Necati’yle münakaşalarından, ve tek başına yaptığı hayat kazanma tecrübelerinden sonra anlamaya başlar ki *“materyalizm, maddeye ait bütün güzellikleri temsil etmekten uzak bir akidedir; hatta yalnız atom ve hücre izahına inhisar ettiği zaman bütün bilgimiz vahşet devirlerindeki karanlığa döner; aletleri göz kamaştırıcı pırıltılarla zengin laboratuvarların saymaktan, ayırıp toplamaktan ve ad koymaktan başka yaptıkları mühim bir iş yokur; insan ve hayat bilgimiz, eğer doğmamış değilse henüz çocuktur. Kendi tecrübeleri de ona isabet etti ki, birçok yerlerde gurur, menfaatten daha yüksek sesle konuşuyor; vücudun arsızlıklarını susturan ulvî iştihaklarımız var. Bunlar bile birer menfaate irca edilebilseler ancak izzetinefis, gurur, nahvet gibi manevî menfaatlere bağlanabilirler. Köklerindeki madde ne olursa olsun dallarındaki mâna inkâr edilemez, ve bu mânanın o maddeden ibaret olduğunu zannetmek, hiç bir şeyin kendi kendine gayri bir şeye doğru tekâmül veya istihale edemeyeceğine inanmak gibi kaba saba ve dasdaracık bir idrakin içinde bocalamak olur.” (s.142-143)* O, artık materyalizmi maddenin tek taraftan sembolik izahi olarak görür.

Onun kendi yanlışının farkına varmasında Necati kadar yaşadıkları da etkili olmuştur. Mesela “merhamet” gibi hassasiyetlerin bir hastalık olduğuna hayatı boyunca inanmaya, bunu *“irade haline gelmiş tam bir seciye direği”* (s.57) yapmasına rağmen başarılı olamaz. Anlar ki merhametsiz cemiyet düşünülemez. Aksi takdirde bir anarşi ahlakı ortaya çıkar. Yine içinde yaşanan devrin en büyük inkârlarından biri olan akıl-kalp ikileminde akli önceleyerek kalbi maddeleştiren anlayışın asılsız olduğuna romanın sonlarına doğru kanaat getirir: *“İnsan kalbinin yanında nazariyelerimiz ne kadar adî kalıyor. Bu güzel kalbi bir sürü kuru fikirler için kırıdığımı yaşıyorum.” (s.303)*

Orhan'da millî bir karakterin varlığını görebiliriz. Her ne kadar Peyami Safa, her insan için geçerli olan ruh-beden, madde-mana karşıtlığı üzerinde durup insan ruhunu önceleyen bir tutumla Samim, Necati ve Orhan'ı, milliyetçiliği öne çıkaran bir yaklaşımla sergilemese de onların üçü de Batı karşısındaki zillete, kendi değerlerini hor gören körlüğe karşıdır. Orhan'ın kendi milletine duyduğu sevgi ve saygıya romanın çekirdek vakası olan Tahsin'in, kendisine "eşek Türk" dediği Cemil'e attığı taş vesilesiyle tanık oluruz. Orhan, Tahsin'i okuldan uzaklaştırmak isteyen okul idarecilerine Cemil ve Tahsin olayını İstanbul(İstanbul Hükümeti)-Anadolu kıyaslamasıyla izah eder. Ona göre Cemil, millî değer ve hassasiyetlerini kaybetmiş, işgali bile meşru gören Avrupa dostu, Avrupalılaştırmış Türkleri temsil ederken Tahsin, İstanbul Hükümeti ve Avrupalılaştırmış Türklerin aksine millî değerleri haiz, işgale başkaldıran Anadolu'ya karşılık gelir: *"Vatandaş kelimesini tekrarlayışımın sebebi mevzuunun millî, birinci sınıf memleket meselelerinden biri olmasıdır. Bir çocuğun başka bir çocuğun başına taş atmasını alelâde bir inzibat vakası telâkki etmeyiniz. Bu, bir memleket ve tarih vak'asıdır. Siz, belki Celal'in bana koyduğu bir teşhisi tekrarlayarak, benim gene bir 'nazariyeci' olduğumu söyleyecek veya düşüneceksiniz. Fakat ben dünyanın en ameli hakikatlerinden birini haber verir gibi tekrar ediyorum: Bu bir memleket ve tarih vakasıdır. Anadolu'nun İstanbul'la mücadelesinin küçük bir örneği, bir minyatürüdür. Aynı dâva: İstanbul bu memleketin battığına inanmış ve inkıraz vesikasını Sevr'de imzalamıştır. İstanbul için karşısında durulmaz bir Avrupa faikiyeti, bir Avrupa medeniyeti vardır. Ona hücum edilmez, iltihak edilir, yüzde yüz teslimiyetle, münakaşasız ve mücadelesiz iltihak edilir."* (s. 70)

Orhan, özellikle sosyete de karşılık bulan işgal güçlerinin medeniyet getireceği fikrinin yanlış olduğunu vurgular: *"Avrupalılar buraya medeniyet getirmeye gelmediler, hanımefendi! Bilakis, bizim ilerlememize mâni olmak, bizi esir etmek için geldiler. Bakınız işte, polisimiz onların idaresinde iken kadınlarımıza daha çok istibdat yapılıyor. Burada softalarla elele verecekler. Avrupa'nın müstemleke idareleri, her memlekette ileri fikirli adamları iş*

başından uzaklaştırır ve yerine cahilleri, gerileri koyarlar. Maksat terakkiye mâni olmaktır. Emin olunuz, burada bir Fransız veya İngiliz idaresi yerleşsin, en mutaassıp şeyhülislâmlardan daha ziyade sizin kapanmanıza çalışacaktır. Ancak burada kurunuvusta zihniyetini hâkim kılmak şartıyla bize hâkim olacaklarını bilirler. Bakın, memleketin bütün hür fikirli adamlarını Malta'ya sürdüler.” (s.203)

“Bu ‘Avrupalı gibi’ ölçüsü, bizde yarım asırdan beri, -bizde, yani münevver tabakada- medeniyet ve mükemmeliyet ölçüsü oldu.” (s.335) diyen Orhan Batılılaşmanın ve Batı'nın eksik ve yanlış anlaşıldığına inanır. Taklitçiliği reddeder. Batılılaşma bahsinde öteden beri işlenen iki farklı yaklaşıma değinir. Birincisi sadece kabukta kalıp şeklen Batılılaşanlar, ikincisi Batı'nın özünü kavrayıp taklitçiliğe düşmeden onların bilimine tekniğine talip olanlar. *“Bunlar bize kitaplarla ve elbise modelleriyle ayrı ayrı gelen iki Avrupa'dır.” (s.336)* derken buna işaret eder. Nitekim eleştirilen sosyete kesimi, onun düşünce dünyasına dair bir şey diyemeden onu yerli olmakla, kötü giyinmekle, “hacılıkla” suçlar.

Orhan'ın eğitimle ilgili görüşleri Samim'e paraleldir. O da eğitimin dar bir çerçevede hapsoldüğü ve öğrencinin gerçek cevherini keşfetmede ve ortaya çıkarmada eksik kaldığını dile getirir. Darulmuallimini yarıda bırakmasında bu faydasız gördüğü sistem etkindir: *“Kazandığım tecrübe nedir? Pedagoji noktai nazarından sıfır. Yalnız bir şey öğrendim ki, pedagoji diye bir ilim yoktur. İnsan ruhunu insiyak ve temayül dilimlerine ayıran kaba bir tahlil ki derunî hayatın külçelerinden bihaber. Halbuki çocuğu da, büyüğü de, bu külçeler idare ediyor. Hiçbir temayül, hiçbir kuvvet, kabiliyet, meleke, fakülte, hiçbiri tek başına âmil değil.” (s.81)*

Onun aşka dair görüşleri başta materyalist bir yaklaşımı yansıtır. Ona göre aşk bir mide bozukluğu, bir karaciğer sarsıntısı, bir sinir buhranı gibi bir şeydir. (s.167) Fakat sonrasında aşkın maddi olmaktan öte ruhla ilgili daha karışık, karmaşık bir hâl olduğunu anlar: *“Sevmek, belki de bir tek ihtirasın lehine bütün diğerlerini bastırmak değildir; bilakis aşk, sevilen şeyin içine bütün diğer ihtiraslarımızı doldurmağa benziyordu; bir insanın şahsında bütün*

ümitlerimizi, iştihaklarımızı seviyoruz. Hayatımızın müspet ve menfi hâdiselerinden gelen bütün hazlarımız ve kederlerimiz bu aşkın bahanesi içine sıkışarak büyüyor; aşkta; bir şey değil, her şeyi istiyoruz, bir şeye değil her şeye kin besliyoruz, ümitlerimiz ve korkularımız gibi bütün heyecanlarımız da bir tek mevzuun içine dolarak bizden karışıklığını gizliyor.” (s.256)

Orhan'ın dinle ilgili görüşleri kitapta sınırlıdır. Orhan, Allah'ın varlığına ve insan ruhu için yaratıcıya inanmanın gerekliliğine kani olmuştur. Hem Samim'de hem Necati'de hem de Orhan'da materyalistlerin reddettikleri maneviyata vurgu vardır: *“İlk sebep? Allah'a inananlar için Allah'a kadar gider; işkembesinden başka şeye inanmayanlar için işkembede kalır.”* (s.231) Fakat “din” inanç düzeyinde tartışılır. Ameli planda öne çıkmaz. Mesela bir namaz kılma sahnesi yoktur. Zaten kahramanlar yaşamlarında ameli anlamda çok da dindar görülmez. Örneğin Samim, evli birisiyle uzun yıllar nikâhsız yaşar. Orhan kimi yerlerde içki içebilmektedir.

Onun hayata dair yaptığı şu saptama değerlidir: *“Karışık şeylerin hepsi hayata benzemez mi? İçinde her şey var. Daha doğrusu peşine hayat kelimesini taktığımız ne varsa hayat içinde, bir hayattır; Aile hayatı, mektep hayatı, askerlik hayatı... Bütün bu hayatların hulâsası şudur: Hayat ve mânası da şudur: İçinde zindan, bahçe, cennet, cehennem, her şey olmak.”* (s.293)

Orhan ile yazar arasında otobiyografik benzerlikler de kurulabilir. Yaşadığı sıkıntılar, maddi problemler, para için okumalar, çeviriler; düzgün bir mektepten ziyade kendi çabalarıyla edinilen bilgiler, kitaplardan öğrenilen Fransızca; ailesizlik gibi.

Sonuç olarak Orhan, Necati ve Samim gibi materyalizme karşı çıkarak insan ruhunun inceliklerini öne çıkartan, ruh-beden karşıtlığını olumsuzlayarak bunları bir bütün kabul etmekle birlikte ruhu önceleyen, millî duruşu olan, bilgili, kültürlü, dile kuvvetle hâkim, değişerek içinde bulunduğu ruh inkırazından selamete çıkan bir Peyami Safa aydınıdır.

Romanda üçüncü bir aydın olarak zikredilebilecek Fazıl Bey, sınırlı bir alanda takdim edilir. Orhan ve Necati'nin çalıştığı özel okulda tarih

öğretmenidir. Vazifesine düşkün, sağlam karakterli kırk beş elli yaşlarındadır. Üstüne başına pek dikkat etmez. Orhan'ın ifadesiyle “*derslerinden başka her türlü medeni vazifesini ihmal eden çalışkan ve derbeder eski muallim*” (s.62) tiplerindendir. Onun temel özelliği millî karakteri ve bu doğrultuda Anadolu'daki Millî Mücadeleyi gönülden desteklemesidir. Aynı zamanda günlük gazeteleri, koleksiyon için toplayan Fazıl Bey bu gazetelerden Anadolu'daki hareketi takip eder.

O, İttihat ve Terakkiyi hayalcilik ve iş bilmezlikle suçlarken Anadolu'da verilen mücadelenin öyle bir hareket olmadığı yani hayal değil hakikat olduğuna inanır. Memleketin kurtuluşu ve haysiyeti orada verilen mücadelededir. Oradakiler bin türlü sıkıntı içerisinde boğuşurken, canlarına dişlerine takmış vatani müdafaa ederken şahsi sıkıntıları dert etmek gaflet ve anlayışsızlıktır.

Cengiz Dağcı'nın ilk romanı olan **Korkunç Yıllar**²²², eseri 1956'da yayımlayan Varlık Yayınevinin sahibi Yaşar Nabi'nin romanın girişinde özetlediği üzere, “*Sovyet ordusunda subay olarak son dünya savaşına katılmış, nefret ettiği bir bayrak altında dövüşmek zorunda kalmış, Almanlara esir düşünce, Türklüğüne bakılmadan, toplama kamplarında inim inim inletilmiş, sonradan kurulan Türkistan ordusuna katılarak, bu sefer de Alman bayrağı altında Ruslara karşı savaşmış bir Kırımlı Türkün hikâyesi*”²²³dir. Hatıra niteliğinde olan roman otobiyografik özellik taşır. Romanın başkişisi Sadık Turan, Cengiz Dağcı'dır. 1957'de neşredilen **Yurdunu Kaybeden Adam**²²⁴, Korkunç Yıllar'ın devamıdır. Dolayısıyla biz iki romanı birlikte ele alacağız.

Birbirini tamamlayan bu iki romanda aydın olarak değerlendirilecek kişi Sadık Turan'dır. Onun babası Hüseyin Ağa'dan da bir bilge olarak bahsedilebilir.

²²² Cengiz Dağcı, **Korkunç Yıllar**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1956). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²²³ Cengiz Dağcı, **Korkunç Yıllar**, Varlık Yay., Ank. 1956.

²²⁴ Cengiz Dağcı, **Yurdunu Kaybeden Adam**, Ötüken Neşriyat, İst. 2009 (1957). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Sadık Turan, romanın başkişisidir. On dokuz bölümde (KY 9 – YKA 10) anlatılan olaylar onun başından geçer ve kendi ağzından hatırat biçiminde sunulur. Yazar, Roma’da bir otel odasında altı aylık süre zarfında belli günlerde (3.4.1946 da başlıyor 6.11.1946 da bitiyor.) hastalıklı bir ruh hâliyle anılarını yazmıştır. Kırım’da babasının Ruslar tarafından hapsedilmesi, köylerinden Akmesçit’e taşınmaları, okul hayatı, Odessa Orta Kumandan Okulundan 1940’ta teğmen rütbesiyle mezun olması, 1941’te Rus ordusuyda Almanlara karşı savaşa katılması, Ukrayna cephesinde iken Almanlara esir düşüşü, çileli toplamı kampı dönemi, Mayıs 1942’de Almanların teşekkül ettirdiği Polonya’daki Türkistan kampına katılması, (KY) üç aylık eğitimden sonra Lejyonova’da Türkistan ordusunda üçüncü bölük kumandanlığı, iki yıl aradan sonra ailesini görmek üzere Kırım’a gitmesi, Almanların Stalingrad’da Ruslara mağlubiyeti ve geri çekilişleri, 1943’te altı ay çetecilerle savaşı, Konski’de bekleyişi ve Marya adlı Polonyalı kıza âşık olması, yaralanması ve Polonya çetelerine sığınmak için kaçması, 7 Mayıs 1945’te Marya’nın ölümü ve İtalya’ya kaçması (YKA) hikâyenin ana başlıklardır.

Turan, Ruslar tarafından toprakları elinden alınmış, gelenekleri ve millî değerleri tarumar edilmiş ve giderek yurtsuz ve kimliksiz bırakılmaya çalışılan, genelde Türkistan’ın, özelde ise Kırım Türk’ünün hicranlı yüreği, ağlayan sesi, yaralı vicdanıdır. Bu anlamda “Sadık Turan” ismi de semboliktir.²²⁵ O, Turan ilinin ve töresinin sadık bir savunucusudur. Yine Alman ordusuna katılıp Türkistan için Ruslara karşı savaşırken kendisine seçtiği “Sadık Kemal” ismi de manidardır. (KY s.242) Kuvayımiliye hareketini başlatan, Türkiye’nin istiklal mücadelesinin kumandanı, kendisi gibi subay olan Mustafa Kemal ile ilintili olduğu söylenebilir.

Turan’ın en belirgin vasfı yurdu için, öz değerleri için derin bir üzüntü duyması; hahişkârane Kırım’ın, Türkistan’ın bağımsızlığını kazanması ve eski hayatın, millî değerlerin yeniden ikame edilmesini sağlamak için çabalamasıdır. Alman ordusunda savaşırken köyüne ziyarete geldiğinde

²²⁵ İsa Kocakaplan, **Cengiz Dağcı’nın Dört Romanı**, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1999, s.23.

söylediği, *“Topraklarımız, köylerimiz, minarelerimiz, milletim... Hepsinin, elle tutabilecek kadar yakınına geldim. En kara günlerimde bunlar için yaşadım; bunları aradım, bunlara ağladım.”* (YKA s.81) sözleri aslında onun hayatının özetidir.

O, hem Rus ordusunda hem de Alman ordusunda savaşırken hep milletin istiklalini düşünür. Bin bir türlü zulüm, meşakkat, zilletin altından kalkıp yükselmiş, hürriyetine kavuşmuş, ağlayan değil gülen anaların, yavruların, mesut babaların olduğu, güneş ışığında nazik minarelerin, güneşli mekteplerin yer aldığı yemyeşil köyler onun hülyasıdır. (KY s.122) Bu hayalle birlikte ataları, dedeleri ve yedi ceddinin yüzyıllardan beri yaşadığı yurtlarının Rusların elinde payımal oluşu ve kendi topraklarında esir hayatı yaşamaları ona çok ağır gelir. Bu uğurda tehlikeleri hiçe sayar ve milletin istikbali için ölmeyi, tabii hatta lüzumlu görür. (YKA s.153)

“Bu toprak bizimdir. Atalarımızın mirasıdır. Aç, çıplak kalsak da bu toprakta olalım. Ölsek de bu toprakta ölelim.” (KY s.10) niyazını sık sık tekrarlayan Sadık Turan için vatan her şeyin ötesindedir. Vatansız, yersiz yurtsuz Sadık Turan cansız, duygusuz, lüzumsuz bir adamdır. (KY s.70) O, şahsi hayatını, zevklerini, rahatını düşünmeden her an Türkistan’ın bağımsızlığı adına çabalar. Duygu ve düşünceleri hep bu istikamettedir. Hem Rus hem de Alman ordusunda kalıp çok parlak mevkilere gelebilecek ya da âşık olduğu Marya ile Polonya’da rahat bir yaşam sürebilecekken kendi vatandaşlarıyla birlikte ülkesinin bağımsızlığı uğruna ölesiye mücadele etmiştir. Türlü faciaların kucağında gezinen bu şuurun en büyük arzusu, kendi özgürlüğü değil milletin istiklalidir. Nitekim çok sıkıntılı bir süreçten sonra kaçarak esaretten ve ölümden kurtulmasına rağmen sarf ettiği, *“Yurdunu kaybeden adam için hürriyetin bile bir manası kalmadığını şimdi anlıyorum. İçinde doğduğum, gülüp oynadığım yerlerde benim dilim konuşulmuyor artık. Bir zamanlar, o topraklarda dilimi konuşan insanların ne olduklarını da bilmiyorum.”* (YKA s.246) ifadeleri de bu şuurun tezahürüdür.

Turan’ın hikâyesi baştan sona bir trajedidir. O çocukluğunda kocaları sürülen, yavrularının karınları düşman süngüleriyle deşilen kadınları;

erkeklerin yüzlerine bakmaktan hicap ederken entarileri yırtılan namuslu kızları; aksakallarından tutulup sürüklenen ihtiyarları; bağında, bahçesinde, bir avuç tarlasında çalışan, bellerinde tüfek dipçikleri kırılarak sürgüne gönderilen erkekleri görmüştür. Her şeyden aziz tuttuğu memleketi kan içinde kalmış; minareleri devrilmiş; su kemerleri, çeşmeleri, heykelleri, mermer sarayları ahır yapılmış; ezan okumak için minarelere çıkan müezzinleri, sarhoş askerlerin eğlenmek için kalplerine nişan aldıkları talim eğlenceliği yapılmıştır. (KY s.254) O, bunu yapan Ruslar ve sonrasında Ruslara karşı savaştığı Almanlar için cephede mücadele ederken bu acıyı hep yaşamıştır.

Turan sövülen, zalimin kamçısı altında inleyen, ezilen, kan içinde kalan kendi milleti için millî üniformalarıyla zalimlerle vuruşmayı ve onları topraklarından def etmeyi şiddetli bir iştiaqla arzular. Bu noktada da bazen kendi insanlarına, mücadele eksikliğinden ve kendi değerlerini çabucak unutmalarından dolayı kızar. *“O millet o topraktan ayrılırken niçin kıyamet kopmadı, bir zelzele olsun olmadı, denizler o yurdu, milletiyle beraber yutmadı! Niçin sen, Tatar milletini böyle temiz kalpli ve affedici yarattın! Düşmanlarımıza karşı savaşmak, o toprak için ölmek hakkında bizi mahrum mu ettin Allah’ım!”* (KY s.255) yakınması kendi dilini ve değerlerini yok sayanlar içindir. Rus ordusunda beraber çalıştığı arkadaşı Süleyman’ın, Tatarcanın yasaklanması ve Tatar gazetelerin artık Rusça çıkmasını önemsemediğini görünce *“Sen bana üniforma giyip caka satmayı, kadınlara selam vermeyi öğret, sen bunları iyi bilirsin. Fakat ne benim, ne de başka birinin millî duygularına dokunma.”* (KY s.45) uyarısında bulunur. Onun millî duyarlılığında dil birlikteliği çok önemlidir. Zira Türkistan’ın kendi dili vardır ve Türkistanlılar bu dili konuşmalı ve yaşatmalılardır. Bu hayati öneme sahiptir.

Yine kendi yurdu Akmesic’te bir gazinoya düşen, kocasını cephede kaybeden iki çocuklu Ayşe’nin, kendisini Alman subayı zannederek masasına gelip Almanca konuşarak şuh bir edayla önce dans etmeyi sonra da vücudunu teklif etmesini tiksinierek ve büyük bir ıstırapla seyreder. (YKA s.115) Ayşe aslında bir simgedir. Çaresizliğin kucağında kendi değerlerinden

kopmuş, Batı medeniyetinin kollarına pek de mücadele etmeden kendini salıvermiş olanların timsalidir.

Onun Batı'ya bakışı mesafelidir. Batı'nın Türklere tarihten gelen bir kinle hep düşman gözüyle baktığını özellikle Kırım bölgesi için bu kinin daha fazla olduğunu ifade eder. (YKA s.48) Almanların da Ruslardan farklı olmadığını bilincindedir.

O milliyetçidir, Turancıdır. Lakin onun Turancılık anlayışı tüm Türklerin tek devlet tek çatı altında yaşaması anlamına gelmez. O, Türkistanlıların kendi yurtlarında bağımsız yaşamasını arzular. Türklerin kardeş ve birbirlerinin en yakını olduklarına inanır. Özellikle komünizm çatısı altında ezilen Türklerin önce Alman toplama kampında sonra Alman ordusunda güya Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşa hazırlanmaları adına ayrı bir yerde toplanması ve eğitilmesi süreci, oradaki Türklerin birbirine nasıl bağlı olduğunu ve aynı mefkürenin çocukları olduğunu gösterir. Özbek, Kırgız, Tatar, Türkmen, Kazak... hepsi birdir. Düşman tektir. Amaç Türkistan'ın hürriyeti, zulmün sonlandırılmasıdır.

Bu bağlamda o dönemde bağımsız olan ve kendi bayrağı altında özgürce yaşayan Türkiye, Sadık Turan ve diğerleri için bir umut kapısıdır. Avusturya mülteci kampında bulunan Türkler, Amerikalıların kimsin, nerelisin sorularına Türk'üm, Türkiyeliyim cevabını verirler. Yine bu kamptan Turan'a mektup yollayan arkadaşının *“Dünyada, Türk bayrağı altında yaşamak şerefini kazanan bir millet varsa o da bu millettir.”* (KY s.189) ifadesi Türkiye'ye karşı duyulan sevginin ve onunla övünmenin bir göstergesidir. O, geçici olarak Roma'da kaldığı, hasta ve çaresiz günlerinde Türk konsoloshanesine gidip derdini anlatmayı düşünür. Türkiye'nin, kardeşlerini unutmayacağını ve onlara yardım elini hep uzatacağını dillendirir. Hatta Türkiye'ye gidip ülkenin kalkınması adına orada çalışmayı arzular: *“Yeni Türkiye'nin fabrikalarında, kömür ve maden ocaklarında, Anadolu topraklarında Türk kardeşlerimle omuz omuza çalışır, bu iki kolla, bu iki elle ben de Türkiye'yi başarıdan başarıya ulaştırmak için küçük bir yardımda bulunuyorum. Ben onlarlayım, onlardan biriyim. Türk yurdu bir tehlikeyle*

karşılaştığı zaman, sırtıma Türk üniformasını giyerim ve o üniformanın içinde, nihayet, hakiki Sadık Turan olurum ben!..." (YKA s.174) Görüldüğü üzere Türkiye, Türkler için bir sembol, övünç kaynağı, koruyucu ve birleştirici bir güç olarak zikredilir.

Turan, her ne kadar Türklüğü yer yer öne çıkarsa da onun milliyetçiliği kuru bir kavmiyetçilik değildir. O, aynı toprakta yaşayan ve belli müşterekliklere sahip farklı ırka mensup insanların bir arada, milletçe yaşayabileceğine inanır. Rus cephesinde beraber savaştıkları Aluştalı Grişa'nın, *"Sen beni sevmez a! Ben bilir... Ben gâvur a! Ben bilir. Ama ben de Kırım'da doğdu. Ben de Kırım'ı sever, Tatarı da çok sever. Ben sen ile beraber gider. Sen ölür ben kalır, ben ölür sen yaşar."* (KY s.75) sözleri ve en yakın arkadaşı Süleyman'ı kaybedince üzüntüsüne paydaş olmasının ardından Kırım Tatar Millî Fırka Hareketi önderlerinden siyaset ve fikir adamı Ahmet Özenbaşı'nın *"Kırım halkı çeşitli çiçeklerden yapılma bir demettir."* (KY s.76) sözünü hatırlaması da buna işaret etmektedir.

O, amelleri yönüyle anlatılmasa da inanç yönüyle dindar bir kimliğe sahiptir. O, Müslümanlığı ve onun simgesi olan camiyi kendi vatanının en önemli unsurlarından sayar. Özellikle komünizmin dinsizleştirme politikası karşısında devrilen minareler, ahıra çevrilen camiler onun ruh dünyasında büyük yıkımlara sebep olmuştur. Ortaokul yıllarında, okul binasının karşısındaki Tokal Camisi'nin, etrafındaki bütün damların sırlarını kendinde saklar gibi göğe yükselen nazlı minaresini sık sık seyre dalar: *"Minareye baktıkça içime iman dolardı. Hayat, onun etrafında, evlerdeydi. Derslerim de dine karşı olmasına, mektepte dinsizliği, komünizm ideallerini öğrenmemize rağmen ben ruhumla o minarenin bir parçasıydım. Her evden, her damdan, her eşikten, her kalpten, gözle görülmez bağlar uzanıp bütün insanları, bütün hayatı, bütün varlığı minareye bağlıyor gibi gelirdi bana."* (KY s.19) Sonrasında Ruslar tarafından yıkılan bu minare onda derin üzüntülere sebep olmuştur. Minare adeta hayatın direğidir. Onun yıkılması onun etrafında teşekkül eden hayatın da sona ermesi demektir. Ara ara tekrar edilen Tokal Camisi'nin minaresi leit motif olarak değerlendirilebilir. Kahramanın

şuuraltında önemli bir yere sahip olan bu minarenin yıkılması Kırım'ın kaybedilmesi, en önemli değerlerin payımal olması anlamına gelir.

Turan, zor durumlarda Allah'a sığınır, dua eder. Bazen isyan noktasına geldiği olsa da iç dünyası itibarıyla o inanmış birisidir. Rus ordusunda cephede iken Buharalı Özbek Aksakal'ın imametinde korkusuzca namaz kılanları gördüğünde duygulanır ve savaşmanın da yaşamamanın da Allah için olması gerektiğini fikreder: *“Çalılarının arkasında namaz kılanlara bakıyorum. Onların fısıltılı sesleriyle içime bir şeyler doluyor, yalnız hissettiğim, anlayamadığım, anlatamayacağım bir şey. Oturduğum yerden kalkıp o insanların yanına gitmek, koşmak istiyorum; kalbimde ne varsa onların önünde boşaltmak, onlarla yaşamak, onlardan biri olmak istiyorum. Onlar bana, hayatta ebedi imişler gibi geliyor. Onların dualarında bir kuvvet var. O kuvvet bana da geçiyor. Onlar Allah'la yaşıyorlar. Allah'la yaşarken dağ gibi heybetli görünüyorlar. Ben de her nefesimde Allah adını anarak yaşamak istiyorum. Gözlerime sevinç yaşları doluyor. Savaşmak ve yaşamak istiyorum. Niçin yaşayacağımı, neyin uğrunda savaşacağımı bana o çalılarının arasında namaz kılan sekiz on Özbeğin birden ağzından çıkan “Allah” adı gösteriyor.”* (KY s.92)

O, Almanların savaşı kazanabilecekken kaybetmelerinin temel nedenini zeminin iyi okunmamasına, Bolşevizm altında ezilenlerin fark edilmemesine, Almanların bunlara insanca yaklaşmak yerine zulümle muamele etmesine bağlar: *“Almanya bu harbi Stalingard'da kaybetmedi. Almanya, Rusya'ya karşı kazandığı zaferi; Ukrayna, Belorusya kamplarında, Varşova sokaklarında, elden kaçırdı. Almanya, galibiyetini, SS hücum kıtalarının öldürdüğü insanlarla birlikte, şehir kenarlarında çukura gömdü. Almanya, zaferle başladığı Rusya seferini, Ukrayna'da, Kırım'da, Kafkas'da Rus-Bolşevik zulmü altındakilerin iniltilerini duymamakla, kendisine, imdat diye uzanan milyonlarca eli görmemekle, yalnız görmemekle de değil, üstelik düşman eli etmekle, mağlup bitirdi.”* (YKA s.165) Yine Almanların Yahudi düşmanlığından da bahsedilir. Toplama kampında Yahudilerin seçilip ekmeksiz bırakılması, türlü işkencelerle öldürülmesi anlatılır.

Sonuç olarak “*Roman boyunca Sâdık Turan’ın hayatı, adeta yerini bulamayan bir adamın trajedisidir.*”²²⁶ Dağcı’nın bizzat kendi hayat hikâyesinden hareketle yazdığı bu iki roman gerçekçi ve etkileyici sahnelerle dolu, başarılı bir kurgudur. Sadık Turan da bu hikâyenin başkahramanıdır. Çileli bir hayatın sahibi olan Turan, komünizmin akıl almaz, vicdan kabul etmez uygulamalarıyla kendi yurdunda esareti zehir gibi içerek büyümüş ve ardından Rus ve Alman cephesinde Türkistan aşkıyla savaşmıştır. Onun en büyük davası ülkesinin bağımsızlığıdır. Başta dil olmak üzere kendi değerlerinin ihyasıdır. Gençliğine rağmen tecrübeli, uyanık bir şuura sahip Turan cesur, dürüst, inançlı, fedakâr, duyarlı, bir şeyler yapmayı arzulayan millî ve manevi değerleri önceleyen önemli bir aydındır.

Halide Edip’in son romanlarından biri olan **Âkile Hanım Sokağı**²²⁷ önce 1957-1958 yıllarında Hayat mecmuasında üç farklı bölüm halinde tefrika edilmiş, ardından 1958’de tek kitapta toplanarak birleştirilmiştir. Yazar romanda “*İstanbul’da yaşayan farklı tipleri ve onların maceralarını anlatırken ülkede hızla artan Amerikan etkisini bir tehlike olarak işaret eder.*”²²⁸ Farklı temaların bulunduğu eserde yazar, Batı veya Amerika’dan ithal ettiğimiz “rock and roll”, “strip-tease” gibi kimi davranış ve düşüncelerin kültürümüzü ve ahlakımızı yozlaştırdığını belirtir. Batılılaşma noktasında bazılarının sadece kabukta kalarak gereksiz ve yüzeysel anlamlar içeren kimi sembollere sarıldığını ifade eder. Avrupa’yı medeniyetin bir numarası ve tek merkezi gören bir zihniyetin takke ve fesi geriliğin bir simgesi olarak algılarken “melon” şapkaya sarılmasını eleştirir. (s.111) Dün ve bugün arasında gelgitlerin yaşandığına dikkat çeker. İsmail Bey özelinde yeni devrin bir gereği olarak ağalıktan beyliğe evrilen türedi müteahhitlere de gönderme yapar. Beyoğlu-İstanbul ayrımında Beyoğlu sosyetesinin kimi ahlaka mugayir tavırları, gösteriş meraklılığı ve bayağılıkları üzerinde duran yazar, İstanbul’un yüksek sosyetesinin düşünceden uzak, şekli medeniliklerini yerer.

²²⁶ İsa Kocakaplan, a.g.e., s.26.

²²⁷ Halide Edib Adivar, **Âkile Hanım Sokağı**, Can Yay., İst. 2010 (1958). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²²⁸ İnci Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay., İst. 2001, s.252.

Romanda vurgulanan bir diğerk mühim mesele “aile” kavramıdır. Ailenin kutsallığını yitirdiğı, eşler arasında ihanetin ve nihayetinde boşanmaların yaygınlaştığı gösterilir. Nitekim romanda anlatılan kişilerin özellikle erkeklerin belli bir zamandan sonra eşlerini bir arkadaş, güvenli bir liman olarak gördükleri fakat onların gözünde dişiliklerini kaybetmiş karılarını başka kadınlarla bir gecelik de olsa aldattıkları örneklendirilmiştir. Burada kadına haksızlık yapıldığı düşüncesi işlenir. Ancak buradaki kadınlar aydın kesimden olduğu için daha güçlüdür. Örneğın Döner Ayna’daki köylü Hanife’nin çaresizliği ne Âkile Hanım ne Ayşe Hanım ne de Serin Esen’de vardır.

Anlatılan kişiler genellikle İstanbul’da, Laleli yakınlarında Âkile Hanım Sokağı meskûnlarıdır. İstanbul’un yanında Ankara, Amerika, İtalya’da da kısmen olaylar cereyan eder. Eser Eylül 1955’te başlar ve yaklaşık bir yıllık süreyi kapsar. Ancak zaman hatırlamalarla genişler.

Eserde ilgili ilgisiz pek çok kişi vardır. Bunlar arasındaki bağlar da tam olarak ilmiklenememiştir. Her ne kadar eser roman olarak okuyucuya sunulsa da üç farklı hikâye hissi okuyucuda hâkim olmaktadır.

Romanda eğitimli, meslek sahibi, kariyerli çok sayıda isim zikredilmekle birlikte bunlar üzerinde “aydın” meselesi ekseninde farklı mütalaalara imkân verecek ölçüde durulmamıştır. Hariciyeci Tarık Tomar, Doktor Sadri, emekli lise hocası Sami Cansunar, matematik profesörü Sabri Dilli, Alman felsefe profesörü Royter, psikoloji hocası Nadide Hanım, sosyoloji doçenti Fehmi, Mimar Serin Esen gibi isimler romanın anlattığı muhitin gereğı eserde yer almış ama derinlemesine işlenmemiştir. Bunların dışında Sadi Arslan, Samim Akyürek diğerlerine göre sivrilten aydınlardır. Âkile Hanım bir halk bilgisi, Nermin Hanım da bilgili, kültürlü, çağdaş ama yerli bir Cumhuriyet kadını olarak bu iki isimle birlikte öne çıkan kişilerdir.

Nermin üç bölümde de anlatılan tutkal isimlerden biridir. Otuz beş yaşlarındaki bu bilgili, narin kadın geçmişe ve geçmişin değerlerine hor bakmayan ama her yanıla modern, medeni bir Cumhuriyet kadını olarak sunulmuştur.

O, çocukları olmayan teyzesi ve onun kocası Samim Akyürek'in yanlarında büyümüştür. Hakiki bir baba ve ana mesuliyetiyle onu iyi yetiştirmek için ellerinden gelen her türlü fedakârlığı yapan teyzesi ve eniştesi ona Türkçeden başka İngilizce ve Fransızca hocaları tutmuş, onu büyük bir itina ile yetiştirmiştir. On yaşında eniştesinin işi dolayısıyla Amerika'ya giden Nermin, hem İngilizcesini hem de görgü ve kültürünü geliştirmiştir. Burada eniştesiyle birlikte sefarette çalışan Tarık'la tanışır ve onunla evlenir. Kocasının işleri nedeniyle farklı ülkelerde bulunan Nermin, teyzesinin bir örneğidir. İyi giyinen, lisan bilen, davetleri muntazam, etrafını da evini de iyi idare eden bir kadındır. Tarık'la evlilikleri dışarıdan sorunsuz, ideal bir evlilik olarak görülmektedir. Fakat *“ateşi eksik bir münasebet”* (s.26) olarak devam eder. Zaman zaman aşkın eksikliğini duyar. Çocukları yoktur. Zira Tarık çocuk istemez. O da itiraz etmez.

Nermin ara ara geçmiş ve gelecek adına düşüncelerini, gözlemlerini paylaşır. Dün ve bugünle ilgili tahlillerde bulunur: *“Bugün, bütün dünyada her ferdin ve toplulukların, hatta milletlerin bir ‘Sallanma ve Yuvarlanma’²²⁹ buhranı içinde olduğuna inanıyorum. Tevekkeli değil, bunu oyun havalara bile sokmuşlar! Fakat aynı zamanda kaniim ki, insanların temeli, kökleri dün'dür. Bu dün, belki ayaklarının altında çöküp giden bir toprak kalıntısı, belki yapraklarını, dallarını teşkil ettikleri bir ağaç kökü, belki de kendilerini kurtaramadıkları varlıklarının ötesine, berisine sarılan sarmaşıklar, köhne otlardır. İşte şimdi kendi kendime, ‘Doğrusu bu sarmaşıkları koparıp atan, köklerinden ayırıp havada yuvarlananlara aşk olsun!’ diyordum.”* (s.123-124)

Zaman zaman yazarın sözcülüğüne de savunan Nermin kadınlara takınılan olumsuz tavırları da eleştirir. Özellikle çalışma hayatında erkeklerin kadınlara, ekmeklerini ellerinden almaya namzet birer rakip olarak kin ve gayzla baktıklarını ifade eder. (s.35)

Nermin'in yüceltilen tarafı, Amerika'da ve dünyanın gelişmiş farklı ülkelerinde bulunmuş, lisan bilen, kültürlü, zeki, dengeli son derece modern bir çizgide yer almasına rağmen kendi köklerinden kopmaması, kendi

²²⁹ Amerika'da ortaya çıkmış ve özellikle gençler arasında popüler olmuş “Rock and Roll” dansı.

değerlerini küçümsememesidir. Ona âşık Amerikalı bir gazetecinin ağzından söylenen, *“Fakat her şeye, hatta Rock and Roll’daki ustalığına rağmen tamamen Türk kalmıştır. İşte asıl bizleri cezbeden bu...”* (s.193) ifadesi manidardır.

Kısacası o, Cumhuriyet’in yetiştirdiği ilk modern kadınlardandır. Çocuksuz, kocasıyla birlikte on beş yılını geçirmiş ve orta yaşlara gelen Nermin bilgili, kültürlü, dünya ile bütünleşmiş becerikli birisidir. Fakat kendi köklerini reddetmez aksine bunların varlığının önemine işaret eder. O “rock and roll” dansını cesaretle bir Amerikalı kadar yapar lakin onun aldığı zevki duymaz.

Üçüncü kısımda karşımıza çıkan Sadi Arslan romanın ideal kahramanıdır. Arzu edilen kişisidir. Fakat diğer isimlerde olduğu gibi Arslan’da da fikir tahlilleri, hayata ve dünyaya dair derin çözümlemeler sınırlıdır. Ama yine de fikrî meseleleri en fazla düşünen odur.

Yüksek Mimar-Mühendis Sadi Arslan, Teknik Üniversiteden yüksek mimar olarak parlak derecelerle çıkmış ve Almanya, Fransa, İngiltere hatta Amerika’da etüdler yaptıktan sonra serbest çalışmaya karar vermiştir. O, müteahhitlerin yol, bina ve diğer işlerinde daima elde etmek istedikleri bir mühendis olmuştur. Otuz beş yaşına gelen Arslan *“mimariden, yol ve silo gibi inşaat işlerinden başka, güzel sanatların her şubesine düşkün, çok okuyan, tecessüs fikri çok kuvvetli bir tipti. Bu tecessüs sadece kitaplara inhisar etmez, içtimai hayatın ve insan denilen mahlukun her sahadaki tecellisine uzanırdı.”* (s.146-147)

Ailenin tek oğlu olan Arslan, otuz beşine girmiş olmasına rağmen henüz evlenmemiştir. Bunda annesine düşkünlüğü, kendini evlerinin üçüncü katında, Adalar’a bakan yatak odası, kütüphane ve çalışma yuvasında oldukça rahat hissetmesinin yanında yakınında gördüğü evliliklerin hüsrarla bitmesi, genç kızların bütün hayat için güvenilebilecek bir eş görüntüsü vermemesi yatar. Romanın sonunda Arslan aradığını bulur ve ilk gördüğünde âşık olduğu boşanmış, tek çocuklu Mimar Serin Esen’e evlilik teklifi eder.

Serin Esen ideal bir kadın olarak sunulmuştur. Arslan'ın onun için sarf ettiği şu cümleler aynı zamanda yazarın idealize etmek istediği kadın tipidir: *“Ben sadece bir kadın istemem. Erkek olmaya özenen anormal kadınlardan da hoşlanmam. Fakat hayat arkadaşı olacak kadınla serbest konuşabilmeliyim. Ona tamamen güvenmeliyim. Hayat yolunda el ele yürümeli, her işi paylaşabilmeliyim.”* (s.221) Yine ondan “hayatımda evlenebileceğim yegâne kadın” diye bahsettiğinde bunu şöyle gerekçelendirir: *“O, ne eski, ne de yeni zamana mensup, ideal bir kadın.”* (s.233) Biz aynı tavrı Nermin'in yüceltildiğinde görürüz. (*“Fakat her şeye, hatta Rock and Roll'daki ustalığına rağmen tamamen Türk kalmıştır. İşte asıl bizleri cezbeden bu...”* s.193)

O, “Günümüzün İç Meseleleri” adlı bir eser kaleme almaktadır. Bu eser dolayısıyla toplumda olup bitenleri, kimi değişimleri gözlemekte bunlar üzerine okuyup düşünmektedir. “Strip-Tease” dansı temsili olarak bu değişimler arasında öne çıkartılmıştır. Yavaş yavaş bizde de görülmeye başlayan bu gibi âdetler insan topluluklarının ruhlarının dışa vurmasıdır. O strip-tease dansı üzerinden şu tespitlerde bulunur: *“İçimiz bomboş. Kafamızda gösterecek bir şey kalmadı. Tabii olarak geçmişi bilemiyor, tahmin edemiyoruz. Memleket içi, memleket dışı herkes birbirini soymakla meşgul. Âlimler rakip memleketleri soyup elde etmek için usuller ararken kendilerini, hatta dünyayı da batırmak üzeredirler. Beni korkutan şey, yalnız günümüzü gün etmek için değil, saatlerimizi, hatta dakikalarımızı doldurmak için başvurduğumuz şeyler, içimizi dışarıya çıkarmaya çalışmak... Bacak, bacak, milyon bacak... Bu yolda gidersek tamamıyla hayvanlığa döneriz. İnsanların kapı arkasında, mahremiyet perdesi altında yaptıkları şeyler şimdi, hayvanlarda olduğu gibi, sokak ortasında, seyirciler arasında olacak.”* (s. 175)

Yazar onun diliyle insanlığın tersine bir tekâmülle insanlıktan hayvanlığa doğru ilerlediğini söyler. Asıl kıyamet alameti atom bombası değildir. Zira atom bombası nihayet dünyaya son verirken, bu umumileşen, hayvaniyete doğru giden hayat tarzları, medeni nizam denilen vaziyeti

bozacaktır. (s.197) Etrafta çokça örnekleri görüldüğü üzere artık insanlar iç dünyalarını bırakıp gözle görülenlerin peşine düşmüş paranın, makamın, şöhretin, modanın esiri olmuşlardır.

Özetle Sadi Arslan romanda idealize edilen olumlu bir kişidir. O herkes tarafından arzu edilir. Sağlam yürekli, iradeli, bilgili, kültürlü, işini iyi yapan herkesle anlaşabilen biridir. Onun, ayrıntılı verilmese de, mütefekkir yanı da vardır. Yazdığı kitap vesilesiyle topluma ve insana dair tahlillerde bulunur. Kendisi de toplumun içinde, eleştirdiği insanlarla iş yapsa da hiçbir zaman onlar gibi olmaz. Örneğin paraya tapmaz, süfli zevklerini müptelası olmaz. Döner Ayna'daki Şemullah Gündüz'ün insan ve toplumla ilgili öne sürdüğü ruhsal çöküntüye iştirak eder. O, Halide Edip'in hem yeniyi, moderniyi bilen hem de eskinin güzel değerlerini, doğrularını reddetmeyen aydınlarından biridir. Daha çok kendi iç dünyasıyla uğraşır. Etrafındakileri değiştirme adına pek bir şey yapmaz.

Nermin ve Arslan bu bölümün tipik isimlerinden değildir. Ancak insanı ve toplumu geriye götüren, ahlakın ve kültürün yozlaşmasına neden olan kimi maddi (dans, eğlence, para vb.) değişimlerin ve değersizleşmenin karşısında durarak modern yaşamla birlikte kimi millî ve ahlaki değerlere vurgu yapmasından ötürü bu bölüme alınmıştır. Nitekim bu meseleler Peyami Safa'da olduğu gibi derinlikli olarak da tartışılmamıştır.

Küçük Ağa²³⁰, Anadolu'daki millî direnişin başlangıcında, İstanbul ile Ankara arasında bir tercih yapmanın zorunlu olduğu olağanüstü şartlarda yaşanan trajedinin romanıdır. 1919 baharında Akşehir'de başlayan macera Ankara'da sona erer. Küçük Ağa (1964) ve Küçük Ağa Ankara'da (1966) adlı birbirinin devamı olan iki kitap sonrasında Küçük Ağa adında tek bir kitapta toplanmıştır.

Sonrasında Küçük Ağa'ya evrilecek olan İstanbullu Hoca özelinde Millî Mücadeleyi anlatan Tarık Buğra, bu romanıyla *"Kurtuluş Savaşı yıllarına, resmî tarih görüşünün dışında, çağdaşı pek çok romancıdan (Samim Kocagöz, İlhan Tarus, Kemal Tahir) farklı bir tezle ve üslupla yönelir. Anadolu*

²³⁰ Tarık Buğra, **Küçük Ağa**, İletişim Yay., İst. 2010 (1964-66). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

*direniş hareketinin ve savaşın zaferle sonuçlanmasına, sadece üst kadroların değil, halkın gönlünde yaşayan Türk-İslam sentezinin bilincine ulaşmış halk önderlerinin de payı olduğu temel düşüncesiyle yaklaşır.*²³¹ Buğra, herhangi bir şablona bağlı kalmadan, kimseyi yargılamadan, herkesi kendi koşulları içerisinde anlamaya çalışarak bu olağanüstü yılları, roman estetiği içerisinde başarıyla sunmuştur.

Eserde aydın olarak Küçük Ağa (İstanbul Hoca), Ağır Ceza Reisi Mehmet Bey, Doktor Haydar incelenebilir. Bir de halk bilgisi olarak Ali Emmi üzerinde durulabilir. Bunun dışında Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Rauf Paşa, Mehmet Akif, Hasan Basri gibi isimlerden de bahsedilmektedir. Lakin bunlar birer roman kişisi olarak işlenmemiştir. Millî Mücadelenin önemli isimleri olarak kimi yerlerde adları geçmektedir. Yine Yüzbaşı Nazım, Yüzbaşı Hamdi, Mülazım Niyazi gibi Millî Mücadelede öne çıkmış vatansever kuvvacı asker aydınlar da görülür. Fakat bunlar aracılığıyla meseleler aydına özgü bir bakışla tartışılmamıştır.

Romanın başkışisi olan İstanbullu Hoca'nın hikâyesine geçilmeden evvel Anadolu'nun durumunu yansıtmaları açısından Akşehir'in durumu gözler önüne serilir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sonucunda iyice fakirleşmiş, yoksullaşmış Anadolu yaşlılara, kadınlara ve çocuklara emanet edilmiştir. Sağlam erkek gücünden yoksun kalan bu topraklar bakımsızlıkla beraber verimsizleşmiştir. Öte yandan Rumlara ve Ermenilere ait "gâvur mahalleleri" giderek palazlanmış ve adeta yurt içinde başka bir yurt olmuştur. Bunlar aynı zamanda sahipsiz kalan bu beldelerde bozgunculuk ve zulüm yapmaya da başlamışlardır. Düne kadar kardeş gibi yaşayan halklar, otoritenin sarsılmasıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu manzara Çolak Salih ve Niko özelinde verilir. Bunların dışında kimi eşkıya çeteleri de halkı tehdit etmektedir. Bu olumsuzlukların yanında bir de halk arasında "Padişahçı ve kuvvacı" ikiliği baş göstermiştir. Kimileri "Zat-ı Şahane"ye bel bağlarken kimileri de ona karşı kırgın, küskün hatta karşı bir tavır takınmıştır. Bunlar için

²³¹ Osman Gündüz, "Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 Sonrası", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst. 2006, s.321.

ümit Anadolu’da kıvılcımı atılan büyük direniştir. Başlarda, üstü örtülü devam eden bu ikili hâl, git gide belirginleşecektir.

Böyle bir dönemde “*Sesinin tesiri tam, tonuna hâkimiyeti kusursuz ve mantığı sağlam*” (s.60) olan, İstanbul’da vermeye başladığı vaazla herkesin dikkatini çeken, genç yaşına (22) rağmen müstesna bir kişi olduğu hemencecik anlaşılan İstanbullu Hoca’yı, dönemin Dâhiliye Nazırı “*Onu seyyar bir kale gibi kullanma*” (s.60) niyetiyle, Konya bölgesinin netameli bir hâl alması üzerine 1919 baharında Akşehir’e gönderir. Vazifesi “*Padişaha ve halife-yi ruyi zemine karşı merbutiyetin tecdidine, tahkimine, sarsılan imanın takviyesine medar*” (s.59) olmaktadır. Daha gelmeden ünü Akşehir’e yayılmıştır. “*Alımış, fâzılmış, kâmilmiş. Ama Der Saadet’de dahi pek mergub ve mutemed imiş!..*” (s.59) yargıları, Akşehir’e geldiği 29 Mayıs’ta onu karşılamaya gelen Akşehir’in çok nadir gördüğü bir kalabalık tarafından teyit edilir. Onun bu tesiri gittikçe artacaktır.

Adı Mehmet Reşid olan Hoca, Akşehir’de artık İstanbullu Hoca’dır. Gür ve siyah sakalına rağmen insanı şaşırtacak kadar gençtir. Renkleri yeşile çalan açık ela gözleri ve bakışlarındaki mana, insanı derinden etkileyen ses tonu ve şahsiyetiyle etrafındaki insanları büyülemekte ve henüz delikanlı olmasına rağmen çevresinden saygı görmektedir. Boylu poslu yapısı pehlivanı andırır. Katıksız bir Türk, iyi bir Müslüman olan İstanbullu Hoca, üstün bir kafa yapısına sahiptir. Onun bir “*‘Büyük adam’ değilse bile, bir ‘Büyük adam’*” (s.249) tohumu taşıdığı herkesçe görülür. Akşehir, ihtiyacı olduğu için ona inanır, güvenir: “*İstanbullu Hoca bilirdi. İstanbullu Hoca akıllı idi ve İstanbullu Hoca namuslu idi. Çünkü İstanbullu Hoca onların bilgi akıl ve karakterlerinin en üstün örneği, gelenek, görenek ve inançları ile, hava gibi içinde yaşadıkları, kanlarında dolaşan hayatın yetkili, övülmüş sözü idi.*” (s.89) Artık onlar için her şeyin doğrusunu İstanbullu Hoca bilir. Hoca’nın bu tesirinde ilmi, samimiyeti, yaşantısı etkilidir. Bununla birlikte onun tam bir inanan adam olması, mantık ve konuşma oyunlarına sapmadan yalnız olup bitenlere dayadığı düşünce ve hükümlere değer vermesi onun tesirini artırmaktadır. (s.216)

Hoca, Akşehir’de henüz on beşine basmamış, annesi ile dedesinin yanında kalan huyu ile güzelliği ve fidan gibi serpiliveren yapısı ile herkesin dikkatini çeken temiz bir sülaleden gelen Emine ile evlenir. Şaşalı bir düğün yapılır. Gelen konuklar, özellikle İstanbul’dan gelen hediyeler Hoca’nın bölgedeki itibarını iyice artırmıştır. O, vaazlarında ve sohbetlerinde halife yanlısı ve Kuvayımilliye karşıtı açıklamalar yapar. Başta Doktor Haydar Bey ve Reis Bey kendisinin yanlış yaptığını; samimi fakat gerçeklerden habersiz, halka haksız yere kuvva düşmanlığı aşıladığını söylerler. İkna etmeye çalışırlar. Lakin onun dramatik muhasebelerinde kimi tereddütlerle birlikte hep Yıldız Sarayı ağır basmaktadır. Akşehir yöresinde tek başına önemli bir nüfuza sahip Hoca için Kuvayımilliye tarafından hiç istenmese de ölüm emri çıkar. Bu haberi duyan Sazlı muhtarı herkesin sevip saydığı, akıllı, bilgili, görgülü, eli öpülecek bir büyük adam diye nam salan İstanbullu Hoca’yı, bu durumdan haberdar eder. Hoca ölümün mukadder olduğu ve kaçmanın korkaklık olduğu düşüncesiyle başta ayrılmayı düşünmese de yaptığı istişare sonucunda, hamile eşinin doğumu yakinken Akşehir’den ayrılır ve tamamen Çakırsaraylı’ya bağlı bir köye sığınır. Burada sakalını keser, kıyafetini değiştirir. Ata binmeyi, silah atmayı öğrenir. Anlar ki artık geriye dönüş imkânsızdır ve o, yeni bir kadere mahkûmdur. Bunu büyük bir teslimiyetle kabullenir. Kısa zamanda iyi bir nişancı, usta bir binici olmuştur. İsmi de değişmiştir. Artık o Küçük Ağa’dır. Bu değişim zor olmuştur ama kaderin de sürüklemesiyle gerçekleşmiştir. Mehmed Reşid Efendi, İstanbullu Hoca olarak ölmüş ve Küçük Ağa hâlinde dünyaya gelmiştir: *“Ölüm tam bir ölümdü, doğum da yeniden başlamanın bütün güçlükleri ile tam bir doğum.”* (s.369)

Bir müddet sonra yanına aldığı birkaç adamla oradan ayrılır. Kaderine itaat ederek kendi bildiğini yapmaya karar verir. Bu arada hakkında çıkarılan vur emri devam etmektedir. Yerini bulmak üzere Çolak Salih kendi isteğiyle vazifelendirilir. Salih, Hoca’yı bulur. Onun Hoca’ya büyük bir saygısı vardır. Öldürülmesini istemez. Hocaya durumu aktarır. Onu Millî Mücadele için Kuvayımilliye saflarına geçmeye ikna eder. İkisi istişare ederek Kuvayımilliye ordularına katılmak yerine Yunanlılara karşı ciddi başarılar kazanmış Çerkez

Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'in birliğine katılırlar. Onun adı Küçük Ağa'dır ve geçmişî yoktur artık. O, İstanbul'a rahatlıkla kaçabilecekken sonrasında ailesini yanına aldırıp mesut bir hayat sürebilecekken nefsinî feda edip Küçük Ağa olmaya karar verir: *"Küçük Ağa hayatı çapındaki bu karardan hiçbirşey beklemiyordu, bekleyemezdi. O verdiği hidayetini, vardığı inancın, yarattığı yeni bir iman peşine düşmüş, en asil mânasıyla, gönüllü bir er kişiydi. Yola çırılçıplak bir canıyla çıkmıştı, yolun sonuna da çırılçıplak bir canıyla varacaktı."*(s.455) Burada Çerkez Ethem'in güvenini kazanan Küçük Ağa, adını duyurmaya başlamıştır. Fakat düzenli orduya geçme aşamasında Çerkez Ethem ile Ankara arasında ilişkiler bozulur. Ethem, kendisine haksızlık yapıldığı düşüncesindedir ve artık iplerin koptuğunu düşünerek önce Kütahya'yı alıp ardından Ankara'ya yürümeyi tasarlar. Düşman kapıda iken böyle bir çarpışmanın vahametini anlayan, *"cephe için cephe açılmak ihtimali, yani vebâl, yani günah, yani vatana, millete ve din-i mübine ihanet ihtimali"* (s.420) karşısında kalan Küçük Ağa, Çerkez Ethem'in birlikleri arasında Ankara adına bir bakıma ajanlık yapar. Zira o, Akşehir'den ayrıldıktan sonra çok şey işitmiş, görmüş ve öğrenmiştir. Uyanık kafasıyla yeni şartların getirdiği ölçüleri sezmekte ve kader savaşında yeni yolunu seçerken "düzen"den yana tavır almaktadır. Ona göre, *"Çerkez Etem anlayışının zaferi vatani derebeylik kavgalarına, o değilse bile post entrikalarının o kadar eritici, o kadar yıpratıcı keşmekeşine götürecektir, Ankara'da görülen anlayış ise tam bir kuvvet zaferine ulaşmasa bile, o besleyici, o geliştirici Osmanlı düzeninin kurtuluşu yeniden yürürlüğe girişi olacaktı."* (s.440) Bu anlayışta olan Küçük Ağa, Ethem'in yanında kalıp güvendiklerini ikna ederek parça parça Ethem'den koparıp Kuvayımilliye saflarına göndermektedir.

Çerkez Ethem'i millî direniş ve Ankara için bir tehlike olmaktan çıkaran Küçük Ağa'nın namı Ankara'da iyice duyulmuştur. Kendisiyle Mustafa Kemal yakından ilgilenmektedir. Nitekim Ankara'ya çağrılır. Ankara'da kaldığı günlerde Meclisteki farklı gruplar, Ankara'nın mevcut durumu ve zafer sonrası ortaya çıkacak sorunlar ve çözümler üzerinde düşünür. Onda ümitle birlikte

farklı endişeler de hâsıl olur. O, kimseyi suçlamamasına rağmen Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Kara Vasıf'ların bulunduğu gruba daha çok değer verdiğini ve bunlarla kaynaşmak arzusunda olduğunu anlamıştır.

Ankara'da yaşanan su altı savaşı dalaverelerinden ve tuzaklardan onu, kendisindeki dürüstlük cevherini gören Fevzi Paşa koruyup kollamış; Mehmet Akif, Sait Bey gibi hakiki vatanseverlerin hakiki dostu yapmıştır. (s.472) Ankara mı cephe mi ikilemini haftalarca yaşadıktan sonra Fevzi Paşa'nın maiyeti ile birlikte Garp Cephesi Karargâhı olan Akşehir'e gider. Bu onun için inanılmaz bir durumdur. Zira aylarca karısı Emine ve yüzünü dahi görmediği oğlu Mehmet'in özlemiyle yanıp tutuşmaktadır. Akıbetlerini de endişeyle merak etmektedir. Sonunda yürek dayanmayacak gerçeği öğrenir. Akşehir'den ayrılmasının üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra öldü haberi geldiği için Hoca'yı sevip sayanlar, annesinin de ölmesiyle küçük bir çocukla yalnız kalan Emine'yi varlıklı bir ihtiyarın nikâhına geçirirler. Mehmet büyümüştür. Lakin Emine ince hastalığa yakalanmış ve son günlerini yaşamaktadır. Doktor Haydar'ın yardımıyla ölüm döşeğindeki Emine, İstanbullu Hoca'nın yaşadığından haberdar olur ve oğlu Mehmet'in gerçek babasına verilmesi isteğiyle vefat eder. Ardından Küçük Ağa, Ankara'ya dönecek nice hizmetler yapacak ama mutluluğu sadece bir hatıra olarak tanıyacaktı: *"Küçük Ağa artık öfkesinde vahşi, sükûnetinde mağmum bir insandı. Mücadelede yırtıcı, dostluklarında ve kanaatlerinde fedai idi. Emine'nin toprağa verildiği akşam Ankara'ya dönmüş ve kurtuluş ile kurtuluş yıllarının kaplanı olmuştu. Devirler geçecek, hayranlıklar görecek, düşmanlıklar görecek, varlığı da, yokluğu da bütün unsurları ile tatacak, fakat mutluluğu sadece bir hatıra olarak tanıyacaktı."* (s.477)

Küçük Ağa'nın karakteristik özelliği trajik bir öyküyle, çok sancılı bir doğum sonrasında İstanbullu Hoca'dan Küçük Ağa'ya tedrici olarak evrilmesidir. Tabii burada kaderin ona sunduğu imkânlar kadar onun üstün zekâsı ve samimiyeti de etkili olmuştur. Bu bağlamda onun öz geçmişine ve fikir dünyasına baktığımızda önce Zatışahane'ye sorgusuz sualsiz bağlanış,

kuvva karşıtlığı sonrasında ise olayların içinden yavaş yavaş Ankara'ya kadar uzanan kuvvaya yöneliş ve zafer sonrasıyla ilgili tereddütlerini takip edebiliriz.

Hoca, Akşehir'e geldiğinde katıksız İstanbul yanlısı ve müsamahasız kuvva karşıtıdır. Camideki²³² vaazlarında, sohbetlerinde samimiyetle inandığı düşüncelerini müthiş bir hitabet yeteneği ve inanmış bir dille halka arz eder. Onun temel tezi şudur: İstanbul dışında işgale karşı kurulmuş teşekküller zararlıdır, payitaht etrafında birleşmek lüzumludur, her ne kadar zor durumda olsa da tek ümit ışığı yine Yıldızdır, halife olan Padişah'a şer'an ve aklen tabi olunmalıdır. Onun gücü söylediklerini hep ayetlere ve hadislerle dayayarak tam bir inanmışlıkla cihad toplumu olagelen Müslüman Osmanlıyı hilafetin sancağından kopmamaya davet etmesinden gelmektedir. Mesela cami minberinden irad edilen şu sözler de buna örnektir: *"Sen Müslümansın ve Osmanlısın. Bunun ne demek olduğunu sana söyleyeyim mi? Dinle: Senin cedlerin defalarca ve defalarca Konstantiniyye diye sefere çıktılar. Amma yalnız kanları bu fethin misilsiz şerefini elde etmeye yetmedi. Ve Arap dahi defalarca aynı şeref uğruna, başlarında Eyyüb Ensâri'nin taşıdığı sancak olduğu hâlde aynı sefere çıktılar. Amma bu emsalsiz fethi yalnız İslâm'da yetmedi. Vakta ki, senin kanın İslâmın kanı ile birleşti, işte o zaman Allah'ın takdis ettiği büyük feth müyesser oldu. Senin ikbalin, senin varlığın bu birliğe bağlıdır. Birinden koptun mu uçurum seni yutar, yutacaktır. Ve sen al ve yeşil sancağı unutmak üzeresin, birbirinden ayırmak üzeresin. Uyan."* (s.95)

Onun için başlarda Kuvayımiliye nifakın ta kendisidir; çulsuz çuvalsız aklın, tek aklın peşine düşüp uçuruma sürüklenen gafletin, katil kastın ta kendisidir. (s.95) Rus Bolşeviklerin dostudur. Onların yanında Sarıca'lar, Çakırsaray'lılar zemzemle yıkanmış gibidirler. Çünkü devlet iddiaları yoktur. Devlet içinde devlet, devlete karşı devlet davası gütmezler. (s.102) Kuvvacılar meydanı boş sanıp külâh sevdasına düşmekte ve halas yoluna

²³² Romanın genelinde cami önemli bir motiftir. Dinin toplum hayatındaki yerine işaret eder. Önemli meseleler burada istişare edilir. Her kesimin buluşma noktasıdır. Kuvvacı subaylar da halkla beraber camiye girer. Genel anlamda roman kahramanları o döneme mutabık olarak inançlı kimseler olarak çizilmiştir. Dine ve dindara olumsuz bir bakış açısına rastlanmaz. Bu yönüyle Millî Mücadeleyi anlatan ve bu tezin kapsamında incelenen Kalpaklılar/Doludizgin ve Yorgun Savaşçı'dan ayrılır.

kaya dikmektedirler. (s.103) Kuvva için böyle düşünen Hoca'nın aklı ve gönlü tüm ihtarlara, izahatlara rağmen başka türlü düşünmeye, Çelebi Mehmed'e ve Yavuz Sultan Selim emanetine ihanete razı olamıyordu. Ona göre bitmez tükenmez iman, yaratıcılık ve kudret pınarı olan Osmanlı ruhuna sırt çevirmek asıl felaketti. (s.131) Zatışahane ve Halife'nin izinden zerre inhiraf ona ölümden ağır gelmektedir. (s.125)

Gelişen olaylar ve özellikle Reis Bey ile Doktor Haydar'ın tespitleri ve telkinleri üzerine Hoca'nın içinde bir sancı başlar. Bu büyük bir doğumun sancılarıdır. Derin tereddütleri vardır. Ciddi gelgitler yaşar. Fakat yanılmışım demek onun için hiç de kolay değildir. Zira o tek başına da değildir: *“Peşinden sürüklediklerinin malı idi. Aşladığı inanışın, inandırdıkları ölçüde kölesi idi. İnanan, inandırandan çok daha hürdü.”* (s.181)

O, sık sık olup bitenleri sorgular: *“Hükümet.. Damat Ferit.. ve nâzırların bir çoğu!.. Bunu biliyordu. İşgal kuvvetlerinin oyuncağı, âleti idi bunlar, böyle olmaya da mecburdular. Fakat ya Zât-ı Şahâne? Ya altıyüz yıllık şeref üstünlük düzeninin sahibi? Ya onda, yalnız onda toplanan, o varoldukça varolabilecek büyük devlet?”* (s.181) Öte yandan Kuvayımiliye ile ilgili olarak da düşünür. Onların iddialarına, iyi niyetlerine bir şey demez. Lakin iyi niyet haklılık anlamına gelmez. Bu sıkıntılı dönemde pek çok iyi niyetli grup birbirine düşmekte, fitne fesat çıkarmaktadır. O hatta daha da ileri giderek savaşın Kuvayımiliye aracılığıyla kazanıldığını farz eder ve sonrası için de düşünür: *“Peki sonra ne olacaktı? Bu kadar büyük bir zaferin kumandanları ve siyasetçileri; ‘İşimiz bitti, hadi eyvallah’ diye çekip gidecekler miydi? Hoca her şeyden çok bu soruya takılıp kalıyordu. Ona göre: ‘Zafer’ sahibine teslim edilmeyecekti. Ortaya yeni efendiler çıkacaktı. Düzen altüst olacaktı. Sofra başındaki kavga millete hiçbir savaş yenilişinin veremeyeceği zararı verecekti. Çalkantının durulması için belki de yüz yıl geçecekti. Kısacası nelerin olacağını artık bir Tanrı bilirdi. Onun bildiği ancak olacakların iyi şeyler olmayacağından ibaretti.”* (s.182)

Hoca için çok zor olan bu süreç kaderin eliyle kolaylaşır ve İstanbullu Hoca'dan Küçük Ağa'ya dönüşüm serüveni Fethi Naci'nin ifadesiyle “*eylem içinde bilinçlenerek*”²³³ gerçekleşir.

Küçük Ağa, beklentisizce Millî Mücadele adına savaşırken bir taraftan kafasının içinde bir ur gibi duran zafer sonrası çıkabilecek problemleri düşünür. O bilmektedir ki “*artık Kuvâyı Milliye ve Heyet-i Temsiliye devri sona ermektedir. Savaşın mahiyeti ve hedefin büyüklüğü, dıştan hiçbir zorlamaya yer bırakmadan ‘Devlet’ çapında yeni bir düzenlenişi kendiliğinden hazırlıyordu. Kuvâyı Milliye ister istemez bir ordu halini alacak, Heyet-i Temsiliye de aynı zorla hükümetleşecekti, başarıya ulaşmaları, hattâ yaşamaları buna bağlıydı. Ve Küçük Ağa iyi biliyordu ki, bu geçiş bölümünde birçok protokol değişimleri olacak, bundan da kırılanlar, küsenleri hattâ cephe değiştirenler çıkacaktı*” (s.295) Yine ona göre asıl savaş zaferden sonra olacaktır: “*Bir millet mezarının kıyısında boğuşuyor, yeniden hayata katılmak için dişini tırnağına takıyordu. Bu trajik savaşta yenilişin hesabını yapmak kolaydı. Zor olan Küçük Ağa'yı terleten, diken üstünde gibi tedirgin eden zaferdi, zaferden sonrası idi. Zira, Küçük Ağa inanıyordu ki, başlangıç bugünlerde değildi, milletin yeni kaderi zaferden sonra başlayacak ve bu başlangıç Türkiye'nin hayatla savaşının, o sonsuz şakaya gelmez savaşın başlangıcı olacaktı. Ve bu başlangıç hangi yöne tutturulursa öyle gidecekti. İyi ise en iyiye, kötü ise en kötüye. Midecilerle budalalar gerçek vatanseverlerin, kötüler, iyilerin karşısına zaferden sonra geçecekti. Asıl savaş da işte bu idi.*” (s.401-402)

O, romanın sonlarında Ankara'da gördüğü hava üzerinde de düşünür. Sonrasında neler olacağına ilişkin endişelerini paylaşır. Onun Ankara'yla ilgili ilk değerlendirmesi Ankara'nın o gün için tasnifi yapılmamış bir kitap deposuna benzediği, karmakarışık bir yığınak hâlinde olduğudur: “*İnsanlar, insanlar, insanlar vardı, bunlar da ani bir göçten sonra bir salona doldurulmuş kitapları andırıyorlardı. Aralarında şaheserler bulunuyor, bilgi ve usûl verenleri, yardımcıları, fakat aynı zamanda da pek beyhudeleri, hattâ pek*

²³³ Fethi Naci, **a.g.e.**, s.319.

zararlıları da bulunuyordu. En faydalısının belki de bir cildi bu köşede, öteki cildi bambaşka bir köşedeydi, aralarında fasikülleri bile oraya buraya sıkışmışları olabilirdi. Ve asıl önemlisi hiçbirini bulunması gereken yerde değildi, o onun, o da berikinin yerini almıştı, bu şunun yanında olacak iken, gidip kendisiyle ilgisi ilişkisi gösterilemeyecek birinin altına girmişti. Kısaca söylemek gerekirse bu durumuyla ona bir değer biçmek güçten de fazla bir şeydi, insana imkânsız geliyordu.” (s.460-461) Fakat o, bu karmakarışık şehirde, cepheadekine eşit bir tasnif ve düzenleme çabasının varlığını da görüyordu. Buradaki sıkıntı da herkes tasnifi kendine göre yapmaya çalışıyor, sonucu kendi anlayışı yönüne çevirmek istiyordu. O, kitapların kendi köşelerini doğruca bulabilmelerini ümit ediyordu. Lakin bunun pek de kolay olmayacağını hadiselerden hareketle toplumsal olayları sorgulayan dikkatiyle kavramıştı. Zira o biliyordu ki büyük sarsıntı ve çalkantı devreleri vurgunla zengin olmak, emeksiz ve liyakatsiz mevki edinmek isteyenler için tam bir fırsattır. “Böyle olunca da -kitapların tasnifi- post ve servet avcıları ile hakiki iyi niyet erbabının ayırt edilmesi çok güçleşirdi. Üstelik birinciler dalavere ile, hile ve iftira ile ikincileri yıpratmaya çalışır, savaşların en vahşisi, en kalleşi suyun altında, fakat gaddarlığı azalmadan, ara vermeden devam eder giderdi.” (s.461-462) Tabii bir de hesaba katılması gereken, araya sızdırılan fitneciler vardı bu savaşı zora sokan. Fakat o sarsılmaz imanı ile eninde sonunda mutlaka iyinin kazanacağına inanıyordu.

Küçük Ağa, Ankara’da Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Ali Şükrü ve Kara Vasıf’ların grubunu kendine daha yakın hisseder. Onlarla birlikte olmayı diler. Bir müddet Meclisteki havayı solukladıktan sonra vatanın bahtı adına onlarla Mustafa Kemal’in mahkûm denecek kadar birbirine muhtaç olduklarını görür. Lakin birbirlerinden kopacaklarını, ayrılacaklarına da kesin hükmeder. O, içinde yaşadığı tereddütler ve ne yapabileceğiyle ilgili şüpheleri içerisinde boğuşarak Ankara’da kalmaya ve vatani için burada hizmet etmeye karar verir. Cepheade açık açık düşmanla vuruşmayı tercih etse de o, burada yapılacak hizmetin de bir “gaza”, bir “cihat” olduğunu anlar.

Sonuç olarak İstanbullu Hoca çağın büyük dramını üzerinde simgeleyen oldukça sancılı bir doğumla Küçük Ağa'ya dönüşmüş bir alperendir. Türk-İslam sentezini kusursuz sergileyen örnek bir şahsiyettir. Genç yaşına rağmen kendini geliştirmiş âlim bir zat olan İstanbullu Hoca, Küçük Ağa ile birlikte cephede ve cephe gerisinde üstün zekâsıyla beliren yiğit bir komutandır aynı zamanda. O millî ve manevi değerleri güçlü bir aydındır.

Akşehir'in bir diğer aydını Ağır Ceza Reisi Mehmet Bey'dir. Geniş ve yüksek alnı, iri çekme burnu, yeşile çalan elâ gözleri, hafiften kırçillaşmış sakalı, nihayet o hiç eksilmeyen tertemiz gülüşü ile Ağır Ceza Reisi, her zaman dürüstlük, samimiyet ve saf vicdanın timsali olmuştur. (s.148) Karısını kaybeden Ceza Reisi, iki küçük kızı ve Ermeni hizmetçisiyle birlikte yaşar. O kuvvacıdır. Onları kasabanın dışındaki çiftliğinde barındırır. Kasaba halkının sevip saydığı biridir. Kuvvanın, Ali Emmi ile birlikte Akşehir'deki en önemli temsilcisidir.

Akşehir halkını ve Hoca'yı kazanmaya uğraşır. Çevresini Kuvayımilliyeye karşı bilinçlendirir. Padişah'ın da el altından onları desteklediğini söyler. Halkı, gaflet ve dalaletten kurtularak başta Yunan olmak üzere işgalci ülkelere karşı verilen mücadelede seferber olmaya davet eder. Düşmanı kovacak çekirdeği oluşturan Kurtuluş Ordusuna destek vermeye çağırır.

Diğer aydınlarda olduğu gibi onun halkla ortak bir dili vardır. O, aydın olmasına rağmen halkla bütünleşmiştir. Medrese çıkışıdır. Referans noktaları aynıdır. Mesela halkla birlikte mescide gider. Onlarla beraber saf bağlar, sohbet eder.

Reis Bey bildiğinden şaşmayan bir kitap adamıdır. Mesleğinin de etkisiyle hak, hukuk onun için her şeyden ötedir. O, Kuvayımilliyeyi canıgönülden desteklemesine rağmen kimi kuvvacıların olağanüstü şartları ve devletsizliği gerekçe göstererek bazen kitap dışı uygulamalarda da bulunabileceği tezini benimsemez. Hatta bu tavrından ötürü ilk Mecliste kendisine yer verilmek istenmez. Sonrasında Ali Emmi'nin işaretiyle teklif

sunulur fakat o, kabul etmez. Zira onun tek amacı vatanın bağımsızlığı ve dirliğidir.

O, korkusuzdur. Nitekim Akşehir'i basmaya yeltenen Çakırsaraylı'yı ikna etmek ve Kuvayımilliye saflarına çekmek için tek başına yanına gider. Pervasızca konuşur ve Çakırsaraylı'nın adamlarının önemli bir bölümünü kazanır. Akşehir'i de bu eşkıyanın azabından kurtarmış olur.

Reis Bey, ileri görüşlü ve derinlemesine düşünen biri olarak zaman zaman yazarın sözcülüğünü yapar. Yazar onun gözüyle Anadolu'da *"eşsiz İslâm kalbinin ve kafasının yarattığı Osmanlı düzeni içinde"* (s.379) yüzyıllardan beridir iç içe yaşayan Rum, Ermeni gibi azınlıkların nasıl olur da daha düne kadar problemsiz, kardeşçe yaşadıkları Türklere ihanet etmeleri, onları arkadan vurmaları, adeta karakter dönüşümüne uğrayarak bambaşka Agop, Yorgo, Hristaki'lere dönüştüğünü sorgular. Ama tüm tahriklere rağmen değişmeyen, ihanet etmeyen sadıklar da vardır. Hatta Türk ve Müslüman olanlardan daha sadığı. Akşehir'de tam bir minyatürünü bulan bu büyük trajedi onun vasıtasıyla dillendirir.

O, bu değişimi düzenin ortadan kalkmasına bağlar ve bu düzensizlikten istifade edenlere sitem eder: *"Düzen sağlam mı? O zaman mesele yok. Çünkü o zaman düşünmeye, insanın kendini işe karıştırmasına, hattâ kendini dinlemesine de lüzum yok. Ama düzen bozulunca, otorite yıpranınca, hele hele yıkılınca lâğım borusu patlamış gibi oluyor. Çünkü artık ortaya o yetersiz aklı; o kıt ve kısır aklı yüzünden kendi kendine düşman olan tek insan çıkıyor; idraksizliği, düşünce ve anlayış kısırlığı yüzünden kendini zelil görüyor, hakikate, bir türlü tam olarak kavrayamadığı hakikatlara karşı idrakiyle tek insan çıkıyor; kendi kendini hor gören, çeşit çeşit ve çoğu itibariyle çelişen insiyaklara, insiyaklarının işleyişine bir ahenk vermediği için kendinden tiksiniyor, bu zelillik ve bu tiksinti ölçüsünde de kendi kendine, düşman oluyor. Sonra da, beni hor görüyorlar, bana düşman bunlar diye düşmanlar icat ediyor. Hakikatları kavrayamadığı, doğru hükümlere varmadığı için aldandığını, aldatıldığını seziyor, ama arkasından da, aczi yüzünden, bu aldanış ve aldatılışını kolu, bacağı, kaşı gözü gibi benimsiyor,*

gözüne, kaşına laf söylenecek diye düşmanlıklarını koyulaştırıyor, doğruya, doğru yolda olanlara, meselâ sana, meselâ Ali Emmi'ye karşı daha bir azgınlıkla saldırmak hırsına kapılıyor. Doğrular ve doğru yoldakiler artık katlanamayacağı bir hakarettir kendisi için. Artık tek avuntusu ve tek gururu düşmanlıktır, icat ettiği düşmanlardır, bunlara da dört elle sarılıyor. Demin de söyledim. Haydi din ayrılıklarını, kan ayrılıklarını sineye çekelim... Ama Kel Hüseyin neden bize düşman oldu? Çorapsız'ın Mucip neden bizi görünce yolunu değiştirir? Ve neden bir yığın Müslüman Türk bizi artık işgal ordusundan da beter görür” (s.387) Reis Bey iyi yetişmemiş insanların ülkesinde düzenin bozulunca orada mağara devrinin hortladığını ifade ederek Osmanlı'nın düzensizlik, sarsıntıdan öte tam bir çöküntü yaşadığını ve artık geriye dönüşün mümkün olmadığını, “Tekerek çoktan kırıldı.” (s.388) cümlesiyle teyit eder. Lakin yeni kurulacak devlet bu acı tecrübeden istifade ederek daha sağlam temeller üzerine inşa edilecektir.

Reis Bey'e göre bu çöküşün sebepleri eskiye dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu davayı Tanzimat'la birlikte kaybetmiş, asıl düşüş de Meşrutiyet günlerinde başlamıştır ki bu çöküşte sorumlu sınıf olan aydınların da vebali büyüktür: *“Hâlbuki Tanzimat ve Tanzimat'ın beslediği siyasî ve edebî isimleri nasıl sevmiş, nasıl büyütmüştü gözünde. Aynı aldaniş Meşrutiyet ve Meşrutiyet şöhretlerini de kendisine ve nesline aynı kuvvetle kabul ettirmiş, böylece de çöküntü önlenemez hâle gelmiş, çünkü -işte- sorumlu sınıf, aydınlar aldanmış, milletten ve devletten kopmuş, milleti hor, devleti düşman görmeye başlamıştı.” (s.389)*

Ona göre memleket hâlâ uyanamayanlarla doludur. Mikrobun önemli bir kısmı bünyenin içindedir ve çöküntünün altında bunların etkisi yadsınamaz: *“Tanzimatın o kalpazan yaygaracıları olmasaydı, onları da Servet-i Fünun hokkabazlığı kovalamasaydı, bu buhran günlerinde acaba bu Pontus kuruntusu, acaba bu Ermenistan megalomanisi imparatorlukta tutunabilir miydi?*

Reis Bey buna ihtimal veremiyordu. Demek bütün dâva o dönüm çağlarında meselelerin sağlam ellere, sağlam kafalara geçmemiş olmasında

idi. O çağlarda söz hakkını, Avrupa diye tepindikleri, fen, ilim diye tepindikleri hâlde, Avrupa'nın da, ilmin de, fennin de, hele hele meşrutiyetin ve cumhuriyetin, hepsinden önemlisi, insanın ve toplumun da ne olduğunu, hattâ ne olmadığını bilmeyenler ele geçirmişlerdi. Kuru taklitçiler, ağzı açıklar, züppeler, şarlatanlar... Ve elbette satılmışlar ve hainler, kasıtlılar.

Reis Bey'in aklı birden karışiverdi. Geçmişin iğrenç, ama aynı zamanda trajik panoramasını gözden geçirirken, birdenbire içinde yaşadığı zamanı hatırlayıvermişti. Belli belirsiz söylentilerden biliyordu ki, işte o kuru taklitçiler, o züppeler, o ağzı açıklar ve gene o satılmışlarla hainler türü gene kımıldamaya başlamışlar, her dönüm çağında, her buhran devresinde olduğu gibi başlarını kovuklarından çıkarmışlardı. Onlar şimdi de İştirakiyyun diye, Bolşeviklik diye sızdırıyorlardı zehirlerini. Meşrutiyetle her şeyin değişivereceğine, her şeyin güllük gülistanlık oluvereceğine inanıldığı gibi, şimdi de Bolşeviklikten mi aynı mucize beklenecek, imkânlar ve kuvvetler şimdi de Bolşeviklik için mi kubura gömülecekti?" (s.390) Bu tereddütleri yaşayan Reis Bey terakki, teceddüt, inkılap, ilim ve fennin gerekliliğine şeksiz, şüphesiz iman eder. Fakat bu iş, şekil taklitleri ve bu taklitlerin kavgacıları ile olmaz: "Hele ruh dondurulduktan, inkâr edildikten, mizaç bozulduktan sonra! Mumya ha setre pantol giymiş, ha potur, ne değişirdi?" (s.390)

Yakın tarihe dair çözümlemelerde bulunan Reis Bey'e göre Balkan bozgununun da Cihan Harbi trajedisinin de sebebi Meşrutiyet keşmekeşi içerisinde yanlış anlatılan ve yanlış anlaşılan ters hürriyet anlayışı, hürriyetin de Avrupa gibi ilim gibi fen gibi sömürölüşü, millete ışıık tutacakların bu konuda aldatılışıdır. Yine ona göre terakkiperverlik, teceddüt ve inkılap isteği, ihtiras ve ihanet yoluyla millet düşmanlığı hâlini almış; imparatorluk yaratan, medeniyet kuran milleti hor görmeye sebep olmuş ve beraberinde ihtilafın zehirli kollarında ikilikleri, üçlükleri ortaya çıkarmıştır. Bunların neticesinde tekerlek kırılmıştır. Lakin İstanbul'da batan güneş Ankara'da yeni bir yüzle doğmaktadır. Ankara'daki bu pırıl pırıl, muhteşem ümit, insanı hayata yeniden kavuşturacak kadar kudretlidir. (s.391)

Sonuç olarak Reis Bey, hâle ve geçmişe dair önemli tahliller yapan, Osmanlının son dönemindeki krizleri yazar adına çözümleyen, halkıyla bütünleşmiş, samimi, dikkate değer bir Millî Mücadele/Kuvayımilliye aydınıdır.

Bir diğer aydın tip ise kasabanın yetiştirdiği ilk doktor olan Gönülsüzlerin Haydar Bey'dir. Doktor Haydar zaman zaman yazarın sözcülüğünü de yapar. Otuz beş yaşlarında, orta boylu, çelimsiz olan Haydar Bey, Birinci Dünya Harbi'nde Arabistan Cephesi'nde zabitken savaşın sonlarına doğru bir Arap aşireti tarafından seyyar hastanesiyle birlikte esir edilir. Sonrasında serbest bırakılmasıyla Akşehir'e döner. Burada Kuvayımilliye adına çalışmalar yapar. Ardından beldeyi bırakıp aktif olarak Kuvayımilliyecilerin arasına katılır. Halkı kendi taraflarına çekmeye çalışır. O, halka kuvvacıların dile getirdiği şu düşünceleri yaymaya çalışır: Kuvayımilliyenin ilk hedefi vatani ve Zâtıshahane'yi düşman baskısından kurtarmaktır. Kuvayımilliyenin fırkalarla, siyasetle, makamla hiçbir ilişkisi yoktur. Kurtuluş ancak Kuvayımilliye sayesinde mümkün olacaktır. Zâtıshahane'nin ve hükümetinin eli kolu bağlı olduğu için Kuvayımilliyeyi açıktan açığa tutamamaktadır. Söylenen bunca gerçeğe rağmen Kuvayımilliye hareketine karşı duranlarla mücadele edilecek ve bunlara fırsat verilmeyecektir.

Haydar Bey'in bu telkinleri karşısında en büyük engel İstanbullu Hoca'dır. Onu ikna etmeye çalışır. Hoca'nın samimiyetinden zerre kadar şüphe etmeyen Haydar Bey, onun saplantı haline getirdiği İstanbul'a bağlılığını bir türlü kıramaz. Bilir ki o kazanılsa Akşehir ve civarı da kazanılacaktır. Bu mesele üzerine sarf ettiği şu sözler kayda değerdir: *"Bir ordunun derlenip toparlanması, hatta yeniden kurulması, evet, yavaş yavaş olacaktı. Fakat asıl sabır isteyen, asıl yavaş yavaş dedirten, dedirtmesi gereken iş bu idi; yanılanı yanıldığına inandırmaktı, onu yoktan yere bir başka düşman yapacak yerde, hakkı olan cepheye, asıl cephesine kazandırmaktı. İpi koparmak kolay, bir İstanbullu Hoca'yı tepeleyivermek ondan da kolaydı. Ama bu kazanç değil, kayıp olacak, meseleyi halletmeyecekti. Çünkü karşıdaki tek bir varlık değil, bir inanış, bir düşünüş*

düzeni idi ve doğumu, beslenişi, gelişimi, tutunuşu, yayılışı bu topraklarla bu millet böyle olduğu için böyle olmuştu.” (s.159) Fakat o, çok istemesine rağmen İstanbullu Hoca'da şüphe uyandırır da onu ikna edemez. Kuvayımilliye tarafından çıkartılan ölüm fermanına üzülererek tanıklık eder.

Sonrasında Küçük Ağa ile Ankara'da karşılaşınca onun İstanbullu Hoca olduğunu anlar. Buna sevinir. Karısı ve oğluna kavuşması için ona yardım eder. Onunla ilgili Ankara'da yaptığı şu tespitiyle yazarın tezini dillendirmiş olur: *“Bugün, Ankara denen bu ölü şehre ayrı hattâ destanî bir hava veren binlerce insanın, politikacısı dahil, askeri dahil, ne idiği ve ne istedikleri bilinmeyenleri dahil, kaç tanesi İstanbullu Hoca'nın Küçük Ağa olmak için göze aldığı tehlikeleri, feragati ve didişmeyi göze almıştı veya alabilirdi?”* (s.455)

Doktor Haydar aynı zamanda inançlı birisidir. Allah'a imanı hiçbir macerasında, maceraların hiçbir anında sarsılmamıştır. Tertemiz bir müslümandır. Talihin en kötü oyunlarında bile sistemi aklının ucundan, gönlünün kıyısından geçirmemiştir. Lakin dünyanın ve yaşamının bu kadar güzel olduğu topraklarda daima kan kokan bahtsızlık facialarının; yanımların, ihanetlerin, kancıklıkların, ikiliklerin; hakkın, hakikatin, gerçeğin, faziletlerin nerede olduğunun bir türlü bilinemeyişi karşısında isyan eder. Hırslar, küçük hesaplar, sebepsiz yüreksizlikler, yüreksizlikten de beter uyuşukluklar ve karışıklıklar çöküntüyü beraberinde getirmiş ve ne yazık ki çöküntüyü önlemesi gerekenler bizatihi çöküntünün hazırlayıcıları olmuştur. O, bunlar karşısında derin bir üzüntü duyar. Önlenemeyen bu hüznü insanoğlunun kaderi saymaya başlar. (s.116) Fakat sonunda halk gerçekleri görmüş genci yaşlısı, kadını erkeğiyle her türlü zorluğa rağmen kutsal saydığı değerler adına yekvücut olmuştur.

O, bütün bir Osmanlı tarihinin haşmetini yaratan ruhun formülünü, Evliya Çelebi'nin şu cümlesinde bulur: *“Gün akşamlıdır devletlim; dün doğduk, bugün ölürüz!..”* (s.162) Ona göre inanç ve düşünce için yaşayan, yaşamaya ancak ve ancak inanç ile düşüncenin yaşama dedirteceğini bilen,

kısacası insanı anlayan insanların bundan daha olgun bir söz bulabilmeleri mümkün değildir. (s.162) Doktor da bu anlayışın çocuğudur.

Netice olarak o, düşünen biridir. Millî Mücadele üzerine kafa yorar. Yer yer yazarın sözcülüğünü de yapar. Başından geçen olağanüstü olaylar onu pişirmiştir. Asıl meselenin vatan, millet, tarih olduğunu bu bağlamda kişilerin ehemmiyetsiz olduğunu kavrar. Sabrın ne demek olduğunu öğrenir. Halktaki millî ve manevi değerlerin nasıl makes bulduğunu görür. O, millî ve manevi değerleri haiz, pozitif bilimleri bilen, ideal bir Millî Mücadele dönemi aydınıdır.

Tarık Buğra'nın bir diğer romanı -sonrasında tiyatroya da uyarlanan- **İbiş'in Rüyası**²³⁴, on yedi yaşında tiyatro sevdası için paşa babasının evinden kaçan Nahit'in, tüm zorluklara göğüs gererek sıfırdan başladığı yolun sonunda, büyük bir üne kavuşarak meşhur bir sanatkâr olmasını anlatır.

İstanbul'da yaşanan olaylar, her ne kadar açık bir tarih zikredilmese de Serbest Fırka'nın kuruluşuna denk gelen yaklaşık bir yıllık sürede geçer. Yani 1930 yılı içerisinde. Roman bir tiyatro sevdalısının hayatını ve onu bitişe sürükleyen bir aşk öyküsünü anlatsa da dayandığı sosyal bir tema vardır. O da başta "Nazizm" olmak üzere ideolojilere olan tepkidir.

Romanda aydın olarak tebarüz eden yegâne kişi romanın başkışisi olan Nahit'tir. Nahit ortaya yakın boyu, iri ve çarpık burnu, şekilsiz çenesi ile ilk bakışta yakışsız hatta çirkin sayılmasına rağmen kestane rengi kocaman gözleri, geniş alnı, gür kaşları ile dikkat çeken, etrafından saygı gören birisidir.

On iki yaşında iken bir ramazan gecesini paşa babasıyla gittiği bir tiyatro, onda sanatçı olma ateşini fitillemiştir. Sonrasında tiyatroya gitmeler, piyes okumalar, tiyatroyla ilgili yazılan çizilenleri takip etmeler onun en önemli uğraşı olmuştur. Tiyatronun iyi ama tiyatroculuğun hâlâ kötü bir şey olduğu bu dönemde, onun bu ilgisi aile içi çekişmelere neden olur. Nitekim on yedi yaşında iken girdiği lise bakaloryasında Eylül'e kalması paşa babasını kızdırır. Bunun üzerine çıkan tartışma ve iflah olmaz tiyatro aşkının etkisiyle Nahit,

²³⁴ Tarık Buğra, **İbiş'in Rüyası**, Ötüken Neşriyat, İst. 2008 (1970). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

birkaç parça eşya ve bir miktar harçlıkla evden kaçır. Böylece İbiş'e giden yol da açılmış olur.

Nahit, Darülbedayi ve öteki büyük küçük tiyatroların eşiğini aylarca aşındırmış fakat bir iş ve ümit bulamamıştır. Günler geçtikçe ümitleriyle birlikte parası da erimiştir. İsyanı, ilk defa bu zamanda açlığın ve yoksulluğun kucağında öğrenmiştir. Sıfırı yaşamanın zorluğu içinde iken Darülbedayinin camında “Kabiliyetli ve heveskâr gençler aranıyor.” ilanını görür. Bir ümit olarak buraya koşar. Seçmeleri bizzat büyük tiyatro adamı Muhsin Bey yapmaktadır. Heyecanlanan Nahit'in sevinci kısa sürer. Onun üstün bir kabiliyete sahip olduğunu anlayan fakat fiziksel özelliklerinden dolayı sahnelenecek oyun için uygun olmadığını düşünen Muhsin Bey sadece adresini almakla yetinir. Hayal kırıklığı içerisinde Şehzadebaşı'ndaki tuluat tiyatrolarından birine girmiş, Bolulu aşçı rolünde elinde kepçesiyle İbiş'i kovalamaktadır. Fakat o, Bolulu aşçı olarak kalmaya niyetli değildir. Nitekim Muhsin Bey yeni bir oyun için ona mektup gönderir. Mektubu geç de olsa alan Nahit Darülbedayide Muhsin Bey'in karşısında sahneye çıkar. Rolünü oynayışı, jestleri ve mimikleriyle başta Muhsin Bey ve seyredenlerin takdirini kazanır.

Darülbedayide, sonrasında hayatını değiştirecek Sadi Rıza ile arkadaşlık kurar. Yine burada saygın bir ailenin kızı olan, iyi yetiştirilmiş, güzel ve kültürlü Vedia ile tanışır. Birbirlerini severler. Nihayetinde evlenirler. İki çocukları olur. Nahit, yeniden üreterek oynadığı İbiş rolü ve tiyatrosuyla İstanbul'un tanıdığı saydığı bir tiyatrocı olur: *“İbiş, İstanbul'un sevgilisi olmuş, Nahit kendisini, ayrıca, bütün meslektaşlarına da, ‘yüksek sanat çevreleri’ne de vura vura kabul ettirmişti. Artık ‘misafir sanatçı’ olarak Darülbedayi’ye çağırılıyor, sıkışık durumda bulunan, yaşlı sanatçılar için hazırladığı ‘jübile’lere de oranın en ünlü sanatçıları, Hazımlar, Vasfiler, Behzatlar, Muammerler ‘misafir’ olarak katılıyorlardı. Ana çizgilerini titizlikle koruyor, ama İbiş’e de sanatçılığına ve tiyatroya da boyuna keşifler, icatlar katıyor, zenginleştiriyordu.”* (s.53)

“Nahit Tiyatrosu”na para oluk oluk akmaktadır. Lakin paraya kıymet vermeyen Nahit, Vedia’nın zoruyla sadece bir ev sahibi olur. Görünüşte her şey iyi gitmektedir ama o mutsuzdur. Zira karısı her ne kadar tiyatrocı olsa da tiyatroyu sevmemektedir. Yine yersiz kıskançlıkları onu bunaltmaktadır. Tatsız tuzsuz bu evlilik Vedia’nın boşanma talebi üzerine sonlandırılır. *“Ölüm kadında aldanmak ve canından çok sevdiği -çocuklarını ve evini-kaybetmektir.”* (s.29) diyen Nahit ölümü tatmış ve kendini iyice oyununa, İbiş’liğe, vermiştir.

O, karısı ve çocuklarının yokluğunda kendisini iyice tiyatroya vermişken bir gün yirmi üç yaşındaki Hatice tiyatroya gelir. Kendine güveni ve becerisiyle Nahit’i etkiler. Nuran Tiyatrosunun yeni kantocusu olur. Kısa zamanda İstanbul çapında Semra Seha namıyla üne kavuşur. Çok güzel olmaktan ziyade insanı içten saran bir etkiye sahip, Nahit’in ifadesiyle bir “fam fatal” olan Hatice otuz yedi yaşındaki Nahit’i kendine âşık eder. Hatice de ona hayranlık duymada ve onu sevmektedir. İlk üç aylık rüya gibi geçen mutluluk, Darülbeyazıt’tan Nazizm taraftarlığından dolayı atılan ve öteden beri kendisini içten içe kıskanan, karısı Vedia ile boşanmalarının da faili olan eski arkadaşı Sadi Rıza’nın ektiği fitne tohumlarıyla sona erer ve Nahit ile Hatice ayrılır. Ardından Hatice kendini vurur. Nahit de tiyatrosunu kapatır ve çok sevdiği tiyatroya ve İbiş’liğe veda der.

Nahit önemli ve kuvvetli bir adamdır. Zeki, sezisleri güçlü, hızlı düşünen biridir. Yaptığa işe değer verir. Etrafındaki insanları korur, gözetir. Merhametlidir, mütevazıdır. Tiyatro onun her şeyidir. O, bunu bir meslek olarak yapmaz. Onun hayatıdır. Onun oyunculuğu taklidin ötesindedir. Okur, yazar. Yeni şeyler üretmeyi sever.

Yazar daha çok romanda Nahit’in öyküsünü anlatır. Onun düşünce dünyası sınırlı verilmekle birlikte okuyucu, Nahit’in fikir dünyasını eserde takip edebilir. Onun zihinsel dönüşümü tiyatro ile birlikte gelişir. O, işin içine girince sanatkârın özgün olanı yakalaması gerektiğini görür. Bu yolda var olanı tekrar değil yeniden üreterek başka bir şeye dönüştürmenin sanat olduğuna inanır. Bunun için de çalışmalı, düşünmeli, okumalı, yazmalı, denemelidir. O,

İbiş'i oynamaya karar verdiğinde günlerce düşünür, beynini mincıklar ve düşünmenin bir sanat olduğuna ve şimdiye değin bu sanatı kendisinin öğrenemediğine kanaat getirir. Şu ifadeler hem bu sürece hem de onun sanata dair görüşlerini öğrenme adına dikkate değerdir: *“Kel Hasan'ı Abdi'yi görmüştü o. Becerebiliyordu onlar bu işi. Ancak bilmek, hatta o yolun olduğunu görmek bir işe yaramıyordu. Taklit etmeyeceğine, kopya olmaktan, andırmaktan, tiksindiğine göre bilmenin faydası yoktu.*

Kel Hasan'lar Abdi'ler, onlar tamamlanmış, ortaya çıkmış büyük yapıları. Nahit yolunun üzerinde yapılan yeni apartmanı hatırladı. Kocaman, dört katlı. Alman üslubu bir şeydi bu. Bütün görenler gibi kendisi de her gelip geçişinde beğeniyor, 'ne güzel oldu' diyordu. Fakat nasıl olmuştu o? Her şeyden önce bir plan vardı, ortaya neyin çıkacağını bilen bir adam vardı ve o adamı bulan, seçen zevk ile istek vardı. Ama Nahit'in daha önemli bulduğu bambaşka şeylerdi: Arsa temizlenmişti önce. Arkasından da araba araba kumlar, çakıllar, demirler, kiremitlerle tuğlalar yıkılmış, dikmeler, keresteler, çiviler, kireçler taşınmıştı. Bu, 'Ne güzel oldu' dedikleri şey işte o kumlardı, kireçlerdi, tuğlalar, keresteler, çakıllar ve çivilerdi. Onlar olmasa da bu apartmanlar olmayacaktı. Düşünce dediği şey işte buradan başlıyordu galiba. Ve mesele kendi tuğlalarını, kireçlerini, kumlarını, ıvır zıvırını bulabilmekte idi.” (s.46.)

O, üstün oyunculuk yeteneğini çalışarak planlayarak okuyarak yazarak geliştirir. Nihayetinde ortaya çok saygın bir sanatçı kimliği çıkar. Yazar okura bu örnekle birlikte gerçek sanatçının sadece rol yapan değil aynı zamanda kafası işleyen, üreten, yeni bir üslubun peşinde koşan kimseler olduğunu vurgulamak ister. O, sanatçının belli misyonlara, kalıplara mahkûm olmasını doğru bulmaz. O, bu düşünceleri dillendirirken Tarık Buğra'nın sözcüsü konumundadır. Zira Düşman Kazanmak Sanatı'nda Buğra'nın sanatla ilgili şu düşünceleri bunu teyit eder: *“Sanatın topluma en yararlı tutumu sanat için oluncadır. Sanatçı bu tutumda da toplumun, insanın dertleriyle, problemleri ile ilgilenecek, onun elinde de neşter olacak. Ama peşin hükümlerle ve bilhassa bir doktrine, bir politik tutuma angaje olarak değil... Bağımsızlığını,*

*sanatın ve sanatçı yeteneklerinin hükümranlığını koruyarak... Bir propaganda, bir misyon ödevlisi ve görevlisi olmadan.*²³⁵

O daha on sekiz yaşında iken Abdülhak Hamid'in bir tiyatro yazarı olmadığını; Darülbedayinin nereye kadar iyi, doğru ve üstün nereden sonra özentisi, kuru taklit ve şarlatanlık olduğunu anlamış; tiyatroyla ilgili eleştirilerin nasıl, hangi amaçla yapıldığını kavramıştır. Bu bilinçle bağlandığı tiyatroyu daha yukarıya çekmek için uğraşır. Zira tiyatro onun hayatıdır. Sahnesinde farklı oyunlar sergiler. Geleneksel tiyatrolardan örneklerle birlikte Batı tiyatrosundan adapte edilen oyunlar da vardır. Her kesimden seyirci onu seyretmekten hazzeder. Ona göre sahnelenen her şey tiyatrodur. Önemli olan onu en iyi şekilde icra etmektir.

Nahit, tiyatro ve sanatın dışında romanın dayandığı sosyal tema olan ideoloji ve doktrinlerle ilgili de fikirlerini, tepkilerini serdedi. Romanda çokça tartışılmasa da bu konu Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini ile gündeme gelen "faşizm" furyası ve bunun Türkiye'deki yansımalarıyla ele alınır. (Tarık Buğra ilk romanı Siyah Kehribar'da da aynı meseleyi işlemiştir.) O, sadece faşizm değil komünizme de uzak ve mesafelidir. Hayatını neredeyse tiyatroyla sınırlayan Nahit, tiyatro dışı meselelere daha çok gazeteler vasıtasıyla vakıf olmaktadır. O, şöyle bir tablo görmektedir: Türkiye'nin kazandığı parlak zaferin üzerinden henüz on yıl bile geçmemişken hüsrana uğrayan, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan kimi devletler kurtuluş için yeni çarelere başvurmaktadır. Rusya'daki komünizm, Almanya'daki Nazizm, İtalya'daki faşizm hareketleri Türkiye'de de gündeme gelmiştir. Lakin Türkiye'nin böyle bir harekete ihtiyacı yoktur. Zira Gazi Mustafa Kemal önderliğinde parlak bir zafer kazanılmış, yeni bir devlet kurulmuş ve devlet milletin benimsediği, övündüğü hedefler belirlemiştir. Yapılacak iş bu hedefleri yakalamaktır. Bundan mütevellit Türk aydınlarının geneli Nazizm, faşizm, komünizm gibi reçetelerin Türkiye için saçma ve gereksiz olduğuna inanırken halk da bu tip konulara uzak ve umursamaz bir tavır sergilemektedir. Nahit'e göre de doğru olan budur. (s.34)

²³⁵ Tarık Buğra, **Düşman Kazanmak Sanatı**, Ötüken Neşriyat, İst. 2008, s.135.

O, komünizmin bir alternatifi gibi sunulan Nazizme karşı çıkar. *“Komünizm kötü. Tamam. Ama bu kötüyü önlemek için ille bir başka kötüyü mü beslemek lazımdı? Birtakım insanlar başka birtakım insanların kanını emiyordu. Tamam. Ama artık emmesinler diye ille boyunlarını kesip bütün kanlarını toprağa akıtmak mı lazımdı? Ve saldırganlığı önlemenin tek yolu saldırmak mı idi?”* (s.38) diye düşünen Nahit sanatkâr bir ruhla kaba kuvvete, şiddete, saldırganlığın her türlüüne hele öldürmeye tiksintiyle bakar. Ona göre öldürülen insanlar, en kötü insanlar olsa da bu bir çözüm değildir. Zira öldürmekle kötülükler ortadan kalkmaz. Önemli olan en kötülerde bile iyi, güzel ve korunmaya değer bir şeyler bulunduğuna inanmak ve bunları ortaya çıkarmaktır. Fakat bir kurşun, iskemleye bir tekme ya da kalbe indirilen bir hançerle birlikte yapma, yaratma, iyileştirme, verimli hale getirme şansları ortadan kalkmakta ve ölenlerle birlikte var olan öteki sevgiler de öldürülmektedir. (s.38.)

Nahit'in bu düşünceleri romanda içeriğini çok bilmeden, kafa yormadan sadece belli duygularla Nazizme yönelmiş ve bir anda Nazi oluvermiş arkadaşı Sadi karşıtlığında ustalıklı verilmiştir. Sadi, Nahit'e göre Tanrı vergisi kabiliyeti sayesinde tiyatro üzerine üç buçuk kitap okumadan İstanbul'un en değerli sahnesine çıkabilmiş fakat bu kabiliyeti ve kafasını besleyememiş ve nihayetinde kupkuru, bakımsız bir kabiliyetle “mizaç esirleri” arasına girmiştir. Zira kültüre ulaşamayan düşünmez, hakikatin doğrunun peşine düşemez, mizacına mahkûm düşer, mizaç da insanı kendine uygun parlak sözlere ve reçetelere sürükler. (s.55) O, sorunları kendi dışında gören dolayısıyla çözüm adına da farklı reçetelere sarılan Sadi'nin aksine *“suçluyu ve sebebi elinin eremeyeceği, gücünün yetmeyeceği olaylar ve durumlar içinde aramaz, üstelik bunu densizlik sayar, enerji, kafa ve zaman hovardallığı ile bir tutardı. ‘Herkes evinin önünü temizlesin, şehir gül gibi olur.’ Onun akli işte buna yatıyordu. Ve o insanlar adına konuşup işe girmeyi ukalalık veya bir iyi niyet saçması saymakla kalmaz, bunun ardında dalavereci, o değilse burnu büyük, o da değilse kendi meseleleriyle başa çıkamamış, kendi meselelerinden kaçmış korkak veya pısırık veya ille*

güdülmek isteyen hasta mizaçlar görürdü.” (s.54-55) Nitekim hayat mücadelesinde böyle düşünen Nahit meydan savaşını kazanmış, Sadi ise hiçbir şeye balta olamayarak kaybetmiştir. Trajik olan ise Sadi’nin ne mal olduğunu bile bile ona acıyarak, onu kovduğu tiyatrosuna “Yalnız azizim, nazizm, Hitler, itler yok.” (s.56) diyerek yeniden almış ve nihayetinde onun yüzünden çok sevdiği tiyatrosuna ve sevgilisine veda etmek zorunda kalmıştır.

O, kimi zaman aşk, kadın erkek ilişkisi, yoksulluk, ölüm gibi konular üzerinde de durur. Örneğin Türkiye’deki kadın-erkek ilişkilerini “gizli savaş” olarak nitelendirir: *“Kadın değişmek istiyor, hayata katılmak için uğraşıyor, erkek ise kadını ceddinin gördüğü gibi ve ceddinin tuttuğu sınırlar içinde görmek istiyordu. Ortada milimi milimine bir sınır savaşı vardı ki, iki taraf da kendilerine vergi silahları kullanıyordu. Erkeklerin elinde daha çok tabanca, bıçak vardı. Kadın sınırını aşmaya kalkıştı mı her zaman yumrukla, tokatla kalmıyor, onları kullandığı da oluyordu.*

Nahit’e göre, bu savaş uzun sürecek, ama sonunda kadın savaşı kazanacak, bu da erkeğin kurtuluşu olacaktı; erkek, kadın nedir öğrenecek, hatta mesele aşksa, cinsiyetse kendisinin bu konuda daha değerli olduğunu anlayacaktı. Okuduğu, oynadığı piyeslerden çıkardığı bu idi ve Nahit, Tevfik Fikret’i de, Gazi Paşa’yı da haklı buluyordu: Kadınları hayata ortak olmayan millet öksüzdü, yarı kuvvetini kullanamıyor demektir.” (s.91-92)

Sonuç olarak denilebilir ki Nahit ideolojilerden, doktrinlerden uzak sanatkâr bir aydındır. İnsanları seven, büyük bir ustalıkla sanatını onlara karşı sergileyen ama sanatını bir silah gibi doğrudan onlara doğrultmayan bir sanatkâr. O, tiyatro aşığıdır. İnsan sevgisiyle dolu olan içi her kötü insanda bile iyi şeylerin olduğunu söyler. Önemli olan da bu güzellikleri ortaya çıkarmaktır. Yapılan bu çalışmada onu herhangi bir kategoriye dâhil etmek zor olsa da öne çıkardığı insani değerler ve dışarıdan alınan ideolojileri dışlayarak Türkiye’nin kendi gerçeklerine ve millî rotasına uygun bir yol izlemesi gerekliliğine inanmışlığıyla onun bu bölümde işlenmesi daha isabetli bulundu. Ancak Nahit elbette Buğra’nın Küçük Ağa romanında ele alınan

aydınlardan dahı farklıdır. O millî ve manevi değerklerden ziyade sanatkâr duyarlılığı ve hazır reçeteler olarak sunulan ideoloji ve doktrinlere tepkisiyle temayüz eder.

Varolmak Kavgası²³⁶ Mehmet Niyazi'nin ilk romanıdır. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesinin türlü fedakârlıklarıyla okumuş, idealist bir gencin önce öğretmen ardından imam olarak verdiği "varolmak kavgası"nın anlatıldığı eser, dinle ilmin, pozitif bilimlerle dinî bilimlerin, ruhla bedenın ayrı olamayacağı ve buradan hareketle Osmanlı'nın parlak dönemlerindeki benzer, her yönüyle mamur yeni bir medeniyet inşa edilmesi gerektiğini telkin eder. Romanda zaman, net olarak söylenmemiştir. Fakat anlatılanlardan ve yazarın, romanın son bölümünde bahsi geçen Kars'ın Damlapınar köyünde 1963-1965 yılları arasında asker öğretmen olarak çalıştığı bilgisinden hareketle olayların 1960-1965 yılları arası yaşandığı söylenebilir.²³⁷ Mekân olarak sahnelenen yerler başta Eskişehir'in Tepeköy'ü, ardından İstanbul, sonrasında Konya ile Ankara ve nihayetinde Kars Damlapınar Köyü'dür.

Romanda farklı vurgular, temalar mevcuttur. Murat'ın da mezun olduğu İmam-Hatip liselerine vurgu yapılır. Bu okulların madde ve manayı mezcederek Türk milletinin rönesansını gerçekleştireceğı beklentisi hâkimdir. Yine buradaki gençlerin hem dinî hem de tabii ilimlere vakıf, bu milletin Osmanlı'da gördüğü parlak medeniyeti yeniden inşa edecek yeni bir nesil olduğu dile getirilir. Murat'ın ölmeden önce rüyalarında sayıkladığı "*Bir nesil doğuyor.*" (s.245) çığığı buna işarettir. Aydın-köylü ilişkisi üzerinde durulur. Aydınlarla halkın aynı frekansta buluşmasının gerekliliğı söylenir. Millî ve manevi değerkler ile bu değerklerin temsilcileri (Osmanlı padişahları, Mehmet Akif, Yunus Emre, Mevlana...) bahis konusu edilir. Yanlış Batılılaşma eleştirilir. Kıravatlılar bürokrasisine karşı çıkılır.

Romanda meseleler üzerine düşünen ve bunları dile getiren aydın, başkişi Murat'tır. Murat'ın dışında onunla aynı ülküyü paylaşan arkadaşları

²³⁶ Mehmet Niyazi, **Varolmak Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İst. 2006 (1970). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²³⁷ Ayşe Çelik, "Mehmet Niyazi Özdemir'in Hayatı ve Eserleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Niğde-2003, s.17.

Kaymakam Aslan, Zaptiye Ahmet, Seyit ve İmam-Hatipten öğretmeni Emin Bey gibi isimler de birer aydındır. Fakat bunlar yeterince işlenmemiştir. Murat'ın çevresi olmasıyla romana girerler.

Murat'ın babası küçük yaşta ölünce azimli, inançlı, mütevekkil tam bir Anadolu kadını olarak portresi çizilen annesi, onu türlü zorluklarla büyütür. Eskişehir'in Tepe Köy'ünde ikamet eden, inanmış bir köylü kadın olan Fadime Bacı, iffetini koruyarak oğlunu kimseye muhtaç etmeden, tarlalarını işleyerek alın teriyle yetiştirir. Köyde ilkokulu bitiren Murat'ı, kocasının vasiyetini kutsal bir emir telakki ederek köyde tek başına kalma zorluğuna rağmen gurbete gönderip okutmaya kararlıdır. Murat, köydeki öğretmeni ve merhum babasının şehirdeki davavekili arkadaşı yardımıyla İstanbul İmam-Hatip okuluna yatılı olarak yazdırılır. İlk aylar zor olmasına rağmen Murat okulunu, öğretmenlerini ve arkadaşlarını sever. Sorumluluk sahibi, ağırbaşlı, ölçülü, dürüst, disiplinli, çalışkan, başarılı bir öğrencidir. Sınıfları iftiharla geçer. İmam-Hatipteki öğretmenlerinin vurguladığı üzere *“imansızlığı ilim sanan beyinsizler, ilme gözlerini kapamış hurafeciler”* (s.55) silinip gidecek, yarınki Türkiye bilgili, imanlı insanların emekleriyle yükselecektir. Murat da bu düşünceye sımsıkı bağlı kalarak okul yıllarını en iyi şekilde değerlendirir. Sadece ders kitaplarıyla yetinmez. Gazali, Mevlana, Yunus Emre gibi isimlerin yanında Descartes gibi Batı'nın önemli kalemelerini de okur. Küçük büyük herkesten saygı gören Murat, yaşına göre son derece olgun ve şuurludur. Sınıf arkadaşları ve çevresi için bir yol göstericidir.

İmam-Hatipte geçen yedi yılın ardından öteden beri hayalini kurduğu öğretmenlik için sınavını kazandığı İslam Enstitüsü'ne kayıt yaptırır. Bu tercihin altında şu bilinç yatar: *“Daha çekici, paralı meslekler bulunabilir. Fakat bence günümüzün en hayırlı işi öğretmen olmak, yeni nesiller yetiştirmektir. Ancak bu yolla milletimiz yeni bir uygarlık dönemine girebilir. Milletler dünya uygarlığına bir şeyler kattığı sürece yaşıyor demektir. Varlığımızı gün ışığına çıkarabilmemiz için değerlerimizi terlerimizle yeşertmeliyiz. Bu uğurda öğrenciler yetiştirmek istiyorum.”* (s.62) Yine konuşmanın devamında arkadaşının ona çocuklarla uğraşmanın zorluğu ve

öğretmenliğin toplumda kabul görmediğini hatırlatması üzerine ona şu cevabı verir: *“Çocuklar yarınlarımızdır. İdealist, günlük yaşantıya sırt dönmüş insan demektir. Genellikle yalnızdır. Bir şey beklemeden, kimsenin görmediği yerlerde elinden gelen hizmeti yapandır. Uygarlıklar ülkülere gönül verenlerin malıdır; yığınlar ise onlardan yararlanırlar. Toplumda mevkiimiz olmazmış! Olsa ne olur, olmasa ne olur?”* (s.62)

Enstitüde ilk günler zordur. Zira annesinin imkânlarıyla burada okumanın mümkünü yoktur. Günlerce iş arar. Sonunda İmam-Hatipten öğretmeni Emin Bey’le karşılaşır. Hâline vakıf olan Emin Bey, öğretmenlikle birlikte yaptığı cami imamlığı görevini ona devreder. Böylelikle Murat, Enstitüye devam etme imkânı bulur. Görev yaptığı mescit Soğanağa’dadır. Kendisi de bu mescidin müstemilatı konumunda olan küçük bir yerde kalır. Arkadaşlarıyla sık sık burada toplanır “mesele”lerle ilgili entelektüel tartışmalar yaparlar. Murat için çok güzel günlerdir bunlar. Yine bu yıllarda ara ara ziyaretine gittiği hemşehrisi Doktor Hayati Bey’in kızı Mine’ye âşık olur. Fakat idealleri ve evliliğin getireceği yükümlülükleri hesaba katarak bu bahsi ne Hayati Bey’e ne de Mine’ye açar.

Murat, Enstitüden mezun olduktan sonra Konya İmam-Hatipe meslek dersi hocası olarak tayin edilir. Görev yaptığı bir yıl içerisinde ahlaklı, imanlı, bilgili bir nesil yetiştirmek için büyük bir çaba harcar. Kendisi rol model olarak yaşantısına son derece dikkat eder. Herkes tarafından takdir edilen Murat, siyasetin dışında millî ve dinî muhtevalı, İmam-Hatip Mezunları Derneğinin yayını olan bir dergiyi öğrencilerine tavsiye etmesi ve onların bir kısmının da bu dergiye abone olmaları sebebiyle denetime gelen müfettişin raporuyla açığa alınır. Bu durumu ikinci yılın hemen başında öğrenen ve yıkılan Murat, meseleyi anlamak ve çözmek adına Ankara’ya gider. Fakat bürokrasinin aşılmaz duvarları içerisinde çaresizce dilekçesini vererek tahkikatın sonucunu beklemeye koyulur. Bu sırada da Diyanet İşleri Başkanlığında çalışan, liseden arkadaşı Seyit’in yanında kalır.

Sıkıntılı bekleme günlerinde Kars’ın Selim ilçesinde kaymakam olan arkadaşı Aslan’ın, görev yaptığı ilçeye bağlı, adeta içinde bulunulan çağın

dışında yaşayan Damlapınar köyüne imam aradığını öğrenince davası sonuçlanana dek oradaki insanlara hizmet ederek ülküsünü gerçekleştirme gayesi adına, bu köye imam olarak gider. Damlapınar, Kan Davası'ndaki Yukarı Sazan'a benzer. Medeniyetten yoksun fakir, cahil, vahşi bir halkı vardır. Kaderine terk edilen köyün ne okulu ne de camisi vardır. Önce kendi kısıtlı parası ve emeğiyle eskiden cami olarak kullanılan fakat şimdilerde harabe olan mekânı, namaz kılınabilir hâle getirir ve ezansız köyde beş vakit ezan okunur. Oradaki insanları hem dinî hem de günlük yaşamla ilgili konularda bilinçlendirir. Onlara hem dünyaları hem de ukbaları adına çalışmayı salık verir. Sıfırdan bir cemaat oluşturan Murat, insan kazanmanın yollarını iyi bilmektedir. Her şeyden önce samimidir. Beklentisizdir. Adeta adanmış bir ruhtur. Aynı zamanda halkla ortak bir dil kurabilmiştir. Bir şeyler yapabilmek için insanların alışkanlıklarına çarpmadan, onları yüreklerinden yakalayarak köklü ilişkiler kurmanın gerekliliğine inanır ve öyle de yapar. İnsanlarla yakından ilgilenir. Mesela yaşlı bir amcanın sakalını tıraş eder, hasta olanı karda kayıkla hastaneye ulaştırır, müşkül durumlarda tarafları barıştırmak adına hakemlik yapar... Adeta oradaki insanlara sil baştan yeni bir karakter inşa edebilme adına çalışır. Nitekim sadece insanlara bilgi vermez, aynı zamanda karakter eğitimi de yapar. Namaz kılmanın, Kuran okumanın yanında temizliği, çalışkanlığı, kardeşliği de anlatır. Anlattıklarını da eksiksiz temsil eder. O, bu yönüyle Kan Davası'ndaki Ömer'e benzer. Lakin Murat, Ömer'den farklı olarak toplumu sadece bilim çizgisinde değil dinen de aydınlatmak ister.

O hem bilgisi hem de yaşantısıyla halkın sevgisini kazanır. Camide ve cami dışında yaptığı telkinlerle halkı aydınlatır. Bilgisizlik ve hurafelerle mücadele eder. Ahırda ders yapılan öğrenciler için halkı bir araya getirerek okul yaptırır. Yıllardır yapılamayan köprü inşaatını tamamlatır. İlkokulu bitiren iki öğrenciyi, ilk olarak eğitimlerinin devamı olarak İstanbul İmam-Hatip'e yollar. Sadece arpa buğday eken halka, farklı ürünlerin ekilebileceğini uygulamalı olarak gösterir. (Bu yönleriyle Fakir Baykurt'un öğretmen/eğitmenleriyle örtüşür.) Kısacası o, çağın dışında yaşayan

Damlapınar köyünü yeniden inşa eder. Halkı bilinçlendirir. Onları medeniyete yaklaştırır. Onlar için ışık olmuştur. Hem dünyalarını hem de ahiretlerini kurtarmaları adına onlara yol gösterir.

Sadece camiyle sınırlı bir din adamlığı, muallimlik yapmayan Murat'ın odası da her akşam onun sohbetinden istifade etmek isteyenlerle doludur. Böyle bir akşam sohbetine katılan, iş icabı köye gelen tahsildar, Murat'ı yasalara aykırı olarak insanların beynini gerici fikirlerle yıkıyor iddiasıyla şikâyet eder. Bunun üzerine jandarma, bir baskınla Murat'ı karga tulumba, elini yüzünü dipçik darbeleriyle dağıtarak köyden götürür. Hakkında türlü, çirkin iftiralar, dedikodular devreye sokulur. Evinde bulunan Voltaire, Hugo, Dostoyevski, Flaubert, Zola, Proust, Shakespeare, Heidegger, Jaspers, Gabriel Marcel, Sartre, Camus, Gazali'den seçme eserler ile Peyami Safa'nın Yalnızız'ı, Necip Fazıl'ın Çile'si ve Kuran-ı Kerim suç dokümanları olarak mahkemeye sunulur. Damlapınar halkı bu haksızlık karşısında isyan eder ama elden bir şey gelmez. Müracaat ettikleri kapılar yüzlerine kapanır. Murat kendisini ziyarete gelen Damlapınar halkına doğruluktan, dürüstlükten, vatan ve millet sevgisinden ayrılmamalarını öğütler.

Hapishanede sağlığı bozulan Murat, başına gelenleri büyük bir sabır ve metanetle karşılar. Koğuştaki insanlara da doğruyu anlatır. Ülküsü adına onları irşad eder. Ayağa kalkamayan Murat, oturarak onlara imamlık yapar. Zira ona göre herkesin her ortamda başkasına verebileceği bir şeyleri vardır. Onun İslamiyet anlayışı "*Hakka kulluk, halka hizmet*"tir (s.231).

Mahkemeye çıkan Murat, "varolmak kavgası"nın adeta manifestosunu sunarak kendini savunur. Karar için duruşma ertelenir. Sağlığı git gide bozulan Murat, hapishanede son nefesinde Allah diyerek hayata veda eder.

Murat'ın öne çıkan özelliği inanmışlığı, dava adamlığı, idealistliğidir. O, aydın sorumluluğunu yerine getirmeye çalışır. Onun bu yönünü ortaya çıkarmak için yazar onu, çok kötü koşullarda yaşayan Damlapınar köyüne gönderir. Buradaki zor şartlar karşısında yılmayan, bu insanlardan adam olmaz kolaylığına düşmeyen, Allah'ın en üstün varlık olarak yarattığı insanları kaderlerine terk etmenin cinayet olduğuna inanan, "*en etkili yol, ortaya konan*

hayattır. Hangi demir alevsiz erir ki?” (s.121) anlayışına sahip Murat kendini eriterek etrafını aydınlatır. Bu güç şartlarda çalışan Murat’ı arkadaşları İstanbul’a çağırdığında onlara aydın sorumluluğunu hatırlatarak Damlapınar’da yapılacak çok işlerin olduğunu söyler.

O, “aydın” meselesi üzerinde dururken genel olarak işlenen aydınların Anadolu’dan, halktan kopukluğuna atıfta bulunur. Aydın, halkı ile bütünleşmelidir: *“Yeter ki onlara hitap etmesini bilelim. Ne verdik ne bekliyoruz! Aydın olarak herşeyimizle onlara yönelebiliyor muyuz?”* (s.81). Ona göre her şeye rengini veren insandır. En adil kanunlar sorumsuz, ehil olmayan ellerde işe yaramaz hâle gelir. Ciddiyet, çalışkanlık, hak anlayışı bir toplumun kişilerinin özelliği olursa o toplumun meselesi hâllolur. Aksi takdirde kanun kanun üstüne çıkarılır; sorumsuz, hak duygusu olmayan insanlara yeni suistimal kapıları hazırlanır. (s.223) Bundan dolayıdır ki insana eğilmeli, ona şuur verilmelidir. Bu yolda da topyekûn kalkınma gererekir. Mesela o, köye traktör aldırmaya, topraktan daha çok faydalanmaya, ürün çeşitliliğini artırmaya çalışır. Yani her alandaki kalkınmayla, köyden başlayarak önce endüstri sonrasında bilgi toplumu olma adına adımlar atılmalıdır.

“Ey Rabbim! Yüz yıllara varan ihmallerimiz, tembelliklerimiz bizi bu karanlığa hapsedti. Aydın olarak sana ve milletimize görevlerimizi yapamadığımız gibi ihanetler ve içten kundaklamalar hep bizden geldi. Fakirliğin, cahilliğin yığıldığı ölü toprağın altındaki milletimizin asil ruhu sana ayandır. Bu asil ruhu günışığına çıkarabilmek için bize imkân bahşeyle.” (s.175) niyazında bulunan Murat camide, sokakta, kahvede, evde, hapishanede kısacası her ortamda karanlığa düşmüş milletini aydınlığa çıkarmak için cehdeder.

Murat için temel mesele, her derdin ve çözümün muhatabı olan insanın, hem bedenen hem aklen hem de ruhen ıslah edilmesidir. O, bunları yaparken hem öğretmen olarak eğitimi vurgular hem de imam olarak Kuran ve sünnetten hareketle dini referanslar göstererek insanları ilme, bilgiye yönlendirir. Lisedeki öğrencilerine anlattıkları bu doğrultuda ele alınabilir: *“Bu memlekete, bu millete hizmet etmek istiyorsanız, bilgili olmaya mecbursunuz.*

Kanaatime göre maddi kalkınmanın üç esası vardır. İlki bilmektir. Motor yapmaya kalsak, fakat motorun nasıl yapıldığını bilmiyorsak, bütün iyi niyet ve gayretimize rağmen yapamayız. Motor yapmanın ilk şartı, motorun nasıl yapıldığını bilmektir. Biliyoruz, ve bilgimizi pratiğe dökerek sermayemiz yoksa, o bilgi kitaplarda, beyinlerde kalır. Biliyoruz ve bilgimizi pratiğe dökerek sermayemiz var; motor yapabiliriz. Fakat dünya devamlı değişiyor; eğer üretimde ahlaklı pratisyenler çalışmıyorsa, ürettiğimiz motor olduğu seviyede kalır. Diğerleri gelişeceğinden ürettiğimiz demode olur. Maddi kalkınmayı şöyle formüle edebiliriz: Bilgi, sermaye ve ahlaklı pratisyen. Her şeyin temeli olan bilgiyi bu sıralarda almaya başlayacaksınız.” (s.92)

Yine, okul binası olmayan ahırdan bozma bir yerde eğitim yapılan Damlapınar köyünde okul yaptırmak için camide halka yaptığı konuşma bilginin değerine yöneliktir: *“Bilgisiz ne din, ne de insanlık olur. Dinimiz bütün ilimlere çok önem verir. Kur’anımız ‘Oku’ diye başlar. ‘Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?’ ayetinde olduğu gibi kitabımızda pek çok ayette daha ilim sahipleri övülüyor. Hz. Peygamberimiz ‘Âlimin uykusu, cahilin ibadetinden üstündür’ diye buyuruyor. Şu hadis de ilmin önemini açıklamak bakımından yeter: ‘Dünyayı isteyen ilme sarılsın. Ahireti isteyen ilme sarılsın. Hem dünyayı, hem ahireti isteyen ilme sarılsın.’ Bunun açıkça manası, ilimsiz hiçbir şey olmayacağıdır. ‘İlim Çin’de de olsa alın.’ Hadisini duymuşsunuzdur. O zaman Çin’de dini ilim olması mümkün değildi. Bundan da İslamiyette ilim denince her türlü ilmin anlaşıldığı açıktır. Bunun için sizleri okulumuzun yapılmasına çağırıyoruz.” (s.180)*

O, Türk milletin rönansını, eğitim ve öğretimle gerçekleştireceği kanısını sık sık dile getirir. Toplumun en önemli çıkmazı bilgisizliktir. Bu da beraberinde hurafeyi, gafleti getirmektedir. Bu bağlamda sağlıklı bir eğitim sistemi olmalıdır. Zira eğitimdeki aksaklıklar nesillerin kaybına yol açmaktadır. Okullarda çocukların sorumluluklarını, hak ve duygularını geliştirici bir yöntemle teferruattan arındırılmış öz bilgiler verilmeli ve sağlam şahsiyetler ortaya çıkarılmalıdır. O, kendisini adeta bir cihadda hissederek

“Asya'nın ruh enginliğı ile Avrupa'nın makinesini birleştirecek” (s.94) nesiller yetiştirmek arzusundadır.

Murat'daki millet bilinci, tarih şuuru daha çok Osmanlı medeniyeti ile ilintilidir. O, koskoca İmparatorluğun eriyip çökmesini üzüntüyle hatırlar. Onu yeinden inşa etmenin yollarını arar. Zira Anadolu yüzyıllardır ihmal edilmiş, boşlanmış, yoksulluğa, cehalete terk edilmiştir. Ama o, sadıktır. Ona yönelinirse, yönelenleri boş çıkarmayacaktır. Yerin altında işlenmeyi bekleyen değerli bir madendir. Buradan fışkıracak medeniyet sadece Anadolu'yu değil dünyanın tüm zavallı, çileli, yoksul halkı için bir ümit olacaktır.

O, nasıl bir dünya istediğini -su satmak için bindiğı trenden düşerken hayatını kaybeden küçük Ayşe üzerine düşünürken- şöyle resmeder: *“Acı olmayan bir dünya, dilencisi olmayan bir dünya, Ayşe'cikleri su satmak zorunda olmayan bir dünya, banknotları yakarak karanlıkta orospuların yüzüne bakanlarla ilaç alamadığı için ölen çocuğun ızdırabıyla ciğerleri parçalanan babanın bir arada yaşamadığı bir dünya! Nasıl kurulmalı bu dünya? Esas ilkeleri ne olmalıdır? Merhamet!... Ama bir insanın yaşaması, diğer bir insanın merhametine kalırsa ölümü tercih edenlerin sayısı bilinmez. Bunun için toplumun merhameti kurallara düzenlemelidir. Bu kurallar kişiliğın göğermesine engel olmamalıdır. Çünkü uygarlıklar kişiliğı olan insanların ürünüdür. Bir dilim ekmeğın garantisi için insan bütün değerlerinden soyulup maymunlaşmamalı. Herkese insanca yaşama düzeyini sağlayacak iş sahaları açılmalı, sermayenin toplumda yeri olmalı. Sermaye biriktirme hürriyetin bir parçasıdır. Har vurup harman savuranın yanında çoluk çocuğuna üç-beş kuruş bırakmak isteyen arzusunu nasıl engellenir? Hangi vicdandan gelen ses insanın evladı için çalışmasına karşı çıkar? Fakat suistimalin, soygunculuğın önüne geçilmeli, gözyaşlarının üzerine kimse taht kurmamalı. Hiç kimse bir başkasından daha az emekle daha fazla değer elde etmemeli. Bu toprağın çocukları da, yine bu toprakları, yine bu topraklar için eşit şartlarda hayat yarışında boy göstermelidirler.”* (s.111-112)

Murat'ın mahkemeye çıktığında savcının kendisini Tanzimat'la Avrupa'ya açılan pencereyi kapatmaya çalışan “karanlık zihniyet”in bir ferdi ve uygulayıcısı olarak suçlamasına karşın yaptığı savunması, aynı zamanda varolmak kavgasının dayandığı fikrî zemini gözler önüne serer. O, Batılılaşma uğruna yapılan yanlışları eleştirir. Batı ile Anadolu'nun kültür kaynakları bir değildir: *“İnsanlık soyut bir kavramdır; milletler onun kökleridir. Köklerin ürettikleri insanlığa hitap edilecek cins ve kırıta ise, insanlığın yüksek değerlerine katılırlar. Diğer milletler de bunlardan yararlanırlar. Ama diğer milletlerin dışardan aldıklarının esiri olmamaları, canlı olmalarına bağlıdır. Canlı ise dışarda karşılaştığının kendine yarayışlı olup olmadığını teşhis eder, aldığını çözümleyerek, kendine uygun bir şekilde yerli yerine oturtur. Milletlere canlılığı kültürleri verir. Kültürler köklerinden beslenerek hayatlarını korurlar. Dünyada ne kadar uygarlık üreten millet varsa, insanlık o kadar renkliliğe kavuşur, hayat güzelleşir. Neden benim milletim de canlı milletlerin arasında yer almasın.”* (s.237) Batılılaşma bu dikkatle ele alınmalıdır.

O, ideojilere göre kurulmuş devletlerin insanı ruhsuzlaştırmanın savaşını verdiğini, Batı dünyasının büyük çoğunluğunun amacının anı yaşama telaşı içinde değişik zevkler tatmak olduğunu ve dünyada dinin rafa kaldırılmaya çalışıldığını düşünür. Böyle bir dönemde o ve onun gibiler ruhlarının kavgasını vermektedir ki bu savaştan tüm insanlık için bir aydınlık doğacaktır. O, kavgasının ne olduğunu şu şekilde anlatır: *“İki yüzyıldan beri bizden üstün olduğuna inandığımız milletlerin kültürünü almaya çalıştık. Alabildik mi? Alamadık, alamayız da. Her milletin kültür kaynakları, tarihi gelişmesi farklıdır. Onlara şahsiyet veren mana iklimlerine antenlerimiz kapalıdır; iç dünyalarına nüfuz edemediğimizden sadece kabukta onları taklit edebildik. Ama kızımızın yaşmakları soldu; şairimizin kalemi sustu; düşünürümüzün beyni dumura uğradı. Şehirlerimizi, evlerimizi donatan nakışlarımız silindi gitti. Bu gidişe, ‘Dur’ demezsek, birkaç nesil sonra milletimiz yok olacak, insanlık da nadide bir figürünü yitirecektir. Milletimiz hem bizim, hem de insanlık için varolmalıdır. Bu da eşyayı kendi gözüyle*

görmesi, beynine döktüğü alın terleriyle uygarlığını ortaya çıkarmasıyla ve dünya uygarlığına katkıda bulunmasıyla mümkündür. Bunun için de beynimiz durumunda olan üniversiteler kuracağız, özelliklerimizi benliğinde taşıyan insanımızı yetiştireceğiz, elimizi eşyaya uzatacağız, ruhumuzun asliyetini dağa taş nakşedeceğiz ki gelecek yüzyıllarda da var olalım. İşte kavgamızın adı, varolmak kavgasıdır. (...) Varolmak kavgamızı sonuna kadar sürdüreceğiz. Bize uzanan eller, bizi yok etmeden saltanatlarını kuramayacaklarından, hapishanelerin duvarları bir kat daha çıkılacak, sıra sıra sehpa kurulup ipler yağlanacak! Bizler de hapishanelerde, yağlı iplerde can vererek varolmak kavgamızı sürdüreceğiz. Eğer bu yolu seçmezsek, zaten yok olacağız. Hiç olmazsa şerefimizle yok olalım ki mazlum milletler uyansın! Kement boğazlarına geçmeden ayaklansınlar. Şerefli bir ölü bin zalimden daha güçlüdür.” (s.238-239)

Murat, romanın yazıldığı dönemlerde hâkim olan devletin seçkinleri tarafından dine, dindara, İslam Enstitüsüne, imama çevrilen olumsuz, eksik, ön yargılı bakışı eleştirir ve savcının kendi ve çevresini “kara zihniyet” olarak adlandırmasını hazmedemez. O, dindardır. Hem bilir hem de dinini eksiksiz temsil etmeye çalışır. Çünkü o, insanların kalden ziyade hâle baktığını ve tesirin de orada yattığı inancını taşır. Dinsizlik kadar hurafeye, bağnazlığa da karşıdır. İnsanların ruhuna işleyerek dinî hakikatleri anlatmanın gerekliliğini paylaşır. Şekilciliğe, özden yoksun uygulamalara karşıdır. Yaşanmak için gönderilen İslamiyet duyularak, hissedilerek yaşanmalıdır. Yine dinle ilgili olarak, İslamiyet’in teknik gelişmelere mani olmadığı, din-ilim ayrılığının anlamsızlığı, birkaç kişinin yanlışının genellenerek dine verilemeyeceği gibi sık işlenen mevzulara da değinmiştir. Din adamları büyük bir hassasiyetle “dini ölü yıkamadan, din adamını da Kara Hoca’dan” (s.129) ibaret gören Anadolu insanına gerçek İslamiyeti anlatmalı, göstermelidir.

Neticede Murat, İslam Enstitüsü mezunu, genç, idealist bir öğretmen/imam aydındır. Hem dinî ilimleri hem de tabii ilimleri mezcederek Osmanlı’nın ihtişamlı dönemlerinde ortaya koyduğu medeniyete yelken açan, Mehmet Akif’in Asımlarından biridir. O, olumlu bir tip olarak çizilmiştir.

Adanmış bir ruh olarak beklentisizce yeni bir medeniyet ve yeni bir nesil için “varolma kavgası” yapan, masabaşı idealisti değil, gerçek bir idealisttir.

Peyami Safa’daki Necati ve Orhan’a benzer. Fakat Murat da aksiyon da var. Doğrudun sahaya inerek bildiklerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Onlarda ise daha çok düşünce planında beden-ruh, materyalizm-idealizm karşılaştırmaları egemendir. O, inanmışlığı ve dava adamı olarak idealize edilişle toplumcu gerçekçilerin -sağ’dan- olumlu kahramanlarını hatırlatır.

Sonuç olarak bu bölümde işlenen aydınlar millî ve manevi değerleri öne çıkaran, ideal sentezin peşinde olan isimlerdir. Az veya çok hepsinde gelenek, ahlak, ruh, din, millî kültür gibi konular her türlü değersizleşme ve yozlaşma hususunda öncelenir.

Peyami Safa’nın aydınları Samim (Yalnızız); Necati, Orhan ve Fazıl (Biz İnsanlar) daha çok materyalizmin her şeyi maddede gören anlayışına karşı çıkarlar. İnsanın sadece bedenden müteşekkil olmadığını dolayısıyla insanı ruh-beden bütünlüğünde değerlendirmenin zaruret olduğunu, insanların mutluluğu için kurulacak sistemelerin de bunu dikkate almaları gerektiğini telkin eder. Cengiz Dağcı’nın kendisi olan Sadık Turan (KY/YKA) esaret altında kendi bayrağı ve minaresinin özlemini duyar. Halide Edip’in aydınları Nermin ve Sadi Arslan (Âkile Hanım Sokağı) insanı ve toplumu geriye götüren, ahlakın ve kültürün yozlaşmasına neden olan kimi maddi değişimlerin ve değersizleşmenin karşısında durarak modern yaşamla birlikte millî ve ahlaki değerlere vurgu yapar. Tarık Buğra’nın Küçük Ağa’sında işlenen Reis Bey, Doktor Haydar ve bilhassa Küçük Ağa, Millî Mücadelenin kazanılmasında Türk-İslam sentezinin şekillendirdiği alperenlerin hakkını teslim eder. Nahit (İbiş’in Rüyası) hazır reçeteler olarak sunulan ideoloji ve doktrinlere karşı Türkiye’nin kendi gerçeklerine ve millî rotasına uygun bir yol izlemesi gerektiğini dillendiren, yerli bir sanatkâr kimliğiyle evrenselli yakalamaya çalışan bir aydındır. Bölümün son aydını Mehmet Niyazi’nin Murat’ı (Varolmak Kavgası) ise dinî ve tabii ilimleri mezcederek Osmanlı’nın

ihtişamlı dönemlerinde ortaya koyulan medeniyetin yeniden inşa edilerek bugünlere taşınması gerektiğini savunan bir öğretmen/imam aydındır.

1.3. KENDİNE VE TOPLUMA YABANCILAŞMIŞ HUZURSUZ KENT AYDINLARI

Cevizci'nin genel çerçevede *“bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme”*²³⁸ olarak tanımladığı “yabancılaşma” teoloji, felsefe, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, günlük hayat gibi farklı alanlarda türlü manalarda kullanılan, üzerinde çokça durulan bir kavramdır. Latince “alienatio” kelimesinin karşılığı olan yabancılaşma, kökeni itibariyle teolojik bir kavramdır ve hem (kendinden, bedeninden, köklerinden vb.) ayrılma hem de (daha üst bir varlıkla) bütünleşmeyi içermektedir.²³⁹ “*‘Yabancılaşma’ kavramını teolojinin hizmetinden alarak, felsefenin hizmetine veren kişinin Hegel olduğu söylenebilir.*”²⁴⁰ Hegel’le birlikte Kierkegaard, Feuerbach, Marx, Heidegger, Durkheim, Simmel, Fromm, Marcuse gibi düşünürler tarafından 19. yüzyılda felsefi bir kavram olarak üzerinde durulan “yabancılaşma” varoluşçu felsefeyle birlikte 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, edebiyatın etkilendiği/beslendiği ve üzerinde durduğu temel motiflerden biri olmuştur. Yazarlar eserleri aracılığıyla kendi özüne veya çevresine psikolojik, fizyolojik, sosyolojik, felsefi, ekonomik, teknolojik vb. nedenlerden ötürü yabancılaşan insanların hikâyelerini ortaya koyarlar.

Yabancılaşma Kafka, Sartre, Camus gibi yazarların etkisiyle Türk edebiyatına taşınmış ve 1950 sonrası roman ve hikâyelerde görülen ana temalardan birisi olmuştur. Bu meselenin konu edildiği eserlerdeki yabancılaşan kişilerin genellikle aydın kimliğine sahip kişiler olduğu görülmektedir. Bunda *“bu olgunun düşünen, sorgulayan, kendisinin ve çevresinde olup bitenlerin ayırımında olan, kendi farklılığının bilincine varan*

²³⁸ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.1728.

²³⁹ Sibel Özbudun –George Markus –Temel Demirel, **Yabancılaşma Ve...**, Ütopya Yay., Ank. 2007, s.16.

²⁴⁰ Sibel Özbudun –George Markus –Temel Demirel, **a.g.e.**, s.16.

*kişilere özgü bir durum olarak belirmesi*²⁴¹ etkili olmuştur. Bununla birlikte “aydın” bir yönüyle zaten toplumdan uzak, kurulu düzene muhalif, yerleşik değerleri sorgulayan yalnız adadır ve çevresi tarafından anlaşılamamayı neredeyse bir aydın hastalığı olarak bünyesinde barındırır. Dolayısıyla tabiatı gereği, her zaman yabancılaşmaya pek müsait bir yanı vardır.

Yabancılaşma, çalışma kapsamında incelediğimiz eserlerde, aydınlar da görülen önemli problemlerden birini teşkil eder. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentlerde yaşayan bunaltılı aydınların az veya çok hissettikleri bir duygu ve düşünce hâlidir. Biz bu bölümde ele alınacak aydınları “yabancılaşma”yı hissetme derecelerine ve “birey ya da toplum odaklı” işlenme biçimlerine göre iki başlık altında vereceğiz. İlk bölümde yer alan aydınlar ya yabancılaşmayı derinden hisstemeyen, ikinci gruptakiler kadar felsefi planda sorgulamayan lakin çevresiyle uyuşamadığı için onlardan kaçan, içine yönelen mutsuz ve umutsuz genç aydınların anlatıldığı (Garipler Sokağındaki üniversite öğrencisi Salih gibi) ya da bireyin kendine ve çevresine yabancılaşmasını anlatırken dikkatin bireyden/aydından ziyade topluma çevrildiği (Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün başkışisi Hayri İrdal örneğinde olduğu gibi) toplum odaklı romanlardır. İkinci gruptakiler ise daha çok varoluş problemi çerçevesinde yabancılaşmayı iliklerine kadar yaşayan ve felsefi zeminde kendini, toplumu sorgulayan iflah olmaz tiplerdir (Aylak Adam’ın C.’si gibi). Bunların anlatıldığı romanlarda dikkat, bu yabancılaşmış aydınlar a çevrilmiştir.

1.3.1. Yabancılaşmanın Eşiğinde Olanlar

Oktay Akbal’ın ilk romanı olan **Garipler Sokağı**²⁴², İkinci Dünya Savaşı sırasında (1942) İstanbul’da “garipler”in yaşadığı -ismiyle müsemma- Garipler Sokağını anlatır. Sokak fakir insanların yaşadığı adeta İstanbul’a ait olmayan bir yerdir. Sokağı hemen geçince yükselen apartmanlar, burada

²⁴¹ Selma Baş, “Türk Hikâyeciliğinde Yabancılaşma (1950-1980)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003**, s.1008.

²⁴² Oktay Akbal, **Garipler Sokağı**, Cumhuriyet Kitapları, İst.2009 (1950). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

yaşayan zengin şehirlilerle karşılaşılır. Her açıdan iki ayrı dünya olan bu insanları ve onların mekânlarını bir mezarlık ayırır. Bu mezarlık bir bakıma şehre göçmüş ama şehrin kabul etmediği, tükürdüğü insanlar için bir sınır çizgisi olmuştur.

Romanda aydın olarak değerlendirilebilecek yegâne kişi Garipler Sokağı'nı ve bu sokağın insanlarını anlatan üniversite öğrencisi Salih'tir. Kendini, *"Garipler Sokağı'nın 83 numaralı evin kiracısı, yirmi dört yaşında üniversite öğrencisi, genç şair... Hepsi bu kadar."* (s.41) diye nitelendiren Salih, zengin bir ailenin her türlü imkânlarına sahip bir gençken içine düştüğü bir bunalımla evi terk eder. Hiç bilmediği Garipler Sokağı'nda uygun fiyata bir oda kiralar. Masa, sandalye, yatak ve dolaptan ibaret odaya getirdiği kitaplarını yerleştirir. Bakımsız dört duvarı yadırgasa da bu odanın kendine ait olduğu ve burada hür olduğu düşüncesiyle evden kaçma ve tek başına yaşama imanını tazeler. İlk gecenin ardından ömrünce görmediği bu sokağı inceden inceye seyrederek: *"Bu çıplak ayaklı, yırtık pantolonlu, bol küfürlü çocuklar nereden çıkmışlardı? Bunlar nasıl yaşarlar, nasıl büyülerdi? Şehrin el değmemiş bir yerinde olduğunu anlamıştı. Bu mahallede kimsenin bilmediği, tanımadığı insanlar yaşıyordu. Bunlar her yerde görülen, fakat önem verilmeden geçilen basit insanlardı."* (s.24)

Salih bu sokağa yabancısıdır. O, bu insanları tüküren kesimin üyesidir. Yüksek memur babası, büyük köşkleri, her şeyiyle ilgilenen annesi, sevdiği güzel kız, kardeşleri, arkadaşları, fakültesi vb. her şeyiyle bu çevreden farklı bir çevrenin çocuğudur. O, babasının fakülteyi bitiremeyişinden ve dersleriyle ilgileneceğine şiirle uğraşmasından yakınması, onu asi bulması ve bir de aşk hastalığına yakalanmasından ötürü bunalır. Evi terk eder ve böyle bir avareliğe kalkışır.

O, odasının camından seyrettiği ve notlar tuttuğu bu basit, alelade ama canlı kanlı insanların arasına karışmak ister. Mahallenin merkezi olan Zülfü Hanım'ın Kahvesine oturup onlarla tanışmak, onların sohbetine, oyununa ortak olmak ve böylece içine düştüğü derin yalnızlıktan kurtulmak ister. Onlarla benzemek için kıyafetini değiştirmeyi, kılığını onlara uydurmayı

düşünür. Lakin bunun için kendinde güç bulamaz. Zira “O başka bir dünyanın, bunlar da başka bir dünyanın insanlarıydı. Bu iki dünya insanları sabah akşam her yerde burun burunadır, fakat birbirlerine hiç benzemez. Salih bu garip insanları sık sık gördüğünü hatırlıyor; şoförü, arabacısı, vatmanı, bakkalı, biletçisi, kasabı, işçisi, yani bütün bu elleri, kolları ve vücutları ile çalışanları görmüş, onlarla sık sık karşılaşmıştır. Fakat Hiçbir zaman düşüncelerini, hayallerini onlar için yormamıştır. Bu insanların nasıl yaşadıklarını, neler düşündüklerini, nasıl hayaller kurduklarını, onların da üzüntüleri, aşkları, sevinçleri olabileceğini aklına getirmemiştir. Sanki onlar hiç düşünmezler, hayal etmezler, arzuları yoktur, onlar işlerinin başından başka yerde görülmezler, çalışmaktan didinmekten başka tecelleri yoktur. Salih bu insanları bir makine, herhangi bir araç saymış olduğunu hatırlıyordu. Şimdi o da bu insanların arasına karışsa, onlarla beraber gülse, bağırса, çağırsa onlar gibi olabilecek mi? Asla. Yalnız kılık kıyafet ile bu imkansızdı. Onların konuşmaları başka, gülmeleri başka, sevinçleri kendilerine göreydi. Acılarını kimse anlayamazdı. Yürüyüşleri, adım atışları bambaşkaydı. Salih ümitsizliğe düştü. Bu kahveye gitmesi, onların arasına karışması, onlarla gülmesi, konuşması, eğlenmesi, dost olması imkansızdı. Şimdilik bu garip insanları uzaktan seyredebilirdi. Bütün ömrünce onlardan uzak kalmış, eli ellerine değmemişti. Şimdi de keyfi istediği için aralarında yer alamazdı. Attığı gazeteyi aldı, orta sayfayı açtı, herhangi bir yerinden okumaya başladı.” (s.29)

Salih yakışıklı, şık bir İstanbullu gençtir. Büyük evlerde, geniş odalarda, aydınlık bahçelerde yaşamış, gezmiş, oynamış, yemiş, içmiştir. Her türlü imkâna sahip Salih’in geleceği de hazırdır. Fakülteyi bitirdikten sonra büyük bir memurun oğlu olarak zengin bir ailenin kızı olan Nevin’le evlencektir. Onu ve ailesini terk etmesinde, onlardan bir süreliğine de olsa kaçmasındaki nedeni Nevin’e yazdığı mektupta şöyle izah eder: “Dünyaları dört duvar arasındaydı. Hayatı, dünyayı, insanları bilmezlerdi. Gözleri ancak burunlarının ucunu görebiliyordu. Bu duvarların ardından neler olduğunu bilmiyorlar, dünyayı ve insanları kendi kafalarındaki gibi sanıyorlardı. Yalnız

kendiler için yaşayıp ölüyorlardı... Sanki dünya yalnız kendilerine aitti, insanlar sadece çevrelerindeki kilerdi. Dinle kızım, beni anlamamı istiyorum. Ben günlük hayatımızın dar kalıplarından, serbest ufuklarından yoksun dört duvar içinde yaşamaktan nefret ediyordum. Sebepsiz, anlamsız bir hayatı istemiyordum. Babam beni asi bir evlat olarak görüyordu, annem beni yola getirmek için uysal bir hal takınıyordu. Sen ise bende geleceğini hazırlamış, yarını güvenli, her imkânını sağlamış bir insan arıyordun. Şimdi bulunduğum bu mahallenin insanları ile sizin insanların arasında ne büyük farklar, dağlar kadar ayrılıklar, başkalıklar var! Benim insanlarım da her taraftakiler gibi, nefes alıyor, yürüyor, yiyip içiyor. Sizin büyük evlerde oturdukları halde, buranın insanları küçük odalara tıklmışlar. Bunlar bence sizin insanların daha mutlu... Şimdiye kadar yarım bir insan olduğumu anlamaya başlıyorum. Hiç değilse burada hür yaşamamın tadı var. Odamda tek hakim benim. Dolaşıyor, oturuyor, uyuyorum. Senin de burada benim yanımda olmanı isterdim. Sen de benim gibi o duvarları yıkıp engine açılmalısın. Bilmem beni anlayacak mısın? Çünkü sen hür düşünmesini bilmeyen insanlardan birisin. Onlar gibi basmakalıp düşüncelerin, inançların vardır. Siz insanı değil, eşyayı seven bir topluluğun temsilcilerisiniz. Bana inan, beni anla. Seni her zaman seveceğim.” (s.40–41)

Salih, gündüzleri dışarı çıkar. Ucuz lokantalarda karnını doyurur. Sinemaya gider. Dolaşır. Akşamları Garipler Sokağı'ndaki odasına döner. Kaldığı evin kocası askerde olan gelini esmer kadına ilgi duyar. Gelin davranışlarıyla onun ilgisini çekmeye çalışır. Salih'in odasına gelir. Mektup okutur, yazdırır. Onunla dertleşmeye çalışır. Ancak Salih, çok arzulasa da bu davetkâr bakışlara teslim olmaz. Ama yine de ıssız odada onun gözlerini görmek ister. Gizli gizli onu bekler.

Kimi zaman anlamsız bulduğu bu kaçışa son vermek ister. Kaçışını ve halini sorgular: *“Huzursuz gece, şu fakir mahalle insanlar, ev sahibesinin esmer gelini ve benim garip düşüncelerim sanki pek gerekli şeyler mi? Bu bir budalalık... Kendi geleceğimi tepip avarelik peşinde bu soluk odada ne arıyorum? Kalkıp giyindim. Ütüsüz pantolonu köşeden aldım, ceketini sırtıma*

geçirdim. Hatta kağıtlarımı, kitaplarımı çantama doldurdum. Şapkamı elime aldım, şu odadan, esmer kadından, karşıdaki kahveden, çamurlu sokaktan, bu bambaşka tiplerden, içimdeki huzursuzluktan kurtulmak...” (s.111) Fakat buna mani olan bir şeyler çıkar. O, zamanla alıştığı bu insanları gerçekten tanımak, onlardan biri olarak onların hayatının bir parçası olmayı arzular. İçine düştüğü yalnızlığı ve bunalımı bu basit ama kendi sokaklarında hür insanların arasında yenmeyi düşünür. Zaten bir akşamüstü uğradığı “Küllük”te çoktandır görmediği arkadaşları onun etrafını çevirip sorguya tabi tuttuktan sonra Nevin’in onun avareliklerinden bıkip bir tıp öğrencisiyle çıkmaya başladığını bildirirler. Çoktandır Nevin’i görmek isteyen, ona mektupla içine düştüğü durumu anlatmak isteyen Salih’in bu tutamağı da kırılmış olur. Artık onun için Nevin değil esmer gelin, Erenköy’deki beyaz köşk değil Garipler Sokağı’nın yıpranmış evi vardır. Fakat Salih bu çevreye alışacakken uzun zamandır mahallenin gündemine oturan istimlâk haberleri gerçeğe dönüşür O da ertesi gün elinde valizi, sırtında trençkotu, başında şapkası ile şu düşüncelerle Garipler Sokağı’ndan ayrılır: *“Salih mezarlığı aşıp köşe başına doğru yürüdü. Buradan sonra, genişliğe kavuşmak, bu macerayı bir düş saymak, eskisi gibi rahat ve düşüncesiz yaşamak, hayallerini bu tekerlek izlerinin peşinden göndermeyerek, daha tatlı ve zengin bir yolda harcamak gerektiğini düşünüyordu. Salih, uzaktan sokağı, evleri, uzaklaşan arabayı, boşalmış kulübeyi öyle acıklı, öyle gülünç buldu ki, şimdiye kadar hayallerini bu kadar saçma bir şey için yorduğuna şaşıtı. O her şeye rağmen başka bir dünyanın insanıydı. O iki ayrı dünya hiçbir zaman kaynaşamayacak, aralarında birleşmez bir uçurum bulanacaktı. Bu tekerlek izleri onun yolunu çizmiyordu. Bu izler, ötekilerin, Garipler’in gerçek sahiplerinin, her şeyleri ile kendisine benzeyen, belki dünyaya ve insanlara daha yararlı olan insanların izleriydi. Salih kendi dünyasının yolunda ilerlemeye, sınırlı da olsa, kendi dünyasının hayalleriyle avunmaya mecburdu. Orada durdu, sokağın kirli bulutlar altındaki hazin görünüşüne baktı, baktı. Arabanın gıcirtısı artık duyulmuyordu. Salih bütün yeni hayallerinden sıyrılarak birkaç adım daha attı. Son mezar taşı ile Garipler*

bitiyordu. İşte, arnavut kaldırımları, büyük apartmanlar, açık pencerelerden gelen caz şarkısı, geçip dönen güzel ve şık insanlar... Kendi dünyasının bütün sahne güzelliği, gönül aldatan hali... Birkaç adım sonra eskisi gibi insanların ıstırabından habersiz, yalnız kendi için yaşayan bir insan olacaktı.” (s.130)

Sonuç olarak Salih, zengin bir muhitte rahat içerisinde büyüyen şair tabiatlı birisi olarak her şeyin (ne olacağı, kiminle evleneceği, nerede oturacağı vb.) bir düzen içinde ona sunulduğu hayata karşı çıkar ve bu düzene yabancılaşır. O, kendi ferdiyetçiliğinden topluma yelken açmaya çalışan (sadece çalışan) bunaltılı, adımsız, kısa soluklu aydın(ımsı) gençlere örnek olarak sunulabilir.

Sait Faik'in **Kayıp Aranıyor**²⁴³ adlı kısa romanı, eski bir konsolosun kızı olan Nevin'in hayatını anlatır. 1947-48'de geçen vaka hatırlamalarla geriye doğru genişler. Önce Ankara ve sonra İstanbul'da cerayan eden roman Ankara'da nihayete erer. Yaklaşık seksen sayfalık bu eser, olaylar serisinden ziyade farklı sahneler ve roman kahramanının müşahedelerinden müteşekkildir. Kitap aradığı saadeti bir türlü bulamayan bir genç kızın çareyi kaçmada bulmasıyla sona erer.

Eserde aydın olarak değerlendirilecek kişi romanın başkişisi Nevin'dir. Nevin eski başkonsolos Vildan Bey'in kızıdır. Yıllarca Avrupa'da kalmış, üç dört bilen, kültürlü, zeki bir kızdır. Edebiyatla yakından ilgilenir, roman çevirisi yapar. Babasıyla uzun uzun edebiyat konuşmaları yapar. Babası onu okudukları ve gördükleri doğrultusunda hür yetiştirmiş, hayatını her şeyiyle ona bırakmıştır. Nevin gazeteci olan Özdemir'le evlenir. Ankara'da yaşarlar. Nevin de gazetede çalışmaktadır. Evlilikleri sabit bir çizgide ilerlerken kocası ile Amerikalı bir kadını kendi yataklarında yakalar ve onu terk ederek İstanbul'a ailesinin yanına döner. Farklı bir çevre edinir. Başarısız bir tiyatro denemesinden sonra öteden beri gittikleri İstanbul'a yakın bir sahil beldesinde, o bölge insanı için ezber bozan bir vaziyette bir erkek gibi kahvede, meyhanede, kayıkta candan bir hayat sürer. Bu arada komşularının

²⁴³ Sait Faik Abasıyanık, **Kayıp Aranıyor**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1953). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

oğlu Balıkçı Cemal'le aşk yaşamaya başlarlar. Evlenmeye niyetlenmişken annesi binbir gece masallarını andıran bir itirafla onun Cemal'le kardeş olduğunu söyler. Ölü doğan kendi çocuklarıyla aynı gün doğum yapan Cemal'ın annesinin bebeğinin yani Nevin'in değiştirildiğini söyler. Bu gerçek mi yoksa Cemal'le evliliğine karşı olan annesinin yalanı mı, net olarak söylenmez. Nevin bu durumu tiye alır daha çok. Öte yandan Cemal de Nevin'i sevmesine rağmen ailesinin telkinlerinin etkisiyle onunla beraber mutlu bir evlilik yapamayacağına hükmeder. Böylece ayrılırlar. Bu üç dört aylık maceranın ardından Ankara'ya dönen Nevin henüz boşanmadığı kocası Özdemir'le bir gece geçirip babasına bir mektup yazar ve tren bileti alıp kayıplara karışır. Romanın sonunda babasının belli periyotlarla gazetelere Nevin'le ilgili kayıp ilanı verdiği ancak dört yıldır kendisinden haber alınamadığı bilgisi verilir.

Çocukluğu ve gençliğinin büyük bir bölümünü babasının işinden dolayı Avrupa'da geçiren Nevin, Batı kültürüyle yetişmiştir. Babası onun Türk ananelerine göre değil tecrübe edilmemiş yeni sistemlere göre büyütür. Sinemalar, tiyatrolar, sergiler, davetler, oyunlar onun hayatı olmuştur. O, Türkiye'de hemen her kadının bildiği ve yaptığı işlerden anlamaz. O, kayıtlardan azade hayatı münakaşa ederek, bir neticeye varmaya çalışarak yaşamaya çalışır. (s.75)

O, sıradışı bir kişiliktir. Tuhaf bir kadındır. Yeri gediğinde erkek gibi meyhaneye gider. Konyak şişesiyle dolaşır. Sokak ortasında bir erkekle kol kola samimi bir şekilde iki arkadaş gibi gezer. Etrafındaki insanlar her ne kadar "*konsolos beyin kızı*" diye hoş görmeye çalışsalar da davranışlarını yadırgarlar. Ama genellikle birkaç kötü niyetlinin dışında onu severler. Zira o, içi dışı birdir. Candandır. Dobra dobradır. Onun aykırılığı plancı olmayan tarafının ürünüdür. İnsanların riyakârlığından, ikiyüzlülüğünden, iflah olmaz menfaat hırslarından, kıskançlığından, zalimliklerinden, yalanlarından nefret eder, kaçır. Büyük ihtirasları, hesabı da yoktur. Dürüst olmaya çalışır.

O, her ne kadar Batı kültürüyle memleketinden uzakta yetiştirilse, halktan yalıtılmış bir çevrenin çocuğu olsa da kendi insanlarını tanır. Gazeteci

olmasının da bunda etkisi vardır. Şu cümleler buna delalet eder: *“Bu üç satırlık gazete havadislerinin içinde görebilen bir romancı için memleketin bütün insanları, evler, eşyalar, ihtiraslar her şey; geçim derdleri, işsizlikler, mangallı, mangalsız odalar, kilimli, kilimsiz merdivenler, Kur'an levhalı, Beyazıt Kulesi resimli koridorlar, bekâr odaları, kütüphanesiz, bir tek gazetesiz evler, mektepten kovulmuş çocuklar, hiç mektebe gitmemişler, mektebe gittikçe, öğrendikçe, geri geri gidenler, sıkı din terbiyesi almışlar, hiç almamışlar, kadın görmüş, görmemişler, kadına hak tanımış, tanımamışlar, öldürmüşler, yaralamışlar, isyan duymuşlar, atlatılmışlar, sevmişler, sevilmemişler, haklılar, haksız gibi görünen haklılar, haklı gibi görünen haksızlar, bu beş altı satırlık havadislerin altında, üstünde, içinde dışında mahpus yaşayan insanlar...”* (s.48-49)

Çevresindeki halktan ve gerçeklerden kopuk sade kendine hizmet eden ukala, sözde aydın tiplerden nefret eder: *“Senin gazeteci arkadaşlarından hiçbiri beni sarmıyor. Büyük aydınlardan hepsinin ya yumuşak, ya katı bir kokuları var ki, bana aksırmak, yahut da enfiye çekmek arzusu veriyorlar.”* (s.27) Bunları “meselesiz”likle (s.68) suçlar. Devletin imkânlarını kullanarak, memleketi hizmet numaralarını yutturmaya çalışarak bir bakıma asalak gibi yaşayan boş insanlar olduğunu anlar. Bu cümleden hareketle onun gazeteci kocası Özdemir’i bu kefeye koyup emekçi, halk adamı olan Cemal’e yönelmesini bu bağlamda tevil edebiliriz. Fakat burada da kendi yaşam tarzı, ait olduğu dünya mutluluğa engel olur.

Onda tam olarak bir yere ait olamama sıkıntısı vardır. *“İpi koparılmış bir uçurtmadan başka bir şey olamadığı”* (s.38) idraki onda bir boşluk, kaybolmuşluk hissi verir. O, hayat dolu görünmesine rağmen bunalımlıdır. Kocasının kendisini aldatması üzerine çoğu geceyi uyku hapları yardımıyla geçirmektedir. Ve ne yaptıysa saadeti bulamaz. Romanın sonunda da her şeyi bırakarak kaçır.

Sonuç olarak Nevin arayış içerisinde olan bir karakter olarak yansıtılır. Fakat denemelerine rağmen saadeti bulamayan ve hayattan firar eden bir karakter. Onu, söylediğimiz üzere, yetiştiği alafranga sosyete ortamından

tiksinen ve gerçek emek sahibi, dürüst halka karışmaya çalışan ama hem şuuraltı muktesebatı hem de bu alandaki formasyon eksikliğinden ötürü onların arasında mutlu yaşamının imkânına varamayan, arada kalan, kaçan aydın(ımsı) bir genç kız olarak tarif edebiliriz. O, Garipler Sokağı'ndaki Salih'le sınıf farkını vurgulaması ve kaçış temini işlemesi bakımından benzerlik gösterir.

Tarık Buğra'nın ilk romanı olan **Siyah Kehribar**²⁴⁴, Roma'da sanat tarihi üzerine doktora yapan bir Türk gencin pansiyonda beraber kaldığı bir arkadaşı dolayısıyla tanıdığı, İtalya'daki faşist rejime karşı çıkan ve bu yüzden türlü sıkıntılarla karşılaşan başta âşık olduğu genç kız, onun meşhur ressam amcası, üniversiteden atılmış bir profesör ve onun genç karısı, bir meyhaneci ve onun oğlu, aşkı ve idealleri arasında çatışan zayıf ruhlu bir genç erkeğin etrafında gelişen olayları anlatır. Doktora yapan Türk gencin, olaylardan epey sonra hatıralarını kaleme almasıyla vücuda gelen eser, Roma'da yaklaşık bir yıllık süreyi kapsar. Zaman, idarede Duçe'nin²⁴⁵ olduğu yıllardır. Türkiye, Türk gençle mutlu olmayı hayal eden Melina'nın kaçmak istediği, kurtuluş zemini saydığı, hürriyetine kavuşacağını tasavvur ettiği bir yer olarak sadece birkaç yerde anılır.

Romanda genel anlamda bir dağınıklık söz konusudur. Hangi karakterin, hangi olayın üzerinde yoğunlaşıldığı belirsizdir. Muhtar Körükçü'nün ifadesiyle *“ne şahsiyetler ne fikirler ne de konuşmalar vazih ve mütebellir”*²⁴⁶dir. Yine onun ifadesiyle anlatılan tiplerin hepsi silik ve *“eskiz halinde kalmış”*²⁴⁷ gibi görünmektedir. Anlatılan çevre bir aydınlar çevresidir. Lakin derin fikirlere rastlanmaz. Bu aydınların temel özelliği faşist rejime karşı olmalarıdır. Lakin bu ne fikrî planda ne de fiilî planda tam olarak temellendirilememiştir. Yazar bir taraftan İtalya'da var olan faşist rejimin antidemokratik yüzünü göstermeye çalışırken diğer yandan da aşk

²⁴⁴ Tarık Buğra, **Siyah Kehribar**, Ötüken Yay., İst. 2008 (1955). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁴⁵ Duçe, Benito Mussolini'nin unvanıdır. Mussolini 1922-1943 yılları arası İtalyan Krallığı başbakanı, 1943-1945 yılları arası da İtalyan Sosyal Cumhuriyeti devlet başkanıdır. Hitler ile birlikte faşizmin en önemli uygulayıcılarından.

²⁴⁶ Muhtar Körükçü, “İki Roman Daha”, **Varlık**, S.423, Ekim 1955, s.27.

²⁴⁷ Muhtar Körükçü, **a.g.y.**, s.27.

düzleminde ferdî duyguları anlatmak ister gibidir. Ortaya çıkan sonuç ise “hüzün”dür. Çaresizlik girdabında boğuşan insanlar sade içki maharetiyle yaşadıkları buhranları unutmaktadır.

Romanın üzerinde durduğu iki temel nokta vardır. İlki faşizan diktatörlerin kanun, hukuk tanımadan kendi menfaatleri adına dünyayı cehenneme çevirmesi durumunda öncelikle aydınların ve diğer insanların milliyet gözetmeksizin karşı çıkmaları gerektiğidir. Diğer de yirminci yüzyıl insanın hazin durumudur. Romanda en sık geçen kelimelerden biri “hüzün”dür. Dünya, mutlu insanlar için ızdırap yerine dönmüştür. Bu anlamda bir kaçış ve yabancılaşma temi de işlenmektedir. Nitekim Profesör Gizo ve eşinin intihar etmesi de bu paralellikte düşünülebilir.

Eserde aydın olarak detaylandırılan baskın bir tip yoktur. Aydınlar vardır fakat siliktir. Derinlemesine anlatılmaz. Doktora yapan Türk genci ne yapacağını bilmeyen, içinde bulunduğu şartlardan bunalan ve kaçmaya çalışan yirminci yüzyılın buhranlı genç aydınlarına örnek teşkil edebilecekken üniversiteden atılmış Sosyolog Profesör Gizo evrensel değerlere sahip, her türlü tehdide rağmen faşist diktanın emrine girmeyen fakat sonunda çözüm olarak intihara sığınan rejim muhalifi aydınları temsil eder. Her ne kadar İtalyan aydınlar anlatılsa da bunların karakterize edilişlerinden dönemin Türk aydınlarını da temsil ettikleri söylenebilir. Hem diktaya hem de komünizme karşı duran, özgürlükçü demokrasi isteyen baskılardan bunalıp kendi içine yönelen huzursuz aydınlar.

Romanda adı verilmeyen genç, sanat tarihi üzerine doktora yapmak için Roma’da bulunmaktadır. Olaylar ve kişiler onun ağzından anlatılır. Zaten roman onun yıllar sonra Roma’daki günlerini hatırlayarak kaleme almasıyla oluşur.

Kaldığı pansiyonda Fernando adında bir gençle tanışması onun İtalya’daki hayatını değiştirir. Onun aracılığıyla İtalya’da hüküm süren faşizan dikta yönetimine muhalif bir çevreyle tanışır. Bunlardan biri olan Melina’ya âşık olur. Buluşma noktaları Siyah Kehribar’dır. Romana adını veren Siyah Kehribar rejim muhaliflerin buluşma noktası olan bir bardır. (Temel mekân da

burasıdır. Zaten eserde abartılı bir biçimde “içki” motifi kullanılmıştır. Nerdeyse tüm kişiler içerek uyanır, içerek uyur. Yazar, çağın problemlerinin insanları içkiye, bara, meyhaneye hapsedtiği temini vermek ister gibidir bu abartısında.) Melina meşhur Ressam Umbarto’nun yeğenidir. Onun aracılığıyla o da rejim muhalifleri adına çalışır. Melina’ya olan aşkı ve ona yakın olma adına anlatıcı genç bu çevrenin içine girer. Birbirlerini delicesine seven fakat sonunda saadetin olmayacağını bilen ikili, her şeye rağmen bu aşkı yaşamaya karar verirler. Aradan bir müddet geçtikten sonra Melina ile Umberto’nun bulunduğu Ostia’ya giderler. Yanlarında Umberto önderliğinde rejim muhalifi çalışmalara katılan Barbaryo da vardır. Burada geçen mutlu günlerin sonunda Barbaryo bir polis şefi tarafından öldürülür. Bu olayın üzüntüsüyle Roma’ya dönen Anlatın Genç ile Melina beraber geçen birkaç mutlu günün ardından Melina’nın kaçır gibi gitmesiyle ayrı kalırlar. Genç, Siyah Kehribar’ın müdavimi olarak rejim muhaliflerinin başına geleceklere tanıklık eder.

Doktarasını yapan Genç, İtalya’nın içinde bulunduğu durumla ilintili olarak çevresindeki faşizan rejim muhalifi aydınlarla birlikte yalnızlığa, yabancılaşmaya, hüznü gark olur. Yaşama gücünü kaybeder. Zira Avrupa eski peygamberini kaybetmiş yeni bir peygamber aramaktadır. Dikta eliyle yeni bir düzen ve bu düzenin ürünü yeni bir insan inşa etme çabası hâkimdir: *“Gazeteler altmışlık, yetmiş ikilik puntolarıyla, radyolar iyi seçilmiş, hatta harikulade güzel seslerin okuduğu ve psikologlarla, edipler tarafından stilize edilen cümlelerle günü değiştiriyor, insanı değiştiriyordu. Israrla vurulan bu tokmaklarla beyni dönen insan kendine bakmıyor, istikbale bakmıyordu. Kendinin yerini, istikbalin yerini bu puntolardan, bu hoparlörlerden ve nutuklardan, kasten ve planlı olarak yaratılan keşmekeş almıştı.”* (s.150) Bu keşmekeşin içinde kendisi gibi olanlar için mutlak yalnızlık mukadder hâle gelmiştir.

Bu noktada Anlatıcı Genç başta sevgilisiyle birlikte etraflarını saran bu çemberden kaçmayı umar. Lakin bu çemberi kırmak, bambaşka hayata, bambaşka insanlara ulaşmak mümkün değildir. *“Bu korkak, bu çaresiz, bu*

mahkûm kaçış neye yarıyabilirdi?” (s.221) sorusunu tekrarlayan Genç, içinde bulundukları kapalı çaresizlik içerisinde bir mahkûmiyet olarak kabullenir. Çaresizlikler onu isyana, bunalıma sevk eder. Bir yandan böyle bir bataklığa saplanma üzüntüsü öte yandan âşık olduğu kız onu bir çıkmaza sürükler. Onun romandaki genel hâli budur.

Yazar adı verilmeyen bu Genç vasıtasıyla Avrupa’nın, bize yontarak söyleyecek olursak Türkiye’nin, belli ideolojiler ve doktrinlerle olan imtihanını da yer yer dile getirir: *“Yüzlerce yılın beslediği, damla damla zenginleştirmek için didindiği yirminci asır insanları bu muydu? Elektrikli trenler, uçaklar, hoparlörler, telgraflar, vantilatörler, daha binlerce çeşit buluş ve asıl fecii kütüphaneler, kütüphaneler ne oluyordu? Bütün bunlar bir şahsa ve bu şahsın iblisçe köleleştirdiği ilkçağ insiyaklarına yeniliverecek olduktan sonra neye yarardı? İlim alet, matbua alet, politika alet. İnsan için, insanın hürriyeti, insanın huzur ve saadeti için olmadıktan sonra fakülteler, enstitüler, rotatifler ve politik tandanslar niçin vardı?”* (s.142-143)

Her ne kadar romanın bir yerinde, *“Ben doğduğum kasabada ve bir gazeteci olarak ömrümü tamamlamak istiyordum. Gazetemle faydalı bir şeyler yapmak ümidinde idim.”* (s.84) dese de Anlatıcı Genç’in toplumcu yönü, aksiyoner yönü verilmez. Aslında doğrudan kendi meselesi olmayan ama sevgiliyle birlikte rejim muhalifi bir hareketin parçası olarak kendi içinde acıyı, yalnızlığı, hüznü, çaresizliği soluklar. Bu yönüyle toplumsal sorunlardan ve baskıdan dolayı içe dönmek zorunda kalan umutsuz biri olarak karşımıza çıkar.

“Milliyetçi misiniz?” sorusuna *“Bir İtalyan ne kadar milliyetçi ise o kadar. Biz Türkiye’mizi severiz, milliyetçiliğimiz de bundan ibarettir.”* (s.17) cevabını verir. O genel anlamda evrensel değerleri benimser görünür. Faşizme, dikta rejimine, çıkarıcılara karşıdır.

Genel olarak o dürüst, doğru sözlü, iyi bir insan olarak anlatılır. Fakat hakkında pek de bir şey anlatılmaz. Sanat tarihi üzerine doktora yapar. Lakin bir gün okula gittiği vaki değildir. Onun bu alandaki herhangi bir çalışmasına da rastlayamayız. Parası bitmeyen, meyhaneden çıkmayan bir tiptir

nerdeyse. Onda, fikrî derinlikten ziyade içinde yaşadığı çağın hüznüne tanıklık etme farklı trajedilerle sarsılma ve bunu dile getirme hâkimdir. O ve çevresi baskıcı, faşist diktaya karşı çıkarak evrensel bir tavır sergilerler. O, kara bahtlı insanların arasında sonu olmayan bir aşk içerisinde, genel anlamda edilgen bir tavır sergileyen, bunaltılı bir gençtir.

Romanda ana temanın verildiği en yetkin ağız sosyolog olan Profesör Gizo'dur. O şerefli, haysiyetli bir bilim insanı iken yönetimde olan dikta rejimi tarafından antifaşizan ve komünist olmakla suçlanarak üniversiteden atılır. Onun komünist olmadığını bilirler ama toplum nezdinde değerini yitirmesi için ona "kızıl" kulpu takarlar. Gizo üniversiteden atıldıktan sonra gizlice evlendiği genç karısı İvet'in adını kullanarak kitaplar yazar. Bunlar ciddi ses getirir. Buradan kazandıklarıyla geçinirlerken bu anlaşılır. Haklarında soruşturma açılır. Karısıyla beraber ülkeyi terk etmeye çalışırken bir anlamsızlık buhranı içerisinde intihar ederler.

Kitapta yer alan temel düşünceler daha çok onun aracılığıyla verilir. O, roman kurgusunda ağırlıklı bir yere sahip değildir. Yaptığı tespitler ve öyküsüyle yazarın düşüncelerini aksettirir.

Bilgili, güzel konuşan, nüktedan, asil biri olan Gizo yaşanan çağda ihtiraslar uğruna aklın ve vicdanın kaybolduğunu savunur. Dönemi eleştirir. Kendi menfaatlerinin aksine hatta ölümü bile umursamayarak tam bir aydın ahlakı sergileyerek Duçe'nin başında olduğu faşist dikta yönetimine karşı çıkar. Açık ve gizli yazdığı makalelerle, kitaplarla demokrasinin, evrensel değerlerin savunucusu olmaya devam eder. Avrupa'nın içinde yaşadığı cinnet hâlini tasvir eder. Şu tespitleri dikkate değerdir: *"Çok uzun asırlar geçmiş, biliyor musunuz, çok uzun asırlar. Yıpratıcı, kemirip aşındırıcı asırlar. Ve biz insanlar, peygamberleri eskitmişiz. Peygamberleri de, fikir ve san'at devlerini de. Eskitmişiz, didik didik etmiş, iler tutan yerini bırakmamışız hiçbirinin. Tıpkı çocuklar gibi, haylaz ve hoyrat çocuklar gibi. Güzel, harikulade oyuncaklarımız olmuş, fakat biz yüzdürmeye kalkmış, paslandırmışız, yelkenlilerimiz uçuşun istemişiz, fırlattığımız yükseklikten pat diye düşmüş, her düşüşte bir yanları kırılmış. Üstelik canımız da sıkılmış, bir*

işe yaramıyorlar diye. Asil idraksizliğimizle şahane megalomanimizle onlarsız yapabileceğimizi zannetmiş, oyuncak dolabının kapağını çat diye çarpıp sırtımızı dönmüşüz, burnumuzu karıştırıp, sağa sola yılmış, esnemişiz. Ama gün gelmiş, onlarsız yapamayacağımızı anlamış, geriye, dolaba dönmüşüz. Şimdi oranın, oyuncak dolabının sefil hali, kirlettiğimiz, perişan ettiğimiz, bozduğumuz hali bizi deli ediyor. Biz oyuncaksız yapamayız. Leonardo, biz oyuncak isteriz, diye ter ter tepiniyoruz ve akıllı amcalar da bize oyuncak alacağım diye habire su taşıtıyor, odun çektiriyorlar. Her şey bundan ibaret Leonardo: Bütün gerçek peygamberler eskitildi, kırılıp döküldü. Fakat insanlık bir peygambere muhtaçtır, onsuz yapamaz ve bu şarlatanların, azgın kurtların işine yarıyor.” (s.149)

Sonuç olarak denilebilir ki Gizo evrensel değerlere sahip, demokrasiye, insan haklarına inanan, akli kadar vicdanı da olan, insanlık yararına olmayacak her türlü doktrine muhalif bir aydındır. Ancak içinde yaşadığı ortam, insanlığa yabancı olduğu için onu öteki/yabancı kılmıştır. O, tüm çırpınmalarına rağmen yaşamda başarılı olamamış, intihar etmiştir. Gizo tipik bir yabancılaşan aydın olmasa da kimi nitelikleri açısından bu bölümde ele alınabilir.

Rezil Dünya'da²⁴⁸ ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da, Sen Jozef Lisesinden mezun bir gencin işsizlik, açlık, çaresizlik içinde başından geçen olaylar ve rezil dünyaya ait izlenimleri anlatılır.

Otobiyografik bir nitelik de taşıyan eserde romanın başkişisi Mustafa Rafet ile Faik Baysal arasında önemli benzerlikler vardır. Yazarın memleketi, okulu, askerliği, mesleği gibi önemli yaşamöyküsü parçaları Mustafa Rafet kimliğiyle verilir. Mesela Baysal'ın ilk romanı olan Sarduvan'ın yazılış hikâyesine tanık oluruz.

Romanın ana teması dünyanın rezillikleri üzerine temellendirilmiştir. Okumuş, bilgili, ahlaklı, erdemli insanların hak ettiğini alamadığı aksine yalancının, sahtekârın, hırsızın, vurguncunun, ahlaksızın gemisini yürüttüğü rezil dünya, insanları insanlığından çıkarmış, “esfeli safilin” mertebesine

²⁴⁸ Faik Baysal, **Rezil Dünya**, Can Yay., İst. 2007 (1955). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

sürüklemiştir. Burada hata kimindir, insan mı kötüdür yoksa cemiyet mi onu kötü etmiştir? Sorunun cevabı noktasında romanda aykırı örneklerle rastlansa da genel itibarıyla, Muhtar Körükçü'nün de teyidiyle²⁴⁹, insanı insanlıktan çıkarmanın cemiyet olduğu kanaatine varılır. Şu ve buna benzer ifadelerden bu anlaşılabilir: *“Uçurtma kâğıdı gibi incecik, kemikleri kupkuru vücudu yapraksı ve belli belirsiz tüylüydü. İnsanı bu kadar besleyebilirdi yavan bir dilim mısır ekmeği. Suçlu Düriye değil, bu mısır ekmeğiydi. Yalnız o çelimsiz, toplumun gereksiz bir eşya gibi utanmadan dışladığı, ölüme zorladığı o enkazın üstünde düştü düşecekmiş gibi duran başı dipdiriydi.”* (s.13)

Romanda aydın olarak okuyabileceğimiz karakter, hayatı anlatılan başkişi Mustafa Rafet'tir. *“Uzun boylu, yüzü pul pul çilli, kocaman karınlı, incecik bir çocuk”* (s.9) olan Mustafa'nın annesi ölmüş, babası da annesinin ölümü üzerine İstanbul'a kaçmış, orada başka bir kadınla evlenmiştir. Aklı ererek ne annesinin ne de babasının yüzünü gören Mustafa'yı, Adapazarı'ndaki Tıgıcılar Mahallesi'nde ikamet eden babaannesi ve dedesi büyütür. Her ne kadar kendi mahallelerinde varlıklı sayılabilecek dedesinin ve babaannesinin şefkati içerisinde şen bir çocukluk geçirse de her daim anne ve baba sevgisinin dayanılmaz eksikliğini hissetmiştir. Bunu da *“Ben bugün bile kadınlarda ne kol, ne bacak, adına insanlığın ana dediği birini arıyorum hala.”* (s.11) cümlesiyle açığa vurur.

Mustafa'nın hayatını değiştirecek ve çok sevdiği mahallesinden ayıracak kararı dedesi verir. *“Yirmi yıl sonra dil bilmeyene ekmek yok bu memlekette,” dedi. ‘Haberin var mı bundan senin? Yo. Nerden olacak? Sana kalsa bu çocuğu hemen hafız ya da imam yapacaksın. Hafızdan bol ne var bu memlekette yahu? Bize doktor, mühendis, mimar, öğretmen gerek daha çok. Sen ölsen de oğlanı hafız mafız yapmayacağım ben. Biz odun doğduk, odun kaldık. O da insan olsun bari insan.’ ”* (s.25) diyen dedesi onu, İstanbul'daki oğlunun yardımıyla Kadıköy'deki Fransız lisesi Sen Jozef'e kaydettirir. Altı yedi yaşındaki Mustafa gitmek istemez. Dedesi, babaannesi, mahallesi, özellikle de çocukluk aşkı Düriye'yi bırakmak onun için bir bakıma

²⁴⁹ Bkz: Muhtar Körükçü, “Kitaplar Arasında / İki Roman Daha”, **Varlık**, S.423, Ekim 1955, s.26.

ölümdür, yılarca yorganını başına çekip bitmeyen yalnızlığı, iç çığıdır. Lakin inatçı olan dedesini kararından vazgeçiremez ve İstanbul'a gider. Hayatında ilk kez bindiği otomobil bile İstanbul'u ona sevdiremez. Hele *"kalın, duygusuz, kilise ve mum kokan duvarları"* (s.35) arasına hapsediği Sen Jozef'de *"kargasız, serçesiz, büyükannesiz"*siz (36) bir hayatı hiç sevemez. Kaçma teşebbüsleri de akim kalınca mecburen okula devam eder. Orta bire geldiğinde babaannesi, lise ikide de dedesi vefat eder. Kilise disipliniyle papazların eğitim verdiği liseden upuzun geçen on bir yıl sonra mezun olur. *"Upuzun on bir yıldır bu. Şu kalın, duyarsız, sağır duvarların arasında paramparçaydı. Bir sinek vardı orta yerde ezik, kolu kanadı kırık, yamyassı. Bu ölü, bu enkaz, eğitim uğruna eline bir diploma tutuşturulan, bir tuvalet kâğıdı kadar bile değeri olmayan bir rezalete karşılık canından olan bu koskoca yalan bendim işte."* (s.38)

Her ne kadar içinde sürekli bir isyan barındırırsa da özde iyi bir insan olan, şimdiye dek kimseyle kavga etmeyen, herkese sevgiyle yaklaşan Mustafa kimseye kötülüğü dokunmayan iyi bir insan olmak ümidiyle hayata adımını atar. Lakin dışarıyı çok acımasızdır. Okulu özletecek kadar kötüdür: *"İnsanların aç solucanlar gibi didiştirdiği ve birbirini acımasızca kemirip yediği, dünyadan başka her şeye benzeyen, kanla beslenen arena"*ya (s.57) adım atar atmaz gerçeklerin onun kafasındakinden bambaşka olduğunu anlar: *"Cehennemden farksız olan yepyeni bir okula girdiğimin, gerçek diplomayı oradan almam gerektiğinin farkına varabilmem için her insanın Sefiller romanı olduğunu, bunları okumanın sanıldığı kadar kolay olmadığını, öğrendiklerimin, hiçbir işe yaramadığını gördüğüm gün anladım. Kafamda avukat Vital ve Fransız Edebiyatı Tarihi, dünyaya bunlarla ayakbastım."* (s.57)

Bir müddet amcasında kalan Mustafa, artık amcasına yük olduğunu düşünerek evden ayrılır. Bir arkadaşının yardımıyla girdiği Emlak Kredi Bankasını hesap kitaptan, imzadan sıkıldığı için dokuz ay çalıştıktan sonra bırakır. Sonrasında tüm aramalarına rağmen bir iş bulamayan Mustafa, iki aydır Kadıköy'de kaldığı pansiyonun kırık dökük odasının kirasını ve bakkala

olan on dokuz liralık borcunu veremez. On bir yılda gece gündüz durmadan çalışıp aldığı kıcını bile silmeye yaramayan, cicili bicili bir kağıt parçasından öteye gidemeyen diplomasıyla kalakalmıştır. (s.67) Borcunu ödeyememek, namerde el açmak ona çok ağır gelir. Satabileceği her şeyi satmış, bir simide bile muhtaç duruma düşmüştür. Namussuzların, güçlülerin koyduğu acımasız, rezil, insanlıktan uzak sistemin geçer akçesi olan para ömrü boyunca ondan hep kaçmıştır: *“Günlerce peşinden koştum. Bütün çirkinliklerin ve haksızlıkların anası olan, para denen şu kağıt parçası benden hep kaçtı. Şanına layık olabilmek için yalnız soyguncu, sahtekar ve milleti kazıklayan devlet büyüklerinin cebine girdi.”* (s.66)

Bir gece onu derinden yaralayan, tek gelir kaynağı evinin bir odasının kirası olan bir kadının alacağını öde(ye)meden kaçır. Açlığı, sigarasızlığı, soğuğu, evsizliği, yalnızlığı iliklerine kadar hissederek Mustafa anlar ki hayat, hukukun esamesinin okunmadığı, altta kalanın canının çıktığı, kıran kıran bir dövüştür. *“Sefiller, Jean-Valjean, Taine, Emma, Bovary filan, hepsi yalandı. Beni göz göre göre aldatan, yaşamının acımasız gerçeklerinden uzaklaştıran, bir tutam afyon gibi beynimi sulandıran hep onlardı. Onur, insanlık ta neydi? Çağımızın içine sümküldüğü birer paçavra.”* (s.95) diyen Mustafa Tanrı, ahlak, namus, erdem, onur gibi kavramları bir tarafa bırakıp dünyanın anladığı dilden konuşmaya karar verir. O da çalacak, vuracak, ezecek, öldürecektir. Lakin o bunları ömrü boyunca istese bile yapabilecek biri değildir.

Tüm inançlarını yitirmişken kulübede yaşayan bir balıkçı ona küçücük kulübesini, sofrasını açar. Dünyada hâlâ insanların da yaşadığı inancını tekrar aşılayan bu adam sayesinde intihar etmeyi düşünürken yeniden hayata döner. Bir gazinoda iş bulur. Geceleri gorsonluk yaptığı bu gazinoda kalır. Buranın sahibi eski Kozma yeni Kazım çok iyi bir insandır ve Mustafa'yı da çok sever. Mustafa da uzun bir aradan sonra ilk defa *“dünyayı devedikeni görmekten”* (s.121) vazgeçmiş hayata sarılmıştır bu gazinoda. Fakat bu mutluluk fazla sürmez. Gazino kapanır. Kazım maaşının yanında bir miktar para verir Mustafa'ya ve kendine yakışır bir iş ve yaşam kurmasını söyler.

Mustafa da bu parayla önce içinde bir dert olarak kalan eski kira ve bakkal borcunu ödemek ister. Lakin her iki alacak sahibini de bulamaz. Ortaçeşme’de kalacak bir yer bulur kendine. Burada bir Rum bakkalın kızına Fransızca dersi vermeye başlar. Bu vesileyle kendine çeki düzen verir. Berbere gider. Ardından hamama. Güzel bir kıyafet uydurur kendine. Büyük bir yaşama sevinciyle adeta yeniden doğmuştur. Ancak bakkalın kızı kaçırılınca Mustafa yine ekmeksiz kalır ve sokaktadır yine: *“Yüzyıllar geçti aradan sanki. Gözlerim yaşardı, kar topacı gibi eriyip bittim. Ne umutlarla geldim şu İstanbul’a. Ekmeğimden, yatağımdan, en kötüsü sıcacık evimden de oldum. İri iri yıldızlarla bezeli bir pencerenin altına serili rahat yatağımda değil sokakta yatacaktım bu gece. Binlerce insanın arasında yapayalnızdım. Hiç kimsem yoktu derdimi dinleyecek. Halis bana sokaktan korkmamamı söyledi, ama nasıl korkmazsın. Sokak canavarlarla, insan kılığında köpeklerle, soyguncu ve namussuzlarla doluydu. Yıldızların gökyüzünde ışımasıyla birlikte evlerin çoğunda elektrik yandı. O zaman sokak daha da soğudu, buz buz oturdu içime. Hiçbir kapıyı çalamazdım istesem de. Yüzlerce evin bir tuğlası bile benim değildi. Suçum neydi benim, anlamadım. Görevimi mi yapmadım? Bir parçası olduğumu sandığım topluma zararım mı dokundu? Büyüklerimiz gibi milletin parasını mı çaldım? Yengelerin sırtına binerek devletin arpalıklarında bol maaşlı bir veli mi vurdum? Karaborsacılık yapıp kırk para vergi vermeden Boğazlar’da villa mı yaptırdım? Nezle olur olmaz devletin hesabına Amerikalara mı gittim? Politikacılar gibi insanlarımıza bol bol yalan söyleyip çoluk çocuğuyla sokaklarda açlıktan ölenlere kıcıımı mı döndüm? Bunları yapmadığım için bu gece sokaktayım işte.”* (s.174-175)

Sonrasında lokantanın birinde iş bulur. Ancak burada fuhuş yapılmaktadır. Onun görevi de gizli odayı gözetlemektir. Bu hayasız işe iki ay dayanabilir. İşten ayrılan Mustafa’nın ders verdiği Rum kızının kaçırılmasının ardından onun adı da olaya karışır. Durumu gazetelerden öğrenen Mustafa polise gider, ilgisinin olmadığını söyler. Yedi gün içeride kaldıktan sonra aklanır ve çıkar. Başvurduğu spikerlik sınavını kazanması üzerine Ankara’ya

gider. Fakat radyo yetkilileri onun hakkını gasbederek başkasını alınca Ankara'nın göbeğinde arkadaşsız, evsiz, ekmeksiz ve ruhuna kara bir gömlek gibi giydirdiği korkunç karamsarlıkla kalakalır. (s.191) Ucuz bir otele yerleşir. *"Her şeye, bütün eskicilere, tüccarlara, bu sömürü düzenini kurup işletenlere, tefecilere, hacılara, hocalara bol bol"* (s.197) küfrederek şapkasını bedavadan biraz fazlaya satarak karnını doyurur. İnşaatlarda amelelik yapar. Ardından Zonguldak'a geçer. Orman bekçiliği, kömür ocaklarında işçilik, balıkçılık, çığırtkanlık, postacılık gibi farklı işlerde altı yedi ay çalıştıktan sonra çağrıldığı askerlik şubesine uğrar ve yedek subay olarak üç yıl kalacağı Çankırı Kurşunlu'ya gider. İlk kez bu kadar açık gördüğü Anadolu'nun geri kalmışlığına içerler. Burada talim saatleri dışında okumak ve yazmakla meşgul olur. Başta da belirttiğimiz üzere otobiyografik bir karakter taşıyan romanda Mustafa Rafet, Faik Baysal'dır. Nitekim yazar ilk romanı olan Sarduvan'ı Mustafa'ya burada altı ayda yazdırır ve onun yazılış öyküsünü de okurla paylaşır.

Yazdığı romanı İstanbul'da bastırmak üzere rapor için gittiği Çerkeş'te depreme yakalanır. (1944 Çankırı Depremi) Romanını bu depremde kaybeder. Binlerce insanın ölümüne, kalanların çaresizliğine tanık olmaktan ıstırap duyar. Depremden üç ay sonra terhis olur. İstanbul'a işsizliğine döner. Bu arada roman boyunca gittiği ilk genelevde zorlama bir tesadüfle²⁵⁰ çalıştığı gazinonun sahibi Baba Kazım'ın ölü bildiği kızı Sofya'yı (Safiye)

²⁵⁰ Romanın kurgusuyla ilgili kimi zaafaların olduğu söylenebilir. Bunda da en önemli sebep, yazarın gerçekçi tavrına rağmen, zorlama tesadüfler zinciridir. Mustafa'nın tanıdığı, beraber olduğu kişiler sonrasında olmadık yerlerde, olmadık hallerde onun karşısına çıkar. Sanki olaylar küçük bir beldenin sınırlarında yaşanıyormuşcasına. Mesela liseden arkadaşı bir Rus ajanı olarak Ankara'da kısa bir süreliğine kaldığı otelde öldürülür. Yine bu oteldeki oda arkadaşına Çankırı'da askerliğini yaptığı sırada vuku bulan deprem kalıntısı altında ölü vaziyette rastlar. Gazinosunda çalıştığı patronunun ölmüş biddiği kızına roman boyunca bir defa gittiği genelevde denk gelir. Çocukken âşık olduğu ve okul için İstanbul'a gittiğinde muhakkak bekle dediği Dürye'yi romanın sonunda iş için gittiği bir tuğla fabrikasında patronun karısı olarak görür vb. Kurguyla ilgili bu zorlama tesadüflerin dışında eleştirilecek bir başka yan da anlattığı dar, orta gelirli kimi insanlardaki gerçekle pek bağdaşmayan durumlarıdır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar ve ahlaki çözümleri daha net gösterebilmek adına başvurulmuş "intihar" temidir. Bizim toplumumuzda hele 1940'larda intihar romanda anlatıldığı ölçüde yaygın değildir. Ki Türk toplumu çok daha büyük açlık, fakirlik görmüş ama mütevekkil bir edayla, inancının da gereği olarak kendi iradesiyle hayatını sonlandırmaktan kaçınmıştır.

tanır. Ona evlenme teklifi eder. Ama Sofya kabul etmez. Sonrasında da kaybolur. Mustafa, karşılaştığı askerlik arkadaşı bir teğmenin baba evine yerleşir. Burada Sarduvan'ı yeniden yazar. İkinci Dünya Savaşının bitmesine, çok partli hayata geçilmesine tanık olur. Önce sevinir. Ardından kurulan diğer partilerin söylemlerinin de birer kuyruklu yalan olduğunu anlar ve üzülür. Farklı işlerde çalışır. Biraz para biriktirdikten sonra Adapazarı'na, eski mahallesine döner. Lakin artık mahalle onun değildir. Tamamen değişmiş, eski sakinleri farklı yerlere dağılmıştır. Bu arada gazetede gördüğü bir ilan üzerine bir tuğla fabrikasına iş için gider. Burada çocukluk aşkı Dürüye'yi patronun karısı olarak görür. Konuşmazlar ama birbirlerini tanımışlardır. İş için onun karşısında beş para etmez patronun önünde eğilir. Lakin iş başkasına verilmiştir. Onun payına da Dürüye ve kocasının bindiği Mercedes'ten Dürüye'nin fırlattığı elli lira düşmüştür. Roman daha doğrusu Mustafa Rafet'in hayat hikâyesi de böylece sonlanır.

Mustafa aslında ahlaklı, hümanist, yardımsever, ileri görüşlü, onurlu kısacası olumlu bir karaktere sahiptir. Onun imtihanı bu ideal mizacla dünyanın rezilliği karşısında dayanıp dayanamayacağıdır. *“... baĝnazlar gibi insanların sarı, beyaz, kara, kırmızı gibi gülünç gruplara ayırmam. Yüzyıllardan beri dünyayı kana bulayan bu ayırıma hep karşı çıktım. Ben insanları iyilik terazisinde tartan biriyim. Bu terazinin kefesinden düşenleri ben insan yerine koymam.”* (s.135) diyen Mustafa, kendi ilkeleriyle tutunamadığı için toplumun dışında kalır. O, değerleri olan donanımlı birisi olarak aç gezerken bu değerlerden yoksun olanlar yemekten yorulurlar. Roman boyunca çatışma da bu minvaldedir. Zaman zaman isyanların etkisiyle savrulmalar, değerlerden kopmalar görülse de o, sömürenlere benzemez. Onların safına geçmez.

Mustafa'nın en önemli özelliği kitaba ismini de veren “rezil dünya”nın rezillikleri yaşayarak gözler önüne sermesi ve bir bunaltı, kararsızlık, ümit-isyan sarmalında ama genel itibariyle karamsar bir vaziyette bu düzene isyanıdır. Mustafa, her ne kadar dedesi ve babaannesi onunla ilgilense de, anne ve babasız bir çocuk olarak büyümüştür. Zaten bunun ortaya çıkardığı

bir travma hep varolagelmıştır. Bu sasıntıyı derinleştiren faktör, kilise disipliniyle eğitim veren Sen Jozef’de geçirdiği on bir yıllık zaman dilimidir. O, bu süreçte kimseye zararı olmayan, sorunlarını kendi içine gömen iyi niyetli biridir. Asıl problem okulu bitirip hayata atıldığında zuhur eder. İkinci Dünya Savaşının her alanda olumsuz etkilerinin hissedildiği bir dönemde iş bulamaz. Bulduğu işler ona göre değildir. Ahlaki çöküntü başını almış gitmektedir. Bu noktada onun toplumla olan uyumsuzluğu, yabancılaşması iki taraflıdır. Hem kendisi tutunmak için hakiki mücadeleyi sergileyemez hem de çözülen, bozulan toplum onu iter.

Toplumda erdem ölmüştür. Hak, hukuk, ahlak, insanlık tarih olmuş her şey paraya, maddeye indirgenmiştir. *“Boynunda kravatı, ayağında pırlı pırlı parlayan bir çift pabucu olmayan bir insanın, kafası tıka basa altınla dolu olsa da bir sinek kadar bile değeri yoktu(r) toplumda.”* (s.169) Ölünceye kadar birbirini yiyen insanlar, *“kendini altın terazisinde, başkalarını da odun kantarında”* (s.18) tartmaktadır. Hayat pahalılığı her geçen gün artmaktadır. Karaborsacılık, hırsızlık, yolsuzluk had safhaya gelmiştir. Ekmekler bozulmuştur. Verem, hastalık, depresyon, açlık, savaş korkusu insanların koynundadır. Gazeteler, ölmenden önce dünyada yapayalnız bırakmak istemediği için kızını öldüren kanserli babayı, hapishanedeki kocasını aldatan kadını yazar.

O, tüm bu olup bitenler karşısında isyan eder. Cemiyetin çarpık düzeninin insanları alnından kurşunlayarak göz göre göre bozuk para gibi kolları bile kıpırdamadan harcamasına lanetler yağdırır. (s.115) Tefik Fikret’in dizeleriyle *“aksırınca, tıksırınca, patlayınca kadar tıkının.”* (s.261) isyanında bulunur. (Fikret’in Han-ı Yağma adlı şiiri bu minvalde Kurtlar Sofrasında (s.161) Avukat Sadık tarafından da kullanılmıştır.)

“Politika, felsefe, şiir miir hepsi yalandı. İnsan masal ya da şarkı değil ekmek yiyen bir hayvandı.” (s.185) diyen Mustafa, işleyen insanlık dışı düzene ve kendisinin hiçliğine sık sık öfkelenir: *“Bütün insanların yalnızca paraya taptıkları bir günde Yunuslar ya da Dertlioğullar ölmüş kimin umurundaydı? Yaşasın mal mülk, soygun ve namussuzluk. Milyonların*

parolası buydu şimdi. Dolunaydan, masmavi gökyüzünden ve Yunusların gözyaşından sana ne? Kus kusabildiğin kadar, tükür tükürebildiğin kadar bunların tümüne. Yaşamaya bak sen, dünyaya bir kez gelir insan. Öldür, ama yaşa, çal çırp, ama yaşa. Hayat öldürme ve birbirini soyup soğana çevirme yarışıdır. Tökezleyen düşer gider. Kimse başını çevirip de bakmaz bile arkasından. Kahrolası dünya, Yunusların ölmemesi için bir gücüm olsaydı seni yeniden yarattırdım. Bir böcektim, bir hiçtim.” (s.236)

Mustafa, kapitalizmin sömürü çarkını eleştirir. Bu çarkın işleminde de kendi gibi sömürülen insanların eylemden yoksun ve aciz hallerinin etkili olduğu kanaatindedir. Fakat o, genel anlamda pasiftir. Onun öfkeleri hep içine akar. Bir türlü dışa çıkamaz. Harekete geçemez. Romanın son sahnesinde iş için gittiği çocukluk aşkının kocası fabrikatörün arkasından söyledikleri bu durumu özetler mahiyettedir: *“Kurbanlık bir koyun gibi enine boyuna inceledi beni. Öfkelenim, yıkıldım, boğuldum. ‘Cahil köpek, Allah belanı versin senin. Dünyadaki bütün halk ayaklanmaları senin gibilerin yüzünden çıktı. Hep bana diyen, aç insanların durumunu anlamak istemeyenlerin yüzünden çağlar boyunca kanımız aktı. Senin nasıl ve neyle kurduğunu bilmediğim o fabrikanı kafana yıkacağız,’ dedim kendi kendime. Keşke bunları yüzüne karşı söyleyebilseydim. Ne değişirdi, hiç! Yorulduğumla, kötü olduğumla, komünist olduğumla kalırdım. Ağzımı yuvarladım, o rezil suratına tüküremedim bir türlü. Uşak olmaya karar verenlerin böyle bir şey yapmaya hakları yoktu. Tükürebilirlerdi elbette, ama yalnız kendi suratlarına.” (s.310)*

Bu edilgenliğin, çarpık düzeni düzeltme gücünden yoksunluğun nedenlerinden biri de verilen eğitimle hayatın bazen seradan süreyyaya farklılık arz etmesidir. Mustafa yer yer kendisinin eğitim hayatı boyunca başarılı bir öğrenci iken neden hayat okulundan başarısız olduğunu sorgular: *“Çıplak ayak gezen yalnız ben miydim dünyada? Ekmek aslanın değil soygunların, vurguncuların ağzındaydı. Hiç biri yaramadı yine. Fransızcam da. Baudelaire, Hugo ve Verlaine’den şiirler okuyabilirdim ezbere. Babamdan çok daha iyi tanıdığım biriydi Moliere. Tolstoy, Napolyon, Kanuni, Patrona*

Halil de amcam ya da dayımdan daha yakındı. Adisababa'yı hiç bakmadan gösterebilirdim haritada. Eşek Davası'nı hemen çözebilir, Ebdüksyion olayını kendime hiç sıkmadan anlatabilirdim. (a+b) (a-b) kağıtsız kalemsiz çarpabilirdim. Yalnız bunların tümü de metelik etmeyen cambazlıklardı. Pişmem gerekti, adamakıllı pişmem. En başta sık sık yalan söylemeyi, sonra namussuzluk yapmayı öğrenmeliydim. Yalan ve namussuzluk ekmek, araba, apartmandı. Kovdum kafamdan Verlaine'i, Mevlana'yı, Lala paşasını. Bu gerçeği anlamakta çok geç kaldığım için yine Fatih Parkı'nda yatmaya başladım geceleri. Karakollarda sabahladığım oldu. Bir-iki kez dayak bile yedim bekçilerden. Hamallık yaptım Yemiş İskelesinde. Bir işkembecide bulaşık yıkadım.” (s.301) Mustafa'dan hareketle okullarda öğretilenlerin gerçeklerden kopuk olduğuna ve bundan ötürü pratik faydaya dönüşemediği hatta varolan düzene insanları yabancılaştırdığı söylenebilir. Fakat onun Sen Jozef'den mezun olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Romanda dindar daha doğrusu dindar görünenlerin olumsuz tipler olduğu görülür. Öteden beri romanınımızda işlenen bir karşıtlık olan okul-cami, imam-öğretmen kıyaslamasında karanlığın mihrakı olarak sunulan cami ve imam motifine eserin hemen başında Mustafa'nın dedesinin onu neden okuması için İstanbul'a gönderdiğine dair sözlerinde rastlarız: “Şunu da aklından hiç çıkarma. Ben o kara sakallı yobazlardan Allah'a çok daha yakınam. Onların hepsinden de daha Müslümanım. Bu Adapazarı, Tatar Hamdı gibi dinsizlerin elinde kaldıkça dünya da yıkılır ahrette. Burada yaşanmaz artık. İstanbul'a göndereceğim oğlanı. Orada okursa adam olur, belki!” (s.24) Mustafa da dine/dindara olumsuz bakar. Toplumun onaylamadığı ahlaksız eylemlerde bulunanları anlatırken bu olumsuz tiplerin dinle ilişkisine dikkat çeker. Sanki bu bağ vurgulanmak istenir. [“... eli tespihli, Cuma namazlarını hiç kaçırmayan bazı hergeleler benden çirkin isteklerde bulundular.” (s.186) Şapkasını satmak için gittiği eskici Hacı Nasır tiplemesini şöyle resmeder: “Açık kahverengi gözlerinde uçuşan kötülük bulutları değil yalnız dualar ve ilahilerdi. Buna karşın bu adamın aldatmadığı hiçbir yoksul Ankaralı yoktu.” (s.194) Çankırı'daki depremden sonra azılı bir canavara

benzettiği oradaki İsmail Hoca'yı şöyle konuşturur: *“Şarap için, rakı için, radyo dinleyin daha. Gözünü sevdiğim Mevalam, sonunda böyle yapar işte.”* (s.256) *“Cuma namazlarını hiç kaçırmayan Kenan bir randevu evi işletiyordu şimdi Galata’da”* (s.300-301) gibi.)

Mustafa'nın inanç dünyası bunalımlı, gel gitlidir. Bunalır ara ara intihar etmeye karar verir ama yapamaz. İçinde yaşadığı buhranlar ve şahit olduğu dünyanın rezillikleri onu sık sık isyana sevk eder. Onun problemi “Allah var mıdır yok mudur?”dan ziyade var olduğuna şöyle böyle inandığı Allah’a isyandır. Mesela askerliğini yaparken Çankırı depreminden ötürü şu cümlelerle Allah’a isyan eder: *“Bana kalsa kendi başına buyruk, dediği dedik, taştan daha taş, hayvandan daha da hayvan şu serseri ölüme inat adamı hiç gömmeyecektim. Bu ölü orada Allah görünceye kadar bir işkence ve insanın korkudan dudaklarını uçuklatan utanç verici bir vahşetin ürkütücü bir kanıtı olarak kalmalıydı. Birkaç saniye kadar boşuna çırpınıp durdum bugüne kadar hangi haksızlığa dur demişti Yaradan da bu son rezaleti görecekti? Adam sen de böyle bir günde bile hala hayallerle uğraşan budalanın biriydim ben de.”* (s.254) Yine başka bir yerde *“Bağıra bağıra ağlasaydım n’olacaktı sanki? Allah bu güne kadar kimi duymuştu da beni duyacaktı.”* (s.216)

Her ne kadar Mustafa dindarlıktan ve dini referanslardan uzak yaşasa da onun roman boyunca okura sunduğu *“İnsandan soylusu, insandan rezili yoktu şu dünyada.”* (s.144) anlayışı ve tezi İslamiyetteki “ahsen-i takvim, alâ-yı illiyyîn ve esfeli safilîn” kavramlarıyla yorumlanabilir. Yani Allah'ın en güzel surette yarattığı insan, rıza çizgisinde yaşayarak yücelerin yücesi bir mertebeye ulaşabilecekken istikametten çıkarak da aşağıların da aşağısı bir konuma düşebilir. Tabii romanda insanı bu denli soylu ya da rezil kılan değerler kul çizgisiyle ilgili değildir. Burada ölçü hümanist değerlerdir daha çok. Kendi ekmeğini paylaşabilme, yalandan dolandan uzak yaşama, kimseye boyun kırmama, sömüreye direnme, bol bol sevgi, içtenlik gibi. Yine romanın başında bir epigraf olark kullanılan Cervantes'in *“Herkes Tanrı'nın yarattığı gibidir. Çoğu kez de daha kötüdür.”* sözü ve *“İnsan övünülecek bir yaratıktı hani? Ben masalları hiç sevmem. Zaman zamana kendimden bile*

iğrenen bir insanım. Tanrı önce insanı, eserinin ne mal olduğunu görünce de hayvanları yarattı. Neresi güzel be şu insanın? İki çomak üstünde biçimsiz bir gövde, ortasında kötülük ambarına benzeyen koskoca bir kafa.” (s.186) gibi cümleler romanda insanın en güzel surette yaratıldığı görüşüne karşı çıkar. Fakat bunlar, başkişi Mustafa'nın çoklukla karşılaştığı kötü insanların insanlık dışı davranışları karşısında dile getirdiği öfkenin ifadesidir. İyi insanları da görür. Halis gibi, Baba Kazım gibi. Sonrasında da *“İnsandan soylusu, insandan rezili yoktu şu dünyada.”* (s.144) anlayışına gelir.

Roman boyunca varlığına şahit olduğumuz İkinci Dünya Savaşı ve olumsuz etkilerini Mustafa dile getirir: *“Korkunç savaş canavarı gelip sınırlarımıza dayandı. Onbaşı Hitler'in bize saldırmayacağını özel bir mesajla bildirmesine karşın yine de korku içindeydik. Kafatasçı sözüne güvenilmeyen biriydi. (...) İki kampa bölünen ülkemizde katıksız Alman dostu eski kuşaklar Hitler'in kazandığı zaferlerle sarhoştı. Almanya'yla hemen birleşmeliydik. Tarihsel dostumuzdan bize hiçbir zarar gelmeyeceğini gazino ve kahvelerde açık açık söyleyen onlardı. Yeni kuşaklar daha gerçekçi bir görüşe sahipti. Bunlara göre Özgürlük Cephesi kesinlikle zaferi kazanacaktı. Kısacası dünya çalkantılı, haberler korkunçtu. Bulgaristan'a giren Cermen orduları bir gece erkenden bize saldırabilirdi. Yarına güvenle bakamayan çoğunluk giderek artan bir umutsuzluk içindeydi. Bu arada tozu dumana katan ve parsayı toplayan fırsat düşkünleriydi. Birdenbire tüyen şalvarlı, poturlu, çember sakallı, eli tesbihli, randevuevlerinde bir gecede binlerce lira savuran, savaşın yarattığı Hacı Ağa da bu hayvanlardan biriydi. Amaç kısa yoldan köşeyi dönmek ve orospuların göbeğinde fındık kırmaktı. Namus yolunda yürümekte inat edenler ahmaktı. Erdem de neydi? Namus da, kadın da, onur da, Allah da paraydı. Bu rezillerden oluşan karaborsa bir örümcek ya da ökse, halk da bir sinekti. Bu sineğin ayakları yöntemin yarım yamalak aldığı yasaklardı. Et, yumurta, şeker ve zeytinyağı ahlaksızların tezgâhındaydı. Karanlık ve karmaşık dönemlerde her zaman ortaya çıkan bu çetenin şatafatlı yaşamı yanında yükselen yoksullar dünyası korkunçtu. Ekmekler çamurdu, şeker*

artık bir zengin yiyeceğiydi. Artan intiharlar ve cinayetlerin yanı sıra Amerika donu bile burnu büyüyenlerin arasında başı çekenlerden biriydi.” (s.188-189)

Türkiye'nin savaşa girmemesine rağmen yaşadığı açlık, işsizlik, hastalık gibi sorunlardan dolayı ülkeyi idare edenleri suçlar. *“Kanlı ve ırkçı bir rejimin” (s.203)* başındaki Hitler'e öfkeli. Mustafa, Hitler'in Türkiye'yi askerleriyle istila etmesini rüyasında (s.198-204) bir kabus olarak da görür.

Mustafa, yedek subay olarak Çankırı da ilk defa çıplak gördüğü Anadolu'nun (Yazar Ankara'yı Anadolu saymıyor. Zira öncesinde Mustafa, Ankara'da birkaç ay bulunuyor.) geriliğini, bakımsızlığını neden sonuç ilişkisi üzerinden irdeler: *“Buraya geldiğimin ilk günü acılar ve yoksulluklar toprağına ayak bastığımı ve insanların, unutulmuş bir köyün ayakta gezen ölüleri olduğunu anlayamadım. Doğanın ilkel güzelliği, akşamları erik yeşilinden turuncuya dönüşen dağlar ve kayalar beni büyüledi. Günler geçtikçe insanları tanımaya, yaşamadıklarını ve süründüklerini üzümlere görmeye başladım. Yüzyıllarca dünyayı titreten Osmanlı İmparatorluğu'nun unuttuğu yüzlerce köylerden biriydi bu Kurşunlu'da. Küçük yıkık dökük birkaç dükkân. Peynir, şeker, sigara, gaz ve pazen. Hepsi buydu. Tezgâhlarda bir aspirin bile bulamadım. Her yanıma diken diken batan sessizlik esnafın yüzüne kara bir bulut gibi yapışıp kalan karamsarlıktan ürperdim. Benim gibi Anadolu'ya hiç ayak basmamış olan birine bunu anlatmak olanaksızdı. Anlamsız yaşamlarını ortaçağ insanları gibi sönük ve renksiz bir dünyada sürdüren, namaz saatleri dışında kalan zamanlarını tezgâhların arkasına serdikleri bir pösteğin parçasının üstünde sallana sallana Kuran okumakla geçiren esnaf ya da köylünün uygarlığın sağladığı yeni buluşlardan haberi bile yoktu. Bunların tümü de gerçekte bir çift lastik mes, eski püskü bir takke, potur ve cam düğmeli yakasız bir mintandı ya da at, eşek, inek, öküz, kağnı, karabasan, yanık topraklara gömülü evler, sonsuz acıların ezip un ufak ettiği çocuk, kadın, kız ve erkeklerdi. (...) Kurşunlu buysa Bayramören ve Çardakköy başka mıydı sanki? Yol yoktu, radyo, otomobil ve doktor yoktu. Tren yoluna bir kilometre kadar uzakta olmasına karşın trenin sesi vardı, kendisi yoktu. Yalnız eskiden kilise olan bir camiyle bir de İsmail Hoca vardı. Radyo,*

otomobil, doktor, aspirin ve ültraseptil bu İsmail Hoca'ydı. Baş ağrısına, sıtmaya, vereme, kansere, nazara ve kurak giden havalara birebirdi. Atatürk'ü tanıyan bilen yoktu. Çocukların daha doğmadan tanıdıkları, ayaklanır ayaklanmaz elini ayağını öpmeye başladıkları yalnız bu hocaydı. İkişer katlı dört-beş ev de vardı. Tütüncü Hacı Rasim'in, Değirmenci Hacı Nazif'in, Bostancı Salim'le Hamamcı ve Celep Hacı Gafur'un saray yavrusu evleriydi bunlar. Bu adamlar ara sıra İstanbul ve Ankara'ya gitmelerine karşın yine lastik meslere ve poturlara gömülüydü. Dünyadan en aşağı dört yüzyıl geri kalan, çamur içinde doğup çamur içinde ölen bu insanların kafasında neler vardı acaba? Her zaman Allah'a şükrettiklerine, hiçbir şeyden yakınmadıklarına göre hepimizden daha mutluydular galiba. Yaşamlarında hoşnut olmasalar bile kime ne diyebilirlerdi? Muhtar Avni Tokmak mı? Bir sözüyle adamı astırırdı valla. Önünde korkudan titremeyen kimse yoktu. Küçücük bir pusula gönderdi mi Ankara'ya akan sular dururdu. İnsan, Hacı Rasim bile olsa bu zorbanın elinden onu kimse kurtaramazdı. Bir-iki gece ortalıktan kaybolan zavallının izine bir daha dualarda bile rastlanmazdı. Suçlu olmak kesinlikle söz konusu değildi. Örneğin muhtar burnunuzdan hoşlanmaya görsün, yandığınız gündü. Halk Partisi hükümetlerinin bütün insan haklarını çiğneyen kırbaçlı rejimi anlatılamayacak kadar korkunçtu.” (s.238-239-240) Görüldüğü üzere Mustafa, Anadolu'nun geriliğini, “köylüyü sömüren ağa/esnaf, bunlara yardım eden muhtar ve halkı uyutan din” üçgeninde irdeler.

Mustafa, incelediğimiz çoğu romanda görülen aydınlar da olduğu gibi sigarası ve alkolu olan birisidir. Özellikle rakı balık sofraları aydınların vazgeçilmezidir. Mustafa, kendi gibi düşünen, olumlu yönleriyle öne çıkan, biraz okumuş yalamış, (Halis, Teğmen arkadaşı, albay) arkadaşlarıyla bu tip sofralarda konuşur. Abartıyla sunulan bu sahneler, “Acaba aydınların tekkesi meyhaneler midir?” sorusunu akla getirmektedir. Nitekim incelediğimiz pek çok romanda aydın olarak nitelendirilen isimler alkol kullanıcıları ve içki sofrası entelektüel bir ortam olarak sunulur. Batı'ya yönelen ve sekülerleşen aydınlar

hem içkiyi muhabbetin vazgeçilmez bir parçası hem de sıkıntılardan belli bir süreliğine de olsa kurtuluş kapısı, bilinci dondurma yolu olarak görürler.

Yazar, otobiyografik unsurlar taşıyan bu romanında Mustafa'ya, ilk romanı olan Sarduvan'ın hikâyesini ve edebiyata bakışını da anlattırır. *"İnsanları yazdım, yalnız insanları"* (s.288) dediği romanını Çankırı'da yazmıştır. Burada eserini ilk paylaştığı doktor arkadaşının tavsiyesiyle şekillendirmiş; ardından basacakken roman, depremde kaybolmuş ve baskısı İstanbul'a döndükten sonra gerçekleşmiştir. Onun gerçeklere sadık kalma kaygısı edebiyat anlayışının belirgin vasfıdır. Bu minvalde sık sık adı geçen gerçekçilik ve doğalcılık akımlarının önde gelen yazarı kabul edilen Balzac vurgusu önemlidir.

Yazar, Mustafa'nın edebiyatla ilgili görüşlerini ortaya koymada yansıtıcı bir tip olarak romanda kısa bir alanda yer verilen Dertlioğlu adlı bir yazarı kullanır. Dertlioğlu, Mustafa'yla Ankara'da bir otel odasında birkaç gün kalır. O, veremlidir. Hatta o aralar tasarladığı romanını yazamama endişesini duyar. Mustafa'ya bu romanı yazmasını teklif eder. Önemlisi, ona nasıl romancı olunması gerektiğini söyler. Aslında burada konuşan doğrudan Faik Baysal'dır. Ki bu görüşler Mustafa'nın Sarduvan'ı yazarken ölçüleri olmuştur: *"(Mustafa) _ Konusu ne? Aşk mı?"*

(Dertlioğlu) _ Ha, iyi söyledin. Paradan sonra benim en çok öğrendiğim ikinci bir şey de aşk masalıdır. Benim gözümde bu yalan yataкта sona eren bir hayvanlıktır. Arkasından aynı boku yiyen çocuk ya da çocuklar gelir. Kızıışan etlerin bu öyküsüne sen de benim gibi hiç önem verme. Beni ilgilendiren biziz. Çektiğimiz acılar, hak adına başımıza aptes bozanlar. Ben bunları yazmak zorundayım.

_ Romanında hiçbir kadın filan yok mu?

_ Olmaz olur mu yahu? Kadınsız dünya nerede görülmüş? Benim kadınlarım yalınayak, yırtık şalvarlı, verem, tarlada doğuran, ahırda yatan, davarların kışından fışkı toplayan, evinin duvarlarını elleriyle sıvayan, hayvan doğacak yerde insan kılığında doğuveren, erkeklerinden dayak yiyen kadınlar. Kürksüz, bileziksiz, boyasız, pudrasız, doğuran, hep doğuran

kadınlar. Apacı, süssüz püssüz insanlar. Senin o aşk romanlarından değil hiç biri. Adları Ayşe ya da Fatma yine... Benim Ayşelerim Fatmalarım bambaşka. Gerçek, hepsi gerçek. Hiçbiri atlas şalvar, ipek yaşmak ve sürmeli gözlerle dolaşmaz köylerde. Ne var? Biraz şaşırdın galiba.” (s.219-220)

“ (Dertlioğlu) _ Bana anlattıklarında birçok roman konusu var. Cilas, Mekin, Misbah çok canlı insanlar. Araya yalan malan sokuşturma sakın. Gerçekte nasılsalar öyle işle adamları. Sevgiyle kucakla hepsini. Bizde bu anlaşılmadı daha. Bir örnek vereyim sana. Lamartin de roman yazdı, Balzac da. Lamartine’in romanları yok bugün. Neden? İnsanları anlatacağına sayfalar dolusu yalan yazdı da ondan. Balzac gerçeklere bağlı kaldı. Yapıtlarında insanı işledi yalnız. Ölümsüz olan düşler ya da aşk safsataları değil, yalnız insan ve ona karşı duyulan sevgidir. Kalem her elime alışımada bunları anımsarım. Yazacağın romanları kimse sevmeyebilir önce. Ama şu zaman dediğimiz bir şey var ya, o ergeç seni sever işte. Bırak şu harç març taşımayı da kendine gel. Amelelik öldürür seni, öldürür. Otur, hemen yazmaya basla. Senin yapacağın iş bu, yalnız bu.

(Mustafa) - Tamam da ne yiyip içeceğim çalışmazsam?

- Daha uygun bir iş bul kendine. Bir yerde öğleye kadar çalışabilirsin. Bankanın yanından bile geçme. Banka bir romancının cellatıdır. Şu gözlerini değiştir artık. -Nasıl yani?- Şoför, köylü, serseri deme. Bunların içine gir, yakala, onları dünyalarının bir köşesinden. Okuyucu şaşmasın hiç. ‘A, bu bizim şoför Ahmet, şu da deri tüccarı Hasan Bey,’ desin yani. Dilini çok iyi kullan ha. Halkın konuştuğu dille yaz. Halkın kullanmadığı hiçbir sözcüğü kullanma. Romancı sihirbaz değil, anlatan adamdır. Bu da çalışmakla, gece gündüz demeden çalışmakla olur. Romancı soytarı olamaz. Görevi insanları eğlendirmek değil, insanı anlatmaktır. Romancısı olmayan bir toplumda sevgi saygı bekleme. Bunu unutan ya da bilmeyen toplumlar barajların ve fabrikaların arkasına sığınsalar da bir gün yıkılmaktan kurtulamazlar.” (s.222)

Mustafa’nın beslendiği kaynakları ve tercihlerini göstermesi açısından şu paragrafı alıntılatabiliriz: *“Dünya yalnızca hesaptı belki, ama ben hiçbir gün inanmadım, inanmak istemedim buna. Benim kafamda ne Euclide*

teorimi, ne benzer üçgenler, ne sinüs kosinüs, ne de basit bir çarpma işlemi olan iki kere iki dört eder gerçeği vardı. Ben Ronsard, Villon, Hugo, Musset, Verlaine, Balzac, Zola, Peo'yla doluydum. Benim kafamın içinde sayılar değil dizeler, Oeabo-Nox, Mayıs Gecesi, Andre Chenier, Cassandre, La Feuillantine, Adele, Georges Sand, Emma, kargalar, serçeler, Cavit, Dombay Muzaffer, Ayşanımın ceviz ağacı, Dürriye vardı yalnızca. Benim inandıklarım, vazgeçemediklerim bunlardı. Renard değil doğruyu söyleyen Hugo'ydu. Euclide teorimi benzer üçgenler değil La Germinale haklıydı. Cassadre, Adele güzeldi. Kosinüs mosinüs yoktu gerçekte.” (s.48)

Mustafa zamanın insanları nasıl değiştirdiğini idrak eder. Kimi yerde bunları dillendirir. *“Heyecanlanacağım yerde güleceğim tuttu. ‘Karı,’ dediğine, ‘Hanımefendi,’ deyivermesi beni şaşırtmaktan çok düşündürdü. Ya, işte böyle, her çağ, ölümün eşiğinde olanlara bile kendini kabul ettirip saydırmasını bilen bir zorbaydı. İnsan istediği kadar eskiye sıkı sıkı bağlansın, zaman ondan daha güçlü ve inatçıydı. Bu zaman dediğimiz şey de ne? Belki taşta bile yeşeren, dal budak salıveren, canlıya cansıza egemen olan bir hiçti. Eğer saatlere böldüğümüz bu hiç olmasaydı Tanrı bile bizi hiçbir yere bulamazdı.”* (s.140)

Sonuç olarak romanda Mustafa Samet, rezil dünyadaki yolsuzluk yapan memurlara, iş yapmayan yalan üreten siyasetçilere, ardı arkası kesilmeyen zamlara, karaborsacılara, gerçek hayattan kopuk okullara, parçalanmış ailelere, sokakta kalan çocuklara, intihara sürüklenen insanlara, yitirilmiş değerlere, İkinci Dünya Savaşının getirdiği çöküntülere, faşistlere vb. çok farklı konulara dikkat çeken ve bunların ürettiği sorunları ortaya dökmeye çalışan bunaltılı bir kent aydınıdır. O, sömürü, fabrika sahibi, bakkal, kömürcü gibi sermayeyi elinde bulunduranlara tepki, emeğin ve bilginin çar çur edilmesi, para karşısında hiçe dönüştürülmesi, dini sömürde bir araç olarak görmesi, gerçekten yoksun edebiyatın anlamsızlığı gibi konularda toplumcu gerçekçi bir bakış açısına sahiptir. Fakat o, toplumcu gerçekçilerin çoğunun romanlarında görülen aksiyondan yoksundur. Hep içinden küfreden hayata, hayatın içindekilere. Somut bir ürün olarak sadece yazdığı roman vardır

ortada. Bunları da düşünerek Mustafa bunaltılı, çözölen topluma yabancılaşmış, toplumu düzeltme adına da gerekli inanç ve beceriden yoksun, bir işe/mesleğe/mekâna kök salamayan edilgen, ıstıraplı bir genç aydın olarak resmedilebilir.

Tahsin Yöcel'in ilk romanı olan **Mutfak Çıkmazı**²⁵¹ hukuk fakölteğinde okuyan bir gencin özgün trajedisini anlatır. Zamanın belli olmadığı romanda olaylar İstanbul'da daha çok küçük bir öğrenci evinde geçer. Hatırlamalarla geriye gidilse de olaylar beş altı ay içinde vuku bulur.

Romanda aydın olarak ele alınacak olan yegâne kişi olan İlyas Divitoğlu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ile paralel olarak bizde de görölen bunalan, çıkmaza giren, çevresine yabancılaşan kentli genç aydına örnek teşkil edebilir. Ancak hemen belirtmeliyiz ki İlyas, entelektöel meseleler hakkında pek az konuşur. O, kendine özgü yaşantısı ve bir trajediyle sonlanan hayatı ile -kişisel sebeplerle hayatı boş vermiş, yemeklere gömölmüş gözükse de- toplumsal arkaplana sahip orijinal bir hikâyenin başkişisidir.

İlyas Divitoğlu, Divitoğlu sölalesinin baş tacıdır. Gerektiğinde sölaledeki herkesin kendisi için canını feda edeceği tek kişidir: *“Çünkü İlyas her şeyleriydi: parlak gelecekleri, şanlı geçmişleriydi...”* (s.13)

Bir zamanlar hükömet içinde hükömet olan, bulundukları kasabada Osmanlı ölkesinde Kubbealtının işlevinin yerine getiren, herkesin yardımına koşan, tüm meselerin çözüm mercii olan varlıklı ve soylu Divitoğulları günden güne fakirlemiş ve ellerinde kala kala dedelerinin destanlaşmış anıları kalmıştır. Fakat buna rağmen soyluluklarından ve yüce gönöüllölklerinden hiç vazgeçmeyip dipdiri bir inançla eski görkemli günlerin gene geleceğini ummaktadırlar. (s.13-14) Bu eski soylu günlerin geri getirilmesinde tüm gözler İlyas'a çevrilmiştir. Zira o, her şeyiyle bu soylu ailenin gözdesidir. On yaşında babasını kaybetmesine rağmen sağlam duruşundan, soyluluğundan zerre sapmayan İlyas her sınıfı birincilikle pekiyi ile geçmiştir. O, Divitoğullarının en çok övöndüğü Cumhuriyet döneminin ilk yargıtayında

²⁵¹ Tahsin Yöcel, **Mutfak Çıkmazı**, Can Yay., İst. 2005 (1960). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

üye olan dedesinin izinden gidecek önce yargıtaya üye, sonra da başkan olacaktır. Liseyi okumak için akrabaların tümünün seferberliğiyle İstanbul'a gönderilir. Liseyi de birincilikle bitiren İlyas, hukuk fakültesine kaydını yaptırır. Burada da çok başarılı, çalışkan, azimli bir öğrenci olarak hiç tökezlemeden son sınıfa gelir. Okulla ilgili sıkıntısı olmayan İlyas'ın tek sıkıntısı git gide azalan gönderilen aylığı ve sürekli artan hayat pahalılığıdır: *"Bu yüzden gittikçe güçleşti durum, İlyas'ın aylığı gittikçe azaldı. Sonra da sağanaklar gibi bir pahalılık bastırdı. İlyas rahatlığı unuttu gitti, gönlünce tokluğu unuttu gitti. Çoğu akşamları yemeksiz geçti, çayla, peynirle, zeytinle, bazen bir tek yumurtayla, bazen kuru ekmekle geçti. Gene de hiç belli etmedi bunu, kimselere giz vermedi, sarsılmadı, sendelemedi, durmadan çalıştı, tek ders kaçırmadı. Üzülmüyordu da: nasıl olsa topu topu bir yıl kalmıştı önünde, bir yıl sonra kurtulacaktı. Çalışkandı, bilgiliydi, dil biliyordu. Yirmi yıla varmadan yargıtaya yerleşmiş olacaktı belki."* (s.16)

Bu maddi sıkıntıları, sadece bir yılın kalmış olması motivasyonuyla aşmaya çalışan İlyas'ın ve sülalenin hayallerini, istememesine rağmen âşık olduğu bir kız bitirecektir: *"Ama hep şaşkına çeviriyordu İlyas'ı, başını döndürüyordu, her şeyi siliyordu aklından. Bu nedenle İlyas korktu, ondan sıyrılmak istedi. Dersleri başından aşkındı, derslerin ardında düşleri vardı, kadınlara zaman ayıramazdı. Hem de büyük bir söz vermişti kendi kendine: Yargıtay üyesi olmadıkça evlenmeyecek, Yargıtay üyesi olmadıkça kıza, kadına el sürmeyecekti. Ama emel bir kız değil de başka türden bir varlıktı sanki. Çabaları boşa gitti İlyas'ın, ondan kaçamadı, kurtulamadı. Kaçmamakla da kalmadı: çok geçmeden derslerini unuttu, yargıtayı bile unuttu. Yargıtay en büyük amaç olmaktan çıktı, sıcak bir düş oldu yalnız, küçüldü, Emel'in ardında kaldı."* (s.16-17)

Çok yakışıklı, ince, uzun, tertemiz yüzlü bir genç olan İlyas, Emel'e evlenme teklifi eder lakin bu teklifini sevgilisi şakaya vurarak kabul etmez. Hem gururu incinen hem de sevdiği kıızı kaybeden İlyas bunalım geçirir. İçinde şimdiye dek kentin insanlarına ve çözülmüş değerlerine biriktirdiği öfke, tiksinti ve yabancılık duygusu aniden ortaya çıkar: *"Ama şimdi Divitoğlu*

her şeyden tiksинmekteydi. Güven duygusunu, iyilik kardeşlik, dostluk duygusunu iyiden iyiye silmek istiyordu içinden. Bir kez aldatılmıştı. Daha fazla aldatılmak istemiyordu. Hiç birine güvenmiyordu insanların, hiçbirini sevmiyordu. Damla damla göklerden inip çukurlarda toplanan, toplandıkça, birleştikçe çirkinleşen, kirlenen sel olup köylere inen, hayvanları, çocukları bitkileri pisliğinde sürükleyip öldüren, soysuzlaşmış sulara benzetiyordu onları. ‘Her şeyi kirllettiler,’ diyordu ikide bir. (...) ‘Hepsi kör’ diye söylendi. Hepsi kördü, hepsi suçluydu: zorbaları alkışlayan onlardı, kötüler el üstünde tutan, göklere çıkaran onlardı, iyileri zayıfları, iyiliği, zayıflığı sinekler gibi ezen onlardı. Bu dünyayı onlar bu duruma getirmişlerdi, bu kent, bu sokak, bu pis kaldırım, bu iğrenç havayı onlar bu duruma getirmişlerdi. Belki de hepsi Emel’in çirkin bir gölgesiydi. Emel’i sevdiği söylenemezdi şimdi, şimdi hiç kimseyi sevmiyordu. Azıcık sevgisi varsa kendi kendineydi. Sağlam bir inanç vardı içinde, iyiden iyiye duyuyordu: bunlardan, bu insanlardan değildi kendisi. Belki böndü, budalaydı, belki değersiz bir kişiydi, ama bunlardan değildi, yabancısıydı hepsinin. Onlar arasında harcadiğı çabaları, onlarla geçirdiğı saçma sapan günleri düşündükçe kendi kendine de kızıyordu. Şimdi eski düşlerini bile hor görmekteydi. Yargıtaya üye olacaktı da ne olacaktı sanki? Kimlere çalışacaktı? Beyinleri, yürekleri çamurlaşmış, içinden pazarlıklı insanlara mı?... “Deliymişim!” dedi kendi kendine. Gene kaçmak geldi içinden, başsız, sonsuz, delidolu bir istek, arkasından itti durdu. Issız sokaklara saptı, serseriler gibi dolaştı. Bir insan gördü mü başını çevirdi, görmek istemedi. Midesi bulanıyordu.” (s.21–22)

Bu tiksinti ve öfkeye eşlik eden açlık ve yorgunluk İlyas’ın sinirlerine iyice germiştir. Böyle bir anda arkadaşı olan Murat’ın evine gider. Orada bekâr, küçük bir memurun “Her akşam yemek pişiriyorum evde. Bir de sefertası aldım, on bir liraya. Öğleleri lokantaya gitmiyorum, çalıştığım yerde yiyorum yemeğimi. Yaşamımdan memnunum. Hem karnım doyuyor, hem zaman geçiyor, hem de masraf az oluyor, param bana yetiyor artık...” (s.24) sözlerinden etkilenir. O da eksilen aylığına ve aç kalma tehlikesine karşı bu yolu denemeye karar verir ve mutfağa döner. Önce arkadaşından aldığı

birkaç parça eşyayla donattığı mutfak git gide zenginler. Zenginleyen sadece eşyalar değildir. Murat'ın yemek dağarcığı da yemek kitapları ve ondaki aşçılık yeteneğiyle, gün geçtikçe katlanarak artar. Artık onun hayatı mutfaktır. Dış dünya ile bağını keser. Fakülteye hiç gitmez. Dışarıya sadece mutfak ihtiyaçlarını karşılamak için çıkar. Haftada bir uğradığı kasap, manav ve bakkalın dışında mutfakta yeni lezzetler keşfetme tutkusundadır: *“Dışarıya çıktığı da olmuyordu, çıkarsa pazara çıkıyordu yalnız. Ama yaşamından memnun sayılırdı. Yemekleri anlatılamazdı. Hepsi de güzel oluyordu. Başka yemeklerdi onun yemekleri, eşsiz yemeklerdi! Yemekleri yaparken de, yerken de bir mutluluk duyuyordu. Ya yemek yapıyor ya yemek yiyor ya yemek düşünüyor ya uyuyordu. Bu nedenle sürekliydi mutluluğu. Yalan değil, başka şeyler de geliyordu aklına, tanıdık insanlar, eski düşünceler, eski dostlar geliyordu. Ama hepsi de bir masal gibi geliyordu, gerçek gibi gelmiyorlardı, diri diri gelmiyorlardı. Gerçeğin sınırları daralmıştı, bir odayla bir mutfağa otururken pencereden görünen, el kadar bir gök parçasına inmişti.”* (s.50)

Onun tek tutkusu yemekdir artık. Onun dışındaki her şeyi unutmuş, silmiştir. Yemek yapmayı sanatkârane bir tutkuyla sürüdürür: *“Divitoğlu artık coşmuş, yeryüzünden uzaklaşmış bir sanatçıydı, yaşayışı varı yoğun sanat olmuş bir sanatçı gibiydi. Durmadan yaratıyordu, yarattıklarına hayrandı.”* (s.53) Bir zamanlar çok sevdiği ders kitapları ve radyosunu hiç düşünmeden yeşil kaplı yemek kitaplarını alabilmek için satar. Divit tutan, kağıt tutan eller artık soğan doğrar, kap kacak yıkar, salata yapar. Hukuk kitapları, sözlükler, anayasa yerine yemek kitapları gelmiştir. Yargıtay başkanlığı hayali yerini Fransa'da bir lokantada aşçılığa bırakmıştır. Artık gururunu, düzenini, dürüstlüğüne terk eden İlyas sadece yemek yapmaya ve yemeye ayarlı bir robot haline gelmiştir.

Çevresini ve kendisini ihmal eden hatta yok sayan İlyas'ın durumu iyice kötüye gitmektedir. Bu durumu fark eden arkadaşı, *“Dostunu bu şirin mutfaktan, yaşamının en umutlu çağında kale gibi karşısına dikilen bu korkunç çıkmazdan uzaklaştırmak için kestirme bir yol bulmaya”* (s.117) çalışır. Emel'e onunla evlenmesi gerektiğini söyler. İlyas, Emel'in evlilik

teklifini, *“Kadınları iyi bilirim: mutfaktan çıkmak bilmezler, her yemeğe karışırlar. Böyle şeylere gelemem, ben evlenmem...”* (s.118) diye reddeder. Kendisini görmek ve kapıldığı çıkmazdan kurtarmak için ta evine kadar gelen üniversiteden hocasının tedavi olması için yaptığı telkinleri kabul etmez. O da kaçan hayallere, ailesinin umutlarına, bu işin sonu olmadığına yanmaktadır. Ancak bu andan itibaren yapılacak bir şey yoktur. O, yemek yapma bağımlısı olmuştur ve kimse onu bu yoldan döndüremez. Onu sadece ölüm kurtarabilir. Bu inançta olan İlyas, bir zamanlar delice sevdiği Emel’le en yakın arkadaşı Murat’ın evlenmesine mecburen razı olur. Sonrasında da zorunluluktan bu çiftin balayı için gittiği çiftliklerinin mutfağına *“Türkiye’nin en bilgili, en soylu aşçısı”* (s.150) olur. O, burada iken her şeyi öğrenen ve kendisini memlekete götürmek için çiftliğe gelen akrabası ve aynı zamanda çok iyi arkadaşı olan Mustafa’nın ısrarlarına, telkinlerine kulak tıkar ve kimliğini redderek basit bir aşçı olduğunu söyler. Bunun üzerine sinirlenen Mustafa, beş el kurşunla onu öldürür. Evet, İlyas’ı “mutfak çıkmazı”ndan ancak ölüm kurtarabilmiştir.

Romanda her ne kadar görünürde İlyas’ı mutfığa hapseden sebepler maddi sıkıntılar ve aşkına karşılık bulamama gibi kişisel nedenler olsa da bunun toplumsal bir karşılığı ve sembolik manaları vardır. Anlaşılacağı üzere İlyas için yemek yapmak yüklenen sorumluluklardan bir bakıma kaçıştır. Zihnini yoran ve çözemediği problemleri unuttur. Kendini gerçekleştirme, tatmin olmadır. Yabancı olduğu ve iğrendiği insanlardan, ahlaken çökmüş toplumdan uzaklaşmadır. Hatta Freudyen bir bakışla anne rahmine geri dönme arzusu olarak da okunabilir. Zira mutfak onun için tüm acılarını unuttuğu, kendini güvende hissettiği bir yerdir.

Sonuç olarak başta da belirttiğimiz gibi İlyas Divitoğlu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ile paralel olarak bizde de görülen bunalan, çıkmaza giren, çevresine yabancılaşan ve çözümü daha doğrusu sorunları geçici olarak dondurmayı/unutmayı bambaşka bir noktada gören, genç kentli aydına örnek teşkil edebilir.

Erdal Öz'ün ilk romanı **Odalarda**²⁵² genç ve tecrübesiz bir memurun altı yedi aylık hayatını anlatır. Zaman belirtilmeyen romanda olaylar ismi verilmeyen bir kasabada²⁵³ geçer. Romanın temel iletisi saf, tecrübesiz, kimliği ve kişiliği oturmamış “küçük” insanların hayatta tutunamadıkları, yabancı olduğu toplumda yalnızlıkları içerisinde kendi trajedilerini hazırlamalarıdır.

Romanda aydın olarak nitelendirilebilecek yegâne kişi, eserin başkışısı olan adı verilmeyen gençtir. Bu genç bir devlet dairesinde yazı makinesi olan, “işini düzenli yürüten, titiz bir küçük memur”dur. (s.35) Romanın başında küçüklüğünden beri tek yakını olan annesiyle (babasını hiç tanımamıştır) bir oda içerisinde yaşayan gencin, uzun süredir hasta olan annesi hayatını kaybeder. Yapayalnız kalan genç, aslında annesinin ölümüne pek de üzülmemiştir, annesiz eski odasına alışamaz. Lambayı söndürdüğünde korkar, karanlıkta uyuyamaz. Eşyalar annesini hatırlatır. O da bu eşyaların hepsini eskiciye satar. Kışı sobasız bir odada geçirmek zorunda olan genç sık sık kahveye gider olmuştur. Burada kemiklerini ısıtır. Çayın tadına varır. Maddi durumu da kötüdür. Cenazeyi bile borç parayla kaldırabilmiştir. Akşam yemek yemez. Sabahı bir simitle geçirir. Ev-daire-kahve üçgeninde geçen birbirinin aynısı olan günlerden sonra annesinin hastalığı yüzünden iki aydır ödeyemediği kiradan ve ev sahibinin bekâr bir genci evinde oturtmak istemeyeşinden ötürü kendine yeni bir oda bulma lüzumu doğar. Bu arada onu gözetleyen ve kurduğu tezgâha düşürmeyi planlayan uyanık bir adamın oyununa gelir ve onun kaldığı evde bir oda kiralar. Başta her şey çok iyidir. Akşam yemeklerini yapan temiz, düzenli, genç ve güzel bir dul kadın olan ev sahibini sever. Annesinden başka kadın tanımayan ve yıllardır kadınsız yaşayan genç, bu kadına âşık olur ve onunla alelacele evlenir. Aslında oyuna gelmiştir. Bu kadın diğer kiracıdan yani ona odayı bulan adamdan hamiledir. Ve bir baba gereklidir. O da saf gençtir. Dokuz günlük tadılmamış mutluluklara gark olan genç, sonrasında kadının odasından bir nevi tatlılıkla

²⁵² Erdal Öz, **Odalarda**, Can Yay., İst. 1999 (1960). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁵³ Buradaki kasaba bugünkü yerleşim birimlerinden ilçeye karşılık gelir. Zira Hükümet Meydanı, evlendirme dairesi ve memurların çalıştığı bir devlet kurumunun bulunduğu bir yerdir.

kovulur. Kendi odasına, tekrar yalnızlığına sığınır. Kadın ona soğuk davranmaktadır. Ve diğer kiracıyla ilişkisi devam eder. Bunu saklama gereği bile duymaz. Genç, yaklaşık beş aylık evliliklerinin sonucunda kadının doğurmasına çok az bir süre kaldığını ve çocuğun diğer kiracıya ait olduğunu öğrenir. Fakat buna bir tepki gösteremez. Olaylara boyun eğer. Romanın sonunda da sessizce evden ayrılır. “Bu ayrılık temelli midir yoksa her sabahki çıkış mıdır?” kestirilemez. Okuyucuya bırakılır.

Romanın başkişisi ezik, ürkek, çekingen, sürekli bir sığınma özlemi duyan, uzun ensesinden utanan, gereksiz tikleri (omuzlarını sık sık yukarı atma, yakasını sürekli kaldırma çabası gibi) olan, uzun boylu birisidir. Yirmili yaşlardaki genç memur silik bir karakterdir. Ne adı ne yaşadığı küçük kasaba ne çalıştığı daire ne de içinde bulunduğu zaman bellidir. Bu isimsizliği onun bulunduğu çevreye ait olamayışıyla, çevresi için önemsiz bir yabancı oluşuyla izah edebiliriz.

O, çevresine yabancıdır. Çocukluğu, yetiştirilme tarzı, hayat tecrübesi eksikliği ve sanki başka bir dünyanın insanı olması onu etrafındakilere karşı kuşkulandırır. İnsanlardan kaçmak isteyen bir yanı vardır. Kendini diğer insanlardan farklı hisseder. Mesela beş aydır çalıştığı devlet dairesinde doğru dürüst kimseyle iletişim kuramaz. Boyuna önündeki kâğıtları karalar. Hiç dostu yoktur. Kalabalıklar arasında da odasında olduğu kadar yalnızdır: “Ah, işte yalnızlıktı beni böyle yapan. Alıştığım bir şeydi yalnızlık, seviyordum yalnızlığı, onsuz edemezdim, ama ben yapayalnız olduğum kadar insansızdım da. Annem, hiç olmazsa bir sestî, bir kokuydu, bir soluktu yanımda, bir yakınlıktı bana. Şimdi o da yok. Kimsem yok artık. Koskoca dünyada bir başıyaydım. Ürperdim.” (s.81) Odasında ya kitap okur ya uyur ya düşünür ya da yorganın altında hıçkırıklarla ağlar.

Onun yalnızlığında sığındığı ada kitaplarıdır. Öyle raflar dolusu kitapları yoktur. Kitaplar ve okuma alışkanlığıyla ilgili şu sözleri yazarın o dönemdeki okuma tarzını yansıtıyor olmalı: “Hiç o kadar çok kitabım olmadı. Çok kitap attım. Bir yığın rastgele alınmış kitabım olacağına, çok değerli bulduğum, okumaktan bıkmadığım, her zaman açıp okumak isteyeceğim beş

on kitabım olsun yeter, diye düşünmüşümdür hep. Kendimi bildim bileli böyle olmuştur. Bu kitapları kimbilir kaç kez okudum. Ama hiç bitmezler benim için, her zaman yenidirler, her zaman aynı tadı alırım onlardan. İlle de yeniden açıp başından başlamak da gerekmez. Benim okuyuşum, o çok sevdiğim, o çok inandığım kitaplardan birini elime alıp uzanmak, rastgele açtığım bir yerini yeniden okumaktır. Bazı kitapların bazı bölümlerini ezberlemişimdir. Hiç eskimezler benim için. Sanki hep yabancısıyım o sayfaların. Her seferinde de yeniden sarsılırım okurken.” (s.66)

Onda bir “şey”e sahip olamamanın sıkıntıları görülür. Şimdiye dek kendine ait bir odası bile olmayan garip biridir. Tek varlığı olan annesini de yitirince sahipsiz, kimsesiz kalır. Yalnızlık onun içinde yivli bir vida gibidir. Sürekli içine doğru kat eder. Hayatı hep delik deşiktir. Her daim bir eksiklik hisseder. Kendini tanımlamakta zorlanır. Kimdir, kimin yakını, kimin/neyin sahibidir? Evlendikten sonraki şu ifadeleri buna işaret eder: *“Demek bu ‘ben’dim; bu sabah sabah, saat sekizi vururken, saat kulesinin altından bu geçen, bu yorgun, ama rahat adam ben’dim ben’dim, yani bir kadının kocası, bir ailenin reisi, bir evin sahibi, bir kiracının ev sahibiydim. Yani benim de -işimin gücümün dışında- bir evim barkım, bir sevgili güzel karım vardı.” (s.89)*

“Sıkılmak benim ülkemdir.” (s.78) diyen genç, içine kapanıktır. Kimseyle dertleşemez. İçini dökemez. Bunun eksikliğini hep hisseder. Evlilik meselesinde aldanması ve başkasından hamile dul bir kadına, onu hiç tanımadan evlilik teklif etmesi onun hem toyluğunun hem de bir kadına/insana olan gereksiniminin, açlığının sonucudur.

Gençte korku, tedirginlik, güvensizlik, eziklik her daim şuurlatında var olan duygulardır. Bu yüzden hayat karşısında hep edilgendir. Mücadeleden kaçır. Mesela karısıyla onun gözleri önünde beraber olan adama ses çıkaramaz. Karısının onu adam yerine koymamasına aldırır. Aslında aldırır ama bir şey yapma gücünü kendinde bulamaz. Yine karısının başka birisinden hamile olduğunu bilmesine rağmen evliliği sürdürür.

Onda mücadele azmi, bir şeyleri değiştirebilme umudu ve enerjisi yoktur. İstemesine rağmen hasta karısı için doktor çağırma faaliyetini bile

yapamaz. *“Her şeyi değiştirmek, her şeyin üzerine bir çizgi çekip yeni bir atılımla, yepyeni bir hayata başlamak da geçmiyor değil içimden. Ama nasıl? Ben mi, şu sünepe ben mi yapacağım bunu? Bunu düşünmek bile ürpertiyor, yoruyor beni. Öyle bir güç hiç olmadı ki bende.”* (s.158) diyen gençte biraz “oblomovluk” vardır.

Onun bir önemli diğer yönü de kişiliğinin, kimliğinin oturmamasıdır. Onun hamurunun tüm kimliklere açık olduğunu yazar, bir başka roman kişinin ağzından açıklar: *“Sen bir hamursun dostum. Hem de tam kıvamında bir hamur. Testi çamuru gibi. Görüyorsun, sana yavaş yavaş bir biçim vermeye çalışıyorum. İnsanın bir biçimi olmalı, bir kimliği olmalı. Kimi insan kendi biçimini, kendi kimliğini kendi oluşturur; kimi insan da işte böyle, başkalarının yardımıyla biçimlenir. Bitkiler de böyledir, hayvanlar da. Evcilleşmiş bitkiler, evcilleşmiş hayvanlar, insan eliyle biçimlenip kimlik kazanırlar. Doğanın içinde yetişenlerse özgürdür; onlar kişiliktir, kimliklerini kendileri getirirler. Ne yazık ki sen onlar gibi değilsin. Seni evcilleştireceğim dostum.”* (s.154-155) Kendisi de bu tespiti doğrular: *“Kendimi olduğum gibi kabullenmeliydim artık. O yapay süslemelerden uzaklaşmalıyım. Üstelik başkası da olamazdım. Ben'im bu işte. Arkadaşımın dediği gibi bir ‘hamur’ belki de, biçimlenmeyi bekleyen tam kıvamında bir hamur.”* (s.157) O, sürekli idare edilmeyi, söylenenleri yapmayı ve çevresine göre şekillenmeyi, hareket ve cesaret eksikliğinden ötürü bir mecburiyet haline getirmiştir.

Romanda adı verilmeyen bu küçük memur Gogol’un Palto’sundaki “küçük adam”ın karşılığı olarak sunulan Akakiy Akakievich’ten izler taşır. Zaten romanın önsözünde Erdal Öz, her ne kadar varlık yayınlarından çıkan ilk baskının arkasındaki Yaşar Nabi’ye ait olan tanıtım yazısından hareketle kitapla ilgili yazılarda hep Dostoyevski ve Camus vurgusunun öne çıkartılsa da romanını Palto’da anlatılan kahramandan yola çıkarak yazmaya başladığını ifade eder. (s.11) Romanda da bu öykünün adı vurgulu bir şekilde geçer. *“Kimbilir kaçınıcı okuyuşum bu. Her okuyuşumda ilk okuyormuş gibi heyecanlanıyorum.”* (s.153) dediği öyküyü “müthiş” olarak nitelendirir. Bu iki eser metinlerarasılık bağlamında değerlendirilebilir. Genç memur, Akakiy

Akakiyevich gibi bir devlet dairesinde yazıcılık yaparak geçinmeye çalışan, bir odaya mahkûm kalan, çevresinden uzak, kendi halinde, sıradan ve safçadır. İçinde yaşadığı topluma yabancısıdır. Onun da eski, sık sık yakasını kaldırdığı bir paltosu vardır. Ama elbette o, Akakiy Akakiyevich'in kendisi/aynısı değildir.

Sonuç olarak adı verilmeyen genç memur, topluma yabancı, yalnız, kendi halinde, tecrübesiz, iletişim becerisi yetersiz, içine kapanık, mutsuz, amaçsız, her daim eksikliğin verdiği sıkıntıyı yaşayan kimliksiz ve silik bir karakterdir. O, olanlara isyan edecek ve bir şeyleri değiştirecek enerjiden yoksun silik bir görüntüye sahiptir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü²⁵⁴ *“iki uygarlık arasında bocalayan toplumumuzun yanlış tutumlarını, davranışlarını, saçmalıklarını alaya alan, eleştirel bir romandır.”*²⁵⁵ Tanzimat’la başlayıp Meşrutiyet’i içine alan ve Cumhuriyet döneminin yaklaşık ilk çeyreğinin anlatıldığı eser İstanbul’da geçer. Dört bölümden müteşekkil eserin “Büyük Ümitler” başlığını taşıyan ilk kısmında başkişi olan anlatıcı Hayri İrdal’ın hatıralarını (romanı) yazma gerçeğiyle olaylar şöyle böyle özetlenir. Ardından İrdal’ın çocukluğundan Birinci Dünya Savaşı’na katılmasına kadar geçen hayatı anlatılır. Bu bölümde yazar hatıralarına geçmeden evvel hâlihazırdaki durumunu verirken ironik bir tavır takınmıştır. Mesela romanın sonunda yeniye, moderne içten katılamayışın dramını ve zoraki yaptığı bazı davranışlarından ötürü kendini sorgularken bu bölümde ironik bir şekilde modern hayatın bir parçası olmaktan dolayı duyduğu mutluluğu serdedir: *“Kaldı ki, bu harap binanın yerinde yapılan apartmanları görünce insan ister istemez teselli buluyor. Semt adeta şenlenmiş. Bu gidişle birkaç yıl içinde modern bir mahalle kurulacak! Ben artık modern adamı, modern mimariyi, modern konforu seviyorum.”* (s.55-56) “Küçük Hakikatler”de İrdal’ın terhis olduktan sonra dönüşü, birinci ve ikinci karısıyla evlilikleri, Psikanaliz Cemiyeti ve İspiritizma Kulübü, başından geçen garip olaylar anlatılır. “Sabaha Doğru”da İrdal’ın Halit Ayarcı’yla tanışması ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün kurulmasından

²⁵⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergâh Yay., İst. 2005 (1962). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁵⁵ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yay., İst. 2009, s.297.

bahsedilir. Son bölüm “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır”da ise Saatleri Ayarlama Enstitüsünün kapatılmaya varan süreci anlatılır.

Anlatımı ve tipleriyle dikkat çeken romanın aydın ya da aydın sayılabilecek kişileri kolay kolay herhangi bir gruba dâhil edilebilecek tiplerden değildir. Mesela romanın başkişisi ve anlatıcısı olan Hayri İrdal kimi zaman saf, kandırılmış, toplumun dışına itilmiş bir tipken kimi zaman dikkatli bir gözlemci, müthiş bir zekâ ile etrafını sorgulayan, filozofane laflar eden biridir. O, içinde yaşadığı çağı kabullenemeyen fakat zoraki içine giren ve bir yönüyle ona yabancılaşan bir aydın kimliğiyle karşımıza çıkar. Yine romanın ikinci mühim ismi olan Halit Ayarcı’nın tereddütsüz “yeni”yi savunurken fırsatçı, pragmatist, menfaatçi müthiş bir kabiliyet mi yoksa sadece “yaratmanın” peşinde koşan bir eylemci mi olduğu okur tarafından tam kestirilemez. Bu iki ismin dışında Doktor Ramiz ve Muvakkit Nuri Efendi’den de kısaca bahsedilebilir.

Romanın başkişisi ve anlatıcısı Hayri İrdal’dır. Eser onun ağzından anlatılır. Zaten ilk sayfalarda kendini tanıtan ve kısaca romandaki olaylardan bahseden İrdal, *“Bana öyle geliyor ki, gördüklerimi ve işittiklerimi yazmak, gelecek nesillere karşı en büyük vazifemdir.”* (s.11) diyerek (geleneksel ya da postmodern bir teknikle) romanın yazılış hikâyesine okuru ortak eder. Yer yer “sevgili kâri”lere de rastlanan roman İrdal’ın hatıralarıdır.

İrdal, 16 Receb-i Şerif 1310’da (miladî 1893) dünyaya gelir. Babası kayyum olan İrdalların evi Mihrimah Camii’nin yanı başındadır. Onun ve ailesinin hayatını eski Babıali memurlarından biri olan dedesinin bir camii yaptırmak istemesi, bunun için bazı eşyaları tedarik etmesine rağmen hayatında buna muvaffak olamayıp bunu oğluna yani İrdal’ın babasına vasiyet etmesi etkilemiştir. Evkafta oldukça iyi bir memurlukla işe başlayan ve kimi talihsizliklerle küçük bir camii kayyumluğuna kadar inen babasının hayatını, bu vasiyet zehir edecektir. Birer birer dededen kalma camii eşyaları erimiş, geriye sonrasında kutsanarak adına “mübarek” dedikleri ayaklı büyük bir duvar saati kalacaktır: *“Onun için babam, başına gelenlerin hemen hepsinden, içten içe biraz da alacaklısı addettiği bu saati mesul tutar ve*

onunla böyle her gün burun buruna yaşamaktan sıkılırdı. Artık unutulmuş olan cami hikayesini tazelememek için bütün dedikodulara sessiz sedasız katlanır, bu hikayeyi kimseye anlatmazdı. Hulâsa hayatının gizli ve tek meselesi, faciası, bu saat olmuştu.” (s.27)

İrdal'ın çocukluğu Abdülhamit döneminde Edirnekapi'da geçer. Fakir düşmüş bir ailede mutlu bir çocukluk geçirir. Fatih Rüştüyesine yazılır. Daima diz kapakları yamalı, daima dirsekleri dışarıya fırlamış gezmesine rağmen bu okul yıllarında hayatı ve sokağı kazanmıştır. (s.23) Okulda iki yıl üst üste kalır. Üçüncü yıla zar zor hatıra binaen sınıf geçer. Bunda İrdal'ın saatlere sadece saatlere ilgisi etkili olmuştur. Zaten evin baş köşesinde farklı hususiyetler atfedilen bir saatle yaşayan İrdal'ın saate olan ilgisini on yaşına doğru dayısının sünnet hediyesi olarak verdiği bir saat iyice açığa çıkartmıştır: *“Dayımın hediyesi ile beraber bende kendilerini yakından tanımak ve anlamak ihtiyacı başladı. Daha ilk elime aldığım gün zihni hayatım birkaç merhaleyi birden atladi. Niçin? Neden? Ve nasıl? Suallerinin hücumu içinde kaldım.” (s.29)* Bu soruların ardından saati keşfetmeye, söküp takmaya merak salar. *“Bu tecrübeden elimde iki şey kaldı. Her gördüğüm saati çözmek ve içine bakmak hevesi, bir de saatten gayri şeye alakasızlık.” (s.29)* Okulla arasının iyi olmaması, derslerden uzak kendi halinde “Allahlık” bir öğrenci olması ve saate olan ilgisinden dolayı İrdal, vaktinin büyük bir kısmını saatçi Nuri Efendi'nin muvakkithanesinde geçirmeye başlar. Ara ara da okula uğrar. Onca bir saat doktoru olan ve saatle cemiyetin felsefesini yapan bu büyük insan onun hayatının, Halit Ayarcı'yla birlikte en önemli iki kişisinden biri olacaktır: *“Nuri Efendi ve Halit ayarcı... İşte benim hayat mekiğim bu iki kutup arasında dolaştı. Birisini çok gençken, insanlara ve hayata gözlerim henüz açıldığı sırada tanıdım. Öbürü her şeyden ümit kestiğim, hatta ömür defterimi tamamlanmış sandığım bir zamanda karşıma çıktı. Fakat bu ayrı meziyette, ayrı zihniyette insanlar bütün zaman ayrılıklarının üstünden hayatımda bir daha ayrılmamak şartıyla birleştiler. Ben onların bir muhassalasıyım. Tıpkı Nuri Efendinin o kadar dikkatle ve ayrı ayrı işçiliklerden gelmiş parçaları birleştirerek tamir ettiği, zaman kervanına kattığı*

hurda saatler gibi onlardan bir parça, onların ‘muaddel’ bir halitası, terkip halinde eseriyim.” (s.34)

Nuri Efendi, onu yanında daha çok bir dinleyici sıfatıyla bulundurur: *“Yaradılışın mütevazı insan yaradılışı... Hayata ve etrafa karşı yeter derecede dayanıklı değilsin. Seni ancak iş kurtarabilir. Yazık ki bu iş için lazım olan dikkat sende yok. Fakat saatleri seviyorsun, onlara acıyorsun! Bu mühim bir şeydir. Sonra ayrıca dinlemek gibi bir hasletin var. Burası muhakkak. Dinlemesini biliyorsun, ki bu mühim bir meziyettir. Hiçbir şeye yaramasa bile insanın boşluğunu örter, karşısındakiyle aynı seviyeye çıkarır!”* (s.36) O, çocukluğu ve gençliğinde Nuri Efendi’nin yanında, onun şahsiyetinin oluşmasında önemli rolleri olan birbirinden farklı, bir yönüyle hayatın gerçeklerinden kopuk insanları tanır ve onlarla vakit geçirir. Mesela Meşrutiyet yıllarına kadar ihtişamlı bir konakta yaşam süren fakat günden güne ihtişamı ve debdebesi kaybolan ve sonunda sekiz odalı bir eve çıkan ancak eski alışkanlıklarını devam ettirmeye çalışan Tunusluzade Abdusselam Bey; Müslüman semtin nadir Hristiyan ileri gelenlerinden olan ve simya ilmine merak salan Eczacı Artistidi Efendi; yıkık bir medresede yaşayan eski derviş, esrarkeş, define arayıcısı Deli Seyit Lütfullah bunlardan önemlileridir. Yine babasıyla birlikte yedi yaşından beri perşembe ve cumaları gittiği dergâhın da etkisini gözleyebiliriz. Babasından ikinci bir kadınla evlenmesinden dolayı soğumuştur.

1912 yılı onun hayatının ıstıraplı dönemlerinden biri olur. Zira Nuri Efendi ölmüş ve on yedisine²⁵⁶ gelmiş olmasına rağmen işsiz güçsüz ortada kalır. İdadiyi iki yıl evvel bırakmıştır. Dolayısıyla çalışması icap etmiştir. O da kıyısından köşesinden anladığı yegâne meslek olan saatçiliğini, bir başka saatçinin yanında devam ettirmek ister. Fakat çok geçmeden oradan ayrılmak zorunda kalır. Bir müddet sonra tuluat kumpanyalarında çalışmaya başlar. Yaklaşık bir yıllık oyunculuktan operetliğe parasız ama keyifli bir

²⁵⁶ Yaşıyla ilgili küçük bir tutarsızlık var. Çünkü elli yedinci, sayfada 1912’de on yedisinde olduğunu söylüyor. Lakin yirmi üçüncü sayfada doğum tarihi 16 Recep 1310 olarak veriliyor. Bu tarih de miladi takvime aktarıldığında 1891 yılına denk geliyor. Dolayısıyla on yedi değil yirmi bir yaşında oluyor.

tecrübeden sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle askere gider: *“Operetten sonra bir orta oyunu, orta oyunundan sonra Abdüsselam Beyin ısrarıyla girdiğim Darülbedayi tiyatrosu, Antuan'ın hiçbir şey anlamadığım dersleri... Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunun bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa ayağım toprağa bastı. Fakat çok geç kaldığımı hissediyorum.”* (s.74)

Dört yılın ardından terhis olduğunda baba evinde sadece fakirlikle boğuşan üvey annesini bulur. Babası harpte iken ölmüştür. İstanbul'da binlerce genç işsizdir. O bu yalnızlık ve fakirlik içinde iken Abdüsselam Bey onu evine alır. Posta Telgraf Mektebine yazdırır. Akabinde de çocukluğundan beri konağında yetişen Emine ile evlendirir. Aynı evde beraber yaşamaya devam ederler. Okul bittikten sonra Tünel İdaresinde bir iş bulur. Kızları Zehra dünyaya gelir. Tek sıkıntıları onca iyiliklerini gördüğü Abdüsselam Bey'in *“muhabbet esirliği”*nden (s.83) kurtulamayışlarıdır. Fakat bu saadet Abdüsselam Bey'in ölümüyle sona erer. Son zamalarda akli dengesini iyice yitiren Abdüsselam Bey, tüm servetini Zehra'ya bıraktığını yazmıştır. Lakin ortada servet yok, yüklü bir borç vardır. Alacaklılar, ortalıkta dolaşan dedikodular ve bilhassa olmayan Şerbetçibaşı Elması'ndan dolayı kapıya dayanır. Mahkemelerde dert anlatmaya çalışan İrdal, türlü haksızlıklar ve iftiralar karşısında öfkelenir. Hiç ilgisi yokken bu durumlara düşmek onu üzer. Böyle bir dönemde mahkeme heyeti onu Adli Tıbb'a gönderir. Burada hayatında önemli bir isim olan Dr. Ramiz'le tanışır. Ramiz her şeye psikanalizmle bakan Avrupa'dan yeni gelmiş bir doktordur. *“Psikanaliz çıktığından beri hemen herkes az çok hastadır.”* (s.105) diyen Ramiz, İrdal'a *“baba kompleksi”* teşhisini koyar ve onu rüya²⁵⁷ ve diğer psikanalitik yöntemlerle birkaç senede iyileştireceğini söyler. İrdal hem bu olup biten

²⁵⁷ İrdal'da Tanpınar için önemli bir kavram olan “rüya”nın izlerini de görebiliyoruz. Esasen rüyanın romana girişi psikanalizmden başka bir şey tanımayan Dr. Ramiz aracılığıyla. Ramiz, rüyalarla baba psikoza yaşadığını düşünen İrdal'ı tedavi etmeye çalışır. Onu rüya görmesi noktasında güdüler. O da sonunda dört başı mamur, her hatırladıkça kafasını zehirleyecek ve kendi kendinden şüphe ettirecek bir rüya görmeye muvaffak olur. (s.119) Nitekim rüyada gördüğü üzere korktuğu başına gelir ve ilk karısı Emine'yi kaybeder. Yine başka bir yerde de o günlerdeki ruh haletini olduğu gibi yansıtan rüyasını okurla paylaşır. (s.289)

saçmalıklara hem de oğlu Ahmet'i doğuracak olan hasta karısına üzülmektedir. Neyse ki altı hafta boyunca psikanalizm dinleyen, okuyan ve rüyaya yatan İrdal'ın imdadına mahkeme yetişir ve onu beraat ettirir.

Evine ve ailesine kavuşan İrdal, düşük maaşla da olsa Fener Postanesinde işe girer. Bu arada peşini bırakmayan Ramiz, onu Şehzadebaşı'nda büyükçe bir kıraathanenin müdavimi yapar. Burası garip bir yerdir: *“Herkes bir defa rast geldiğiyle ikinci gün senli benli olurdu. Hiç kimsenin öbüründen saklı bir sırrı yoktu. Kirli veya temiz bütün çamaşırlar ortada idi. Herkes onları istediği gibi evirip çevirip, koklar, münasip bulduğunu etrafına ehemmiyetle gösterirdi. Her fazilet, her biçarelik, hatta rezaletler bile burada aynı soğukkanlılıkla, hattâ icap ederse bir çeşit şefkatle muhakeme ve kabul edilirdi. Pederasti, aşırı çapkınlık, küçük veya büyük para dalaveresi adeta adımlarınıza dolaşacak şekilde ortada idi. (...) Bu kahvede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, ispritizma, alelade dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasi hadise, birbiriyle sarmaş dolaş, bir öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şaşırtıcı, akar giderdi.”* (s.127)

Ramiz'in oradakilere *“Hakiki bir baba psikozu geçirdi, meslek hayatımın en mühim hastası budur.”* (s.125) diye takdim ettiği İrdal'ı kahve halkı hemen benimser ve ona “Öksüz” adını verirler. İş çıkışı yarım saatliğine de olsa buraya uğradığında adeta gerçeklerden kaçarak özel bir mutluluk duyar.

İrdal'ın kötü günleri karısı Emine'nin ölmesi ve iki çocuğuyla yüz üstü kalmasıyla yeniden başlar. Hürriyetini sınırlayan çocuklarının mesuliyetini gerektiği gibi taşıyamadığını, onlara sadece acıdığını düşünen İrdal, kendi kendine daha iyi bir baba olacağına dair yeminler etse de buna muvaffak olamaz. Zira kendisi her şeyden gayrimemnundur. İşten, evden kaçmak ister. Çoğu zaman da çareyi meyhanelerde arar. Onu oğlunun hastalığı silkeler ve bir parça kendine getirir. Bu dönemde Doktor Ramiz'in açtığı “Psikanaliz Cemiyeti”nin müdürü ve yine ona benzeyen “İspritizmacılar Kulübü”nün de

muhasibi olur: *“İspritizma Cemiyeti hiç de Psikanaliz Cemiyeti’ne benzemiyordu. Orası şenlikli idi. Bitmez tükenmez münakaşalar, tecrübeler yapıldı. Hemen her üç günde bir yukarı âlemden gelen tebliğler yayınlanır, onlar tefsir edilir, çok âlimane fikirler söylenirdi. Bir farkı da kadın azasının bolluğu idi. Medyum olanlardan başka sadece meraklı yedi sekiz kadın azamız vardı. Ben, cemiyetin muhasebecisi ve kâtibi sıfatıyla her akşam işten çıkınca uğrar, yazılacak yazılarımı yazar, boş zamanlarımda aidatı toplar, defterleri tutardım.”* (s.150) İrdal, hem Ramiz sayesinde müdavimi olduğu kıraathanede hem de bu cemiyette farklı insanlarla tanışır. Bu insanlar genellikle hayatın dışında kalan problemlili insanlardır. Özellikle cemiyette zengin, sosyete kesimden isimlerle tanışır. İkinci karısıyla da burada tanışmıştır.

Psikanaliz Cemiyetinde bir konferansta tanıştığı Pakize ile evlenir. İkinci karısı genç ve kendi âleminde yaşayan birisidir. Lakin gün geçtikçe tek uğraşı olan sinema yıldızları ve sinemada sunulan hayatla gerçekleri karıştırmaya, farklı bir hayat yaşamaya başlar. Bu arada annesi ve babası ölen Pakize’nin kız kardeşleri de onların yanına gelince ev iyice çekilmez olur. Hem huzur bozulmuş hem kendi çocukları iyice arka plana itilmiş hem de madden zorluklar başlamıştır.

Onun cemiyetteki işi yine burada tanıştığı Cemal Bey’in Türlü İşler Bankası’nda ona teklif ettiği işle son bulur. Postanedeki işinden de istifa ederek burada çalışmaya başlar. Bu teklifin kabulünde Cemal Bey’in karısı Selma Hanım’a beslediği özel duygular da etkili olmuştur. Başta her şey iyiyken zalim bir kişi olan Cemal Bey’in türlü sömürüleri ve hakaretleri ile iş git gide zorlaşmış ve sonunda İrdal işten çıkartılmıştır.

Elde değerli ne varsa eskiciye beş paraya satılan zor günlerin ardından Dr. Ramiz’in onu “velinimet” Halit Ayarcı’yla tanıştırmaması onun hayatını değiştirir. Hayat hikâyesini öğrenen Ayarcı, Hayri İrdal’ın hayatını yeniden “ayar”a çeker. Ona farklı bir yaşam tarzı sunar. Göremediklerini gösterir. Mesela İrdal’ın sesinden hiçbir şey olmaz dediği baldızını gazinoda ses sanatçısı yapar. Saatleri Ayarlama Enstitüsünün çekirdeği olan küçük

daire açılır: *“Halit bey cebinden çıkardığı küçük defteri önüne açarak izahat veriyordu. Son derecede modern bir metotla içtimai hayatın tetkikine başlayan enstitümüzün, evvela bir müessese olmak haysiyetiyle mutlak kadro ve ihtiyaçlarını anlattı: Bir müdürümüz, bir müdür yardımcılarımız var. Ayrıca bir neşriyat müdürüne, bir kalem şefine, bir muamelat ve daire müdürüne muhtacız. Şimdilik mutlak kadromuz bundan ibarettir. Bu mutlak kadrodan sonra ihtisas kadrosu geliyordu. Bu da saatin kendi bünyesinden ve içtimai hayattaki mevkiinden ve rolünden doğan bir kadro idi. Birinci kısımda, şimdilik yalnız Zemberek, Mil ve Yelkovan şubeleri vardı. İkinci kısımda ise İçtimai Koordinasyon, Çalışma İstatistiği şubeleri bulanacaktı.”* (s.233-234) Burada müdür muavini olarak çalışmaya başlar. O, aslında her zaman, Ayarcı’nın tüm telkinlerine rağmen, böyle bir kurumun gerekli olmadığına inanır. Ancak parasızlıktan, işsizlikten inanmamasına rağmen Ayarcı’yla birlikte en yetkili kişi olarak çalışır. İşin gidebildiği noktaya kadar gitmesini sağlar. Zamanla işin büyümesiyle ailesi ve tanıdıklarıyla beraber burada çalışan İrdal, para ve şöhrete kavuşur. Ayarcı’nın telkiniyle olmayan Ahmet Zamanî Efendi’nin hayatını ve eserini yazar. Umulmayacak bir mimari zekâyla ona Beynelmilel Mimarlar Cemiyetinin fahri azalığını temin eden, içten ve dıştan saate benzeyen Saatleri Ayarlama Enstitüsünün yeni binasının çizimlerini yapar. Tenkitlerle birlikte onun çok önemli biri, modern bir filozof olduğu yazılır çizilir.

Büyüyen hatta sonrasında ünü yurt dışına da taşan, şubeleri ve Saat Sevenler Cemiyeti, Saatleme Bankası gibi yan kolları açılan modern binası ve modern yüzüyle Saatleri Ayarlama Enstitüsü İrdal’a hiç ummadığı bir güç vermiştir. O, artık paralı, meşhur, saygı gören, erişilmez kabul ettiği Selma Hanım’ı metresi olarak kullanan kendine özgü bir dâhi olmuştur: *“Böylece her şey yoluna girdi. Ve biz tekrar, hatta eskisinden daha kuvvetle günün adamı olduk. Babacanca hâllerim halkın hoşuna gidiyordu. Acayip mazim, icat kabiliyetim, açık kalbim her gün bir kere daha övülüyordu. Hiçbir topluluk yoktu ki bulunmam istenilmesin! Doğrusunu isterseniz ben de bu şöhretin tam tadını çıkarmaktan hiç çekinmiyordum. Gözlüğüm, şemsiyem, hiçbir*

zaman yerine tam oturmayan şapkam, biraz bol kesilmiş elbiselerim, babayani hâllerim, hulâsa elimdeki tesbihe varıncaya kadar her şeyim bu muvaffakiyeti besleyecek şekilde tanzim edilmişti. Gittiğim her yerde etrafım çevriliyor, her meselede fikrim soruluyordu. Umuma ait ölçüleri hiç rahatsız etmeyecek şekilde yaşadığım için seviliyordum.” (s.302)

O, tüm bunlara rağmen içinde yaşadığı ve “abes” olarak kabul ettiği bu hayatı benimseyemez. Bedeniyle bu hayatın içinde olsa da ruhen ıstırap duyar. Öte yandan para, şöhret, aile saadeti, yakınlarının istikbali, aşık olduğu kadın gibi *“ahtapot gibi sayısız kollarla dünyaya”* (s.337) yapışan İrdal, bu hayattan dönemez. Ayarcı’yı taklit ederek özne görüldüğünde bile bir nesne vaziyetinde bu hayata kürek çekmeye devam eder. Lakin romanın sonunda Amerika’dan gelen bir heyetin yaptığı incelemeler sonucunda böyle bir müessesenin gereksizliği ortaya çıkartılarak ilga kararı verilir. Bu karardan sonra araya Ayarcı’nın girmesiyle *“müessesenin muntazam surette tasfiyesi için daimi bir tasfiye komisyonu teşekkül”* (s.368) ettirilir. Hayri İrdal ve diğerleri bu komisyonda çalışmaya devam eder. İrdal’ın altmışından sonra kızı olur. Adını velinimetim dediği Halit Ayarcı’nın isminden hareketle “Halide” koyar. Kızı ve torunlarıyla “modern(!)” bir hayatın sakini olmak mutluluğunu(!) yaşayarak hatıralarını yazar.

Merhametli, uysal, yumuşak huylu, iyi niyetli olan İrdal, okumuş bir aydından ziyade gören, tecrübe ederek öğrenen hususiyetleri olan biridir. *“Hayatım kelime öğrenmekle geçti. Hemen her safhasında sözlüğümü yeniden yapmıştım, hem de kendi hayatımda, etimle, kemiğimle yaşayarak.”* (s.174) diyen Hayri İrdal’ın muktesebatını okul veya ağırlıklı olarak okumaları değil hayatın kendisi doldurmuştur. Zira onun planlı, verimli bir okul ve okuma hayatı olmamıştır: *“Beni tanıyanlar, öyle okuma yazma işleriyle büyük bir ilgim olmadığını bilirler. Hatta bütün mütalaalarım, çocukluğumda okuduğum Jul Vern ve Nik Karter hikâyelerini ortadan çıkarırsanız, Arapça ve Farsça kelimelerini atlaya atlaya gözden geçirdiğim birkaç tarih kitabıyla, Tutiname, Binbir Gece, Ebu Ali Sinâ hikâyeleri gibi eserlerden ibarettir. Daha sonraki zamanlarda, enstitümüz kurulmadan evvel işsizlikten evde çocukların mektep*

kitaplarına zaman zaman göz attığım gibi, bazen bütün günümü geçirdiğim Edirnekapı veya Şehzadebaşı kahvelerinde gazeteleri hatme mecbur kaldığım zamanlarda ufak tefek tefrika parçaları ve makaleleri de okudum. Adli Tıpta müşahede altında bulunduğum zamanlarda tedavime çalışan, sonraları da bana o kadar iyiliği dokunan Doktor Ramiz'in psikanalize dair neşrettiği etütleri de bu arada sayabilirim. Bu kadar mühim işlerle uğraşan bu âlim zatın hakkımda gösterdiği teveccühe lâayık olabilmek için bu kitapların ve makalelerin bir satırını bile atlamadığıma sizi temin edebilirim. Fakat başlangıcını bilmediğim çok mühim meseleler üzerinde yazılmış bu eserler ne benim edebî zevkime, ne de anlayışıma hiçbir tesir yapmadılar. Sadece Doktor Ramiz'le uzun sohbetlerimizde -daima o söyler ben dinlerdim-yetersizliğimi örtmeğe yaradılar. İnsan çocukluğunda aldığı terbiyeyi unutmuyor. Babam ilk zamanlarda Emsile ve Avamil gibi Arapça sarf ve nahiv kitaplarından gayrı, sonraları mektep kitaplarının dışında kitap okumanın aleyhinde idi. Belki bu sansürün veya tahdidin yüzünden ben düpedüz her türlü okumayı reddetmiştim.” (s.7-8)

İrdal, düzenli bir eğitim görmese de hayatın zorlukları arasında kıyıya itilmiş bir vaziyet yaşasa da zeki, alıcı ve aldıklarını dönüştürücü kudrete sahiptir. Onu yetiştiren çoğu zaman farklı muhitlerde tanıştığı isimlerdir. Seyirci ve iyi bir dinleyici olmanın avantajıyla söylenilenleri dikkatle kapmış yeri geldiğinde de kullanmıştır. Mesela Muvakkit Nuri Efendi'den saati, zamanla ve tasavvufla ilgili kimi değerleri, Dr. Ramiz'den psikanalizmi öğrenmiştir. Yine İspiritizmalar Cemiyetinde gördüğü bir mimarın çalışmalarından yıllar sonra faydalanmış ve kimsenin yapamadığı içten ve dıştan saate benzeyen modern bir binanın çizimini gerçekleştirmiş ve Beynelmilel Mimarlar Cemiyetinin fahri azalığına kabul edilmiştir. Yine onda her ne kadar maddi zorlukların itelemesiyle de olsa yeni durumlara uyum sağlama becerisi de yüksektir. Ayarcı'nın ona biçtiği rolleri bihakkın yerine getirecektir. Formasyonu olmayan konularda bile sırtımdan durumu idare edebilmesini bilir. Bazen talakatıyla bazen filozof tavrıyla bazen samimiyetiyle bunların üstesinden gelir.

Romanda İrdal, anlatıcıdır. Yazar onun gözünden olayları bize aktarır. Hatta onun vesilesiyle yazar, yazma tekniği ve kurgulamaya dair fikirlerini de kimi zaman okurla paylaşır. Şu alıntılar buna örnektir: *“Çünkü ben Hayri İrdal, her şeyden evvel mutlak bir samimilik taraftarıyım. İnsan her şeyi açıkça söylemedikten sonra neden yazı yazsın? Bu cinsten kayıtsız ve şartsız bir samimilik ise behemehâl bir süzme, eleme ister. Siz de kabul ederseniz ki, her şeyi olduğu gibi söylemek mümkün değildir. Sözü yarıda bırakmaktansa, vaktinde iyi tasarlamak, okuyucu ile behemehâl anlaşacağınız noktaları seçmek gerekir. Çünkü samimiyet tek başına olan iş değildir.”* (s.10) *“Onun içindir ki, bu hatıraları okuyanlar hiçbir yalan ve iftiraya tesadüf etmeyecekler, sadece birtakım şimdiye kadar gizli kalmış hakikatleri öğreneceklerdir. Belki bu hakikatleri naklederken ufak tefek onarmalarda bulunduğum olacaktır. Fakat bu kendimi vazifelendirdiğim hatırat yazarlığının icaplarındandır.”* (s.25)

Kitabı takip ederken okur, İrdal’ın anlatıcılığı karşısında şaşırır. Sanki deneyimsiz, genç bir yazarın kendisinden beklenmeyecek ölçüde büyük ustalarla yarışan bir edebî metin ürettiğinde metnin ona ait olup olamayacağı soru işaretlerine benzer tereddüdü yaşar. Cümlelerin bu seviyede ondan sadır olduğuyla ilgili şüphe vardır. Zira anlatıcı aslında İrdal değil Tanpınar’dır. Okur, resimden musikiye, tarihten coğrafyaya, edebiyattan felsefeye çok geniş bir bilgi birikimi olan ama bunu okurun gözüne sokmayan çoğu yerde bilge ve entelektüel bir anlatıcıyla karşılaşır. Hayata dair çözümlemeler yapan, tatlı bir ironinin eşliğinde olayları ve durumları tenkit eden, kusurlarını gösteren bir anlatıcıdır Hayri İrdal.

İrdal, arada kalan bir aydındır. O aslında geçmişi, duygu ve düşüncesiyle daha çok *“Ne ondan kurtulabiliyorum, ne de tamamiyle onun emrinde olabiliyorum.”* (s.53) dediği maziye aittir. Fakat hayatın acı gerçekleri onu zorla “yeni”ye eklemlenmiştir. Onun dramı da burada yatar. Ait olamadığı, benimseyemediği, inanmadığı lakin farklı sebeplerden ötürü devam ettirdiği yeni bir hayatın parçası olmak.

O, yeni hayatın nimetleri içinde keyif sürerken bile tam anlamıyla mesut değildir. Mesela romanda onun kendine ait olmayan bir hayatı

yaşadığını düşünen ve onun zenginliğinden, şöhretinden kaçarak parasız yatılı okuyan ve doktor olan Ahmet'le geçirdiği mutlu bir yaz tatilinin ardından şunları söyler: *“Ara sıra onun üstünden ellerimiz birbirine uzanacak, sonra ben küskün, o ümitli kendi dünyalarımıza dönecektik. Biliyordum, bu düşünceler sade bu akşamın düşünceleriydi. Yarın sabah ben kibrit kutularımı bir sepete tıkıp enstitüye gittiğim zaman başka adam olacaktım. Daha ertesi günü belki etrafımda müthiş bir alkış tufanı kopacaktı. Halit Ayarcı öldürdüğüm köpeği bana sürükletmiş olmanın kendisine bahsettiği memnuniyeti en cömert şekilde ödeyecekti. Sade bu mu? Yarın akşam Selma'nın gecesiydi. Beraber olunca ben yine her şeyi unutacaktım. Belki bir iki hafta sonra Sabriye Hanımın, üç aydan beri enstitünün içinde tecrit için çare aramadığım kadının, sırf Selma'ya ve Pakize'ye inat olsun diye haftalardır, bana peşkeş çektiği genç kızla yatacaktım. Bu başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı. Dün ikinci vakti Seher Hanım benimle dikkati çekecek kadar manalı konuşmuştu. Bu kadını bundan sonra ihmal etmeyeceğimi biliyordum. Hulusa ben kendi bataklığымda durmadan gömülecek, durmadan unutacaktım. Fakat hiçbir zaman bu saati, bu üç ayın lezzetini bulamayacaktım.”* (s.356) Görüldüğü üzere İrdal maddi olanaksızlıkların darboğazına girme korkusu veya nefsin hoşuna giden arzulardan dolayı yeni hayatın bir aktörü olsa da mutlu değildir. Nitekim roman boyunca ilk karısı Emine ve Ahmet'e duyduğu sevgi onun için gerçek saadettir. Bu iki isim dejenere olmamış, karakter sahibi ve İrdal'ın yeni hayatında olmayan değerlerdir.

Hayri İrdal yeni hayatı kendiliğinden benimsemez. Başta Halit Ayarcı ve çevresi onu bütün kabiliyetlerini inkâr eden, asrına göz yummakta inat eden, bu yüzden dünyasını küçülttüğü için etrafına karşı olan vazifelerinde bir yığın kusuru olan adam ilan ederler. (s.277) Her daim bu dünyada artık “yeni” diye bir şeyin var olduğunu, onu inkâr etmenin mümkün olmadığını dolayısıyla herkesin bu *“canlı hayatın peşinde”* (s.277) olması gerektiğini telkin ederler. Ve ona banjo çalan, ata binen, dünyanın en modern adamı etiketini yapıştırırlar. (s.277) O da zoraki bu role bürünür.

Fakat İrdal, sürekli dillendirilen bu “yeni” kavramı etrafında olup bitenleri anlatıcı kimliğiyle derin bir ironiyle eleştirir. Mesela çizimlerini yaptığı Saatleri Ayarlama Enstitüsünün içten ve dıştan saate benzeyen yeni modern mimarisi karşısında hakkında çıkan haberleri değerlendirirken buna işaret eder: *“Bir dostum günlerce gazetesinde ‘Yeni başından sonuna kadar, akıl almayacak kadar yeni! Yaşasın yenilik!’ diye bağırdı. Bir başkası, ‘Kokmuş ve klasik şekillerden ayrıldığımız için’ bahtiyar olduğumuzu söylüyordu. Bir üçüncüsü ise bu acayip merdivenleri, onları binaya bağlayan hiç lüzumsuz iki küçük köprüyü -çünkü üç pavyonun arasını sırf bu küçük köprücükler için açık bırakmıştım- bir yığın övdükten sonra ‘İşte diyordu, Türkçe’de yeni sentaksın başladığı devirde yeni mimari de feyzini verdi. Devrik cümle düşmanları Hayri İrdal’ın muvaffakiyeti karşısında bakalım ne yapacaklar?’ Dördüncü eleştirmecinin övmesi daha parlaktı. Ona göre ben, sade devrik cümleye layık bir bina yapmamıştım, aynı zamanda soyut mimari yapmıştım.”* (s.358) Yine Enstitüde çalışanlar için yapılması planlanan Saat Evleri projesinin çizimini İrdal üstlendiğinde onun yeni anlayışını alkışlayan, bu yeninin bayraktarlığını yapanlar, oturacakları evin İrdal tarafından yapılmasına şiddetle karşı çıkarlar. İrdal onların bu tavrını *“Umumum parası sarf edilirken o kadar cömert, hasbi, kayıtsız şartsız yenilik taraftarı olan, benim eserimle övünen insanlar, şimdi kendi menfaatleri ortaya konunca birdenbire dönmüşlerdi.”* (s.360) cümlesiyle anlatır. Bu da göstermektedir ki hayatımıza giren kimi “yeni”ler içselleştirilmeden sadece menfaat ve devrin gereklilikleri icabı benimsenmiş, alkışlanıyor gözükmektedir.

Biz aslında Saatleri Ayarlama Enstitüsü etrafında teşekkül eden bu yenilikleri Cumhuriyet’le, aslında Batılılaşmayla, birlikte hayatımıza giren ve halktan kopuk, tabansız olmasına rağmen tepeden indirilen faydası tartışılan kimi nesneler, özneler, fikirler olarak okuyabiliriz. Nitekim bu romanı bir simülasyonlar metni diye okumanın daha doğru olacağını söyleyen İsmet Emre, roman hakkında şu değerlendirmede bulunur: *“Sembolik olarak Cumhuriyet’in başlangıç dönemlerindeki ideolojik suskunluk, fikirsel aşırılıkların sindirilmesi ve uzun süre tekdüze bir yaşamın egemen olmasını*

anlatmaya çalışıyor Tanpınar. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde yer alan kişilerin Halit Ayarcı, Hayri İrdal, Ahmet Zamani Efendi, İspiritizmacılar, Define Peşinde Koşanlar vs. hemen hepsi içinde bulundukları durumu iyiye götürmek için gerçek dışı yöntem arayışına girerler. Bu tesadüf değildir. Romanın bünyesi ve iç mantığının doğal sonucudur; ancak doğal sonuç olarak kalmaz, sembolik olarak Cumhuriyet'in başlangıç aşamasındaki Batılılaşma'nın ve bu yöndeki çözüm arayışlarının da gerçekten ne kadar kopuk, hayat pratiğinden ne kadar yalıtılmış olduğunu göstermesi açısından da manidardır. Yazar, bunu doğrudan söyleyemediği için de ironiye başvurmak zorunda kalmıştır ister istemez. Yazar, böylece hiçbir kurumun ve zihniyetinin bir ihtiyaçtan ortaya çıkmadığını; insanlara göre kurum ve zihniyet üretildiğini anlatmaya çalışıyor.²⁵⁸

Tanpınar, Tanzimat'tan bu yana çözmeye çalıştığımız eski-yeni çatışmasını İrdal ve Ayarcı kimliğinde vermeye çalışır. Ayarcı kuvvetle yeninin yanında, yeniden istifade eden pratik zekâsı üst düzeyde kabiliyetli bir adamdır. İrdal ise arada kalan, eski teknesinde yeni hamuru yoğurmak zorunluluğunu taşıyan, bu yönüyle dramatik bir tiptir. Yazar bu iki kahramanı çoğu zaman birbiri üzerinden birbirine ayna tutarak anlatır. Dolayısıyla biz İrdal'ı Ayarcı üzerinden daha net okuyabiliriz. İrdal'ı yeni hayata "ayar"lamaya, uyarlamaya çalışan Ayarcı, İrdal'ın bir türlü benimseyemediği yeni devrin adamıdır.

İrdal, her ne kadar Ayarcı'yı taklit etse ona benzemeye çalışsa da onun gibi olamaz: *"İkinci elbiseyi bana enstitümüzün ilk kuruluş günlerinde o zamandaki kıyafetimle müesseseye gelemeyeceğimi düşünen Halit Ayarcı hediye etmişti. Sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birdenbire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütaalaya alıştım. Değişme, koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düşünce, ilmi zihniyet gibi tabirlerle konuşmağa, kendi isteksizliğime 'zaruret', 'imkânsızlık' gibi adlar koymağa, şarkla garp arasında*

²⁵⁸ İsmet Emre, "Türk Edebiyatında Bir Simulasyon Roman: Saatleri Ayarlama Enstitüsü", **Edebiyat Ufku**, S.4, Ekim 2008, (Bu makaleye "www.edebiyatufku.com" dan erişilmiştir.)

ölçüsüz mukayeseler yapmağa, ciddiliğinden kendim de ürktüğüm hükümler vermeğe başladım. Onun gibi insanlara ‘Acaba ne işe yarar?’ diyen bir gözle bakıyor, hayatı kendi teknemde yoğuracağım bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılarmış gibiydi. Sanki bu elbise değil bir büyü idi. Hatta Cemal Beyin refikası Selma Hanımefendiyi bile artık erişilmesi imkânsız bir varlık gibi görmüyordum. Bittabi bütün bunlar Halit Ayarcı’da olduğu gibi pürüzsüz geçmiyordu. Yumuşak ve uysal, merhametli, sefaleti tatmış tabiatım ikide bir işe karışıyor, lafımı kesiyor, kararlarımı değiştiriyordu. Hulasa birbiri arasından düşünen karar veren, konuşan bir adam olmuştum.” (s.16-17)

Onun Ayarcı gibi rahat, pervasız, müteşebbis olamayışında öz geçmişinin etkisi büyüktür. Zira o, çocukluğundan beri fakirliğin ve işsizliğin tezgâhında yetişmiştir. Dolayısıyla onda sürekli bir kaybetme korkusu vardır. “Ben müdür muavinliğimin değil, almakta olduğum üç hademe ücretinin peşinde idim. Onu kaybederim korkusuyla çıldırıyordum.” (s.226) diyen İrdal’da daima mevcudu koruma psikolojisi hâkimdir. Öte yandan yine geçmiş, duygu ve düşünceleriyle yenin, varlığın içinde Ayarcı gibi gamsız, mutlu yaşayamaz. Çünkü geçmişinin ona verdiği ve onun şahsiyetini inşa eden maskeleri buna izin vermez: “Ben yıllarca bu adamların arasında, onların rüyaları için yaşadım. Zaman zaman onların kılıklarına girdim, mizaçlarını benimsedim. Hiç farkında olmadan bazen Nuri Efendi, bazen Lütfullah veya Abdüsselam Bey oldum. Onlar benim örneklerim, farkında olmadan yüzümde bulduğum maskelerimdi. Zaman zaman insanların arasına onlardan birini benimseyerek çıktım. Hâlâ bile bazen aynaya baktığım zaman, kendi çehremde onlardan birini tanır gibi oluyorum. Şu anda Nuri Efendi’nin kendini yenmiş tebessümü yüzümde dolaşıyor sanıyorum, biraz sonra Lütfullah’ın yalanı benimsemiş bakışlarını kendimde bularak yaptığım işten ürküyorum. Bir başka defasında babamın ümitsiz kıskançlığı ve sabırsızlığıyla perişan oluyorum. Hatta bu, kıyafetimde bile görülüyor. En meşhur terzilerde yaptırdığım elbiselerim sırtıma geçer geçmez bana Abdüsselam Beyin kılığını veriyorlar. Daha dün gözlüklerimi değiştirmem icap

edince, artık o cinsin modası geçmiş olduğunu bile bile Aristidi Efendininkine benzer bir altın gözlük aramadım mı? Belki de şahsiyet dediğimiz şey bu, yani hafızanın ambarındaki maskelerin zenginliği ve tesadüf, onların birbiriyle yaptığı terkiplerin bizi benimsemesidir.” (s.51-52)

Onun sevmediği, benimsenmediği, bir hayatı devam ettirmesinde maddi imkânsızlıklar, çevresini dolayısıyla kendisini rahat ettirme güdüsü etkindir. Dolayısıyla o, zorla “yeni”lenen, *“realitenin içinde yaşamağa, onunla mücadele”* (s.51) etmeye alışmış bir karakterdir. Ama iç dünyasıyla bu yenilenme gerçekleşmez. Daha çok bir “uyuma” çabası, güce itaat psikolojisi etkilidir. Nitekim o, Ayarcı’yı tanıdıktan sonra hep onun çizdiği dairede onu taklit ederek yaşamış ve *“tekrar yarısız ve hiçbir şeysiz insan”* (s.298) olmamak için *“Halit Ayarcı’nın ayağıyla ittiği bir futbol topuna”* (s.260) benzemiştir. Çünkü ona benzemediği takdirde hayat onu paletleri altında ezecek, tekrar zor günlere götürecektir.

O, edilgendir. Haksızlıklar karşısında isyan etme, var olan bozuk düzeni ya da düzensizliği ortadan kaldırma gücünü kendinde bulamaz. Onun bu seyirci hali çocuklukla beraber gelişerek büyür: *“Fatih Rüştüyesi’ndeki sınıfımızın kalabalık mevcudu bana, etrafımdaki yarışı en geri sıralardan, isterseniz buna kral locası deyin, seyretmek imkânını verdi. İnsan işlerine uzaktan bakmayı oradan öğrendim.”* (s.22) Bu uzaktan bakma hali, müdahaleden kaçma eğilimi, oyunun içindeyken dahi oynayan değil oynanan olma vaziyeti hayatı boyunca devam eder. O, bu yönüyle sinik, mücadeleden uzak, gölge bir varlık olarak toplumun içinde yer alır.

İrdal’ın hayat karşısında seyirci/edilgen/özne görünürken dahi nesne olmasında onun “hayat dışı”lığı yaşanılan hayata yabancı oluşu, bir aidiyet geliştirememesi etkilidir. Mesela o, gençliğinde oynadığı kumpanyada duyduğu mutluluğu ifade ederken buna dikkat çeker: *“Mesele o anda adımın Hayri olmaması, gerçeğin dışında bulunmamda idi. Bu tek manasıyla kaçıştı. Yalanın sihirli çizgisi içinde idim ve bu bana yetiyordu.”* (s.73-74)

İrdal yabancı olduğu bu hayata çevresindekilerin deyişiyle hep *“dürbünün tersiyle”* (s.220) bakar. Acılar çeker. Sonrasında ona söylenildiği

üzere dürbünü düzeltir. Lakin bu sefer de madden içine girdiği bu çemberin ne kadar sahici ne kadar gerçek dışı olduğu sorunu ortaya çıkar. Nitekim Ayarcı'ya uyararak kendisine biçilen rolü oynarken içten içe ıstırap çeker ve şu serzenişte bulunur: “ ‘Ah Yarabbim, ekmek paramı niçin bana doğrudan doğruya vermedin de beni başkalarının uydurduğu bir yalan yaptın!’ Hakikatte de böyle idim. Ucunu bucağını bilmediğim, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığım adeta tefrika halinde bir yalan olmuştum.” (s.263)

Yalanı yaşayan İrdal, etrafında cereyan eden “abes” olaylardan rahatsız olur. Saçma bulduğa hayata tahammül etme zorluğunu yaşar: “Hulâsa bu abes denen şeyin bataklığı idi. Ve ben farkında olmadan boyuma kadar ona gömülmüştüm. Sanki çok tüylü, yumuşak bir yığın kol ve kanatlı, insanı adeta bitmez tükenmez gıdıklamalar, kısık gülüşler ve haz baygınlıkları içinde sömürüp tüketen bir hayvanın eline düşmüşüm gibi bu manasız âleme gömüldüm. Hiçbir şeyin birbirini tutmadığı ve her şeyin en şaşırtıcı şekilde birbirine bağlı olduğu bir dünyada, bilmediğimiz bir yerde kopan bir fırtınanın getirdiği enkazdan yapılmış bir panayırda imişim gibi yaşamağa başladım. Bu fırtına nerede kopmuştu? Hangi tuhaf ve zıtlarla dolu âlemleri yağma etmiş, yahut nasıl karmakarışık bir armadayı didik didik böyle savuşturmuş ki bize kadar getirip önümüze yığıldığı şeylerin hiçbirini asıl kendi çehrelerinde tanımamıza imkan yoktu. Her şey bir hokkabaz şapkasından çıkar gibi birbirinin peşinden, birbirine takılı geliyordu. Bu yaşanırken çok rahat, sonradan üzerinde düşünülünce bir kâbus gibi sıkıcı bir şeydi. Sanki bir deniz altı kovuğunda yürüyormuşum gibi bir türlü kavrayamadığım fikirler, bilgi kırıntıları ayaklarıma dolaşıyor, her kımıldandıkça köksüz asabiyetler, süreksiz ümitler, yersiz inançlar çürümüş yosunlar gibi kollarıma ve vücuduma sarılıyor, beni daha derinlere doğru çekiyor, gözlerimi her açtıkça ucunu bucağını göremediğim heyulâ davalar yarı karanlıkta üzerime saldırıyorlardı. Sonra hepsi birden bir mürekkep balığı gibi kendi savurdıkları dumanın içinde kayboluyor, ve ben Doktor Ramiz'le, yahut Yangeldi Asaf Beyle karşı karşıya, başım biraz evvelki hengameyi dağıtan gür kahkahanın geldiği yere döndük, kulaklarımda farkına varmadan yokladığım derinliklerin

ağırlığında gelen bir çınlama, bir uykudan uyanmış gibi hiçbir şeyi tanımadan etrafa bakıyordum.” (s.138-139) Fakat Berna Moran’a müracaat ederek söylemeliyiz ki “Tanpınar’daki saçma kavramı Varoluşculuğun ‘saçma’sı değildir.”²⁵⁹

İrdal romanda kimi ahlaki çürümelere, kültürel yozlaşmalara da dikkat çeker. Mesela eğlence hayatının düşüklüğünü şöyle resmeder: *“Bir taraftan terden sırtımıza yapışmış fanilalarımızı iskemlelerimizin arkalarına sürte sürte isiliklerimizi kaşırken, öbür taraftan da, işittiğimiz bu hikâyeler sayesinde, ay ışığında serin sularda yıkandık, loş plaj kabinelerinde seviştik, rüzgarlı ve ağaçlı tepelerde cins tekeler gibi boğuştuk. Sonra Beyoğlu barlarının hikâyesi başladı. Üst süte mali krizlerin bütün Avrupa’dan kovduğu yarı çıplak kızlar saksafon seslerinin daüssılasında mayolarını ve sütyenlerini de adeta gözlerimizin önünde attılar, yahut kürklerle, mücevherlerle giyindiler. Daha doğrusu birincileri attıkları için ikincilerini giydiler.” (s.134)*

Tanpınar, İrdal’ın hiçbir şeyden anlamayan, tam anlamıyla kabiliyet fakiri ve müzik cahili olan baldızını ses sanatçısı yaparak her alanda baş gösteren değersizleşmeyi İrdal’ın ağzından şu şekilde ortaya koyar: *“Yarabbim ne emniyetti o! Nasıl bağıırıyordu! Nasıl kendinden memnundu! Ve o bağıırdıkça bütün etraf onunla beraber nasıl coşuyordu! Beni görür görmez coşkunluğu bir kat daha arttı. Ortada mor elbiseleri içinde olduğundan şişman ve çirkin, fakat yine de garip bir şekilde sevimli, küçük bir fil yavrusu gibi yüksek ökçeli iskarpınlerinin üstünden etrafındakilere doğru -şüphesiz korsası yüzünden- güçlükle eğile eğile, parmaklarını çıtırdada çıtırdada okumakta olduğu şarkı bitince, alkışları bile doğru dürüst beklemeden benim yıllarca kendisine öğretmeğe çalıştığım halde muvaffak olamadığım bir semaiye başladı. Zavallı semai acemi terzi eline düşmüş Hint kumaşı gözümün önünde doğrandı gitti. Bu tahribat hayran dinleyiciler tarafından aynı şekilde alkışlandı. Bu sefer halamın eşyasını, yanı başımda duran Ekrem Beye devrettiğim için alkışa ben de katılmışıtm. Semainin arkasından Dede’nin güzel bir bestesini tuzla buz etti. Bir ordu çiğneseydi zavallı beste bu hale*

²⁵⁹ Berna Moran, *a.g.e.*, s.307.

giremezdi. Tabiatıyla alkış aynı derecede şiddetli oldu. Ondan sonra çok hazin bir maya başladı. Fakat bu musiki değildi artık! Bu bir sürü kurdun açlıktan uluması gibi bir şeydi. İkisini de askerliğimde Şeytan Dağlarının yalnızlığında sık sık dinlemiştim. Maya, bölüğümün neferlerinin ağzında yıldızlarla konuşma gibi bir şeydi. Onların erkek seslerinden bu keder taşıtmı, bütün tabiat canlanırdı. Hâlbuki büyük baldızımın... Bununla beraber herkes teessüründen ağlıyordu. Bu umumi bir matem, filan gibi bir şeydi. Belki de böyle olduğu için onu bitirir bitirmez, kıvrak bir oyun havasına başladı. Bu seferki muvaffakiyetinin artık hududu yoktu. Dans edenlerin yarısı etrafımızda toplandılar. Herkes el çırpıyordu. Ben aklımda hep Halit Ayarcı ile Büyükdere'deki ilk konuşmamız hayretten ağzım bir karış açık, Van Humbert'i de, kendimi de unutmuş onun bu coşkunu idare edişini, onu besleyişini seyrediyordum. Oyun havasının yarısına doğru genç bir kadın dayanamadı, çiftetelliye başladı. Oyundan hiç anlamıyordu. Fakat ne çıkardı, herkes memnundu. Orta yaşlı bir erkek, şüphesiz kocası veya sevgilisi, genç kadını yalnız bırakmağa razı olmadı. İleriye atıldı.” (s.331-332)

Neticede Hayri İrdal, Batılılaşmayla birlikte toplumda görülen medeniyet krizini yaşayan, arada kalmış bir aydındır. O, hayatın zorlu koşullarından ötürü zorla “yeni”lenen, etrafında beğenmediği, onaylamadığı insanlar arasında bir “*muhacir*” (s.143) gibi yaşayan mutsuz bir insandır. Çevresinde seyrettiği menfaate dayalı, ikiyüzlü ilişkilerden, değer kargaşasından, sloganlar atarak yaşamaktan, hayatla beraber bozulan dilden, modern kisvesi altında sahneye konulan zırvalıklardan kısacası “abes” hayatın saçmalıklarından rahatsızlık duyan ancak buna karşı koyamayan hatta bu hayatın bir parçası olan bu yönüyle kendine yabancılaşan bir aydındır.

1.3.2. Varoluş Problemi Etrafında “Yabancı”laşanlar

Attila İlhan, ilk romanı **Sokaktaki Adam**’ın²⁶⁰ önsözünde, bu romanla birlikte bir seri olarak planladığı Zenciler Birbirine Benzemez ve Kurtlar Sofrası’nda “*toplumsal yapımızda ortaya çıkan epeyce ikircikli, yürek ağrıtıcı*”(s.14) bir sorun olan Batılılaşmanın devlet eliyle, entelektüel planda, halkı hesaba katmadan bir toplum projesi olarak hazırlanması ve bir bakıma topluma dayatılmasının ne gibi önemli problemler doğurduğuna dikkat çekeceğini belirtir. Batılılaşmanın uygulanma şeklini “*Eski kalıba yeni bir boya vurulmak isteniyordu.*” (s.14) tespitiyle eleştiren İlhan’a göre bu süreçte yapılan yanlışlar, halka ve onun kültürüne yabancılaşan olumsuz, mutsuz, yoz bir kuşak doğurmuştur: “*Özellikle büyük şehirlerde yaşayan orta halli zümrelere bağlı bir kuşak yetişti. Bu kuşak sinemanın, dergilerin, basınının da himmetiyle batının taklidcisi haline geldi. Bu onların henüz o çağı değil de kendi çağını yaşayan toplumsal çevrelerinden ayrılmalara, onunla çelişmelerine, ona kızmalarına sebep oldu. Bu insanlar kültür düzeylerine göre derece derece soysuzlaştılar; toplum dışı, gerçek dışı, her türlü sapık serüvene elverişli kimseler haline geldiler. Toplumsal çevreleriyle çelişmelerini, memleketle bağlarının çözülmesi izledi. Ya korkunç bir kötümserliğin tutsağı oldular, ya da ufalanıp gittiler. İçlerinden pek azı gerçeğe yüzünden bakabilmek, memleketinin koşullarını kavrayabilmek ve gerekli fikir bileşimini yapabilmek basiretini gösterdi*” (s.14-15)

İlhan’ın burada resmettiği ve arka planını açıklamaya çalıştığı kötümser tip Sokaktaki Adam’ın başkişisidir. O, tükenmiş, mutsuz, umutsuz, yaşadığı topluma/dünyaya yabancılaşmış aydının bir örneğidir. Roman, net zaman söylenmese de İkinci Dünya Savaşı’nın hemen akabinde, İstanbul’da geçmektedir. Ana teması, toplumsal çözümler karşısında varlığının anlamını çözemeyen, kimlik bunalımı yaşayan amaçsız bir dünyada saçmaları oynayan aydın bir gencin topluma yabancılaşmasıdır.

Romanda aydın olarak işlenen tip eserin başkişisi Hasan’dır. Hasan İstanbul’da Edebiyat Fakültesinde iki yıl öğrenci olduktan sonra içinde

²⁶⁰ Attila İlhan, **Sokaktaki Adam**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2010 (1953). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

bulunduğu bir anlamsızlık sorunu üzerine Fakülteyi ve sevdiği kız arkadaşını terk ederek askere gider. Askerden sonra gemilerde kamarotluk yapar. Bir zaman sonra kürk kaçakçılığı işine girer. Yersiz yurtsuz bir vaziyette gemilerde ve limanlarda geçirilen günler Hasan'ın can sıkıntısını giderememektedir. *“Neyi istemediğini bilen, neyi istediğini bilmeyen”* (s.220) Hasan bir vakit fahişe Meryem'le vakit geçirir. Fakat bundan da sıkılır ve yıllar sonra fakültede okurken terk ettiği doktora yapan sevgilisi Ayhan'a gider. Birkaç gün beraber olurlar. Ayhan da onu sevmektedir. O da hâlâ onu unutamamıştır. Lakin aynı derenin iki farklı yakasındadırlar. Biri dünyadan (Babil'den), diğeri dünyayı terk etmek isteyen, nereye ait olduğunu bilmeyen mekânsız, zamansız, anlamsız bir yerdendir. Dolayısıyla ikisinin mutlu olmasına imkân yoktur. Bu düşünceyle Hasan, Ayhan'dan ayrılır. Bu arada onu, kaçak getirdiği kürkleri sattığı Yahudi Leon ihbar eder. Bunu öğrenir. Gemisi bir iki gün sonra kalkacaktır. Bir şey yapmadan geminin gideceği saati bekler. Fakat geminin kalkmasına saatler kala aralamak istediği sokaktaki bir kavganın ortasında kalarak, biraz da ölümü çağırarak, bıçaklanır. Son nefesinde bekçiye kendini ihbar edip beraber kaçakçılık ettiği arkadaşısı Yakup'u da kurtararak dünyadan, Babil'den öteye, gider.

Hasan, dışarıdan bakıldığında hiçbir şeye aldırmayan, [*“Yalnız Hasan gibileri, her daim ordu bozanlık eder. (...) Böyleleri için para hiçbir şey ifade etmez. Para işlemez böyle heriflere. Ondan bu dünyanın adamı değillerdir. Bir iş tutamazlar, bir baltaya sap olamazlar, kafalarında olmadık düşünceler dolaşır ki, şeytan olsan hani, kavrayamazsın.”* s.69-70] tuhaf, sürekli dertli, ne zaman ne yapacağı belli olmayan, âlemin isteğini yapmadığı için âlemin tefe koyduğu kapalı kutu, zeki ama iş bilmez, ordu bozan, yaşayan ölü biri olarak karşımıza çıkar. Fransızca bilir. Az konuşur. Konuştuğunda çoğu zaman anlaşılmayan felsefi sorgulmalarda bulunur ya da insanların sakladığı günahlarını, iki yüzlülüklerini, farklı görünme çabalarını hedef alır. *“Herkesin es geçtiği şeyleri, adamın gözüne sokar.”* (s.109) *“Herkesin bildiği halde bilmez görüldüğü, farkına varmamış gibi hareket etmeyi tercih ettiği kabahat ve günahları, çiğ ve insafsız aydınlıklara çıkarmaktan hoşlanır.”* (s.192)

Yirmi dokuz otuz yaşlarında, zeki, dobra dobra, korkusuz, beklentisiz, insanların hırsla peşinde koştuklarını hafife alan alaycı bir tavra sahip, insanlar arasında da olsa yalnız, sürekli bunalıklı bir tiptir. Hiçbir şeye inanmaz, bağlanmaz, bağlanamaz. Sürekli bir arayış içerisinde topluma yabancılaşmış genç aydınlardandır.

Hasan'da roman boyunca vurgulanan "*Sonsuz bir sıkıntı. Başsız ve sonsuz bir can sıkıntısı.*" (s.149) vardır. O, bu sıkıntıdan kurtulmak adına okulunu, sevgilisini, varını yoğunu terk etmiş, parasız pulsuz kamoratlığa başlamıştır. Hatta sırf bu can sıkıntısından dolayı, parası için değil, kaçakçılığa koyulmuştur. Fakat ne yapsa bundan kurtulamaz. Zira o, netice itibariyle her şeyden sıkılır. Bu sıkıntı onda derin bir bunalıya dönüşür.

Can sıkıntısının, bunalısının ardında kendini bir yere ait hissedememe yatar. Bundan ötürü sürekli bir kaçış halini benimser. O, çingeneler ve gemiciler gibi ömrü boyunca çarpınan, herhangi bir yere yerleşmeden ölmek isteyen, yalnızlığı "*mekânsız bir kurt*" (s.202) hayatını tercih eden biridir. Daha doğrusu bu bir tecihden öte sürükleniştir: "*Yaşamak münasebetler kurmak demekse, ben onu yapamıyorum. Sanki mekan içinde değil, zaman içinde yaşıyorum. Geçmiş ve gelecek, bende hiçbir kaygı , hiçbir ilgi uyandırmıyor. Yalnız şu an içinde varım, ondan kurtulmak için de can atıyorum. Kendim, kendi hareketlerim, benim için birer düşünce vesilesi olmaktan çıktı. Böyle olunca, onlar bana hükmediyor; sonunda yalnız çevremle değil, aralıksız kendi kendimle de çelişiyorum: İsyan etmek, oturup ağlamak, katılırcasına gülmek, masanın altında sızincaya kadar içmek, ağzıma bir damla içki koymak! Kendimi öldürmek, ya da gidip birisini öldürmek!" Kadından kaçmak! Ve kadını arzulamak! Vesaire. Vesaire.*" (s.76-77) Mesela İstanbul'u sevmesine rağmen İstanbul'dan sıkılır. Çünkü "*onunla ilgilenmek, onunla kaynaşmak, onu kendine ait birşeymiş gibi hissetmek gerekir.*" (s.27) Oysa o, bir yere ait olamaz, yerleşik bir hayat süremez. Yine sevdiği kızı terk etmesini şöyle açıklar: "*Seni bulmak için, bütün ötekileri kaybetmek lazımdı. Ben aksini denemek istedim.*" (s.182) Onun "ötekiler" dediği şey de belli değildir. O, roman boyunca sıkça tekrar edildiği üzere neyi

istemediğini bilir ama neyi istediğini bilmez: *“Ben Mohikanların sonuncusuyum. Benimle ne istediğini bilmeyen, fakat neyi istemediğini bilenlerin nesli tükeniyor. Benden sonra bir adam gelecek, ne istediğini bilecek.”*²⁶¹ (s.203) Dolayısıyla onda sürekli bir “arama” hali görülür. Ancak bu bilinçli bir arama değil kaçmanın getirdiği bir savrulmadır. Tevrat’tan bir alıntıyla dünyayı Babil olarak nitelendirir ve içinde yaşadığı dünyaya ait ol(a)madığını dile getirir: *“Benim için, bütün mesele bu! Babil'den öte gitmek. Kötü bir tabiatım var. Babil'den sıkılıyorum. Babil bana göre değil. Ötesi nasıl, bunu bilmiyorum. Fakat, Babil'i istemediğim muhakkak.”*(s.204)

Onu bunaltan, çevresinden uzaklaşmaya iten, topluma yabancılaştıran ana nedenlerden birisi “anlamsızlık” buhranıdır. Onun herhangi bir amacı, emeli, planı yoktur. Dolayısıyla kazanmak olmadığı için kaybetmek de yoktur. Hapishanede olmakla dışarıda olmak arasında bir fark göremez: *“Şimdi yakalansak: Zabıta. Polis. Adliye. Cezaevi. Yaklanmasak: Rıhtım. Yüksekaldırım. Beyoğlu. Apostol. Kerhane. Yelkovan yürüyor; olaylar bir an için, şöyle değil böyle geçiyor, hayatının rotası, bakıyorsun, tamamen değişmiş.”* (s.29) Bu anlamsızlık ve saçma saplantısı onu toplumla kesişmeden alıkoyar. Örneğin sevdiği ve sevildiği Ayhan’ı yüz üstü bırakır. Etrafındaki insanlara önem vermez. Bunu da şöyle izah eder: *“Düşünüyorum da, kendi kaderi bile, kendisinde ufak büyük hiçbir kaygı uyandırmayan bir adamdan, başkalarının kaderi ile ilgilenmesini beklemek, budalalığın daniskası. Kendi kendimden bile kurtulmuşum ben. Bir manada kaybolmuşum. Bu etrafımızdakiler umurumda değil. Olaylara bir tabanca, bir demet çiçek, bir kutu penisilin kayıtsızlığı ile katılıyor; hayattan eski veya yeni şairlerin söylediği tarzda, hiçbir zevk almıyorum. Öyle ya, ruhsatlı veya ruhsatsız olmak, tabancayı asla ilgilendirmez. Aslolan, onun maddi varlığıdır.*

²⁶¹ “Benden sonra bir adam gelecek, ne istediğini bilecek.” cümlesi yazarın sonraki romanlarına işaret olarak okunabilir. Zira Attila İlhan romanının başında *“Zenciler Birbirine Benzemez’de yeniden bu soruna dönüyorum. Oradaki tip henüz bitmemiş, yarısı kemirilmiş bir tip. O bir kararsızlığın ağrısını çekiyor. Nihayet yazacağım Kurtlar Sofrası’nda sorunu görmüş, memleketin koşullarını kavrayıp gerekli bileşimi yapmış olumlu tipi işlemeye çalışacağım.”* (s.15) der. Nitekim Kurtlar Sofrasındaki Mahmut Ersoy yazarın bahsettiği olumlu bir tiptir.

Benimki de, aşağı yukarı öyle. Bunun dışında; gülme yaşama, nefes alma, koklama, görme, düşünme yeteneklerimden hiçbir çıkarım yok.” (s.62)

Ona göre hayattaki her şey saçmadır. *“Yalnız aralarında derece farkları vardır. İşte bu. Herşey yanlış bir ölçüye göre cereyan eder.” (s.151)* Saçma ve anlamsızlık girdabının bir diğer yönü de “amaçsızlık”tır. Madem her şey saçma ve anlamsızdır. Öyleyse hayat adına planlar yapmak, bunun için çabalamak gereksiz, saçma bir eylemdir. O, hayata karşı kayıtsızdır. Bunun ona sıkıntı verdiğinin de farkındadır. Bir yerde kendini mahveden dert olarak *“Yaşamak için yaşamak sersemliği! İnsani olan ve olmayan, bütün amaçların dışında kalmış olmak.” (s.82)* der. O, adeta ruhsuz bir cesettir.

O, insanların pek çoğu tarafından tabii karşılanan şeylere bile tahammül edemez. Mesela sevgilisinin *“Neden herkes gibi bizim de bir mutluluğumuz olmasın, kendimize göre bir mutluluğumuz?”* sorusuna *“Bir ev, bir kadın, bir çocuk.” (s.200)* diyerek bunu yapılamaz, anlamsız, budalaca bulur. Bu fedakârlıklar, onun kaçtığı, diploma, itibar, kazanç, konser, irili ufaklı ukalalıklar gibi zorunlulukları beraberinde getirecektir. O, bir kalıbın adamı değildir. Aslında o da diğer insanlar gibi bu tip şeylerle mutlu olmayı arzular: *“Başka türlü yaratılmayı, ne kadar isterdim: Şu kalem şefi gibi olmayı. Kolalı yakalar takıp, ütülü pantolonlar giyip, her filmin ilk gecesine gitmeyi ve ertesi gün şirkette, ‘Fevkalade hissi bir film’ diye asıp kesmeyi. Ya da, bir sinek olsaydım. Bütün ötekiler gibi bir sinek. Ufak tefek sıkıntılarına rağmen, herkes mutlu oldukça, ben de olacaktım. Herkes nasıl mutlu olur? Laf mı bu? Mutlu olmak, yakınmakla yetinmesini bilmek demektir. Kalem şefi, her gece böyle yakınır ve ertesi sabah mutlu uyanır. Ben bunu bir türlü öğrenemedim. Belki öğrensem içim rahat edecek. Fakat nasıl öğrenmeli? Ne türlü? Bazı bazı, her genç adam gibi; bir ev, bir kadın, bir çocuk hülyasına kapılıyorum. Bütün öbür sinekler gibi, bir sinek olmak hülyasına. Ve neden bu, hep bir rüya olarak kalıyor?” (s.33)*

Ancak o ne bir sinek ne de hamam böceği gibi davranabilir. Zira o, insanların görmeden, bilmeden, anlamadan yaşadığı bir dünyada saçmalıkları görmüş ve onun bilince ermiştir. O istese de konserde poz

alamaz, bütün kitapları bir sahifesi işaretli bırakamaz, bütün filmler boyunca artistlerin yalnız ne giydiğine dikkat edemez çünkü tüm bunlar yalnız iyi cins ukalalıklardır. (s.188) Zaten onu topluma aykırı yapan, toplumun normlarına ters düşüren ve böylece onu “yabancı”laştıran toplumdaki çözümler, ahlaki yozlaşmalardır. Sadece kendi menfaatini düşünmeler, çıkara dayalı dostluklar; kendi mutluluğunu başkalarının mutsuzluğu üzerine inşa etmeler (*Eşek hayatı bu eşek. Bir eşek, bütün anırma ve anma olanaklarını kaybediyor. Onun bu hali, öteki eşekleri coşturuyor. Durmadan çiftte atıyor ve anırıyorlar.* s.110); anlamsız fakülte, sinema, konser, tiyatro, arkadaş toplantıları kısıp; sözde yardımseverlikler; türlü züppelikler; yalanla idame edilen sahte hayatlar onu toplumdan tiksindirmiş, bir bakıma onlara benzememek adına tabii olan davranışlardan bile uzaklaştırmıştır. Derin, onulmaz bir kötümserlik çukuruna itmiştir. Temelleri kayan heybetli bir dağın yanarak erimesi gibi kendini ama sadece kendini yok etmesine neden olmuştur. (*Ben bölgesini değil, bizzat kendisini mahva çalışan sonuncu Mohikan değil miyim?*” s.211)

Neticede Hasan, tükenmiş, mutsuz, umutsuz, ne aradığını bilmeyen, hayatın gerçeklerinden uzak, yaşadığı topluma/dünyaya yabancılaşmış kentli genç aydınının bir örneğidir.

Yalnızlar²⁶² İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında küçük bir kent olarak nitelenen Edremit’te çalışan aydınların bunalımlarını ve yalnızlıklarını anlatır. Başkışı Nevzat’ın, Akçay’dan Galata rıhtımına kadar geçen gemi yolculuğunda, hatırlamalarla Edremit’te geçen üç yıllık dönem daha çok psikolojik yansımalarla özetlenir. Roman boyunca varolma ekseninde düşünen aydınların çevreye rağmen yalnızlıkları, çıkmazları, mutsuzlukları, umutsuzlukları uzun uzadıya tahlil edilir. Aydınlar “... *dağınık, köşesiz ve anlamsız*” (s.25) yaşayışlarının altında ezilerek ya alkole sığınır ya da tabancanın namlusuna. Romanın iletisi için başkışiden hareketle diyebiliriz ki her ne kadar insanı mengeneyle sıkıştıran toplumsal şartlar bulursa da mutluluk kendi iç dünyamızla ilgilidir. Dolayısıyla mutlu olmak için farklı

²⁶² Erhan Bener, **Yalnızlar (Gordiyum)**, Remzi Kitabevi, İst. 2002 (1956). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

araçlara sarılmadan evvel kendi içimize yönelerek ne aradığımızı tespit etmeli, ona göre sağlıklı kararlar vermeliyiz.

Eserde anlatılanlar genellikle küçük bir kentin aydın kesimi olarak nitelendirilebilecek memurlardır. Doktor Nevzat, müzik öğretmeni Nermin, Fransızca öğretmeni Necati, Savcı Şevket, Üsteğmen Galip bu küçük kentin bunalımlı aydınları olarak sunulur. Savcı Şevket ve Üsteğmen Galip'ten çözümlemelere imkân verilecek ölçüde bahsedilmez. Bunlar diğer üçlüyü tamamlayan unsurlardır. Nermin'in kocası olan Galip düşünceden yoksun, mutsuz bir tiptir. Kendini alkole, ispiroya vererek bir nevi intihar etmiştir. Sosyalist olan Savcı Şevket ise delirmiştir. Dolayısıyla biz, diğer üç karakteri aydın olarak tahlil edeceğiz.

Romanın başkişisi Doktor Nevzat'tır. Otuz beş yaşındaki operatör doktor olan Nevzat, *"Kırılmış şakakları, kenarlarından açılmış hafif kabarık alnıyla, gözlerinin kenarında beliren kazayağı çizgiler ve hepsinden çok, yüzündeki tasalı sarılık ve iyice uzamış sakallarıyla, çok daha yaşlı gösteriyordu. Dudakları şiş ve gergin, sigara içmekten kalınlaşmış; elmacık kemikleri çıkık; çenesi iri ve oyuntulu; gırtlak fırlak; içlerinden sert kıllar fışkıran yayvan delikli burnunun üstü kemerli; dağınık, koyu kumral saçlarının arasına iri dişli bir tarak gibi soktuğu parmakları, küt, kalın, şiş ve kıllı"*dır. (s.26)

Nevzat, hayatının çok önemli bir dönemi olan üç yıllık Edremit macerasına bir kırık yürekle ama bin umutla, sırtında teğmen üniforması, elinde doktor çantası ve valiziyle ayak basmıştır. (s.7) Askerliğinin bir buçuk yılını geçirdiği İstanbul Yeşilköy'deki askerî hastaneden terhisine az bir süre kala Edremit'e sürülür. Zira fakültedeyken *"solcu diye bilinen gazete ve dergiler okuduğu, arkadaşlarıyla Tanrı'nın varlığı üstüne -gerçekte anlamsız olduğunu kendisinin de bildiği- tartışmalara girdiği için adı solcuya"* (s.14) çıkmış ve bu da komutanın kulağına gitmiştir. Burada ilkin ortaokulda Fransızca öğretmeni olan, Terzi Nuri'nin evinde kalan Necati'yle tanışır ve onun odasına yerleşir. Edremit, İstanbul'dan sonra, küçük bir yerdir. Edremit'te, o sıralarda, insanların bir araya geldikleri Orduevi ile Tüccar

Kulübü dışında pek az yer vardır. *“Remzi Bey’in Sağlık Eczanesi, Kamil Bey’in kitapçı dükkanı ve Başkomiser Arnavut Cafer’in üstlerinde ‘Komünist hücresi’ diye durmadan rapor ettiği Terzi Nuri’nin dükkanı.”* (s.14) Burada, *“sessiz sinema dönemi filmlerindeki hızlılıkla geçen (...) buğulu, bunaltılı, sarhoş”* (s.15) günlerden müteşekkil üç yılın ilk altı ayı İstanbul’daki babaocağından ayrılmış Nevzat için özgürlüğün tadını çıkardığı günlerdir. Nitekim terhis olduktan sonra hem edindiği çevreden kopmamak hem de burada daha rahat geçinebileceği düşüncesiyle İstanbul’a dönmez, Edremit’te kalır.

Nevzat’ın buradaki günleri içkiyle, şarkıyla, küfürle geçer. Arkadaşlarıyla gece yarıları sokaklarda bağıra çağıra şarkılar söyleyerek her şeye herkese, korkusuzca söverek günlerce, durmadan kilolarca içerler. (s.20) Hayatın kederlerinden, can sıkıntısından, ortamın bunaltısından içerek sarhoşlayarak uyuşarak kurtulmaya çalışırlar. Nevzat her şeye rağmen Edremit’te geçirdiği üç yılı anlamlı ve önemli bulur: *“Akılsızca da olsa, çılgınca da olsa, doludizgin, alabildiğine yaşanmıştı o üç yıl. Yaşama başkaldırmalar, ölümü hiçe saymalar, şimdi de değerli bir vazunun kırık parçaları gibi artık yenilenmesi olanağı kalmamış bile olsa, anlatılmaz güzelliğini, inanılmaz bütünlüğünü sürdüren sevgiler, ölümler ve hayal kırıklıklarıyla, coşkular ve sancılarla yoğunlaşan bir düştü bu.”* (s.16)

Nevzat, içine düştüğü çıkmazdan kurtuluş yolu ararken hanım hanımcık, genç, güzel Macide’yle tanışır ve onunla evlenir. Aslında o, evlilikten çok daha öte şeyler beklemektedir. Macide onu bu anlamsızlıktan kurtaracak, ona yön verecektir. Lakin sorun kendi içinde olduğu için bu mutluluk gerçekleşmez. Bunda Nevzat’ın daha nişanlıyken Nermin’le başlayan ilişkisi de etkili olmuştur. Nermin, Nevzat’ın arkadaşı olan üsteğmen Galip’in eski eşidir. Galip’in ölümünden sonra Nermin, bir vesileyle Nevzat’a âşık olur ve bunu da ona söyler. Nevzat, Nermin’e ilgi duymasına rağmen ortaya gelmiş evliliği yarıda bırakmaz. Zira o, kendisini bunalımlı, amaçsız yaşamdan Macide’nin kurtaracağını düşünür: *“Macide’yle evlendikten sonra, içkiyi bırakacaktı. Bütün gücüyle mesleğine sarılacaktı. Bir süredir okumayı*

bırakmıştı. Oysa okuması gerekti. Yeni kitaplar getirecekti. Kongrelere katılacaktı. Çevresini yenileyecekti. Arada bir İstanbul'a niçin gitmesinler? Bursa'ya da gidebilirler. Serseriliğe paydos. Bundan sonra, güzel şeyler düşünecek hep. Bu küçük, hafif tombul, tatlı elleri okşarken, hiçbir içkinin veremeyeceği en tılsımlı sarhoşlukları tadacak." (s.147) Nevzat, evlenince genç, güzel ve babadan zengin bir eşe, temiz, düzenli bir eve, ütülü, şık giysilere sahip olur. Lakin aradığı mutluluğu bulamaz. *"Her gece karısıyla yatan, apse açarak yaşamını sürdüren bir Doktor Nevzat"* (s.96) olmak onu boğar. Evlendikten kısa bir süre sonra Nermin'le gizli gizli görüşmeye başlarlar. Onun evinde haftada birkaç kez beraber olurlar. Fakat bu durumun sonu yoktur. Kendi içinde sürekli gel gitler yaşayan Nevzat, Macide'ye gereksiz yere öfkelenir. Onu incitir. Bir yandan boşanmak ister. Öte yandan bunu istemez. Çünkü ona göre bu tekrar eski bunalımlı günlere dönüş ve ümitlerin çöküşüdür. Bu çöküş yalnız kendisi için değil arkadaşları için de olacaktır. Ancak artık bu acıya dayanamayacağını anlayan Nevzat, bir akşam tartıştığı Macide'ye bu işin bitmesi gerektiğini söyler ve odasına çekilir. Bu akşamın devamında dış gebeliği olan Macide'nin tüplerinden biri patlar ve ağır sancılar çeker. Sancılı olduğunu Nevzat'a iletmesine rağmen o, bunun bir kandırmaca olduğunu düşünerek ona yardım etmez. Bir müddet sonra işin ciddiyetini kavrar. Onu hastaneye götürür. Lakin ameliyata alınan Macide kurtarılamaz. İki yıl süren evlilikleri böylece noktanır.

Kimi zaman aklından Macide'nin ölerək aradan çıkmasını geçiren Nevzat hem bu düşüncelerden hem de ona ilk anda müdahale etmediğinden dolayı kendini suçlar. İntihar etmeyi düşünür ama yapamaz. Bu birkaç günlük bunalım evresi onu bir kat daha yaşlandırır. Bir taraftan Macide'yle ilgili hatıralarını düşünürken diğer tarafa Nermin'le olan geleceklerini tartmaktadır. Anlar ki Macide'nin ölümü Nermin'le kavuşmalarını daha da zorlaştırmıştır. Nermin'le şu an için beraber olmayacağını anlayan Nevzat kendini sıkı bu küçük kentten kaçmaya ve acılarını İstanbul'da dindirmeye karar verir: *"Bu kentin havası, bu iç içe yaşamak zorunda olduğu meraklı insanlar yığını, bu amaçsız yaşama, bu zorunlu içkicilik çürütüyor onu,*

yeteneklerini yitirmesini de neden oluyor. Oysa İstanbul'da durum başka. Orada yaşamak daha kolay. Değişik yüzler, değişik rastlantılar, belki değişik kadınlar; oyalar, yaşama bağlar insanı. Burada uykularını kaçıran ilkel sorunlar, orada hesaba bile katılmaz. Her şeye yeniden başlamak için daha genç sayılır. Nedir ki otuz beş yaş? Bütün ömrünce sevmemiş olduğu bir kadının yasını tutarak keşişler gibi yaşayacak değil ya... Burada kalacak olursa, zorunluydu böyle yaşaması. Arada bir Balıkesir'e, bayramlarda, seyranlarda İstanbul'a kaçamak yapıp, genelevlerde, randevuevlerinde nefis körleterek geçirilecek bir bekar yaşamına hükümlü. Buydu onu bekleyen gelecek, bu kentte.” (s.192) Bu esnada Edremit'teki en iyi arakadaşı Necati de intihar etmiştir. “Macide, Nermin, Necati... Üç kişi. Üç umut. Üç iskambil kağıdı. Üçünü birden yitirmişti bir anda. Yalnızlığını paylaşmaları için eteklerine sarıldığı üç insan.” (s.466) Bu yıkım karşısında Nevzat, oradan ayrılarak İstanbul'a döner.

Nevzat, için Nermin ve Macide aslında birer semboldür. Macide olağanı, standardı, herkesin arzuladığı ve yaşadığı hayatı temsil eder. Nermin ise düşünen, sorgulayan, tipik ev kadınlarından çok daha farklı gizemli, çekici bir kadındır. O, dönemin problemlerini idrak etmiş bir kadın aydını temsil eder. Nevzat her ikisiyle de mutlu olamaz. Böylelikle onun sorununun kendi içinde olduğu, hâlâ arayışını neticelendiremediği kanısına varırız.

Romanda Nevzat'ın içinde bulunduğu bunaltılı durum, çözemediği düğümler karşısında leit motif olarak da kabul edilebilecek, “*En iyisi İskender'in Gordiumu gibi, kesip atmak düğümü.*” (s.6) cümlesi ara ara, vurgulu tekrarlanır: “*Öyle bir püf noktası düşünüyordu ki insan beyninde, orayı, Gordium'un düğümü gibi, bir kılıç vuruşuyla kesip attı mı, bütün o karmaşık ruh halleri, o tragedyalar, hırslar, öfkeler ve tutkular, bir ip yumağı gibi çözülüverecekti.*” (s.415) (Romanın ilkin Gordium, sonrasında genişletilerek Yalnızlar olarak basıldığını da hatırlatalım.) Bilindiği üzere Gordion (Gordium) düğümü Büyük İskender'e atfedilen bir efsanedir ve genellikle, çözümü zor

bir sorunun kaba kuvvetle halledilmesi anlamında metafor olarak kullanılır.²⁶³ Buradaki kaba kuvvet de ne aradığını bilmeden, çözebileceğine inanmadığı halde hayatta mutlu olmanın yollarını arama yerine bu hayata kökünden son vermeye yani intihara hamledilebilir.

Nevzat'ta roman boyunca bir "kaçış"ın varlığı takip edilebilir. O, çevreden, kendisinden kaçır. Bu kaçış önce İstanbul'dan Edremit'edir. Hakkında çıkan solcu söylentileri ve bir nevi sürgüne uğrayışı, onun direnme gücünü kırmış, azmini/ideallerini söndürmüştür. Geldiği Edremit'te ise kendi bilincini yaşamak yerine ortama uymayı, gününbirlik yaşamayı tercih eder. Romanın sonunda kaçış tersine döner. En yakınların kaybeden ve yalnızlaşan Nevzat, tekrar İstanbul'a kaçır. Fakat ne yapsa yalnızlığından kaçamaz.

Yalnızlık, Nevzat'ın sürekli duyduğu temel duygudur. Ona göre yalnızlık "tek" olma değildir.²⁶⁴ Yalnızlık insanlar arasında, duygu, bilgi ve inanç iletişimi sorunudur ve bu iletişimin olmadığı yerde insan yalnızdır ve bu iletişimi sağlayamadığı için ne yapsa yalnızlığından kurtulamaz. Kilolarca içer. Kafasını uyuşturur. Cinsel hazlara sarılır. Evlenir. Kalabalığın arasına karışır. Kendini işe verir. Fakat muvaffak olmaz. O ve romandaki diğer yalnızlar, *"yalnızlığa hüküm giymiş olduğunu fark eden bir yabancından başka bir şey değildi"*rlar. (s.416)

Onun temel sorunu varolma zemininde hayatın manasını, gayesini çözemeyişidir. İçindeki bu gordiyum düğümü onu bunaltıya sokan ana

²⁶³ "Gordion Düğümü" efsanesi Wikipedia Ansiklopedisinde şöyle özetlenmiştir: *"Yeni bir lider arayışında olan Friglere bir kahin tarafından, şehre öküz arabası ile giren ilk adamı kral ilan etmeleri söylenir. Bu kişi kağınsıyla kente giren yoksul bir köylü, Midas'ın babası, Gordios olur. Gordios, kral ilan edildikten sonra öküz arabasını Frig tanrısı Sabazios (Yunanlılar Zeus olarak adlandırır) için tapınağa adar. Araba kızılıcak dallarından bir düğümle tapınağa bağlanmıştır ve bu düğümü çözecek kişinin Asya'nın hâkimi olacağı söylentisi ile ünlenir. Büyük İskender, Gordiona'a geldiğinde (M.Ö. 334) düğümü çözmeye çalışır ama başaramaz. Sabrı tükenince öfkeyle kılıcını çekip düğümü keser. İskender, gerçekten de Pers İmparatorluğu'nun fatihi ve Asya'nın hakimi olma yolundadır. Ancak 33 yaşında ateşli bir hastalıktan zamansızca ölümü bilgelence İskender'in Gordion düğümünü çözmek yerine sabırsızca davranmasının cezası olarak yorumlanır."* <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gordion> (Erişilme Tarihi: 18.10.2011)

²⁶⁴ Betül Özçelebi, Erhan Bener'in roman kişilerinin hepsinin toplum içinde de olsalar kendilerini yalnız hissettiklerini ve yalnızlıkları içinde, kendi bireysel sınırlarını tanımaya ve iç çatışmalarına çözüm bulmaya çalıştıklarını ifade eder. Bkz. Betül Özçelebi, "Erhan Bener, Hayatı, Sanatı ve Eserleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank.2004, s.87.

etkendir. “Varlığının nedeni, yaşamın ereği nedir, diye sorduğu zaman, başlangıcından beri, en olmayacak, sağduyuya en aykırı oluşlar içinde, ama yine de kendine göre bir dayanağı, bir anlaşılır yönü, kısaca bir değeri olduğunu sandığı o eski rahat yaşamının o başıboş gidişinin, üstün bir gücün, bir Tanrının dilediğine göre, önceden bildirilmiş ve çizilmiş bir bitişe doğru aptalca bir yaklaşış olduğunu anlayacak olursa, orada bütün uğraşmaların, bütün kavgaların bitmesi gerekti.” (s.27) diyen Nevzat, bunun böyle olmadığını hisseder, görür. Kendini yaşadığı dünyada kapana kısılmış hisseden ve mutsuzluğun, yalnızlığın yivli bir vida gibi içine doğru kat edişi karşısında huzursuzluğunu ve hayatı sorgular: “Huzursuzluğunun kökeni içindeydi. Oraya kadar inip nedenleri gün ışığına çıkarmadan, düşündüklerinin hiçbirini yapamazdı. Yapmaya kalksa bile sürekliliği olan bir sonuç alamazdı. Yine düşünecekti, yine içecekti, yine düşünecekti, yine sıkılacaktı, sonra gidip yine pis bir evlilikte karar alacaktı. ‘Tanrım’ dedi, ‘Peki nedir benim derdim? Niye yapayalnızım bu dünyada? Nedir benim bahtsızlığım?’ Şurada yikanışının bir nedeni vardı. Yolda yürüyüşünün, uyuyuşunun eşi, dostu görünce ‘günaydın’ deyişinin, bir kadınla yatışının, bir nedeni, bir amacı vardı. Peki ya, düşünmesinin, daha doğrusu var oluşunun bir nedeni, bir amacı yok muydu? Belki bütün insanlar onun gibi, var oluşlarının nedenini, amacını araştırmakla ömür tüketiyorlardı, bilerek ya da bilmeyerek. Bu böyle büyük bir kavgaydı ki bunu araştırmaktan, gerçekten yaşamalarına vakit kalmıyordu. Birisi ortaya çıkıyor, kendince geçerli nedenler, amaçlar ileri sürüyordu; sen var olmanın nedeni, falanca filancaya öldürmektir, diyordu. On altı yaşındaki katilin çevresinde yaşamın amacı bu olabiliyordu. Kan davası güdülen her yerde aynı şey. Köy, kent, ulus, dahası dünya ölçüsünde bir öldürme tutkusudur gidiyordu. Savaş bitmişti de ne olmuştu sanki? Yine için için kaynıyordu dünya. Sonra, bir başkası çıkıyordu ortaya; ey insanlar, birbirinizi sevin, diyordu. Birbirlerini sevmek isteyen insanlar, kendilerine benzemeyenleri, bu yüce düşünce adına tutsak alıyorlar, onları köle gibi kullanıyorlar, sömürüyorlar, mutluluğun yolunu bir başka dünyada gösteriyorlardı. Bu dünya çok daha iyi bir dünyaya gitmek için

zorunlu bir geçit yeri ydi. Kimine göre de bu dünyada asıl olan acı çekmekti. Olabildiği kadar acı, çekerek kendine işkence ederek bu dünyadan elini eteğini çeken insan mutluluğa kavuşabilirdi ancak.” (s.419-420)

O, düz, gerçekçi bir mantığı ilke edinmeye, her şeyi ölçüp biçmeye çalışır. Fakat hayatla bu düz mantıkla başa çıkamaz. Onun hesapılığı duyguları karşısında her zaman iş yapmaz. Dünyada insan, “*aklının tutsaklığı olduğu sürece dünyada yaşanmaya, sahip olmaya değer*” (s.149) bir şey bulamaz. Metafizik dünya ile ilgilenmeyen fakat nemsemiği fizik dünyasında da mutlu olamayan Nevzat bunalır. Mutlu olmak ister. Ancak mutluluk nedir, nasıl mutlu olunur, ne yapmalıdır? Soruların cevabını bulamaz. Lakin bu yolda bilindik denemelerde bulunur: “*Yaşamın değer neydi? Kimi zevk almak, kimi iş yapmak demiş. Belki de, dünyada yaşayan insan sayısı kadar değer ölçüsü bulunabilirdi. Ya kendisinin ölçüsü neydi? Yaşamasının karşısında ödemesi gereken bir ücret vardı her insanın. O ne ödemişti bugüne kadar? Herkes mutlu olmak isterdi. Ne demekti mutlu olmak? Başını sokacağı bir kulübesi,  öğün karnını doyuracak iş, cinsel dürtülerini giderebileceği bir eşi olmak mı? Necati’ye sorsaydı, mutluluk, ancak üstün insanlara özgü bir duyguydu ve kimseye yenilmeden yaşayabilmek demekti. Nermin, mutluluğun sevgi olduğunu savunuyordu. En büyük g sevgiydi. Yaşamın değer sevgiyle ölçülebilirdi ancak. Tanrı, dünyayı sevgiyle yarattım, demişti. Yine dönüp dolaşıp sevgiye dayanıyordu sorun. Nevzat, Macide’yle karşılaştığı zaman Nermin gibi düşünmüş değil miydi? Evlendiği gece içinde duyduğu büyük umutsuzluğun nedeni bu sevgiye bulamamış olması değil miydi? Başlangıçta bütün gücüyle sevmeye zorlamıştı kendisini. Bu bir çeşit direnmeydi. Ya da başka bir çıkar yol olmadığını düşünmüştü. Hep aynı noktaya geliyordu işte. Boşuna didinmişti demek. Evliliğin ona huzur ve sevgi getireceğini sanmış, sevgiyi de huzuru da başka yerde aramak zorunda kalmıştı.” (s.417-418)*

Nevzat, roman boyunca sürekli bir arayış içerisindedir. “*Arıyorum. Ne aradığımı bilmediğim halde arıyorum daha. Mutluluk, huzur, yaşamam için bir neden...”* (s.443) diyen Nevzat, mutlu olmak, yalnızlığından kurtulmak,

hayatın değerine vakıf olmak için alttan alta düşünür, denemelerde bulunur. Kimi zaman kendini tamamen işine vermeyi, çok para kazanmayı kimi zaman ferdiyetçilikten sıyrılıp sorumluluk ve ülkü sahibi olmayı kimi zaman iyi bir eş, iyi bir koca olmayı kimi zaman bir kadını delice sevmeyi hayatın saadeti olarak görmeye çalışır. Bu yolda, inanmasa da kendini zorlar. Fakat bu arayış bilinçten yoksun olduğu için sonuç getirmez. Nitekim tüm denemeleri başarısız olur. Hatta daha kötü bir noktaya gelir. Örneğin çok iyi bir ev hanımı olan karısı Macide'yle kurduğu hayaller başlamadan biter. Yine yasak aşkı Nermin'i sevmesine rağmen, Macide'nin ölümünden sonra arada bir engel kalmamasına rağmen, ondan kaçır.

Nevzat'ın aramalarının sonuca varamamasının altında her düşünen insan için geçerli bazı nedenlerin olduğu verilmek istenir. Bu yalnızlık, mutsuzluk, arayış dünyanın ve toplumun geldiği nokta ile ilgilidir. Zira düşünen, fikreden, tartan, sorgulayan her birey içinde yaşadığı toplumdan farklılaştığı için bir bakıma yabancılaşmakta ve yalnızlaşmaktadır. Öyleyse ya düşünmeyi bırakmalı, kendini hayvani arzularının tatminine vermeli ya sonu mutsuzluk ve yalnızlık olan sade düşünmeyi göze almalı ya da yapabilirse bu ikisini mezcetmelidir: *“Nasıl ki, yemek yerken düşünemiyordu insan, çalışırken düşünemiyordu, başı ağrıyorken düşünemiyordu... Öyleyse ikisinden birinin yeri yoktu kuracağı dünyada. Ya düşünmeyecekti insanlar ya da yemeyecek, çalışmayacak, başları ağrımayacaktı. Ya kediler köpekler gibi, yalnız yeme içme ve çiftleşme özgürlüğü olmalıydı ya da yalnız düşünmeye izin verilmeliydi. Ama böyle bir dünyada yaşamak olanaksızdı. Başka bir yol bulmalıydı. Belki de asıl önemli olan, yemenin, içmenin, çiftleşmenin, insanın yaşamı içinde, düşüncelerini yönlendirmesi içinde taşıdığı yeri ortaya koymak, bu yeri ne yapıp yapıp daraltmanın yolunu bulabilmektir. Yalnız iyi şeyler düşünebilmeliydi insan. Yalnız sevgiyi düşünebilmeliydi.”* (s.411)

Nevzat ve onun gibi yalnızlığa hüküm giymiş arkadaşları içinde yaşadıkları topluma/halka yabancıdır. Onların Edremit'teki sıkıntılarının, çılgınlıklarının ve aptallıklarının nedenlerinden biri de toplumla/halkla bütünleşememe, onlara yabancı kalmadır. Her ne kadar onlarla kimi ortak

özellikleri taşısalar da *“Tarzan flimlerindeki beyaz ekvator şapkalı, kısa pantolonlu sömürgeci beyazlar gibi, iyiliklerinde de, kötülüklerinde de bir kendilerine özgülük, bir dıştan, bir üstten bakışları vardı(r) çevrelerine.”* (s.258) Nitekim Nevzat ve onun gibi olan aydınlar uzun zamandır burada yaşamalarına rağmen iş dışında kimseyle nitelikli bir iletişim, dostluk kuramamıştır. Hatta onlardan biri olan karısı Macide’ye bile hep üstten bakmış, ona olan ilgisini hep bir lutuf olarak değerlendirmiştir. *“Yan yana yaşamaya hükümlü”* (s.259) olduğu bu insanlarla bir türlü kaynaşamamış, onlardan biri olamamıştır. Bu insanlarla ilişkileri, bağları hep yüzeysel ve yapay kalmıştır. Onu bunalımlara sevk eden, yalnızlığa mahkûm eden işte bu tekliğidir. Öte yandan kendi gibi olan aydınların hepsi sorunludur. Bunlar bir araya geldiklerinde ayna misali bunalımlar daha da artar: *“Korkunç bir çemberdi onları boğan. Hepsi bir büyük kentten çıkıp gelmişlerdi buraya. Çevreleriyle uyum sağlayamamışlardı. Kendi dar dostluk çemberleri içinde birbirine benzer sıkıntılarını karşılıklı aynalar gibi birbirlerine baka baka çoğaltarak, ne yapacaklarını bilememenin umutsuzluğu içinde, eriyip gittiklerini duyuyorlardı. Arada içlerinden biri, çığlık çığlığa kendini dışına atmaya çalışıyordu bu çemberlerin, ama ötekiler, hep birden eteğine sarılıyorlardı. Hepsini boğan aynı sıkıntıydı. Kendilerinden ötede, dışarıda ve somut başka şeyler, başka gerçekler olduğunu belli belirsiz duyar gibi olsalar bile, bu kadar puslu, o kadar işlenmemiş bir duyguydu ki, niçin yaşadıkları, daha doğrusu yaşamın değeri, niçin yaşamak zorunda bırakıldıkları sorusuna aradıkları yanıtla bu başka şeyler, başka gerçekler arasında bir ilişki kurma olanakları yoktu. Gerçekte, bu soruları sordukları, bu sorulara somut birtakım yanıtlar aradıkları da doğru değildi tam anlamıyla. Ama bunalımlarının kökeninde bu soruların, bu bulunmamış yanıtların var olduğunu şimdi daha iyi hissediyordu.”* (s.7-8)

Aslında onların birbirlerini sevdikleri, hakiki dost oldukları söylenemez. Nitekim aralarında yalan rüzgârını aratmayacak ilişkiler cerayan eder. (Mesela Nermin, Nevzat’ın karısı Macide’nin akrabası ve arkadaşısıdır. Onun kocasıyla yatar kalkar. Onu engel olarak görür. Nevzat, ölmüş arkadaşının

eski karısıyla eşini aldatır. Nevzat'ın en yakın arakadaşı Necati, öteden beri Macide'ye âşıktır. Nevzat'a öfke duyar fırsatı elinden aldı diye. Hem arkadaş hem da düşman gibidirler.) Fakat bu yabancıları oldukları şehirde birbirlerine muhtaçtırlar. Zorla, tiksinierek birbirlerine tahammül ederler. Hatta Nevzat'ın Macide ile evlenmesinde bu umutsuz ve sefil aydın arkadaşlarından kopma düşüncesi vardır. Zira Macide onlardan biri değil halktan biridir. Bu evlilik sembolik olarak mutlu olmayan aydının halkla birleşme ve mutluluğu onlarda yakalama arzusu olarak okunabilir. Fakat yalnızlığa hüküm giymiş bu yabancılaşmış aydınlar ne kendileriyle ne de halkla mutlu olabilmektedirler.

Buradan hareketle Nevzat ve onun gibi olan diğer aydınların mutsuzluklarında, yalnızlıklarında aydın-halk kaynaşmasının olmaması da etilidir. Suç düşünen, sorgulayan, günlük yaşamla tatmin olamayan aydında mıdır yoksa basit bir düzeneğe hayatına devam eden, derinliği olmayan, alelade şeylerle mutlu olan halkta mı? Bu soruya net cevaplar verilmez. Ama biz Nevzat ve diğerlerinden hareketle sorunun halktan önce aydında olduğunu söyleyebiliriz. Zira aydınlar farklı nedenlerden dolayı ideallerini yitirmişler, kendilerini tazeleyecek sorumluluk ve ülkü sahibi olmadan uzaklaşıp sadece şahsi zevklerini tatmin etmeye yönelmiş lakin düşünmeyi de kafalarından söküp atamadıkları için mutlu olamamışlardır: *“Bildikleri, hiç değilse sezinledikleri gerçeklerden kaçıyorlardı. Kendi kendilerinden kaçmaya çalışıyorlardı. Bildiklerini, sezdiklerini, anladıklarını unutmak istiyorlardı. Gözlerinin önünde insanlar açlıktan ölüyordu. Bakımsızlıktan ölüyordu. Onlar başlarını başka yana çeviriyorlardı. İnsanlar tutuklanıyor, onlar da dışarda at koşturup sözde özgürlüklerinin tadını çıkarıyorlardı. Oysa, içlerinden hiç değilse bir ikisi, yaşamakla ölmek arasında, hiçbir titreşim farkı olamayan bir yaşantı içinde süründüklerinin farkında olmayan iğrenç ve ilkel yaratıklar gibi, ama bu bir çeşit çılgınca aptallıklar dünyasında, erdemli ve mutlu kişiler oyunu oynamak zorunda olduklarını düşünebilmekteydi ve bu oyunun korkunç hızına dayanabilmek için durmadan içmekten yaşamlarını ölümlü oyunlarda pek diye öne sürmekten, yapma aşklarla, orospularla oylanmaktan başka çareleri yoktu.”* (s.23-24) Bu mutsuzluk halinde

kendileri gibi yaşayan ve mutlu olan halkı gördüklerinde de onlarda düşüncenin eksikliğine kanaat getirmişler ve böylece de onlara küçümsemeyle, gizli öfkeyle bakmışlardır. Bu sorun yabancılaşma başlığı altında incelenen hemen hemen tüm aydınlar için geçerlidir.

Sonuç olarak Nevzat yalnız, sorumluluktan kaçınan, varlığın gayesini sorgulayan, sürekli bir arayış halinde olan, mutsuz, edilgen, inancı sarsılmış, ne kendine benzemeyen halkla ne de kendi gibi arkadaşlarıyla mutlu olabilen, “tek”liği içinde yalnızlığın derin ıstırabını duyan, birtakım denemeler yapmasına rağmen içindeki düğümleri çözemeyen bunaltılı bir karakterdir. Nevzat’ın bu durumu İkinci Dünya Savaşı sonrası varoluşculuk, yabancılaşma gibi terimlerle izah edilen bunalan bireyin sancıklarına, mutsuzluklarına, umutsuzluklarına örnektir.

Yalnızlar’ın bir diğer aydını müzik öğretmeni Nermin’dir. O, Nevzat ve Necati’ye göre kısmen daha bilinçli, daha az bunaltılı bir karakterdir. Gazi Eğitim Enstitüsü mezunu olan Nermin, yirmi sekiz yaşındadır. Kendine özgü bir güzelliği olan, çekici, bir kadındır. Nermin, Ankara’da üniversitede okurken Harp Okulunda öğrenci olan Galip ile tanışır. Mezun olduktan sonra da onunla evlenir ve Edremit’e yerleşirler. Bir ortaokulda müzik öğretmenliği yapar. Galip yakışıklı bir erkektir. Onda bir heykelin kusursuz ama soğuk güzelliği vardır. Nermin onu tam anlamıyla hiçbir zaman delicesine sevmemiştir. Sadece hoşlanır. Galip düz bir insandır. İşinin dışında en önemli meşgalesi atlarıdır. Okuyan, düşünen, sanatla yakından alakadar olan Nermin’in dışında bir kişiliktir. Fakat Nermin’e âşıktır. Sallapati giden evlilikleri Galip’in, Nermin’in yokluğunda onu bıçki dikiş öğretmeni Nazmiye ile aldatması sonucu iyice çıkmaza girer. Nermin, kendine göre çirkin, yaşlı, hiçbir albenisi olmayan dul bir kadınla aldatılışını kabullenemez. Galip’ten ayrılmaz. Ancak araya bir soğukluk girer. Aynı evde iki yabancı gibidir. Galip, Nermin’in kendisini hiçbir zaman affetmeyeceğini anlar ve kendini içkiye, ispiroya verir. Nihayetinde de evliliklerinin henüz birinci yılında hayatını kaybeder. Nermin bu ölüm üzerine bir müddet kendini suçlar ama yapılacak

bir şey yoktur. Yaşlı dedesiyle hayatına devam eder. Öğrencilerine müziği sevdirmeye çalışır. Piyano, keman kursları verir. Okur.

Nermin için çatışmanın, ümitle ümitsizliğin iç içe girdiği bir hayatın başlangıcı Nevzat'a âşık olması ve bunu ona söylemesiyle başlar. Nevzat'ın nişanlısı Macide onun akrabası ve arkadaşı olmasına rağmen Nevzat'a onu sevdiğini ve bu evliliği gerçekleştirmemesini söyler. Zira Nevzat'ın mutlu olamayacağı kanısındadır. Nevzat evlendikten sonra gizli gizli Nermin'in evine gelir. Bu şekilde iki yıl saklı bir aşk yaşarlar. Nermin, bunun sonu olmadığı kanatındadır. Kaç defa bu ilişkiyi bitirmek istese de muvaffak olamaz. İçinde fırtınalar esen, aldatan bir kadın olmanın azabını duyan Nermin, iki yılın ardından kendini sıkın küçük bir kent olan Edremit'ten ayrılıp İstanbul'a gitme kararı alır. Kimselere söylemeden buradan ayrılır. Fakat yarı yolda Macide'nin ölüm haberini duyar. Geri döner. Nevzat'la konuşur. Lakin onun duygusal olarak kendinden uzaklaştığını görür.

Nermin, roman boyunca Nevzat'a olan aşkıyla imtihan olur. Zihninde sürekli bu aşkı ve sonunu sorgular. Mesele sadece yasak aşk değildir. Acaba Nevzat, karısından boşansa Nermin'le evlense aşkları devam edecek midir? Bundan kuşkuludur. Çünkü o, evliliklerin sevgiyi tükettiği, çiftlere birbirini sevme zorunluluğunu dayattığını ve böylelikle de aşkı sömürdüğünü düşünmektedir. Öte yandan sürekli Nevzat'la olmak ister. Onu bir başkasıyla, bu karısı olsa da, paylaşmak istemez. *“Bir de avuç içi gibi ufacık bir kentte, kimsenin dikkatini çekmeden buluşmak, haberleşmek”* (s.45-46) sorunu vardır. O, sık sık bu küçük kentin, kendini çembere mahkûm ettiğinden, insanların merakından, bakışlarından, dul bir kadına biçtikleri yaşam standartlarından bunalır ve kaçmak ister. O, bu insanlara ve onların dünyalarına yabancısıdır.

Nermin, mutsuzdur. Lakin umutsuz değildir. Mutluluğa, gönül rahatlığına *“çalışarak, insanlara yararlı olmak için çaba harcayarak, sevginin gücüne inanarak...”* (s.17) ulaşılabilirliğine inanır. Zaman zaman tükense, daralsa, bunalsa da bir şekilde yaşamanın gerekliliğine boyun eğer. Edilgen de olsa acılara mukavemet eder.

Nermin Tanrı'ya inanmaz. (s.37) Sigara içer. Alkol kullanır. Değişik, farklı, açık sözlü, zeki, cüretkâr bir tiptir. Ama nihilist değildir. Sol eğilimlidir. Lakin onun solculuğu saplantılı bir ideoloji olmaktan çok hümanizme dayanır. O, dünyada yaşayan tüm insanlar için sağlıklı mutlu bir yaşama düzeni kurmanın gerekliliğini savunur. Fakat var olan düzende insanların yaşamın bütün güzelliklerini tatmalarını önleyici yasalar ve töreler buna manidir. Bundan ötürü insan mutsuzluğunun başlıca sorumlusu olan kalıplar, yasaklar zinciri korkular ve cezalar prangası kırılmalıdır. (s.223) Bu düşünceler doğrultusunda Beethoven'ı Mozart ve Bach'a tercih eder, Nazım Hikmet'in şiirlerini okur: *"Alman İmparatoru'nu selamlamadığı, Avrupa halklarının bağımsızlığı konusunda verdiği sözü tutmayan Napolyon'a daha önce sunmuş olduğu senfonisinin adını değiştirdiği gibi nedenlerle Beethoven'ı neredeyse Rus devrimcileri kadar devrimci kadar devrimci saydığını anımsıyordu. Saraylarda, kiliselerde çalıp bestelediler, yaşadılar diye Bach'a Mozart'a bir türlü ısınamamıştı. Beethoven'ı sevmek, 'Dokuzuncu Senfoni'yi' mırıldanmak, ince pelür kağıtlarına acele kopya çekilmiş Nazım Hikmet şiirleri okumaktan başka bir eylemi olmadığı halde, okul içinde komüniste çıkmıştı adı."* (s.214-215)

Nermin'in öne çıkan bir diğer önemli yanı da dönemin kadını öteleyen, sindirmeye çalışan, "erkek yaparsa çapkınlık, kadın yaparsa orospuluk" çifte standartlı erkek odaklı bakışını gözler önüne koyması ve eleştirmesidir: *"'Otur oturduğun yerde,' diyorlardı. Kadın kadıncık otur. Okuluna git. Majör ve minör gamları öğret öğrencilerine, Chopin çal, Ravel çal. Saati yüz kuruştan mandolin, yüz yirmi beş kuruştan piyano dersi ver. Yemek pişir, çamaşır yıka, ütüyü yap, köşe yastığı işle. Dul bir kadın ortalıkta dolaşmaz. Erkeklerle arkadaşlık etmez. Hele evli erkeklerle. Bir isteyeni çıkarsa, yaşına başına, kim olduğuna bakmadan evlenmesi gerekir. Sabun fabrikatörü Aslan Şükrü mü olur, Veteriner İhsan mı, ne önemi var? Yaşlı başlı olsun, zararı yok. Çocukları da olsun. Daha iyi. Çalışmaktan kurtulursun. Evinin hanımı olursun."* (s.40-41)

Sık sık Ravel'in Bolero'sunu çalan Nermin için müzik küçüklüğünden beri en önemli tutku, uğraş olmuştur. Hayatın acıları, dayanılmazlıkları karşısında en büyük destekçisi, avuntusudur. Zira o, *“somut öneriler getirmeyen her dinleyene göre, her anlatana göre, her duyuma göre, her konuma göre, değişik heyecanlar verebilen soyutluğu ölçüsünde, çarpıcı ve yöneltici nitelikleri bulunan bir titreşimi içerdği için müziği bütün öteki sanat dallarından üstün ve güçlü bulurdu. İsteddiği gibi yorumlamakta özgürdü insan bir müzik parçasını. Bu özgürlük, hiçbir zaman, kötülüğü, çirkinliği, mutsuzluğu getirmezdi.”* (s.223)

Neticede Nermin, Cumhuriyet'in yetiştirmek istediği kadın tipinin özelliklerinin çoğunu taşıyan okumuş, bilgili, kültürlü, sanatkâr bir kadın aydındır. Öğretmen olmasına rağmen onda derin bir ülkücülük yoktur. İkinci Dünya Savaşı sonrası aydınlarda görülen varolma problemi etrafında inanç sorunu yaşayan bunaltılı bir kadın aydındır. Etrafındaki insanlarla her ne kadar çatışmasa da onlara yabancısıdır. Sürekli bir kaçış düşüncesi taşır. Tüm bunlara rağmen romandaki Nevzat ve Necati'ye göre en az karamsar olan da odur.

Romanın bir diğer yabancılaşmış aydını Fransızca öğretmeni Necati'dir. Entelektüel ve sanatkâr bir aydın olarak sunulur. Aynı zamanda şair olan Necati, zeki, kültürlü, duygulu birisidir. Lakin onun ruhsal dengesi pek yerinde sayılmaz. Psikolojik sorunları vardır. Bu ta çocukluğuna kadar uzanır. O, kendini şöyle tanımlar: *“Bir gün iyi, bir gün kötü. Ya da, ne olduğuna karar verememiş, ne yapacağına karar verememiş, ne için yaşadığına, yaşayıp yaşamaması gerektiğine karar verememiş biri.”* (s.336)

Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca bölümünü bitiren Necati, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucu Fransa'ya gitme imkânını kaybeder. Belkemiğindeki bir sakatlık nedeniyle askere de alınmayan Necati, beş yıldır Edremit'te bir ortaokulda Fransızca öğretmenliği yapmaktadır. Küçük bir kent olan Edremit onu sıkar. Çoğu zaman yabancısı olan ve kendini mengeneye alan bu şehirden kaçmak ister. Fakat gideceği bir yeri, derdini anlatacağı bir yakını yoktur. Yapayalnızdır bu dünyada. Terzi Nuri'nin evinin üst katında

bakımsız bir odada kalan Necati, sürekli içer, küfreder, şiirler söyler, tarifsiz acılar yaşar: *“Necati’ye gelince, aslında korkunç zekâsına, okumuşluğuna, insanı zaman zaman çileden çıkaracak kadar güçlü nesnel mantığına karşın, alabildiğine duygulu, dengesiz ruh yapısıyla ilk anda, boyunduruğu altına alamadığı kişilerde, hayranlıktan çok acıma duygusu uyandırdı. Oysa, o kıvrıkcık, darmadağın saçları, kızarık gözleri, belindeki çarpıklığı belli etmemek için hafif öne eğik yürüyüşüyle, istediği zaman sevimli olmayı becerebilirdi. İnsanı şaşırtan da onun bu yönüydü zaten.”* (s.203)

Edremit için Necati, muzır bir tiptir. Sakıncalıdır. Sürekli polis kontrolündedir. Hatta bir defasında savcı onu uyarır ve hakkındaki dosyayı gösterir. Dosyada şunlar vardır: *“Uzun zamandan beri hükümete karşı gizli tertipler hazırlamaya kalkışan kimselerle, özellikle Demokrat Partililerle ve komünistlerle düşüp kalktığınız, öğrencilerinize ahlaksızlık aşıladığınız, onlara yasak kitaplar okuduğunuz, edepsizce şiirler yazdığınız, küçük kızları baştan çıkarmaya çalıştığınız...”*(s.327) *“Toplumsal durumuna uymayan davranışlarmış bunlar. Kötü yerlerde görülüyormuş. Sapık düşünceleri yüzünden vaktiyle ordudan atılmış bir terzi parçasıyla düşüp kalkıyor, adamın kızıyla metres hayatı yaşıyormuş. Derslerinde, Andre Gide, Oscar Wilde, Rimbaud gibi ahlaksız yazarlardan söz ediyormuş. Sarhoş sarhoş derse giriyormuş. Kız öğrencilere sarkıntılık ettiğinden şikâyet edenler varmış...”* (s.329) O, bu idialara cevaben şunları söyler: *“Size söylenenler doğru. Az bile söylemişler. Ne yaparsanız, benim de yaşamım bu. Şu anda benim için uygulayabileceğiniz bir yasa yok eliniz, de öyle anlıyorum. Ama, inanın, size bu fırsat vermek niyetinde değilim. Bu kent beni sıkıyor. Gerçekten sıkıyor. Çıkıp gideceğim. Hiç kuşkunuz olmasın. Herhalde pek yakında gideceğim. Bütün sorun, nasıl gideceğimi kararlaştırmakta. Belki sizi çok hoşnut edebilecek kestirme bir yol bulabilirim. Gordium düğümünü kılıcıyla kesip atan İskender’in öyküsünü bilirsiniz değil mi? En bayıldığım öykülerden biridir. Kestirmeden gidenlere bayılırım...”* (s.329)

Necati’nin özellikle kadınlara karşı bir öfkesi vardır. İçinde onlara karşı bir nefret ve öç alma duygusu belirir. Kadınları bir cinsel obje olarak görür.

Onlarla yattıkça onlardan hıncını aldığını düşünür. Bu anlamda ahlak, edep kaygısı gütmmez. Bir gecelik kadınlar bulur kendine. Okuldaki kızlara sulanır. Onlara aşk şiirleri yazar. Kaldığı evin kızıyla yatar kalkar. Sürekli bir isyan halindedir. Ne yapsa mutlu olamaz. Onda acı çekmeden ve acı çektirmeden hoşlanan bir taraf vardır: *“Evet, acımasızdı. Acı çekmeden, acı çektirmekten zevk aldığını söylerdi. Ama gerçekte zevk aldığı acılar, kendi uydurduğu acılar değil miydi? Dayanıklılığı da öyleydi, kendi yarattığı acılara karşıydı.”* (s.345)

Bu minvalde şu sözler onun hayata bakış açısını yansıtır: *“Uyuşacaksın. Alay edeceksin insanlarla. Kimseyi bulamazsan kendi kendinle alay edeceksin. Yine de olmazsa, çekip gideceksin. Yaşamaya zorunlu değilsin ya...”* (s.412)

O, kurtuluş ümidi olarak ev arkadaşı Nevzat'ın el çabukluğuyla evlendiği Macide'nin sevgisine mazhar olmayı görür. Lakin bu da imkânsızdır: *“Hiçbir şey beklemeden, sevilmeden onu sever. Macide'ye duyduğu sevgi, o güne kadar hiç bilmediği bir duyguydu. Olağanüstü, daha doğrusu olağandışı bir duyguydu. O güne kadar hiçbir kadını, kadın oluşu dışında bir niteliği olduğunu düşünerek sevmiş değildi. Macide'yi de bir kadın, yatılabilir bir kadın olarak düşündüğü olmamış mıydı? Olmuştu elbet. Ama bundan dolayı utanç duyuyordu. Çünkü gerçekte onu, bir çiçek, bir kelebek nasıl sevilirse, öyle seviyordu.”* (s.84)

O tam bir çıkmazdadır. Toplumun normlarına aykırıdır. Herkesin hayali olan rahat bir iş, güzel bir eş ve çoluk çocuktan oluşan mesut aile fotoğrafı ona uzaktır. O, Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam'ı C.'nin ifade ettiği üzere “eli pakettiller”den olamaz. Romanda varolma problemini en derinden duyan odur. Yaşamın anlamı ve amacı yoktur onun için. Hayat anlamsız ve bomboş bir sıkıntıdan ibarettir. Dünya batan başa yalan bir düzen üzerinedir. Dostluk, arkadaşlık, sevgi, namus vb. değerler anlamsızlaşmış ve tarih olmuştur. O, bu bilinçle derin bir yalnızlık duyar ve en yakınlarına bile güvenini yitirmiş vaziyette kendi içine yönelir: *“Kendini bildiğinden beri, yalnız kendi gücüyle ayakta durmaya çabalamıştı. Sevgilerin her çeşidini küçümseyerek, zayıflık*

sayarak. İki hayvanın dost olabileceğine inanırdı ama, iki insanın, asla. Cinsel çekiciliği olmasa, kim aşık olurdu bir kadına? O kadınlar ki, aptal ve zavallı yaratıklardı. İki erkeğin dost olması da daha farklı bir aptallık değildi. İşte Nevzat. İşte kendisi. İşte Terzi Nuri. İşte Üsteğmen Galip ve dul karısı. Durmadan birbirini arkadan bıçaklayan dostlar çemberi. Bu muydu o kadar övündükleri insanlık...” (s.330) Sonunda da anlamsız bulduğu bu yaşama, kendince bir bilinçle son verir. Babadan kalma tabancayı göğsüne dayayarak intihar eder: “Ne güzel şeydi yaşamak... Güzel kadınlar, sarhoşluklar, şiirler, güzel yiyecekler, doğanın bütün güzellikleri, bütün acıları... Hiçbirinden vazgeçmeksizin, sevgilerin tatlılığını, içkilerin o güzel baş döndürücülüğünü, şiirin şarkıların insanı sürüklediği değişik uzayların çılgınlığını, düşünmenin yüce parlaklığını, her şeyi, arkasında bırakacağı bütün bunları kutsayarak gidecekti.” (s. 437)

Necati, roman boyunca şairliğin de etkisiyle bol bol özlü söz söyler. Bunlar ıstıraplı, biraz da hastalıklı bir düşünürün aforizmaları olarak değerlendirilebilir. Bu sözlerden bazıları şunlardır: “Düşünmeni isterim ki, düşünme yetenekleri hiç değilse bizimki kadar olgunlaşmış bir kimse tam aradığını hiçbir zaman bulamaz. Çünkü tam aradığı bir şey yoktur.” (s.145) “Zeki insan, hayallerini kapıp koyvermesini bilen insandır, akılları olmasaydı insanlar daha mutlu olurlardı...” (s.244) “Yaşamın ereği, acıların üstüne çıkmaktır. Yaşamın güzelliği, kimseye yaslanmadan, tek başına, unutuluşlar içinde acı çekmek, varoluşun sancısını duymaktır, hiç uyumadan.” (s.254) (s.265 “Acımak, korkakların çürümüş bir silahıdır.” (s.431) Şiirler yazan Necati romanda Baudelaire’in Leş şiirini dillendirir ara ara. Yine Rimbaud ve Nazım Hikmet okuduğu şairlerdendir.

Sonuç olarak Necati, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada etkili olan varoluşçu felsefenin ortaya koyduğu varolma problemini iliklerine kadar yaşayan, yalnız, mutsuz, çektiği acıdan zevk alma mertebesine ulaşmış, toplumun normlarına aykırı, inançsız, etrafına yabancı bunalımlı aydının önemli bir tipidir.

Sokaktaki Adam'dan sonra **Zenciler Birbirine Benzemez**'i²⁶⁵ yazan İlhan, ikinci romanında Hasan'ın bir derece olumlusu olan, kafasındaki soruların cevabını ve mutlak mutluluğu bulmaya çalışan bunaltılı Mehmet Ali'nin Paris günlerini anlatır. Vaka, İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1950'li yılların hemen başlarında, bir-iki aylık süre zarfında gerçekleşir. Sokaktaki Adam'da işlenen temanın devamı niteliğinde olan romanın ana iletisi, arama motifi etrafında İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan toplumsal çözülme ve yaşanan buhranlar eşliğinde varoluşsal bir problem etrafında kendi ben'inin farkına varan bir bireyin, ötekinin, sorgulamaları ve gerçek mutluluğu bulmak adına edilgen tavrı üzerinedir.

Romanda olaylardan ziyade hatırlamalar, sorgulamalar, tasarımlar söz konusudur. Gerçekle hayalin iç içe girdiği romanda aydın olarak değerlendirilebilecek kişi, romanın başkışisi Mehmet Ali'dir. Somut olarak tanımadığımız daha çok Mehmet Ali'nin düşüncelerine takılan ve ona yön veren İstanbul'daki arkadaşı Mustafa'dan da bahsedilir ancak hakkında tahlilî bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bir de Mehmet Ali'nin tezinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyan karşı güç olarak silik ve olumsuz bir tip olarak işlenen Ecvet'e rastlanır. Hemen belirtelim ki hem Sokakataki Adam'da hem de bu romanda ele alınan aydın tipler entelektüel meselelerde fikir üreten, derinliği olan tiplerden uzaktır. Genel özellikleri zihinleri farklı okumalar, tecrübeler, araştırmalarla belli bir şura ermiş, toplumun içinde kendi beninin farkına varmış birisi olarak toplumla, düzenle olan yabancılaşmalarının sonucunda huzursuz, çıkmazda olan bireyler olarak yaptıkları sorgulamalardır.

Romanın başkışisi Mehmet Ali, "*toplumun tükürdüğü adam*"dır. (s.55) Yoksul ve güzel annesi Mehmet Ali'yi, hizmetçilik ettiği evin efendisinin "*kalantor ve çocuksuz deyyusun, ateşinden edinmişti(r).*" (s.55) O, kendisini toplum namına anasının rahmine ve daha sonra dünyaya tüküren babasının kim olduğunu bilmez. Roman boyunca onun "piç"liğinden toplumun onu ötekileştirmesinde temel neden olarak bahsedilir. Yetimler yurduna, ardından

²⁶⁵ Atilla İlhan, **Zenciler Birbirine Benzemez**, Karacan Yay., İkinci Baskı (1957). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

yatılı ve parasız Sultanahmet Sanat Enstitüsüne verilen Mehmet Ali çileli günlerden sonra buradan mezun olur ve İstanbul'la kavgaya tutuşur. Karaköy'de bir Ermeni'nin sahibi olduğu radyo elektrik atölyesinde boğaz tokluğuna çalışmaya başlar. Geceleri de burada kalmaktadır. Bu arada Şadiye'yi sever. Onunla evlilik hayalleri kurmaya başlar. Onun için kendisini hiçe sayanları en azından onların mertebesine ulaşıp hiçe saymak adına serserilikten vazgeçip çalışarak toplumun normlarına uymaya gayret eder: *“Şadiye için mektuplar yazıyoruz. Onu almak için uslu edepli oluyoruz. Yüksekaldırım hergeleliklerini, stadyum itliklerini, Alkazar domuzluklarını terk ediyoruz. Ne bok olursa olsun, iş biz adam olalım diye, bu sefer kitaplara sarılıyoruz. Yedek Subaylık için lise sınavlarına giriyoruz. Bir yandan da, radyoculuk elektrikçilik üzerine, daha birşeyler öğrenelim diye, yırtınıyoruz. Şadiye'nin silik hayali, hoporlerün döktürülebileceği bütün seslerin arasında, kolu kanadı kırık, yorgun ama ümitli görünüyor, bize cesaret veriyor.”* (s.106)

Nitekim kısa zamanda büyük gayretler sonucu radyoculuğu en iyi şekilde öğrenir ve Erzurum'a askere gider. Beş on kuruş parayla döner. Lakin Şadiye kayıplara karışmıştır. Bu öfke içerisinde iken Ermeni ustası Kevork ona yardım eder ve Pangaltı'da küçük bir dükkân açar. Kendi işini yaparak yetecek miktarda para kazanmaktadır. Düzgün bir hayat kurmak isteyen Sabiha'yla da tanışır. Onu sever. Lakin İstanbul'da onu boğan, huzursuz eden bir şeyler vardır. Bir gün radikal bir kararla varını yoğunu satıp sevgilisini bırakarak *“dengeli bir huzur”* (s.117) peşinde otuz iki yaşında Paris'e gider. Bir aylık turist vizesi vardır. Paris'te Hotel de l'Eruope'ye yerleşir. Burada farklı insanlarla tanışır. Siyasi mülteci Yugoslav Bağımsız Demokrat Partisi'nden Milan Yankoviç'le arkadaşlığı ilerletir. O, inanmış bir komünisttir. Yine onun gibi inanmış bir komünist olan Mösyö El-Barudi, Budist Çinli Mösyö Çang, edebiyat doktoru Alman Herbaute ve yeğeni Hilde otelde konuştuğu diğer isimlerdir. Bir ay süresi dolunca Yankoviç'in yardımıyla üç ay daha oturma izni alır. Fakat parası gün geçtikçe erimekte ve hâlâ bir iş bulamamaktadır. *“Açlık, ihanet, yalnızlık, ölüm ve intihar cümbüşü ortasında, sürü sepet”* (s.137) pek çoklarının yaşadığı Paris'in zaafalarına

yenilmeme azmiyle, tam anlamıyla başaramasa da, gezer, dolaşır, farklı insanlarla tanışır. Fahişe Marie-Te ile yatar. Kendisini kazıklamaya çalışan Süreyya'yı paylar. Aylak olan, bunla da övünen İspanyol Hernandez'i sever. Onun kız arkadaşı Sevilla'nın arzusuna karşı koymaz. Nevzat ve İlhan'ı sever. Fakat yaklaşık bu bir buçuk aylık sürede ne aradığı mutluluğu ne de hayatını devam ettirecek işi bulabilmiştir. Son çare olarak kaldığı oteldeki âşık olduğu ama bir türlü açılmadığı Alman Hilde'ye duygularını söyleyecek ve kabul ederse onunla İstanbul'a, kaçtığı yere dönecek ya da çalışmak için Afrika'ya gidecektir. Romanın sonunda, *"Bizi, Paris yemiştir. Bir sonbahar ağzını açmış ve yemiştir. İlk yüreğimizi, sonra gözlerimizi, yavaş yavaş her yerimizi. Artık yalnız gölgeler ve soru işaretleri dolaşüyor. Daha sonra, mavi gözlü bir çocuk, kristal bir vitrine oturmuş, kendi dilince konuşuyor: soruyor, hep soruyor: masmavi ve simsiyah soruyor."* (s.293) diyen Mehmet Ali'nin Hilde'ye açılıp açılmadığı ve neticenin ne olduğuna dair bir şey denmez. Okuyucuya bırakılır.

Mehmet Ali otuz iki yaşında, gururlu, haysiyetine düşkün, mutsuz ama mutluluğu aramaktan da vazgeçmemiş, topluma öfkeli, *"inatçı zemberekler içinde kıvrılan bükülen düğümleri çözmeğe"* (s.131) çalışan, mütereddit bir yabancısıdır.

Mehmet Ali'nin temel özelliklerinin başında, hayat hikâyesinin de etkisiyle, toplumsal çözümlerin yaşandığı bir ortamda topluma öfke duymasıdır. O, kendini ötekileştiren topluma ve onun normlarına isyan eder: *"Biz de toplumun bizi tükürdüğünü, belli belirsiz de olsa, kestirir kestirmez, ona kitlenmişizdir. Sonra içimizde, onun suratına tükürmek arzusu: değil mi ki, o bizi tükürmüştü! (...) Atölyede, paralı çocuklara çekiç, İngiliz anahtarı, pergel, ve gönye götürüp getiren gelberi; cumartesi ve pazarları, parasızlıktan okulda kalmaya mahkum; mektup almayan ve mektup yazmayan, netice itibariyle mektupsuzluğa mahkum; bacak kadar, kapkara ama ışıltılı bir siyahlığın haysiyetiyle kara, bir öfkecik! Tutsak öfke! Biz, kahırlı adamız. İşin kötüsü, çektiğimiz kahır, bizim günahlarımızdan ileri gelmiyor."* (s.55-56)

Anasız babasız büyüyen, daima “piç”liğinin ezikliğini duyan Mehmet Ali’ye göre iki tip sınıf vardır: Tüküren, tükürülen. O, tükürülendir. Ezilen, horlanandır. Tüküren sınıfın bir üyesi olan Süreyya ile farklılıklarını şöyle dile getirir: *“Biz esnafız, teknisyeniz biz: EMEK – Radyo Tamirat Atölyesi. Süreyya, Aydın: Liseyi bitirmiş, Üniversite’ye gitmiş, birkaç sene otlamış orada, orada çakmış. Yollara sonra düşmüş. Biz bozuk radyoları onarırız. Hatta parçaları ekleyip, yeni radyolar üretiriz. Toplum bizi tükürmüş. Süreyya’ya, anamızın gebe kaldığı herifin yiğeni olabilir. Biz tükürük yani, o tüküren. Benzeşmek istemiyoruz. Tükürüğün haysiyeti bu, tükürenin haysiyetsizliği değil elbette! Hem biliyoruz ki biz Sanat Enstitüsü’nde kafası üç numara traşlı, çoban köpekleri gibi yoksul, yatak altlarında pantol ütölemeğe uğraşırken; Süreyya’nın tıklar tıklar yediği paracıkları, ceblerini şereflelendiriyordu. Özel bir lise’de İstanbul’da.”* (s.62-63) O, Süreyya gibilerine benzememek üzerine hayatını kurgular.

Onun topluma olan öfkesinin altında toplumdaki çözümler, ahlaksız ilişkiler, kirli çıkarlar yatar. *“İstanbul’un görünüşü de değişmişti, artık: Bakıyoruz, avuçları kanlı fahişeler ellerini duvarlara yapııştırıyorlar. Beyoğlu’na camlı kahvede ibneler, yuvarlak kalçalarını, kuğular gibi teşhir ediyor. Bankalar Caddesi’nde yularlı bir domuz. İstanbul’un bütün namuslarını, şu ya da bu kadar liraya, satın alabilirim, diyor. Mücevher boyunluklu koyunlar, Moda’da bilmem ne kulübünde, pokere dalmış. Biz gizlice geceleri duvar diplerine çizip giden, cıgarasının ateşi avucunda, toplumun tükürdüğü piç, Allahsızlığımızı biliyor, bununla övünüyoruz.”* (s.103) sözleriyle kendi bu kadar kirli iken toplumun, o ve onun gibileri dışlamasına kızar. Bir başka yerde de bu sahtekârlığa içerler: *“Biz o toplumsal rahatsızlığı, sahiden yaşıyorduk. Onlar toplumsal rahatsızlığın, sırtından geçinme yolları arıyorlardı. Hepsi birbirine yalan söylüyordu. Hepsi birbirini aldatıyordu. İnsanlık, insanlığın büyük sorunları lafta kalmıştı. Aslolan, hepsini deli gibi heyecanlandıran, kendi küçük ve bayağı işleri idi. Bizim yanımıza geldiler mi, iki bardak şarap içebilmek, bir tabak ciğer*

zıkkımlanabilmek için yalan yanlış şeyler anlatır; hemen arkasından, en içten dostlarının, kuyruğundan tutarlardı.” (s.151)

Yazar Mehmet Ali’yi Paris’e göndererek onun durumunu daha evrensel planda, varolma ekseninde irdeler. Türkiye’deki problemlerin burada da devam ettiğini görür. Burada da topluma yabancılaşmış kimi bireyler acı çekmektedir. Bu acılı insanlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa’nın çilesini paylaşırlar. Nitekim onun otelden arkadaşı Sırp Yankoviç’in canice öldürülmesi üzerine acısı ve öfkesi daha kabarır: *“Değil mi ki böyle, iyi bildiğimiz ve bilmediğimiz için, hayvanlar gibi ölümden yardım umuyoruz, hepimiz ölelim daha iyi. Toplum diye, insanlık diye bize okullarda belletilen ne varsa, bir orospu gibi yatırıp ırzına geçelim, sonra gırtlığımıza bir kasap çengeli geçirelim, daha iyi.” (s.208)*

Mehmet Ali toplum tarafından kabul görmüş yerleşik değerlere karşı çıkar. O, herkesin hayal ettiği “iş, aş, eş, çocuk” beklentilerinin darlığından kaçır. (Bu durum Sokaktaki Adam’ın başkışisi Hasan’ da da görülür. Yazar benzer cümlelerle buna değinir.) Nitekim kendisini seven, romanda sağduyunun temsilcisi olarak gösterilen Sabiha’nın bu düşlerine sırtını dönerek onu terk eder. Bunu da şöyle gerekçelendirir: *“Aslında Sabiha’nın temsil ettiği sağduyu değil, mahkûmluk tevekkülü. O, zamanında ve çevresinin çemberine girmiş, baş eğiyor. Bu çemberin içinde hırsızlama özgürlükler, hırsızlama mutluluklar arıyor. Sağduyu imiş!.. Asıl sağduyuyu, biz temsil ediyoruz. Çemberi kırmak, dışına taşmak istiyoruz. İşte böyle olunca, kadın bizi tamamlayacak öteki yarı olmaktan çıkıyor. Ya bizimle birlikte, çemberini kırmak isteyen bir mekik; ya da bizim etki alanımızda, bir uydu haline geliyor. Sonunda mutluluğu değil acıları paylaşmış oluyoruz. Çünkü bir çemberi, hayır için de olsa kırmak, bu işe girişenlere, pahalıya malolur.” (s.131)*

Romanda Sabiha’nın aksine şehveti temsil eden Marie-Te ile yatan Mehmet Ali yaşanan yüzyılın çirkin yüzüne şöyle değinir: *“Marie-Te, bir hayat dramının bir şehvet oyununa sürüklediği karma: Onunla yattığımız gece, XX. ci yüzyılla yatmış olduk.” (s.131)*

“Bizim hayatımızda kararlı hiçbir şey yok. Onu arıyoruz. Onu aramakla meşgulüz. O kararlı şeyi.” (s.88) diyen Mehmet Ali’de yabancılaştırmanın huzursuzluğuna eren her birey gibi “arama” motifi öne çıkar. O, mutsuzdur. Yaşadığı mekâna ve an’a uyum sağlayamaz. Sonunda aramaya koyulur. Yazar onu, bir önceki romanı Sokaktaki Adam’ın başkişisi Hasan’a göre bir boy daha ümitli, bir şeyler yapmayan ama yapmak isteyen bir tip olarak çizer. O, Hasan’a göre daha az kötümserdir. En azından içinde küçük de olsa bir ümit taşır toplumun düzeleceğine, “dengeli bir huzurun” bulunacağına dair. Zaten bunun için her şeyini satarak Paris’e gider. İyiyi, kötüyü öğrenmek ister. Evet, o aksiyoner olamaz ama etrafında olup bitenlere sırtını dönmez. Onları anlamaya çalışır. Her şeye rağmen insana inanır: *“Bütün ahlakına ve ahlaksızlığına rağmen, insandan ümidimizi kesmedik. Kesmeyiz. Tartışmasız yobazken de, tartışmasız inkârcı iken de kesmemiştik. Biliyoruz ki o değişici ve kalıcıdır. En çamurlu, en kirlili olduğu gün ve saatte bile, en temiz en gıcır gıcır günlerin ve saatlerin anasıdır. Değil mi ki kendi kendine, Allahına ve dünyasına sorular soracak kadar; kendinden, yaratıcılığından ve kuruculuğundan şüphe edecek kadar, tetik üstündedir, aranmakta taranmaktadır; elbette günün birinde herşeyi yine o halledecektir. Daima değişen, daima varlığını yücelten insana inanmışız, biz. Daima değişen, daima yücelen mutluluğu da o yaratacak...”* (s.152-153)

Bu kötümser inanmışlığıdır ki onu intihardan alıkoyar. Hayal etmekten geri durmaz. Gerçi onun hayalleri geleceğe olan güvene dayanmaz. O, *“Geleceği ve şimdiki anı askıda olduğu için, hayaller kuran bir adam!”* dır. (s.244) Hayallerinde yaşayamadığı şimdiki hayatını yaşamaya çalışır. Genel anlamda bakıldığında o edilgen, mutsuzdur ama daha kapıların kapanmadığını bilir.

Arkadaşı Mustafa, içinde yaşadığı inkârların ve reddiyelerin onu nihilizme sürüklediğini söyler: *“Nihilizm’in göbeğine düşmüşsün, şunun sırasında! Çevrende gördüğün her şey, içini bulandırıyor. Herşeyden nefret ediyorsun. Nefretini, bir sistem haline getirmeye çalışıyorsun. Nihilizm Sen ve sana benzer her adam, cemiyetin bütünü için de, kendini yamamaya*

uğraştığı sosyal sınıf için de bir haşerat! Zararlı bir mahlûk!” (s.50) Fakat o bunu kabullenmez. Sadece yıkarak, toplumu görmezden gelerek mutlu olunamayacağını bilir. Sade kendi değil başkalarının mutluluğu için de çabalamanın zorunluluğuna inanır. Bu bağlamda onun içinde iki farklı ben vardır. Biri öfkeli, nihilist diğeri yapıcı, ümitvar. Şu cümleler hem buna hem de genel anlamda Mehmet Ali’nin dramına işret eder: “Ondan sonra, biz iki Mehmet-Ali olduk; birbirimizi yemeye durduk. Birimiz ellerini göklere göklere açıp, yumruklarını sıkıp sıkıp, kapıp koyverelim diye yırtınıyor; ötekiniz, ne olursa, başımıza ne gelirse gelsin, kendimizi bilelim, hayatımızla olaylar arasında huzur verici bir denge kuralım, hiç olmazsa kurmaya çalışalım diyordu. Birimiz tüm asi, tüm inkarcı, tüm edepsizdi. Ötekimizin hala daha birşeylere inancı ve güveni vardı. Okuduğu kitapları bunca eseri hatırlıyor, kendisiyle ve dünya ile barışmak için, çareler tasarlıyordu. Birimiz eksiydi, birimiz artı, ve biz, Mehmet-Ali olarak, ikisinin ortasında bir soru işaretiydik. Bir adım şu yana gitsek, serseri; bir adım bu yana gitsek; adam olacaktık. Günün şu saatinde, ya da bu saatinde, her iki yan da alnımıza yazılı gerçek çilemiz gibi gözüküyordu.” (s.198) Bu çile romanın sonunda da devam eder. Fakat o, aramaktan vazgeçmez: “Yoksa, tükendik mi? Hayır, tükenmedik! Biz hala arıyoruz. Kim ne derse desin, biz hala arıyoruz. Ellerimiz parçalanıyor, yüreğimiz darmadağın oluyor; daima oynuyor, daima kaybediyoruz; fakat daima arıyoruz. Bu var ya bu, böyle aramamız, yeter bize!” (s.282)

Onun aramalarında kendini bir yere ait hissedememe etkilidir: *“Kendimi, yerinden sökülmüş, bir bitki hissetmek! Hep daha uygun, daha elverişli bir iklim aramak! Hiç bulamamak! Mutlu olmak istemek! Herkes için, iyi şeyler düşünmek; buna rağmen, küçük hesaplarla büyük tereddüdler arasında, bocalayıp durmak!” (s.173)*

Yazar, Mehmet Ali’yi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için önce maneviyat/mistisizm/dinle ardından da doktrinlerle tanıştırır. Fakat her ikisi de onun aradığını veremez. Önce yatılı kaldığı Sanat Enstitüsünün kapıcısı Rüstem Ağa’nın marifetiyle Allah’ı tanır. O Allah ki herşeyi bilir, O’nun yaptığı her işte bir hikmet bulunur, çekilen her çilenin bedelini yarın ahirette

fazlasıyla ödeyecektir ki bunun için sabırlı, namuslu ve itaatlı olmak lazımdır. (s.57) Bu mütevekkil çizgide duayla Allah'a yakaran ona kul olmaya çalışan Mehmet Ali'nin imanı, arkadaşı Sadettin'in ölümü üzerine inkârın kızılığında küfre inkılap eder: *"Bütün küfürleri, sıra sıra meşaleler halinde tutuşturuyor; zındıklığın çıplak aydınlığında, Allah'a da Peygamber'e de Kur'an'a da ver yansın ediyorduk. Hocaları tiye almaya, çocuklarla dövüşmeye başlamıştık. İkide bir İdare'den çağırıyorlar, bize nasihatlar ediyorlardı. Biz bütün nasihatleri, nasihat eden kılı kara keçileri teker teker yakıyor, külünü havaya savuruyorduk."* (s.103) Onun Allah'a yönelmesi ve onu terk etmesi anlaşılacağı üzere akli değil duygusaldır.

İlhan, Mehmet Ali aracılığıyla ideolojiler üzerinde durmuştur. Hayatı boyunca hiçbir partiye yazılmamış, isyankâr ve emekçi Mehmet Ali'yi ilkin ona en yakın duran sosyalistlerin arasına gönderir. Fakat aradığı mutluluğu bulamaz: *"Sonra hayatımıza, 'solcular' girdi: Mustafa gibi. Ecvet gibi, Lale gibi; onlara ve birbirlerine o kadar benzeyen; o kadar benzemeyen 'partililer'i Emek Radyo Tamir Atölyesi'nin camları arkasına, bizim zihniyetimizin içine yerleşiyor ve bize, bir çıkış yolu, bir nefeslik bir hayat yolu açtıklarını iddia ediyorlar. Biz ki Allahsız, inkârsız ve Şadiye'siz kalmışız; Biz ki toplumun haak tu deyip tükürdüğü, piçiz; bir yudum oksijen, ufacık bir hal çaresi, altalta yazılmış insanca ve efendice iki mısra için, her nefes yoluna burnumuzu sokmaya hazırız."*

Artık devrimcilik rüyalarımız vardır: Sokak köşelerinde barikatlar kurmak, köprüler atmak, insanlığın mutluluğu için ölmek rüyalarımız. Yeni laflar öğreniyoruz. Yeni teselliler. Yeni feda-yı nesf'ler peşindeyiz. Hayat, ansızın, sırtımızdan silkilip atılması lazım gelen, bir bok çuvalı olmaktan çıkıyor; bizim için, halledilmesi lazım gelen, gayet karışık bir bilmece haline geliyor. Bu bilmeceyi çözmek isteyenlerle, istemiyenler arasında çırpınıp, sonunda çözmek gerektiğinde karar kılıyoruz."

İstanbul o zamanlar, İkinci Dünya Savaşı'nın bunalımını yaşıyor. Yalnız İstanbul mu, bütün dünya, bütün insanlık bir bilmece haline girmiş. Bunun için kan akıtıyor. Bazı geceler, atölyede, Mustafa, ben ve

diğer 'partililer' bir radyonun başında toplanmış, cephelerde işlerin nasıl yürüdüğünü harita üzerinde izlemiştir. Harb, bizim için, artık bir futbol maçı olmaktan çıkmıştır. Bir düğümün çözülmesi. Bir şiirin bitmesi. Ve iki elektrik kutbunun, beklenmedik bir zamanda, kontakt yapması. Mustafa açıklamalar yapıyor. Bizse, elimizde olmadan, açıklamalar yapan bu yorgun Mustafa'yı okul kapıcısı Rüstem Ağa'ya benzetiyoruz. Biz, artık, meteliksiz bir sanat enstitüsü öğrencisi olmadığımız halde, yine de, açıklamalara ve bunları yapanlara açız. Bu açlık, Allah bilir, bizim insanlığımızdan, insanlığımızı bilişimizden ileri geliyor.” (s.147-148)

“Böylelikle haksızlıklara sövmeyi ve gelecek haksızlıklara hazırlanmayı öğrendik. Amacın araç edilğini öğrendik sonra. Hepsinin hepsi, bileklerine kadar yağlı, efendi ve erkek ellerimiz, onlar adına laf edenlerin, çoğu zaman, kesinlikle kendilerine benzemediklerini öğrendiler.Yüreğimiz şişti. Acıdan şişti. Kahırdan. Beyaz ve siyah kahırdan.” (s.152) diyen Mehmet Ali burada bir şeylerin eksik veya yanlış olduğunu görünce Paris’e gider. Kaldığı otelde, yirminci yüzyıl için farklı kurtuluş reçeteleri sunan değişik ideolojilerin temsilcileriyle buluşur: “Yankoviç yıkılmış liberal bireyciliğin; El-Barudi Uluslar arası komünizm’in; Hernandez ‘Onun antitezi bir Trotskizm’in’; Çang, dini ve mistik bireyciliğin temsilcisi”dir. (s.316) Anlar ki bambaşka olan bu ideolojiler ve bunların savunucuları insanı mutlu etmekten uzaktır. O, artık verili hakikatlerin hepsine mesafelidir. Kendi çıkmazına bütün dünyayı sürükleyemeyecek kadar namusludur.

“Etli kemikli bir tereddüt” (s.262) halini alan Mehmet Ali’ye göre ideoljiler, insan gerçeğinden yoksun, her zencinin “bir” olduğunu düşünen miyoplu gözlerin ürettiği doktrinlerdir ve insanları mutlu etmeyecektir. Bunlar kötü Hollywood filmlerinde olduğu gibi, “happy end”le biten, iyi ayarlanmış birer kurt masalıdır. (s.245) O, aynı zamanda kitabın ana iletisini veren şu kısım ile bu gerçeği vurgular: “Bir Ecvet, bir Lale, birer hesap pusulasıdır, belki sıradan, belki yanlış toplanmış; ama ne olursa olsun, birer hesap pusulası. Oysa Nevzat nedir? İlhan nedir? Hayatı, hayatın öldürücü ve diriltici cevherini, öler ve dirilerek yaşayanlar değil midir? Hayatın taa kendisidir

onlar. Hesapsız kitapsız ve tartışmasız hayatın! Bize gelince, Kongo'larda gebermeye niyetlendiğimiz dakikada onlar kadar 'hayati' herşeyi yarıda bırakıp, dönüp gitmeyi kurduğumuz dakikada, ötekiler kadar hesabiyiz. İşte bizi bu öldürüyor. Kanımıza bu giriyor. Oysa uzaktan bakıldı mı, hepimiz birbirimizin tıpkısıyız sanılabilir. Belki bir bakıma, gerçekten öyleyiz. Ama bir bakıma, kökünden farklıyız. Zenciler gibi. İlk bakışta, bütün zenciler, nasıl birbirinin aynı görünürler? Sanırsın ki, birisi ötekinden ayıracak, özel hiçbir çizgi, hiçbir karakter niteliği bulunamaz. Dışları gibi, içleri de, bir ve birbirinin benzeri. Sanırsın ki her zenci, gidip bir geyik vuruyorsa, bunu o kahrolası, o simsiyah açlığını bastırmak zoruyla vuruyor. Başka bir amacı yoktur. Olamaz da! İşte bunu böyle görüvermek, bu görüşe uygun planlı ukalalıklar düzenlemek; öylesine budalaca, öylesine kolay, öylesine lüzumsuz bir şey ki, adamı çıldırtabilir. Zencilerde olduğu gibi. Zencilerden bir tanesini alır, ölçer biçer, tadına bakar; bütün ötekilerini demir bir kuşak insafsızlığıyla kuşatacak, hükümler verirsın. Üstelik, çatılmış bu kesin hükümler çemberi içinde, her zencinin kendisinden, çemberinden ve geleceğinden memnun olacağını; ilkel tanrıların yarı korkulu, yarı saygılı mutluluğuna ulacaşağını sanırsın. İşin tuhaf, en acı tarafı şurası ki, sen ne derece genelleştirmek istersen iste, etrafındaki herşey ve herkes, o derece özelleşir. Bir anda etrafın, birbirine benzeyen ve kesinlikle benzemeyen noktalardan ibaret, seyrek ve seyyal bir dokumayla çevrilivermiş olur. Senin bütün hükümlerin, bütün hesapların, artık birer ayak bağı, boğaz çengelidir. Çünkü görünüşteki aldatıcı bütün benzerliklerine rağmen, zenciler birbirine benzemez. Bir kere, suratları benzemez. Sonra başka şeyleri benzemez. Gidip bir geyik vuran her zenci, bakalım bunu karnını doyurmak için mi yapıyor? Belki boynuzlarının biçimini sevmiştir geyiğin, çatal çatal boynuzlarını sevmiş, onlara sahip olmak, onları kulübesinden kapısına çakılmış görmek istemiştir. Her zenci, bir dünyadır. Her zenci, bir evren diye de düşünülebilir. Belki bu dünyaları, bu evrenleri, içten içe birbirine bağlayan, hareketlerini düzenleyen, gizli ya da açık yasalar vardır. Ama bu yasalar, o kadar geniş süreler içersinde, o derecede usul usul etkilerini gösterirler ki teker teker herkesi, yaşadığı ufak ve miskin zaman

parçası içersinde, bir bakıma onlardan bağımsız düşünebilirsin. İşte o vakit, tam o vakit, özgürlük sorunu üstündesin. Zencilerin birbirine benzememesi, seni rahatsız etmez. Tam tersine sevindirir ve meraklandırır. İşte bu, bizim içimizde kendimizi İlhan'a benzettiğimiz, Nevzat'a benzettiğimiz tarafımız. Hesapçılara gelince, onlar süreleri ve etkileri ne derece uzaktan uzağa olursa olsun, bir kere genel diyebilecekleri bir şey bulup çıkarır gibi oldular mı, yandın! Onu hemen yüzyıllardır ölçüsünden, dakikalar ölçüsüne indireceklerdir. Hesaplar yapacaklardır. Hesaplarının doğruluğunu, iddia edeceklerdir.” (s.234-235)

Sonuç olarak Mehmet Ali soran, arayan, tereddüt eden topluma yabancılamış bir aydındır. Yozlaşmış toplumda kendini öteki hissetmekte ve bir yol aramaktadır. Attila İlhan onu, Sokaktaki Adam'ın Hasan'ı ile kıyaslayarak şöyle resmeder: “Üçleme içerisindeki ‘Sokaktaki Adam’ Hasan'la bir inkar tipini veriyordu. Yenik, kaybolmuş kötümser ve kötümserliğini kabullenmiş bir tip. Hasan pasif bir inkârdı. Hiçbir şeyi kabul etmiyor, fakat karşılığında hiçbir şey getirmiyordu. ‘Zenciler’de Mehmet-Ali aktif bir inkar. O da bir itirazlar cehennemini yaşamaktadır. Fakat Hasan'a kıyasla hem daha az kötümser, çünkü bir çıkar yol olabileceğine inanıyor ve bunu, arıyor; hem de daha talihsiz, çünkü bir aranma, bu çarpınma sırasında çalıştığı bir kaosa sürükleniyor. Bu kaos, dev tereddütleri ile gelmiyecek mi? Onun için de Mehmet-Ali etli kemiki bir tereddüt'tür. Başka deyişle, bileşim öncesidir. Üçleme içerisinde romanın ve kahramanının yeri bir araniş telaşı, bir şüphe acısı, bir tereddüt ağrısıdır. Adını koyarsak 'kötümser bir humanisme' diyemez miyiz acaba?” (s.314-315)

Yedinci Gün'de²⁶⁶ Orhan Hançerlioğlu, hayatın tekdüzeliğinden bunalmış ve intiharın eşiğine kadar sürüklenmiş üst düzey bir bürokratin varoluşçu çizgide yaşamı sorgulayarak yeniden doğuşunu anlatır. Roman yedi günlük bir zaman dilimini kapsar. Her gün ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Yazar, Tevrat'ın Allah'ın kâinatı yedi günde yarattığını bildiren kısmını, her günün başında epigraf olarak kullanmıştır. Dolayısıyla romanın

²⁶⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Yedinci Gün**, Remzi Kitabevi., İst. 2008 (1957). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

başkişisi Ömer'in yeniden dirilişiyile kâinatın yaratılması arasında bir ilgi kurulmuştur. Roman önce Ankara'da ardından İstanbul'da geçer. Net bir tarih verilmese de 1950'li yıllar olduğu söylenebilir.

Romanın başkişisi Ömer kırk üç yaşındadır. Geleceği olan üst düzey bir bürokrattır. Evli, biri ortaokulda diğeri lisede iki çocuğu vardır. Dışarıdan bakıldığına sahip olduklarıyla gıpta edilen, şanslı görülen, rahatı yerinde bir tiptir.

Çocukluğu ve gençliği İstanbul'da geçmiştir. Orta halli bir ailenin üç çocuğundan biridir. Bir onur olayı sebebiyle memuriyetten genç yaşında emekliye ayrılmış olan babası küçük bir dükkânda arzuhalcilik ederek ailesinin geçimini sağlar. Ömer liseyi bitirdikten sonra hem Kadastro'da çalışır hem de üniversiteye devam eder. Bu arada çocukluğundan beri sevdiği Gönül'le samimi bir aşk yaşarlar. Lakin üniversiteyi bitirdikten sonra, ilk defa İstanbul'dan ayrılarak yedek subay olarak çıktığı Anadolu'da, Gönül'ün onu beklediğini bilmesine rağmen, *“yeni bir yaşama düzeninin gerektirdiği yeni âlemlere”* (s.22) daldığı bir mekânda istikbali olan bir albayın kızıyla tanışır ve onunla evlenir. Generalliğe terfi eden kayınpederinin sayesinde askerliği biter bitmez iyi bir memurluk kopararak Anadolu yollarına düşmüştür. Mutlu geçen dört yılın ardından Ankara'da Bakanlıkta şube müdürü olarak çalışmaya başlar. *“Saygılı, çalışkan, boyun eğmesini, gerektiği zaman aşağıdan almasını iyice bilen bir memur olduğundan, kayınbabası emekliye ayrıldıktan sonra bile, sadece kendi gücüne dayanarak yükselmekte devam etmiş, önce Daire Reisliğine, sonra Genel Müdürlüğe kadar çıkmıştı(r).”* (s.22) Daha da yükselme potansiyeli olan Ömer, Bakanlıkta tartıştığı müsteşerin suratına üç yumruk indirip kıravatıyla birlikte adeta kendini bağlayan, boğan ne varsa hepsini bir anda terk ederek çekmecesindeki silahı alıp kimseye haber etmeden İstanbul'a gider. Kafasındaki ölüm düşüncesiyle kötü bir otelin pis kokulu bir odasına yerleşir. Onun ölmek için İstanbul'u tercih etmesi bürokrasinin başkenti olan Ankara'da ölmek istemeyeşine hamledilebilir.

Onun için hayat tüm değerlerini yitirmiştir. O da bir anda kendini saran bağlardan kurtulmuştur. Sıra nefes alıp vermeye gelmiştir. *“Her şey benim*

elimde... Evren benim irademe bağılı. Tam anlamıyla bir özgürlük içindeyim. Keyfimin istediği kadar yaşayabilir, canımın çektiği anda ölebilirim. Üstümde Hiçbir etki yok... Ne iyi... İnsan, ömrünce böyle yaşayabilmeliydi..." (s.21) diye düşünür. Geçmiş sorgular. Saat gibi kurulu düzeni içinde *"yıllar yılı baştan aşağı yalancı bir kişiliği hep aynı tempo içinde sürdürebilmek pahasına"* (s.27) çocuklarını bile tanıyacak zamanı bulamadığını fark eder. Artık yaşamanın manasızlığına inanan Ömer, ölmek için uygun zamanı arar. Bu arada banka hesabındaki parayı çekip birkaç gün vur patlasın çal oynasın yaşadktan sonra intihar etmeye karar verir. Parasını çekmek için gittiği şubede eski sevgilisi Gönül'e rastlar. Onu görmeyeli, daha doğrusu terk edeli yirmi yıl geçmiştir. Ona rağmen birbirlerini tanırlar. Gönül onun *"kaybolan müdür"* başlıklı gazetelerde çıkan haberini okumuştur. Ömer, onunla konuşmak istese de Gönül konuşmaz. Bankadan ayrılan Ömer, ölümü Gönül'le bir defa olsun görüşmek arzusuyla ötelere. Ona tekrar ulaşır. Olumsuz cevap alınca hıçkırıkları arasında tabancasını hazırlamışken kaldığı pansiyonun sahibi yaşlı kadının, *"Gelmek senin elinde miydi de gitmek senin elinde olsun?... Marifet ölmekte değil yaşamakta."* (s.47) sözleri ve telkinleriyle içinde yaşadığı krizi bir müddetliğine dindirir. Kendini yapayalnız hisseden Ömer, yaşlı kadınla Gönül'e *"Seni görmeden ölmek istemiyorum."* yazılı kâğıdı gönderir. Gönül onunla görüşmeyi kabul eder. Kaldığı odaya gelir. Ömer ona içini açar, kana kana ağlar. Bu bunalım içerisinde Gönül'le tekrar birlikte olmayı karşı konulamaz öçüde arzular. Başlarda soğuk davranan Gönül, onu annesiyle birlikte kaldığı, Ömer'in de çocukluğunun geçtiği Fatih'teki evlerine davet eder.

Beşinci gün hiç evlenmemiş Gönül'ü evinde görebilmek adına *"o günün akşamına erebilmek için, özgür, avare, ölüm düşüncesinden uzak, mutlu yürekle, anılarla dolu İstanbul sokaklarında"* (s.61) dolaşır. Ölüm düşüncesi yerini yaşama isteğine bırakmıştır. Ve Gönül'ün kaldığı eve gider. Burada saklanmış eski mektuplarını okur. Geçmiş yâd eder. Gönül'ün *"Bundan sonra ne yapacaksın?"* sorusu onun için bir kırılma anı olur. Eski hayatına dönmek mümkünken bunu katıyen yapmayacaktır. Bu soru onu

meşgul ederken o geceyi dışarıda geçirir. Ertesi gün *“bir işçiden çok, ceketiyile gömleğini çaldırıp dımdızlak ortada kalmış bir kalem efendisi”* (s.79) görüntüsüyle inşaatta çalışır. Bu denemeler bir var olma çabasıdır. O da bunu başarmıştır. Donmadan dışarıda geçirilen bir gece ve zor bir hamallık denemesi. Artık Gönül'e ve yaşama yeniden kavuşabilmek adına bir ümit vardır.

Yedinci gün Allah, gökleri ve yeri yaratmış ve bu günü mübarek kılarak dinlenmeye çekilmiştir: *“ ‘Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları böylece tamamlanmış oldu. Ve allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Ve allah yedinci günü mübarek kıldı ve o gün dinlenmeye çekildi.’ Tevrat, tekvin bölümü, II. Bap1-3”* (s.84) Ömer'in ölme ya da var olma mücadelesinin yedinci günü de buna paraleldir. O, yedinci günde Gönüllerin mahallesinde mütevazı bir odaya yerleşir. Hayatını sonlandıracak nesne olan tabancasını satarak sermaye edinip *“Kendinden başaka kimseye hesap vermeden, bütün insanlara eşit, gerektiği zaman dövüşebilmek yetkisini elinde tutarak...”* (s.64) yaşayabilmek adına küçük bir dükkân kiralar. Yeni bir daktilo makinesi alarak arzuhalci olmaya karar verir. Zira o, buhranlı geçen altı günün sonunda ölmek değil yaşamak ister: *“Çünkü artık yaşamak istiyorum Ayşe yenge... Sokaklarda kaynaşan şu birbirine denk, birbirine uygun insanlar gibi... Onları severek, onlarla anlaşarak... Kendimi onların üstünde görmeden... Hiçbir bağla bağlanmadan... Gerekirse sövüşerek, dövüşerek gerekirse sarmaşıp koklaşarak, onlarla beraber...”* (s.85) Yedinci günde dinlenmek için kendine izin verir.

Ömer'in temel özelliği içine düştüğü bunaltı üzerine bu bunaltının sebebi olarak gördüğü akla, düzene, rutine, bürokrasiye isyanıdır. Adeta bir mengene gibi her geçen gün sıkı, daraltan, bunaltan modern yaşamın sunduğu hayat ona çekilmez gelir ve kurtuluş olarak da ölümü görür: *“Ya bir son, ya bir aralık, ya da bir başlangıçta ölüm... Her üç türlüşünü de umursamıyordu. Ölüm, onun için artık sabahları yedi buçukta yatağından kalkmamak, Rezzan'ın azarlarını dinlemememek, Sevgi'nin sevgililerini düşünmemek, Işık'ın göbeğiyle uğraşmamak, evin bitmez tükenmez dertlerini*

duymamak, en sıcak günlerde bile kravat takmak zorunda kalmamak, kolalanmamış bir gömlekle dairedaki masasına oturmayı ayıp saymamak, yıllarca aynı kahvaltıyı edip aynı saatte, aynı yollardan geçerek, aynı daireye gitmemek, bir sürü saçmasapan yazıyı okumamak, küçüklerinin ikiyüzlülükleriyle büyüklerinin aptallıklarını görmemek, maaşların artırılıp artırılmayacağından başka konuşacak lakırdıları olmayan arkadaşlarını dinlememek, Daktilo Nermin'in cömertlikle suunduğu göğüsleriyle karşı mevkiinin baskısını duymamak, otobüste ayağına kabaca basan, üstelik de küfreden bir terbiyesizin yüzüne –memurluk makamını sarsabilecek bir olaya sebep olmak korkusuyla– çaresizlik içinde bakakalmamak, bir budalaya budalalaşını, bir ahlaksıza ahlaksızlığını söyleyemeyip boynunu eğmemek, pekâlâ tokatlayabileceği dayak yemek için doğmuş birini tokatlamayıp karşısında kollarını kavuşturmamak, aynı saatte işinden çıkıp aynı yollardan geçerek aynı eve girmemek, aynı bunalıcı hava içinde aynı sofraya oturup aynı kadının yanında uyumamaktan başka bir şey değildi.” (s.18-19)

Bu bağlamda yazar Ömer’le yirminci yüzyılın insana yüklediği vazifeler ve dayattığı kimi uygulamalarla (sabah yedide kalkma, traş olma, kırıvat takma, işe gitme, olur olmaz dertler dinleme, üstlere karşı boyun kırma, akşam eve gelme, hanımın ve çocukların sıkıntılarını işitme, pijimalarıyla yatma, saçma sapan geleneklere uyma zorunluluğu vb.) insanı kendi özüne yabancılaştırarak bunalıma sevk ettiği ve varoluşsal bir sorgulamaya ittiği gerçeğini verir. Alemdar Yalçın da buna dikkat çeker: *“Hançerlioğlu, yoğun felsefi bir birikimi olan bir yazardır. Romanlarında bu felsefi birikiminin izlerinin bulunduğunu görürüz. O, varoluş ve insanın içindeki yerini de irdelemeye çalışır. Bu yönü ile adeta İkinci Dünya Savaşı sonrası Batıda çıkan yeni felsefi kaygıların Türkiye’deki temsilcisi gibidir. Çağdaş toplumun kendi özüne yabancılaştığı endişesini taşıyan egzistansiyalist düşünürler, günümüz insanını monotonlaştıran ve sistemi kutsallaştıran anlayışlara başkaldırmışlardır. Yedinci Gün’de yazarın adeta bu anlayışları benimseyerek, Ömer’in nazarında bu endişeleri tartıştığını düşünebiliriz.”*²⁶⁷

²⁶⁷ Alemdar Yalçın, a.g.e., s.290.

Ömer, bir rutin içinde akan hayatın kendini nesneleştirdiğini düşünür. Bu akış içerisinde yaşamı ıskaladığını fark eder. O, gençliğinden bu yana tam olarak ne istediğini bilememiş ve içindeki boşluk ve eksiklikle istemediği ama dışarıdan bakıldığında âlâ görünen (Karısı, çocukları, dostları, büyük memurluk sandalyesi olan bir adam.) bir hayat parçası olmuştur. Şu sözleri buna işaretler: *“Ben galiba yaşadığım sürece kendimi hep istemediklerimi yapmaya zorladım. Müsteşar bardağı taşıran damla oldu, yıllarca zorlanmış, içime itilmiş gücümün şahlanışına kurban gitti. Kendimi, amacına inanmadığım bir makinenin dişlilerinden biri haline koymuştum. Bütün öteki çarklar nasıl dönüyorsa ben de onlara bakarak öylece dönüyordum. Kırk üç yıl dayandığım gene iyi...”* (s.26) O, dünyanın kötü olduğuna kanaat getirir ve böyle bir yaşamdan el çekmeye karar verir. Onun bu tavrı bir bakıma Kafka’nın meşhur tiplemesi Gregor Samsa’nın böcek alegorisiyle ilintili düşünülebilir. Ömer, modern hayatın insanı böcekletiren acımasız çarklarına isyan etmiştir. Fakat yazar Kafka’ya göre daha iyimser bir sonla romanın bitirir. Ahtapotun kollarından kurtulan Ömer, küçük arzuhalci dükkanı ve bir odasıyla hayata yeniden başlar. Böceğe dönüşmeden insanlığını yeniden kazanmıştır.

Hayat hikâyesinden anlaşılacağı üzere Ömer, toplumun ona dayattığı başta iradi ancak sonrasında bir mengene gibi onu sıkı, boğazlayan kurallardan, rutinden, alışkanlıklardan kısacası hayatın bürokrasisinden istifa edip varoluşsal zeminde hayatı sorgulayarak, eski sevgilisi sayesinde, ölümden tekrar yaşamaya dönen yabancılaşmış kentli aydın olarak değerlendirilebilir.

Yusuf Atılgan’ın ilk romanı olan **Aylak Adam**²⁶⁸ Türk edebiyatının önemli, öncü eserlerinden biridir. Yabancılaşan, bunalan kentli aydınların ele alındığı ilk yetkin örneklerdendir. Hatta kimi eleştirmenlere göre yabancılaşma temasını doğrudan birey odaklı işleyen ilk romandır. Eser “kış, ilkyaz, yaz ve güz” olmak üzere dört bölümden oluşur. *“Birden kaldırımlardan taşan kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi.”* (s.9) cümlesiyle başlayan

²⁶⁸ Yusuf Atılgan, **Aylak Adam**, Yapı Kredi Yay, İst. 2004 (1959). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

romanın ilk bölümünde roman kahramanı C.'nin romanın sonuna dek aradığı meçhul gerçek sevgilinin arayışı C.'nin şuuraltı, düşünceleri ve yaşamıyla birlikte verilir. Bir dönem birlikte olduğu ressam kız arkadaşı Ayşe ve yine C.'ye benzeyen B.'den de bahsedilir. “İlk yaz” bölümünde C.'nin Güler'le tanışması ve kısa süren birliktelikleri anlatılır. “Yaz” bölümünde C.'nin şehrin dışında sahili olan bir tatil beldesinde kaldığı pansiyonda eski sevgilisi Ayşe ile karşılaşması ve ilişkilerinden bahsedilir. “Güz” bölümünde ise C.'nin şehre dönüşü, gerçek sevgiliyi arama gayretleri ve ona ulaşamayışı anlatılır.

Olaylar dört mevsimde yaşanır. Yıl tam söylenmese de “195... yılı” (s.106) ifadesinden 1950'li yıllardan biri olduğu anlaşılır. Mekân İstanbul'un kalabalıklarına misafirlik eden semtleridir. Ev, otel, lokanta kadar sokaklar, caddeler de işlevseldir.

Yirmi sekiz yaşında, babadan kalma yüklü mirasla yaşayan kentli bir aylak olan C. kendi ifadesiyle zengin değil paralıdır. Kimi zaman bir kitap kimi zaman resim kimi zaman da bir plak için günlerce aramalarda bulunur. Roman boyunca C. yapacak işi olmayan aylak, canı sıkılan, arayan birisi olarak karşımıza çıkar.

Roman boyunca C. sokak sokak amaçsız gezer. Çevresini gözlemler. Sinemaya gider, sergi salonlarını dolaşır, resim satın alır, müzik dinler, kitap okur, bazen devamı gelmeyen yazma çalışmaları yapar, “iki kişilik toplum” vurgusu içerisinde kendisini tamamlayacak gerçek sevgiliyi arama çabaları ve başta Ayşe, Güler olmak üzere beraber olduğu kadınlarla olan aykırı ilişkileri resmedilir.

C. henüz bir yaşındayken annesini kaybetmiştir. Onun için annesi Zehra teyzesi olmuştur. Alemdar'daki iki katlı ahşap evde teyzesiyle geçirdiği vakitler çocukluğunun en mutlu günleridir. C.'nin komisyonculuk yapan babası kadına düşkündür. Evdeki hizmetçilerle düşüp kalkar. Ayrıca teyzesiyle de ilişkisi vardır. C.'ye baba sevgisini göstermez. Bu sevgi yoksunluğu içinde büyüyen C. teyzesini kendisinden çaldığını düşünen babasına öfke duyar. Bir gün babasını teyzesinin çıplak bacaklarını okşarken

yakalar ve içeriye dalar. Babası da onun kulağını yırtacak vaziyette çeker. Kulağı yırtılan C.'nin hayatı boyunca kulağı kaşınacaktır artık.

Yatılı koleje verilen C., teyzesini okula başladığının birinci ayında kaybeder. Artık tamamen yalnızdır. *“Bir gazozluk dostlar”* (s.127) dediği arkadaşlarıyla anlaşamaz. İnsanların ikiyüzlülüğünden nefret eder. Okula yılda bir iki defa gelen babası, sevgisizlik borcunu parayla ödemektedir adeta. Onun her zaman için parası olmuştur. Kolejde boksa başlar. Her maçta sanki gerçekmiş gibi dövüşür ve kendini rahatlatır. Kolejde son sınıfta iken babası ölür. Fakat üzülmez. İçini kurtuluş rahatlığı sarar. Koleji bitirdiğinde can sıkıntısından Edebiyat Fakültesine yazılır. Lakin dört ay dayanabilir. Sonrasında askere gider. Burada tercümanlık yapar. Parmaklarını kütletiyor diye tercümanlığını yaptığı Amerikalıyı dövünce Kağızman'a sürülür. Terhisten sonra Fransa'ya, İngiltere'ye gider. Tüm ülkelerde yaşayan birbirine benzeyen insanların varlığına tanıklık eder. İstanbul'a döner. Aylak bir vaziyette sürüp giden aramalar onun hayat hikâyesidir.

Onun hayat hikâyesi önemlidir. Zira Aylak Adam'da psikanalitik çözümlemelere malzeme verecek bolca örnek mevcuttur: *“Atılğan, Freud’cu ruh özümlemesine geniş yer verdiği ‘Aylak Adam’ romanında, klasik psikanalizimin öne sürdüğü bu tezi, başarılı bir biçimde işlemiştir. Buzdağının görünmeyen kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bilinçaltı, davranışları yönlendirici ve biçimlendirici özelliğe sahiptir. Anne rolündeki Zehra Teyze’nin, C. ile sağlıklı bir ortakyaşamsal (sembiyotik) ilişki kuramaması, C.’nin tüm yaşamına etki eden en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. C.’nin paçasını kurtaramadığı geçmişi, uzun süreli birliktelik yaşamasına engeldir. Oysaki C.’nin yaşamındaki tek erek, idealindeki kadını bulmak ve teyzesinin simgesel anne imajını, gerçek bir arzu nesnesine dönüştürerek yarıda kalmış, doya doya yaşanamamış sevgileri içinde tekrar büyüttür.”*²⁶⁹

C. toplumdaki çelişkilere dikkat çekerken kendi içinde de kimi çelişkileri barındırır. Mesela paraya değer vermez. Hatta para harcamak onu

²⁶⁹ Arzu Özdemir, “Yusuf Atılğan’ın Romanlarının Psikanalitik Açından İncelenmesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2005, s.38.

rahatlatır. Avukatının parası üzerinden hırsızlık yaptığını bilmesine rağmen ses çıkarmaz, önemsemez. Fakat zor durumda olan ve kendisinden yardım isteyen yakın akrabasına “*Akraba çiftliği değilim ben.*” (s.66) diyerek yardımda bulunmaz.

O, toplumda gördüğü ve kıyasıya eleştirdiği alışkanlıkların bir kısmından kendisini kurtaramaz. Bu çelişkiler onda saplantı haline gelir ve ruh dünyasını sarsar. Bunların baında fallık dönemden kalma baba ve anne konumundaki teyze imgesi gelir. Nereye gitse teyzesini onun mavi gözlerini, şefkatli kucağını, sesini; babasını, onun bıyıklarını, kadına olan zaafını, teyzesiyle olan münasebetini ve kendisinin kulağını çekerek yırtmasını bir türlü silemez. Bu bağlamda sevgilisi Ayşe’yi annesi, babası ve toplumun etkisinden kurtarmaya çalışırken Ayşe’nin sarf ettiği şu cümleler dikkate değerdir: “*Anamın, babamın varlığına dayanamıyor. Neden her şeyi benden bekliyor? Kendi ölü babasından bile kurtulamazken!..*” (s.133)

Onun şuuraltında iki temel figür vardır. Birisi annesi yerine koyduğu, özlediği, arzuladığı teyzesi öteki ise kendisinden nefret ettiği, karakterini onun tersine inşa etmeye çalıştığı babası. O, babası komisyonculuk yaptığı için o işi yapmak istemez, bıyık bıraktığı için bıyıktan tiksindir. Babasının kadınlara düşkünlüğü yüzünden kadınlara karşı duyduğu arzuya başkaldırır. Öte yandan gayriiradî olarak tercihlerinde Zehra teyzesiyle ilintili olanları seçer. Mesela denizin tuzlu suyunu tattığında Zehra teyzesinin çarşıdan getirdiği yeşil erikleri tuza banarak yediklerini hatırlar. “*Demek döne dolaşa Zehra teyzesine varacaktı.*” (s.142) ifadesi de aslında roman boyunca C.’nin neyi aradığının bir göstergesidir.

Yine onun cinsellikle ilgili sorunlarında bu şuuraltı etkilidir. Cinsellikle ilgili görüşleri de farklıdır onun. Beraber olduğu kadınlarda teyzesini araması ve babasının kadın düşkünlüğünden dolayı cinsel birleşmeye karşı tepkili oluşu bir bakıma onu sağlıklı bir cinsel yaşama da yabancılaştırmıştır. Mehmet Narlı da buna dikkat çeker: “*Sanki tanıştığı kadınlarda bir anne bulamadığı için uzaklaşmaktadır. Ve belki de kadın ve anne, bilinçaltında*

*aynileştiği için, cinsel dürtülerinin doğallığı da bozulmuştur.*²⁷⁰ Nitekim Sevgilisi Ayşe için “Onun etini böyle sık sık istediği için kendinden utandığı oluyordu.” (s.115) tespiti, arzu ettiği halde evde yalnız başına iken hizmetçinin ilişki teklifini reddetmesi, evine getirdiği hayat kadınının kucağını yatıp teyzesi gibi burnunun üstünden öptürmesi, onun sözlerini tekrarlatması bunlara örnek verilebilir. Yine o insanların alışkanlık üzere cinsel birleşme yaşadıklarını, sadece etlerinin birbirine sürttüğüne inanır. Bu yönüyle de toplumun genel değerlerine karşı durur.

Romanda baştan sona dek bir arayış söz konusudur C. için. “*Birden kaldırımlardan taşan kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi.*” (s.9) cümlesiyle başlayan romanda C. var olup olmayacağı tartışılır ideal sevgilisini arar. Onu bulmak için sokağa çıkar. Tramvaya, otobüse biner. Sinemaya gider. O diye bahsedilen bu sevgili var mıdır, nasıl biridir, C. öncesinde onu görmüş müdür, bunlar net değildir. Romanın sonlarında ilk defa onunla ilgili açıklayıcı bir cümle yer alır: “*Ben, toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğünü görelili beri, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi! Bir kadın. Birbirimize yeteceğimizi, benimle birlik düşünen, duyan, seven bir kadın!*” (s.153) Onun bu ifadeleri karşısında arkadaşı Sadık aradığı kadının dünyada olmadığını söyleyince, “*Var! O olmasaydı ben olmazdım. Bu şehirde yaşıyor. Bir gün bulacam onu.*” (s.153) der. Bu arama motifi eserin ana damarıdır. C. bir kadını aramaktadır. Lakin beraber olduğu kadınlarda o aslında annesi yerine koyduğu Zehra Teyzesini aramaktadır. Bilinçaltındaki teyze(anne) imgesi psikanalitik bir ifadeyle onun aslında ana rahmine dönüş özlemiyle ilgilidir. Nitekim başka bir yerde “*Dünyada gereğinden çok kadın vardı ama, yalnız bir teki yoktu*” (s.100) ifadesi de onun ölmüş annesi/teyzesini veya onunla özdeş bir kadını aradığına işaret sayılabilir.

Romanın sonunda sokaktan geçen ve ardından otobüse binen bir mavi (Mavi vurgusu önemli. Zira teyzesi ona annesinin mavi gözlerinden bahsetmiştir. O da roman boyunca mavi rengi vurgular.) yağmurluklu bir kızın

²⁷⁰ Mehmet Narlı, **Roman Ne Anlatır**, Akçağ Yay, Ank. 2007, s.177.

aradığı kadın olduğunu düşünür. Onun peşinden koşar. Fakat yetişemez. Yola atılır taksi bulmak için. Kendisine tepki gösteren bir taksicinin burnunu kırar. Polis gelir. Ve şu cümlelerle roman nihayete erer: *“Çevresindeki herkes ona düşmanca bakıyordu. Kuşatılmıştı. Artık otobüse yetişmesi olanaksızdı. Birden sol şakağındaki ağrı yeniden başladı. Yıllardır aradığını bulur bulmaz yitirmesine sebep olan bu saçma, alaycı düzene boyun eğmiş gibi kendini koyverdi. Şimdi ona istediklerini yapabilirlerdi.”* (s.159)

Okur, saplantı halini alan özellikleriyle, garip davranışlarıyla, mutsuzluğu ve umutsuzluğuyla git gide paranoyaya yaklaşan C.’nin romanın sonunda intihar edeceğini düşünür. Ama yazar bu sonu Anayurt Otel’ine saklar.

C.’nin en temel özelliklerinden birisi içinde yaşadığı toplumun değerleriyle çatışması, herkesin tekrarladığı davranışların ona saçma gelmesi, var olan düzene tepki duyması öte yandan da bu değerler karşısında kendisinin bir değer üretmeden kuralsızlığı, “normsuzluğu” yaşam felsefesi haline getirmesidir. Daha doğrusu her türlü kalıplardan azade “aylak” bir hayat sürmesidir. *“Yaşamının amacı alışkanlıktı, rahatlıktı. Çoğunluk çabadan, yenilikten korkuyordu. Ne kolaydı onlara uymak! Gündüzleri bir okulda ders verir, geceleri sessiz, güzel kadınlarla yatardı istese. Çabasız. Ama biliyordu: Yetinemeyecekti. Başka şeyler gerekti.”*(s.41) diyen C. bu kural dışılığın içerisinde hep bir arayış içerisindeydi. Bir tutamak arar. Fakat onun tutamağı diğer insanlardan farklıdır: *“Dünyada hepimiz sallantılı, korkuluksuz bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaydaki tutamaklar gibi. Uzanır tutunurlar. Kimi zenginliğine tutunur; kimi müdürlüğüne; kimi işine, sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. Herkes kendi tutamağının en iyi, en yüksek olduğuna inanır. Gülünçlüğü fark etmez. Kağızman köylerinden birinde bir çift öküzüne tutunan bir adam tanıdım. Öküzleri besiliydi, pırıl pırıldı. Herkesin, ‘ – Veli ağanın öküzleri gibi öküz, yoktur,’ demesini isterdi. Daha gülünçleri de vardır. Ben, toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğüne göreliliğini, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi! Bir kadın.*

Birbirimize yeteceğimize, benimle birlik düşünen, duyan, seven bir kadın!” (s.152-153)

Onun bir işi, uğraşı yoktur. Bazen günlerce bir kitap, bir resim arar. Sinemaya gider. Amaçsızca yürür. Kendine tuhaf işler bulur. Şehrin sokak adlarını toplayıp bunlar üstüne düşünmek gibi. Hatta kimi zaman bu aylaklığı, rahatı onu bile düşündürür. Mesela sigarasından düşen sıcak külün yanağında yaktığı yeri oğuştururken *“Bütün sıkıntım tez geçen bu sıcak kül yanığı, diye düşündü. Bu kadar rahatlık beni korkutuyor. Hiç olmazsa birkaç gün sürecek bir hastalığa tutulsam!”* (s.119) ifadelerini kullanır.

“Hep ölçülü-biçimli mi davranmak gerek?” (s.18) diye soran C. toplumdaki kabulleri saçma görür. Örneğin kılığı düzgün bir adamın sokakta simit yemesinin yadırganması, sofrada adetleri, sizli bizli suni konuşmalar, anne-baba-çocuk ilişkileri, sabah akşam tekrarlanan otomat davranışlar, [*“Altı buçuk kalabalığındaki insanlar ona göre dişili erkekli hep birbirinin benzeri. Bir ayrılıkları yok.”* (s.24) *“İnsanlardan yenilik beklemek saçmaydı.”* (s.49)] can sıkıcı dairelerden birinde, yabancı bir adamın iki sevgiliyi birleştirmek görevine boyun eğerek katlanılan ve giderek tekdüzeleşen evlilikler; üç oda, bir mutfak, sevdiğim adam, biri kız biri oğlan iki çocuk anlayışı; akşam evine dönen eli paketliler; sağlam adamın elinde çevirdiği baston gibi insan başını güneşten korumak için yapılan şapkanın kadın başlarında yarım limon kadar ufalması; bir yere çabuk gitmek için binilmesi gereken bisiklete, şortlu bacaklarla, caddede gezinti için binme züppelikleri; günlerin isimlerinin olması... O buna benzer sıradan insanlar için bir mutluluk vesilesi olan, en azından hayatın bir rutini olan, her şeyin dışına çıkmak ister. Çünkü bunlar birer saçmadır. O insanları ve onların saçmalıkların ciddiye almaz. Bunlara için için gülmeyi tercih eder.

O, aylaklığı içerisinde toplumda kabul görmüş değerlere yabancılaşılarak yalnızlığa, anlamsızlığa itilir. Onun garip takıntıları, saplantı haline gelen aykırı bir dikkati, toplum tarafından garipsenen lüzumsuz tuhaflıkları vardır. Romanda tekrarlar onun için “deli” vurgusu yapılır. (s.44-53-6173-120) Toplum kendine benzemeyen, kendisine benzetemediği C.’yi

kaçık, deli olarak değerlendirir: *“Bütün değerlerini yitirmiş, dayanacak bir şey arıyor. Yakında büsbütün kaçırırsa şaşmam.”* (s.156) C. biliyordu ki o, toplumun düzenine ayak uyduramaz, toplum da onu kendi haliyle kabul etmez: *“Yürüdü. İşte onu çağırıyorlardı. Aralarında olsun, taşıtlara binsin, ilâç içsin, işesin, yemek yesin istiyorlardı. Elindeki gazeteyi yanından geçtiği direğe bağlı bir çöp kutusuna attı. Ama bu çağrı süreksizdi. Onu bir bildiler mi gitsindi, yaşamasındı.”* (s.67)

C. kendi durumunu ve toplumdaki diğer insanları bütün çağların trajedisi olarak tanımladığı “ku-ya-ra ve a-da-ko” kompleksiyle açıklar: *“Ku-ya-ra; ‘ Kumda yatma rahatlığı.’ A-da-ko: ‘Ağaç dalı kompleksi.’ Şimdi kumda yattığım için kuyara diyorum. Daha da genişletilebilir. Kuyara, alışılmış tatların sürüp gitmesindeki rahatlıktır. Düşünmede uyuyuvermek. Biteviye geçen günlerin kolaylığı. Ya adako? Ağaç dalındaki, gövdeden ayrılma eğilimini fark ettin mi bilmem? Hep öteye öteye uzar. Gövdenin toprağa kök salmış rahatlığından bir kaçıştır bu. Özgürlüğe susamışlıktır. Buna ben ‘ağaç dalı kompleksi’ diyorum. Genç hastalığıdır. Çoğunlukla Kuyara dişidir. Adako erkek. Pek seyrek cins değiştirdikleri de olur. Ağaç dalı kompleksine tutulmuş kişi tedirgindir. İnsanların ağaç dallarını budayıp gövdeye yaklaştırdıkları gibi, yakınları onun içindeki bu Adako’yu da budarlar. Onu gövdeden ayırmamak için ellerinden geleni yaparlar. Kimi insana ne yapılsa yararı olmaz. Asi daldır o. Ayrılır. Balta işlemez ona.”* (s.132) İşte o, toplum için asi, iflah olmaz daldır. Bunun içinde önce toplum baskısı, ardından kendi isteğiyle toplumdan yalıtılmış, yalnız bir insan olmuştur. Bunun ıstırabını çeker. *“Olanla yetinerek, aramadan, düşünmeden yaşanılsın diye yaratılmış bir dünyada yalnızdı(r).”* (s.156) Romanın sonlarında aylakça, toplumun değerlerinden uzak, içinde bulunduğu zamana yabancı kalarak mutlu olunamayacağını da bir bakıma itiraf eder: *“Acayip bir laboratuvar da başarısız bir deney yapmıştı. Olmuyordu. Huzurunu yaşadığı günde bulamayan insana kurtuluş yoktu.”* (s.146) *“Akşamları elinizde paketlerle dönersiniz. Sizi bekleyenler vardır. Rahatsınız. Hem ne kolay rahatlıyorsunuz. İçinizde boşluklar yok. Neden bende sizin gibi*

olamıyorum? Bir ben miyim düşünen? Bir ben miyim yalnız”? (s.39) Bu da onun trajedisidir.

C.’de görülen yabancılaşmanın bir başka tezahürü de iletişimsizlik halidir. O, toplumun içindedir. Kalabalıkların arasındadır. Sinemaya gider. Trene, vapura biner. Ama yalnızdır. Zira karşılıklı olarak toplum için o “öteki”, onun için de toplum “öteki” olmuştur. O, insanların bir alışkanlık üzerine birbirine tahammül etmelerine, birbirini idare etmelerine anlam veremez. Bu zoraki, göstermelik birlikteliğin de birlikte yaşama zorunluluğu düşüncesinde yattığını söyler. O, buna katılmaz: *“İşte benim onlardan ayrıldığım buna inanmamam. Sıkıntımın da, sevincimin de kaynağı bu. Gücün dayanmaktansa yalnızlığıma kaçırım. Bana tek insan yeter. Sevişen iki kişinin kurduğu toplum. Toplumsal yaratıklar olduğumuza göre, insan toplumlarının en iyisi bu daracık, sorunsuz, iki kişilik toplumlar değil mi?”* (s.112) C. sevgilisi Ayşe’yle olan birlikteliğinden hareketle onun toplumsal kaygılarının anlamsız olduğunu, onlardan kurtulup iki kişilik mutlu toplumu oluşturacaklarını söyler: *“Ne yapsak onlardan korkacağız. Korkmadık mı kötü!”* (s.115)

Toplumu ötekileştiren C. bilinçli olarak toplumla iletişime geçmez. Mesela gittiği berberde onunla konuşmaya çalışan berbere konuşmaması için artı para verir. Arabasına bindiği şoförün onunla konuşmaya çalışması üzerine arabadan iner. Kendisiyle ilgilenen, onunla konuşmaya çalışan garsonların bulunduğu lokantaya gitmez. Genellikle gittiği yerleri değiştirir.

“Nasıl kolayca söyleyiveriyor bunu. Sevmek! Kelimelere herkes kendine göre bir anlam, bir değer veriyor galiba. Bu değerler aynı olmadıkça iki kişi iki ayrı dil konuşuyorlarmış gibi olmuyor mu?” (s.74) diyen C. iletişimsizlikteki başka bir soruna dikkat çeker ve kullanılan dilin her ne kadar aynı araçlarla gerçekleştirilse de ortak olmadığına vurgu yapar.

Sonuç olarak aylak adam C. toplumsal değerlerin ve hayatın rutininin saçmalığına, anlamsızlığına kanaat getirmiş, bu doğrultuda kendini iradi olarak toplumdan uzaklaştırmış(düşünce planında), bu yolla iletişimsizliğe sürüklenmiş, yalnız kalmış, mutsuz, umutsuz bir vaziyette aylakça yaşamaya

mahkûm olmuştur. Onun için Fethi Naci, Aylak Adam'ın kişiliğinde tüm değerlerini yitirmiş, dayanacak bir şey arayan *"henüz yolunu bulamamış aydın gençliğin tipik bir örneğini buluyoruz."*²⁷¹ değerlendirmesinde bulunur. Yine ona göre romanın bildirisi toplumdan kopan, insanları sevmeyen, bencil, insanlardan kaçan, çalışmak istemeyen, gerçek sevgiyi arayan bir insanın *"mutsuzluktan kurtulamayacağı gerçeği"*²⁷² ermesidir. O, okumuş, kültürlü ama bir yere tutunamayan, kendine ve topluma yabancılaşan ve bunalan kentli genç aydınların ilk örneklerindendir.

Hançerlioğlu'nun bir diğer romanı **Bordamıza Vuran Deniz**²⁷³ yirminci yüzyılın ilk yıllarında Antep'ten İstanbul'a gelmiş bir ailenin dramını anlatır. Çiftçilikle uğraşan Hacı Cemalettin Efendi, karısı ve biri bir-iki yaşında diğeri anne karnında iki çocuğuyla İstanbul'a gelmiştir. Bir başlangıçta yaşamanın mutluluğunu duyuran, kendilerine, çocuklarına, uluslarına, dünyalarına umulmadık gelecek hazırlayan yepyeni yüzyılı burada geçirmek için abani sarığı, göğsüne kadar inen sakalı, bir toprak adamı gözüpekliğiyle Hacı Cemalettin Efendi ve ailesi toprak adamlarının imparatorluğunun çöküşüne direnenlerin kargaşası içinde insanlarıyla, erdemleriyle, değerleriyle çatırdıyan İmparatorluğun başkenti İstanbul'a yerleşir. (s.114) Bu curcunanın içinde kısa zamanda zenginleşmiş ve varlıklı biri olmuştur. Sonrasında üç çocuğu da olan ailenin asıl dramı babanın ölmesiyle ve çocukların büyümesiyle başlar. Yazar bu aile özelinde yirminci yüzyılın getirdiği bunalımları, ahlaki çürümeleri, ailede ve toplumda görülen çözümleri, mutsuz, bunaltılı kent aydınlarını anlatır. (Aslında yaklaşık yüz sayfa olan roman genişletilerek, yakalanan damarlar işlenerek müstesna aile romanlarından biri olabilirdi.) Net bir zaman söylenmemiştir. Lakin İkinci Dünya Savaşı'nın her toplumda yıkıcı etkisinin hissedildiği bir dönemdir. Münevver ve Sedat'ın yaşlarından hareketle 1950'lerin başı olduğu kestirilebilir.

²⁷¹ Fethi Naci, **On Türk Romanı**, Ok Yay., İst. 1971, s.67.

²⁷² Fethi Naci, **a.g.e.**, s.67-68.

²⁷³ Orhan Hançerlioğlu, **Bordamıza Vuran Deniz**, Remzi Kitabevi., İst. 2008 (1960). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Romanda farklı bir teknik kullanılmıştır. Olaylar ve durumlar anlatılırken zincirleme bir teknikle bir sahnenin son kelimesiyle diğer bölüm başlar. Geçişler bazı yerlerde zorlamayla birlikte orijinaldir.

Beş kardeşin karakterleri ve yaşamöyküleri birbirinden farklıdır. Kardeşlerin en büyüğü Cevat (57) okumamış, babasıyla beraber çalışmıştır. Ticaretle, inşaatla uğraşır. Çocuklarını, kardeşlerini, annesini dahi kazıklayan bir esnaf ahlakıyla oldukça zenginlemiştir. Karısının ölümü üzerine genç, alafrangalığa müptele bir kadınla evlenir. (Karısı onu genç bir mühendisle aldatacaktır.) Cevat para uğruna her türlü değerini satan, en yakınındakilere bile merhamet etmeyen yoz bir tiptir. Münevver (55) kocası tarafından terk edilmiş tek varlığı kızı olan bitmiş, tükenmiş bir tiptir. İçine düştüğü boşluğu dinle gidermeye çalışır. Annesiyle birlikte yaşar. Ailenin üçüncü üyesi Suat üniversitede çalışan bir profesördür. Dördüncü kardeş bunalımlı Fransızca öğretmeni Sedat'tır. En küçükleri Vedat ise herhangi bir iş yapmayan, hayatı olduğu gibi kabul eden biridir.

Bu aile yirminci yüzyılın virüsüne yakalanmış ve çözülmüştür. Birbirini gerçekten seven neredeyse yoktur. İlişkiler ya çıkar ya da alışkanlıktan ötürüdür. İmamesi kopmuş bir tespihi andırır.

Romanda aydın olarak işlenebilecek ve yazarın en fazla üzerinde durduğu kişi Sedat'tır. Onun dışında çokça anlatılmasa da profesör olan Suat ve küçük kardeş Vedat'tan bahsedilebilir. Bunlara ilaveten Sedat ve Vedat'ın arkadaşı Öğretmen Rıfat da irdelenebilir. Anneleri Zehra Hanım ise ümmi ama bilge bir Anadolu kadını olarak değerlendirilebilir.

Romanda verilmek istenen değerler çözümlerinin ve hayata yabancılaşmanın en iyi tezahürü Sedat'tır. Kırkına girmek üzere olan Sedat, ailenin dördüncü üyesidir. Uzun boylu, geniş omuzlu, hafif göbekli, yorgun, tükenmiş biridir.

Sedat 1931'de fakülteyi bitirmiş, *“kolaylıkla ayağını kaydırabileceği bir arkadaşının geleceğine engel olmamak için ne kahramanca bir gönül büyüklülüğüyle asistanlıktan elini”* (s.129) çekerek bir lisede Fransızca öğretmeni olarak göreve başlamıştır. 1934'de fakültede karşılaştığı ve

kaydına yardımcı olduğu Lale'yle tanışması onun hayatını tamamen değiştirir. Bu tanışma sonrasında kuvvetli bir aşka dönüşür. Fakat yıllar geçmesine rağmen Sedat ne Lale'nin ailesiyle tanışmaya ne de Lale'yi kendi ailesiyle tanıştırmaya yanaşır. Çünkü Lalelerin sahip olduğu *“Yazıhanenin, apartmanın dış görünüşü, üstünlüğü onu eziyor, küçültüyordu. Az aylıklı bir öğretmendi ama her türlü büyüklüğünün karşısında göğsünü gere gere çıkabileceği erdemleri vardı. Buna bütün gücüyle inandığı halde, gene de, kendisini aldatan, arkadan vuran duygularını yenemiyor, kuşkularını dağıtamıyordu. Bu güçsüzlüğünü Lale'ye belli etmemek için kendisinin de inandığı çeşitli sebepler, türlü bahaneler buluyordu.”* (s.159)

Gezip tozmalar, ilanı aşklar bir türlü nikâh masasına gidemez. Zira Sedat, zengin bir iş adamının kızı olarak bolluk ve rahat içerisinde büyüyen Lale'yi kendi ailesine, semtine (Lale Taksim, Sedat Vefa) ve kazandığı öğretmen maaşına yakıştıramaz. Lakin bir gün Lale'nin ısrarlarına dayanamayarak onun babasıyla konuşmaya gider. Lale'nin babası ona öğretmenliği bırakıp kendi yanında çalışmasını teklif eder. Bu teklife bozulan Sedat, bunu kabul edemeyeceğini anlar. Öte yandan bir öğretmen maaşıyla Lale'nin rahat yaşamını devam ettiremeyeceğini de bilmektedir. Bu çıkmazını Lale'ye anlattığında o, bunu önemsemez. Zira Lale çok rahat bir kızdır. Onun için önemli olan kendi arzularıdır ve o, Sedat'ı sevmektedir. O gün Sedat'la birlikte olmak ister. Bedenini ona sunar. Bunu hem arzulamaktadır hem de her şeyiyle ona ait olduğunu kanıtlamak ister. Ancak Sedat bu kuvvetli arzuyu kendi erdemleri çerçevesinde reddeder. *“Allahısmarladık Tülip. Seni ömrüm boyunca hatırlayacağım. Bana verdiğin şiiri, ömrüm boyunca yitirmeyeceğim. Şu uçsuz bucaksız evrendeki tek mutluluğu sana borçlu bulunduğumu biliyorum. Mezarıma kadar taşıyacağım bu bilgiyi... Sen benim aklım, gücüm, vicdanım olacaksın. Allahısmarladık, benim biricik sevgilim...”* (s.172) sözleriyle Sedat ilişkiyi sonlandırır.

Bunalımlı günlerden sonra Sedat, öğretmenliği bırakarak babasından kalma toprakları işletmek üzere Antep'e gider. Aslında İstanbul'dan ve bunalımlarından kaçmak istemektedir. Antep'teki babadan kalma toprakların

çoğuna köylüler yerleşmiş, belli bir kira bedeliyle ekip dikmektedirler. Ticaretten, çiftçilikten, idarecilikten anlamayan Sedat, tarlaların yarısını köylülere bağışlar. Kalan kısmını işletmek içinse masraf eder. Lakin sürekli zarar eder. Kardeşi Vedat'tan borç almak zorunda kalır. Burada kendi erdemleri doğrultusunda bir hayat yaşamaya çalışır: *“Buranın havası, suyu pek güzel. Şişmanlamaya başladım. Sabahları, kendi kendime, atla gezintiler yapıyorum. Akşamları da, buradaki öğretmenlerden birkaç dost edindim, tavla bezik, prafa oynuyoruz... Ara sıra okumaya da zaman buluyorum. Öğretmenler, beni içkiye alıştırmak istiyorlar. Direniyorum. Geçen akşam ben de onlarla birkaç kadeh içeyim dedim, midem kaldırmadı. İçki içmek de bayağı bir işmiş, herkesin becerebileceği bir şey değil.”* (s.180) Yaptıkları aslında bir avuntu çabasıdır. Nitekim ne uğraşı ne de zorla alışmaya, anlamaya çalıştığı çevresi onu avutamaz.

Bu arada Sedat'ın, tarlaların yarısını köylüye bağışlaması ve mali açıdan işlerin kötüye gittiğini gören büyük ağabey Cevat, kardeşlerinden Münevver ve Suat'ın payını satın alır ve çiftlikteki hissesini satmak için mahkemeye başvurur. Onca borçla yatırım yapan Sedat, bu haber karşısında adeta yıkılır. Mahkemede bir aile tartışmasının gözler önünde yaşanmaması için Cevat'ın avukatının her isteğini kabul eder ve ödeyemeyeceği bir borcun altına girerek ağabeyindeki hisseleri satın alır.

Bir bayram sabahı *“Yüz o yüz, gözler o gözler ama Sedat, artık o Sedat değil. Bitmiş. Tüketmiş gücünü. Tam bir yenilgi içinde. İnançları sarsılmış. Yavaş yavaş sezmeye başladığı gerçekler karşısında korkak, şaşkın, bunaltılı.”* (s.185) bir halde stanbul'a, ailesine döner. İki hafta olmuştur geleli. Aileden en çok sevdiği dört yaş küçük kardeşi Vedat'la Lale'nin ardından geçen yirmi yıllık acı serüvenini konuşmak ister. Vedat duruma vakıftır. Zira o, Antep'e gittikten sonra Lale olup biteni ona anlatmıştır. Vedat onu gerçeklerle yüzleştirir. Onu, Lale'yi sevmemekle suçlar. Sevseydi, kendini delice seven bir kadını saçma düşünceler, anlaşılmaz gurur ve erdem baheneleriyle terk edemeyeceğini söyler. O ise bu itiraza *“Onunla birleşseydim, onu dayanamayacağı bir yaşayışa sürüklemiş*

olacaktım. Vicdanım elvermedi. Gönlümün parçalanması pahasına, erdemlerimin gerektirdiği yolu seçtim." (s.189) cevabını verir. Vedat, Lale'ye bir mektup yollama arzusunda olan Sedat'ı bundan vazgeçirir. Zira Lale, babasının memurlarından biriyle evlenmiş ve çocukları olan bir kadındır. Bu konuşmanın üzerine zaten hayata asılmakta güçlük çeken Sedat, odasına kapanır. Tabancayla intihar eder.

Sedat, merhametlidir, insancıdır. *"Bir yanağına tokat atana öteki yanağını da çevir."* (s.164) anlayışını etrafına öğütler. Kendisi de borç içindeyken yeğeninin çocuğu için hiç düşünmeden yardım eder. Okur, düşünür.

Sedat'da görülen temel özellik gerçeklerle bağdaşmayan, zamana ve duruma uygun düşmeyen, kimi zaman kendi tabiatına da ters gelen erdemleridir. Daha doğrusu bir erdemlilik hastalığıdır. O, hayatta tek mutluluğun erdemlilikte olduğuna inanır. O, Lale'nin bir yerde resmettiği şu cümlelerin karşılığı olma arzusunu taşır: *"Niçin böylesin sen? Niçin hala hep o okuma kitabısın. Seni o kadar iyi tanıyorum ki... İlkokuldayken bütün yapraklarını okumuştum. Yere düşen küçükleri kollarından tutup kaldıran, bir kesekağıdı dolusu sıcak kestaneyi gizlice bir yoksulun cebine bırakan, okuldan kovulacak bir kimsesizin suçunu üstüne alan, ihtiyar bir oduncunun yükünü paylaşan, bir küçük kıızı kurtarmak için kendini kuduz bir köpeğin dişleri arasına atan o kahraman sendin."* (s.169) O, zor bir oyuna soyunmuştur. Erdemleri uğruna sevdiği kıızı terk eder, mesleğini bırakır. Erdemle para kazanmak, zengin olmak uğruna müflis tüccarlığa soyunur. Erdemleri uğruna altından kalkılamayacak bir borca imza atar. Erdemleri uğruna intihar etmek zorunda kalır.

"Bu yol, salt benim yolum da değil, bütün insanlığın yoludur. İnsanlık bir gün gecelek, tümüyle doğruya güzele, iyiye bağlanacak. Ben o günü şimdiden kutluyorum. O günün sevinciini şimdiden duyuyor, bayramını şimdiden ediyorum. Bana katılıyorsun değil mi? Toplum, erdemsizlerin başarılarına artık izin vermeyecektir." (s.179) diyen Sedat, iyi niyetlidir. Lakin gerçekçi değildir. O, daha çok düşünce planında idealisttir. İş bunları

davranışlara dökmeye geldiğinde bir netice çıkmaz. Çünkü o, gözünü gerçeklere kapatmış, adeta erdemliliğini kendine kanıtlama zorunluluğunu duyarak kendini yalnızlığa, bunalıma mahkûm etmiştir. Antep'e gitmesi ve orada kendi ütopyasını gerçekleştirme çabası ve sonundaki başarısızlık, onun hayata ve gerçeklere yabancılaşmasının bir ürünüdür: *"Öğretmen dostlarımla aynı dünyadan olduğumu sanıyordum; ne yapsam, ne etsem, her şeyden önce ben de bir öğretmenim, diyordum. Yanlışmış. Onlar beni anlamıyorlar. İçmekse ben de içiyorum, bezikse bende oynuyorum. Ama kapılar kapandığı zaman... çok , pek çok sıkılıyorum kardeşim. İçimdeki boşluk daha da büyüyor. Sanki uçsuz bucaksız bir denizin ortasındaymışım. Çevremde kimsecikler yokmuş. Karanlık bir gök. Haykırsam da çığlığımı Hiçbir yaratık duymayacak, çırpınsamda hiçbir işe yaramayacak. Deniz öylesine durgun, öylesine esintisiz. Anneme rağmen, sana rağmen, inançlarıma rağmen tek başımayım. Dört yanımda su. Boğulmamak için bilmem ki ne yapmalı? Hani Rıfat'ın bir sözü vardı, pek severdi o sözü, sana da söyledim. Umutsuzluğa düştüğü zamanlar, başını önüne eğer, içini çeker, 'bitmiş...' derdi."* (s.184)

Neticede Sedat, yaşadığı çağa ve bu çağın nesneleşmiş çocuklarına yabancı bir tipi temsil eder. Aslında o, yabancılaşmış/nesneleşmiş çağın insanlarına yabancıdır. O, bu yabancılığını kendi adına edilgen bir erdeme dönüştürmüştür. Bu erdemli olma uğraşı, sözde kendi ilkeleriyle ayakta kalabilme mücadelesi onu yorar, tüketir. Kendi tabiatına da ters düşen Sedat, iyi niyetli ama gerçeklerden uzak, çaresizlik içinde tabancaya sığınan bunalımlı bir aydındır.

Vedat, evin en küçüğüdür. Otuz dört otuz beş yaşındadır. Hiçbir iş yapmaz. Hazır yiyicidir. Etrafındaki insanlar onun divane biri olduğuna inanır. İnatçıdır. Etrafıyla, ailesiyle ilişkisi hep mesafelidir. Bazen saatlerce odasına kapanır. Kimseyle görüşmez. Hiçbir şeye aldırılmaz. Fakat o, tamamen vurdumduymaz biri değildir. Mesela evden kaçan ve kimsenin ilgilenmediği yeğeni Zehra'yı ziyaret eder. Para yardımında bulunur. Bunları yaparken

erdemli görünmekten nefret eder. Sırf bu yüzden Zehra ile yüz yüze görüşmeyi istemez. Kendisine mektup yazabileceğini söyler.

Eğitim durumuyla ilgili bilgi verilmese de onun okuyan, düşünen, tartışan biri olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, yer yer ona bazı veciz sözleri söyler: *“Kaptırmak ya da kapmak... İşte sorun! diye mırıldandı. Sonra, sevdiği bir sözü hatırlamaya çalıştı: ‘Ben hayatta, sizin yarı yılda bıraktığınız şeyleri sonuna kadar götürdüm, o kadar. Akıllı olmak adını verdiğiniz tabansızlığınız yüzünden yarı yolda bıraktığınız şeyleri...’ (...)* Cebinden, *La Rochefoucault’nun Özdeyişleri’ni çıkardı, okumaya başladı: ‘Övgüler bizi erdemlilik yolunda yürümeye zorlar...’ ”* (s.131) Bu alıntılar aynı zamanda onun düşünce dünyasını da yansıtır.

Aileden en çok Sedat ağabeyiyle meşgul olur. Zaten ailede tam anlamıyla birbirini kardeş gibi seven Sedat ve Vedat’tır. Sedat, bir küçüğü olan Vedat’a hep bir baba gibi yaklaşmış, onu kendi doğrularıyla yetiştirmek istemiştir. Vedat da bir ağabey olarak sadece onu görmüştür. Bu yakın ilişki roman boyunca devam eder.

Romanın sonunda Sedat’ın içine düştüğü erdemlilik hastalığına, bu hastalıktan ötürü kendisine delice âşık olan sevgilisini terk etmesine, hayata tutunamayışına ve intihara giden buhranlı sürece dair yaptığı şu tespit aslında yazarın tezidir: *“Bu sana gurur veriyordu. Bu gururunun buruk, erkekçe bir tadı vardı. Oysa bu gurur, erdemlilikten değil, erdemli görünmek istediğinden doğuyordu. Gerçek erdem, sessiz kendi kendisinden habersiz bir güçtü. Sen, çocukluğundan beri bu gücün yokluğunu duyuyor, ona özeniyordun. Bu özenç seni çıkmazlara götürüyordu. Kafan bu yanlış sanılar, bu kuşkularla dolu olduğu için, belki de gerçekten sevebileceğin genç bir kıızı silip geçmekten çekinmiyordun. Bu gene de hayatının en önemli olayı sayılmazdı. Gururun bıraksaydı, bir ikincisiyle de karşılaşabilirdin. Ama sen ilk ve son trajediyi yaratmıştın. Artık bu trajediyi oynamak zorundaydın. Evrende çok daha başka sevgiler de vardı. Ne var ki, bütün bu sevgilere gurursuz bir içtenlikle gidilebilirdi.”* (s.189-190)

Yine aileye dair çözümleme yaparken de yazarın sözcülüğünü üstlenmiştir: *“Anlamsız, saçmasapan bir düzen içinde doğmuştuk. (...) Kişioğlunun kaderiydi bu... Tartışmasız katlanılması gerekiyordu. Bu düzen içinde ancak bilinçsiz bir eşya olarak yaşanabilirdi. Örneğin Cevat böylesine bir eşyaydı. Bir ilkel yaratık olarak kaldığından bu düzene tamamiyle uygundu. İnsanca düşünceleri, insanca istekleri yoktu. Mutluluğu bile -ki bu en ilkel bir duygudur, bir bakıma eşyanın da kendine göre bir mutluluğu vardır- istemesini bilmiyordu. Bundan ötürüdür ki, yolunda kolaylıkla yürüdü. Suat da ondan farksızdı, bir ilkel yaratığın yarım yamalak okumuşuydu. Başarısı da, başarısızlığı da bu yüzdendi. Münevver’in boşluğunu din dolduruyordu. Bense olağan bir insan olmayı seçtim. Sana gelince... Yardılışınla savaşmak zorundaydın.”* (s.190)

Ailenin en küçüğü olan Vedat, yüzeysel işlense de, yirminci yüzyılın oluşturduğu tahribat ve kaybolan değerler arasında hayatı olduğu gibi kabul eden, sütlüye sütsüze karışmayan, gerçekleri görse de sorumluluktan kaçan ferdiyetçi genç aydına örnek teşkil eder. Kimi yerlerde yazarın sözcülüğünü de yapan Vedat toplumdaki çözümleri, yozlaşmayı gören fakat çözümü mücadeleden ziyade bunları olduğu gibi kabul etmekte bulan, (yabancılaşmaya karşı bulduğu çözüm) kendi dünyasına çekilen edilgen, topluma yabancılaşmış bir aydındır.

Ailenin üçüncü üyesi Suat üniversitede çalışan bir profesördür. Elli yaşlarında, uzun boylu, ağırbaşlı, düzgün ve etkili konuşan biridir: *“Düzgündü, ağırbaşlıydı, oturaklıydı. Günün her saatinde üstünden başından bir büyüklük, bir saygınlık akardı.”* (s.174)

Ticaret odasında eknomiye dair verdiği bir konferanstan iktisatla ilgili bir alanda akademisyenlik yaptığı anlaşılır. Profesör olmasına rağmen maddi sıkıntılar yaşar. Bu yüzden abisi Cevat’tan ara ara para istemek zorunda kalır.

Evlidir. Can adında bir çocukları vardır. Can, annesini ve babasını takmayan yoz bir gençtir. Suat ne iyi bir evlat ne iyi bir kardeş ne iyi bir eş ne de iyi bir babadır. Daha çok herkesi azar azar idare etmeye çalışır. O ve

ailesi mutlu değildir. Mesela karşı komşusuna ilgi duyar. Aile olmanın sorumluluklarından sıkılır.

O, ömrünü hayranlık uyandırma adına harcamıştır. Üniversitede bir kürsü edinmek için uzun yıllar çabalamış ve nihayetinde herkesin gıptayla baktığı bu kürsüye çıkabilme başarısını göstermiştir. O, bunları başarırken yeteri kadar dürüst, yeteri kadar çalışkan, yeteri kadar erdemli olmuştur. Ölçüyü her zaman elinde tutmuş, taşırmamıştır. Neticede de tüm yakınlarının kendisiyle övündüğü bir makama sahip olmuştur. Bununla kendisi de iftihar eder.

Yazar onu entelektüel meselelerde konuşturmaz. Sadece işinde başarılı olmasına rağmen mutlu olamayan, rahat edemeyen, hâlâ abisinden borç almak zorunda kalan toplumsal duyarlılığı eksik bir akademisyen olarak takdim eder. Suat, ömrünü etraftan saygınlık uyandırma adına üniversite kürsülerinde harcamış, sonunda da profesör olarak bu hayranlığı yakalamış ama özellikle aile hayatıyla mutlu olamamış, bunalımlarını idare eden bir aydındır. O, yabancılaşmayı idare etse de modern düzenin emrine giren fakat yine de mutlu olmayan bir isimdir.

Aile dışındaki tek aydın Sedat ve Vedat'ın arkadaşı olan Öğretmen Rıfat'tır. Rıfat Sedat'ın çocukluk ve okul arkadaşıdır. Romanda Sedat ve Vedat'la olan diyalogları vesilesiyle yer alır.

Sedat'ı sever. İçine düştüğü bunalımdan kurtarmak için ona telkinlerde bulunur. Ama sadece o kadar. Bu sorunu kendisinin aşabileceğini, aşması gerektiğini söyler. Zira o, dünyanın curcunasının içinde başları dönenlerin de yaşayabileceğini, sarsılan inançların yerlerini, daha sonra sarsılacak olan başka inançlara bırakarak yaşamın devam edeceğine inanır.

“Hiçbir şeyi umursadığım yok kendi dünyamın içindeyim. Korkularım var, düşüncelerim var. İşimin dışında kimseyle görüşmüyorum. Bir de senfoniler, sonatlar... Ara sıra bir bardak şarap. Hepsi bu.” (s.148) diyen Rıfat'ın tuhaf davranışları vardır. Mesela diğer insanlardan daha fazla yaşamak amacıyla her yirmi sekiz saatte bir sekiz saat uyur. Yine her ay vücudunun bir yerini dinlendirmek için her organı için belirlediği ayrı ayrı

yiyecek listelerine göre beslenir. Hiçbir şey yemeden, sadece vitamin enjeksiyonlarıyla geçirdiği aylar da olmaktadır. Böylelikle bedenini her zaman güçlü, her zaman ayakta tutabileceğine inanmaktadır. Fakat tüm bunları yaparken sırası geldiğinde ölümün kapısını ansızın çalacağını bilmektedir ve ölünce sonsuza dek Beethoven'den, Brahms'dan, Rahmaninof'dan, Borodin, Debussy'den uzak kalacağına üzülür. Onun için gerçek ölüm odur.

Ona göre korkunç bir çılgınlığın ortasına düşen insanların gerçekte erdemli olmadıkları için erdemli olmaya çalışmaları yaradılışlarına aykırıdır. Önemli olan erdemli yaşama gayreti değil sıkıntılara katlanmaya çabalama uğraşıdır. (s.146) *“Ölüm, her an için, bir kılıç gibi tepende durursa nasıl gülersin birader, nasıl sevişir nasıl yer, nasıl içersin?”* (s.145) diye soran Rıfat hayatın anlamsızlığına ve insanoğlunun her şeyi bilememe, anlayamama acizliğine vurgu yapar. Dolayısıyla insan hayatın içinde hep eksik, kırık ve bozuk kalmaktadır. Yaşamayı bir zaman doluya, bir zaman boşa aldırana da hep bu eksiklerdir. Bu eksiği doldurabilen yalnız din vardır. Lakin Rıfat'a göre o da herkes için mümkün değildir. (s.145)

Rıfat kırıkna merdiven dayayan, kafası karışık, felsefe yapmaya çalışan, kendine çizdiği yolda tuhaf yöntemlerle hayatın sorunlarını karşılamaya uğraşan, meseleyi sorunlara katlanma çabasında gören topluma yabancı bir aydındır.

Melih Cevdet “Aylaklar” adlı romanı, İstanbul'da Abdülhamit döneminin görkemli konaklarından birinde yaşayan Cumhuriyet sonrası yeni yaşama ayak uyduramayan bir ailenin dramını anlatır. Yazar başarılı ve renkli bir anlatımla eski zamandan kalma eskimiş bir konakta yaşayan bambaşka yaratılıştaki insanları bir araya getirmiştir. (Gerçi çok farklı karakterlerdeki bu insanların birbirleriyle olan ilişkileri ve kimi davranışları okuru gerçekçilik noktasında tereddüde düşürüyor.) Kendine özgü sorunları olan bu kişilerin hikâyeleri verilirken arkaplandaki toplumsal gerçeklere de dikkat çekilmiştir. Bu manada her kişi tiplleştirilmeye ve kimi çıkarımlarda bulunmaya müsaittir. Bu yönüyle Aylaklar çok katmanlı okunabilecek bir romandır. Asuman Kafaoglu Büke romanı şöyle değerlendirir: *“Roman çok varlıklı ailenin yoksul*

*düşmesi şeklinde görünse de aslında Melih Cevdet Anday bir insan türünün, bir melankolinin, yavaşlamış bir zaman dilimi içinde yaşayan başka bir çağın insanların 20. yüzyılda kayboluşlarını anlatıyor.*²⁷⁴

İstanbul Erenköy’de eski bir konakta, ardından bir apartman dairesinde, yaşanan olayların geçtiği zaman net verilmese de (kişilerin yaşlarından, parti çalışmalarından vs.) 1940’lı yıllar olduğu söylenebilir. Zaman geriye doğru genişlese de vaka zamanı yaklaşık iki yıldır. Romanda farklı karakterler etrafında farklı temalar verilmiş olsa da ana tema içinde yaşadığı zamanı okuyamayan ve an’ın gerçeklerine türlü sebeplerle yabancı kalanların mutlu olamayacağıdır.

Romanda aydın olarak değerlendirilebilecek kişiler Muammer ve Dünder Bey’dir. Yine Şükrü ile Davut Bey’den de bir iki cümleyle bahsedilebilir.

Romanın başkışısı olan Muammer, İkinci Abdülhamit’in Eczacıbaşlarından ve padişahın gözüne girerek birinci ferik (tümgeneral) rütbesine kadar yükselen Şükrü Paşa’nın kızı Leman Hanım’ın torunudur. Annesi Pakize Hanım, tek gözü kör bir dansçıya âşık olunca Leman Hanım onu bir an evvel evlendirmek ister ve Muammer’in babası Galip damat olarak Şükrü Paşa’dan kalma konağa yerleşir. Annesi doğumdan sonra ölür. (İntihar etmiş olabileceği de söylenir.) Onu konakta anneannesi büyütür. Babası silik bir tiptir. Hiçbir şeye karışmaz. Hiçbir şeyi dert edinmiyor gözükür. Hiç sarf etmeden ufak ufak birikimler yapar. Oğluyla beraber o da konakta yaşamaya devam eder. Gerçi Muammer’in Galip’in mi yoksa annesinin evlenmeden önce birlikte olduğu dansçının mı çocuğu olduğu, roman boyunca çözülemeyen bir düğümdür.

Muammer’in bebekliği ve çocukluğu anneannesinin abartılı ve çevreden kopuk yetiştirme tarzıyla geçer: *“İlk seçmeyi yaparak, işe bedenden başlamayı kararlaştırmış. Çünkü Pakize genç kızlığından hafif bir ciğer rahatsızlığı geçirmişti. Böylece Muammer’in beslenmesi evde baş kaygı oldu. İyice kaynamış süt danası suyu, İçerenköydeki bir mandıradan getirtilen yağlı*

²⁷⁴ Asuman Kafaoğlu Büke, “Bir Çağ ve Bir Aile Yok Olurken”, **Radikal Kitap Eki**, 29.07.2011.

süt, günlük yumurta, sonra pastörize tereyağ, pekmez, balık yağı, halis Ayvalık yağı ile ezilmiş tarama, balık yumurtası, havyar, arasına çeşitlik reçeller konan ince ve yumurtalı yufkadan açılmış iki katlı hamur işleri, Kırklareli'den getirilmiş hardaliye, pekmezli, cevizli pelteler, Afyon kaymağı, kabıza karşı sütlü incir tatlısı, demiri bol sebzelerden ıspanakla yapılmış börek, satır kıymasından ızgara köfte, süzme bal, üzeri Hindistan cevizli badem ezmesi, meyvalı lokum, elma rendesi, portakal ve havuç suyu, Muammer'i kısa bir süre içinde besili bir domuz yavrusu kadar kanlı canlı bir duruma getirdi. Çocuk güçlkle yürüyor ve zor nefes alıyordu. Tam ruh eğitimine sıra gelmişken, beden su koyverdi: Muammer'de birbiri arkasına hastalıklar sökün etmeye başladı; kızıl, kızamık, difteri, kabakulak ve son tifo... Domuz yavrusu keçi yavrusuna döndü. Bu durumun uyandırdığı telaş, sıkı bir perhiz rejimi ile sonuçlandı. Evde koca bir dolap çocuğun ilaç şişeleriyle doldu taşıtı. Muammer, yarı zayıf, yarı şişman, biçimsiz bir duruma gelmişti.” (s.55-56)

İlkokul çağına gelen Muammer'i, anneannesi elalemin gittiği okullara göndermez. Evde özel hocalarla derse hazırlanan Muammer, yıl sonunda sınavlar için okula gider. Beşinci sınıfa geldiğinde öğretmenlerin telkinleriyle okula döner. Böylelikle evden ancak on iki yaşına geldiğinde dışarı çıkabilmiştir. Bu gecikme ve yalıtılmışlık onun çevresiyle uyum sağlamasını zorlaştırır. Okulda da anneannenin baskısı hissedilir. Leblebi, çekirdek, arkadaşlarıyla oynamak, arkadaşlarının okuduğu dergiler ona yasaktır. Bu yasaklarla ilkokuldan mezun olan Muammer, lise öğrenimi için Saint Joseph'e verilir. Bu dönemde anneannesinden nefret eder. Ona isyan bayrağı açar. Onun dediklerinin tam tersini yapar. İçkiye alışır. Meyhane meyhane dolaşır. Hep çalışkan bir öğrenci olan Muammer, lise son sınıfı zorla iki yılda vererek mezun olur. Sonrasında hukuk fakültesine kaydını yaptırır. Üniversite yıllarında özgürlüğün tadını çıkarır. Başına buyruktur. İsterse eve gelir isterse gelmez. Fakülteden mezun olunca avukatlık stajı yapar. Tek kuruş kazanmadan konakta yaşayan diğerleri gibi anneannesinin eline bakmaktadır.

Muammer, anneanesiyle gittiği bir doktorun muayehanesinde tanıştığı Türkoloji'de okuyan Ayla'ya âşık olur. Anneannesinin marifetiyle de olsa onunla evlenir. Eski konakta görkemli bir düğün yapılır. Üniversiteyi bırakan Ayla da bu konağa yerleşir ve Muammer'in anneanesi olan Leman Hanım'la iktidar mücadelesi verir. O, zaten biraz da bunun için evlenmiştir Muammer'le. Eski de olsa bu asil konağa hanımefendi olabilmek için. Öncelikle Muammer'i şekillendirmeye çalışır. Onu buyruğu altına alır. Yemesini, içmesini, konuşmasını, yatmasını, eve geliş gidiş saatlerini denetler. *"Aksiyonda iş yok, (...) olaylar karşısında anlayışlı olmak yeter."* (s.145) diyen Muammer, özgürlüğünün bütün bütün elden gitmesine, boyunduruk altına girmesine ses çıkarmaz. Kişiliğinin de yardımıyla bilge pozu takınarak hayatı geçiştirmeye çalışır.

Muammer'in açtığı yazıhane iş yapmaz. Zira Muammer'e önemli davalar gelmemekte o da gelenleri beğenmeyip reddetmektedir. Sonrasında yazıhaneyi kapatır. Konak hayatına, Leman Hanım'ın cüzdanından geçinmeye devam eder. Bu arada babası hastalanır. Muammer'le babası arasında bağ son derece zayıftır. O, babasının kör derviş olduğu söylentilerinin de etkisiyle babasından hep uzak durmuştur. Lakin bu bağ babasının ölmeden önce ona söyledikleri ve samimi tavırlarıyla bir nebze güçlenir. En azından artık ona saygı duyar. Babası ölmeden önce onun kendi çocuğu olduğunu söyler. Söylentilerin asılsız olduğunu anlatır. Ona gizliden yaptığı birikimlerle satın aldığı dairenin tapusunu ve geri kalan bir miktar birikimini verir. Sonrasında ölür.

Bu olayın üzerinden çok geçmeden, uzun zamandır sömürülen Şükrü Paşa'nın mirası tükenir. İpotekli konak da satılınca konaktakilerin hepsi Galip'in bıraktığı daireye yerleşir. Buradan sonra romanın ikinci bölümü başlar. Bu kısım Muammer'in günlüklerinden oluşur. Olaylar onun ağzından verilir. Okur Muammer'in kişiliğini kazanma çabasına tanık olur. Ya yaşamın farkına varacak ya da yaşamdan istifa ederek tabancaya sığınacaktır. Bu iç mücadele romanın sonuna değin devam eder.

Yeni evde istememesine rağmen yük, Muammer'in omuzlarına binmiştir. Muammer, hayatın gerçeklerini öğrenmeye, içine düştüğü bunalımlı felsefeden kurtulmaya gayret eder. O, gücünü farklı yöntemlerle sınar. Önce boyunduruğu altındaki karısına isyan eder. Onu azarlar, döver. Geneleve gider. Beraber yaşadıkları babasının kuzeniyle karısını aldatır. Kendi kişiliğini bulmaya çalışır. *“Ben bu yıkılan konak değilim, ben bir tahta parçası değilim. Değişen hayatla birlikte değişeceğim, uyacağım ona ve böylece de ölümsüzlüğü yakalayacağım.”* (s.203) diyen Muammer, evdeki aylak, asalak, düşüncesiz tiplere benzememesi gerektiğine inanır. Bu yolda mücadele etmelidir. Önce onlardan kurtulmaya çalışır. Önce karısından ayrılmaya karar verir. Fakat yapamaz. Mücadelesinin başarıya ulaşamayacağı kanaatine muttali olur bir zaman ve intihara kalkışır. Lakin karısının araya girmesiyle buna da muvaffak olamaz. Sonrasında yeniden hayata sarılmaya, aylaklıktan kurtulmaya azmeder. Bir avukatın yanında işe başlar: *“Çalışmayı küçümseyerek çalışmaya giriyordum. Ben de Eşfak gibi (belki de bizim bütün kuşak gibi) birtakım büyük işler için dünyaya gelmiş adamdım, çalışmak zorunda kaldığım için çalışacaktım ve bu yüzden de yazık olacaktı cevherime kendini harcamış bir dahi gibi dolaşacaktım ortalıkta.”* (s.229)

Kendini bulma, kendine ait ilkelere sahip olma, bağlanacak bir düşünce/duygu/ahlak bulma ümidiyle yeni denemelere devam eder. Kendini işe verir. Mahkemede ufak tefek de olsa davalar kazanır. Çalıştığı avukat aracılığıyla parti işlerine girer. Memleketin sorunlarına karşı sorumluluk almak ister. Nutuklar atar. Böylelikle şimdiye dek hep başkaları tarafından yönetilmiş, şekillendirilmiş, sürüklenmiş hayatından kurtulmaya artık hayatın nesnesi değil öznesi olmaya gayret eder. *“Hiçken bir varlık kazanmaya”* (s.256) çalışır. Bunun için de inanmasa da istemese de çalışır, çabalar, rol yapar. Fakat başaramaz: *“Yeni bir umutsuzluk dalgası. Ve artık bunun altından kalkamayacağım. Yazıhaneyi bıraktım, patiden de istifa ettim. Benim içimde hiçbir inanç yok. Hiçbir sevgi yok. İnsanları da memleketimi de sevmiyorum. Şu son yıl içinde ne yaptımsa hepsi zoraki idi. Kendimi oyaladım, aldattım, fakat müthiş gerçek ağır bastı sonunda. Bir yanımla*

övünebilirdim: Yalancılıktan inanıyor, yalancılıktan seviyor gibi yapmam ben. Herkesin böyle olduğunu iddia etmek için elimde yeter bilgi ve belge yok. Yalnızca kendimi biliyorum, o kadar. Çalışma hayatı da kurtaramadı beni. Bir gün elbet bu koşullar değişecektir. İnsanlar birbirilerini sevecek, hayata, doğaya, daha içten bağlanacaklar. Ben bir süprüntüyüm, atılmam lazım bir yana. Suçlu kim? Onu da bilmiyorum. Ailemi suçlamaktan da bir kazancım olmaz, bununla kendimi aldatmaya kalkmayacağım. Tabancayı bulmalı işte bu kadar!” (s.260)

Romanın sonunda Muammer’in istediği olur ve evdekilerin hepsinden uzak, cebindeki bir lira ile kendini otele bulur. Zaten anneannesi, dedesi ve Dünder Bey ölmüştür. İlişkisi olduğu Nesime, ondan ümidi keserek evi terk etmiştir. Muammer intihar edecekken kendisine engel olmaya çalışan karısıyla tartışmış ve tartışmanın sonunda, kendisini de şaşırtacak bir hareketle, ateş etmesine rağmen vuramadığı Şükrü ile karısı evden ayrılmıştır. Sadece alkolik ve deli teyzesi kalmıştır. Muammer de zaten Leman Hanım’dan kalan borcu bile karşılamayan evi ve teyzesini terk ederek özgür olmanın sevinciyle kendini sokaklara vurur.

Muammer varoluş problemini derinden duyar. Yaşamamanın amacına ve mutluluğuna eremez. Egsiztansiyalistlerin, başkaldırmacıların, bunalımcıların bulunduğu ortamlarda bulunur, umutsuzluğun kuramını yapmaya çalışır. (s.91) “... hiçbir şeye inanmıyorum, varlığımın nedenini bilmiyorum, ne yapacağım, ne edeceğim konusunda açık seçik bir düşüncem yok.” (s.171) diyen Muammer, derinlemesine olmasa da kendince yeni kuşak bunalımcıların felsefesiyle ilgilenir. Hayatın amacını, varlığının gayesini sorgular. Sonuç olarak hayatın bir amacının olmadığına, yaşamın saçmalığına kanaat getirir: “Yaşamak çekilmez bir şeydir derken, herkesin sandığı gibi, parasızlığı, hastalıkları, başarısızlıkları filan anlatmak istemiyoruz biz. Yaşamın kendisi saçmadır, anlıyor musunuz, bizim bu dünyada neden bulunduğumuza hiçbir kandırıcı gerekçe gösterilemez.” (s.60) Ona göre hayatta ne mutluluk ne de mutsuzluk vardır. Dolayısıyla insanların mutlu olmak için aksiyonda bulunması saçmadır. Çünkü neden

geldiğimizi bilmediğimiz şu dünyada eylemlerimiz sonumuzu değiştiremez. Zira *“evrenin, insan için hiçbir özel amacı yoktur. İnsan türünün çoğalıp gelişmesi, sonsuz zaman içinde üzerinde durulmağa değmez bir oyundur.”* (s.61)

O, bu düşünceleriyle *“insanlardan uzak kalan zavallının biri”* (s.237) olarak hayatın dışında kötülüklere de iyiliklere de yabancı kalmıştır. *“Kötülüklere hırslanmıyor, iyilikler görünce de sevinmiyor”*dur. (s.232) Muammer inançsız ve umutsuzdur. Lakin kendisi başka inançsızlarda olduğu gibi inançlarla ve umutlarla oynadığı düşüncesiyle kendini avutup ortaya çıkan bunaltıdan kurtulamaz. Öte yandan kendine bir amaç, yaşanılabilir bir uğraş da bulamaz.

Onun içine düştüğü inançsızlık, umutsuzluk, anlamsızlık problemi ve bunların eşliğinde hayatı sorgulamaları onu bir çıkar yola ulaştırmaz. İşini iyice güçleştirir. Bunalımlarını derinleştirir. Bu bunalım ve buhranlardan kurtulmak adına farklı yollara başvurur. Çalışmaya, bencilliğinden sıyrılarak insanlık için faydalı işler yapmaya, sorumluluk ve ülkü sahibi olmaya gayret eder: *“Kendimi düşünemeyecek kadar çalışmalıyım. Her hangi bir amaca yönelmiş olmamalı bu çalışma. Doğanın, insan için -bütün canlılar için olduğu gibi- hiçbir ereği yoktur. Etimde, kanımda bir enerji var; bunun işletilmesi gerekiyor, işlemezsem bizi bekleyen sadece deliliktir. Onun için koşuyorum, yorgun düşünceye kadar didiniyorum. Enerjimle deliliğim arasında korkunç bir yarışma başladı. Bir an dursam, sanki dağılacığım, zerrelere ayrılacağım, beni bilincimle yaşatan denge alt üst oluverecek. Bilincimi korumak değil ereğim, onun üstünlüğünü ezmek, egemenliğini ortadan kaldırmak. Bilinç, onu baskı altında tutmak için, tutunacak kadar gerekli bana. İş arkadaşlarımla parti, arkadaşlarımla davranışlarındaki içtenlik payını öyle ince eleyip sık dokumayacağım. Görünüşlerin altındakini anlamaya hiç birimizin gücü yetmez. Yeteneğim ne kadar elverirse, o kadarcık bir iş göreceğim ve üst yanına karışmayacağım. Şu birkaç aylık çalışma içinde ilk zaferimi kazandım, evi ikinci plana atabildim. Evdekilerden hiçbirini, evde olanı biteni umursamıyorum. Gerçi bu, tam anlamı ile*

gerçekleşmiş değil daha; kendimle savaşıyorum, çabalıyorum, bu çabamda da işim ve parti çalışmaları yardımcım oluyor. Asıl amacım şu: İşim ve partideki çalışmalarım, bu konuda bana yardımcı olmaktan çıksın, salt kendi varlıkları ile benliğimi sarsınlar, birinci plana çıksınlar, gerçekten önemli olsunlar benim için. Öyle ki evde bir sızıltı oldu mu, içtensizlikle küçük göreyim, savuşturayım onu. Daha açığı, bencillikten kurtulayım, bütün insanların ya da yurdumun ortak sorunlarına gerçekten vereyim kendimi.” (s.247-248) Lakin başarılı olamaz.

Muammer, hayat karşısında edilgendir. O hayatın gidişatına müdahale etmenin gereksiz ve saçma olduğuna inanır. Çünkü insanlara olayların çehresini değiştirecek gücün verilmediğini düşünür. Ona göre bekleyip görmek gerekir. Her türlü eylemden uzak durur. Hareketten kaçır. Karar vermek bile onu yorar. Bunda kendini hiçbir şeye karşı sorumlu hissetmemesi de etkilidir. Onun entelektüel faaliyeti sadece okumaktır.

Onun eylemden kaçtığına en somut, biraz da uç bir örnek karısının kendisini aldatma ihtimali kuvvetli iken ve bunun farkında olmasına rağmen sırf bir şeyler yapma zorunluluğundan dolayı bunu kurcalamak istemeyişidir: *“Arkasından hemen bir eyleme geçmek, bir şeyler yapmak gerekecek. İşte korkum bundan. Eylem kadar korkutan bir şey yok beni.”* (s.167) Yine asalak olarak yanlarına yaşayan ve karısına göz koyan arkadaşı Şükrü’yü evden kovamaz. Onun hakaretlerine karşılık veremez. Teslim olur: *“Bu durumda ne yapmak gerektiğini bulamıyordum. Bir şey yapmak lazımdı oysa. Kendimi yokladım, içimde en ufak bir isyan, kızgınlık yoktu, çarpışma hevesi yoktu. Kendimi toplamaya çalışıyordum. Bir yandan da hak veriyordum Şükrü’ye, doğrudu dedikleri. Ben aşağılık duygusu altında eziliyordum.”* (s.213) Normal insanların kızıp köpüreceği sorunlar karşısında o kayıtsız kalmayı tercih eder. [Bu arada Muammer ile Erdal Öz’ün Odalarda’ki genç memurla bu yönden çok benzeştiğini görüyoruz. Oradaki memur da karısının kendisini aldatmasına göz yumar. Karısıyla ilişkisi olan adama bir şey diyemez. Onun çocuğuna baba olmayı kabul eder. Şu alıntılar tavır benzerliğine örnektir: *“Niye orada onu kolundan tutup kapı dışarı etmedim? Yapabilir miydim? Hiç*

almazsa bir şeyler söyleyebilirdim. Yapamadım. Odama dönüp yatağıma oturdum. Başımı avuçlarıma içine aldım. Hiçbir şey düşünemiyordum. Sıcak bir köfte kokusuydu odalarda dolaşan.” (s.107) “Onu bir tür hayranlıkla izliyordum. Gözümün önünde karımın koynundan çıkarken gördüğüm bu adama karşı işte yine çaresiz, suskun oturuyordum eşikte. Elimden hiçbir şey gelmiyordu. Her zamanki gibi yine hiçbir şey yapamadım. Kendimi değiştiremiyordum. Ben buydum. Karımı da belki bu yüzden yitirmiştim. Onun da bu adamdan pek farkı yoktu. Bu adamla yatıyordu. Hem de gözümün önünde yapıyordu bunu. Onları sevişirken görmeyi çok isterdim gibi geldi bir an. Ama bu düşünceyi kafamdan hemen kovdum.” (s.111)]

Onu harekete geçmekte zorlayan nedenlerden biri umudunun olmaması, mevcut olanı değiştirdiğinde de benzer bir tabloyla karşılaşacağı inancıdır: *“İşte, bir biçare olduğum ortaya çıkıyor. Her normal insanın kızıp köpüreceği sorunlar karşısında ben kayıtsız kalabiliyorum. Çünkü içimden gelsin diye bekliyorum, içimden de bir şey geldiği yok. Bunun bir nedeni olmalı. Nedir o? Buldum: Ayla’yı sevmiyorum ben. Sevseydim, deli ederdi beni bu konu. Peki sevmediğim birine niçin katlanıyorum? Bugünkünden daha iyi bir dünya düşünemiyorum da ondan. Bir yenisi, eninde sonunda, bugünküne benzeyecek. Bunu bildikten sonra yapan bir düşünür, bir tekerliğin orta yeri gibi sakın kalmaya alıştıırıyordu kendisini. Hayat gümbür gümbür dönüyor, ama o orta yerde istifini bile bozmadan hareketsiz kalabiliyor. Gerçekten büyük bir başarı. Yalnız o adamla benim aramda önemli bir ayırım var: o bunu çaba ile elde etmek istiyor, bense doğuştan öyleyim galiba. Doğuştan iradeliyim. Öyle mi? Yok, bununla kendimi kandıramam. Davranışlarıma içimden gelmesini beklememeliyim, çünkü içim yok benim. Belki kimsenin yok. Herkes, yalan yanlış, daha iyi bir dünyanın ardına düşmüş, o dünya için boşuna da olsa çırpınıyor, çalışıyor. Üst yanı aylaklıktır. Bizim ev de hep aylaklarla doluydu.” (s.174)*

Onda biraz “oblomovluk” da vardır. O, aslında olup bitenlerin farkındadır. Lakin bir seyirci olmaktan öteye gidemez. Sahneye çıkma gücünü bulamaz. Bu enerjiden yoksundur. Bazen hiç bitmeyecek bir

tembellik ağında hapsolur: “Bugün günlerden ne bilmiyorum. Tabancamı gene kitapların arkasına koydum kimse görmedi. Bu tabanca beni çok düşündürüyor; çünkü eyleme, harekete zorluyor hep. O arada durdukça bana rahat yok bu dünyada. Tembelliğimin, işe yaramazlığımın, pasifliğimin, korkaklığımın tanığı o. Ben onunla sanki bütün yaşam cevherimi, bütün irademi gözümün önünden kaldırıyorum. Ama belleğimin içinde sim siyah bir yeri var onun, bana boyuna kendini hatırlatıyor, kullan beni kurtulsun diyor. Onu kullanmam, kendimi kullanmam demektir. Çünkü ben bugüne kadar bir eşya gibi bir kenarda kalmışım, kendimi işe yarar kılmamışım. Oysa işe yaramıyan bir tabanca... Tabanca değildir o. Ben de insan değilim. Bir hayal içinde yaşadım bugüne kadar. Herkes gibi, yani bizim evdekiler gibi. Bir hayal içinde... Sonra bir takım gürültüler oluyor, uyanıyoruz, şaşırıyoruz, rahatsız oluyoruz. En kötüsü, yaşamaktan soğuyoruz. Yaşamaktan soğumamak için tek çare, daha güzel bir dünya düşünmektir. O dünyayı özlemek ve o dünya için savaşımdır. Bu laflar yakışmıyor benim ağzıma. Gerçi kendimi tanımaya başladığımdan memnunum, ama bu kadarla kalırsam eskisinden gülünç olurum. Daha güzel bir dünya nasıl olur? Bunun üstüne hiçbir düşüncem yok. Hadi kendimden saklamayayım, daha güzel bir dünya da istemiyorum ben. Böyle bir isteği daha da hayalcilik sayıyorum. İş olsun diye beni heyecanlandırsın oyalasın diye daha güzel bir dünya istiyormuş gibi davranmak enayilik değil de nedir? Asıl iş, bu dünyayı sevebilmekte. Ben ne onu seviyorum, ne de daha güzelini istiyorum. Yalandan yapamam ya bunu.” (s.193-194) Yine şu cümleler de bu minvaldedir: “Daha güzel, daha iyi bir dünya istiyememişimin nedenini de burada buluyorum işte. Bir kadından bıkip yeni bir kadınla sevişmek isteğine benzetiyorum yeni bir dünya özlemini. Aynı hikâye yeniden başlayacak, aynı duraklardan geçerek aynı sonuca varacak. Bunun için bir zahmete girmeye değer mi? Ama yeni bir dünya ülküsü olmadan da eyleme geçebileceğimi hiç sanmıyorum. Önce bir tasarım olacak, sonra o tasarımı gerçekleştirmek için bütün güçlerimi seferber edeceğim, böylece de kendi güçlerimi uyandıracam, tanıyacağım onları. Kişiliğim belirtecek, değiştireceğim çevremi ve insanları, onları bir

kılıktan başka kılığa sokacağım. Yaşamının tadı da o vakit çıkacak ortaya. İyi. Bunları aklıma berraklığa kavuşturdum. Ama gerçekleştireceğimi sanmıyorum. Bütün bunların tersi daha hoşuma gidiyor benim. İçinde yaşadığım dünyayı sevmiyorum onu değiştirmek, yaşanılır bir duruma getirmek için hiçbir zahmete girmek istemiyorum. Bu dünyadaki konukluğumu mümkün olduğu kadar az gürültülü geçirip gitmek... en doğrusu budur. Öyleyse bırakıyorum bu defteri.” (s.200) Onun bu amaçsızlığı, hiçbir şey yapmak istemeyişi, tembelliği, ne aradığını bilemeyişi Odalarda’ki Memur Genç’e ve Sokaktaki Adam’ın Hasan’ına benzer.

O, gerçeklerden kopuk, çevresinde olup bitenleri anlamaktan uzaktır. Sürekli bir yılgınlık taşır, çalışmaktan, uğraşmaktan kaçır. O, hayatı hep “mı” gibi yaşır. Çevresindekilerin bakışlarına göre tepki verir yaşananlara. İnsanlar ondan ne bekliorsa o da onu sergilemeye çalışır. Daha doğrusu öyle görünmeye. Sade bu kadar.

Muammer’in buhranlarında, kişilik sorunlarında problemli geçen çocukluğunun da etkisi büyüktür. Zaten naturalist bir yaklaşımla bu buhranların kalıtımsal olduğu da söylenebilir. Zira annesi genç yaşta bir buhrana tutulmuş, olmadık bir insanla aşk yaşamış, evlendikten sonra bir öfkeyle kendisini kocasına değil başka bir erkeğe teslim etmiş ve nihayetinde intihar olma olasılığı yüksek bir ölümle doğumdan hemen sonra ölmüştür. Babası sara hastasıdır. Davranışları pek de normal sayılmaz. Büyümemiş bir çocuk gibidir. Çevresinden kopuktur. Hayalperest olan dedesi ahir ömründe iyice delirmiştir. Teyzesi alkolik ve tırlatmış vaziyettedir. *“Babam bir sar’alı idi. Annemin ölümü şüpheli, dedem Davut Beyi normal saymak güçtür. Yoksa onların kalıtı ile ben de çığırından çıkmış bir adam mı olacağım yavaş yavaş?”* (s.168) cümleleriyle bunu açığa vuran Muammer, ailesini “dejenere” olarak niteler. Ona göre başta kendisine, çevresine, memleketine sevgisizliğin altında yatan; başkaları gibi kendini unutacak ölçüde diğer insanların ve memleketin sorunlarına eğilen erdemli insan olmaktan mahrum bırakan sebeplerin başında ailesindeki bu dejenere olma etkilidir. Bu durum karşısında şöyle isyan eder: *“Neden benim ailem dejenere de başka aileler*

değil? Herkes yurtseverlik, insancılık yolu üzerinde rahat rahat yürürken, biz niçin bu kadar uzak kaldık o erdemlerden? Bunu düşündükçe ailemden büsbütün nefret ediyorum.” (s.236)

Kendi ifadesiyle dejenere olmuş bir ailede yetişen Muammer’ın bir de “piç”lik meselesi vardır. Babasının kim olduğu daima tereddütlüdür. Bunu kendisi ta ilkökul döneminden itibaren bilir. Dolayısıyla o, tüm çevresine içten içe bir düşmanlık duyar. Sevgisiz doğmuş, sevgisiz büyümüştür. Dolayısıyla çevresinden, insanlardan çekinir, kaçmak ister. İçkiye, vurdumduymazlığa, mış gibi yapıyor’a sığınır.

Netice olarak Muammer, gerek bazı kalıtsal özellikler gerek yanlışlarla dolu bir yetiştirilme tarzı gerek kişiliği gerekse toplumsal sebeplerden ötürü çevresine yabancılaşmış mutsuz, umutsuz, edilgen bir tiptir. O, roman içersinde içine düştüğü anlamsızlığı ve bunalının nedenlerini fark eder. Bunları bertaraf etmek, hayata tutunmak adına çaba da sarf eder. Lakin başaramaz. Zira o, seyirci olmaktan çıkıp sahneye inecek güç ve donanımdan uzaktır. O, bunalımlı aydın gençlere örnek teşkil eder.

Sevgi Soysal’ın, birinci baskısını Sevgi Sabuncu adıyla çıkardığı ilk romanı **Yürümek**’te²⁷⁵ cinsellik, kadınların sorunları, kentleşmenin getirdiği yeni durumlar, eğitimdeki yetersizlikler, kültürel yozlaşma, militarist yönetimler gibi farklı problemler bir birey/kadın duyarlılığıyla ele alınır. Romanın başında bir değerlendirme yazısı kaleme alan A. Ömer Türkeş romanın hikâyesini şöyle özetler: “*Sevgi Soysal ise bambaşka bir yere götürür hikayesini; bireylerin iç dünyasının derinliklerine, özgürlükleri sınırlayan zihniyet kafeslerine, cinsine/cinsiyetine/cinselliğe yabancılaşma haline, ve boyun eğmeyip yürümekte ısrarlı insanların düşünce dünyasına, yani hikayesizliğe davet eder bizi yazar; yani hayatın ta kendisine!*” (s.9-10)

Olaylar, İstanbul, Ankara, Tirebolu ve bir Ege adası olan İmroz’da geçer. Zaman, geriye dönüşlerle genişlemekle birlikte ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındır. Son kısım, On İki Mart 1971 askerî müdahalesinin ayak seslerinin duyulduğu vakittir. Romanda farklı iletiler olsa da ana tema,

²⁷⁵ Sevgi Soysal, **Yürümek**, İletişim Yay., İst. 2009 (1970). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

insanın özellikle kadının önüne konulan “zihniyet kafeslerini” delerek yoluna, yürümesine devam etmesidir.

Romanda aydın olarak işlenecek temel kişi eserin başkişisi olan Ela’dır. Onun dışında benzer problemleri yaşayan fakat onun kadar yaşadığı problemlerin şuurunda olmayan ve o yetkinlikte bunları sorgulayamayan Memet’ten bahsedilebilir.

Yazar, romanın iki kahramanı Ela ve Memet’in yaşam öykülerini, hayatları Ankara’da bir postanede kesişene dek farklı sahnelerle paralel olarak işler. Eserde farklı bir teknikle Ela ve Memet anlatılırken geçişlerde tabiata ait canlılardan bir kesit sunulmuştur. Ya bir hayvanın ya da bir bitkinin anlatıldığı bu bölümler romanın ilerleyişiyle paralel yorumlanabilir. Biz bu iki roman kişinin hayat hikâyesini birlikte özetleyeceğiz.

Ela, romanın başında Ankara Yenışehir’de Mimar Kemal İlkokulunda okuyan bir öğrencidir. Sonrasında İstanbul Büyükkada’da babasının zamanında bir İtalyan şarap tacirinden aldığı yalıda karşımıza çıkar. Burada çevresinin karşı çıkmasına rağmen bir Rum çocuğu olan Aleko’yla arkadaşlık eder. Aleko’yla öpüştükleri bir gezintinin sonunda eve geldiğinde babasının ölüm haberiyle karşılaşır. Kendisini suçlu hisseder. Tanrı’nın etrafının sözünü dinlemeyen kendisini cezalandırdığını düşünür. Sonrasında Ela, İstanbul’da üniversiteye kaydolar. Felsefe okumaktadır. Üniversitede beklediğini bulamaz. Üniversiteyi bitirdikten sonra avukat olan Hakkı’yla evlenir. Akabinde bir kız dünyaya getirir. Sürekli bir değerler sorgulaması içinde olan Ela, kocasını eski ve evli bir arkadaşıyla aldattığı için kocasından ayrılmak zorunda kalır. Ankara’da yalnız başına tuttuğu bir apartman dairesinde kızıyla birlikte yaşamaya başlar. İş bulur. Bir dairede, masanın başında sıkıcı evrakları yazma, düzenleme, ilgili yere gönderme işlerine bakmaktadır. Sonunda Ela bu sıkıcı ve anlamsız düzene dayanamayarak işten ayrılır. Bu esnada postanede yere düşen çantasının içindeki eşyaları toplamada ona yardım eden Memet’le tanışır.

Babası mühendis olan Memet, küçük bir kent olan Tirebolu’da Dumlupınar İlkokulunu bitirdikten sonra okuması için İstanbul’da yatılı Fransız

mektebine gönderilmiştir. Liseyi bitirdikten sonra üniversiteye başlar lakin bitiremeden ayrılır. Sonrasında Ankara’da Fransız Kültür Merkezinde çalışmaya başlar. O da Ela gibi içinde yaşadığı çemberden bunalmakta, sürekli bir eksiklik yaşamaktadır.

Birbirine âşık olan Ela ve Memet aynı evde kalırlar. Ufak tefek sıkıntılar yaşasalar da mutlu olmaya çalışırlar. Bir müddet sonra Ege’de bir ada olan İmroz’a tatile çıkarlar. Deniz, balık, şarap, eğlence onlara birkaç güzel gün yaşatır. Ancak bu günler uzun sürmez. Zira çoğunlukla Rumların yaşadığı adaya asker olmadık nedenlerle çıkartma yapar. Nihayetinde itiş kakış bindirildikleri vapurla İmroz’dan ayrılırlar. Pek çok sıkıcı ve anlamsız gereklilikleri olan gündelik yaşamlarına dönerler.

Romanın başkişisi Ela, bir kadın duyarlılığıyla eserinde sık sık geçen ve leit motif olarak da kabul edilebilecek “çember” kelimesiyle ifade edilen, kendini saran, alan daraltıcı, baskıcı, anlamsız sınırları varoluş çizigisinde sorgular. Bu sorgulamaya eşlik eden önemli duyguların başında, Memet için de durum derece farkı olmasına rağmen aynen geçerlidir. O da bir eksiklik, tatmin olamama, kendi yabancılığının dışına çıkamama bunaltısını yaşar. Bu daha çok ergenlik dönemindeki cinsel gelişme karşısındaki baskılar ve tatmin edilmeyen duygulardan kaynaklanır. Evet, bir kadın olan yazar cinsellik ekseninde ülkenin belli bir dönemini Ela ve Memet’in gelişimiyle birlikte sorgulamıştır.

Ela, gelenkesel düşünceye sahip küçük burjuva bir ailenin “aile kızı” olma baskısıyla büyümüştür. *“Neyin yanlış olduğunu, neyin yapılmaması gerektiğini bilen ve hiç unutmayan, unutturmayan”* (s.36) annesinin tembihleri ve takipleri altındadır. Sokak kızlarıyla gezmek, doktorculuk oynamak, erkeklerle hele de Rum olanlarıyla dolaşmak yasaktır. O, bu yasaklar yüzünden sağlıklı bir ergenlik dönemi geçiremez. Sürekli bekâretini koruma ve evleneceği adama saklama, ayıp işler yapmama kısıtacısı altındadır. Şuurlaltına işleyen bu yasaklar ve baskılar onun düşünce dünyasını etkiler. Onu akıl dışılığa iter. Mesela ailesinin yasakladığı Aleko’yla çıktığı ve onunla öpüştüğü bir günün sonunda babasının ölüm haberini aldığı anda suçluluk

duyar. Tanrı'nın onu cezalandırdığını düşünür. Yine bu öpüşme sonunda hamile kaldığı zannıyla sıkıntı çeker.

O, bekâretin korunmasının saçmalığına inanmasına rağmen bekâretini korumuştur. Burada şuurlaltı etkindir. O, çocukluk arkadaşı Aleko'dan, üniversiteden arkadaşı Bülent'ten esirgediğini kocası Hakkı'ya vermiştir. Fakat mutlu olamaz. Bunun saçmalığına bir kez daha kanaat getirir. Hakkı'yla olan yatak hayatını anlamsız bulur. Nitekim biraz da bu anlamsız, isteksiz ilişkiye tepki olarak eski arkadaşı Bülent'le, onu arzulamamasına rağmen, yatar. Kocas ve Bülent'le yatma arasında bir fark göremez. Aslında Ela, cinsellikte şehevi duygulardan öte başka şeyler aramaktadır. *“Durmadan sevişmek, daha doğrusu aynı yerde durarak sevişmek, sevişmeyi yalnızca öpüşmek, dokunmak saymak yanlış bir şey. Bıktırıcı, usandırıcı, yorucu. Sevişmek yoran, bıktıran değil, bir şeyleri değiştiren, oluşturan, geliştiren bir şey olmalı.”* (s.123) diyen Ela, sevgi eşliğinde şuurlu olarak hayatı değiştirecek, güzelleştirecek bir birliktelik olarak görmektedir cinsel birleşmeyi.

Ela, sadece cinsellikle ilgili baskıları, kendince yanlışları eleştirmez. O, toplumdaki her türlü kısıka, bireye dayatılan düzene karşıdır. Sürekli değerler sorgulaması içindedir. Çocukken bize sunulan ve o istikamette yürünmesi istenilen iyi kötü, fayda zarar çizgisi; yetişkin olsak dahi uymamız gereken düğün, tören gibi başkaları için düşünülen anlamsız ritüeller; hiçbir olumlu değişime gebe olmayan basmakalıp işler onun çatdığı belli başlı problemlerdir.

O, çevresine bu anlamda yabancıdır. İklimini, toprağını yadırgadığı bir ortamda sürekli kendini boğan ayırık otları arasındadır. Zaten bu sebeple başkaları gibi işleyen bu çarkta mutlu olamaz. Bu çıkmaz karşısında Ela tavır alır. Mesela sevginin kalmadığı, rutine bindiği evliliğini sonlandırır. Yine kendisiyle birlikte bakmak zorunda olduğu çocuğuna rağmen hiçbir fayda üretilmediği kanaatiyle çalıştığı daireden ayrılır: *“Hepsi bilinen, tekrarlanan şeyler. Hepsi gereksiz, ama vazgeçilmeyen şeyler; hepsi bir gün başlatılmış, sürdürülen şeyler; hepsi bırakılabilir, son verilebilir, ama buna bile değmeyen*

şeyler; hepsi temelde hiçbir şey değiştirmeyen, değiştirilmesi söz konusu olmayan, yalnızca sürdürmek için var olan; maaşları, müdürlükleri, kadro cetvellerini, tayinleri, terfileri, sicilleri, bütün bu önemli şeyleri, bir çarkı, belki de bir düzeni sürdürmek için var olan şeyler.” (s.112) 1960’lı yılların Ankara’sında nikahsız yaşar. Fakat tüm bunlara rağmen mutluluğu yakaladığı söylenemez. Zira her ne kadar mücadele edilse de toplumdaki bu düzeni kökten silip atmak mümkün olmamaktadır.

Ela, üniversitede verilen eğitimin eksikliklerini ve yetersizliklerini de tartışır. *“Üniversite kantin demektir, sigara içmek demektir kantinde, bol zaman, hiçbir biçimde ölmeyen zaman demektir. Bu zamanı, bu dokuz canlı, bin canlı zamanı, art arda bıkmadan ve usanmadan öldürmek demektir. Kız beklemek, kız tavlama, sadece üçüncü sınıf orospularla çok seyrek yatmak demektir. Çok konuşmak, konuşmak, fal bakmak, enayilik ve rüküşlük etmeyi hergelelik sanmaktır.” (s.69) diye tanımladığı üniversitenin öğrenciye doğru düzgün bir şey öğretmediğine inanır. Etrafı egolu, boş kafalarla doludur. Verilen eğitim yetersizdir. Felsefe okuduğu İstanbul’daki üniversiteyi “Taşra üniversitesi burası. Ne üniversitesi, taşra yüksekokulu. Buradan çıkarsa çıkarsa, taşra okulları için öğretmen çıkar.” (s.73) diye niteler. Buraya gelenler de diploma, devlet memurluluğu, kız-erkek arkadaşlığı, eğlence, biraz sosyalleşme gibi basit amaçlar gütmektedir. Dolayısıyla buralarda nitelikli bir bilim öğretiminden bahsedilemez.*

Sevgi Sosyal, Ankara özelinde değişime, kimlik ve kültürdeki başkalaşmaya, yozlaşmaya da dikkat çeker ve anlatıcının ağzından şunları söyler: *“Şimdi nerede o eski Çankaya, Kavaklıdere bağları? Saman pazarı eşrafı, eski Ankaralılar, bağlarını, o kutsal çocukluk anılarına boş vererek parselleyip parselleyip sattılar. Kim bilir nice eşekli, bağ evli, yer yataklı, yerli dolaplı çocukluk, Amerikalı ve başka yabancı kiracılarla iç içe yaşayan apartman hayatında unutuldu çoktan. Şimdi şunun bunun, için uyduramamışların semti Samapazarı’na kim bakar? İşte bu asla geri gelmeyecek eskiyle ‘To let’li yeni zaman arasında; kasıtlı, bir bildiği olan, vatan millet demeyi bilen, ‘Birimiz hepimiz için’ci, Yerli Malları Haftasını*

kutlayan Ankara'da Samanpazarı'yla, Çankaya arasındaki bataklık, sevimsiz, sivrisinekli bozkırlarda asfaltlarla, beton yapılar, bahçeli tek katlı, iki katlı evlerle 'Yenişehir' gelişti. Yenişehir: 'City of Magic!' Amansız yaz sıcağında eriyen asfaltların serinletecek akasya, kestane ağaçları büyüdü. Heykeller, parklar, mağazalar, hiç işleri bitmeyen, hiç yorulmayan yapı işçileri. İşte bir eskiyle kaçınılmaz bir sonra arasındaki, dünle beklenmedik bir çabuklukta gelen bugün arasındaki Yenişehir.” (s.22) Bu değişimi daha doğrusu vurgunu, yozlaşmayı, değersizleşmeyi Ankara'da yaşayan Ela da idrak eder: “Kavaklıdere'den aşağı. Ankara aşağıda, kalorifer dumanlarının orada, isli, yapışık bir dumanın boğucu havasında, yöneten, kanunlar yapan, bozan, ihaleler, kontratlar. İşini yürütenlerin, işlerin yürütülmesi için bir ay çalışıp boyunlarına takılmış yemlikten saman yiyenlerin kenti. Yüklü katarların ve yüklü beygirlerin. Kavaklıdere'den aşağıya, dumana, ise yürüdü. Bu şehri yabancı bir düşman gibi kuşatan, bu kuşatmanın ardından bir gün mutlaka yok edecek yabancı bir düşman gibi bekleyen isli duman. Kavaklıdere'den, Çankaya'dan, Gaziosmanpaşa Mahallesi'nden. 'To Let' tabelalı apartmanlardan aşağıya, kente sinsice yayılan duman, pencerelerden, balkon kapılarının aralıklarından sinsice sızacak, ihmalcı ev kadınlarının ev içlerinde tabaka tabaka yağılacak, iki sonbahar arası bütün dolaplara, kilerlere dolacak. Bozkır şimdi Kavaklıdere'den bakan Ela gibi, kentin kara casuslarca yok edilmesini uzaktan seyredecek. Yöneten, kanunlar yapıp bozan, ihaleler dağıtan kontratlar düzenleyen, imzalar atan kentin, bozkır moru, bozkır sarısı ortasında çürük bir diş gibi kararmasını seyrederek, Ela, iki sonbahar arası, sarı, kuru, ölü bir yaprağı topuğuyla ezdi bir anda. Bozkır bu çürük diş çekip atacak, bir depremle, sellerle, rüzgarlarla rahatlayacak, boşanacak, arınacak.” (s.116-117)

Ela, kentli huzursuz, etrafına yabancı bir aydın olarak halktan kopuktur. Lakin bunda bir küçümseme hissedilmez. O, genel anlamda çözemediği soruları ve sorunları içerisinde yalnızlığını yaşarken fikren herkesten uzaktır. O, halkın yanında yer almaya, onlardan görünmeye çalışanları da eleştirir. Mesela özel bir günde tertip edilen eğlencede kadın

erkek o yörenin halkı beraber denize atlarken bu tabloyu seyreden Ela, bu coşkuya katılmak ister. Lakin şu tereddüdü yaşar: *“Coşmaların seyircisi olunmaz, ya katılınır, çekip gidilir ya da. Ama bu katılma bir özentiye, ‘biz de sizdeniz’ tavrı dolu bir özenti, ansızın yeşeriveren bir ‘halk düşkünlüğü’yse... Hep bunları düşünüp seyirci kaldılar.”* (s.137-138)

Ela, romanın sonunda ağırlıklı olarak Rumların yaşadığı İmroz adasına yapılan askerî çıkartma vesilesiyle militarizmi eleştirir. Askerin adaya ayak basmasıyla adadaki düzenin ve mutluluğun yasaklar ve baskılarla bozulduğuna şahitlik eder. Bu çıkartmayı sorgular: *“Odaya girdiler. Kapı kapandı. Çıkarma gemisini gördüklerinde bunun doğal olduğunu söylemişti Memet. Ardından geçen gün, bütün bunlar doğal mı şimdi? Irak bir adada, nasıl ve kimler tarafından başlatıldığını bilinmeyen ya da unutulmuş bir yanlıştın bir ağustos sabahı bu adanın kumuna, şarabına, güneşine, denizine, horasına, sevişmesine savaş açmasına, o eski yanlıştın bir güzelliği çirkinliğine dönüştürmesi, bunun hiçbir yararı olmaması, doğal mı? Yanlış bir başlangıç noktasının aynı kısır döngüyü yıllara sığan bir durallıkta sürdürmesi doğal mı? Bu olumsuz çemberin hiç bitmeyen, tükenmeyen, yanılmayan gelişimi içine alması, anlamsızlaştırması, bu yumuşak oluşumu umursamayıp eski yanlışı burada somutlaştırması, o başlangıcı. Anının bütün eksikliklerini, çirkinliklerini inatla sürdürmek istemesi doğal mı? Bir bitkinin uygun olmayan bir toprağa dikilmesi, bir ısırgan otunun, ayrı kotunun bütün uyumlu bitkilerin gelişimini engellemesi?”* (s.143-144)

Neticede Ela, içinde bulunduğu çemberi sorgulayan, yürümek için yeni bir yol arayan, huzursuz kentli bir kadın aydındır. O, gelişen toplum yapısı içerisinde başta kadın sorunu olmak üzere problemleri kadın duyarlılığıyla idrak eden ve aktaran, o dönem için, önemli bir kişiliktir. Sefa Yüce, Sevgi Soysal’ın kendisi dediği Ela’nın anlatıldığı bu romanın *“Türk toplumunda kadını yeniden gündeme getirmesiyle bir zihniyet değişiminin öncülüğünü”*²⁷⁶ yaptığını söyler.

²⁷⁶ Sefa Yüce, “Yürümek Romanı Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal Of International Social Research*, Volume1/3 ,Spring 2008, s.492.

Romanın diğerk önemli kişisi olan Memet, Ela'nın erkek halidir denebilir. Lakin Memet'in sorgulamaları, değişim arayışları, çektiği sıkıntılar Ela ölçüsünde değildir. Bu yazarın kadın merkezinde ele aldığı toplumsal sorunları daha yetkin ve uç noktada bir kadına anlattırma ve benzer problemleri erkekler yaşasa da bu problemlerden kadınların daha çok etkilendiklerini gösterme gayretine hamledilebilir.

Memet roman boyunca başta cinsellik başta olmak üzere kendini gerçekteştirememe, çevresiyle bütünleşememe problemini yaşar. Ela'da anlatıldığı üzere çevresinin baskıları yüzünden sağlıklı bir gelişim gösteremez.

Memet, eserin başında ergenlik döneminin sorunlarıyla boğuşur. Akranlarının aksine geneleve bir türlü gidemez. Gittim diye anlatırken yalanı ortaya çıkar. Aynı sorun İstanbul'a geldiğinde de devam eder. Lakin sonunda uzun süredir tasarladığı geneleve gitmeyi başarır. Büyük bir tedirgenlikle kapıdan içeri girebildiğinde buranın müşterilerini kendinden kılıksız, biçimsiz, aşağı görmesine rağmen hayranlıkla gözden geçirir. Zira onlar onun başaramadığını başarmışlardır. Fakat Memet burada parasını ödediği kadınla ilişkiye giremez. Kadının onu çocuğu gibi sevmesi, okşaması ve şefkatle ona muamale etmesine içerler. Sürekli bu cinsel istek ve korku sarmalında olan Memet, bir gün komşuları olan evli bir kadınla beraber olur. Bunu gururla etrafına anlatır. Artık o, tam bir erkek olmuştur. Cinsellik onun için kendini ispat etmedir. Büyüdüğünü, gücünü kanıtlamaktır. Oadaki cinsellik Ela'da olduğu gibi bedenin ötesinde başka manalar taşımaz. O, daha çok şehevi bir haz duyma, erkekliğini kanıtlama olarak bakar olaya.

Tirebolu gibi küçük bir kentte bir mühendis çocuğu olarak büyüyen Memet, hem ailesinin tutumu hem de fıtratı icabı hayat karşısında silik bir tutum sergiler. Mesela mahalleden çocukluk arkadaşı olan Nuri gibi olamaz. Nuri rahat rahat geneleve gider. Memet'in tabancısıyla hırsız polis oyununda polisi oynar. Etrafındaki çocuklara söz geçirir. Her zaman dik durur. Memet ise onun karşısında hep çekinik, silik, hanım evladıdır. Hatta romanın sonlarına doğru Ankara'da karşılaştıklarında Memet, kendinden daha az

imkânlara sahip olmasına rağmen onun daha güçlü olduğunu hisseder. Aslında Memet mühendis çocuğu, dil bilen, kültürlü ve işçi olan Nuri'ye göre çok daha iyi bir işe sahiptir. Ama Gavurkesen Paşa'nın Nuri karşısında eziktir. Yazar, Nuri'nin gücünü *“dışarının bütün oyunlarını, çelmelerini biliyor, tanıyor”* (s.108) olmasına bağlar. Bu bağlamda Memet dışarıyı tanımada yetersiz kalmış toy bir delikanlıdır.

Memet çevresine yabancı, huzursuz bir tiptir. Okur, düşünür, izler fakat kendini güçlü kılacak, tam anlamıyla mutluluğu yakalayacak, çevresine uyum sağlayıp kendini kabul ettirecek bir yolu bulmaz. O, hayat kitabını okumakta ve anlamada yetersizdir: *“Okumak istemiyorum ki. Asıl öğrenmem gerekenin şu kitapta olmadığını biliyorum. Okumak. Doldurmak boşlukları. Ama boşluklar rastgele açılmış asfalt delikleri değil ki. Rastgele zift dökerek kapayasın. Şimdi, kendi yalanlarımı, dar sokaklarımı, korkaklığımı, tembelliğimi, bereketli bir patlamadan çok düzelmeyecek bir kambura doğru gelişen sıkıntımı, yalnızlığımı, beceriksizliğimi tanımadan, tanıyıp da üstüne üstüne gitmeden, bu kitabı okumamın yararı var mı? Bir şeyler öğrenmek, bir şeyleri bilmek, bir şeylere daha bilen gözlerle bakmak, biraz daha yukardan, biraz daha ileriden güvenmek, kendine ve sonra. Ama yine Serpil Hanım'ın karşısında ya da Frere Anoine'ın önünde bir kaplumbağa gibi çekeceksem ayaklarımı kabuğumun içine, yürüyecek ilerleyecek yerde, koruyucu kabuğumun gölgesine kahramanlık düşleri göreceksin... önce uzat bacaklarını oğlum, ayaklarının nerelerde basıp nerelerde basmadığını bil, denizde yürü, geç boyunu... su yüzünde kalmayı öğren... nereye basman gerektiğini...”* (s.90)

Memet arayışlarında, mevcut düzeni değiştirme çabasında Ela kadar muktedir değildir. Ve kendini sınırlayan çemberden rahatsızlık duymasına rağmen onu kırıp atabileceğine, o sarmaldan kurtulabileceğine olan ümidi zayıftır. Hatta öyleyse boşuna mı çabalıyorum diye kendini sorgular: *“Bu çember içinde değiştirebileceği bir şey kalmamıştı. Yalnız bunu sürdürmek için yarın yine dışarı çıkacak, çalışacaksa artık çok zor olacaktı bu. Plak koydu pikaba. Müzik; bir durumu daha güzel, soylu gösterebilen büyü. Bu*

büyü pek etkilemiyordu Memet'i. Bir kitap okumak. Daha karmaşık, daha boyutlu, ince düşünmeyi öğrenmek. Hep bu çember içinde olacaksa bu, sonunda o hiç genişlemeyen daire dönülecekse hep, bırakmalı bunları. O dural andan sonra evin tozlanacağını, pisleneceğini, yıkanmamış bulaşıkların yığılacağını, camların kirli yüzeyleriyle güneşi gizleyeceklerini, muslukların akmaz, kapı tokmaklarının çalışmazlaşmalarını seyredebileceğini, bütün bunlarla savaşmayabileceğini; aynı noktaya gelinecekse hep niçin savaşmalı?" (s.110)

Neticede Memet için gerek ailevi gerek fitri gerekse çevresel faktörlerden dolayı kendini tam manasıyla gerçekleştiremeyen, hayata ve çevresine bir ölçüde yabancılaşan, onu sarmalayan toplumsal düzene edilgin düzeyde karşı çıkan huzursuz kentli aydın denebilir.

Sonuç olarak 1950 sonrası romanlarda belirgin bir damar olarak yer alan "yabancılaşma" temasının işlendiği eserlerde boy gösteren yabancılaşan aydınlar, "Kendine ve Topluma Yabancılaşmış Huzursuz Kent Aydınları" ana başlığı altında iki alt gruba ayrılmıştır.

"Yabancılaşmanın Eşiğinde Olanlar" başlığı altında kronolojik sıraya göre Salih (Garipler Sokağı), Anlatıcı Genç, Gizo (Siyah Kehribar), Nevin (Kayıp Aranıyor), Mustafa Rafet (Rezil Dünya), İlyas Divitoğlu (Mutfak Çıkmazı), Genç Memur (Odalarda) ve Hayri İrdal (Saatleri Ayarlama Enstitüsü) incelenmiştir. Bu isimlerden Hayri İrdal ve Gizo dışındakilerin hepsi yirmili yaşlarda ve hayat hikâyeleri de birbirine benzerdir. Bunlarda yabancılaşma daha çok içinde yaşadıkları topluma dönüktür. Toplumun rutini ya da bireyi kısıp alan düzenine yabancılaşan bu genç aydınların çoğunda, içinde yaşadıkları toplumdan "kaçış" isteği ve eylemi görülür. Nitekim Salih zengin, itibarlı insanların yaşadığı yerlerden gariplerin sokağına; Nevin önce bürokrasinin başkenti Ankara'dan bir sahil kasabasında yaşayan balıkçı emekçilerinin arasına, romanın sonunda ise belirsiz bir yere; Anlatıcı Genç Siyah Kehribar barına; İlyas Divitoğlu altından kalkamayacağı sorumlulukların yüküyle hukuk fakültesinden mutfığa; Genç

Memur ise karısını ve kaldığı yeri terk ederek meçhule kaçmış/sığınmıştır. Mustafa Rafet'in durumu bunlara benzemekle birlikte biraz daha farklıdır. O, toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla kıyasıya dünyanın rezilliklerini eleştirir. Lakin o, toplumcu idealistlerde ya da gerçekçilerde olduğu üzere bu rezillikleri düzeltme, toplumla kavga etme yerine topluma içinden küfredip sırtını döner. Bunılır. Kendini yabancı hisseder. Bu bölümde en orijinal karakter Hayri İrdal'dır. O, eski ve yeni arasında kalmış, tam anlamıyla benimseyemese de şartların zoruyla zorla yeni'lenen ve böylece yabancı olduğu bir düzenin aktörü haline gelen bir kişidir.

“Varoluş Problemi Etrafında ‘Yabancı’laşanlar” bölümünde ise Hasan (Sokaktaki Adam); Nevzat, Nermin, Necati (Yalnızlar); Mehmet Ali (Zenciler Birbirine Benzemez); Ömer (Yedinci Gün); C. (Aylak Adam); Sedat, Vedat, Suat, Rifat (Bordamıza Vuran Deniz); Ela ve Memet (Yürümek) irdelenmiştir. Bu kısımdaki aydınları ilk gruptakilerden ayıran temel ölçüt, yabancılaşma hususunda mahiyet farkından ziyade derece farkıdır. Bu gruptaki aydınlarda genellikle yabancılaşma, toplumdan kaçma ya da salt toplumu eleştirmekle kalmaz bireyin kendi içine dönük olarak da işletilir. Daha çok felsefi bir zeminde var oluşun çözümlemesi yapılır. Yaşamın amacı huzursuzluk ikliminde aranır. Lakin çoğu zaman bulunamaz. İlk bölümdeki aydınlar genellikle ait olamadıkları toplumdan bir başka yere kaçarken ya da zoraki topluma uyum sağlamış görünürken bu bölümdeki aydınların çözüm olarak kaçıışı değil de ölümü/intiharı tercih etmeleri yabancılaşmanın geldiği noktayı gösterir.

Genel olarak “Yabancılaşmış Huzursuz Kent Aydınları” başlığı altında ele alınan aydınların ortak özellikleri bunaltı ve gayrimemnun tavırlardır. Bu aydınlar düzene, bürokrasiye, sosyal kültürel değerlere, mekâna, zamana, dine, cinselliğe, aileye, topluma, kendine vb. yabancılaşan ve bunun sancılarını yaşayan insanlardır. Okuduğumuz romanlarda huzursuz, yabancılaşmış kentli aydınların genellikle belli meseleleri tartışmak, bunları halka indirgemek ve dolayısıyla aydın işlevi görmekten ziyade “aydın” olmanın imtihanını yaşadıklarını görürüz. Bunlar içine düştükleri inançsızlık,

kimliksizlik, amaçsızlık, yalıtılmışlık ağında huzursuzluğu yudumlayan tipler olarak karşımıza çıkar. İsteseler bile bir türlü halka/topluma açılmazlar. Bir ülküyü, ideali benimseyemezler. Okudukça, düşündükçe yabancılaşır, yabancılaştıkça huzursuzlukları derinleşir. Çoğu mutsuzluğun, umutsuzluğun kolunda ya bulunduğu yeri terk eder ya da intihara soyunur.

1.4. OLUMSUZLANAN / EKSİK VEYA YETERSİZ GÖRÜLEN AYDINLAR

Bu ana başlık altında işlenen isimlerin, ne ölçüde aydın kabul edilip edilmeyeceğiyle ilgili birtakım tereddütler dile getirilebilir. Bunlar için “yarı(m) aydın” gibi ifadeler tercih edilebilirse de elimizde kimin çeyrek kimin yarım kimin tam olduğunu gösterecek net bir ölçü olmadığından ötürü biz bu isimleri genel özellikleri itibarıyla “olumsuzlanan / eksik veya yetersiz görülen aydınlar” başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Romanlarda bu isimler bir ya da birkaç yönden eksik, hatalı, olumsuz bulunur. Elbetteki diğer bölümlerde ele alınan aydınların da eksiklikleri, yetersizlikleri vardır. Fakat ana hatlarıyla yazar tarafından olumlu olarak sunulmuştur. Burada bahsi geçen isimler ise bilgili, kültürlü ya da böyle bir çevrede boy gösteren, içinde yaşadığı toplumda sivrilmiş ve öne çıkmış isimler olsa da aydından beklenmeyecek davranışları yüzünden genel anlamda olumsuz olarak yansıtılmıştır.

Bu bölümde değerlendirilen isimlerin kimileri şartlardan kendi namına istifade eden “oportünist/çıkarıcı/fırsatçılar” kimileri toplumsal meselelere sırtını dönmüş “sorumsuzlar/ferdiyetçiler” kimileri memleket hakikatlerine eremeyen “gerçeklerden kopuk romantikler” kimileri ise kabuktan öteye geçemeyen “taklitçiler/şekilciler”dir.

1.4.1. Oportünist / Çıkarıcı / Fırsatçılar

Bu kısımda bahsedilecek ilk isim Panorama’da eleştirilen aydınların başında gelen Neşet Sabit’dir. O, Millî Mücadele döneminde ön saflarda yer almış, Cumhuriyet’i kuran kadrodan birisi olmasına rağmen o anki heyecanlı ve temiz duygularını koruyamamış, önce gaflete gark olmuş, ardından

makam mevki gibi şahsi menfaatler doğrultusunda aydın niteliklerinden ve ideallerinden uzaklaşmış, bayağılaşmış bir siyasetçidir. Ona göre *“inkılap olmuş bitmiş, inkılap prensipleri kanunlaşmış; sağlam temeller üstünde yeni bir ileri cemiyet binası kurulmuştu. Bunun alt katında bazı fosiller daha birkaç zaman için şeyler homurdanabilirdi, artık hiçbir yankı uyandıramazdı.”* (s.17)

Romanın olumlu aydınlarından Halil Ramiz’in mizaç bakımından değilse de kafaca kendisine en yakın bulduğu, pek çok şey paylaştığı Neşet Sabit, birdenbire barikatın öbür yakasına geçmiş ve artık başka yolun yolcusu olmuş, farklı telden çalmaya başlamıştır. Dilleri, olaylara ve durumlara bakışları ortak değildir artık. O, tıpkı eski arkadaşı Halil Ramiz gibi *“girintisiz çıkıntısız, yekpare bir insan”*ken (s.143) öteden beri karakterinde taşıdığı zaaflar, benliğindeki ikircikli yapı (Bunlardan biri aydın, idealist ve hayata yüksek prensipler zaviyesinden bakan Neşet Sabit; öbürü de nice zamandır bir vekâlet koltuğu kapmak hırsıyla yanıp tutuşan ve böyle bir ikbale tırmanmasını bilmişlerin birçoğu gibi, birtakım politika cambazlıklarını siyasi terbiyenin, siyasi olgunluğun esaslarından sayan Neşet Sabit’tir. s.143) nedeniyle koltuk ve itibar sevdasına düşerek kendi düşünce ve kanaatlerinin aksine hareketlerde bulunan oynak ve uysal bir politikacıya dönüşmüş, *“fikir dönecliği”*ne (s.58) sapmıştır. Nitekim 1950 seçimleri öncesi koltuk için CHP’yi bırakıp DP saflarına katılır.

Her ne kadar bazen bu fikir dönecliği karşısında kendisinin de içi burkmasına rağmen Neşet Sabit, oportünist, pragmatist bir çizgide ısrar etmiştir. Olumludan olumsuzza evrilmiştir. İlk dönemlerdeki heyecan ve aydın sorumluluğunu, kişisel menfaatler adına feda eden, aydınların temel vasıflarından olan *“çıkarsız hakkı savunmak”* ilkesine ters düşen yarı yolda kalmış, bozulmuş bir aydın olarak sunulur.

Panorama’da Neşet Sabit gibi sonradan dümen kıran bir başka aydın da Doktor Namık Ahmet’tir. Halil Ramiz’in milletvekili olduğu ilde özel bir dispanser işleten Doktor, kendi istememesine rağmen ilin gençleri tarafından belediye başkanlığına seçilir fakat bazı ayak oyunları ve iftiralarla görevden alınır. CHP tarafından da üvey evlat muamelesine tabi tutulur. Halil Ramiz’in

seçim bölgesindeki en önemli arkadaşı, sırdaşı, fikirdaşı olan bu idealist doktor memleketin ileri gidebilmesi, inkılapların daha iyi bir noktaya gelebilmesi için başta nüfus davası ve bununla ilgili geniş, rasyonel sağlık organizasyonları olmak üzere önemli projeler üzerinde çalışır. Bunların tatbik edilmesi için bulunduğu ilden Ankara'ya kadar ilgililerle görüşür. Fakat her defasında “*bürokratik bir otokrasi*” (s.519) zinciriyle karşılaşır. Tüm bu engellemelere, görmezden gelinmelere, haksızlıklara rağmen o, inkılapların yılmaz savunucusu olarak mücadeleyi bırakmaz. Halil Ramiz'in deyişiyle “*halk partisinin 6 oku, denilebilir ki, birer sabit fikir halinde en çok onun kafasına saplanmış*”tır (s.518). Fakat gel gör ki kafa, mizaç ve ahlak itibarıyla Neşet Sabit'in taban tabana zıddı olan, pratik ve gündelik politikacılığın ne olduğunu tariften bile aciz bu Namık Ahmet, Neşet Sabit'in yolunu tutarak CHP saflarından ayrılıp DP'ye geçer. İlmî formasyon sahibi, müspet ilimlerin kovalayıcısı, ideal ve aksiyon insanı olarak takdim edilen Doktor Namık Ahmet kendisinin bile tam anlamıyla izah edemediği nedenler, siyasi beklentilerle saf değiştirmiştir. Kafasındaki altı oktan sapmıştır.

Burada şunu belirtmek gerekir ki Panorama'da CHP ve DP sadece birer parti olarak sunulmamıştır. Aynı zamanda birer simgedir. CHP devletin ve inkılapların kurucu partisidir. Atatürk'ün partisidir. Fakat “*bürokratik bir otokrasi*” içinde eski heyecanını kaybetmiş, koltuk sevdasına düşmüş, fikir dönemlerinin çoğaldığı bir adres olmuş ve misyon kaymasına uğramıştır. DP ise ülkeyi ileriye götürecek hamlelerden uzak, günübirlik politika üreten, inkılapları koruma kaygısı taşımayan, CHP'nin yanlışlarından ve sistem muhalifleri ile keselerini doldurma derdinde olanlardan müteşekkil bir parti olarak sunulur. (Bu konuyla ilgili bkz: s. 530, 541, 542, 563, 564.)

Refik Halit, **Kadınlar Tekkesi**'nin²⁷⁷ hikâyesinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan ancak basılamayan röportajlara dayandığını belirtir ve kendisinin bunları romanlaştırdığını ifade eder. Eser münevverler muhitinde, yüksek sosyete de çevre edinen, itibar gören sahte Şeyh Baki'nin hikâyesini anlatır. İki bölümden müteşekkil eserin birinci bölümünde “Centilmen Evliya”

²⁷⁷ Refik Halid Karay, **Kadınlar Tekkesi**, İnkılap Kitabevi., İst. 1999 (1956). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Baki'nin "Gönüllü Halayıkları" ile tuzağına düşüremediği Neşide anlatılırken, ikinci bölümde ise Neşide'nin Baki'nin tesirinden Fikri Can'ın yardımıyla kurtulup zengin birisiyle evliliği ve nihayetinde Baki'nin her şeyden elini eteğini çekip hakkın rahmetine kavuşması anlatılır.

Romanın başkişisi Şeyh Baki, resmedildiği hâliyle altmışına gelmiş, boylu boslu, sırtı kamburlaşmamış, gayet yakışıklı, kırçıl sivri sakalı ve daima itinayla taranmış saçları ile Batılı tarzdaki özenle seçilmiş kıyafetiyle bir hariciyeliyi andırır. İyi derecede Arapça, Farsça, Fransızca ve biraz da İngilizce bilen; müthiş bir telkin gücüne sahip; profesör tavırlı; etrafındaki yüksek sosyeteden kadınlarla birlikte elinde şarap, dilinde tasavvufi şiirlerle modern bir derviş(!); kadın eli öpen bir evliya; sevimli, kibar, ince zevkli, cismani arzulara ruh manası ve Tanrı muhabbeti mahiyeti veren dil ve fikir hokkabazıdır.

Kazasker evladı olan Baki, babasının vefatından sonra pahalı metresler, ziyafetler, balolar, mükellef araba gezintileriyle nakit ve mülk elde ne kaldıysa az zamanda yiyip bitirmiş; ardından bir buçuk sene uzlete girerek Şark ve Garp eserlerinden abur cubur ne bulduysa mütemadiyen okumuş; namazdan, niyazdan başını kaldırmamış; bir ara elinde İncil misyoner olmaya karar vermiş; ruhi bunalımları artınca halası yardımıyla Fransız akıl hastanesine yatırılmış; düzelince de bir aile dostu sayesinde tayin edildiği tahrirat kâtipliğiyle taşraya gitmeye mecbur olmuş; bulunduğu kazada kalemi, sesi, yakışıklılığı ve ecnebi lisanını bilmesiyle dikkat çekip vilayet merkezine aldırılarak Vali ve Kumandan Müşir Kevkeb Paşa'nın hususi kâtipliğine tayin edilmiş; burada Paşa'nın kızıyla bir aşk macerası yaşamış (ki bu zamanda yirmi dört yaşındadır, Meşrutiyet'in ilanından birkaç sene evvel); damatlığa namzet iken tekrardan içine girdiği ruhi bunalım sonucunda kendini yollara vurmuş; tam üç sene ilahiler, nefesler okuyarak Anadolu'yu, Suriye'yi gezmiş; Mısır'a, oradan Fas'a ve Avrupa'ya geçmiş; nihayetinde İstanbul'a dönmüş; mektupçu olarak gittiği uzak bir vilayette ilk evliliğini yapmış; bir müddet sonra göbeğine kadar uzatmış olduğu sakalı ve klasik tekke şeyhi kıyafetleriyle İstanbul'a dönmüş; burada bir konak kiralayarak Kıztaşı Şeyhi Baki Efendi

kimliğiyle bir saltanat kurmuş; tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra o da kendi içinde bir inkılap yaparak yerini, tekke teşrifatını, ayinleri ve müritlerinden lüzumsuzlarını yüzüstü bırakmış ve tekrar eski sivri sakallı Baki olarak babadan kalma Zeyrek'teki konağa dönmüştür. O, *“artık Zeyrek'te oturan sabık mektupçulardan ve irfan eshabından Baki Bey'di ve umumi harp, mütareke ve cumhuriyet herkesi bir tarafa dağıttığından yeni nesille baş başa kalmıştı.”* (s.148)

Kitabın tezlerinden biri olan insanları değiştirmedikçe yapılan devrimlerin pek de bir işe yaramayacağı düşüncesi Baki şahsında somutlanır. Nitekim tekkeler kanunla kapatılmış ancak niyeti kötü, asalak tipler yeni hayata uygun, farklı isim ve görüntülerle kolayca yeni yerler bulabilmiştir. Baki'nin Zeyrek'teki yeni konağı bu bağlamda değerlendirilebilir ki burası eskisine nazaran çok daha verimkârdır: *“İçerisi her sınıftan olgun, taze, körpe kadınlar, kızlarla dolu... hanımefendilerden gönüllü halayıklar... hediyelerin envaı... altında dört, beş otomobil... ayrıca Boğaziçi'nde, Erenköy'de, İstanbul'un her semtinde yalılar, köşkler emrine amade... İki de nikâhlı karı cabası.”* (s.154)

Konağın müdavimleri arasında müteahhit kocasından hazzetmeyen, tasavvuf ve mistisizme ilgi duyan Melal; kocasını kaybetmiş ve kendini hayra hasenata vakfetmiş Prenses Peryal ve Cumhuriyet'ten sonra meşru olmayan yollarla zenginleşmiş umum müdürünün mirasyedi dul kız kardeşi Memhure vardır. Bunlara ve diğerlerine bakıldığında Baki'nin inandırıcılığı, işbilirliği yanında gelenlerin de bir yönüyle mutsuz hatta hasta ve buldukları bu modern şeyhle tatmin olma duygusu içerisinde oldukları görülür.

“Mukayeseli Şark ve Garp Mistisizmi” adlı bir kitabı da bulunan Baki sık sık meclislerde materyalizm ve spiritüalizmin münakaşasını yapar. Fakat burada aydınca bir kafa yorma yerine bilgisini pazarlama kendini öne çıkarma vardır.

Zaman zaman Baki'nin gerçek bir dindar, sofı mu yoksa sahtekârın teki mi olduğu hususunda ikileme düşülür. Aslında onda maneviyata karşı daima açık bir damar vardır ancak cismani duygular ağır bastığı için o damar

kaybolur. Bu anlamda Baki'nin mizacının da çok sağlam olmadığı, sürekli gel gitler yaşadığını söyleyebiliriz. Nitekim romanın sonunda Neşide'yi elde edemeyeceğini anlayınca gerçekten kendini dine verir ve ömrünün son zamanlarında ehlişünnet bir yaşam sürer.

Sonuç olarak Baki, kimi yönleriyle aydın kabul edilebilirse de onda bir aydından beklenmeyecek zaaflar görülür. Kişisel çıkarları uğruna birtakım hilelere başvurması, bilgisi ve kültürünü toplum için faydalı işler yerine kendi rahatı ve bazı süfli duygularını tatmin için seferber etmesi gibi temel eksikliklerden dolayı onun için bilgili, yetnekli ama bu özelliklerini aydın ahlakıyla bağdaşmayacak işlerde kullanan fırsatçı, çıkarıcı, olumsuz bir bilgin tipi demek daha doğru olacaktır.

Romanda yer alan Baki'ye benzer bir başka şahıs da Vecizeci Süha Kalenderli'dir. O da Baki gibi fırsatçı, kendi rahatı ve zevki için günü kurtarmacı bir kimlikle karşımıza çıkar. Baki ile bir dönem sınıf arkadaşlığı yapmış ve onun hayat macerasını iyi bilen, doğru bulmadığından ziyade kıskançlık yüzünden Baki'nin kurduğu saltanatı bir türlü hazmedemeyip her yerde onu eleştiren, bir sürü lisana vakıf olan Süha, *“değme profesöre taş çıkaracak kadar ilim sahibidir.”* (s.383) Ancak *“ilim ve sanat kabiliyetlerine rağmen muntazam, ciddi bir iş yapmadan, hükümet kesesinden tembelce yaşamayı, parazitliği”* (s.68) sever. Süha, İstanbul'u çok iyi bilir. Vecizeleri ve hicivleriyle meşhurdur. Bu özelliğinden dolayı onunla herkes iyi geçinmeye bakar. Yerleşik bir düzeni olmayan, dili ve ilmi sayesinde yüksek sosyete toplantılarında bir figür olarak yer alan Süha, romanda Baki hakkında ve tasavvuf, mistisizm, kadın, yaradılış gibi konularda yer yer yazarın sözcülüğünü yapar.

Yazar onun ağzından Baki için tespitini şöyle ifade eder: *“Baki zaten küçüklüğünden beri acayıptı, psikopattı; kâh süflileşir, kâh ulvileşir, fazilet numunesi kesilirdi. Bana göre o, hâlâ bu iki zıt karakterini muhafaza ediyor. Oturup iblis gibi planlar kuruyor; sonra fazilet devresine giriyor, samimi bir mistik kesiliyor.”* (s.70) Bu değerlendirme romanda Baki'nin sunumuyla da örtüşür. Zira okuyucular Baki'nin aşk, tasavvuf ve mistisizm gibi konulardaki

tavırlarında ikilemde kalırlar. Bazı duyguların süfli mi yoksa ulvi mi olduğu tereddüdünü taşırlar.

Süha kadınların Baki'ye düşkünlüklerinin altında belli bir yaşa geldikten sonra aşkın yerini tutacak, kendisiyle övünebilecekleri, bir fevkaledeliği bulunan "taviz" arayışının etkili olduğunu söyler. Mistik ve dinî mahiyetteki şeylerin de bu tavizin başında geldiğini, bu duygunun da evrensel olduğunu, Hristiyanlarda papazlara, vaizlere bizde şeyhlere, dervişlere, Bektaşî babalarına kadınların dayanamamalarının bundan ötürü olduğunu ifade eder. (s.69)

Romanın anlatıcısı tasavvuf için şu değerlendirmeyi yapar: *"Esasta - bazı büyük şairler, âlimler ve seçkin şahsiyetler yetiştirmiş, bir edebiyat ve zevk kurmuş, insan cemiyetlerine tesir etmiş olmakla beraber- tasavvuf, sözü ayağa düşüren ve nüfuzu kolayca sapıklar eline kaptıran, ekseriya anormallerin işine gelen bir itikattır."* (s.58) Bu değerlendirmenin bir benzerini de Süha dile getirir: *"Aşk meyli ile din meyli birbirinin akrabasıdır. Aşkta umduğunu bulamayan, yahut bahtsızlığına uğrayan, yahut da hırsını yenemeyen insan, bilhassa kadın teselliyi, tavizi, tatmini ekseriya dinde arar; şiir ve esrar tarafı kuvvetli olan mistisizmi tercih eder."* (s.157)

Süha'nın mistizm, tasavvuf ya da spiritüalizm gibi felsefe akımlarına karşı yaptığı eleştiri aslında romanın da temel eleştirilerinden biridir. Bu tip kavramlarla kimi insanlar kendilerini ayırcaklı görmekte, maddi ya da manevi menfaatler adına masum insanları kandırabilmekte ve bu kavramların içini boşaltmaktadır. Süha, modern hayatta yer alan ve bahsi geçen kavramlar etrafında mümtaz bir "klan" vücuda getirdiklerini zanneden bu kesimin faaliyetlerini *"ileri münevverlik iddiasından ibaret bir züppelik!"* (s.343) olarak değerlendirir.

Süha'nın *"Güya tekkeleri kapadık, din ile devleti birbirinden ayırdık, hiçbir devirde Bektaşî tekkesi bile şu Baki'nin konağı gibi tamamiyle kadınlar ağılı haline gelmemiştir, mirim!"* (s.154) eleştirisi, romanın tezlerindendir. Yapılan inkılapların köksüzlüğüne işaret eder ve aslonanın zihniyette bir devrim gerçekleştirmek olduğuna dikkat çeker.

Romanda bazı kişiler sunulurken natüralist bir yaklaşım görülür. Örneğin Baki'ye delicesine tutkun olan akıl dışı davranışlar sergileyen ve sonrasında da intihar eden Samiye'nin deli soyundan geldiği vurgulanırken Neşide'nin, Baki'nin her türlü oyun ve telkinlerine karşın iradesini kaybetmeyip doğru olanı yapmasında ahlaklı, iffetli, temiz bir aileden gelmesi öne çıkarılır. Buna paralel bir değerlendirmeyi de Süha, Baki'nin halayıklarından genç ve güzel Fergun için yapar. Fergun'un Baki'ye olan zaafını, ahlak ve fazilet numunesi sayılmayan, kendinden yirmi beş yaş küçük bir gence tutulup onunla evlenen Ferda'nın kızı olmasına yorar ve onun da altmışını geçmiş bir erkeğe aşkla bağlanabileceğini ifade eder. (s. 344)

Neticede Süha bilgili, kültürlü, yetenekli fakat bunları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan, hiçbir şey yapmadan eğlenceyle, devletin ve eşrafın himmetleriyle geçinen eksik, olumsuz bir bilgidir.

Nahid Sırrı Örik'in, kendi numaralandırmasıyla, elli iki kısımdan oluşan eseri **Sultan Hamid Düşerken**'de²⁷⁸ Babialı, Yıldız ve maliye eski nazırı Mehmet Şebabettin Paşa'nın konağı üçgeninde yaşananlar anlatılır. Başarılı tarihî romanlardan biri olarak kabul edilen eserde, Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ile Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi arasında yaşanan tarihî olaylar ve durumlar, dönemin kişileri aracılığıyla ustaca bir kurgu eşliğinde aktarılır. Yazar başta II. Abdülhamit olmak üzere Sadrazam Sait Paşa, Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa, Meclis-i Mebusan'ın eski ve yeni mebusları, Talat Paşa ve diğer İttihat ve Terakkiciler, ayanlar, dönemin gazeteci ve yazarları gibi gerçek şahısları romanda anlatsa da eseri bir tarih vesikası olmaktan çıkaran ve kıymetli bir romana dönüştüren, Mehmet Şahabettin Paşa ve onun tek evladı Nimet ile Nimet'in eşi eski İttihatçı Şefik Bey üzerine yapılan kurgudur.

Romanda daha yirmi üç yaşındaki bir kadının iktidar hırsıyla iradesiz ve fırsatçı kocasını ve beraberinde kendisini, felakete sürüklemesinin yanında tarihî bir olgu olarak *"sözümona 'devrimci' İttihad ve Terakki ile, son*

²⁷⁸ Nahid Sırrı Örik, **Sultan Hamid Düşerken**, Oğlak Yay., İst. 2010 (1957). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

*dönem Osmanlı bürokrasisi arasında, gerçekte, hiçbir farkın olmadığı*²⁷⁹ gözler önüne serilir.

Romanda çok sayıda isim geçmesine mukabil üç önemli kişi vardır: Nimet, Şefik Bey, Mehmet Şahabettin Paşa.

Nimet, Osmanlıda sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş Mehmet Şahabettin Paşa'nın tek evladıdır. Annesi İzzet Hanım, konakta Çerkes kökenli bir cariyeye iken Paşa'nın bir gecelik arzusuyla ölen oğlundan sonra ona bir evlat verme bahtiyarlığını göstermesi sonucunda üçüncü eş olarak nikâhlanır. İzzet Hanım hiçbir zaman kocasından beklediği hürmeti ve ilgiyi görememiştir. Onu hanımefendilik makamına çıkaran tek şey Nimet'tir. *"Kocasıyla senelerden beri bütün münasebeti ağırlı dizlerini ovmaktan ibarettir."* (s.27) Kocasının kendisine olan ilgisizliğini ve sevgisizliğini on sekiz yıldır Kâhya Hilmi Efendi'yle gideren İzzet Hanım'ın bu günahını epeydir bilen Nimet, annesine büyük bir kin besler. İkisi arasında gizlenmiş bir düşmanlık vardır. Nimet annesini yok sayar. Konakta ve yalıda tek yetkili hanımefendi odur. Nimet annesine nefreti sonucunda adeta anne sevgisini babasına kaydırmıştır. Çok sevdiği babasına karşı kalbi ana rikkati ve merhametiyle doludur. Babası da onu çok sevmiş ve onun iyi yetişmesinde büyük bir hassasiyet göstermiştir. O, babasının kızı, oğlu, anası, dert ortağı, danışmanı kısacası dünyadaki en değerli varlığıdır. Her meseleyi onunla istişare eder. O, sabahları babasından önce kalkar ve tek tek gazeteleri elden geçirir, okur. Babasını ilgilendiren konularda onu bilgilendirir. Yirmi üç yaşındaki bu paşa kızı, doğduğundan itibaren babasını önemli mevkilerde görmüş, zengin ve ihtişamlı bir hayat sürmüştür.

Nimet okumuş, kültürlü, bilgili, özgüven sahibi, dirayetli, cesur, yaşından beklenmeyecek kadar akılcı ve olgun, ileri görüşlü, kurnaz, hesapçı ve en önemlisi müthiş bir iktidar arzusu olan biridir.

Romanın başında Nimet, *"padişahın iradesi mucibince dört ay evvel nişanlanmış bulunduğu fazla meşhur hünkar yaveri Müşir Abdülatif Paşa'nın*

²⁷⁹ Hilmi Yavuz, " 'Abdülhamid Düşerken': Tarih'i Bireysel Tarihler Üzerinden Okuma Denemesi", *Zaman Gazetesi*, 18.05.2003

oğlu ve yine hünkar yaverlerinden Kaymakam Sedat Bey'le (s.31) dört aylık nişanlıdır. Ancak daha sonra İttihat ve Terakkinin yönetimdeki etkisi Abdülatif Paşa'nın da bu Cemiyet tarafından kara listede olması aşk, sevgi gibi konulardan ziyade babası ve kendisinin iktidarına bakan Nimet için bu bir sebep olur ve nişandan vazgeçer. *"Çünkü azledilmiş, kordonları alınıp apoletleri sökülmüş, mahkemelere sürüklenip hüküm yedikten sonra zindana atılmış bir kaynata ve bütün istikbali kaybolmuş bir koca"* (s.51) istememektedir.

Nimet'in seksen üç yaşına gelmesine rağmen hâlâ iktidarda, yönetimde kalma arzusu içindeki babası Meclis-i Vükela memuriyetinden azledilir. Devletin dışarıya borçlandığında üç kez önemli miktarda rüşvet aldığı ortaya çıkar ve yağma ile sürgüne gönderilmesi düşünülürken Nimet, azami bir cesaret ve zekice bir düşünceyle, o zaman için bir kadından hele bir genç kızdan beklenmeyecek bir tavırla Servet-i Fünun'a gidip İttihat ve Terakki Cemiyet'nin idarecileriyle konuşur. Burada Şefik Bey ile görüşür. Hesaplı bir şekilde onu etkiler. İzdivaç teklifi karşısında da Şefik'e babasının ayan seçilmesi ve kendisinin de mebus olması şartıyla evleneceğini bildirir. Nitekim şartlar sağlanır ve eski İttihatçı, yeni mebus Şefik Bey konağa iç güveyisi olarak gelir. Nimet *"ikbal yolunda kendi keyfi için koşturmak istediği bu atın gemlerini bir an evvel ellerine almak"* (s.141) ister.

Kısa bir süre sonra babasını kaybeden Nimet için iktidara yön verme nesnesi artık kocasıdır. Aslında o kocasını değil onunla iktidarda kalmayı sevmektedir. Fakat doyma bilmeyen, hep daha fazlasını isteyen, siyasi hayatın heyecan ve ihtiraslarına kendini kaptıran Nimet, Şefik Bey'i adeta elinde oyuncağa çevirir. Hatta Sultan Hamid'den sadaret istetecek kadar ileriye gider. Nihayet olayların baş döndürücü hızla değiştiği bir buhran döneminde Nimet'in hesapları ters teper. Şefik İttihatçılar tarafından tevkif edilir. Kendisi de Rusya'ya kaçmak zorunda kalır.

Nimet, babasının ona seslenişiyle *"hürriyet devri kızı"* (s.120). Ancak o kendisini bildi bileli Sultanışahane'ye sadık bir bende olan babası vasıtası ve Osmanlı'nın türlü debdebeleri ile lütuflarına mazhar olmasıyla

onun gönlü Sultan Hamid'dedir. O, hissen ona bağlıdır. Hatta İttihatçıların sade Abdülhamit demelerine ya da daha kötü bir ifadeyle, istihkârane “Kayserili” demelerine kızar. Lakin devir Sultan Hamid'in devri değildir. Başta yenilgiyi kendisi kabul etmiş olan bu Padişah'ın yanında kalmak, iktidardan uzak kalmak anlamına geldiği için o, üzümlere de olsa Abdülhamit'e cephe alabilecektir. Çünkü yeni devrin icapları böyle gerektirir. Aslında o, İttihatçıların ne kadar aciz ve devlet yönetimindeki yeterlilikten yoksun oluşlarının farkındadır. Nitekim Sadrazam Kâmil Paşa'nın düşürülmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihatçılar tarafından onun yerine getirilmesi üzerine söyledikleri bunu kanıtlar. (s.176) Yine babası ve önce mebus sonrasında nazır olan kocası arasında yaptığı kıyaslamalarda “*dün peyda olan, dün meydana çıkan komitacı bir zabıt*”ın (s.177) babasının eski koltuğuna aday olmasını hazmedemez. Ama tekrar belirtmek gerekir ki o esen rüzgârın takipçisidir.

O, her şeyden önce kendini düşünür. Hatta çok sevdiği babasından bile. Yirmi üç yaşındaki bir kadın için inanılmaz derecede hırslıdır. Belli duygularını perdeleyerek kendini daha fazla muktedir olmaya adanmıştır. Bu iktidar olma hırsı o noktaya gelir ki büyük bir özgüvenle devleti idare etmeye kalkışır. Bunu teyiden Hilmi Yavuz, “*I. ve II. Meşrutiyet arasında sıradan, herhangi bir paşa kızı olan Nimet, bu somut tarihsel belirsizlik içerisinde akıl almaz bir ölçüsüzlükle tutkulu ve hırslı (kocasını Şefik Bey'i, Abdülhamid'den sadrazamlık istemeye kıskırtacak kadar!) bir Balzac ya da Dostoyevski tipine dönüşür.*”²⁸⁰ tespitinde bulunur.

Nimet davranışlarında hep hesapçıdır. Eğer hayat bir piyes ise, o kendisine romantik değil de realist bir piyes rolü seçmiş ve bu realist piyesin kabul ettiği rolünde aşk gibi duygular için en ufak bir fedakârlık da yazılı değildir. (s.108) Nimet karakterden ziyade tipe yakın olsa da ara ara yazar onun iç dünyasına da yönelmiştir. Mesela fiziği düzgün yirmi yaşındaki kâhyanın oğlu onun içini gıdıklar, onda şehvevi duygular uyandırır. Lakin o,

²⁸⁰ Hilmi Yavuz, a.g.y.

bunları bastırmasını bilir. Aynı şekilde eski nişanlısı Sedat'ı da arzuladığı olmuştur ancak nişanı atarken zerre miktar tereddüde düşmez.

O, hep soğukkanlıdır. Panik havası yoktur. İnce ince düşünür. Annesinin, babasını bir kâhya ile yıllarca aldattığını bilmesine rağmen ona karşı olan kinini belli mesafede yönetebilecek kadar, babası hakkında çıkan rüşvet haberlerinin doğruluğunu ve konaklarının talan edilme durumunu öğrendikten sonra hiç telaşa kapılmadan babasının haysiyetini, istiklalini ve servetini koruyacak mükemmel bir plan yapacak kadar soğukkanlıdır. Cesurdur. Abdülhamit'le kocası yerine kendisinin görüşmesi gerektiğine inanan ve onu ikna edeceğinden şüphe duymayan bir karakteri vardır. (s.254) Aslında o, Devletiâliyenin kudretli döneminde “saraya sultan” olacak kabiliyette biridir.

Nimet hırsı ve zekâsıyla birlikte öngörüsü güçlü bir kadındır. Olayları ve durumları okurken birkaç adım ötesini düşünür. O, evde oturup babasına ve Şefik'e yol göstererek aktif siyasete katılır. Onda sanki kırk yıllık hayat ve devlet tecrübesi olan bir bilgenin buyurgan tavrı vardır. Şefik'in izdivaç teklifi karşısında öne sürdüğü şartlar bunu örnekler: *“Bunu bir dakika düşünelim. Mesela, evvela kendi vaziyeti daha emin ve daha şerefli olmalıdır. Büründüğü esrar çözülmeyen bir Cemiyet'in karanlıkça bir odasından gelen nüfuzu memleket üzerine yayılmış bulunuyor amma ben halk karşısında ismiyle ve sebepleriyle bilinen bir nüfuz isterim. Yarın bu gizli nüfuzun son bularak Sedat Bey gibi onun da beşinci orduya yollanması ihtimali mevcut bulunmamalıdır. Yani kendisi mebus seçilmeli ve meclise getirilmelidir.”* (s.122)

Neticede Nimet son derece zeki, güzel, alımlı, söze kuvvetle hâkim, muntazam cümlelerle fikrini karşı tarafa kolayca kabul ettiren, muhakemesi ve sezgileri güçlü bir kadındır. Seksen üç yaşındaki yılların tecrübesi Şahabettin Paşa'yı da nazır olan kocası Şefik Bey'i de adeta avucunun içinde tutar. İktidar aşığı olan Nimet bilgisi, kültürü, sezgisi ve farklı nitelikleriyle zamanın genç kadın aydınlarından birisidir. O, içinde yaşadığı şartlar gereği evdeki piyonları kullanarak aktif hayata katılır. Fakat onun derdi memleket,

insanlık derdi değil kendi iktidarı ve menfaatidir. Bu açıdan çıkarıcı, fırsatçı aydınlar kategorisinde değerlendirilebilir.

Şefik Bey otuz beş yaşlarında, uzun boylu, sarışın, açık mavi gözlü, yakışıklı biridir. O, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Selanik'ten İstanbul'a gelen yedi sekiz kişilik heyetin en nüfuzlu uzuvlarından biri, erkânıharp binbaşısıdır. Onun kaderi Servet-i Fünun dairesindeyken babasını kurtarmak üzere gelen Nimet'i görmesiyle değişir. Onunla evlenmek ister. Zira hem Nimet'e vurulmuş hem de eski vezir Şahabettin Paşa'nın tek mirasçısı olan kızıyla evlenerek sınıf atlayıp geniş imkânlarla kavuşmayı planlamaktadır. Nimet, onun izdivaç teklifini babasının ayan seçilmesi ve müstakbel kocasının da mebus olması şartıyla kabul eder. Nitekim şartlar sağlanır ve eski İttihatçı, yeni Tekirdağ Mebusu Şefik Bey konağa iç güveyisi olarak gelir. Kısa bir süre sonra babasını kaybeden Nimet için iktidara yön verme nesnesi artık Şefik olmuştur. Nimet'in mebus karısı olmayı küçümseyip nazır karısı olmayı arzu etmesiyle adliye nazırlığını talep eder. Bu talep hem neticesiz kalır hem de İttihat ve Terakki Cemiyetiyle arası bozulur. Siyasi havayı iyi soluyan Nimet'in yönlendirmeleriyle Cemiyetle arasına mesafe koyar. Hatta İttihatçılar tarafından öldürüldüğü iddia edilen gazeteci Hasan Fehmi'nin katillerinin bulunması için Mecliste sert bir konuşma yapar. Nitekim 31 Mart Vakası üzerine değişen kabinde dâhiliye nazırı olur. Buna kendi adına değil de elinde oyuncak olduğu karısı adına sevinir. Lakin bu sevinç kısa sürer. Zira Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu İstanbul'a doğru yol almaktadır. Sultan Hamid ise bu orduya herhangi bir müdahalede bulunmama kararı alır. Bu atmosferde durumun vahametini anlayan Nimet, ölümüne bir kumar oynayarak Şefik'i, bir ordu hazırlayıp bu ordunun başında kumandan olarak bu hareketi durdurmayı vaat etmek üzere Abdülhamit'in yanına gönderir. Ancak teklifi kabul edilmeyen Şefik iyice zor durumda kalır. Nimet onun hayatını bile bile tehlikeye atarak onu Hareket Ordusu'na katılmaya, eski arkadaşlarını ikna etmeye gönderir. Lakin yaptıkları bilinen Dâhiliye Nazırı Şefik, *"hareket ordusuna iltihak etmeye kalkışmışsa da bundan evvel Yıldız'a giderek birtakım caniyane tekliflere kalkıştığı hakkında ele deliller geçtiği için*

muhakemesi bilahare yapılmak üzere Ayastefanos'ta" (s.264) tevkif ve hapsedilir.

Şefik, Edirne'de çok iffetli, dindar, fakir bir imamın oğludur. Babası onun zabıt olma isteğine karşı gelmez ve türlü fedakârlıklarla onu okutur. Çok ciddi, okumaya hayli düşkün, ilerlemek ve muvaffak olmak ihtirasına sahip bir genç olan Şefik, Selanik'ten İstanbul'a gelen nüfuzlu subaylardan olmuştur. Babasının geride bıraktığı dul bir kadın ve geçkince iki kız kardeşinin geçimine de yardımcı olan Şefik, Nimet'le evlendikten sonra hayal edemeyeceği bir debdebeye, varlığa kavuşur. Ancak bu varlık onu, başkaca romanlarda da işlenen davasından dönüp şahsi menfaatler peşine düşen İttihatçılarda olduğu gibi dava adamlığından uzaklaştırmış, süfli duygulara zebun etmiştir. Öncelikle Nimet'e vurulan, ardından iç güveyisi olduğu konağın debdebesi ve zengin bir paşanın tek mirasçısı olan kızının kocası olma duygusuna kapılan Şefik, Nimet'in iktidar hırsının aracı olmuştur. Aynen Şahabettin Paşa gibi iradesini ve hürriyetini "*Nimet'in buselerindeki ve zekâsındaki kudrete*" (s.195) teslim etmiştir. Şefik onun hırsı sayesinde nazırlığa kadar yükselmiştir. Lakin bu fazla sürmez. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesiyle, yönetimde kalmış tek eski İttihatçı olan Şefik, Nimet'in aklıyla yeniden saf değiştirip eski arkadaşlarına katılmak ister ama nafi. O, kadın ve para uğruna davasından ve sonunda hürriyetinden uzak düşmüştür.

Şefik, romanda Nimet'in daha iyi anlaşılmasını sağlarken aynı zamanda kişisel menfaatler uğruna kendi davasından kolayca dönen çıkarıcı aydın ve idarecilerin de bir numunesi olur. Nimet güzelliği, zekâsı ve bilgisiyle çoğu zaman ona yukarıdan bakar. Elinde oynucağa çevirir ve onu dönüştürür.²⁸¹ Bunun ilk belirtisi olarak İstibdat Devri karşıtı İttihatçı Şefik Bey için Abdulhamid "Sultan Hamid" olur. (s.134) Aslında hitaptaki bu değişiklik önemli bir göstergedir. Zira o, Nimet'le tanışmasıyla beraber saf değiştirir. Şefik, Fethi Naci'nin ifadesiyle, "*kendisine karşı savaştığı toplumsal güçlere*

²⁸¹ Bu konuda Fethi Naci, romanda Nimet'in "üstün kadın" olarak sunulmasına mukabil Şefik Bey'in de o ölçüde küçültüldüğünü söyler ve Şefik Bey'in eski devrimci rolü yanında "erkek" kimliğine vurgu yaparak Nimet'in sadece bir devrimciden değil "erkek"ten de öğ almak ister gibi olduğu tespitinde bulunur. (Geniş bilgi için bkz: Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2009, s.198.)

(burada padişahı temsil eden Osmanlı bürokratı Mehmet Şahabettin Paşa'ya) bulaşan, onların hazır servetlerinin rahatlığına konan bir 'devrimci'nin (burada bir İttihatçının) bağlı olduğu örgütten de, ülküden de, arkadaşlardan da zamanla nasıl uzaklaştığını somutlaştırıyor kişiliğinde."²⁸²

Kısacası eski İttihatçı Şefik, fikrî derinliği pek olmayan, kişisel menfaatleri doğrultusunda davasından dönen, eski komitacı bir aydındır. Başta iyi niyetli, dürüst, idealist olan ancak fırsatı ele geçirdiğinde ideallerinden yavaş yavaş uzaklaşıp kendi menfaatlerini takip eden eski İttihatçı, yeni nazır Şefik'in ikbali kısa sürmüştür. Kadın ve para onun kökleşmemiş doğrularını, ideallerini hemencecik değiştirmişti. Bu yönüyle o, eksik ve olumsuz bir aydın olarak kabul edilebilir.

Romanda Osmanlı'nın klasik bürokrat aydınını Mehmet Şahabettin Paşa temsil eder. Osmanlı idaresinde küçük bir kâtibin oğlu olan Şahabettin Paşa, altmış beş yıl devlet hizmetinde çalışır. Trabzon, Suriye, Konya, Trablusgarp ve Aydın valilikleriyle Maliye, Evkaf nazırlıklarında ve Meclis-i Vükela memuriyetinde bulunur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra maliye nazırı iken aldığı rüşvetlerle ilgili hakkında çıkan yazıların da etkisiyle açığa alınır. Seksen üç yaşındaki ihtiyar vezir için bu durum kabul edilemezdir. Yönetimden uzak kalmak, itibarını kaybetmek onun için ölüm gibidir. Neyse ki bu ihtimal kızı Nimet'in araya girmesiyle vuku bulmaz. Vezirlik kadar etkin olmasa da eski bir paşa için, İttihat ve Terakki döneminde iyi kabul edilebilecek bir makam olan Ayan Meclisi'ne seçilir. Lakin çok fazla görev yapamadan vazife başında iken hayatını kaybeder. Bürokrasi içinde doğan ve yaşayan Paşa'nın ölümü yine burada gerçekleşmiştir.

Vezirliğe kadar yükselen Mehmet Şahabettin Paşa dil bilen, bilgili, kültürlü biridir. O, romanda hiçbir vakit tam muktedir olarak yansıtılmaz. Bütün irade ve hürriyetini pek uzun yıllar Sultan Hamid'in ellerine teslim edip her hareket ve düşüncesini onun ne diyeceği ve ne düşüneceği mülahazasına vakfederek geçiren Şahabettin Paşa'nın, konaktaki iradesi ve hürriyeti de Nimet'in elindedir. (s.77) Bu ihtiyar adam yirmi üç yaşındaki

²⁸² Fethi Naci, a.g.e., s.197.

kızının ağzının içine bakar duruma gelmiştir. Nimet adeta onun yol göstericisi hatta annesi olmuştur.

Şahabettin Paşa Osmanlı'nın köhnemiş bürokrasisi ve son dönem debdebeli konak sahibi paşaların temsilcisidir. O birilerinin kuklası olan, yılların getirdiği alışkanlıkla seksen üç yaşında dahi koltuk yarışı kollayan, kimi fırsatları değerlendirerek zenginleşmiş eksik bir aydındır.

Onbinlerin Dönüşü'nde başkışı Recep'le aynı pansiyonda kalan, hukuk öğrenimin tamamlayamayıp memleketine dönerek babasının ticaretle ilgili işlerini yürütüp zenginleyen ve ardından milletvekili olan Necip, fikirden yoksun kendi çıkarları peşinde sürüklenen fırsatçı aydınlara örnektir.

Melih Cevdet'in Aylaklar'ındaki Şükrü, otuz yaşlarında, üniversiteyi yarıda bırakmış, *“bütün değerlerin yeni baştan ele alınmasını gereğini savunan, kimseyi beğenmeyen, karşı koymayı ilke edinmiş”* (s.15) biridir. Arkadaşı olan Muammer'in ailesinin köşkünde parazit olarak yaşayan işsiz güçsüz, her şeye muhalif görünen bir aydın görünümündedir. Film senaryoları yazdığını, şiirleri ve hikâyeleri olduğunu, ses getirecek bir dergi çıkaracağını iddia eder. Lakin bunlar hiçbir zaman hayata geçmez. Her türlü değerden yoksundur. Evinde kaldığı arkadaşının karısına göz koyar. Aynı anda evdeki başka bir kadınla ilişkiye girer. Bunları tabii karşılar. Aslında o, başkalarının sırtından asalakça geçinen, kendi ürettiği değersizlik anlayışıyla her şeyi mübah gören, güya entelektüel meselelerle uğraşan sözde aydındır. O, zekâsını fırsatçılıkta kullanır. Olumsuz bir tiptir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsünün ikinci önemli karakteri Halit Ayarcı her yönüyle olumsuz bir tip olarak sunulmasa da bu bölümde incelenebilir. Kırk iki kırk üç yaşlarında, uzun boylu, hafif buğday renkli, iyi ve temiz giyinen, gösterişli hatta güzel bir adamdır. (s.184)

Galatasaray'dan mezun olan Ayarcı, okul arkadaşı Dr. Ramiz'in onu romanın başkışısı Hayri İrdal'la tanıştırmasıyla karşımıza çıkar. Ayarcı'da, İrdal'ın saatle ilgisini öğrendikten sonra Saatleri Ayarlama Enstitüsünü kurma fikri belirir ve ardından harekete geçer. Müthiş icat yeteneğiyle yoktan ürettiği gereksiz bir Kurumu “yeni” zamanın getirdiği rüzgârı arkasına alarak ve

insanları nasıl kullanacağını çok iyi bilerek ülkenin gündemine getirir. Herkese bu Kurumun lüzumun kabul ettirir. Muazzam bir politikayla bu Kuruma Saat Sevenler Cemiyeti, Saatleme Bankası gibi yan kolları ilave eder. Modern binası ve modern yüzüyle Saatleri Ayarlama Enstitüsünün ününü yurt dışına taşıyarak Amerika’da, Avrupa’da şubelerini açtırır. Fakat romanın sonunda kendisinin hiçten var ettiği ve çoğu akraba ile tanıdıklarını istihdam ettiği Enstitü için lojman yapma fikrinde, “Modern, aykırı, Enstitüye yaraşır bir lojman mı yoksa klasik, alışılmış yapılara benzer bir lojman mı?” tercihinde çalışanlarla ters düşünce onları bunca yaptıklarına rağmen kendinden uzak görür ve Enstitüden soğur. Enstitüyle ilgilenmediği bu dönemde Kurum ilga edilir. O buna aldırmaz. Lakin yine de çalışanları düşünerek *“müessesenin muntazam surette tasfiyesi için daimi bir tasfiye komisyonu teşekkül”* (s.368) ettirir ve bu komisyonda çalışanların işine devam edebilmelerini sağlar. Romanın sonunda onun korkunç bir trafik kazasında hayatını kaybettiğini öğreniriz.

Baskın bir karaktere sahip Ayarcı, özgüveni yerinde, soğukkanlı, rahat, *“mütebessim, kibar, üstün, hakiki centilmen”* (s.363) bir insandır. Zannedersiniz ki onun çözemeyeceği bir problem yoktur. O, tam bir piyasa adamıdır. Her fısattan istifade eder. Olmayacak işleri yapar. O bir yönüyle maceraperest bir insandır. Yaptığı işlerde alelaledeği sevmez: *“İş dediğin onun için evvela bir sergüzeşt olmalı. Kutup seyahati, kaçakçılık, her şeyden elinden gelir. Yalnız laalettayinden hoşlanmaz. Sonra tuhaf olmalı, imkânsız olmalı, herkesi şaşırtmalı ve hatta korkutmalı! Sonra da iş olmalı. Devlet memuriyetlerinde bu yüzden kalmadı. Bütün büyükler dostudur. Oda bir vakitler onların arasında idi. Fakat bir türlü sevmedi. Çünkü sergüzeşt değildi. Fakat aynı zamanda inanacağı bir tarafı da bulunmalı yaptığı işin...”* (s.253) O, aynı zamanda bir gösteri adamıdır. Hareketleriyle, üretimleriyle herkesi şaşırtmak, kızdırmak kısacası ses getirmek ister. Saatleri Ayarlama Enstitüsü bu amaçlarla kurulur. O bir bakıma hem kendini kanıtlar, tatmin eder hem de adından söz ettirir.

Onun insanları etkileme, kullanma becerisi de fevkaldedir. “*Mesele vaziyeti iyi hazırlamaktadır. İnsanlar onu kendiliklerinden yaşarlar. Bütün mesele insanoğluna yaratıcılığını vermektedir.*” (s.334-335) diyen Ayarcı, mizaç olarak çok farklı insanları aynı işte başarıyla kullanmıştır. Mesela İrdal’ı kendi ayarına çekmiş, onunla beraber ailesini, Ahmet dışında, tepeden tırnağa inşa etmiştir. Hatta yıllarca İrdal’a küs halasını küçük bir planla yola getirmiş ve ondan Enstitü adına ciddi anlamda yararlanmıştır. O, uzun vadeli düşünmekten ziyade hızlı ve sonuç alıcı biçimde düşünür. Bununla birlikte ilerisi adına öngörülerini güçlüdür.

O, hareket adamıdır. Santimantel duygulara yer vermez hayatında. Aştan bile kaçır. Mesela İrdal’ın bir ara uğradığı kahvenin insanlarının hikâyesini dinledikten sonra buradaki insanlar için “*Muasır zamana girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddi, yarı şaka, tembel bir hayat!*” (s.131) süren, kapının dışında kalmış insanlar tanımlamasını yapar.

Onun en önemli vasfı daima “yeni”ci olması ve yeniden kendi lehine faydalanmasını bilmesidir. Bu yolda da en önemli avantajı müthiş pratik zekâsı, sıfırdan üretme gücü, her durumda yapıcılığı, her türlü insanı kullanabilme gücüdür. O, her zaman bulunduğu ortama şekil veren öznedir. Onun roman boyunca isteyip de yapamadığı tek şey romanın sonunda çalışanları lojman mevzuunda ikna edememesidir. Zaten bu olay üzerine Enstitüyü kafasında silmiştir.

“*Orijinal ve yeni. Dikkat edin, yeni diyorum. En büyük harflerle yeni! Yeninin bulunduğu yerde başka meziyete lüzum yoktur.*” (s.218) diyen Ayarcı’nın en önemli vasfı her daim “yeni”ci olması ve yeniden kendi lehine faydalanmasını bilmesidir. O, içinde yaşadığı çağını anlamış ve bu şartların adamı olmuştur. Bu yönüyle idealist değil realisttir ki realizmi de şöyle niteler: “*Realist olmak hiç de hakikati olduğu gibi görmek değildir. Belki onunla en faydalı şekilde münasebetimizi tayin etmektir. Hakikati görmüşsün ne çıkar? Kendi başına hiçbir manası ve kıymeti olmayan bir yağın hüküm vermekten başka neye yarar? İstediyin kadar uzatabileceğiniz bir eksikler ve ihtiyaçlar listesinden başka ne yapabilirsiniz? Bir şey değiştirir mi? Bilakis yolundan*

alıyor seni. Kötümser olursun, apışır kalırsın, ezilirsin. Hakikati olduğu gibi görmek... Yani bozguncu olmak... Evet bozgunculuk denen şey budur, bundan doğar. (...) Yeni adamın realizmi başkadır. Elinde bulunan, bu nesne, ile, onun bu vasıflarıyla ben ne yapabilirim? İşte sorulacak sual.” (s.219)

Onun bu realist tavrına en iyi örneklerden biri İrdal'ın yetenek acizi baldızından bir “star” çıkarmasıdır: *“Çirkin, diyorsunuz, binaenaleyh bugünün telakkilerine göre sempatik demektir. Sesi kötü diyorsunuz, şu halde okunaklı ve bazı havalara elverişli demektir. Kabiliyetsiz diyorsunuz, o halde muhakkak orjinaldir. Yarın baldızınızla meşgul olurum... Yarından itibaren baldızınız sahnededir, meşhurdur, gazetelerde ismi sık sık geçer...” (s.221)* Anlaşılacağı üzere hayatı tanımakta, oynu kurallarına göre oynamaktadır.

“Mesele yapmak ve yaratmaktadır.” (s.336) diyen Ayarcı, eskiye, eskinin bilgilerine, kalıplarına takılıp kalmaz. Sürekli yeniyi arar. Nitekim Enstitü için İrdal'ın işe, öncelikle tecrübeleri olanları alalım, fikrine, *“Tecrübe sahibi demek, yıpratılmış olmak, muayyen hudutla ve muayyen fikirlerde donmuş olmak demektir. Bu cins insanlardan bize hiçbir zaman hayır gelmez.” (s.311)* diyerek karşı çıkar.

Aslında Ayarcı yaptıklarını, söylediklerini idealize etmez. Hatta alttan alta içinde yaşadığı çağı eleştirir. Mesela şu cümlelerle bürokrasiye dikkat çekmiştir: *“Bu asra bir çok ad verilebilir. Fakat o her şeyden evvel bürokrasi asrıdır. Spingler'den Kayserling'e kadar bütün filozoflar bürokrasiden bahsederler. Ben hatta derim ki, bürokrasinin asıl kemal çağı istiklal devri bu devirdir.” (s.269)* Lakin o, bürokrasi gibi devrin arızalı taraflarına savaş açıp onları eleştirmek, düzeltmek yerine onlardan istifade etmeyi tercih etmiştir. Bu tavrı aydın ahlakıyla bağdaşmaz. Onun için şartlardan kendi lehine faydalanan fırsatçı, çıkarıcı bir aydın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki o, yaptıklarını kendi menfaatine yapmaz. *“Sporu sever, menfaati değil!” s.293)* Ayarcı, *“yeni bir şey yaratmak isteyen ve bunu başarmak uğruna sağduyuyu, mantığı, doğruluk ölçütlerini elinin tersiyle bir yana iten bir eylemcidir.”²⁸³*

²⁸³ Berna Moran, a.g.e., s.306.

Galatasaray'dan mezun, varlıklı ve önemli biri olan Ayarcı'da Hayri İrdal'ın aksine "kaybetme korkusu" yerini "kazanma çöşkusu"na bırakmıştır. O, hep daha fazlasını isteyen, mevcutla yetinmeyen, büyük düşünen biridir. Mesela yoktan icat ettiği Saatleri Ayarlama Enstitüsünü iki odalı bir daireden yurt dışında şubeleri olan, yan kollarıyla ülkenin gündemine oturan yüzlerce kişinin çalıştığı bir Kurum hâline getirmiş bunu da tabii bir vaziyette gerçekleştirmiştir.

Hayri İrdal bahsinde de söylediğimiz üzere Tanpınar, Tanzimat'tan bu yana çözmeye açıldığımız eski-yeni çatışmasını İrdal ve Ayarcı kimliğinde vermeye çalışır. Ayarcı kuvvetle yeninin yanında, yeniden istifade eden pratik zekâsı üst düzeyde kabiliyetli bir adamdır. İrdal ise arada kalan, eski teknesinde yeni hamuru yoğurmak zorunluluğunu taşıyan, bu yönüyle dramatik bir tiptir. Yazar bu iki kahramanı çoğu zaman birbiri üzerinden birbirine ayna tutarak anlatır. Dolayısıyla biz İrdal'ı Ayarcı üzerinden daha net okuyabiliriz. İrdal'ı yeni hayata "ayar"lamaya, uyarlamaya çalışan Ayarcı, İrdal'ın bir türlü benimseyemediği yeni devrin adamıdır.

O, tipik bir aydın değildir. En önemli vasfı içinde yaşadığı zamanı okuyan eğitilmiş, bilgili, uyanık, üstün bir insan olmasıdır. O, Doğu'nun mistik, duygusal, ahlaklı zihniyetine karşın Batı'nın akılcı, uyanık, pratik, faydacı anlayışını somutlayan ama bir yönüyle de tam anlamıyla bu kalıbın adamı olamayan (Romanın sonundaki tavrı buna hamledilebilir.) bir idareci, taktisyendir. Görülür ki o, zamanın realiteleri diye yalanlar, uydurmalar, farklı oyunlarla gemisini yürütse de bunu para kazanma arzusu ya da sadece kendine çıkar sağlama adına yapmaz. Onu daha çok karakteri, sürekli büyük, ses getiren işler yapma eğilimi bu yola sevk eder. Fakat ne olursa olsun o, ilkeli bir aydın değil şartlardan yararlanmasını bilen fırsatçı, zeki, bilgili bir tiptir

Kan Konuşmaz'daki Şeyh Apturrahman bir dönem romanın başkişisi Nuri Usta'yı etkiler. Usta, onun özellikle dünya nimetlerinden asgari ölçüde yararlanma düşüncesini biraz da şartların icabı benimser. Ancak savaş zamanında, açlıkların kol gezdiği dönemde onu bir hastanenin bakımlı ve

gülbüz imamı olarak gördüğünde ondan soğur. Şeyh Apturrahman farklı tarikatların bileşimi olarak öne sürdüğü görüşlerle edilgen, menfaatçi, dindar(!) bir bilgin olarak sunulmuştur.

Sonuç olarak bu kısımdaki aydınların ortak özelliği bilgi ve becerilerini memleket hayrına değil -memleket rağmına- kendi menfaatlerine kullanmalarıdır. Nitekim burada ele alınan Neşet Sabit, Doktor Namık Ahmet (Panorama); Şeyh Baki, Vecizeci Süha (Kadınlar Tekkesi); Nimet, Şefik, Mehmet Şahabettin Paşa (Sultan Hamid Düşerken), Necip (Onbinlerin Dönüşü) ve Şeyh Apturrahman (Kan Konuşmaz), ortalamanın üzerinde belli bir bilgi, görgü, kültür birikimine sahip olsalar da ya koltuk sevdası ya para hırsı ya da kadın düşkünlüğü gibi sebeplerden ötürü bu donanımlarını kişisel arzuları istikametinde kullanmış olumsuz isimlerdir. Bunlardan kimileri roman boyunca olumsuz iken kimileri de sonradan olumsuza evrilmiştir.

1.4.2. Sorumsuzlar / Ferdiyetçiler

Bu kısmın ilk örneği olan Panorama'da anlatılan Ahmet Nazmi, romanın başında Diyarbakır Lisesinde edebiyat ve felsefe hocasıdır. İlk defa, Diyarbakır'dan arkadaşına yazdığı mektupla okuyucuyla tanışan Nazmi, Paris'ten sonra geldiği Diyarbakır'da çok sıkılır. Ruhi buhranlara düşer. Buranın geriliği, inkılapların köksüzlüğü ve yetersizliği onu ümitsizliğe ve tenkide iter. Kendini yalnız hisseden, fikirlerini paylaşacak birini bulamayan, çevrenin fikirden/ruhtan yoksun olduğunu tecrübe eden hatta önemli amaçlarla kurulan Halk Evlerinin bile şehrin bu ruhsuzluğuna ve fikirsizliğine eşlik ettiğini gören Ahmet Nazmi kendini ve etrafını sorgular. Karşılaştığı realite onda derin bir sarsıntı husule getirir. Tarihten felsefeye, edebiyattan sosyolojiye derin bir malumatı olmasına rağmen bir türlü harekete geçemez. İnkılaplara şüpheyile bakmaya başlayan Nazmi, romanın sonunda felsefe profesörlüğüne yükselir. Entelektüel birikimi olmasına rağmen toplumcu yanı zayıf olan, inanç ve ruh bunalımlarıyla sarsılan Nazmi, kendi özel hayatına çekilir. Fuat'ın tespitiyle, profesörlük payesine erdiği günden beri bir hayli

değişmiş, hele evlenip barklandıktan, daha doğrusu Şehzadebaşı'nda eski bir ailenin dayalı döşeli konağına içgüveysi girdikten sonra yaşayış tarzını ve ilkelerini değiştirmiştir. (s.587) Eserin sonunda Fuat ile aynı akıbeti yaşayarak bir türbede zikir çekenler tarafından öldürülmüştür. Onun Fuat ile birlikte öldürülmesi de manidardır. Yazar bir bakıma sadece kendi hayatını düşünen kendi dar dünyasında yaşayan aydınların, toplumu ilgilendiren ama kendisinin ilgilenmediği bir felaketle yok olabileceğini ima etmektedir.

Romanın başında otuz beş yaşında olan Nazmi roman bitiminde ellisine ulaşmıştır. O kendini ve hayata bakış açısını, *“Ben her şeyden önce bir kitap ve ilim adamıyım. Hayatla alakam objektif müşahadeler hududunu geçemez ve felsefi bir formülde sentezini bulmamış hadiselerle de şüphe ile bakmayı bir fikir iffeti telaki ederim.”* (s.601) şeklinde ifade eder.

Nazmi inkılapları ve yapılış tarzını sorgular. Büyük ümitlerle gerçekleşen devrimlerin bir türlü kuvveden fiile çıkamayışı yüzünden ümitsizliğe gark olur. Yıllar yılıdır, geceli gündüzlü haykırıp durulan inkılâp kelimesinin daha “i” harfinin bile Diyarbakır'a aksetmediğini görünce kabahat kimde, diye sorar. Yöre halkında olmadığını vurguladıktan sonra şu tespitte bulunur: *“Kabahat, bir inkılâbın plansız, teşkilatsız ve tekniksiz yapabileceği hayaline kapılanlardadır. İki üç maddelik bir kanun, valiye, polise, jandarmaya birer emir... Her şeyi olmuş bitmiş farz ediyoruz; bu kanunların, bu emirlerin -kafaların içi şöyle dursun- hatta dışını bile değiştiremediğini görmek istemiyoruz. Umumi müfettiş bey, -halkı Avrupai yaşayışa alıştırmak için- misafirlerini akşam yemeğine smokinle kabul ediyor; bizim, lisenin müdürü ise, bütün gün mektebin içinde ökçesiz terliklerle dolaşıyor; biri, sosyal nizami kurmak, öbürü kafaları işlemek gibi iki çetin vazifeyi üzerlerine almış bulunan bu adamların her ikisi de bence, başka başka bakımlardan inkılâp metodumuzdaki aynı axiome [aksiyon, önerme] hatasının kurbanlarıdır. Ne o, ne de bu bir şey yapmaya muvaffak olamayacak; her ikisi de, ağır bir çarkı, boşlukta döndürüp duracak.”* (s.109-110)

O, Kemalizmin içinin doldurulamadığı görüşündedir. Yapılanlar Tanzimat'ın üçüncü tekrarıdır. Zabıta kuvvetleriyle zorla inkılapların kök

salamayacağından emindir. Hem aydınların hem de halkın gelinen noktada inkılaplardan uzak kaldığını ve herkesin kendi derdine düştüğünden yakınır: *“Dünkü kahraman inkılâp önderleri bile bugün ipekli robdöşambırlarına bürünmüş, fağfur [Çin porseneli] banyolu kâşanelerinden [malikânelerinden, saraylarından] dışarıya başlarını uzatmak istemez oldular. Halk ise, Tih Sahrası’nda kıtlığa uğramış Beni İsrail gibi eli böğründe, gökten inecek ‘kudret helvasını’ bekliyor ve ümitlerinin boşa çıktığını görünce Musa’dan yüz çevirip ve onun gösterdiği nice mucizeyi unutup homurdanmaya başlıyor. Kayadan sular fışkırtan, denizler ortasında yollar açan, nice müdafaasız boynu firavunların satırından kurtarmış olan Musa, şimdi çölde tek başına kalan adamdır. İsteddiği kadar Tur-u Sina’ya çıkıp insin, istediği kadar gökyüzünden haber getirsin; artık hiç kimse inanmıyor, hiç kimse dinlemiyor. Herkes kendi başının derdine düşmüştür.”* (s.121)

Ütopist olmakla suçladığı arkadaşı Cahit Halit’in halkla bütünleşmesi, halka bildiklerini anlatması telkini karşısında, *“Halka doğru gideceğim. Fakat, ona ne vermek, ona ne söylemek için? Belki, benim ona vermek istediğim şey ya hiç işine yaramayacak, ya da onun için bir zehir olacaktır ve her sözüm, belki onu, yanlış bir yola sevkedecektir. Zira ben, bir zamanlar bu halkın içinden çıkmış olmamla beraber ondan o kadar uzaklaşmışım, onun gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen iç âlemiyle o kadar bağlarımı kesmişim ki, sesimin bile oraya kadar erişebileceğine zerrece güvenim kalmamıştır.”* (s.220) ümitsizliğinde bulunur.

O, tarihin karmaşık seyri içinde ondokuzuncu ve yirminci asrın birçok değerleriyle beraber ilmin ve felsefenin de iflas ettiğine inanır. Bu açıdan doktrinlerin, ideolojilerin, politikanın bu problemliliğe tedavi olabilecek bir çözüm üretmediğini ve kendisinin de bu kaosa nizam verecek bir görüşten, anlayıştan yoksun olduğuna değinir. Entelektüelleri, politikaya karışmakla, benimsedikleri fikirleri farklı mülâhazalarla, zorla insanlara dayatmakla suçlar.

Kısacası Ahmet Nazmi bezgin, yılgın, ümitsiz, edilgen, daha çok bireysel tavır sergileyen, toplumsal tarafı ve mücadelesi eksik bir aydındır.

Malumat sahibi, doktrinlere mesafeli, sürekli eleştiren ama ortaya somut bir öneri koymayan mücadele yoksunu, edilgen bir entelektüeldir.

Halide Edip Adıvar'ın üzerinde pek durulmayan **Döner Ayna**²⁸⁴ adlı romanı, evlilik dışı bir çocuğun, romandakilerin deyişiyle “piç” olan bir kızın, başından geçen trajik öyküyü konu edinir. Hanife'nin, on bir yaşında İzmir'de evlatlık verilen evden babasının isteğiyle alınıp babasının köyü olan İzmit'in Samanlıdere köyüne getirilmesi; burada geçen saadetli altı yılın ardından Hanife ve babasından öç almak isteyen Mürsel tarafından düğününden hemen önce kaçırılıp meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a götürülmesi; Mürsel tarafından hayvana dahi yapılmayacak işkencelere maruz kalması; Mürsel için gündelikçi olarak çalıştığı sıralarda, Demirbaş'ın konağına gidişiyle İstanbul'un çirkin sosyetesinin aksine cenneti andıran bir ortamla karşılaşması ve nihayetinde Sinekli Bakkal'dan aşına olduğumuz Bilal ile evlenmesi hikâyenin temel olaylarıdır.

Eserin hemen hemen yarısı Samanlıdere köyünde geçerken diğer yarısı da İstanbul'da geçer. Yaklaşık altı yılı köyde, bir o kadarı da İstanbul'da geçmek üzere on iki yıllık bir çerçeve zamanda, esas anlatılanlar birkaç yıl ile sınırlıdır. Net tarih verilmemekle birlikte Hanife'nin altı yıllık macerasından sonra geldiği İstanbul'da 1946 seçimlerinden bahsedilir.

Romanın ana teması Hanife'nin kaderi kabul ettiği ve kendisine bambaşka hayatlar sunan döner aynasındaki -sonu ne kadar iyi bitse de- dramatik olaylar üzerinedir. *“Hayat, hakikat dönen ayna gibi mütemadiyen değişen yerler ve insanlar”* (s.60) göstermektedir. Fakat her ne kadar aynaya yansıyan suretler ve olaylar farklı olsa da âlem yine aynı âlemdir. Mecazen “ikiyüzlü, riyakâr” anlamına da gelen döner ayna kelimesiyle dünya sahnesinde yaşanan zıtlıklar, farklılıklar, iyi ve kötünün sürekli bu sahnede var olmasına işaret edilmiş gibidir. Zaten kitabın adında da yer alan “ayna” kelimesi bir leit motif olarak kullanılmıştır. Sık sık geçen bu kelime tematik bir öneme sahiptir. Roman, bir bakıma başta Hanife olmak üzere kişilerin bu aynaya yansımalarının tezahürüdür. Kadının itilmişliği, erkeğin kadın

²⁸⁴ Halide Edib Adıvar, **Döner Ayna**, Güven Basımevi, İst.1954. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

üzerindeki baskısı, batıl itikatlar, zalim ve kurnaz ağa, köylülerin cehaleti, dinin ve modernliğin yanlış algısı, İstanbul sosyetesinin çirkin yüzü, kanun dışı yollarla zenginleyen memurlar ve müteahhitler, zehir tacirleri, kafası karışık ve eksik aydınlar gibi temalar da romanda yer alır.

Bu romanda aydın meselesine az yer verilmiştir. Romanın sonlarında Demirbaş'ın evi aydınları ağırlayan ve fikrî tartışmaların olduğu bir mekân olarak karşımıza çıkar. Bu evin sahibi eski bürokrat Hıfzı Demirbaş ve onun kayınbiraderi eski İttihatçı vekil Bilal Balkan ile bu konağa bir defa gelmiş, güzel sanatlarda hoca olan Şemullah Gündüz aydın olarak tebarüz eden kişilerdir. Anadolu'da fikrine müracaat edilen bilge kadın örneği olarak da Satı Nine zikredilebilir.

Hıfzı Demirbaş aydın kimliğine sahip olmasına rağmen düşünceleriyle, eylemleriyle romanda yer almaz. Roman için önemli olan onun evi ve hâlidir. Yazar, İstanbul sosyetesinin çirkin yüzünün sergilendiği Şaşmazların evinin türlü bayağılıklarını adeta daha belirgin hâle getirmek, roman kahramanı Hanife'ye başka bir dünyayı açmak ve kimi fikirleri sunmak adına böyle bir konağa ihtiyaç duymuş gibidir. Hıfzı Demirbaş, karısının ölen kız kardeşinin doktora yapan çocukları güzel sanatlar öğrencisi Ayşe ve felsefe öğrencisi Fatma ile burada yaşar. Bu evde entelektüel buluşmalar, konuşmalar yapılır.

Çekingen, ihtirassız, kendi halinde, silik bir memuriyet hayatı geçiren Hıfzı Demirbaş, Abdülhamit devrinde epeyce yüksek makamlarda bulunmuş biridir. Abdülhamit dönemi karışıklıklarına ve sonrasındaki Meşrutiyet yıllarının parti faaliyetlerine hep mesafeli durmuştur. O ne Padişah'a yaranmak için dalkavukluk etmiş, mevki ve kudret avı peşinde koşmuş ne de Padişah aleyhtarı gruplarla işbirliği etmiştir. O, hayatı boyunca sakin bir hayatı tercih etmiş, kütüphanesinde kitaplarıyla meşgul olmuş, edilgen bir aydındır. Ömrünün son demlerinde de fırtınasız hayatının bir uzantısı olarak sakin bir hayat sürer. Klasik Osmanlı bürokrasisinin ürettiği edilgen bir aydın olarak değerlendirilebilir.

Halide Edip'in Âkile Hanım Sokağı'nda bahsettiği Samim Akyürek, eski büyükelçidir. Emekli olduktan sonra kitaba ismini veren Âkile Hanım

Sokağı'nda bir konağa yerleşir. O, Cumhuriyet'in yetiştirdiği ilk dönem bürokrat tipini örnekler. Amerika'da, İran'da, Belçika'da görev yapmış Samim Akyürek zeki, kurnaz, tecrübeli, iş bilir bir diplomattır. Eserde fikirlerinden çok yaşam öyküsüyle yer alır.

Samim Akyürek ve karısının çocukları olmamıştır. Fakat karısının yeğeni Nermin'i yanlarına almış onunla kendi çocuklarıymış gibi ilgilenmişlerdir. Karısına hastalık derecesinde bağlıdır. Onu bir sığınak olarak görür. O olmadan gece uykuya dalmakta zorlanır. İran sefaretinde iken yanında götürdüğü hizmetçisi Güzide ile bir buhran anında birlikte olur ve bu birliktelikten bir çocuk meydana gelir. Yıllarca bir kızı olduğunu karısından saklayan Samim Akyürek'in bu sırrı ortaya çıkınca karısı Ayşe'yi kaybetme ihtimali, onu adeta öldürür. Fakat karısı onu affeder. Kızı ve karısıyla birlikte yaşamaya devam ederler.

Emekliliğini evinde kitap okuyarak, entelektüel sohbetlere teşrif ederek geçiren Akyürek'in bir başka uğraşı da siyasi hatıratını kaleme almasıdır. O, kimi toplantılarda yüksek idare ve siyaset ricaline dair görüş bildirir, felsefi konuşmalar yapar. Her ne kadar modern, yenilikçi biri olsa da içinde bulundukları zamanın kimi alışkanlıklarını ve gençlerin durumunu yadırgar: *"Bizler, eskiden, hayat boyunca olduğumuz yerden yükselmeye çalışan gençlerdik. Konsolos, elçi, büyükelçi, bir de en yüksek bildiğimiz Vekâlet sandalyesine sıçrayabilmek için mebus bile olurduk. Fakat artık geri dönmek sırası geldiğini anlar anlamaz gözlerimiz geçmiş hayallere çevrilirdi. Şimdi geçmişle rabıtamız tamamıyla kesilmiş gibi. Karışık bir zaman. Mamafih, geçmişin bazı kalıntıları, hayatta yüklendiğimiz vazifeyi bile bize unutturdu. İstikbal bahsine gelince, değil bizler, gençler bile onu ellerine alamıyorlar. Hatta Amerika dedikleri dünyanın en genç ve iyimser milleti bile ne arkaya, ne öne bakabiliyor. Herkes olduğu yerde sallanıyor, olduğu yerde yuvarlanıyor yahut etrafındakileri sallıyor, yuvarlıyor..."* (s.86-87)

Samim Akyürek Cumhuriyet'in yetiştirdiği ilk dönem bürokrat tipinin bir örneğidir. İşini yapan, kendi hayatına yön veren, toplumculuğu eksik, üst kesim bürokratlarla, sanatçılarla, gazetecilerle, iş adamlarıyla buluşan zarif,

kültürlü aynı zamanda bir salon erkeği olan aydındır. O, olumsuz bir roman kişisi olarak okurun gözüne sokulmasa da entelektüel birikimine rağmen ferdî hayatına hapsolan edilgen yönüyle anlatılan bir aydındır.

Kan Konuşmaz'daki Gâvur Cemal Hoca saçlı sakalı birbirine girmiş, pejmürde bir vaziyetle romanın başında Nuri Usta'nın yol göstericisi, fikir babası olarak karşımıza çıkar. O, Galatasaray mezunudur. Meşrutiyet'in ilanı yılı Anadolu'nun bir vilayetinde tarih-coğrafya öğretmeni olarak çalışırken bir futbol takımı kurmuş bu yüzden ulumidiniye hocasıyla tartışmış ve "gâvur hoca" ismini miras alarak öğretmenlikten azledilip İstanbul'a dönmüştür. Babasından kalan, denize nazır eski bir yalıda kitap, gazete, dergi, kâğıt yığınları arasında yaşamakta olan Cemal Hoca entelektüel bir avarelikle hayatını sürdürür. Borçları için konağı satan hatta gemilerde ateşçilik yapan Cemal Hoca harp döneminde İaşe Ambarında yetkin bir mevkide çalışır. Mühim adam olur. Rüşvet dâhil burada usulsüz işlere de karışan Cemal Hoca kıyafeti düzeltir adeta başka bir kimliğe dönüşür. Ardından 1928'de Ömer'in okuduğu lisede Fransızca öğretmeni olarak karşımıza çıkan Gâvur Cemal gene "sol"a dönmüş daha doğrusu sola döndüğüne kanaat getirmiştir. (s.215) Romanın sonunda gideceği yeri bir türlü bulamayan kendi eksenini etrafında dönüp dolaşan yalnız, faydasız bir aydın görümüyle sahneden çekilir.

Gramofonunu tamir ettirmek için Nuri Usta'nın dükkânına gelmesiyle tanışan ikili roman sonun kadar bir şekilde görüşürler. Hatta diyebiliriz ki başta Nuri Usta'ya yol gösteren, onu kitaplarla tanıştıran, ona Fransızca çalıştıran, onun sorularını cevaplayan, olaylara ve durumlara felsefi bir boyutla yaklaşan Gâvur Cemal, aydınların neden sosyalist olması gerektiğinin bir kanıtıdır. Zaten "burjuva aydını" olarak Nuri tarafından olumsuzlanan Cemal Hoca, dönmüş dolaşmış ama bir türlü yerini bulamamıştır. Nuri, hayran olduğu bu adamda bir şeylerin eksik olduğunu ilk defa, eski kamacı ustasının dul karısı olan annesinin Cemal Hoca'ya yönelttiği, *"Okuyacak okuyacaksın da sonra ne olacak?"* sorusunu *"Dünyayı anlayacağım."* diye yanıtlayan Gâvur Cemal'e, *"Sonra ne olacak? Diyelim okudun, okudun, dünyayı anladın. Sonra ne olacak?"* diye sorusunu

tekrarladığında, onun verdiği “hiç” cevabı esnasında anlamıştır. (s.17-18) Gâvur Cemal de bu eksikliğin farkındadır. Romanın sonlarına doğru bunu itiraf eder: *“Doğru. Ben etrafıma perişan sakalımdan, girintisi, çıkıntısı bol, cilalı, parlak sözlerden bir duvar çevirmişim... Bu duvardan bir taşı oynatıp sahici dünyanın ışığını bir kere olsun göremedim. Bu duvar mezarım benim... Onun içinde yaşadım... Onun içinde geberip gideceğim. Ah, anasını sattığımın, ben adam olabilirdim halbuki...”* (s.255)

Yazar onun ağzından münevverleri üç gruba ayırır: *“Üç çeşit Münevver var: Birisi senin olacağın gibi, birisi benim gibi, birisi de senin hocalar gibi... Senin olacağın gibisi tam ve kusursuzu. Benim gibiler zavallı, fakat namussuz değil, ötekiler...”* (s.256) Buradaki sen Nuri Usta’nın oğlu Ömer’dir. O, ideal sosyalist aydını simgeler. Kendisi iyi niyetli fakat faydasız, bencil aydınları, ötekiler dediği Ömer’in Darülfünunlu hocalarıdır ki onlar da yalancı, namussuz aydınları temsil eder.

Kısacası o, Nuri Usta’nın deyişiyle *“antika bir küçük burjuva münevveri”*dir. (s.216) Gâvur Cemal Hoca, Nuri için sosyalist aydınlar için bir turnusol kâğıdıdır.

Neticede bu ara başlıkta işlenen Ahmet Nazmi (Panorama), Hıfzı Demirbaş (Döner Ayna), Samim Akyürek (Âkile Hanım Sokağı) ve Gâvur Cemal Hoca (Kan Konuşmaz) müktesebatlarıyla temayüz ederken elini taşın altına koymaktan imtina eden isimlerdir. Toplumcu yönleri eksik olduğundan ötürü olumsuzlanan aydınlardır. Bu yönüyle bir önceki kısımda değerlendirilen çıkarıcı aydınlarla bu kısımda ele alınan sorumsuz, ferdiyetçi aydınlar Sartre’nın deyişiyle *“pratik bilgi teknisyenleri”*²⁸⁵ olarak nitelendirilebilir. Zira bunlar edinmiş oldukları birikimi herhangi bir fayda beklemeden hatta zarar görme ihtimaline rağmen topluma değer katmak adına kullanan aydın sorumluluğundan uzaktır.

²⁸⁵ Jean-Paul Sartre, *a.g.e.*, s.18

Gerçeklerden Kopuk Romantikler

Bu kısmın ilk örneği, Adivar'ın Döner Ayna'sında anlatılan Bilal Balkan'dır. Hıfzı Demirbaş'ın önce mektepten arkadaşı sonra da kayınbiraderi olan Bilal Balkan²⁸⁶ 1908'den sonra hayli mühim mevkiller işgal etmiş, ihtilal hareketlerine karışmış, adı gazetelere geçmiş çok ateşli bir şahsiyettir. Bununla birlikte en karışık yerlerdeki valiliği esnasında ateşi kadar idari kudreti olduğunu da ispat etmiş bir adamdır. Memleket davalarında tehlikeye atılmaktan hiçbir zaman tereddüt etmemiştir. Bilhassa İstiklal Harbinde silah kaçırmak işlerinde tehlikeli vazifeler almıştır. İçindeki ilk İttihatçı grubunun ateşi hiçbir zaman sönmeyen Balkan'ı, Halk Partisinin içindeki bazı İttihatçı aleyhtarı temayüller küstürmüştü ve o da köşesine çekilmiştir. Gerek küçük tekaüt maaşı gerek karısı vasıtasıyla tevarüs ettiği Selim Paşa mirası gerek bazı ihracat işlerinde kazandığı hayli mühim bir para sayesinde, yarısında Hıfzı Demirbaş ve ailesinin oturduğu konağın diğer yarısında yaşamakta olan Balkan, kendini bahçe bostan işlerine vermiştir. (s.177) Karısının ölümünden sonra Demirbaş'la olan seyrek ilişkilerini sıklaştırmış, konağın müdavimlerinden biri olmuştur.

Demirbaşların konağına sık sık Demirbaş ve Balkan'ın arkadaşları gelmektedir: *“Bilhassa cumartesi günleri, kâh geçmiş günleri yadederek, kâh istikbalin rotasını çizerek, kâh memleketin iç siyaseti, kâh bütün dünya siyaseti hakkında fikir yürütür dururlardı. 1945 yılında Demokrat Parti etrafındaki canlı faaliyet, Bilal Balkan'a biraz 1908 günlerini hatırlattığı için son günlerde bu sakin ve loş köşeden yükselen seslerin en yükseği Bilal'inki idi. Herhalde orada cumartesi günleri toplananların en genci altmışın -eğer yaşını saklamıyorsa- en ihtiyarı yetmişin üstünde adamlardı. Aralarında yaşça olmasa dahi başça ve bünye itibarıyla en genci Bilal Balkan'dı. Hâlâ dimdik, hâlâ mavi gözlerin ateşi sönmemişti, hâlâ vaktiyle altın gibi parlayan saçlar tamamen ağarmamıştı.”* (s.178)

Balkan ve Demirbaş iki farklı karakteri temsil eder. Biri sakin bir hayat arzusuyla düşüncelerini kuvveden fiile çıkarma adına herhangi bir adımda

²⁸⁶ Bilal, yazarın Sinekli Bakkal romanında bahçıvanın oğlu olarak karşımıza çıkar.

bulunmayan edilgen bir aydınken diğeri yaşı, mesleği ne olursa olsun aksiyonu önceleyen aktif bir aydındır. O bu yönüyle her zaman mevcut olanı değil daha iyisini, daha ilerisini isteyen bir hareket insanıdır. Yazar onun Demirbaş'la olan farkı için *“birinin her kıymeti ‘geçmiş zaman olur ki, hayali cihan değer’ zihniyetine saplı kalması, ötekinin daima ileriye bakan genç bir ruh taşımasından ibaretti.”* (s.177) tespitinde bulunur.

O, Şem’ullah Gündüz’le yaptığı konuşmalarda onun ruhçu yaklaşımına karşın daha maddeci bir bakış açısını savunur. Gündüz’ün dünya insanların maddeye önem verirken maneviyatı eksik bıraktığı ve ruhça hasta oldukları iddialarına katılmaz. Bu tip aydınları hiçbir şeyi beğenmeyen fakat herhangi bir reçete de sunmayan kafası karışıklar olarak nitelendirir. Yine Gündüz’ün toplumda birer hastalık olarak saydığı ihtiras, yalan, müdahane gibi duyguların her zaman için var olduğunu hatta lazım olduğunu esprili bir yaklaşımla ifade eder: *“İhtirassız fert, olduğu yerde sayar; azamet, izzeti nefsin büyütölmüş bir tecellisi; yalan, insan münasebetlerinde, bilhassa siyasette çatışmaya mani olduğu için zaruridir. Müdahane... Aman Allah, acaba büyüklere, hatta umumi efkara bu rüşveti vermeyen, değil yurdumuzda, hatta dünyada biraz müşkülâta yaşar.”* (s.207)

Romanın sonunda Balkan beklenmedik -kurgu adına biraz da zorlamayla- bir şekilde Demirbaşların evlerinde hizmetçilik yapan kendinden yaşça çok küçük Hanife’yle evlenir.

Sonuç olarak Bilal Balkan, İttihatçı gelenekten gelen, muhalif tavırlarıyla dikkat çeken, pozitif bilimlere inanan, maddeci yaklaşımı benimseyen bir aydındır. Ayrıntılı anlatılmadığı için onun hakkında kesin yargı vermek güç olsa da Bilal Balkan, geçmiş ve tavırlarından hareketle şaşmaz İttihatçı ölküsüyle kimi gerçekleri ıskalayan, gerektiğinde Makyavelist bir yaklaşımla meşruiyet sınırlarını aşan, bu yönüyle olumsuzlanan bir isim olarak nitelendirilebilir.

İttihatçıları sıkça konu edinen Kemal Tahir’in Esir Şehir serisinde bahsi geçen Nuh Bey eski İttihatçı yeni kuvvacı bir aydındır. Fakat onda hâlâ eski

İttihatçı damar vardır. Yazar Binbaşı Arif Bey'in ağzından Nuh Bey'in nezdinde İttihatçıların kimi yanlışlarını eleştirir.

On dokuz-yirmi yaşında Harp Okulunda öğrenci iken istibdat karşıtı bildiriler dağıttığı esnada yakalanır ve okuldan atılır. Nuh Bey, ailesine muhalefet ederek “Jöntürk”lükte ısrar edince karısı ve çocuklarından ayrılmak zorunda kalır, yıllarca sürgün edilir. “İstibdat, Hürriyet, İttihat ve Terakki” sözcüklerinin adeta esiri olan Nuh Bey bu uğurda her şeyini feda eder. Elazığ'da sürgünken 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile buradaki teftiş seçim başkanlığına verilir. Burada çalışmalar yapar. Fakat büyük bir aşkla inandığı hürriyet, devleti çökmekten, vatandaşı sıkıntılarından kurtarmaya yetmez. 1895'ten 1921'e kadar memleket düzeldi düzelecek diye ömür geçiren Nuh Bey, Millî Mücadeleye adam kazandırma amacıyla iken bir dolandırıcının oyununa gelerek tutuklanır.

Onun gençlik yıllarında beslenme kaynakları diğer İttihatçılarda olduğu gibi Ahmet Rıza Bey, Doktor Bahattin Şakir Bey, Doktor Nazım Bey gibi kalemlerin yazılarıdır.

Nuh Bey, iyi niyetli, davası uğruna her şeyi feda etmeye hazır ama gerçekleri tam anlamıyla idrak edememiş, attığı adımların öncesini ve sonrasını kavrayamamış, idealleri uğruna kimi yanlışların uygulayıcısı olmuş, şimdilerde kısmen bunun farkına varan eski İttihatçı aydınlara örnek olabilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde anlatılan Dr. Ramiz otuz yaşlarında, hafif sarı esmer, tıknazca, orta boylu, dalgın bakışlı, siyah gözlü bir adamdır. Viyana'da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'da Adli Tıpta çalışmaya başlar. O, yurt dışından pek çok diploma ve insanlığı kurtaracak(!) ilimle (psikanalizm) dönmesine rağmen devletin ona imkân sunmadığını düşünerek gayrimemnun bir tavır içine girmiştir. Sürekli buradaki zihniyetin eskiliğinden ve sosyal hayattaki eksikliklerden söz eder: *“Gençlik, memleket meseleleri, umumi terbiye, istihsal ve bilhassa hareket gibi kelimeler dilinden düşmüyordu. Hiçbir şeyin üzerinde duramayan, ancak zarurî bir şekilde bir iş yaparken veya şikayet ederken mesut olan insanlardandı.”* (s.99)

Onun temel vasfı hastalığı, tedaviyi, bütün tıbbi hatta hayatı “psikanaliz”me indirgemesidir. Onun için psikanalizm sadece bir tedavi yöntemi değil *“bütün dünyayı ıslah edecek tek vasıta, ancak dinlerde görülen o tek kurtuluş yolu”*dur. (s.99) *“Ona göre bu yeni ilim her şeydi. Cürüm, cinayet, hastalık, ihtiras, parasızlık, sefalet, talihsizlik, sakat doğma, düşmanlık, hulasa insan hayatını bizim irademizin dışında cehennem yapan şeylerin hiçbirisi yoktu. Yalnız psikanaliz vardı. Hepsi dönüp dolaşıp ona geliyorlardı. O hayat muammasının biricik anahtarı idi.”* (s.99) Onun düşünce dünyasının en önemli mimarları Freud ve Young’dır.

Ramiz, *“Avrupa’da okumuş ve orada öğrendikleri bir sistem ile Türkiye’nin sorunlarını çözmek iddiasında olan bazı 19. yüzyıl aydınlarımıza”*²⁸⁷ benzer. O, sosyal meselelerden uzak değildir. Bunlarla ilgilenir. Fakat o tam manasıyla gerçekleri kavrayamayan, dışarıdan getirdiğini aynen, Türkiye gerçeğini göz ardı ederek, içeride uygulamak isteyen ve sorunların sadece bu yolla çözülebileceğine inanan eksik bir aydındır. Ramiz, problemleri farklı açılardan analiz etme ve onları gerçekten çözme kapasitesinden yoksundur. O, genel anlamda gerçeklerden uzak, eksik, eleştirilen bir aydındır.

Kurtlar Sofrası’nda yer alan Birlik gazetesi yazarlarından İrfan da bu bölümde incelenebilir. O, üniversite yılları ve sonrasında da sürekli politikaya ilgi duyan, etrafındakilerle bu meseleleri bağıra bağıra tartışan hissî bir heyecandır. Ondaki eksiklik aklın kontrolünden uzak bu hissîlik ve olayları/durumları/kişileri tek yönlü okumaktır.

Sürekli bir bocalama içinde olan İrfan, önceleri anlayışına en uygun görünen komünistlerle düşüp kalkar. Bu yüzden siyasi polisle de başı derde giren İrfan bir müddet sonra, *“Durmadan birbirlerinin kuyusunu kazıyorlar; iki yüz tane satmayan sanat dergileriyle, hükümet devirmeyi kuruyorlar. Kötü bir hırsız polis oyunu, işte o kadar!”* (s.233) dediği komünistlerle atışarak ayrılır. Halk Partisi diktasının son yıllarında, gizli bir geçlik teşkilatı kurdukları için, on-on beş kişiyle birlikte Emniyet Müdürlüğünde nezaret altına alınır. Aylarca

²⁸⁷ Berna Moran, a.g.e., s.311.

süren sorgu sırasında İrfan, biraz sorgunun insafsızlığından biraz asabi zayıflığından ciddi bir kriz geçirmiş bu yüzden bir süre Bakırköy'e götürülerek elektrik tedavisi görmüştür. Sonrasında da Birlik gazetesinde çalışmaya başlar. Romanın sonunda İrfan, içine düştüğü derin bunalımın sonucunda o eski hastalıklı haline dönmüştür.

Kavgacı bir mizaca sahip olan ve Mahmut'un deyişiyle nihilizm ile terörizm arasında bir yerde bulunan İrfan'ın memleketi kurtarma adına düşüncesi şu minvaldedir: *"Bize demir bir disiplin, nefes aldırmayan bir otorite lazım. Vuracaksınız, kıracaksınız. Gerekirse öldüreceksiniz. Bu memleket başka türlü adam olmaz. (...) İyi bir mahsul için önce batakları kurutup tarla yapmazlar mı? Tohum sonraki iş. Bataklığa tohum ekemezsin. Bu memleketi yüceltmek mi istiyorsun, temizleyeceksin: Nerede mikrop görürsen, vuracaksın! Nerede asalak önüne çıkarsa, ezeceksin! (...) Çürümüş bunlar, çürümüş! Kimisi hala Osmanlı, kimisi tatlısu frengi, kimisinin ne olduğu belirsiz! Yalnız tıkmayı ve birbirinin gözünü oymayı bilirler. Hepsi, kurtlar gibi, yalnız kendini düşünür."* (s.86-87) Görüldüğü üzere İrfan, inkılapların yeşermesi ve yerleşmesi adına yıldırıcı şiddetin önemine inanır ve bunu savunur. O, içine düştüğü şiddete ve kin sarmalınının gerekçesini şöyle izah eder: *"Biz mahvolmuş bir nesiliz, anlıyor musun, mahvolmuş! Bize batılı olun dediler, olduk; onlar doğulu kaldı! Bize öğrenin dediler, büyük fikirlere heveslendik, kitaplarımızı yasak ettiler, okutmadılar. Şaka maka otuz yıldır faşizm yaşadığımızın farkında mısın sen? Üstelik hiçbir direnme imkânının da bulunmadığının, onun için şiddete başvuracaksın. O kadar. Göze göz, dişe diş."* (s.630) Yazar Mahmut Ersoy aracılığıyla onun yanlısını şu cümlelerle ortaya koyar: *"... hakikatte senin anarchiste'liğin, boşa çıkmış koministliğinin tepkisinden başka bir şey değil. Sen yeni bir sentez denemiyorsun. Eski maceraları tersine yaşıyorsun, bu sefer. Aynı planda ona karşıt olmak istiyorsun. Bu maddeten imkânsız. Her iki yana gidemeyen, bir noktada duruyor demektir. Sen bir noktada, ama dikkat et, ölü bir noktada duruyorsun İrfan. Onun için her çeşit siyasi ve entelektüel faaliyetin, sadece*

zihni bir oyun olarak kalıyor. Hatta bir insan olarak yapmak istediklerin.”
(s.326-327)

İrfan samimi, sorunlara karşı kendi içinde öldüresiye duyarlı ancak akıldan uzak, anarşizme uzanan şiddet yanlısı gerçeklerle bağdaşmayan hissiliğiyle eksik, olumsuz bir aydındır. Onun muhalefet anlayışını komünizm de kesmez. İnkılapları asarak keserek yeşertmeye ve yerleştirmeye çalışan anarşist bir aydındır.

Aylaklar’da anlatılan Davut Bey, bir dönem Arnavut valiliği yapmış eski bir idarecidir. O, gençliğinde Jön Türklerle çalışmak için Paris’e kaçmış, teşkilatçılığı ile kısa sürede sivrilmiş fakat ihtilalciler arasında çıkar hesaplarını görünce bunlarla ilişkisini kesmiştir. Sonrasında farklı merakların peşinde dededen kalma serveti eriterek hayatına devam etmiştir. Servetin son kırıntılarına gelmişken imdada Leman Hanım yetişir ve iç güveyisi olarak Şükrü Paşa’nın konağına yerleşir. O zeki, kibar, bilgili, kültürlü olmasına rağmen olmayacak hayaller peşinde koşan, gerçeklerden uzak, eski zamanlarda kalmış, hükmünü tamamlamış bir tiptir. Zaten romanın sonlarında da akıl sağlığı bozulmuştur. Onun için ideallerden ve sorumluluktan kaçarak gereksiz uğraşlarla büyük bir serveti eriten, içinde yaşadığı zamanın gerçeklerinden soyut kendine suni bir dünya inşa ederek türlü hayaller kuran, başladığı işi bitiremeyen ve sonrasında deliren eski bir aydın denilebilir.

Kan Konuşmaz’daki Tevfik Şemsi, Galatasaray mezunu Fransızcağı ve Fransız kültürünü iyi bilen, Prens Sabahattin’in ademimerkeziyetçilik görüşünü savunan, teşebbüsişahsiyi önemseyen bir aydındır. Üç dört sayfada anlatılan Tevfik Şemsi, yazar tarafından hazzedilmeyen, bol lakırdılı, icraattan ve gerçeklerden uzak bir burjuva aydın olarak sunulmuştur.

Yorgun Savaşçı’da anlatılan İttihatçı subaylardan Patriyot Ömer, romanın başkişisi Cemil’in Harp Okulundan tanıdığı, ağabey olarak sevip saydığı, (Her ne kadar sebebi zikredilmese de çocuğuna da Ömer adı verir.) Cemiyete girmesinde büyük etkisi olan, fikirlerinden ziyade tipik bir İttihatçı aklını ve akıbetini temsil eder.

Bir zamanların en ünlü hürriyet kahramanlarından biri olan Ömer kısıtılmış, çaresiz bir adamdır. Bu durumu kabullenemez. Eski arkadaşlarının davayı bırakmalarını, kendilerini yüz üstü bırakıp kaçmalarını, korkaklıklarını öfkeyle karşılar. *“Bağlıyım ben Cemil... Hem de başkaları değil, ben beni bağlamışım”* (s.131) diyen Ömer’de davaya tam bir sadakat ve inanış vardır. O, geçmişte yapılan yanlışları sorgulamaz. İttihatçıların bir kumar oynayarak Osmanlı Devleti’ni savaşa girmekle erittiği düşüncesini doğru kabul etmez: *“Hasta adam’ diyorlardı bize. Iskatımızı bölüşmek için, tepemize dikilmişler, gebermemizi bekliyorlardı. Sürünerek mi gebereydik it gibi?.. ‘Ya devlet başa ya kuzgun leşe’ dedik. Bir adam ne biçim yüreksiz olmalı ki, eli silah tutarken yılmalı da pes etmeli... Vuruşmakta uzun hesap yoktur. Ne denilmiş, ‘Ölen ölür kalan sağlar bizimdir’ denilmiş... Durduğumuz yerde çürüsek miydi? Kül gibi dağılıp yele mi gitseydik? Yazılacaksa da, ‘dövüşe dövüşe yenildiler, güçlerinin son boğumuna kadar direndiler!’ yazılsın...”* (s.147-148)

Onun için önemli olan, şimdi yeniden harekete geçmek ve vatani kurtarmaktır. *“Biz ölmeden hiçbir şey bitmez”* (s.103), *“Benim bildiğim İttihatçı milleti bire kadar kırılmadıkça gayreti koyvermez.”* (s.148) diyen Ömer, yakalanana kadar Teşkilatı Mahsusa, Karakol derneği gibi yapılar içerisinde *“çekirdekten yetişme komitacı”*larla (s.105) birlikte mücadele eder. Sonrasında yakalanır ve Harp Divanınca Malta’ya sürülür. O, olumsuzlanan, gerçeklerden uzak ama samimi bir İttihatçı olarak sunulur.

Bozkırdaki Çekirdek’te bahsi geçen Emine Güleç, İstanbul’dan Ankara’ya yerleşmiş varlıklı ve tanınmış bir ailenin kızıdır. Gazi Terbiyede sosyoloji doktorası yapmaktadır. Enstitülerle ilgili hazırlayacağı tez dolayısıyla yeni kurulacak olan Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünde öğretmen yardımcısı olarak görevlendirilmiştir.

O, Anadolu’yu Ankara bilen, Anadolu’nun gerçek yüzüyle tanışmamış, sürekli sosyete çevresinde yaşamış, yirmi ikisini henüz bitirmiş genç bir kızdır. Hakikatte Anadolu’nun ne kadar geri kaldığını, bilgisizliğini, fakirliğini, pisliğini Ilgaz’a gelince anlar.

O, daha çok bir raportör gibidir. Tezi için sürekli notlar tutar. Etrafı gözlemler. İnsanların kendi aralarında ve tabiatla olan ilişkisini çözmeye çalışır. Fakat gördüklerine yabancıdır. Yazar onun bu “yaban”lığına dikkat çeker. Her ne kadar o, Yaban’daki Ahmet Celal gibi etrafındaki insanlara öfkeyle bakmasa da onları yadırgar. Lakin onlarla diyalog kurmaya, beraber yaşamaya, onları anlamaya çalışır. Kendi ölçüleriyle buradaki manzaranın sağlıklı izah edilemeyeceği gerçeğini idrak eder. Bu noktada onun tecrübesizliği ve içinde yaşadığı şartları bilmeme saflığı ortaya çıkar. Mesela onu seven idealist bir enstitücü olan Nuri Çevik yerine Ankara’ya onları jurnalleyen Cemal’i tercih etmesi, yine bikinileriyle bereber gölde yüzmesi, pantolon şapka dolaşması onun toyluğuna hamledilebilir. Romanın sonunda gölde yüzerken onu dürbünleyen Deli Derviş Mansur Halife’nin tecavüzünden zor kurtulur. Fakat Eğitimci Murat hayatını kaybetmiştir. Belki yazar bir bakıma, Anadolu’yu tanımayan ve onun koşulları içerisinde mücadele etmeyenlerin başına böyle işlerin gelebileceğini bu temsille vermek ister.

Kısacası Emine Güleç, Anadolu’yu Ankara bilen, Anadolu gerçeklerinden uzak ve buralara yaban kalmış, iyi niyetli ama romantik bir genç aydındır.

Sonuçta bu kısımda üzerinde durulan Bilal Balkanlı (Döner Ayna), Nuh Bey (EŞİ/EŞM), Dr. Ramiz (Saatleri Ayarlama Enstitüsü), İrfan (Kurtlar Sofrası), Davut Bey (Aylaklar), Tevfik Şemsi (Kan Konuşmaz), Patriyot Ömer (Yorgun Savaşçı) ve Emine Çevik (Bozkırdaki Çekirdek) tüm iyi niyetlerine rağmen memleket ve dünya gerçeklerini tam anlamıyla idrak edemedikleri için olumsuzlanmışlardır. Mücadelelerinde, düşüncelerinde samimi ve gayretli olsalar da gerçekçi bir yaklaşımdan uzak oldukları için uğraşları ya faydadan uzak kuru bir yorgunluk, kendini kandırma/avutma olarak kalmakta ya da devlet-millet adına tehlikeli bir hâl almaktadır. Bu isimler meseleleri daha çok tek yanlı değerlendirirler. Kimileri romantik sulara kulaç attığından dolayı kimileri de kör yeminle bağlandığı davasından dolayı istenilen çizgiye gelememiştir.

1.4.4. Taklitçiler / Şekilciler

Taklitçi/şekilci aydınlara ilk örnek Biz İnsanlar'da anlatılan Süleyman'dır. Materyalizmi savunan, inandığı Marksist öğretiyi etrafına yaymaya çalışan, Orhan'ı kendi saflarına çekmeye uğraşan Süleyman'da aydın keyfiyetinden ziyade bazı bilgileri ezberlemiş -ki bunda kişisel menfaatler olabileceği vurgulanıyor-, bunu da etrafına satmaya çalışan basit bir nakilci havası sezilmektedir. Yazar, Süleyman'ı Marksizm'in ne olduğunu ve bu ideolojinin kusurlarını göstermek ve arada kalan Orhan'ı bu felsefenin akıntısından kurtarmak amacıyla üretmiş gibidir.

Panorama'da olumlu ya da olumsuz özelliklerinden çok "fikirsizlik"ın göstergesi olarak sunulan, inkılaplara bağlı olmasına rağmen işin özünü anlamaktan uzak, eksik bir aydın olarak takdim edilen İhsan Turan, Anadolu'da bir vilayetin valisidir. O, *"Türk Ocakları'ndan yetişme, ileri fikirli(!) bir milliyetçidir ve ileri bir Türk cemiyetinin kurulması için işe evvela halkın sosyal hayat şartlarını değiştirmekten başlamak gerektiği kanısındadır. Halka medeni bir surette yaşamak, 'muasırlaşmak', garplılaşmak nedir, bunları birtakım canlı belgelerle öğretmek, onca idare amirlerinin ilk vazifesidir."* (s.49) Ayrıntılı anlatılmayan Turan'ın en önemli özelliği şekilciliğidir. Göreve ilk başladığında var olan o kadar sorun arasında kendisine en önemli iş olarak valilik binasını yaptırmayı tercih etmiş ve halkın da tepkisini çekmiştir. Zira bu bina için gereksiz yere süslemeler yaptırılmış, ta Ankara'dan büyük masraflarla yabancı ustabaşılar getirtilmiş, mobilyaları, lokantası, büfesi, oyun odaları, dans ve konferans salonlarıyla, küçük sahnesiyle modern ve Avrupaî bir kulüp haline dönüştürülmüştür. Bu yüzden halk tarafından "Lüküs Vali" olarak anılmıştır. Vilayetin merkezi haline getirmeye çalıştığı ve modernleşmenin göstergesi kabul ettiği bu binaya, halkın ve çalışanların rağbet etmemesine aldırmadan, günün birinde alışmalarını bekleyerek karısıyla birlikte haftada iki üç kez gelir.

İhsan Turan yapılan inkılapları daha çok şekil düzeyinde anlayan ve bunu önemseyen, bu yeni hali üzerinde taşıyarak halka götürmeye çalışan, tepeden inmecî, fikir yoksunu, halkın gerçek sorunlarından ve değerlerinden

uzak düşmüş, bu yönüyle onlara yabancı kalmış tek parti döneminin idarecilerinden biridir. O, tüm çabalarına rağmen bulunduğu muhiti arzu ettiği kıvama getirememiştir.

Yeşilkaya Savcısı'ndaki Atalay, Batı'nın sığ taklitçilerindendir. Avrupa'da yüksek hukuk tahsili yapmış fakat kendi memleketinin insanına ve sorunlarına yabancı kalmış Atalay, öteden beri işlenegelen alafranga tiplmesini örneklendirir.

Atilla İlhan'ın Zenciler Birbirine Benzemez romanındaki Ecvet, bizde öteden beri işlenen taklitçi, bilgisiz aydınlardan biridir. Net olarak söylenmese de "sol, marksist" bir ideolojinin anlamaz, bilmez savunucusudur. O, romanın başkişisi Mehmet Ali'nin deyişiyile hayatı sırf onaylama ve ünlem üzerine kurulu soru işaretsiz biridir. (s.79) Nitekim Mehmet Ali'yi, soruyor diye sevmez, dışlar. Aynı zamanda, hayatı yaşamamış, elinde imkânlar olmasına rağmen hiçbir şey üretmemiş, hiçbir zorluk çekmemiş, ömrü sinema yıldızları, maçlar ve polis romanları arasına sıkışmış, özden uzak bir biçim adamıdır. Tüm bilgisizliğine rağmen sağır kulağıyla her şeye maydonoz olan bir tiptir.

Onbinlerin Dönüşü'nde idealsiz, sadece kendi zevkleri için sefil, ahlaksız bir hayat süren sosyete kesiminin üyesi olan Nesrin ve Nejat da bu bölümde zikredilebilir. Ailesinin biricik kızı olarak varlık içinde büyüyen, şımarık, tatminsiz, kocasını aldatmayı adiyattan sayacak kadar ahlaksız ve bir amacı olmadığı için de sürekli mutsuz birisidir Nesrin. Halit'in felaketi olmuştur. Halkı hayvana benzetecek kadar kendi milletinden tiksinti duyan Nejat da davranışları ve konuşmasıyla ta öteden beri edebiyatımızda işlenegelen züppe alafranga tiplerin bir uzantısıdır.

Neticede taklitçi/şekilci olarak nitelendirilen Süleyman (Biz İnsanlar), İhsan Turan (Panorama), Atalay (Yeşilkaya Savcısı), Ecvet (Zenciler Birbirine Benzemez), Nesrin ve Nejat (Onbinlerin Dönüşü) kabukta kalan, öze inemeyen, belli ezberleri dillendiren değersiz isimlerdir. Ahmet Mithat'ın Felatun Bey tiplemesinin farklı sürümleri niteliğinde olan bu tipler daha çok

Rakım Efendi'nin yani olması istenen aydın tiplerinin değerini ve gereğini ortaya koymak için karikatürize edilen olumsuz kişilerdir.

1.5. ANADOLU ARIFLERİ / DERVİŞLERİ / BİLGELERİ

Bu bölümde bahsi geçen isimlerin çoğu, tam anlamıyla, hele hele günümüzdeki manasıyla, bir aydın olarak nitelendirilemeyebilir. Ancak bunlar, vakanın yaşandığı zaman diliminde topluma yol gösteren, etraftan saygı gören, danışılan, belli gelenek ve görenekleri taşıyan bilge tipler olarak temayüz eden isimlerdir. Kimileri dinî otorite olmasıyla kimileri töre sahibi ve geleneği en uçta temsil etmesiyle kimileri sezgileri ve tecrübeleriyle isabetli kararlar vermesi, aklıselim düşünebilmesiyle kimileri çıkarsız, halkın yardımına koşturmasıyla muhitlerinde saygı gören müstesna tipler hâline gelirler. Anlaşılacağı üzere pek de mürekkep olmayan bu isimler iki alt kola ayrılmıştır. “Bilgeler” başlığı altında daha çok sezgileri, tecrübeleri, ferasetleri sayesinde halka kendini sevdirep saydırmış bilge isimler değerlendirilirken “Gönül insanları / Mutasavvıflar” kısmında ise daha çok âlim veya derviş çizgisinde yer alan isimler incelenmiştir. İlk kısımdaki isimlerin çoğu düzenli bir eğitim hayatı görmemiştir. Hatta kimilerinin okuması yazması bile yoktur. Lakin ikinci kısımda işlenen isimlerin çoğu okulludur. Ya medrese ya tekke ya da modern eğitim müesseselerinde yetişmiştir. Bu yönüyle ilk kısımdakiler daha çok “arif”ken ikinci kısımdakiler daha çok “âlim”dir.

1.5.1. Bilgeler

Köylerde yaşayan sezgileriyle öne çıkan bilge tiplerin bir temsilcisine Döner Ayna’da rastlarız. Yaşı doksanı aşmış Satı Nine, eski harfleri bildiği gibi ahir ömründe yeni harfleri de öğrenmiştir. Köylüler ondan “Satı bin yaşında.” şeklinde bahsetmektedir. O köylülerin kafa ve gönüllerinde ne varsa bilir. Bu yönüyle de insanlar ona saygı gösterir. Çoğu zaman itilip kakılan, erkeğin gölgesinde kalan kadınların içinde o, adeta kadın değil cinsiyet üstü bir statüye sahipmiş gibi saygı görür.

Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam'da bahsi geçen Sadık'ın babası Hüseyin Ağa²⁸⁸ (İsmi ilk ve son olarak YKA'da 88. sayfada zikredilir.) Kırım'da Rus zulmünü gören, olmadık bir sebepten ötürü Ruslar tarafından tutuklanan, işkencelere maruz kalan, evi-toprağı elinden alınan ama yine de ülkesini, milletini tekrar ayağa kaldırmanın yollarını aramaktan vazgeçmeyen milliyetçi, bilge biridir.

Sadık'ın eve getirdiği üç beş liraya ihtiyacı olmasına rağmen onun okuyup millete faydalı biri olmasını ister. Çokça anlatılmayan Sadık'ın babasının en önemli yanı Sadık'taki tesiridir. Sadık'ın karakterini inşa ederken ona "Kuzu Kurpeç, Çora Batır" destanları ile "Siyer-i Nebi" okur. Ona İslami bir terbiye ve millî bir kimlik vermeye çalışır. Örneğin onu Rusların yıktığı Tokal Camii'nin harabelerine götürür ve *"Bak Sadık, harçlarına atalarımızın alın teri karışmış din ocaklarımız düşmanlarımızın ayakları altında."* (KY s.22) diyerek ona çocukluğundan itibaren millî bir şuur vermeye çalışır. O, Sadık'a Türklük şuurunu aşılarken aynı zamanda ona cesaret de verir: *"Biz bunlara bakıp korkmamalıyız. Düşmanlarımız korksun. Hem de nasıl korkuyorlar. Korkularından bize bu zulümleri yapıyorlar. Korkmasaydılar yapmazdılar. Yüz elli yıldır bizi tüketmeğe uğraşıyorlar. Yüz elli yıl! İşte bu yurtta bir avuç Tatar kaldık. Bizi büsbütün yok etmedikçe içleri rahatlamayacak. Biz mahvolduktan sonra bile, bu sefer ruhumuzun önünde titreyecekler. İyi bak bu yıkıntılara!.. Sen benim evladım olmakla beraber, bu toprağın, bu yıkıntıların bir parçasısın... Seni bu toprak doğurdu, bu toprak besledi. Bil ki yalnız değilsin. Büyük bir milletin zengin geçmişi ve parlak geleceği seninle beraber. Bahçesaray'dan Kaşgar'a varana kadar binlerce minaremiz gökyüzüne uzanıyor. Bize Tatar diyorlar, Çerkez diyorlar, Türkmen diyorlar, Özbek diyorlar, Azer diyorlar, Karakalpak, Çeçen, Uygur, Kabardı, Başkırt, Kırgız diyorlar. Bunlar hep yalan! Deniz parçalanmaz. Biz Türk-Tatarız. Bunu senin kalbinin bildiği gibi, her Başkırt, her Kırgız, her Kazak'ın, Kırgız'ın da kalbi bilir. Kalbinin hisleriyle hareket et. Dünyanın boş hırslarına kapılma..."* (KY s.22-23)

²⁸⁸ Gerçekten de Dağcı'nın babasının ismi Emir Hüseyin'dir.

Akliselimi de temsil eden Hüseyin Ağa kendi evlerini gasbenden Rus'a, Bolşevikler Yalta'dan çekildiklerinde *"çocukları var, gūnahtır, bırak evde kalsın"* (YKA s.118) diyecek kadar da merhametli birisidir. Kısacası Sadık'ın Babası, Sadık'a yol gösteren, millî duyarlılığı olan, şartları içerisinde bilgin olarak nitelendirilebilecek birisidir.

"Âkile Hanım Sokağı"nda, romana ismini veren Âkile Hanım güçlü, kudretli, düzenli bir tahsil hayatı olmamasına rağmen pek çok okur yazardan daha bilgili ve ileri görüşlü bilge bir kadın olarak anlatılmıştır. İsmiyle müsemma "âkil" biridir. Mahalle sakinleri ona akıl danışır. Üniversite'den çıkmışları da dil bilenleri de cebinden çıkartan Âkile Hanım'a mahalleli "Muhtar Hanım" der.

Aslen Varnalı olan Âkile Hanım'ın çocukluğu babasının memuriyeti sebebiyle İstanbul'da geçer. Fakat büyük bir yangında mal mülk adına ne varsa yanıp kül olunca ailesi onu İzmir'de evlenmiş ve yerleşmiş olan teyzesinin yanına gönderir. Teyzesi ile eniştesi Âkile'yi, Fatin Varna adında efendi, kendi hâlinde bir gençle evlendirir. İlk dört sene içinde iki oğlu olan çift mesut denilebilecek bir ömür sürer. Âkile Hanım ne kadar baskın bir kişiliğe sahipse kocası da o ölçüde yönlendirilmeye açık bir mizaca sahiptir. O, kocasını küçük parmağının üstünde çevirir. Komşular onların evini gösterirken *"Bu evin erkeği Âkile'dir. Fatin bir erkek odalık gibi bir şey..."* (s. 74) derler. Fakat kocası onu bir kadınla aldatır. Tekrar kocasıyla aynı çatı altında yaşamayı gururuna yediremeyen Âkile Hanım, kocasını metresiyle İzmir'de bırakıp çocuklarıyla beraber İstanbul'a gelir. Burada farklı işlerde çalıştıktan sonra Abdülatif Bey adında tanınmış bir zatın konağına yerleşir. Yirmi yıl bu işlek konağı saat gibi idare eder. Bey'in ölümünden sonra tek varisi oğlu Doktor Sadri Köksal ve ailesinin konağa yerleşmesiyle onların eli ayağı olmuştur. Konakta ve mahallede herkesin derdine yetişen sevilen, sayılan birisi olmuştur.

"Anasından okumuş, yazmış doğmuş" (s.52) olan Âkile Hanım temiz bir Tanzimat Türkçesiyle konuşur. Etrafında hayranlık uyandıran tatlı bir üslubun sahibi Âkile Hanım için *"ne kadın, ne de erkek demek mümkündür."*

Erkeklerin halledemeyeceği en dolambaçlı işleri su gibi beceren, bir taraftan da kendisinden yardım istendiği zaman hiçbir zahmeti esirgemeyen bir insan... O, insanların akrep taraflarını tabii buluyor, fakat onları bütün cepheleriyle yani iyi taraflarıyla da görüyordu. Güzide'nin dediği gibi bunları mekteplerde değil, hatta acı tecrübelerden sonra da değil, sırf bin bir taraflı bir kabiliyetle doğmuş olanlar kendi kendilerine öğrenebilirler.” (s.60)

Onun en çok öne çıkartılan vasfı, doğuştan ona verilen yetenekle okumuş yazmışların, mekteplilerin veya tecrübelilerin çıkamayacağı karışık karmaşık işleri bir çırpıda çözmesidir. Yine onda idare etme kabiliyeti de üst düzeydedir. O, herkesten üstün bir kafaya malik olduğu kanaatini aşlamıştır etrafındakilere. (s.71)

Onun aracılığıyla üzerinde durulan bir başka önemli konu yazarın diğer romanlarında da işlediği aile kavramının git gide dumura uğramasıdır. O hem erkekleri hem de kadınları eleştirir. Ailenin kutsallığına gereken önemin gösterilmediğinden, eşlerin vefasızlığından, zamanın eşleri baştan çıkarttığından şikâyet eder. Artık boşanmaların normal kabul edildiğini ve çoğaldığını ifade eder. Onun için evlilik ömür boyunca süren bir bağıdır. O, kendisini aldatan kocasına mahkûm olmamış, kendi çabasıyla ayakta kalmış, iki çocuğunu büyütmüş fakat aradan yirmi yıl geçmesine rağmen aile ve evliliğe hürmetinden dolayı kocasından ayrılmamıştır.

Kısaca “âkil” bir kadındır Âkile Hanım. O, mizacı, zekâsı, sezgileriyle çoğu okuryazardan daha isabetli kararlar alabilmekte, onların işin içinden çıkamadıkları meseleleri tereyağından kıl çekercesine halledebilmektedir. Halide Edip'in çizdiği güçlü kadınlardan biridir. Erkeklerle eyvallahı olmayan ama bir kadın olduğunu da unutmayan bilge bir insandır.

1403 ile 1444 yılları arasında Yıldırım Beyazıt'ın oğullarından İsa Çelebi'nin oğlunun hayatını anlatan **Deli Kurt**²⁸⁹, şehzadeler arasında yaşanması muhtemel taht kavgaları yüzünden kimliği kendinden bile saklanan bir Osmanoğlunun dramıdır. Romanda İsa Çelebi'nin doğum yapmak üzere olan eşini emanet ettiği sipahisi Çakır, tam anlamıyla, hele

²⁸⁹ Hüseyin Nihal Atsız, **Deli Kurt**, İrfan Yay., İst. 2010 (1958). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

hele günümüzdeki manasıyla, bir aydın olmasa da vakanın yaşandığı zaman diliminde topluma yol gösteren, etraftan saygı gören, belli gelenek ve görenekleri taşıyan, başta yiğit bir asker ama aynı zamanda bilge bir kişilik olarak da kabul edilebilir. Baba ve amcasından sipahi terbiyesi, sütanasından Türkmen terbiyesi alarak tam bir yiğit olarak yetişen Çakır'ın hayatı çelik-çomak oynayarak başlamış, *“daha sonra güreş, binicilik ve ciritle devam etmiş bunun arkasından da okla nişancılık ve değnekle kılıç idmanları gelmişti(r). Hocadan okuyup yazma ve kuran dersleri almış, kış gecelerinde kahramanlık ve Battal Gazi hikâyeleri dinlemişti(r).”* (s.23-24) Sipahilikten bölükbaşıliğe kadar terfi eden Çakır'ın romandaki temel işlevi Deli Kurt'a hamilik yapması onu her anlamda yetiştirmesidir. O, romanın başkışisi Deli Kurt'un hem silah hocası hem de akıl hocasıdır. Kendisini zaman zaman lala gibi hisseden Çakır yiğitliğinden, gözü karalığından dolayı Deli Kurt lakabı takılan Murat'a *“Çerilikte Deli Kurt olduğu gibi okumakta da molla çelebi”* (s.51) olmasını öğütler. Yiğit, cesur, zeki, dinine ve vatanına bağlı, gün görmüş ve geçirmiş birisi olarak Çakır bildiklerini, tecrübelerini Deli Kurt'a aktarır. Onun, kendisi bilmesede, bir şehzade terbiyesiyle yetişmesini arzu eder. Bu emelini gerçekleştiren Çakır, 1443'te Macarlarla yapılan savaşta vuraşarak şehit düşer.

Görüldüğü üzere Çakır bir Osmanlı âlimi olmasa da yaşadığı çevrede töreleri bilen ve kendisinden sonraki nesle aktaran bilge bir tiptir.

Hançerlioğlu'nun Bordamıza Vuran Deniz adlı romanında gördüğümüz Zehra Hanım, okuması yazması olmayan, bütün yaşama gücünü evine ve çocuklarına harcamış bir kadındır. O, eski Anadolu kadınıni temsil eder. Kendisinden otuz yaş büyük kocasına tam bir sadakatle bağlanmıştır. Bu sadakat kocası öldükten sonra da devam eder. Nitekim dul kaldığında henüz otuz yedi-otuz sekiz yaşında olmasına rağmen sokağa sayılı çıkmıştır. Geleneklere ve dinine bağlıdır. Saf bir inançla hayatı yaşar. Çocukların ve torunlarının okumasına, iyi insan olmalarına gayret eder.

Zehra Hanım, kişileri ve olayları üstün sezgisi ve tecrübesiyle analiz etme becerisine sahiptir. Mesela çocuklarını tanır. Kimin haklı kimin haksız

olduğunu kestirebilir. Fakat bu bilme, edilgen bir tavrın ötesine çıkamaz. Adivar'ın Âkile Hanım'da resmettiği güçlü kadın, olaylara yön veren kadın görüntüsü onda yoktur. Nitekim önceden görmesi ve sezmesine rağmen ailedeki çözülmenin önüne geçemez. Çocuklarını, torunlarını bir sevgi ve saygı ortamında buluşturamaz. O, kocasının ölümünden sonra aileyi toparlayacak kudretten uzaktır. Gerçi, ailedeki bu çözülme daha çok dış etkenlerle ilgilidir. Yirminci yüzyılın hastalığıdır. İhtimaldir ki babaları yaşasaydı da aile çözülcekti.

Onun romanda öne çıkan temel vasfı sık sık atasözleri ve deyimlerle konuşmasıdır. Neredeyse her cümlesi özlü bir sözdür. Bu durum bazı yerlerde kurgudaki olağan akışı bozmuş, eseri bir nevi atasözleri ve deyimler kumbarasına dönüştürmüştür. Mesela yaklaşık bir sayfalık bölümde şu veciz sözleri söyler: *“Çakal eniği kurt olmaz, çarşı iti koyun beklemes demişler. Erkek ata binen sözden mahrum kalır. Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil. İnsanoğlu on, dokuzu don. Güvenme öyle varlığa, düşersin böyle darlığa. Şaşkın ördek götün götün yüzer.”* (s.94-95)

Sonuç olarak Zehra Hanım halk kültürüne vakıf, gelenekleri ve dini önemseyen ve yaşatmak isteyen, okuması yazaması olmamasına rağmen, bilge bir kişiliktir. Özellikle veciz konuşması, hazırcevaplığıyla dikkat çeker. Ancak edilgen ve silik bir tiptir. Çevresine hükmedemez.

Onuncu Köy'ün Demirci Veli Usta'sı, halk bilgisi sayılabilecek bir emekçidir. İri yapılı, gür bıyıklı, pehlivanı andıran, *“İri emekçi elleri kemikli. Avuçları meşin olmuş.”* (s.190) bir tiptir. Sezgileri güçlü, dürüst, hazırcevap, nüktedan, kimseden korkusu olmayan yüceltilmiş bir emekçidir. Onun fonksiyonu, Öğretmen'in demirci ustasına dönüşümünde ona yardımcı olmaktır. *“El kadar bir vida arıyorsun; bulunmuyor. Bir 'parça' arıyorsun; bulunmuyor. Karaborsadan istersen, var! Yonis Beygil memleketi Kerbela'ya çevirdi. Kendi işleri tıklar tıklar yürüyor. Apartumanlar, otoposlar, kamyonlar, dükkanlar, oteller... Ellerin kamyonları lastik bulamaz paslanır, onun otoposleri vızır vızır... Şimdi gün onların! Gayriyi düşünen yok! Bu lafı icat edenin anasını satayım! Önce canmış... Canın çıksın ulan! Geber! Çatla*

ulan!” (s.191) sözleri Öğretmen’in düşüncelerinin bir emekçi tarafından dillendirilmesidir.

Onun aynı zamanda ileri görüşlü, pozitif bilimlere inanan, içinde yaşadığı halktan farklı olarak sezgileriyle toplumcu aydınların düşüncelerine ortak olan bir yanı vardır.

Kalpaklılar ve Doludizgin’de anlatılan Salih Efe, başkişi Yusuf’un üç yıl boyunca hep yanı başında, en yakınındaki askeri, daha doğrusu babasıdır. İzmir’den beraber çıkmışlar ve üç yıl sonra beraber İzmir’e dönmüşlerdir. Salih Efe gençliğinde Padişah’ın ve jandarmanın inadına dağa çıkmış yıllarca dağlarda çetecilik, efelik yapmış sonrasında afla birlikte düze inmiş ve yaklaşık yirmi yıl sonra altmış yaşına geldiği halde Millî Mücadele için Anadolu’ya geçmiştir. Yılların tecrübesi, cesareti, dünya görüşü, dayanıklılığı, sürekli pozitif yaklaşımı, lafını kimseden esirgemeyişi, hazırcevaplılığı ve vatanperverliği ile o bulunduğu ortamlarda hep saygı görmüştür. Okuryazarlıkla ilgisi olmasa da yaşadıkları ve karakteri onu saygı duyulan, sözlerine itibar edilen bilge bir insan haline getirmiştir. O, halktan biri olarak halkı Millî Mücadele hakkında aydınlatmaya çalışır. O, bu yönüyle idealize edilen verili bir tiptir.

Yusuf’un, *“Gördün mü Efem, İzmir’den kaç arkadaş çıktık. İki kişi kaldık...”* yakınmasına, *“Yanlıştın var Yusuf, İzmir’den biz, beş kişi çıktık; şimdi ordu olduk.”* diyebilecek kadar filozofane tespitleri de vardır. (D s. 234)

Salih Efe romanda Yusuf’u koruyan, kollayan bir bakıma babalık yapan yönüyle yer almakla birlikte onun farklı özellikleri de vardır. Onun en bariz sıfatlarından birisi Padişah düşmanı olmasıdır. Her konuşmasında padişah milletinden hazzetmediğini söyler. Hatta bu noktada kantarın topuzunu biraz kaçıırır. Hakaretlere varan değerlendirmelerde bulunur. Ona göre Padişah *“ciğeri beş para etmeyen”* (K s.334) birisidir ve bir an önce al aşağı edilmelidir. O, Kemal Paşa’yı Padişah ve çevresine karşı çıkan, onlara ve yedi düvele savaş açan büyük bir kahraman olarak niteler ve onu görmeyi şiddetle arzular.

Yine Salih özelinde zamanında dağa çıkmış, asi olmuş kimselerin iş vatana, bağımsızlığa, namusa geldiğinde her şeyi bir yana bırakıp aslanlar gibi mücadele ettiği de vurgulanır. (Romanda İpsiz Recep'ten de bu şekilde bahsedilir.)

Küçük Ağa'daki Ali Emmi romanın önemli kişilerinden biridir. Zira o, bir halk önderi olarak sezgileri ve tecrübesiyle gerçekleri kavramış ve Millî Mücadeleyi tabana yaymada önemli rol üstlenmiştir.

Yetmiş sekiz yaşındaki Ali Emmi gözünde tel çerçeveli bir gözlük, uzun beyaz sakalı ile Akşehir'in sözü dinlenir yaşlılarından. Mezarını bile bilmediği oğlundan kalan üç torunu ve gelini ile dönemin zorlukları içerisinde yaşamaktadır. Fakat o, isyan etmez, şikâyet etmez. Bir ayağı çukurda olmasına rağmen imanla, ümitle mücadeleye devam eder. O kurtuluşun Kuvayımilliyede olduğunu görür ve kuvvanın Akşehir'deki en önemli destekçilerinden biri olur. Akşehir'in önde gelenlerini İstanbullu Hoca'ya rağmen yavaş yavaş, renk vermeden sanki bir mecburiyetin sonucuymuş gibi kuvvanın lehine çeker. O, Ağır Ceza Reisi ile Kuvayımilliyenin en önemli adamıdır Akşehir'de. Onu herkes sayar. Beldede gizli bir otorite gibidir. O, içinden çıktığı halkın görüşlerine önem verdiği biridir. Kimseyle çatışmaz. Dönemin koşullarını iyi okur. Zekidir. Kurnazdır. Dindardır. Bağnazlığı yoktur, olayları ve durumları akli ve tecrübesiyle isabetlice çözer. Zor durumda halkın fikir danıştığı kanaat önderidir.

Ali Emmi her ne kadar okumuş bir aydın olarak karşımıza çıkmasa da öngörüsü güçlü, aklıselim bir bilgedir. Olayları ve durumları isabetli yorumlamada halkın kuvveimaneviyesini her durumda tazelemektedir. Mesela Birinci Dünya Savaşı'nda tek kolunu kaybeden Çolak Salih'in içinde bulunduğu buhranı görünce dile getirdiği cümleler, onun bakış açısının ne denli geniş olduğuna ve meseleyi gerektiği gibi kavradığına işarettir: *“Ulan len Hafız'ın oğlu utan. Koca Memâlik-i Osmaniye senden beter oldu, bin beter oldu. Kıçı kırık İtalyan askeri gelmiş tâ Akşehir'e dayanmış da Hafız'ın oğlu kolundan budundan konuşur.”* (s.42)

Halkı ustalıkla Millî Mücadeleye çeker. Onlardan biri olarak, onların hassasiyetini taşıyarak bunu yapar: *“Ne sanırdın dangalak, harp ya... Hem de cihad, cihad-ı ekber len... Aç gözünü. Tövbe estağfurullah. Serseme bak, len Yunan gelmiş Osman Gazi’nin, Yıldırım Han’ın mezerini çiğner, bununla da kalmaz adını defterden silmek ister, topumuzun din ocağına, iman ocağına kast eder, vatanımızı elimizden almak ister. Ermenisi şarkta, Pontus’u şimalde ümmet-i Muhammed’in ırzına, namusuna, canına kıyar.”* (s.141) Buna benzer yaklaşımlarla Kuvayımilliyecilerin birer mücahit olarak hem vatanın bağımsızlığı için hem de Zât-ı Şahâne için çalıştığı tezini maharetle işler.

Kuvayımilliye adına önemli işler yapan Ali Emmi bunu beklentisiz yapar. Nitekim kendine ilk Mecliste milletvekilliği teklifi yapılmasına rağmen bunu kabul etmez. Bu teklifi redderken sarf ettiği cümleler onun müstağni tavrına işaret ederken aynı zamanda her şeye biat etmeyerek gerektiğinde alınacak kararları sorgulayacak kadar kendi olabildiğine dikkat çeker: *“Kak ülen sen de.. Çolak Salih benden çok çalıştı. Maksudınız mukâfat dağıtmaksa ona gidin, benden önce. Yoksa siz her dediğinize eyvallah deyip susacak adam mı ararsınız? Muradınız buysa da yanlış kapı çaldın oğul.”* (s.287)

Ali Emmi, bu devrede yaşanan dramları her akil insan gibi görür ve buna üzülür. Farklı düşünenleri de anlar. Lakin zaman ihtilaf zamanı değildir. Böyle bir dönemde insanlar kendi menfaatlerini ya da kendi egolarının peşinden gidemez. Çerkez Ethemle ilgili değerlendirmeleri buna örnektir: *“Halbukiyysem ne yiğit adamdı Etem, de mi? Ooof, of Neye böyle olur bilmem ki.. Kimin malını paylaşamaz bu herifler Allasen? Bunca hırsa değer mi len bu kahpe dünya? İlle de önce geçmek mi ilâzım ülen? He deyverseler birbirlerine namusları mı gider len?”* (s.360)

Yağmurlu bir günde eşek sırtında Akşehir için tehdit oluşturan küçük bir eşkıya grubunu ikna etmek için gittiği yolda ıslanır. Bu üşütmenin etkisiyle yatağa düşer. Zaferi görmeden ölmem, diyen bu inanmış gönül, dayanamaz ve son nefesini verir.

Neticede Ali Emmi sezgileri ve tecrübesiyle gerçekleri kavramış ve Millî Mücadeleyi tabana yaymada önemli rol üstlenen, akliselimi temsil eden bir halk bilgisi/önderi olarak değerlendirilebilir.

Baykurt'un Kamplumbağalar adlı romanının başkişisi Kır Abbas, aydın olarak değerlendirilemez. Fakat o sezgileri, öngörüler, mücadelesi, töre sahibi olma ve insanları yönlendirme gibi özellikleriyle "bilge" bir kişi olarak karşımıza çıkar. Fakir Baykurt'un romanları üzerine doktora çalışması yapan Sevim Karabela, Kır Abbas'ı "marjinal yaşlı köy erkekleri"nin bir örneği olarak değerlendirir. Ve "marjinal yaşlı köy erkekleri"nin genel niteliklerini de şöyle özetler: *"Marjinal karaktere sahip yaşlı erkeklerin ortak özelliği romanın mesajını üstünde taşıyor olmalarıdır. Romanda yazarın sözcülüğünü üstlenen bu kişiler aynı zamanda diğer roman kahramanlarından herhangi birini ya da tüm köylüyü birtakım belalardan kurtaran güç rolünü de üstlenirler. Etraflarındaki insanları bilinçlendirmek, örgütlemek ve eyleme dökmek asıl görevleridir. Genellikle mücadele ettikleri ya da karşı durdukları güçler ya bir köy ağası ya da zengin bir köylüdür. Kimi zaman da ülkeyi yöneten zihniyetin karşısındadır bu kişiler. Bazen de Amerikancı faaliyetlere muhalif tavırlarıyla ön plana çıkarlar. Bu kişiler giriştikleri eylemci tavırda yalnız değildir. Bu kişilerin yanında köyün öğretmeni ya da eğitimci, köyün muhtarı veya bekçisi, bazen de eşleri vardır. Karşılarında duran, onlara tavır alan ise ağa veya zengin bir köylüdür. Bazen yasalar, yasaları koyanlar, bazen de Amerikancı zihniyetin temsilcileri geçer bu kişilerin yerine."*²⁹⁰

Yetmişini geçmiş, yokluk görmüş, harama el uzatmamış Tozak köyünün yaşlısı Kır Abbas Osmanlı'yı, Yemen'i, Yunan'ı görmüş ardından Cumhuriyet'e tanıklık etmiştir. Fakat içinde yaşadığı fakirlik ve yoksulluk hiç azalmamış onu bir ekmek için günlerce çalışmaya mahkûm etmiştir. *"Kışları donarak, yazları yanarak, omzuna hangi şeytanın yüklediğini bilmediği bir yükü taşıyıp"* (s.9) durmaktadır. Geriden bakınca eskilerden kalma bir asma kütüğü gibi görünen, çok yaşamış, görüp geçirmiş bir dağ adamına benzeyen Abbas, *"Getirip Tozak kırına mıhlamışlar! İki parça kıraç toprakla boğuş*

²⁹⁰ Sevim Karabela (Şermet), a.g.t., s.269.

babam boğuş! Ahir ömrüm ucuna geldim, hala boğuşuyorum!” (s.13) isyanında bulunur. O, kendilerine reva görülen bu hayata küfrederek. İki tek ağacı altmış evli köye çok gören, koca köyü bir bu kuyuya mum eden, mecbur edenlere baş kaldırır. *“Deliyim, serseriyim, dik kafalıyım, kimse yaklaşmasın! Ben karımdan, oğlumdan, muhtardan, şeyhten, hem de kadıdan, kaymakamdan korkmam! Zaten hepiciğinden nefret olmuşum! Korkup da bildiğimden geri kalmam!”* (s.26) sözleriyle kendi karakterini ortaya koyar ki romanda da ona biçilen en önemli rollerden biri her türlü yordakçılıktan uzak hakkı, doğruyu söylemek ve düzeni eleştirmek vazifesidir.

Kır Abbas eğitime çok önem verir. Kızlı erkekli çocukların okutulmasını önemser. Kendilerinin çektiği çileyi çocukların çekmemesi için okumaları gerektiğini düşünür. Onlar okuyacak, aydınlanacak ve cehalete, sefaletle son vereceklerdir. Hatta kendisi de bütün kışı çocuklarla beraber okulda ders dinleyerek geçirir. Kurtuluş Mücadelesinde Afyon Cephesi’nde iken Yüzbaşı Sami Bey’in *“Bu savaş bizim Kurtuluş Savaşımız oluyor. Ama her zaman tetikte duralım. Kemal Paşa bizi yeni bir savaşa çağırarak. Asıl kurtuluş o zaman. Biz asıl o savaşı kazanmalıyız ki, karnı tok sırtı pek olabilelim!”* (s.72) sözlerini hatırlar ve asıl kurtuluşun eğitimle gelebileceğini vurgulayarak şu tespitlerde bulunur: *“Sami Bey Haymanalıydı. Aradan otuz, belki daha fazla yıl geçti. Afyon cephesinin oralarda neler değişti, Haymana ne oldu bilmiyorum; ama bizim halimiz işte! Otuz belki daha fazla yıl önce neyse bugün de o! Kuyumuz, suyumuz aynı! Günümüz, kölgemiz, arpamız, buğdayımız aynı! Kıracın üstünde belki daha fazla kötü olduk. Algılar vergiler arttı. Gâvur içimize yeniden doldu. Şu yediğim aşı, içtiğim çorbaya, hükümetin jandarmasına, tahsildarına bakıyorum da, biz daha kurtuluş savaşına başlamadık; Kemal Paşa caydı mı, ne yaptı; bizi böyle bir savaşa çağırmadı derim. O unuttu, yerine gelenler unuttu. Şimdi bizim İrıza’nın aklına uyarak bu bağı yeşertirsek, asmalar üzüm verirse, bir yerden orak sapı kadar bir su bulabilirsek, bebeleri büyük okullara salıp okutabilirsek, onları*

yoksullara yarar birer adam edebilirsek, yurtta sözümüz yörürse, kısa aklımla, kurtuluş deye ben ona derim yani!” (s.72-73)

O, Eğitmen Rıza ile köyü ve köylüyü kalkındırmaya, dönüştürmeye çalışır. Rıza'nın ot bitmeyen taşlık bir araziye bağ kurma fikrine en çok o sahip çıkar. Halkı harekete geçirmek için elinden geleni yapar. Yetmiş küsur yaşına rağmen gece gündüz çalışır. Bağlık alanda gönüllü bekçilik eder. Kimseden bir şey istemez. O kendi ifadesiyle, *“Ben kuru ekmek yemeğe, eski giymeğe, başında poşu, ayağında tahta nalın, öyle gezmeğe, sırtı on beşten, on beşe yunmaya fit”* (s.130) bir adamdır. Nitekim ilk üzümler olduğunda bağ bozumu gerçekleştiğinde ondan mutlusu yoktur. Zira bu, köy için bir devrimdir. İleriye dönük bir ışıktır. Lakin devlet tarafından hazine arazisi diye bağa el konulması onu yeniden isyana iter. Hükümete devlete verip veriştirir. Ama yine de pes etmez. *“Zor şer, ağı çivi, en sonuna kadar her çileyi çekeceğiz! Hem de sanma ki çektiklerimiz boşa gidecek!”* (s.361) diyen Abbas bu uğraşların boşuna olmadığını, kendileri için olmasa da çocukları için semeradar olacaklarını düşünür.

Tozak halkı Alevidir. Özellikle Kır Abbas aracılığıyla Alevilik yer yer öne çıkartılır. Genel anlamda devlete, kanunlara ve Sünni-Alevi gözetmeksizin insanlara saygılı olarak sunulmuştur. Alevi Tozak halkı asil fakat sahipsiz olarak tanıtılır. Tozak halkı ve daha özelde Kır Abbas insanları ayırıştırır, herkese karşı kuşatıcıdır. Azınlık psikolojisine vurgu yapılmamıştır. Fakat birkaç yerde Sünnilerin, Alevilere karşı olumsuz, kesin inançları sunulur. Örneğin bir Sünni *“Bir Kızılbaş şarap yapsın diye kendi bağımdan, kendi elimle üzüm verip dört ton günaha giremem! Söyledim sana, ben essah bir Müslümanım !”* (s.35) diyerek Aleviye üzümlerini vermez. Romanın ilerleyen bölümlerinde üzüme ve tohuma kavuşan Tozaklılar *“Gelsinler Sünni kardaşlarımıza ağırlıkları kadar verelim.”* (s.245) ifadelerini kullanırlar. Kasabada bir caminin yanında beklerken, *“Seninkiler yatıp kalkıyor hala! İmam efendinin de sesine! Kardaşım, insanın içi temiz olsun! Hasan-Hüseyin'i Kerbela'da susuz öldürdükten sonra gece gündüz camiden çıkmasa kıymeti yok!”* (s.313) ifadeleri de dikkat çekicidir. Yine Kır Abbas'ın

ağzında olmak üzere sık sık Alevi yemini edilir: *“Bismillaaaah, bismişaaaah! Allah Allaaaaah! Evel Allah, kadim Allaaaah.”* (s.69)

Kır Abbas dinî kimliği ile halk üzerinde çok etkili değildir. Örneğin bir Alevi dedesi değildir. Zaten kendisi de dini bütün birisi olmadığını ifade eder. Fakat toplumun büyüğü törenin yaşatıcısı, çıkarsız halkı düşünmesi gibi özelliklerle saygı gören ve yeri geldiğinde duasına başvurulmuş bir köy bilgesidir.

Onun nezdinde Alevilerin törelere, geleneklere bağlılığı da vurgulanır. Kır Abbas yaşlı köy bilgesi olarak bu törelerin yeşertilmesi ve sonraki nesle aktarılması aynı zamanda bu âdetler etrafında halkı birleştirmek arzusundadır. Saçı, bağbozumu, koçkatımı gibi.

Toplumcu gerçekçi pek çok romancıda olduğu gibi bu eserde de demokrasiye ve DP'ye bakış açısı genel anlamda olumsuzdur. Halkın yeteri kadar bilinçlenmediği, demokrasiyi hazmedemeyeceği, idarecilerin de demokrasi adı altında kendi menfaatlerinin peşinde koştukları ve Cumhuriyet'in getirdiği kimi değerlerin cahil halk ve çıkarıcı idarecilerle aşınma tehlikesi olduğu genel çekincelerdir. Nitekim Abbas da seçimlere ve sonuçlarına güvenmez: *“İki yılda bir seçim, üç yılda bir seçim! Her köye bir sandık! Her sandığa bir başkan! Gezici Hamdi Bey'in dediğine göre, her başkana 120 lira ücret! Türkiye'nin gökte yıldız kadar köyü var Emin Bey'im! Ne demek bu? Türkiye'nin aklı yok mu? Öyle yapacağına versin köy başına yüzer lira, alsın oyları, istediği sandığa kendi atıversin, bitti!”* (s.236) Yine seçimlerin halkı kutuplaştırdışı, kardeşliği zedelediği fikrini de dile getirir: *“Millet seçim istiyorsa hükümet ne bok yesin? Millet, arkadaş ben ikilik, üçlük istiyorum, otuz evli köyün kırk parçaya bölünmesini istiyorum, imam Halkçı deye Demokratların ayrı yerde namaz kılmasını istiyorum derse, sen ben hükümet olsak ne bok yiyebiliriz?”* (s.236)

Sonuç olarak Kır Abbas romanda yazarın ve temanın sözcülüğünü yapar. Tipiktir. Samimidir. Fedakârdır. Hakkı olanı bile almaz. Örneğin beş yıl bağda gönüllü bekçilik eder. Köylünün kendisine verdiklerini almaz. Yine bağ paylaşılırken kendi için yer talep etmez. Yine bağın hazineye geçmesi

üzerine var olan birkaç kuzusundan birini satıp muhtarın kendine verdiği yol harçlığını kabul etmeyerek kasabaya gider, dilekçe yazdırır. Kendi menfaatini değil halkın, gençlerin menfaatini düşünür. Yine meteorolojinin rasat cihazı düştüğünde herkesin korktuğu, kimsenin bakmaya cesaret edemediği bir anda *“Patlasın! Başımı gözümü dağıtsın! Beni un ufak etsin! Hiç olmazsa köylülerim kurtulmuş olur!”* (s.209-210) diyecek kadar diğerkâmdır. Hazırcevaptır. Zekidir. Düzeni eleştirir. Kanunlara saygılı olmakla birlikte içinde bir isyan çılgılığı taşımaktadır. Eğitime önem verir. Kurtuluşun okulun kapısından geçtiğine inanır. Mücadelecidir. Misafirperver. Geleneklere bağlı ama softa değildir. Akla, fenni bilimlere önem verir. O, toplumun büyüğü, törenin yaşatıcısı, çıkarsız halkı düşünmesi gibi özelliklerle saygı gören bir köy bilgesidir.

Baykurt'un bir diğer romanı Amerikan Sargısı'nın başkişisi, asıl adı Temel Yanık olan Bekçi Temeloş'dur. O, Kaplumbağalar'daki yaşlı marjinal köy erkeğinin bir örneği olan Kır Abbas'tan farklı değildir. Yaşı, fiziksel özellikleri, fonksiyonu oldukça benzerdir. Köyün kadim bekçiliğini yapan ve “halk filozofu” olarak adlandırılan Temeloş, köylü üzerinde etkisi olan, sözü dinlenen, gerektiğinde köylü için kurtarıcı güç rolünü üstlenen, onları örgütleyen, kendi menfatinden önce köylü hemşehrilerinin çıkarlarını gözetten, yurtsever, cesur, kanatkâr, yardımsever, ileri görüşlü bir bilgedir. Yazarın sözcülüğünü de yapar. Roman boyunca aynı tavrı sergileyen bilge bir tiptir

Temeloş Kurtuluş Mücadelesinde Yunan Cephesi'nde vuruşmuş, yaşı seksene gelmiş Kızılöz köyünün vatansever, kadim bekçisidir. Çocukları Ankara'ya göçmüş, hemşehrileriyle birlikte yaptıkları gecekondu hayat mücadelesi verirken o, yıllardır kahrını çeken karısı Asiye ile mütevazı bir hayat sürmektedir. Yol yolak bilir. Herkesle diyalog kurabilir. Girgindir. Köylü ona hürmet gösterir. Zekidir. Hazırcevaptır.

Onun romandaki fonksiyonu sömürgeci Amerikalı ve onların yerli uzantılarına karşı dik durmasıdır. Amerikalılar göstermelik örnek köy projesi kapsamında Kızılöz köyünü adeta işgal ederler. Köylünün isteksizliğine

rağmen kaymakam, vali ve diğer bürokratların baskısıyla Amerikalılar işe koyulur. Öncelikle köyün adını Kızılöz'den Güzelöz'e dönüştütürürler. Aslında bu temsilî bir anlam taşır ve sömürgeci zihniyetin bir yansımasıdır. Sonrasında köyün önünde işlenmez bir tepeyi dev iş makineleri ile ıslah edip buraya faynıpıl (fine apple) ağaçları dikerler. Amerikadan inek ve tavuk getirirler. Köye gazino, mutfak, köy odası inşa ederler. Öğrenciler için Amerikan usulu eğitim yaptırırlar. Kısacası kadınından erkeğine, gencinden yaşlısına örnek bir köy oluşturma çabasına girerler. Köy içerisinde kendi cumhuriyetlerini kurarlar. Belli yasaklar getirirler. Lakin işler hiç de iyi gitmez. Ağaçlar beş yıl geçmesine rağmen meyve vermez. İnekler hastalanır. Tavuklar kof yumurtlar. Köylülerde olumsuz davranışlar görülmeye başlanır. Örneğin Amerikalılar için çalışan köylülerin ahlakı bozulur. Hazır para insanları topraktan soğutur. Fakat bu geçici bir zenginliktir. Köyde ikilik çıkar. Bölünme baş gösterir.

İşte tüm bu olup bitenlere Temeloş karşı çıkar. Kendi topraklarında esir hayatı sürmek, başkalarının buyruğu altına girmek onu hasta eder. Onda derin bir yutseverlik vardır. Ülke olarak Amerika karşısında eğilmek, onlara muhtaç duruma düşmek ona utanç verir. Romanın sonunda da yasak edilen faynıpıl bahçelerine gizlice giren ve işin iç yüzünü açığa çıkartmak isteyen Temeloş, *“Gavurun ekmeğini yiyen, gavurun kılıcını çalar.”* (s.204) dediği bahçenin bekçiliğini yapan kendi köylüsü tarafından Amerikan potinleriyle tartaklanır ve hasta olur. Gittikçe azan ağrıları karşısında Bobby'nin yardımlarıyla Ankara'ya doktora gider. Lakin fayda göremez. Sonunda hiç istememesine rağmen Bobby ve köylülerin ısrarıyla Ankara'daki Amerikan Hastanesine yatırılır. Burada her türlü müdahaleye rağmen ağrıları geçmez. Hele kendine özel hazırlatılan ve üzerinde faynıpıl bahçesinin giriş kapısında da yer alan Amerika- Türkiye dostluğunu gösteren, her iki ülkenin bayrakları bulunan sargının ısrarla bacağına sarılması ona hafakanlar getirir ve zorla hastaneden kaçar. Köye geldiğinde köylünün ortak kararıyla başta bahçe olmak üzere Amerikalıların yaptıkları bir günde yerle bir edilir. (Bu yok etme teması Kaplumbağalar'dakine benzemektedir. Orda da Kır Abbas'ın

öncülüğünde hazinenin el koyduğu bağ, köylüler tarafından yerle yeksan edilir.) Amerika'dan kurtulan köylü ve Temeloş rahatlar. Ağrıları da mucizevi bir şekilde geçmiştir. Anlaşılır ki onun temel derdi kendi yurdunda yasaklı hale gelmesi, kendi değerlerinin yozlaşmaya yüz tutması, köyünün ve ülkesinin itibarının zedelenmesidir.

O, olaylar ve durumlar karşısında sogulayıcıdır. Temeloş patlayan yanıdır köyün. (s.209) Mesela Amerikan yardımlarının karşılıksız olamayacağını düşünür. Onların kendi menfaatleri doğrultusunda yardım yaptıklarını bilir. Bu utanç verici yardımların hayır getirmeyeceği kanaatinde. Romanda ara ara *“Kendi yaremizi kendi saranlardanız. / Bir namus yoluna ölenlerdeniz!”* (s.93) sözleri onun ağzından tekrarlanır. O, bu meseleye onurlu bir milliyetçilikle yaklaşır.

Bekçi Temeloş yeniliklere, kalkınmaya karşı değildir. Sadece bu atılımları, kendi çabalarımızla yapmamız gerektiği sabit fikrini taşır: *“Siz siz olun, bundan sonra susadığınız zaman, suyu kendi pınarınızdan için komşular! Ellerin pınarından içtiğiniz ak sular, aşağı yanınızdan kan, irin olup çıkıyor!”* (s.278)

Toptancı bakış açısından uzaktır. Örneğin köyde çalışan Amerikan genci Bobby'i sever. Onu diğerlerinden ayrı tutar ve ona kızını gâvur diye vermek istemeyen Tülay öğretmenin annesine karşı çıkar, köydeki dedikodulara rağmen onların evlenmesi için önayak olur. Genel anlamda bakıldığında evrensel değerleri temsil eden yerli bir bilge olarak karşımıza çıkar.

Dine toplumcu gerçekçilerin bakış açısıyla yaklaşır. İmama, camiye, ibadetlere karşı mesafelidir. *“Gönüllerin dili, dini olmaz. Din işi hocaların elinde bir tutamaktır; milleti camiye toplamak, bayrama kadar küs tutup bayramda barıştırmak içindir...”* (s.248) ifadelerini sarf eder. Başka bir yerde de hasat vakti ikindi namazından çıkanları gördüğünde *“Ulan ekinleri biçsenize! Ne duruyorsunuz? Ulan ekmek be! İbadetten önce fırın yapılmış be!...”* (s.277) çıkışında bulunur.

Bekçi Temeloş toplumcu gerçekçilerin aynı kalıpta ürettiği aydının köylülerdeki karşılığı olan halk bilgesinin tipik bir örneğidir. Düzeni eleştirmesi, akılcı olması, başta din olmak üzere manevi değerler yerine pozitif bilimleri öncelenmesi, kendince etrafındaki halkı birlik olmaya davet edip örgütlemeye çalışmasıyla kendinden beklenen rolü ustaca yapar.

Yaşar Kemal'in destansı romanlarından **Ağrıdağı Efsanesi**²⁹¹, dağ köylerinin birinde yaşayan Ahmet'le o bölgenin Osmanlı Paşası Mahmut Han'ın kızı Gülbahar'ın olağanüstü aşkını ve bu aşk etrafında geçen direnişi anlatır. Günümüz ölçütlerine göre bir aydın tiplmesi romanda olmamakla birlikte "Sofi", yaşı, tecrübesi, bilgiden ziyade sezgisi, çevrenin ona bakışı gibi hususiyetleri açısından bilge bir kişilik olarak değerlendirilebilir.

Çok yaşlı, kocamış, beli bükülmüş, uzun ak sakallı, bütün Doğu'nun, Kafkas'ın, İran'ın, Turan'ın en ünlü kavalcısı olan Sofi, köy ve yöre halkının sevdiği, saydığı, sözüne itibar ettiği, o bölgenin yazılı olmayan kanununun, töresinin bilirkişisi, ulu bir zattır. Sofi korkusuz ve cesurdur. O, üç kere bırakılıp tekrar Ahmet'in evinin önüne gelen atın, Ahmet'e Hak'tan bir armağan olduğunu söyler ve *"Atın sahibi bey de olsa, paşa da olsa, Osmanlı Padişahı, Acem Şahı da olsa, Köroğlu da olsa, kelleni verir de bu atı veremezsin. Ve hem de veremeyiz."* (s.16) diyerek töreyi önceleyip Mahmut Han'a karşı direnişi başlatan kişidir. Sofi'nin romandaki işlevi de gelenek çerçevesinde yapılan bu direniş üzerinedir. *"Dünya dünya olalı kim kapısına gelen atı geriye vermiş? Sen Osmanlı olmuştun Paşa. Yoksa bir at için bu işleri başımıza açmaz, evleri yıkmaz ocakları söndürmezdin. Ağrının laneti, Ağrının gazabı, Ağrının hışmı senin üstüne olsun Paşa. Babanı tanırım. Yiğit bir beydi. Sen Paşa oldun. Sen yozlaştın Paşa."* (s.19) şeklindeki ikaz ve tepkileri onun töreyi öne çıkarttığını ve Paşa'nın da bundan uzaklaşarak yozlaştığını dile getirmektedir. Sofi dinî bir kimliği olmadan ya da o yönü hiç vurgulanmadan; yaşı, kavalı ve geleneğin temsilcisi olmakla öne çıkartılır.

²⁹¹ Yaşar Kemal, **Ağrıdağı Efsanesi**, Yapı Kredi Yay., İst. 2009 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Yaşar Kemal'in bir diğer romanı, "Koroğlu, Karacaoğlan ve Alageyik" destanları anlatan **Üç Anadolu Efsanesi**²⁹² dir. Karacaoğlan'ın Elif'le olan aşkının anlatıldığı Karacaoğlan bölümünde yer alan "Mıstık Ağa" hürmet edilen, töre sahibi bir bilgedir. Mıstık Ağa bütün obanın kılıçlarını, sazlarını, bağlamalarını, kavallarını yapar; dibeklerini işler; nakışlarını vurur; sedeflerini kakar. Mıstık Ağa doğrunun, hakkın yanında, korkusuz, dosdoğru birisidir. Onun entelektüel birikimi ve üretimi yoktur. Ancak ağa özelinde direnişi başlatan, destekleyen ve töre sahibi olmakla çevreden saygı gören, problemlerde ilk başvurulacak saygıdeğer birisidir. Mıstık Ağa, Üç Anadolu Efsanesinde'ki Sofi'ye benzer bir roldedir.

Netice olarak bu kısımda incelenen Satı Nine (Döner Ayna), Hüseyin Ağa (KY/YKA), Âkile Hanım (Âkile Hanım Sokağı), Çakır (Deli Kurt), Zehra Hanım (Bordamıza Vuran Deniz), Veli Usta (Onuncu Köy), Salih (Kalpaklılar/Doludizgin), Ali Emmi (Küçük Ağa), Kır Abbas (Kaplumbağalar), Bekçi Temeloş (Amerikan Sargısı), Sofi (Ağrıdağı Efsanesi), Mıstık Ağa (Üç Anadolu Efsanesi) tecrübeleri, sezgileri, faziletleri, iş bilirlilikleri, zalime/haksızlığa dur diyebilme gücü, töre sahibi olma gibi özelliklerinden dolayı bilge şahsiyetler olarak çevrelerinden saygı görmüş isimler.

1.5.2. Gönül İnsanları / Mutasavvıflar

Halide Edip'in Döner Ayna'sında aydın olarak takdim edilen Şem'ullah Gündüz, Sinekli Bakkal'daki Peregrini ve Vehbi Dede'nin talebelerindendir. Onlardan piyano ve ney dersleri almıştır. Kendisine çok az yer verilse de o bir bakıma Vehbi Dede'nin maneviyatçı bakış açısını romanda temsil etmektedir.

Gündüz, Güzel Sanatlarda hocalık yapan tanınmış bir minyatürcüdür. Aynı zamanda bir bestekâr olarak da isim yapmıştır. O, romanda günümüz insanının neredeyse putlaştırdığı aklın yerine ruhu önceler. Zamane insanların ruhça hasta olduklarını söyler: *"Ruhumuz hasta, Bilal Bey... Sarıh fikirli dediklerimiz ifratlarıyla görülmemiş bir softalığa, hatta ondan da*

²⁹² Yaşar Kemal, **Üç Anadolu Efsanesi**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1970). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

kötü olan bir fikir sar'asına tutulmuş gibi... Ne zaman krizleri ortalığı altüst edeceğini kimse kestiremiyor.” (s.205) Fikirleri sarih olmayan yahut bir istikamet gösteremeyenleri ise ekseriyetle kendilerini tüketmiş, marazi bir ruh ataleti içinde mırıldanan insanlar olarak tanımlar. Ona göre nasıl ki eski günlerde tarih bir memleketi baştan başa çökerten umumi ve salgın vebalar, sıtmalar, o zaman adı dahi bilinmeyen hastalıkları kaydetmiş; gelecekte de tarih, bugünün ruh salgınları ile çöken, yıkılan memleketleri kaydedecektir. O, bu bağlamda Batı'yı eleştirir: “Vaktiyle insanların bekası sade vücuda bağlı kanaatinde olanlar vardı. Bunlar, beden terbiyesini bir zaman Garp âleminde bir mani haline sokmuştu. Fakat Garp aynı zamanda, vücudu harap eden mikropları bulmak, onlarla mücadele etmek için de bir nice ilim ve fen müessesesi yarattı. Yalnız kalubeladan beri ruhu kemiren, alil yapan mikroplarla uğraşmayı düşünmedi. Ruhu onlardan vikaye edecek, onlarla mücadele edebilecek bir sistem ortaya atamadı.” (s.206)

Bu çerçevede Batı'daki psikoterapi ve psikanalizmin ruha yaklaşımlarının sağlıklı olmadığını, bunun ruhsal çöküntüleri tedavi etmek yerine yeni sarsıntılar meydana getirdiğini ifade eder: “... telkin yaparken, şuuraltı biriken bütün murdarlıkları ortaya döktü, bilmediklerimizi de hepimize, hatta en küçük çocuklara öğretti. Terbiye sistemimizle, her şeyi açık söyleyeceğiz diye adeta –affedersiniz- ortaya hasta, mundar, laşe haline gelmiş bir ruh lağımı açtı. Manevi murdarlığın kendisine de, konusuna da insaniyeti alıştırdı ve aşıladı.” (s.206)

Haset, ihtiras, müdahane, kin, yalancılık, nifak, tamah, cehalet, israf gibi manevi hastalıkların içinde yaşanan zamanda bir salgına dönüştüğünü, iptila haline geldiğini vurgular: “Garaz ve kin, hiddet, parmak kadar çocukların bile tutulduğu birer ruh kanseri, birer kara veba halini aldı. Bıçakla arkadaşını, hatta anasını öldüren çocukların yaşı sekize kadar indi. Vurmak, öldürmek, herkesin suratına çamur savurmak, kendini göstermek için şamata ve saygısızlık... İstanbul şehri bugün bir açık hava tımarhanesi... İsrif, israf! Eski Bizans'ın son günlerinin bir darbimeselini hatırlatıyor: ‘Dünya batıyor, karım süslenip yatıyor.’ Hele taklit, taklit, o da öyle bir iptila ki, dört ayakla

yürür iki kişi görsek, hemen taklit edeceğiz. İnsanlar işte bu sayede hayvaniyete bile dönebilir...” (s.207) (O, ruhla ilgili görüşlerinde, özellikle dünyadaki pek çok hastalığın altında bedenden ziyade ruhsal sorunların yattığı tezini işlemesinde, Yalnızız’daki Samim’le örtüşür.)

Gündüz tüm bu hastalıklara rağmen dünyanın yer yer ruh sıhhatine doğru emeklediği kanaatini taşır. Onun isteği bizim de bu emekleme devrine girmemizdir. *“Bu ruh sıhhatine doğru gidiş, cemiyetlerden, teşekküllerden ziyade fertlerden gelir.”* (s.208) diyen Gündüz kişilerin fert fert bu noktada eğitilmesi ve terbiye edilmesinin önemine işaret eder. Karanlık bir tablo çizerken ışığı da ihmal etmez.

Görüldüğü üzere Şem’ullah Gündüz maneviyatı önceleyen, akıl çağının ruhu ihmal ettiğini vurgulayan sanatkar bir aydındır. O, siyasetten uzak, günlük hesaplarla işi olmayan minyatür ve besteleriyle meşgul, insanları özellikle gençleri ruhça terbiye etmeye gayretli bir gönül insanı portresi çizmiştir.

Kadınlar Tekkesi’nde nadir olumlu karakterlerden ikisi Belediye Dilekçeler Müdürü Ayetullah Bey ve onun şeyhi Fikri Can’dır. Bunlar olumlu özellikleriyle beliren klasik Osmanlı aydını kabul edilebilir. Ayetullah Bey ve Fikri Can *“müstesna tipler”*²⁹³dir.

Ayetullah Bey hukuktan mezun, şair ve şiir meraklısı, eski edebiyatı ve bilhassa tasavvuf edebiyatını seven, muntazam ve mantıklı konuşan her haliyle efendi bir kişiliğe sahip bir Osmanlı beyefendisidir: *“Hani rejime bir türlü uyamadığını tavır, kıyafet ve terbiyesiyle belli eden, fakat hiçbir kusur işlemeyen vazifesini intizamla yapan, öyle olmakla beraber genç ve çokşun amirleri tarafından faydalı, lakin umumi havaya aykırı durduğu için bir an evvel tekaütlüğü beklenen memurlar vardır, onlardan biri.”* (s.234) Ayetullah Bey, Neşide ve onun eski kocası İrfan’ı, Fikri Can ile tanıştırmak onları romanın başkişisi olan Baki’nin olumsuz tesirinden kurtarmıştır.

Fikri Can (ilmiye sınıfından profesör), çokça anlatılmasa da, Baki’nin aksine hakiki bir dindar, mutasavvıf ve âlim birisidir. Yazar onu resmetmekle

²⁹³ Şerif Aktaş, **Refik Halit Karay**, Akçağ Yay., Ank. 2004., s.289.

bozulmuş tekke ve zaviye erbabının yanında hâlâ temiz, dürüst, hak aşığı olanlarının da varlığını vurgulamış olur. Onun romandaki işlevi bu temayı vermek, Baki'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve Neşide'nin hasta olan ruhunu tedavi etmektir.

O, romandaki kişilerden Süha'nın ifadesiyle, tam manasıyla hakim, özlü, derin, yüreği Allah sevgisiyle dolu kâmil bir insandır. Fikri Can, Emirgan'ın iç sokaklarında ufacak, tertemiz bir evde oturan; tekaüt maaşıyla kıt kanaat geçinen; hediye kabul etmeyen; etrafına kadın, kız, oğlan toplayıp ayın yapmayan; esasta bambaşka bir düşünüş, hissediş, tertemiz yaşayış, kemale ve Allah'a eriş yolu olan tasavvufun hakiki ehlidir ki Baki nevinden şehvet delileriyle kıyas bile edilemez. (s.156) Bu karşılaştırma Ayetullah Bey'in ağzından da yapılır: *“Fikri Can halis altındır; öteki seninki bakır bile değil. Bakırın şerefi var; bir cifedir o! Bir iblis! Bir şerir!”* (s.238)

Kendisine yardıma gelen Neşide'ye ne şeyh, ne şah, hiçbir mertebe ve unvana sahip olmadığını söyler ve *“Burası ne tekkedir, ne de çilehane... dervişim de yoktur, müridem de... keramet de beklememeli, kutüplük de! Ne okur, üflerim, ne de tespihten geçirir, tütsü yapar, muska yazarım. Ne şarap sunar, ne zemzem içiririm! Ancak eşyaların hakikatlerini, hassaslarını, hükümetlerini ve eserlerini öğrenip ona göre hareket edebilmiş bir insanım, kamil olmaya çalışıyorum.”* (s.418) ifadeleriyle kendini anlatır.

Fikri Can kendisini her türlü masivadan çekip almış, üstünlük taslamayan, parlak cümlelerle, yakıcı bakışlarla insanları etkisi altına alıp maddi manevi herhangi bir çıkar ummayan bir gönül insanı, hâl adamı, gerçek bir dindar olarak sunulmuştur. Baki için de bir turnusol kâğıdıdır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün birkaç olumlu tipinden biri olan Muvakkit Nuri Efendi bilge tavırları, arifane yaklaşımları ve gönül insanı olarak bu bölümde bahsedilebilecek müstesna karakterlerden biridir. Romanın başkişisi Hayri İrdal'ın saat ustasıdır ve ona yaptığı tesirle roman boyunca adından bahsedilir. Altmış yaşlarında orta boylu, zayıf ama dinç bir ihtiyardır. Beyaz sakalıyla geleneğimizdeki “ak sakal”ı andıran Nuri Efendi,

hayırsever, müstesna, yarı evliya bir şahsiyettir. Herkese iyilik eden, hiddetten sakınan, sabır timsalidir.

Semtinin en iyi saat ustası olan Nuri Efendi, saatçiliği bir zanaatten öte bir sanatkârlık olarak gören ve bu sanatın tam ehli olan biridir. O, tek başına bir takvim hazırlayacak kadar da bilgilidir: *“Onun bu takvime çalıştığı günlerde ben hakiki bir mucizeye şahit oluyormuşum gibi kendimi esrar içinde kaybederdim. Bir sene evvelki takvimi de aynı şekilde ömrümüzün bütün merhaleleriyle hazırladığını bildiğim için adeta onun tarafından tanzim edilmiş bir dünyada onun iradesinden çıkmış ışık içinde yaşadığımı zanneder ve rahmetli üstadıma biraz da korku başka türlü bir hayranlıkla bağlanırdım.”* (s.36)

Saat ve zaman kavramları üzerine düşünür. Tanpınar için önemli bir kavram olan “zaman”la²⁹⁴ ilgili değerlendirmelerde bulunur: *“‘Cenab-ı Hak insanı kendi sureti üzere yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti...’ ‘Saat kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insandır... Bu da gösterir ki zaman ve mekân insanla mevcuttur!’ ‘Maden, kendiliğinden ayar kabul etmez. İnsan da böyledir. Salâh, iyilik, Hakk’ın bize lutufla bakışı sayesinde olur. Saat de böyledir.’ vb.”* (s.31-32)

Neticede Muvakkit Nuri Efendi mistik yönü ağır basan bir gönül insanıdır. Her ne kadar bir tekkede derviş olmasa da saatçi dükkânını kendine tekke kılan saatten Allah’a giden hayırsever, müstesna bir zattır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş hikâyesini destansı bir biçimde anlatan **Devlet Ana**²⁹⁵, Kemal Tahir’in tarihsel gerçeklik kaygısıyla yazdığı diğer romanlarından daha farklıdır. Bu romanda Berna Moran’ın deyişiyle tarihsel doğruluk yerini, bir amacı olan ideale bırakır ki o amaç da şudur: *“Türkiye’de çökmüş bir imparatorluğun yarattığı aşağılık duygusunu silmek ve Osmanlı insan tipini, onun erdemlerini, devlet kurma yeteneğini”*²⁹⁶ belirtmektir.

²⁹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar’daki zaman kavramı için bkz: Ertuğrul Aydın, “Ahmet Hamdi Tanpınar’da Tarih ve Zaman”, **Hece Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı**, Yıl 6, S. 61, Ocak 2002, s.248-269.

²⁹⁵ Kemal Tahir, **Devlet Ana**, Tekin Yayınevi, İst. 2004 (1967). Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

²⁹⁶ Berna Moran, **a.g.e.**, s.212.

Devlet Ana'da içinde yaşanılan zamanda bilgisi, görgüsü, kişiliği ve temsil ettikleriyle öne çıkan; halkın, idarecilerin fikir danıştığı ve toplum için önemli bir isim olarak temayüz eden Şeyh Edebali'yle birlikte Yunus Emre'den bu kısımda bahsedilebilir. Bunlar ve romanda geçen diğer tarihsel şahsiyetler, yazarın başka romanlarında işlediği gerçek kişilere nazaran *"daha belirgin bir biçimde roman kişisine"*²⁹⁷ dönüşmüşlerdir. Fakat romanda meselelerle ilgili çokça konuşmalarına rastlamayız.

Şeyh Edebali, dinî bir kimlikle danışılan, onay alınan bir otorite olarak sunulmuştur. Nitekim Osmanlı Beyleri işlerinde ona danışır. Savaş iznini ondan alır. Yine ahi teşkilatındaki etkisiyle de toplumda saygın bir yeri vardır. Onun halk indindeki konumunu anlamak için kızı Balkız'ı kaçırmak isteyenlere Çudaroğlu'nun verdiği cevap önemlidir: *" 'Ne demektir Şeyh Edebâli'ye değmek, hemi de kızını sürümek! Nolur bakalım? Neler gelir adamın başına!... Önden gök yıkılır tepene... Solukladığın hava, yudumladığın su kesilir bu dünyada... Bilmem artık öte dünyadaki rezillik nasıldır!'"* (s.236) O, okumaya, öğrenmeye, ilme önem veren önemli bir âlimdir. Edebali kılıca karşılık kalemi temsil eder. Onun gücü de buradan gelmektedir. Kerim'in, mollalık yerine savaşçı olmasını isteyen anası ve nişanlısına verdiği cevap buna işaret eder: *"Edebali Şeyhimiz mi yiğit, Dünder Alp mi? Elini kılıca hiç sürmemiştir biri... Öteki doğdu doğalı kılıç sürükledi yanı sıra..."* (s.590)

Yunus Emre romanda Osman Bey'le ilgili gördüğü rüyayı Şeyh Edebali'ye anlatır ve Edebali'nin kızını Osman Bey'e vermesinde etkili olur. O, aynı zamanda gezgin kimliğiyle birlikte bilgi taşıyıcı bir rol de üstlenmiştir. Etrafına hayrı öğütleyen Yunus Emre kitapta Risaletün Nushiye'yi kaleme alır. Diyar diyar gezen *"gezgin ozan olmak çabalamasında"* (s. 48) olan Derviş Yunus Emre şöyle nitelendirilir: *" 'Baba İlyaslıdır ozanımız! Saltuk Baba'dan Burak Baba'ya, ondan Taptuk Emre'ye geçmiş halifedir. Bilgi gücüyle deniz derinlerinde, aşk gücüyle gök yücelerde gezinir. Gölgesi*

²⁹⁷ Kurtuluş Kayalı, "Bir Arayışın Önemli Bir Durağı: Devlet Ana", *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, S.65-66-67, s. 667.

millete rahmettir. Ülkenin gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dilidir, eteğine yapısan yoksun kalmaz.” (s. 48)

Sonuç olarak bu kısımda bahsedilen Şem’ullah Gündüz (Döner Ayna), Ayetullah Bey, Fikri Can (Kadınlar Tekkesi); Muvakkit Nuri Efendi (Saatleri Ayarlama Enstitüsü), Şeyh Edebali, Yunus Emre (Devlet Ana) bir önceki kısımda işlenen isimlere göre dinî ve tasavvufî yönü daha ağır basan isimlerdir. Yine ilk bölümdekilere göre entelektüel birikimleri daha üst düzeydedir. Şem’ullah Gündüz Güzel Sanatlarda hocalık yapan tanınmış bir minyatörcü, Ayetullah Bey hukuk mezunu belediye dilekçeler müdürü, Fikri Can ilmiye sınıfından profesör, Şeyh Edebali muktesabatı ve nüfuzuyla âlim bir zat, Yunus Emre hem akıl hem de gönül gözüyle saygın bir dervîştir. Burada Muvakkit Nuri Efendi’nin durumu biraz daha farklıdır. O, bilge ve âlimler arasında bir yerlerdedir. Her ne kadar hayırsever bir saatçi olarak anlatılsa da tek başına takvim hazırlayacak kadar bilgili olması ve saat/zaman üzerinden tasavvufî bir zeminde özgün vecizeler üretecek derinlikte bir mütefekkir resmi çizmesinden dolayı bu kısımda incelenmesi daha isabetli görünmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMANLARDA AYDINLARIN SINIFLANDIRILMASI

Bu bölümde, incelediğimiz elli altı (Aslında yayımlandığı yıllara bakıldığında elli dokuzdur. Zira Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankara'da adlı romanları sonrasında Küçük Ağa başlığı altında tek ciltte toplanmıştır. Yine aynı şekilde Panorama I ve Panorama II ile Kurtlar Sofrası I ve Kurtlar Sofrası II de sonrasında tek kitap halinde basılmıştır.) romanda yer alan yüz kırk bir aydın farklı açılardan kategorize edilecektir.

1.1. VAKANIN KURGUSUNDA OYNADIKLARI ROLE GÖRE AYDINLAR

Bu kısımda romanlarda aydın olarak çözümlenen kişilerin vakanın kurgusunda oynadıkları role göre sınıflandırılması yapılacaktır. Aydınlar, kimliği ve misyonu itibarıyla romanda yazarın düşüncelerini dile getiren ve o düşüncelerin vücuda getirilmesinde etkin rol üstlenen kimselerdir. Yazarın sözünü taşıyan aydınlar genel itibarıyla ya tematik gücü temsil eden başkişi ya da başkişiye yol gösteren norm karakter olarak kurguda yer almışlardır. Tabii sadece bunlarla sınırlı değildir aydınlar. Yine yazarın sözünü ara ara emanet ettiği ikinci, üçüncü derecedeki yardımcı kişiler de aydın sıfatıyla romanda işlenmiştir. Her ne kadar toplamda yardımcı kişi olarak boy gösteren aydın sayısı fazla olsa da meselelerin yoğun bir biçimde ele alınmasına bakıldığında ağırlık, başkişi ve norm karakterlerdedir.

1.1.1. Başkişi veya Tematik Güç

Temel kişi, esas/asıl kahraman, protagonist gibi kavramlarla da adlandırılan başkişi *“romanın genelinde ya da çoğu bölümlerinde yer alır. Genellikle özne durumunda olup, diğer kişiler ona göre nesne konumundadırlar.”*²⁹⁸ Başkişi romanın merkezindedir ve vakanın gelişmesinde birinci derecede etkilidir. Çözümlediğimiz romanlarda olaylar ve durumlar daha çok başkişiler nezdinde tartışılmaktadır. Mesela Küçük Ağa'da

²⁹⁸ Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap Yay., Ank. 2005, s.146.

İstanbul Hoca'nın şahsında Millî Mücadele anlatılır. Bu mücadeleyle ilgili tereddütler, taraflar işlenir. "Yurdunu Kaybeden Adam"ın "Korkunç Yıllar"ı Sadık Turan eşliğinde verilir. Memleket gerçeklerinden uzak, sorumsuz bir aydının gerçeklerle yüzleşerek aydın sorumluluğuna ermesi Kâmil Bey (EŞİ/EŞM) vasıtasıyla izlenir. Bunalan, değersizleşen, hiçleşen bir aydının yabancılaşma sancıları C. (Aylak Adam) özelinde okunur. Kısacası başkişiler norm karakterlerle birlikte verilmek istenen mesajın en önemli taşıyıcısıdır.

İncelenen romanlarda başkişi olan aydınlar şunlardır: Samim (Yalnızız); Orhan (Biz İnsanlar); Sadık Turan (KY/YKA); Ömer (Kan Davası); Şeyh Baki (Kadınlar Tekkesi); Fikret Irmaklı (Teneke); Halil Ramiz, Fuat (Panorama); Recep, Halit (Onbinlerin Dönüşü); Yusuf (K/D), Nimet, (Sultan Hamid Düşereken); Nermin, Âkile Hanım, Sadi Arslan (Âkile Hanım Sokağı); Emin (Yol Geçen Hanı); Öğretmen (Onuncu Köy); İhtiyat Zabiti (Ay Tutulduğu Gece); Nuri Usta (Kan Konuşmaz); Ahmet (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim); Kır Abbas (Kaplumbağalar); Bekçi Temeloş (Amerikan Sargısı); Selim Reşit (Sarı İt); Savcı (Yeşilkaya Savcısı), Anlatıcı Genç (Siyah Kehribar), İstanbul Hoca/Küçük Ağa (Küçük Ağa), Hayri İrdal (Saatleri Ayarlama Enstitüsü); C. (Aylak Adam); Nahit (İbiş'in Rüyası); Murat (Varolmak Kavgası); Süleyman (Havada Bulut Yok); Kâmil Bey (EŞİ); Cemil (Yorgun Savaşçı); Kara Kemal (Kurt Kanunu); Halim Akın (Bozkırdaki Çekirdek); Hasan (Sokaktaki Adam); Mehmet Ali (Zenciler Birbirine Benzemez); Ümit (Kurtlar Sofrası); Ahmet (Karanlık Dünya); Ömer (Yedinci Gün); Sedat (Bordamıza Vuran Deniz); Salih (Garipler Sokağı); Nevin (Kayıp Aranıyor); Mustafa (Rezil Dünya); Nevzat (Yalnızlar); İlyas Divitoğlu (Mutfak Çıkmazı); Genç Memur (Odalarda); Muammer (Aylaklar); Meli (Korsan Çıkmazı); Ela, Memet (Yürümek).

1.1.2. Norm Karakter veya Yol Gösteren

Norm karakterler genellikle başkişiye yol gösteren, yazarın sözcülüğünü yapan kişilerdir. *"Norm karakter, pek çok şekilde ve özellikle derinliği olan perspektiflerle, roman başkişisinin kusurlarını yansıtan bir ayna gibi kullanılabilir. Bazen derinlemesine anladığı gerçekleri yansıtarak, bazen*

*de sağduyunun ve aklı başında gerçeğin sözcüsü olarak roman başkişisinin moral körlüğünü ve hatalarını aydınlığa çıkarabilir.*²⁹⁹ Böyle bir işlevi olan norm karakter hem başkişi hem de romanın vermek istediği iletileri anlama cehdinde olan okur için mihenk taşıdır. İncelenen romanlarda kimi norm karakterler roman boyunca bu vazifeyi açık bir şekilde yapar. Mesela materyalizm-idealizm arasında kalan Orhan’a yardım eden, onun doğru yolu bulmasını sağlayan ve yazarın sözünü emanet ettiği Necati; yetiştiği çevre ve kimi konformist duygularından ötürü gerçeklerden ve ödevlerden uzak duran Ümit’i harekete geçiren ve yazarın sözcülüğünü yapan Mahmut Ersoy tam anlamıyla norm karakterdir. Kimi norm karakterler ise bu yetkinlikte anlatılmaz. Başkişi üzerinde doğrultucu, şuur verici etkisiyle birlikte ideal örnek olarak sunulur. Lakin meseleleri tartışma, açıklama noktasında daha sınırlıdır. Bunlar daha çok Hüseyin Efendi gibi bu çalışmanın “Anadolu Arifleri/Dervişleri/Bilgeleri” bölümünde verilen isimlerdir.

Çözömlenen romanlarda norm karakter olarak değerlendirilebilecek aydınlar şunlardır: Necati (Biz İnsanlar), Hasan Tahsin (K/D), Mahmut Ersoy ve Hüsnü Faik (Kurtlar Sofrası), Murat Bey (Kan Davası), Hüseyin Efendi (KY/YKA), Çakır (Deli Kurt), Tefik (Ay Tutulduğu Gece), Sofi (Ağrı Dağı Efsanesi), Mıstık Ağa (Üç Anadolu Efsanesi), Fikri Can (Kadınlar Tekkesi), Cahit Halit (Panaroma), Haydar ve Reis Bey (Küçük Ağa), Nedime ve İhsan (EŞİ/EŞM), şefik Ertem (Bozkırdaki Çekirdek), Münir (Yorgun Savaşçı).

1.1.3. Yardımcı Kişi

Bahsedildiği üzere bu kısımdaki isimler öncekilere göre sayıca fazla olsa da bunların romandaki yeri diğerlerine göre daha sınırlıdır. Kimileri başkişiden sonra ikinci, üçüncü derecede önem arz ederken kimileri ise sadece belli bir meseleyi, mesajı iletmek üzere görevlendirilen birkaç sayfalık fonksiyonu eda eder. Bu doğrultuda “Olumsuzlanan / Eksik veya Yetersiz Görölen Aydınlar” başlığı altında verdiğimiz isimlerin çoğunluğu bu kısımdadır.

²⁹⁹ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yay., Ank. 2010, s.186.

İnceldiğimiz romanlarda yardımcı kişi sıfatıyla yer alan aydınlar şunlardır: Ahmet Nazmi, Namık Ahmet, Neşet Sabit, İhsan Turan (Panorama); Süha Kalenderli, Ayetullah Bey (Kadınlar Tekkesi); Selim, Necip, Nesrin, Nejat (Onbinlerin Dönüşü); Talip, Müjgan, Süleyman Sırrı Bey, Salih Efe, Şükrü Bey, Hüsrev Bey, Fuat Bey (K/D); Şefik, Mehmet Şahabettin Paşa (Sultan Hamid Düşereken); Hıfzı Demirbaş, Bilal Balkan, Şem'ullah Gündüz, Satı Nine (Döner Ayna); Samim Akyürek (Âkile Hanım Sokağı); Eğitimci (Yol Geçen Hanı); Veli Usta (Onuncu Köy), Şeyh Apturrahman, Tevfik Şemsi, Sait, Gâvur Cemal Hoca, Ömer (Kan Konuşmaz); İsmail (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim); Rıza, Hamdi Bey (Kaplumbağalar); Cemal, Tülay (Amerikan Sargısı); Cumhuriyet Ünal (Sarı İt); Fazıl Bey, Süleyman (Biz İnsanlar); Gizo (Siyah Kehribar); Atalay (Yeşilkaya Savcısı); Ali Emmi (Küçük Ağa); Arif Bey, Nuh Bey (EŞM); Cevdet Bey, Seyfettin Bey (Yedi Çınar Yaylası); Murat (Kelleci Memet); Halil Paşa, Ömer (Yorgun Savaşçı); Nuri Çevik, Emine Güleç (Bozkırdaki Çekirdek); Emin Bey, Murat (Kurt Kanunu); Şeyh Edebalı, Yunus Emre (Devlet Ana); Halit Ayaracı, Ramiz, Nuri Efendi (Saatleri Ayarlam Enstitüsü), Ecvet (Sokaktaki Aydın); Sadık, İrfan (Kurtlar Sofrası); Zehra Hanım, Suat, Vedat, Rifat (Bordamıza Vuran Deniz); Nermin, Necati (Yalnızlar); Şükrü, Davut Bey, Dünder Bey (Aylaklar), Berni (Ahmet (Korsan Çıkmazı).

1.2. MESLEKLERİNE GÖRE AYDINLAR

1.2.1. Devlet Memuru Olanlar

Devlet memuru aydınlar içerisinde ağırlık öğretmen/eğitmen/akademisyen, bürokrat ve askerlerdedir. Cumhuriyet ile birlikte romanlarda aydın olarak karşımıza çıkan en önemli iki grup, öğretmen ve askerdir. Zira *“Anadolu’da halkla doğrudan teması olan iki aydın kesim vardır. Bunlardan birincisi öğretmen, ikincisi subaydır. Yakın tarihimizin sürekli savaşlarla dolu olması sebebiyle halkla sürekli ve daha çok iç içe olan grup subaylar olmuştur. Cumhuriyetten sonra ortaya çıkan yeni gelişmelerle birlikte*

*öğretmenler de bir eğitim seferberliğinin temsilcisi olarak Anadolu'ya dağılmışlardır.*³⁰⁰ Bu açıklamaya incelediğimiz aydınlarda en uygun düşeni Kan Davası'nın başkişisi Ömer'dir. Zira önce cephede subay üniformasıyla düşmanla savaşmış ardından da geri kalmış Anadolu'yu kalkındırmak, aydınlatmak için öğretmen kimliğiyle mücadele vermiş bir dava adamı, hakiki idealisttir.

İncelenen devlet memuru öğretmen aydınlar şunlardır: Ömer (Kan Davası), Tevfik (Ay Tutulduğu Gece), Öğretmen (Onuncu Köy), Gâvur Cemal Hoca (Kan Konuşmaz), Cemal ve Tülay (Amerikan Sargısı), Murat (Varolmak Kavgası) -önce öğretmen sonrasında imam-, Süleyman (Havada Bulut Yok), Halim Akın ve Nuri Çevik (Bozkırdaki Çekirdek), Sedat ve Rıfat (Bordamıza Vuran Deniz), Nermin ve Necati (Yalnızlar), Meli (Korsan Çıkmazı).

Öğretmenlerin yanında incelen romanlarda “eğitmen” kimliğiyle sunulan eğitimci aydınlar da vardır. Eğitmenler, öğretmenlerin yetersiz kaldığı yerlerde kısa bir kursa tabi tutulduktan sonra köylerde vazifelendirilen isimlerdir. Yol Geçen Hanı'nda ismi verilmeyen eğitmenle Kaplumbağalar'daki Rıza bunlardandır.

Şefik Ertem (Bozkırdaki Çekirdek) ilköğretim müfettişi, Hamdi Bey (Kaplumbağalar) gezici/müfettiş sıfatıyla romanlarda yer alan diğer eğitimcilerdir.

Romanlarda üniversitelerde hizmet veren eğitimciler de işlenmiştir. Bunlardan Ahmet Nazmi (Panorama) başta edebiyat ve felsefe öğretmeni iken sonrasında felsefe profesörü olmuştur. Suat (Bordamıza Vuran Deniz) iktisat profesörü, Recep (Onbinlerin Dönüşü) hukuk doçenti, Gizo (Siyah Kehribar) profesör, Şem'ullah Gündüz (Döner Ayna) güzel sanatlarda hoca, Fikri Can (Kadınlar Tekkesi) ilmiye sınıfından profesör (müderris) olarak tanıtılmıştır.

Bahsi geçen isimlerden toplumcu gerçekçi çizgide olumlu kahraman olarak idealize edilen “Köy Enstitüsü” çıkışlı veya o kıratda sunulan isimler ayrı bir grup olarak dikkat çekicidir.

³⁰⁰ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yay., Ank. 2006, s.168.

Öğretmenlerin, tercihen köylerde hizmet eden sınıf öğretmeni veya edebiyat öğretmeni olması anlamlıdır. Zira yazar zaten bilgiyi iletme ve zihinleri aydınlatmaya en uygun mesleklerden biri olan öğretmenliği aydının mesleği yaparken aynı zamanda öğretmenlik branşları içerisinde de bu işe fazlasıyla uygun olan sınıf ve edebiyat öğretmenliğini öne çıkarmıştır.

Asker aydınlardan Çakır (Deli Kurt) Osmanlı'da bölük başı; Sadık Turan (KY/YKA) önce Rus ardından Alman üniformasıyla savaşmış bir subay; Salih Efe, Talip (K/D) Millî Mücadelenin asker aydınları; Arif Bey, Nuh Bey (EŞİ/EŞM) ile Cemil, Halil Paşa, Ömer (Yorgun Savaşçı) İttihatçı asker aydındır. Bu isimlerin dışında mesleği farklı olmasına rağmen Millî Mücadelede asker üniformasıyla görev yapmış avukat, imam, doktor, gazeteci, milletvekili, bürokrat pek çok isim vardır. Fakat bunlar kendi meslekleriyle değerlendirilecektir.

İncelediğimiz aydınlarda önemli bir yekûn tutan bürokrat aydınlardan çoğunun birkaç mesleği olmuştur. Kimisi askerken vali olmuş kimisi öğretmen, iş adamı iken mebus olmuştur. Halil Ramiz, Cahit Halit, Neşet Sabit (Panorama); Necip (Onbinlerin Dönüşü); Şükrü Bey, Fuat Bey, Hüsrev Bey (K/D); Şefik, Mehmet Şahabettin Paşa (Sultan Hamid Düşerken); Kara Kemal (Kurt Kanunu) meclis çatısı altında milletvekili veya bakan olarak görev yapmış isimlerdir. Süleyman Sırrı Bey (K/D) ise Damat Ferit'in serkâtibi iken Anadolu'ya destek çıkmış bir bürokrattır.

İhsan Turan (Panaroma), Bilal Balkan (Döner Ayna), Davut Bey (Aylaklar) vali; Fikret Irmaklı (Teneke) kaymakam; Samim Akyürek (Âkile Hanım Sokağı) büyükelçi; Ayetullah Bey (Kadınlar Tekkesi), Ömer (Yedinci Gün), Hayri İrdal ve Halit Ayarcı (Saatleri Ayarlama Enstitüsü) muhtelif kurum ve bakanlıklarda müdür ve müdür yardımcıları; Seyfettin Bey (Yedi Çınar Yaylası), Emin Bey (Kurt Kanunu) müfettiş; Hıfzı Demirbaş (Döner Ayna) Osmanlı yüksek bürokratı; Dünder Bey (Aylaklar) İttihat ve Terakki idarecilerindendir. Bu isimlerin büyük bir bölümünün başında “eski veya emekli” sıfatı bulunmaktadır.

Bunların haricinde Namık Ahmet (Panorama), Haydar (Küçük Ağa), Münir (Yorgun Savaşçı), Nevzat (Yalnızlar), Ramiz (Saatleri Ayarlama Enstitüsü) doktor; ismi verilmeyen Yeşilkaya Savcı'sı (Yeşilkaya Savcısı) savcı; Atalay (Yeşilkaya Savcısı) hâkim yardımcısı; Reis Bey (Küçük Ağa), Ahmet (Karanlık Dünya) hâkim; Murat (Kan Davası) mühendis; İstanbullu Hoca/Küçük Ağa (Küçük Ağa), Şeyh Apturrahman (Kan Konuşmaz) imam/vaiz; Ela ve Memet (Yürümek) ile ismi verilmeyen Genç Memur (Odalarda) bir devlet dairesinde memurdur.

İster devlet memuru olsun ister olmasın aydınların hepsi roman boyunca aynı işi icra etmez. Kimi aynı anda birkaç iş yaparken kimi bir çalışıp bir istifa eder. Kimileri de meslek değiştirerek hayatına devam eder.

1.2.2. Devlet Memuru Olmayanlar

Bu kısımda işlenen aydınlar devlet kapısında çalışmayan şahıslardır. Kimileri özel kurumlarda kimileri kendi toprağında/yazıhanesinde/sahnesinde çalışırken kimileri bir mesleği olmasına rağmen entelektüel işsizliği tercih etmiştir. Kimilerinin ise bir mesleği yoktur. Bu yönüyle buradaki aydınlar daha sivilidir.

Devlet memuru olmayan aydınların başında gazeteciler gelir. Gazeteci, yazar gibi meslek gruplarının fertleri -her ne kadar aydınlar homojen bir sınıf oluşturmaya da- yaptıkları iş gereği aydın olarak değerlendirilmeye çok yakındırlar. Fuat (Panorama); Hasan Tahsin (K/D); Kâmil Bey -aynı zamanda ressam, edip, mütercim-, Nedime, İhsan (EŞİ/EŞM); Murat (Kelleci Memet); Murat (Kurt Kanunu); Mahmut Ersoy, Hüsnü Faik, İrfan (Kurtlar Sofrası); Nevin (Kayıp Aranıyor) bir gazete ve dergide çalışan isimlerdir.

Gazetecilerle birlikte bu grupta kümelenen bir diğer kesim sanatkar aydınlardır. Süha Kalenderli (Kadınlar Tekkesi) şair/vecizeci, Ahmet (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim) şair/ressam/gazeteci, Mustafa (Rezil Dünya) işsizliğin ve geçici işlerin yanında yazar, Selim (Onbinlerin Dönüşü) ve Emin (Yol Geçen Hanı) ile Nahit (İbiş'in Rüyası) aktör/teyatroçudur.

Sanatkârların dışında zanaatkâr emekçi aydınlara da rastlanılır. Özellikle toplumcu gerçekçilerde şuurlu, okuyan işçi aydınlara yer verilmiştir. Nuri Usta, Sait (Kan Konuşmaz) fabrikada işçi; Veli Usta (Onuncu Köy), Mistik Ağa (Üç Anadolu Efsanesi) demirci; Mehmet Ali (Sokaktaki Adam) radyo tamircisi; Nuri Efendi (Saatleri Ayarlama Enstitüsü) saatçi/muvakkittir.

Ömer (Kan Konuşmaz), Cevdet Bey (Yedi Çınar Yaylası), Sadık (Kurtlar Sofrası), Ahmet (Korsan Çıkmazı), Muammer (Aylaklar), Yusuf (K/D) avukat olarak karşımıza çıkan aydınlardır. Bu isimlerden Yusuf şartlar gereği asker kimliğiyle (Millî Mücadelede binbaşı rütbeliğine yükselir.) anlatılmıştır.

Biz İnsanlar'da anlatılan Necati, Orhan ve Fazıl Bey özel bir okulda öğretmenlik yapan aydınlardır. Sadi Arslan (Âkile Hanım Sokağı) ve ismi verilmeyen İhtiyat Zabiti (Ay Tutulduğu Gece) devlette çalışmayan mühendis isimlerdir. Selim Reşit ve Cumhuriyet Ünal (Sarı İt) sendikacı, Halit (Onbinlerin Dönüşü) şair/iş adamı, Samim (Yalnızız) yazar/banka yönetim kurulunda görevli, Hasan (Sokaktaki Adam) kamorat/kaçakçı, Şeyh Baki (Kadınlar Tekkesi) eski mektupçu/modern şeyhdir.

Köylerde yaşayan bilgelere Hüseyin Efendi (KY/YKA), Ali Emmi (Küçük Ağa), Kır Abbas (Kaplumbağalar) çiftçi iken Temeloş (Amerikan Sargısı) köy bekçisidir. Yine bilge olarak nitelendirilen Ağrı Dağı Efsanesi'nde bahsi geçen Sofi, töre sahibi bir kavalcıdır. Devlet Ana'da toplum için muhterem şahıslar olarak karşımıza çıkan Şeyh Edebalı ve Yunus Emre âlim, derviş kimselerdir. Döner Ayna'da işlenen Satı Nine de köyde saygı gören, sözü dinlenen, doksanına geldiği için bir iş yapmayan bilge bir kadındır.

Bu kısımda bir grup olarak değerlendirilebilecek bir başka kesim de öğrencilerdir. Müjgan (K/D) kolej, Salih (Garipler Sokağı) ve İlyas Divitoğlu (Mutfak Çıkmazı) üniversite öğrencisidir. Siyah Kehribar'daki "Anlatıcı Genç" sanat tarihi, Emine Güleç (Bozkırdaki Çekirdek) ise sosyoloji dalında doktora yapan öğrencilerdir.

Bir başka grup da entelektüel faaliyetlerde bulunmasına rağmen düzenli bir işte çalışmayan ya da işsizliği iş edinenlerdir. C. (Aylak Adam), Vedat (Bordamıza Vuran Deniz), Tevfik Şemsi (Kan Konuşmaz), Ümit

(Kurtlar Sofrası), İsmail (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim) bunlardandır. Nesrin ve Nejat (Onbinlerin Dönüşü), Şükrü (Aylaklar), Süleyman (Biz İnsanlar), Ecvet (Sokaktaki Aydın) ise entelektüel ortamlarda bulunan ancak şekilci, taklitçi, hedonist olarak olumsuzlan işsizlerdir.

İncelenen aydınlar da kültürlü, eğitilmiş olmasına rağmen herhangi bir yerde çalışmayan bir bakıma ev hanımlığı yapan kadın aydınlar vardır. Nimet (Sultan Hamid Düşerken), Nermin (Âkile Hanım Sokağı), Berni (Korsan Çıkmazı) genç ve çağdaş Türk kadını çizgisine yakın dururken Zehra Hanım (Bordamıza Vuran Deniz) ve Âkile Hanım (Âkile Hanım Sokağı) şehirde yaşayan daha çok gelenekle ilintili yaşlı bilge kadınlardır.

1.3. EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE AYDINLAR

İncelenen aydınların eğitim durumlarına bakıldığında genellikle kendi zamanları içerisinde, yükseköğretim seviyesinde bir okuldaki mezun oldukları görülmektedir. Bu aydınlar da kimilerinin nereden mezun olduğu ayrıntısıyla verilirken kimileri için üniversite, lise mezunu denmiş kimilerinde ise herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mesela vali ya da öğretmen olarak sunulur ancak hangi okuldaki mezun olduğuyla ilgili bilgi yoktur. Fakat yaptıkları işten ve donanımlarından hareketle mezun olması muhtemel okulu okur zihninde kendisi tamamlamaktadır. Aşağıda, incelenen aydınlar mezun oldukları eğitim kurumları veya bilgiyi edinme yollarına göre gruplandırılmıştır:

Romanlarda hatırı sayılır ölçüde öğretmen okulu veya öğretmen yetiştiren fakülte, enstitü gibi kurumlardan mezun aydınlar vardır: Ömer (Kan Davası, Öğretmen Okulu), Rıza (Kaplumbağalar, Eğitim Kursu), Tülay (Amerikan Sargısı Öğretmen Okulu), Murat (Varolmak Kavgası, İslam Enstitüsü), Halim Akın (Bozkırdaki Çekirdek, Öğretmen Okulu), Şefik Ertem (Bozkırdaki Çekirdek, Öğretmen Okulu), Nuri Çevik (Bozkırdaki Çekirdek, Öğretmen Okulu), Nermin (Yalnızlar, Gazi Eğitim Enstitüsü), Necati (Yalnızız, Gazi Eğitim Enstitüsü), Sedat (Bordamıza Vuran Üniversite), Meli (Korsan Çıkmazı, İstanbul Üniversitesi), Süleyman (Havada Bulut Yok, Üniversite).

Harbiyeden mezun olanlar: Şefik (Sultan Hamid Düşerken); Bilal Balkan (Döner Ayna); Arif Bey, Nuh Bey (EŞİ/EŞM); Cemil, Halil Paşa, Ömer (Yorgun Savaşçı); Kara Kemal (Kurt Kanunu). Sadık Turan (KY/YKA) ise Rus Orta Kumandan Askeri Mektebinden subay olarak mezun olmuştur.

Hukuk mektebi ya da hukuk fakültesinden mezun olanlar: Ayetullah Bey (Kadınlar Tekkesi); Fuat (Panorama); Recep, Halit, Nesrin, Nejat (Onbinlerin Dönüşü); Reis Bey (Küçük Ağa); Ömer (Kan Konuşmaz); Savcı, Atalay (Yeşilkaya Savcısı); Cevdet Bey (Yedi Çınar Yaylası); Yusuf (K/D), Sadık (Kurtlar Sofrası); Ahmet (Karanlık Dünya); Muammer (Aylaklar); Ahmet (Korsan Çıkmazı).

Tıbbiye ya da tıp fakültesinden mezun olanlar: Namık Ahmet (Panorama), Emin (Yol Geçen Hanı), Haydar (Küçük Ağa), Münir (Yorgun Savaşçı), Nevzat (Yalnızlar).

Mühendis ya da mimar yetiştiren yüksek okullardan mezun olanlar: Sadi Arslan (Âkile Hanım Sokağı), İhtiyat Zabiti (Ay Tutulduğu Gece), Murat Bey (Kan Davası).

Fikri Can (Kadınlar Tekkesi) ve İstanbullu Hoca/ Küçük Ağa (Küçük Ağa) medrese mezunu isimlerdir. Kan Konuşmaz'da menfaatçi bir dindar(!) olarak sunulan Şeyh Apturrahman'ın ise hangi eğitim kurumunda yetiştiğiyle ilgili bir bilgi verilmemiştir.

Bunların haricinde Fikret Irmaklı (Teneke) Siyasal Bilgiler, Berni (Korsan Çıkmazı) İstanbul Konservatuvar, Ela (Yürümek) İstanbul Felsefe mezunudur.

Mezun olduğu alan belirtilmeden sadece üniversite mezunu olarak verilen aydınlar: Selim (Onbinlerin Dönüşü), Gizo (Siyah Kehribar), İrfan (Kurtlar Sofrası), Ömer (Yedinci Gün), Suat (Bordamıza VuranDeniz).

Yurt dışında eğitim almış olanlar: Ahmet Nazmi (Panorama, Paris - felsefe/edebiyat), Atalay (Yeşilkaya Savcısı, önce İstanbul Hukuk sonrasında Grenoble'de hukuk doktorası), Ahmet (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim, Moskova), Ramiz (Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Viyana - tıp), Ümit (Kurtlar Sofrası, Notre-Dame-de Sion), Kâmil Bey (EŞİ/EŞM, önce Galatasaray

sonrasında Oxford), Anlatıcı Genç (Siyah Kehribar, Roma - sanat tarihi doktora öğrencisi), Süleyman Sırrı Bey ve Hasan Tahsin (K/D, Avrupa).

Gâvur Cemal Hoca (Kan Konuşmaz), Tevfik Şemsi (Kan Konuşmaz) Halit Ayarcı (Saatleri Ayarlama Enstitüsü), İhsan (EŞİ/EŞM) Galatasaray; Mustafa (Rezil Dünya) Sen Jozef Lisesinden mezundur.

Şu isimlerin yüksek öğretim ya da ona yakın bir eğitim kurumundan mezun olmaları kuvvetle ihtimaldir. Nereden mezun olduğuyla ilgili bilgi verilmeyen bu kişilerin meslekleri belirtilmiştir: Halil Ramiz (Panorama, öğretmen/mebus), Cahit Halit (Panorama, Dış Ticaret Ofisi Müdürü), Neşet Sabit (Panorama, mebus), Şükrü/Hüsrev/Fuat Beyler (K/D, mebus), Talip (K/D, polis) İhsan Turan (Panorama, vali), Şeyh Baki (Kadınlar Tekkesi eski mektupçu/modern şeyh), Süha (Kadınlar Tekkesi, şair), Samim Akyürek (Âkile Hanım Sokağı, büyükelçi), Genç Memur (Odalarda, yazıcı), Hamdi Bey (Kaplumbağalar, gezici), Cemal (Amerikan Sargısı, öğretmen), Fazıl Bey (Biz İnsanlar, öğretmen), Necati (Biz İnsanlar, öğretmen), Samim (Yalnızız, yazar/banka yönetim kurulunda görevli), Mehmet Şahabettin Paşa (Sultan Hamid Düşerken, nazır/ayan), Hıfzı Demirbaş (Döner Ayna, bürokrat), Şem'ullah Gündüz (Döner Ayna, Güzel Sanatlarda hoca), Selim Reşit (Sarı İt, gazetecei/sendikacı), Rıfat (Bordamıza Vuran Deniz, öğretmen), Hüsnü Faik (Kurtlar Sofrası, gazeteci), Emin Bey (Kurt Kanunu, maliye teftiş heyeti başkanı), Murat (Kurt Kanunu, gazeteci), Murat (Kelleci Memet, gazeteci), Seyfettin Bey (Yedi Çınar Yaylası, müfettiş), Davut Bey (Aylaklar, vali), Dünder Bey (Aylaklar, idareci/siyasetçi).

Üniversite, lise veya ilköğretimde okurken eğitimini tamamlamadan ayrılanlar ise şunlardır: Orhan (Biz İnsanlar, Muallimin terk), C. (Aylak Adam, Edebiyat Fakültesi terk), Hasan (Sokaktaki Adam, Edebiyat Fakültesi terk), Mahmut Ersoy (Kurtlar Sofrası, üniversite terk), Şükrü (Aylaklar, üniversite terk), Necip (Onbinlerin Dönüşü, üniversite terk), Hayri İrdal (Saatleri Ayarlama Enstitüsü, idadi terk), Nahit (İbiş'in Rüyası, lise son terk), Cumhur Ünal (Sarı İt, dörtten terk,) Memet (Yürümek, üniversite terk).

Aydın şuuru taşıyan işçi, emekçi ve zanaatçılardan Nuri Usta (Kan Konuşmaz) Mekteb-i Sanayi, Mehmet Ali (Sokaktaki Adam) Sanat Enstitüsü mezunudur. Sait'in (Kan Konuşmaz) nereden mezun olduğuyla ilgili bir bilgi yoktur.

Nimet (Sultan Hamid Düşerken), Nermin (Âkile Hanım Sokağı), Nedime (EŞİ/EŞM), Nevin (Kayıp Aranıyor) bir okulla ilintili olmadan özel eğitim/dersler ve kendi gayretleriyle kendilerini iyi yetiştirmiş aydın kadınlardır.

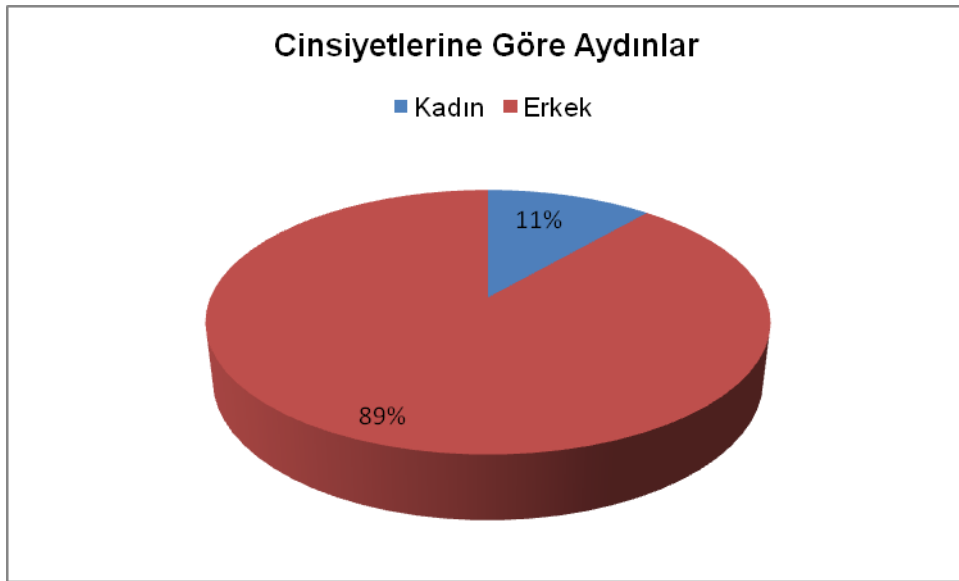
Vedat (Bordamıza Vuran Deniz) ve İsmail (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim) eğitilmiş, bilgilidir ama eğitim durumları belirtilmemiştir. Ecvet (Zenciler Birbirine Benzemez) ve Süleyman'ın (Biz İnsanlar) da hangi eğitim kurumundan mezun olduğuyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte bunların eğitim ve bilgilerinin kabuktan öze geçemediği belirtilir.

Öğrenci olarak karşımıza çıkan şahıslar şunlardır: Müjgan (K/D, kolej öğrencisi), Emine Güleç (Bozkırdaki Çekirdek, sosyoloji doktora öğrencisi), İlyas Divitoğlu (Mutfak Çıkmazı, hukuk öğrencisi), Salih (Garipler Sokağı, üniversite öğrencisi).

Genellikle “Anadolu arifleri, dervişleri, bilgeleri” kısmında incelenen aydınlar düzenli bir eğitim kurumundan ziyade halkın arasında çevrenin, geleneğin ve kendi yetenek ve tecrübelerinin sonucunda içinde yaşadıkları toplumda sivrilmiş kimselerdir. Bunlar: Satı Nine (Döner Ayna), Zehra Hanım (Bordamıza Vuran Deniz), Ali Emmi (Küçük Ağa), Âkile Hanım (Âkile Hanım Sokağı), Salih Efe (K/D), Veli Usta (Onuncu Köy), Kır Abbas (Kaplumbağalar), Temeloş (Amerikan Sargısı), Şeyh Edebali ve Yunus Emre (Devlet Ana), Çakır (Deli Kurt), Hüseyin Efendi (KY/YKA), Nuri Efendi (Saatleri Ayarlama Enstitüsü), Sofi (Ağrı Dağı Efsanesi), Mıstık Ağa (Üç Anadolu Efsanesi).

1.4. CİNSİYETLERİNE VE YAŞLARINA GÖRE AYDINLAR

İncelenen romanlarda cinsiyetlerine ve yaşlarına göre aydınlara bakıldığında erkeklerin sayıca kadınlardan çok daha fazla olduğu görülür. Yüz yirmi beş erkek aydına karşılık sadece on altı kadın, romanlarda aydın kimliğiyle karşımıza çıkar. Kadın erkek oranı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

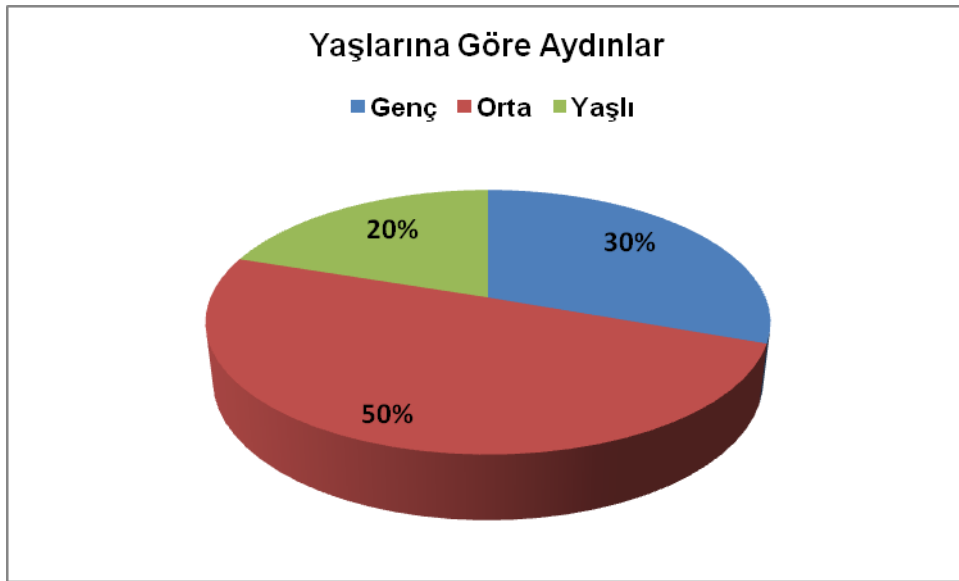
Tablo-1: Cinsiyetlerine Göre Aydınlar

Kadınların azlığını izah noktasında roman yazarlarından kaçının kadın olduğu bilgisine bakılabilir. İncelenen elli altı roman, yirmi dokuz yazarın kaleminden çıkmıştır. Bu yazarlardan yirmi altısı erkek iken sadece üçü kadındır. Elli altı eserin sadece dördü kadın yazarlara aittir. Kadın aydınların bu kadar az olmasının bir başka sebebi, romanlarda anlatılan olayların vuku bulduğu tarihlerde toplum hayatında, sahnenin önünde daha çok erkeklerin yer almasıdır. Her ne kadar 1950 ile 1970 yılları arasında yayımlanan romanlar incelense de genellikle zaman daha önceye kaymaktadır. Osmanlı, İttihat ve Terakki, Millî Mücadele, Cumhuriyet'in ilk yılları da anlatılır.

Romanlarda meseleleri dillendiren ve yazarın sözünü emanet ettiği aydınlar genellikle ya genç ya da orta yaşlıdır. Yaşlı aydınlar daha çok bu

çalışmanın “Anadolu Arifleri / Dervişleri / Bilgeleri” bölümünde incelenen, diğerlerine göre daha sınırlı anlatılan isimlerdir.

Çözümlediğimiz yüz kırk bir aydının kırk üçü genç, yetmişi orta, yirmi sekizi yaşlıdır. Yaşlarına göre aydınların dağılımına bakıldığında şöyle bir tablo görülür:

Tablo-2: Yaşlarına Göre Aydınlar

Kimi aydınlar, romanda geçen süre içerisinde hem genç hem de orta yaş dönemlerinde işlenmiştir. Genel olarak son tahlildeki duruma bakılmakla birlikte aydınların ağırlıklı işlendiği aralık esas kabul edilmiştir. Genç, orta, yaşlı ayrımı yapılırken aydınların yaşadığı dönem düşünülmüştür.

İncelenen aydınları cinsiyet ve yaşlarına göre şöyle gruplandırabiliriz:

1.4.1. Erkekler

Gençler: Orhan, Necati, Süleyman (Biz İnsanlar); Sadık Turan (KY-YKA); Ömer (Kan Davası); Fikret Irmaklı (Teneke); Eğitimci (Yol Geçen Hanı); İhtiyat Zabiti, Tevfik (Ay Tutulduğu Gece); Ömer (Kan Konuşmaz); Ahmet,

İsmail (Yaşamak Güzel Şey Kardeşim); Savcı, Atalay (Yeşilkaya Savcısı); İstanbullu Hoca/Küçük Ağa (Küçük Ağa); C. (Aylak Adam); Anlatıcı Genç (Siyah Kehribar); Murat (Varolmak Kavgası); Murat (Kurt Kanunu); Hasan (Sokaktaki Adam); Mehmet Ali, Ecvet (Zenciler Birbirine Benzemez); İrfan (Kurtlar Sofrası); Ahmet (Karanlık Dünya); Vedat (Bordamıza Vuran Deniz); Salih (Garipler Sokağı); Mustafa (Rezil Dünya); İlyas Divitoğlu (Mutfak Çıkmazı); Memur (Odalarda); Muammer, Şükrü (Aylaklar); Ahmet (Korsan Çıkmazı); Memet (Yürümek).

Orta Yaşlılar: Samim (Yalnızız); Fazıl Bey (Biz İnsanlar); Murat Bey (Kan Davası); Halil Ramiz, Fuat, Cahit Halit, Ahmet Nazmi, Neşet Sabit, Namık Ahmet, İhsan Turan (Panaroma); Recep, Halit, Selim, Necip, Nejat (Onbinlerin Dönüş); Hasan Tahsin, Yusuf, Talip, Şükrü Bey, Doktor Fuat Bey, Hüsrev Bey (K/D); Şefik (Sultan Hamid Düşerken); Çakır (Deli Kurt); Sadi Arslan (Âkile Hanım Sokağı); Emin (Yol Geçen Hanı); Öğretmen (Onuncu Köy); Nuri Usta, Sait, Tevfik Şemsi, Şeyh Apturrahman (Kan Konuşmaz); Rıza, Hamdi Bey (Kaplumbağalar); Cemal (Amerikan Sargısı); Haydar, Reis Bey (Küçük Ağa); Nahit (İbiş'in Rüyası); Süleyman (Havada Bulut Yok); Kâmil Bey, İhsan, Arif Bey, Nuh Bey, (EŞİ/EŞM); Cevdet Bey, Seyfettin Bey (Yedi Çınar Yaylası); Murat (Kelleci Memet); Cemil, Münir, Halil Paşa, Ömer (Yorgun Savaşçı); Halim Akın, Şefik Ertem, Nuri Çevik (Bozkırdaki Çekirdek); Kara Kemal, Emin Bey (Kurt Kanunu); Yunus Emre (Devlet Ana); Mahmut Ersoy, Sadık (Kurtlar Sofrası); Ömer (Yedinci Gün), Suat, Sedat, Rıfat (Bordamıza Vuran Deniz); Nevzat, Necati (Yalnızlar); Hayri İrdal, Halit Ayaracı, Ramiz (Saatleri Ayarlama Enstitüsü); Selim Reşit, Cumhur Ünal (Sarı İt).

Yaşlılar: Hüseyin Efendi (KY/YKA); Nuri Efendi (Saatleri Ayarlama Enstitüsü); Sofi (Ağrı Dağı Efsanesi); Mıstık Ağa (Üç Anadolu Efsanesi); Şeyh Baki, Süha Kalenderli, Fikri Can, Ayetullah Bey (Kadınlar Tekkesi); Şeyh Edebalı (Devlet Ana); Süleyman Sırrı, Salih Efe (K/D); Mehmet Şahabettin (Sultan Hamid Düşerken); Hıfzı Demirbaş, Bilal Balkan, Şem'ullah

Gündüz (Döner Ayna); Samim Akyürek (Âkile Hanım Sokağı); Veli Usta (Onuncu Köy); Gâvur Cemal Hoca (Kan Konuşmaz); Kır Abbas (Kaplumbağalar), Bekçi Temeloş (Amerikan Sargısı); Gizo (Siyah Kehribar); Ali Emmi (Küçük Ağa); Hüsnü Faik (Kurtlar Sofrası); Davut, Dünder (Aylaklar).

1.4.2. Kadınlar

Gençler: Nevin (Kayıp Aranıyor); Müjgan (K/D); Nimet (Sultan Hamid Düşerken); Tülay (Amerikan Sargısı); Emine Güleç (Bozkırdaki Çekirdek); Ümit (Kurtlar Sofrası); Meli, Berni (Korsan Çıkmazı); Ela (Yürümek).

Orta Yaşlılar: Nermin (Yalnızlar), Nermin (Âkile Hanım Sokağı), Nedime (EŞİ/EŞM), Nesrin (Onbinlerin Dönüşü).

Yaşlılar: Satı Nine (Döner Ayna), Âkile Hanım (Âkile Hanım Sokağı), Zehra Hanım (Bordamıza Vuran Deniz).

SONUÇ

Aydın kavramı için yapılan her tarif bir bakıma onun nitelikleri, toplumda oynadığı rolü ve fonksiyonlarının vecizleşmiş özeti gibidir. Aydın için “etrafını cami, ağyarını mani” kesin bir tanım yapmak mümkün görünmemektedir. Zira aydın, kültürden kültüre, toplumdaki topluma hatta aynı toplumun küçük odacıklarında bile değişkenlik göstermektedir. Bu gerçeği kabullenmekle birlikte aydının ana hatlarını belirgin hâle getirmek adına bir tanım yapma lüzumu doğmaktadır. Aydın belli bir kültür ve bilgi birikimine sahip; aklıselim ve derinlikli düşünebilen; anlama düzeyi ve duyuları gelişmiş; her türlü verili hakikatlere mesafeli; olaylara ve durumlara ön yargısız, eleştirel, analitik, çok boyutlu bakabilen; ne olursa olsun çıkarsız haklı, doğruyu savunan; insana ve tabiata karşı duyarlı; evrensel değerleri haiz; dile kuvvetle hâkim ve daha çok simgelerle konuşan, yazan; birey tavrı gelişmiş kimsedir. Aydınlar genel olarak toplumsal bir sınıf kabul edilmez, homojen olmayan toplumsal bir katman olarak nitelendirilir.

Aydının tanımı dışında bir diğer zorluk, kavram kargaşasıdır. Aydın, münevver, entelektüel, entelijensiya kelimelerinin anlamdaş olup olmadığı tartışmalıdır. Fakat genel olarak sözlüklere, ansiklopedilere ve genel kullanımlarına bakıldığında aydın, münevver, entelektüel ve yer yer de entelijensiya kavramlarının nitelik farkı gözetilmeksizin birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu terimlerin tarihî, sosyal, kültürel ve politik arka planları irdelendiğinde farklı anlamlara, göndermelere, inceliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Batı’da ortaya çıkan “entelektüel”e karşılık olarak yirminci yüzyılın başlarında önce “münevver”, sonrasında da arılaşmış bir Türkçeyle (biraz da ideolojik olarak) “aydın” terimleri üretilmiştir. Entelektüele karşılık olarak kavramlaştırılan münevver ve aydın bugün farklı anlamları çağrıştırmaktadır. “Münevver” akli ve kalbini nurlandırmış, daha çok geleneğin temsilcisi Osmanlı aydını iken “aydın” Batı yörüngeli, her şeyi akıl endazesiyle tartan Cumhuriyet aydını algısını oluşturmaktadır. Bununla birlikte aydın kavramı, kullanımda giderek tekleşmektedir.

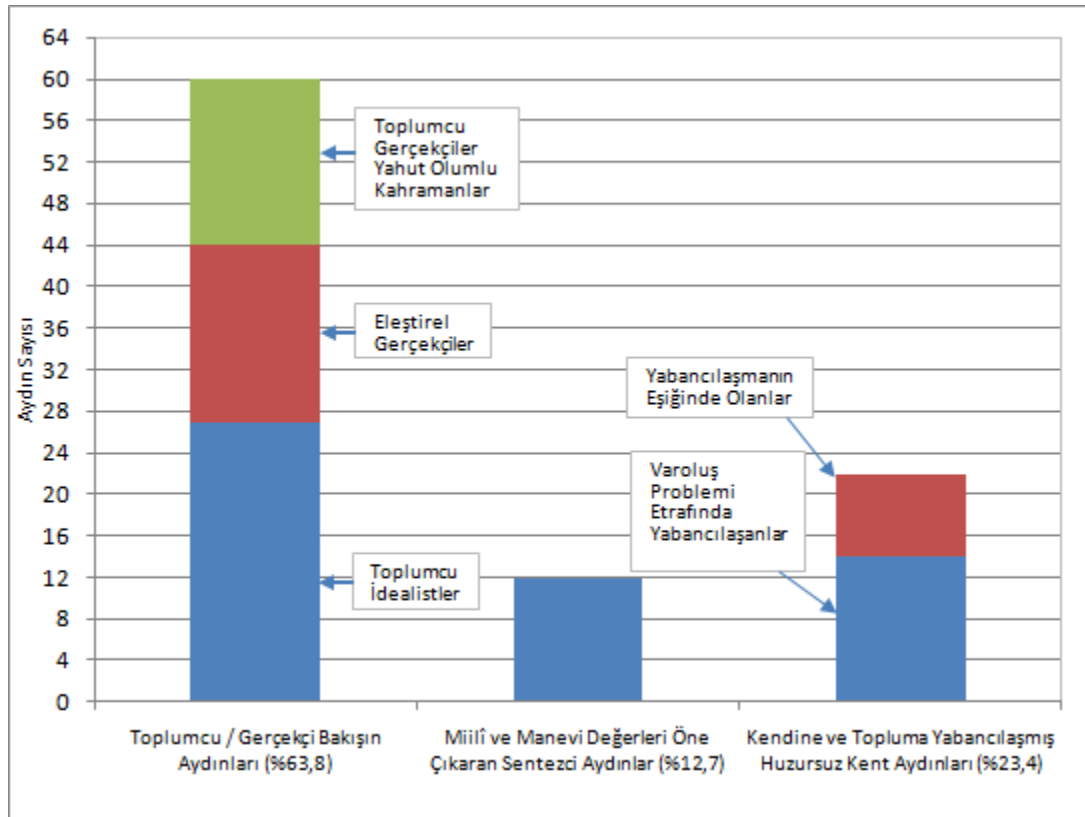
Bizdeki münevver veya aydının tam olarak Batı'daki entelektüele tekabül etmediği ve en temel farkın da entelektüelin üretici; aydının ise daha çok tüketici, var olan bilgiyi tekrarlayıcı, nakilci, yayıcı, aydınlatıcı taraflarının ağır bastığı genel kanıdır. Ancak bu karşılaştırma bir üstünlük meselesine indirgenmemelidir. Zira farklı topraklarda yetişen farklı mahsulleri derecelendirerek kıyaslamak mümkün değildir. Her dönemin ve toplumun aydını kendi şartlarına özgüdür. Dolayısıyla aydınlar, yaşadığı coğrafyanın değerlerini üst düzeyde temsil eden kimselerdir. Mesela Batı entelektüelini, Osmanlı münevverinde aranan kalp derinliğinden ötürü nasıl olumsuzlayamazsak Osmanlı münevverini de Batı'nın entelektüel tarifine uymuyor diye olumsuzlayamayız.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk aydınlarına bakıldığında temel meselenin "Batılılaşma" ve buna bağlı olarak geleneğin durumu olduğu söylenebilir. Dönem aydınlarının pek çoğu düalist bir zihin yapısına sahiptir. Batı'ya ve Doğu'ya ait değerler iç içe değil yan yanadır. Daha Batıcı, daha laik ve daha seküler olma açısından klasik Osmanlı aydınlarından kopuş giderek artar. Ancak buna rağmen aydınlar Batı entelektüelleri düzeyinde fikir üretememişlerdir. Aydınlanmaktan ziyade aydınlatmaya odaklı zihniyet, onları daha çok nakilci durumuna itmiştir. Sorunları Batı ekseninde çözmeye çalışan ve çoğu zaman milletin temel dinamiklerinden uzak düşen aydınlar giderek halktan uzaklaşmış ve bir "yaban"a dönüşmüştür. Osmanlı'daki memur aydın anlayışı bir şekilde hâlâ devam eder. Özellikle Meşrutiyet'le birlikte aydınlar arasında farklı düşüncelerin, fikir akımlarının ortaya çıktığı görülür. Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı sonucunda İmparatorluğun erimesi, bağımsız bir ulus devleti kurma noktasında Türkçülük akımını öne çıkarır. Bu dönemde aydınların temel sorunu devleti kurtarmaktır. Cumhuriyet'le birlikte, Cumhuriyet'in doğurduğu aydınların temel görevi rejimin getirdiği yenilikleri halka götürmektir. Misyoner ve fonksiyoner olan bu dönem aydınlarının en önemli kimliği "öğretmen" aydın olmalarıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki değişimin Türkiye'yi etkilemesi, çok partili yaşama geçilmesi, Demokrat Partinin iktidara gelmesi gibi yeni gelişmeler, bizdeki aydın

damarını çeşitlemiş, klasik Cumhuriyet aydınından farklı yeni aydınların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bu çalışmada, incelenen elli altı (Aslında yayımlandığı yıllara bakıldığında elli dokuzdur. Zira Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankara’da adlı romanları sonrasında Küçük Ağa başlığı altında tek ciltte toplanmıştır. Yine aynı şekilde Panorama I ve Panorama II ile Kurtlar Sofrası I ve Kurtlar Sofrası II de sonrasında tek kitap halinde basılmıştır.) romanda yer alan yüz kırk bir aydın, nitelikleri ve meselelere bakış açısına göre beş gruba ayrılmış olsa da esasında üç ana grup vardır. Zira “Olumsuzlanan / Eksik veya Yetersiz Görülen Aydınlar” ile “Anadolu Arifleri / Dervişleri / Bilgeleri” bölümünde yer alan isimler meseleleri duyma ve duyurma adına yetkin kimseler değildir. Ya ideal örneği anlamayı kolaylaştıracak olumsuz ya da bir yönüyle toplumda saygı duyulan, sözü dinlenen olumlu tiplerdir.

Çalışmanın esasını oluşturan aydınlara bakıldığında üç farklı ana damar görülür. Birincisi “Toplumcu / Gerçekçi Bakışın Aydınları (a. Toplumcu İdealistler – b. Toplumcu Gerçekçiler yahut ‘Olumlu Kahramanlar’ – c. Eleştirel Gerçekçiler), ikincisi “Millî ve Manevi Değerleri Öne Çıkaran Sentezci Aydınlar”, üçüncüsü de “Kendine ve Topluma Yabancılaşmış Huzursuz Kent Aydınları (a. Yabancılaşmanın Eşiğinde Olanlar – b. Varoluş Problemi Etrafında ‘Yabancı’laşanlar)”dır. Ağırlık toplumcu / gerçekçilerdedir. Bu aydınların sayısal dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo-3: Sayılarına Göre Aydınlar

Toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları genellikle bugün geleneksel anlamda kullanıldığı üzere meselelere sol'dan, millî ve manevi değerleri öne çıkaran sentezci aydınlar ise daha çok sağ'dan bakan isimler olarak temayüz eder. Tabii ki bu bölümlerde işlenen aydınların hepsi aynı makineden çıkmış mamuller değildir. Fakat ana hatlarıyla değerlendirildiğinde bu farkın en önemli belirleyici unsur olduğu kaydedilmelidir. Yabancılaşan aydınlarda ise - birkaçı istisna- varoluş problemi etrafında değersizleşme, anlamsızlaşma, yitiklik söz konusudur. Bunların kimileri yabancılaşmanın sıg kimileri de derin sularında kulaç atmaktadır. Yabancılaşan aydınlar gelenekleri reddetme; ahlaki değerlerin saçmalığına inanma; topluma, düzene, yaratıcıya isyan etme gibi özelliklerden dolayı millî ve manevi değerleri önceleyen aydınlardan daha uzak ve farklı bir yerde durmakta iken bu yönleriyle toplumcu/gerçekçilere kısmen yaklaşmaktadır. Fakat bu aydınlarda toplumcu

anlayış, inanmışlık, idealistlik yoktur. Toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları ile millî ve manevi değerleri önceleyen sentezci aydınlar toplumculuk, sorumluluk, idealistlik anlamlarında paydaştır. Lakin referans noktaları ve bakış açıları farklıdır. Bunun en iyi örneği Onuncu Köy'ün idealist Öğretmen'i ile Varolmak Kavgası'nda anlatılan Murat'tır.

İncelenen romanlarda mekânı, İstanbul ve Anadolu olarak ikiye ayırmak mümkündür. Nitekim İstanbul, elli altı romanın on dokuzuna tek başına ev sahipliği yaparken on iki romanın da muhtelif bölümleri burada geçmektedir. Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam, Kırım, Rus ve Alman cephelerinde; Siyah Kehribar, Roma'da; Zenciler Birbirine Benzemez'in önemli bir bölümü de Paris'te geçmektedir. Geri kalanlar ise Anadolu'da geçer. Anadolu daha çok köy romanlarıyla yer alır. Bu dönemde yazılan eserlerde de İstanbul kent/merkez, Anadolu kırsal/taşıra ayrımı görülmektedir. Denebilir ki İstanbul aydın katı, Anadolu halkın katıdır. Nitekim İstanbul'da yaşayan aydının halkla buluşması ya Millî Mücadele, askerlik ya da görev sebebiyle gittiği Anadolu'da gerçekleşir. Yani aydınlar için "mektepten memlekete" anlayışıyla Anadolu'ya akın etme bu dönem romanlarında da görülür. Genel olarak toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları, aydınlara yükledikleri misyondan hareketle Anadolu'ya açılırken yabancılaşan aydınlar ise modernitenin getirdiği düzen ve bu aydınların varoluşsal çizgide yabancılaşmayı yaşayabilmeleri için gerekli olan şartların şehir merkezinde olacağından ötürü mekân olarak şehir merkezlerini, umumiyetle de İstanbul'u seçmişlerdir.

1950 ile 1970 arasında basılmış, çalışmaya konu edilen romanlardaki aydınların tanıklık ettiği zamana bakıldığında net bir dağılım verilemez. Zira zaman çoğu romanda hatırlamalar ve sıçramalarla genişlemektedir. Ancak genel tablo itibarıyla eserlerde anlatılan zaman, ağırlıklı olarak 1940 ile 1960 arasındadır. Romanların yaklaşık yarısı bu dönemi anlatır. Bunun dışında eserlerden dördü Osmanlı, ikisi İttihat ve Terakki, beşi Millî Mücadele, yedisi Atatürk dönemini anlatır. Lakin kimi romanlar daha ileri bir tarihte yaşanan

olaylardan bahsetse de geriye dönük olarak geçmiş zaman dilimlerinden de kesitler sunar. Örneğin Kemal Tahir'in Millî Mücadele yıllarında geçen Yorgun Savaşçı ve Atatürk döneminde yaşanan suikast olayını anlatan Kurt Kanunu'nda İttihat ve Terakki dönemine ait bilgiler verilir. 1960 ile 1970 arasında basılan otuz roman olmasına karşılık altmış sonrasını anlatan sadece iki roman (Sarı İt, Yürümek) bulunmaktadır. Bu hem kimi romanların basılmasının yazılmasından daha sonraya kaydığı hem de romanların yaşanılan zamanı biraz daha geriden takip ettiğiyle ilgilidir.

Çalışma kapsamında incelenen romanlarda aydınlar İttihat ve Terakki, Millî Mücadele, Atatürk ve inkılaplar, Batılılaşma, Anadolu, eğitim, gelenek ve millî değerler, din, İkinci Dünya Savaşı, CHP, DP, halk-aydın kopukluğu, doktrinler, sanat/edebiyat, kadın, yabancılaşma gibi temel konular üzerinde düşüncelerini paylaşır.

İttihat ve Terakki özellikle Kemal Tahir'in romanlarında aydınlar tarafından sıkça işlenen bir mevzudur. Tahir, başlarda İttihatçı olup sonrasında bazı yanlışlarını görerek Cemiyetten ayrılan eski İttihatçı aydınlar -özellikle Yorgun Savaşçı'da Dr. Münir- aracılığıyla İttihatçıları eleştirir. Temelde eleştirilen konular İttihatçıların Makyavelist bir felsefeyle kanun dışı uygulamaları, zulümleri; bilgisiz ve tecrübesiz oluşları; kıymeti kendinden menkul bir "hürriyet" anlayışıyla bir programdan yoksun, tabansız, temelsiz olarak Abdülhamit'i indirip İmparatorluğun daha hızlı dağılmasına yol açmaları; 31 Mart Vakası'nı kendi işlerine gelebilecek şekilde dizayn etmeleri; Hasan Fehmi ve Volkancı Derviş Vahdettin'in ölümlerindeki tavırları; Abdülhamit'in indirilmesine rağmen onun kadrolarıyla yola devam etmeleri; düzeni değiştirmekten çok eski soygundan yararlanma ahlaksızlıkları; Balkan ve Trablusgarp yenilgileri; İmparatorluğu I. Dünya Savaşına sürüklemeleridir. Bu meselelerde bilerek ve bilmeyerek İttihatçıların hata yaptıkları, bunda da onların gerçekçilikten uzak, maceraperest yaklaşımlarının etkili olduğu dillendirilir.

İttihatçılarla ilgili kayda değer bir başka eleştiri Küçük Ağa'da Reis Bey tarafından yapılır. Ona göre Balkan bozgununun da Cihan Harbi trajedisinin de sebebi Meşrutiyet keşmekeşi içerisinde yanlış anlatılan ve yanlış anlaşılan ters hürriyet anlayışı, hürriyetin de Avrupa gibi ilim gibi fen gibi sömürülüşü, millete ışık tutacakların bu konuda aldatılışıdır. Yine ona göre terakkiperverlik, teceddüt ve inkılap isteği, ihtiras ve ihanet yoluyla millet düşmanlığı hâlini almış; imparatorluk yaratan, medeniyet kuran milleti hor görmeye sebep olmuş ve beraberinde ihtilafın zehirli kollarında ikilikleri, üçlükleri ortaya çıkarmıştır. Bunların neticesinde tekerlek kırılmıştır.

Millî Mücadele yıllarını anlatan “Kalpaklılar/Doludizgin, Yorgun Savaşçı, Küçük Ağa” romanlarının aydınları üç farklı bakışın ürünüdür. Kalpaklılar ve onun devamı olan Doludizgin'de Samim Kocagöz, resmî tarih tezine uygun olarak kesin bir ayrışmaya giderek Padişah ve taraftarlarını satılmış ve vatan haini addederken Mustafa Kemal önderliğindeki kuvvacıları, aydınlar aracılığıyla idealize etmiştir. Mücadele sadece düşmanla değil Padişah yanlılarıyla da yapılmıştır. Bu tezin aksine Tarık Buğra, daha farklı bir bakışla İstanbullu Hoca'dan Küçük Ağa'ya dönüştürdüğü romanın başkişisinin dramıyla hem roman gerçekliğine hem de tarihsel gerçekliğe denk düşen, daha canlı ve çok yönlü bir eser kaleme almıştır. Kemal Tahir ise eski İttihatçı aydınlar aracılığıyla anlattığı Millî Mücadelede İttihat ve Terakkiyi hayalcilik ve iş bilmezlikle suçlarken Anadolu'da memleketin kurtuluşu ve haysiyeti adına verilen mücadelenin hayal değil hakikat olduğunu anlatır.

Atatürk ve inkılaplar aydınların üzerinde durduğu temel konulardandır. Bunlara yaklaşımda aydınların sınıflandırılması doğrultusunda farklı bakış açıları görülmektedir. Toplumcu idealistler sorgusuz sualsiz Atatürk ve devrimlerin savunucusu, kesin inançlı aydınlardır. Bu kısımda bu meseleyi en yoğun işleyen Yakup Kadri'nin Panorama'daki aydınları, Atatürk'ün gerektiği gibi anlaşılmadığı ve inkılapların henüz kökleşmediği, iğreti durduğu, devrim düşmanlarının giderek arttığı ve güçlendiği kanısını hastalık düzeyine varan bir kaygı ve korkuyla taşır. Halil Ramiz'e göre inkılaplar “tepesi yerde,

temelleri havada ve her an devrilmek tehlikesi içinde bir ehram gibi”dir. Lakin burada suç inkılaplarda ya da bunların yapılış tarzında değil, tarihî sorumluluklarının farkında olmayan aydın, idareci ve halktadır. Yakup Kadri’yle aynı grupta yer alan Attila İlhan’ın Kurtlar Sofrası’nda işlediği tez de Panorama’dakine benzerdir. Fakat romandaki norm karakter Mahmut Ersoy, inkılapları sonuna kadar savunmakla birlikte değişen şartlara göre devrimlerin de değişebileceğini söyler ve gelecek adına daha ümitlidir. Bu karamsarlık ve nispi iyimserlik, romanlardan birinin 27 Mayıs öncesine diğerinin de sonrasına denk gelmesine hamledilebilir. Genel itibarıyla bu cenahta yer alan romancılar inkılapların hızını kaybetmesi ve frene maruz kalmasını, bu karakterin Atatürk’ten sonra bozulmasına bağlar. Bu noktada idareci sınıf, siyasetçiler, aydınlar ve inkılapları bir türlü benimse(ye)meyen halk yerilir. Eleştirel gerçekçi bir tutum takınan Kemal Tahir’in aydınları ise genel anlamda Atatürk ile devrimleri desteklerken kimi değişimlerin dışarıdan dayatıldığı, bizim gerçeklerimiz ve menfaatimizle örtüşmediği tezini ve bazı yanlış uygulamaları yer yer işler. Millî ve manevi değerleri öne çıkaran aydınlar ise Atatürk ve inkılaplar için lehte veya aleyhte belirgin bir tavır takınmadan mesafeli durmayı ve kimi uygulamaları eleştirmeyi tercih etmişlerdir.

Bu dönem aydınları ümmetçiliği, Turancılığı/Türkçülüğü bir kurtuluş reçetesi olarak tartışmaz. Geline nokta itibarıyla yeni kurulan devletin yönü tayin edilmiştir. O da Batı’dır. Burada tartışılan Batılılaşmanın keyfiyetidir. Korsan Çıkmazı’ndaki Meli gibi aydınlar tam anlamıyla Batılılaşmayı savunurken, Samim (Yalnızız), Necati (Biz İnsanlar) gibi aydınlar teknik ve bilimde Batı standartlarının kovalanması gerektiğini vurgular. Sosyalist çizgide olanlar için ise Batı, Sovyetler Birliği’dir. Aykırı bir toplumcu gerçekçi olan Kemal Tahir’in aydınları ise Osmanlı’yı düze çıkarma adına başlatılan Batılılaşmanın bize özgü olmadığı, doğrudan taklit edildiği oysa Batı ile Osmanlı’nın farklı şartlara sahip olduğunu belirtir ve Anadolu gerçeklerine uygun düşen bir ilerleme yöntemini nazara verir. Genel anlamda yazarların hepsi taklitçi, şekilci Batılılaşmayı eleştirir.

Aydınların Anadolu'ya bakışında temel eksen öncesinde de işlenegelmekte olan Anadolu'nun geriliği, bakımsızlığı, kaderine terk edilmişliğidir. Anadolu ya Kan Davası'nda anlatıldığı üzere keşfedilmemiş, devletin varlığından haberdar olmadığı bir "ay ili" ya da Yeşilkaya Savcısı'nda ifadesini bulduğu üzere aydınlar için bir "Mozambik"tir. Aydınlar Anadolu gerçeğini ya Millî Mücadele, askerlik ya da görev vesilesiyle tanır. Çoğu romanda aydınlar, burada yaşarken gerçekleri görür ve idealist bir tavırla Anadolu'nun yüzyıllardır biriken, katılaşmış, kanıksanmış problemlerine çözüm arar. Karanlık Dünya'da tevriyeli olarak anlatılan "elektrik" misali onların dünyasını aydınlatır. Özellikle Fakir Baykurt örneğinde olduğu üzere "enstitü" mezunu öğretmenlerin başını çektiği toplumcu gerçekçi aydınlarca Anadolu'nun (köyün) geriliği "köylüyü sömüren ağa/esnaf, bunlara yardım eden muhtar ve halkı uyutan din" üçgeninde verilir. Bu şematik ve kategorik anlayışla köylüleri bilinçlendirerek hem kendilerini sömürenlere karşı hem de tabiata karşı güçlü hâle getirmek isteyen bu aydınların görevi, ışığı Zeus'un tekeliinden kurtaran Promete'nin misyonudur. Aydınlar ışığı tanrıların elinden hayatı pahasına alacak ve halka verecek birer Promete'dir.

Aydınların eğitimle ilgili görüşlerinin temelinde eğitimdeki yetersizlik ve yanlışlıklar yatmaktadır. Milletin kalkınmasında eğitimin öneminde ittifak eden aydınların kimileri verilen eğitimin eksikliğinden dem vururken kimileri tenkidin yanında tekliflerini de söyler. Okullaşma ve okuma yazma oranının azlığı; memleket gerçeklerinden kopuk, Batı kaynaklı bilgileri aktarmayı temel vazife sayan müfredat; dar bir çerçevede hapsolan ve öğrencinin gerçek cevherini keşfetmede yetersiz kalan ezberci eğitim sistemi ortak eleştiridir.

Eğitim meselesi genellikle Anadolu'nun geriliğiyle paralel işlenmiş ve bu doğrultuda çözümler önerilmiştir. Yeşilkaya'nın Savcısı ilkokullaşma oranına dikkat çekerken Havada Bulut Yok'ta Süleyman eğitim hakkının maddi imkân ya da imkânsızlıklardan dolayı sadece belli bir zümreye hasredilmemesi ve bu yolda devletin şümüllü politikalar üretmesi gerektiğini vurgular. Yalnızız'da Samim müfredat programları ve sınavlarla öğrenciyi ezmeden her çocuğun kendi ihtiyaç ve yeteneklerine göre şahsi araştırmalar

yaptırılarak yetiştirilmesini önerir. Varolmak Kavgası'nda Murat, nesillerin kaybına yol açacak eğitimdeki aksaklıkların giderilmesi; okullarda çocukların sorumluluklarını, hak ve duygularını geliştirici bir yöntemle teferruattan arındırılmış öz bilgiler verilmesi ve "Asya'nın ruh enginliği ile Avrupa'nın makinesini birleştirecek" sağlam nesiller yetiştirilmesi arzusunu dillendirir.

Eğitimle ilgili romanlarda işlenen önemli bir başlık da "Köy Enstitüleri"dir. Buradan yetişen öğretmenler, köy hayatının icap ettirdiği bilgi ve becerilerle donanmış olarak halkın karşısına çıkacaktır. Böylelikle köy ve köylü kalkınacaktır. Özellikle Fakir Baykurt'un romanlarında öne çıkan bu zihniyetin mücessem hâle geldiği öğretmen ve eğitimci sadece A'yı, B'yi değil hak sormayı, hak almayı da belletme ve böylelikle köylüleri uyandırarak onların gelişmesine mani olan her türlü sömürüye dur deme azmindedir. Köy Enstitülerini konu edinen Bozkırdaki Çekirdek'te yazarın sözcülüğünü yapan Şefik Ertem, Enstitülerin kuruluş amacını ve yöntemini eleştirir. Ona göre köy sadece okulla, öğretmenle kurtarılamaz. Eğitimden başka ekonomik, sosyal, siyasal sahada yapılması gerekenler vardır. Bu gerçekleri yok farz edip köyü bir okulla kurtarma düşüncesi, akıl dışı bir kolaycılıktır. Kaldı ki her köyün yaşama ve üretim şartları ile gelişim çizgisi bir değildir. Dolayısıyla her köy okulu farklı değerlendirilmelidir.

"Köy Enstitüsü" aydınların romanlarda Anadolu'ya farklı nedenlerden ötürü gelenlere göre daha yerli, meseleleri bilen ve halkla bütünleşen isimler olduğu görülür. Lakin Anadolu'ya ve meselelere bakış açısı yerli değildir.

Aydınlar genel anlamda siyaset ve siyasetçilere olumsuz bakmaktadır. Düzen(sizli)ğe isyan eden aydınların hedefinde bu bozuk düzenin koruyucusu konumunda olan bürokrat ve siyasetçiler vardır. CHP özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında rejimi tek parti diktasına doğru soysuzlaştırdığı; kimi olumsuz şartların ardına saklanarak "muhalıfsız hükümet etme"ye çalıştığı; inkılapların ruhundan uzak kendi menfaatinin peşine düşmüş, halktan uzak bir kadroyla devam ettiği; eski inkılapçıları tehlikeli şahıslar olarak işaretleyerek yönetimden uzaklaştırdığı ve bunları baskı yoluyla

kontrol etmeye kalkıştığı için eleştirilir. Bu eleştiriler daha çok Yakup Kadri, Kemal Tahir ve Attila İlhan'ın aydınları aracılığıyla yapılır.

Her ne kadar aydınlar CHP'yi eleştirse de asıl tenkit edilen DP'dir. Toplumcu/gerçekçi çizgideki aydınların hemen hepsi DP ve politikalarından rahatsızdır. Bu aydınlar Cumhuriyet'in ardından bir çeyrek yüzyıl geçse de hâlâ Türkiye'nin demokrasiye, çok partili yaşama hazır olmadıklarını düşünür. İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü karışık dönemlerde Türk milletini ikiye, üçe, dörde ayıracak; şahsi ihtiraslara, kinlere, gayzlara meydan açacak ve millî birliği sarsacak bir iç politika mücadelesini tehlikeli görür. 1950'de büyük bir sandalye farkıyla iktidar olan DP, bu aydınlar indinde meşru ve iyi niyetli değildir. Uluslararası güçlerin etkisiyle geçilen çok partili dönemde kurulan DP'yi, CHP'nin halktan kopuk dikta anlayışı iktidara taşımıştır. Yönetimden hoşnutsuz olan halkın ve kimi aydın çevrelerin tepkisi ve mücadelesiyle yeni bir ümit olarak iktidara gelen DP, halka yakın görünerek asıl yakınlığı kendi çıkarlarına göstermiştir. Daha kötüsü inkılapları soysuzlaştırarak tersine çevirme gayretindedir. Buna delil de iktidar olur olmaz Türkçe ezan yerine Arapça ezana geçilmesidir. Yine basına yönelik uygulanan baskı ve diktaya varan hukuksuzluk iddiaları, Türkiye'nin Nato'ya girmesi, Amerika'yla yapılan anlaşma, çıkarılan Petrol Kanunu, Yabancı Sermaye Kanunu gibi politikalar eleştirilen hususlardandır.

Toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları bir taraftan kıyasıyla CHP'yi eleştirirken bile CHP'ye taraftır. Zira bunlar için CHP ve DP sadece birer parti olarak sunulmamıştır. Aynı zamanda birer simgedir. CHP devletin ve inkılapların kurucu partisidir. Atatürk'ün partisidir. Fakat "bürokratik bir otokrasi" içinde eski heyecanını kaybetmiş, koltuk sevdasına düşmüş, fikir örneklerinin çoğaldığı bir adres olmuş ve misyon kaymasına uğramıştır. DP ise ülkeyi ileriye götürecek hamlelerden uzak, günübürlük politika üreten, inkılapları koruma kaygısı taşımayan, CHP'nin yanlışlarından ve sistem muhalifleri ile keselerini doldurma derdinde olanlardan müteşekkil bir partidir. Dolayısıyla olması gereken çok partili yaşam ya da tam anlamıyla demokrasi değil rejimin teminatı olarak görülen CHP'nin iyileştirilmesidir. Bunun için de

sorumlu aydın sınıf, vatansever ve devrimlere sıkı sıkıya bağlı insanlar elini taşın altına koymalıdır.

Halka ve demokrasiye o zamanın şartları içerisinde inanmayan bu aydınların görüşleri, 27 Mayıs darbesinin meşru bir zemininin olduğunu ihsas ettirmektedir. Nitekim çalışma kapsamındaki altmış sonrasında basılan romanların hiçbirinde -darbe sonrası şartları düşünmekle birlikte- 27 Mayıs'la ilgili olumsuz bir bakış, ima bulunmamaktadır.

Aydın-halk ilişkisi ya da kopukluğu, tüm aydınlar tarafından az veya çok ele alınmıştır. Birkaç roman dışında pek de orijinal ve derinlikli olmayan bu görüşlerin hepsi aydın ile halkın bütünleşemediği, kopukluğu hususunda ittifak halindedir. Özellikle toplumcu/gerçekçi bakışın aydınları genel anlamda halka güvenmez. Halk bir “yığın” olarak nitelendirilir. Gerekli eğitimi almamış bu yığın, cahil kalmıştır. Kendisi için neyin yanlış neyin doğru olacağından habersizdir. Bu halkın memleket meseleleri için doğruyu düşünme, isabetli davranma niteliği yoktur. Dolayısıyla şartlar sağlanana dek halk adına aydın karar vermelidir. Ne zaman ki halk aydın katına erişir ve aydın da buna kanaat getirir işte o zaman halk kendi tercihlerini yapabilir. Bu vazife bilincinde olan aydın bir türlü halka gidemediği ve onunla ortak bir dil kuramadığı buhranlı dönemlerinde ise Havada Bulut Yok'ta Süleyman aracılığıyla ifadelendirildiği üzere kendisini iyi bir cins meyve ağacından koparılıp yabancı bir ağaca aşılanmış bir dal olarak addeder. Böylelikle beslendiği kök kendi kökü olmadığı için verdiği meyvenin de kendi ağacının dalında yetişmediğini söyler.

Genel olarak yazarların hepsi halkı elinden tutulmaya, kendisi adına düşünölmeye, aydınlatılmaya mahkûm bir muhatap olarak görür. Bu yolda kimileri canhıraşane, her türlü zorluğa, bazen halka rağmen onları ışıktandırmaya çalışırken kimleri ise onlarla ortak bir dil geliştiremeyeceği ya da onların günöbirlik menfaatlerini kollamaktan kendisinin savunduğu umumi faydaları haiz fikirleri anlayamayacağı ön kabulünden hareketle kendi katında kalmayı, yalnızlığı tercih eder.

Halkını tanımayan belli ezberlerle sorunlara yaklaşan seçkinleri eleştiren Kemal Tahir'in aydınları halk-aydın meselesinde daha farklı bir noktaya temas eder. O, Osmanlı'dan bu yana bizim toplumumuzda Batı'da olduğu gibi net, keskin bir sınıf ayrımının olmadığına, çeşitli halk toplulukları arasındaki ayrıntıların önemsiz olduğuna dolayısıyla bizde halkın, aydınların, soyluların anlaşmalarının kolay olduğuna dikkat çeker.

Yabancılaşan aydınlarda halk-aydın kopukluğu daha da belirginleşmesine rağmen öncekilerine göre daha farklı bir zemine kaymıştır. Öncekilerde genel anlamda halk, Anadolu'da yaşayan eğitimsiz köylü ile eş anlamda kullanılırken buradaki aydınlar için halkın sınırları ve tarifi genişlemiştir. Şehirde yaşayan bu aydınlar, çevrelerindeki okumuş okumamış herkesten kopmuştur. Bu kopuş ve iletişimsizlik varoluşsal çizgide hayatı ve meseleleri sorgulayan aydınla ilgilidir. Bu aydınlar sık sık çevresini gözlemler. Halkın hayatın basitlik, saçmalık ve bayağılıkları içerisinde mutlu olmalarını yadırgar. Suç, düşünen, sorgulayan, günlük yaşamla tatmin olamayan aydında mıdır yoksa basit bir düzende hayatına devam eden, derinliği olmayan, alelade şeylerle mutlu olan halkta mı? Bu soruya net cevaplar verilmez. Ama işlenen aydınlardan hareketle sorunun halktan önce aydında olduğunu söylemek mümkündür. Zira aydınlar farklı nedenlerden dolayı ideallerini yitirmiş, kendilerini tazeleyecek sorumluluk ve ülkü sahibi olmaktan uzaklaşıp sadece şahsi zevklerini tatmin etmeye yönelmiş lakin düşünmeyi de kafalarından söküp atamadıkları için mutlu olamamışlardır.

Romanlarda millî ve manevi değerleri öne çıkaran sentezci aydınlar dışında din ve dindara bakış açısı olumsuzdur. Toplumcu/gerçekçi romanlarda din adamları birkaç tasavvuf ehli dışında hep olumsuz, verili tiplerdir. Sınıf farklılığına dayanan romanlarda bu tipler, Orta Çağ Avrupa'sındaki karanlık zihniyetin yansıması olarak görülür. Işığın, aklın, bilimin önünde engeldir ve halkın kanını emen, sömürücü sınıfın maşasıdır. Öteden beri bir karşıtlık olarak sunulan okul-cami, imam-öğretmen kıyaslamasında karanlığın mihrakı olarak cami ve imam resmedilir. Riyakâr, menfaatçi, yobaz olan bu isimler rejim için her zaman potansiyel tehlikedir.

Bu eleştirilere maruz kalan Varolmak Kavgası'nın başkişisi Murat, romanda ideal bir “öğretmen-imam” aydın olarak resmedilmiştir. Toplumcu gerçekçilerin yaklaşımın aksine karşı bir ses olarak dinî duyarlılığı olan insanlara “kara zihniyet” yaftasının yapıştırılmasının ön yargılı bir bakış olduğu, İslamiyet'in teknik gelişmelere mani olmadığı, din-ilim ayrılığının anlamsızlığı, birkaç kişinin yanlışının genellenerek dine verilemeyeceğini belirtir. Yabancılaşan aydınlarda ise din meselesi irtica, sömürü, yeşil bayraklıların dışında ele alınır. Varoluşçuluk akımı ekseninde bir inanç problemi olarak ya yaratıcıyı inkar ya da ona isyan söz konusudur.

Burada şunu ifade edebiliriz ki genel anlamda dine ve dindara olumsuz yaklaşan aydınlar, ya ön yargılı, kesin inançlı ya da dinin gerçek kaynaklarını çok iyi bilmemektedir. Tepkileri daha çok dini/İslamiyeti bilmeden yaşayan, temsil gücü yüksek olmayan halk veya dini kullanan bazı sömürücülerin ahvalinden kaynaklanmaktadır. Bu noksanlıklar genellenerek sanki din gelişmeye, çağdaşlaşmaya, bilime aykırı, kötü niyetli insanların elinde bir sömürü aracıymış gibi yansıtılır. Nitekim Korsan Çıkmazı'nda başkişi Meli, annesinden daha çok sevdiği ve her hâliyle örnek aldığı Neyyire halasının ağzından namazla ilgili “Namaz, Hazreti Peygamberimiz zamanında konmuş. Arapların yağlı vücutları büsbütün yağ bağlamasın diye. Efendi babam, derin hocaydı. Bize hep anlatırdı bunları.” cümlesini aktarır ki herhalde Müslüman mahallesinde roman gerçekliğinde dahi olsa- böyle bir bilgi, norm karakter kabul edilebilecek bir kişinin ağzından pazarlanamaz.

Aydınların dine bakışlarına paralel bir durum “pozitivizm” için de geçerlidir. Toplumcu/gerçekçi ve yabancılaşan aydınların hemen hepsi Batı'nın katı pozitivist anlayışını benimser. Fizik dünyasının ötesinde cereyan eden metafizik değerlere mesafelidir. Özellikle köyde geçen romanlarda geriliğin sebepleri arasında sayılan dinî, manevi değerler ayrımı yapılmaksızın hurafe olarak kabul edilen soyut inanışlarla aydınlar mücadele eder. Bu bağlamda Kaplumbağalar'da Eğitimci Rıza'nın öğrencilerin defterlerine yazdırdığı “Suyu dua bulmaz, fen bulur.” cümlesi temsilidir. Bu katı pozitivizm/materyalizme aydınlar arasında en fazla karşı çıkan aydın

Yalnızız'ın başkişisi Samim'dir. O, insan ruhunun maddeye esir edilmemesi gerektiğini savunur ve bedeni/maddeyi dışlamamakla birlikte ruhu önceler. Peyami Safa'nın bir diğer romanı Biz İnsanlar'ın aydınları da tekniğin, madde bilgilerinin inkişafıyla materyalizmle medeniyetin birbirine karıştırıldığı ve medeniyetin materyalizme indirgenemeyeceğini ifade eder.

II. Dünya Savaşı ve onun etrafında tartışılan Nazizm, faşizm, sosyalizm gibi doktrinler aydınlar tarafından irdelenen konular arasındadır. Aydınlardan hiçbiri bu savaşta Almanlara taraf değildir. Bu savaş çerçevesinde Nazizm ve faşizmin insanlık dışı, ırkçı bir ideoloji olduğu dile getirilir. Toplumcu gerçekçilerin olumlu kahramanları açıkça Rusya'nın yanındadır. Açık veya kapalı sosyalizmin savuculuğunu yaparlar. Millî ve manevi değerleri öne çıkaranlar genel anlamda hem Almanları hem de Rusları hatalı bulur ve çözümün ne Nazizm de ne de sosyalizmde olduğuna inanır. Yabancılaşan aydınlar ise daha çok bu savaşın insanlık üzerindeki yıkımları ve bunalımlarından bahseder. Özellikle Onbinlerin Dönüşü, Siyah Kehribar ve İbiş'in Rüyası'nda aydınlar aracılığıyla bu savaş ve doktrinler üzerinde durulur. Bu savaş ve ideolojiler arasında kalan en canlı tanık, "Korkunç Yıllar" yaşayan ve "Yurdunu Kaybeden Adam" Sadık Turan'dır.

Aydınların edebiyatla, sanatla ilgili görüşleri yapılan tasnife göredir. Toplumcu/gerçekçi aydınlarda gerçeklere sadık kalma kaygısı ve toplumcu çizgi, edebiyat ve sanat anlayışının belirgin vasfıdır. Bu minvalde sık sık adı geçen gerçekçilik ve doğalcılık akımlarının önde gelen yazarı kabul edilen Balzac vurgusu önemlidir. Bu aydınlar, edebiyatın belli bir misyonu yüklenmesi gerektiğini dile getirir. Bu anlayışa aydınlar arasında karşı çıkan Tarık Buğra'nın Nahit'i sanatçının belli misyonlara, kalıplara mahkûm olmasını doğru bulmaz. Farklı aydınlar tarafından değinilen bir başka husus da sanatın millî olma lüzumudur.

Bu dönem aydınlarında özellikle 1950 sonrasında görülen temel meselelerden biri de yabancılaşmadır. İncelenen aydınların tasnifinde üç ana damardan biri olan yabancılaşan aydınlarda derece farkı olmakla beraber düzene, dine, cinselliğe, kültürel değerlere, mekâna, hayata, tabiata,

topluma, aileye, kendine yabancılaşma söz konusudur. Bu yabancılaşma sonucunda aydınlar köksüzlük, anlamsızlık, güçsüzlük, normsuzluk, uyumsuzluk, iletişimsizlik, yalnızlık, hiçlik, umursamazlık, karamsarlık, mutsuzluk, umutsuzluk problemleri belirir. Bunlarla baş edemeyen aydınlar ya içki şişesine, ya meçhul bir limana ya da tabancanın namlusuna sığınır.

Bu meselelerin dışında modernleşmenin getirdiği problemler, çözülen ahlaki değerler, çarpık yapılaşma, özellikle kadın yazarlar tarafından irdelenen kadın/evlilik/cinsellik, ekonomik yapı, sınıf farklılığı gibi toplumsal konularla birlikte aşk, ayrılık, ölüm gibi bireysel konularda da aydınlar düşüncelerini serdetmiştir.

Romanlarda yazarın sözünü taşıyan aydınlar genel itibarıyla ya tematik gücü temsil eden başkişi ya da başkişiye yol gösteren norm karakter olarak kurguda yer almaktadır. Bunlar entelektüel meseleleri aktarmada diyalog ve monologların dışında mektup, günlük, not defteri, vaaz, mahkeme savunmaları gibi araçları da kullanmaktadır. Bu aydınlar, ağırlıklı olarak yaşadıkları zaman itibarıyla ortaya yakın ya da orta yaş olarak değerlendirilebilecek kimselerdir. Umumiyetle yüksek öğretim kabul edilebilecek eğitim müesseselerinden mezun, eğitilmiş kişilerdir.

Romanlarda ele alınan devlet memuru olan aydınlarla devlet memuru olmayanların sayısı birbirine yakındır. Devlet memuru aydınlar arasında öğretmenler, asker ve bürokratlar çoğunluktadır. Devlet memuru olmayanlarda ise gazeteci, yazar/sanatkâr ve avukatlar öndedir. İncelenen yüz kırk bir aydından sadece on altısı kadındır. Kadınların azlığını izah noktasında roman yazarlarından kaçının kadın olduğu bilgisine bakılabilir. İncelenen elli altı roman, yirmi dokuz yazarın kaleminden çıkmıştır. Bu yazarlardan yirmi altısı erkek iken sadece üçü kadındır. Elli altı eserin sadece dördü kadın yazarlara aittir. Kadın aydınların bu kadar az olmasının bir başka sebebi de romanlarda anlatılan olayların vuku bulduğu tarihlerde toplum hayatında, sahnenin önünde daha çok erkeklerin yer almasıdır.

İncelenen aydınlara bütüncül bir nazarla bakıldığında bu isimlerin Türk aydınının tarih sahnesindeki dağılımı, nitelikleri, misyonu ve problemleriyle paralellik arz ettiği görülmektedir. Topluma ve kendine yabancılaşarak hiçleşen ve amaçsızlaşan isimlerin dışında aydınlar genel itibarıyla ateşi, ışığı Tanrı'nın katından halka indirecek Promete'dir, nakilci öğretmen aydındır.

KAYNAKÇA

A. İncelenen Romanlar

- ABASIYANIK, Sait Faik; **Kayıp Aranıyor**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1953).
- ADIVAR, Halide Edib; **Döner Ayna**, Güven Basımevi, İst. 1954.
- ADIVAR, Halide Edib; **Âkile Hanım Sokağı**, Can Yay., İst. 2010 (1958).
- AKBAL, Oktay; **Garipler Sokağı**, Cumhuriyet Kitapları, İst. 2009 (1950).
- ANDAY, Melih Cevdet; **Aylaklar**, Remzi Kitabevi, İst. 1965.
- ATILGAN, Yusuf; **Aylak Adam**, Yapı Kredi Yay, İst. 2004 (1959).
- ATSIZ, Hüseyin Nihal; **Deli Kurt**, İrfan Yay., İst. 2010 (1958).
- BAYKURT, Fakir; **Onuncu Köy**, Literatür Yay., İst. 2008 (1961).
- BAYKURT, Fakir; **Kaplumbağalar**, Literatür Yay., İst. 2009 (1967).
- BAYKURT, Fakir; **Amerikan Sargısı**, Literatür Yay., İst. 2008 (1967).
- BAYSAL, Faik; **Rezil Dünya**, Can Yay., İst.2007 (1955).
- BENER, Erhan; **Yalnızlar (Gordiyum)**, Remzi Kitabevi, İst.2002 (1956).
- BİLBAŞAR, Kemal; **Ay Tutulduğu Gece**, Kovan Kitabevi Yay., İzmir 1961.
- BUĞRA, Tarık; **Siyah Kehribar**, Ötüken Yay., İst. 2008 (1955).
- BUĞRA, Tarık; **Küçük Ağa**, İletişim Yay., İst. 2010 (1964-66).
- BUĞRA, Tarık; **İbiş'in Rüyası**, Ötüken Neşriyat, İst. 2008 (1970).
- DAĞCI, Cengiz; **Korkunç Yıllar**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1956).
- DAĞCI, Cengiz; **Yurdunu Kaybeden Adam**, Ötüken Neşriyat, İst. 2009 (1957).
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri; **Kan Davası**, İnkılap Yay., İst. 15. Baskı (1962).
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Karanlık Dünya**, Remzi Kitabevi., İst.1999 (1951).
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Yedinci Gün**, Remzi Kitabevi., İst.2008 (1957).
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Bordamıza Vuran Deniz**, Remzi Kitabevi., İst. 2008 (1960).
- İLHAN, Attila; **Sokaktaki Adam**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2010 (1953).
- İLHAN, Attila; **Zenciler Birbirine Benzemez**, Karacan Yay., İkinci Baskı

(1957).

İLHAN, Attila; **Kurtlar Sofrası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2010

(1963).

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Panorama**, İletişim Yay., İst. 2010 (1953-1954).

KARAY, Refik Halid; **Kadınlar Tekkesi**, İnkılap Kitabevi, İst. 1999 (1956).

Kemal Tahir; **Esir Şehrin İnsanları**, İthaki Yay., İst. 2009 (1956).

Kemal Tahir; **Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., İst. 2009 (1962).

Kemal Tahir; **Yediçınar Yaylası**, Adam Yay., İst. 2000 (1958).

Kemal Tahir; **Kelleci Memet**, İthaki Yay., İst. 2008 (1962).

Kemal Tahir; **Yorgun Savaşçı**, İthaki Yay., İst. 2008 (1965).

Kemal Tahir; **Bozkırdaki Çekirdek**, İthaki Yay., İst. 2009 (1967).

Kemal Tahir; **Devlet Ana**, Tekin Yayınevi, İst. 2004 (1967).

Kemal Tahir; **Kurt Kanunu**, İthaki Yay., İst. 2008 (1969).

KOCAGÖZ, Samim; **Onbinlerin Dönüşü**, Literatür Yay., İst. 2009 (1957).

KOCAGÖZ, Samim; **Kalpaklılar**, Literatür Yay., İst. 2008 (1962).

KOCAGÖZ, Samim; **Doludizgin**, Literatür Yay., İst. 2008 (1963).

KUDRET, Cevdet; **Havada Bulut Yok**, Evrensel Basım Yayın, İst. 2006 (1958).

MERİÇ, Nezihe; **Korsan Çıkmazı**, Yapı Kredi Yay., İst. 2009 (1961).

Nazım Hikmet; **Kan Konuşmaz**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1965).

Nazım Hikmet; **Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1967).

NİYAZİ, Mehmet; **Varolmak Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İst. 2006 (1970).

ÖRİK, Nahid Sırrı; **Sultan Hamid Düşerken**, Oğlak Yay., İst. 2010 (1957).

ÖZ, Erdal; **Odalarda**, Can Yay., İst. 1999 (1960)

Peyami Safa; **Yalnızız**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1951).

Peyami Safa; **Biz İnsanlar**, Ötüken Neşriyat, İst. 2007 (1952).

Reşat Enis; **Yol Geçen Hanı**, Cem Yay., İst. 1979 (1951).

Reşat Enis; **Sarı İt**, Evrensel Basım Yayım, İst. 2002 (1968).

SOYSAL, Sevgi; **Yürümek**, İletişim Yay., İst. 2009 (1970).

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergâh Yay., İst. 2005 (1962).

TARUS, İlhan; **Yeşilkaya Savcısı**, Varlık Yay., İst. 1955.

Yaşar Kemal; **Teneke**, Yapı Kredi Yay., İst.2010 (1951).

Yaşar Kemal; **Ağrıdağı Efsanesi**, Yapı Kredi Yay., İst. 2009 (1967).

Yaşar Kemal; **Üç Anadolu Efsanesi**, Yapı Kredi Yay., İst. 2010 (1970).

YÜCEL, Tahsin; **Mutfak Çıkmazı**, Can Yay., İst. 2005 (1960).

A. Faydalanılan Kaynaklar

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ank. 2004.

AKTAŞ, Şerif; **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yay., Ank. 2000.

AKTAŞ, Şerif; **Refik Halit Karay**, Akçağ Yay., Ank. 2004.

AKYÜZ, Kenan, "Türk Edebiyatı, Yeni" **Türk Ansiklopedisi**, C. 32, Milli Eğitim Basımevi, Ank. 1983.

ALKAN, Türker; "Aydın Dediğin Kim Ola Ki", **Radikal**, 16.08.2005.

AYDIN, Ertuğrul; "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Zaman", **Hece Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı**, Yıl 6, S. 61, Ocak 2002.

AYDIN, Ertuğrul; "Roman ve İnsan", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.

AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Say Yay., İst. 2003.

AYTAŞ, Gıyasettin, **Tematik Roman İncelemeleri**, Akçağ Yay., Ank. 2008.

AZMAN, Ayşe; "Türk Aydınının Kendini Tanımlama Sorunu", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.

BALCI, Yunus; **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 2002.

BALCI, Yunus; "Türk Romanında Aydın Sorunu", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.

- BAŞ, Selma; “Türk Hikâyeciliğinde Yabancılaşma (1950-1980)”,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum- 2003.
- BAYDAR, Mustafa; **Edebiyatçılarımız Ne Diyor?**, Yeni Matbaa, İst. 1960.
- BELGE, Murat; “Tarihi Gelişme Sürecinde Aydınlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yay., İst. 1983.
- BENDA, Julien; **Aydınların İhaneti**, (Çev. Cem Soydemir), Doğu Batı Yay., Ank. 2006.
- BİLGİN, Nuri; “Toplumdan Sosyal Sisteme Entelektüeller”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- BİNYAZAR, Adnan; “Deli Emine Sokrates’in Savunması Teneke Viktor ya da Çocukların İktidarı Şeytanın Oyunu” , **Varlık**, 1 Nisan 1969.
- BUĞRA, Tarık; **Düşman Kazanmak Sanatı**, Ötüken Neşriyat, İst. 2008.
- BÜKE, Asuman Kafaoğlu; “Bir Çağ ve Bir Aile Yok Olurken”, **Radikal Kitap Eki**, 29.07.2011.
- CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İst. 2005.
- COŞKUN, Sezai; “Kemal Tahir -Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri-”,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, İst. 2006.
- ÇELİK, Ayşe; “Mehmet Niyazi Özdemir’in Hayatı ve Eserleri”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde- 2003.
- ÇELİK, Hüseyin; “Tanzimat Aydınlarının Eklektizmi”, <http://www.os-ar.com>
(Erişilme tarihi 21.08.2009).
- ÇETİN, Nurullah; **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap Yay., Ank. 2005.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali; “Meşrutiyetçi Aydınların Anatomisi”, **Yeni Şafak**, 22.07.2009.
- DAĞCI, Cengiz; **Korkunç Yıllar**, Varlık Yay., Ank. 1956.
- DERVİŞOĞLU, Efnan; “Cevdet Kudret Hayatı ve Eserleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2005.
- EMİL, Birol; **Türk Kültür ve Edebiyatından 2 Şahsiyetler**, Akçağ Yay., Ank. 1997.
- EMRE, İsmet; “Türk Edebiyatında Bir Simulasyon Roman: Saatleri Ayarlama

- Enstitüsü”, **Edebiyat Ufku**, S.4, Ekim 2008 (Bu makaleye “www.edebiyatufku.com” dan erişilmiştir.)
- ENGİNÜN, İnci; **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay., İst. 2001.
- ERKAN, Rüstem, BOZGÖZ, Faruk; “Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji”, **Doğu Batı**, S.29, Ağustos/Eylül/Ekim 2004.
- Fethi Naci; **On Türk Romanı**, Ok Yay., İst. 1971.
- Fethi Naci; **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2007.
- Fethi Naci; “Münevverden Entel’e”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- “Gordion Düğümü”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gordion> (Erişilme Tarihi: 18.10.2011).
- GÖKBERK, Macit; **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İst. 2002.
- GÜNAY, Ertuğrul; “Aydınlar, Devlet ve Demokrasi”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- GÜNDÜZ, Osman; “Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 Sonrası”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst. 2006.
- GÜNEŞ, Zeliha “Milli Edebiyat Romanlarında Aydın Tipi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 1997.
- GÜNGÖR, Erol; **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, Ötüken Yay., İst. 2007.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İst 2000.
- HATEMİ, Hüsrev, **Aydın, Toplum ve Tarih**, Dergâh Yay., İst. 1998.
- İLHAN, Attila; **Aydınlar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2004.
- İREM, Nazım; “Radikalleştirilmiş Aydınlanma Projesi Kıyısında Entelektüeller ve Jurgen Habermes”, **Doğu Batı**, S.35, Şubat/Mart/Nisan 2006.
- KAPLAN, Mehmet; **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 - Tip Tahlilleri**, Dergâh Yay., İst. 2007.
- KAPLAN, Ramazan; **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Akçağ Yay., Ank.1997.
- KAPLAN, Ramazan; “Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda Duyularımızın

- Dışındaki Dünya”, **Millî Kültür**, S.84, Mayıs 1991.
- KAPLAN, Ramazan; “Edebiyat ve Toplum”, **Edebiyat Bilgi ve Kuramları**, A.Ü. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1998.
- KARABELA (ŞERMET), Sevim; “Fakir Baykurt (Hayatı ve Romanları Üzerine Bir İnceleme), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2007.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz; “Aydın Geleneğimizin Oluşumu ve Cumhuriyet Aydınları”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- KARATAŞ, Turan; “Peyami Safa’nın Yalnızız Romanı”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.
- KARPAT, Kemal; “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, **Doğu Batı**, S.35, Şubat/Mart/Nisan 2006.
- KAYALI, Kurtuluş; “Bir Arayışın Önemli Bir Durağı: Devlet Ana”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; “Türk Aydınının Dünyasını Anlamak”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; “Osmanlı Aydını”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).
- KOCAGÖZ, Samim; “Samim Kocagöz’le Konuşma”, **Ataç**, C.2, S.16, Ağustos 1963.
- KOCAKAPLAN, İsa; **Cengiz Dağcı’nın Dört Romanı**, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1999.
- KÖRÜKÇÜ, Muhtar; “İki Roman Daha”, **Varlık**, S.423, Ekim 1955.
- KÖRÜKÇÜ, Muhtar; “Kitaplar Arasında / İki Roman Daha”, **Varlık**, S.423, Ekim 1955.
- KURDAKUL, Şükran; “Cemonun Getirdiği”, **Varlık**, S.906, Mart 1983.
- KURT, Mustafa; “İlhan Tarus’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Monografik Bir Çalışma”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2001.
- MAHÇUPYAN, Etyen “Hangi Entelektüel?”, **Doğu Batı**, S.35, Şubat/Mart/Nisan 2006.
- MAKAL, Oğuz; “Samim Kocagöz ile Romancılığı Üzerine Söyleşi”, **Yazko-**

- Somut Dergisi**, Yıl 3, S.40, Kasım 1983.
- MARDİN, Şerif; **Türkiye’de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, İletişim Yay., İst. 1999.
- MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay, İst. 2008.
- MARDİN, Şerif; “Tanzimat ve Aydınlar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).
- MERİÇ, Cemil; **Mağaradakiler**, İletişim Yay., İst. 1998.
- MERİÇ, Cemil; “Batıda ve Bizde Aydınların Serüveni”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yay., İst. 1983.
- MORAN, Berna; **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yay., İst. 2009
- MORAN, Berna; **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, İletişim Yay., İst. 2008,
- MUTMAN, Mahmut; “Yeni Kültür ve Aydınlar”, **Doğu Batı**, S.36, Şubat/Mart/Nisan 2006.
- NARLI, Mehmet; **Roman Ne Anlatır**, Akçağ Yay, Ank. 2007.
- NECATİGİL, Behçet; **Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü**, Varlık Yay., İst. 1971.
- OKTAY, Ahmet; **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, Everest Yay., İst. 2003.
- OKTAY, Ahmet; “Türk Edebiyatında Aydın”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- ORTAYLI, İlber; “Bir Aydın Grubu : Yeni Osmanlılar” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).
- ÖNAL, Mehmet; **Yeni Türk Edebiyatı -En Uzun Asrın Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım- 2. Kitap**, Akçağ Yay., Ank. 2009.
- ÖZBUDUN, Sibel, MARKUS, George, DEMİRER, Temel; **Yabancılaşma Ve...**, Ütopya Yay., Ank. 2007.
- ÖZCAN, Zeki; “Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller”, **Doğu-Batı**, S.36, Şubat/Mart/Nisan 2006.
- ÖZÇELEBİ, Betül; “Erhan Bener, Hayatı, Sanatı ve Eserleri”,

- Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ank. 2004.
- ÖZDEMİR, Arzu; “Yusuf Atılgan’ın Romanlarının Psikanalitik Açidan İncelenmesi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ- 2005.
- ÖZEL, İsmet; “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).
- ÖZHER, Sema; **Kaptan’ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan**, Akçağ Yay, Ank.2009,
- ÖZKIRIMLI, Atilla; **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Ümit Yay., Ank. 1995.
- ÖZLEM, Doğan; “Felsefe Geleneği ve Aydınımız”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- ÖZLER, İbrahim; “Cemil Meriç’te Aydın Problemi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum 2000.
- ÖZTÜRK, Nihal; “Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ- 2008.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yay., İst. 1995.
- SAFA, Peyami; **Peyami Safa’dan Seçmeler**, (Haz. Faruk K. Timurtaş, Ergun Göze), Yağmur Yay.,İst. 1976.
- SAİD, Edward; **Entelektüel**, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yay., İst. 1995.
- SARTRE, Jean Paul; **Aydınlar Üzerine**, (Çev. Aysel Bora), Can Yay., İst. 2010.
- SAYBAŞILI, Kemali; “Münevver, Entelektüel, Aydın”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.
- STEVIĆ, Philip; **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yay., Ank. 2010.
- SU, Hüseyin; “Adalardan Bir Roman Kıtası Panaroma”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.
- TAFLLALI, Oktay; “Batı Medeniyetinin Mutsuz Çocuğu Entelektüel”, **Doğu Batı**, S.35,
- TANPINAR, Ahmet Hamdi; **19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İst. 2001.
- TAŞ, Songül; **Samim Kocagöz -Yazar-Eser -Üslup**, Kültür Bakanlığı Yay.,

Ank.1998.

TEKİN, Mehmet; **Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1990.

TEKİN, Mehmet; **Roman Sanatı**, Ötüken Yay, İst.2009.

Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalın ve başk., Türk Dil Kurumu Yay., Ank. 2011.

Türkçe Sözlük, Haz. Afet Kutlu ve başk., Dil Derneği Yay., Ank. 2005.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er; "Gelenek ve Aydın", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.

UĞUR, Necdet, "Yeni İnsan", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.

UYŞAL, Zeynep; "Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adivar", **Doğu Batı**, S.35, Şubat/Mart/Nisan 2006.

ÜLGENER, Sabri F.; **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler**, Derin Yay., İst. 2006.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İst. 1994.

VERGİN, Nur; "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", **Doğu Batı**, S.37, Mayıs/Haziran/Temmuz 2006.

YALÇIN, Alemdar; **Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)**, Akçağ Yay., Ank. 2006.

YALÇIN, Alemdar; **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)**, Akçağ Yay., Ank. 2003.

YAVUZ, Hilmi; **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Yay., İst 1998.

YAVUZ, Hilmi; " 'Abdülhamid Düşerken': Tarih'i Bireysel Tarihler Üzerinden Okuma Denemesi", **Zaman Gazetesi**, 18.05.2003.

YETKİN, Çetin, **Türk Edebiyatında Batılılaşma ve Kimlik Sorunu**, Salyangoz Yay., İst. 2008.

YILDIZ, Nuran; "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", **A.Ü. SBF Dergisi (Yıllık)**, 1997.

YILDIZ, Yavuz G.; "Türk Aydını ve İktidar Sorunu", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Haz. Sabahattin Şen), Bağlam Yay., İst. 1995.

YILMAZ, V. Ertan; “Düşünce Hayatının İki Zıt Figürü: Entelektüeller ve İdeologlar”, **Doğu Batı**, S.29, Ağustos/Eylül/Ekim-2 2004.

YÜCE, Sefa; “Yürümek Romanı Üzerine”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal Of International Social Research**, Volume1/3, Spring 2008.

ÖZET

BAŞTÜRK, Mehmet; “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Aydınlar (1950-1970)”, Doktora Tezi, Ankara 2012.

Bu çalışmada siyasi, sosyal, kültürel ve edebî açıdan farklı açılımların ve dönüşümlerin yaşandığı 1950 ile 1970 yılları arasında yayımlanan (1950 ve 1970 de dâhil) Türk romanlarında aydınların, hangi açılardan nasıl ele alındıkları tespit ve tahlil edildi. Romanda işlenen aydınlar ve bu isimler aracılığıyla verilmek istenen temalar, roman inceleme tekniklerine riayet edilerek derinlemesine irdelendi.

Bu araştırma, dönemin romancılarının eserlerinde yer verdikleri aydınların, toplumun duygu ve düşünce dünyasını ne yönde ve ne ölçüde genişletme ve zenginleştirme amacıyla olduğu hususunu irdeleme; romanda işlenen İttihat ve Terakki, Millî Mücadele, Atatürk ve inkılaplar, Batılılaşma, gelenek, Anadolu, eğitim, din, İkinci Dünya Savaşı, CHP, DP, halk-aydın ilişkisi, doktrinler, sanat/edebiyat, yabancılaşma gibi temel meseleleri ve toplumun geçirdiği sarsıntıları, bunalımları, sorunları farklı dikkatlerle aydınlar eşliğinde sunma amacındadır. Bu tez 1950 öncesi Türk romanında aydın meselesini inceleyen önceki akademik çalışmaların bir devamı ve sonraki yapılacak çalışmaların da bir bütünleyicisi olacaktır.

Sonuç olarak incelenen aydınlara bütüncül bir nazarla bakıldığında bu isimlerin Türk aydınının tarih sahnesindeki dağılımı, nitelikleri, misyonu ve problemleriyle paralellik arz ettiği görülmektedir. Topluma ve kendine yabancılaşarak hiçleşen ve amaçsızlaşan isimlerin dışında aydınlar genel itibarıyla ateşi, ışığı Tanrı'nın katından halka indirecek Promete'dir, nakilci öğretmen aydındır.

Anahtar Sözcükler:

1. Roman
2. Aydın/Münevver/Entelektüel
3. Toplumcu / Gerçekçi Aydın
4. Yabancılaşan Aydın
5. Millî ve Manevi Değerleri Önceleyen Aydın

ABSTRACT

BASTURK, Mehmet; "Intellectuals in the Republican Turkish Novel (1950-1970)", PhD Thesis, Ankara, 2012.

In this study, political, social, cultural and literary expansions and transformations experienced in different ways, published between 1950 and 1970 (including 1950 and 1970) of Turkish intellectuals in the novels, from which aspects and how they were handled were identified and analyzed. The intellectuals analyzed in the novel and the themes to be given by these names were deeply examined by respecting novel analysis techniques.

This research has the aim of inspection of the intellectuals who take place in the period novelists Works, have the aim of extension and enrichment , in what extent and in what direction, of the sensation and thought of the society, main subjects and shocks, depressions, problems such as Party of Union and Progress, National Struggle, Atatürk and Reforms, Westernization, Customs, Anatolian, education, religion, Second World War, CHP, DP, public-intellectual relations, doctrines, art/literature, foreignization which are studied in the novel with different attentions and in company with intellectuals. This thesis will be the continuation of the former academic studies which examine the intellectual problem in the Turkish novel before 1950 and the complementary of the next studies.

As a result, from a holistic perspective towards the intellectuals examined, Turkish intellectuals, it appears that these names are parallel with distribution on the historical stage and qualifications, missions and problems of The Turkish intellectual. Out of the names which are becoming none and purposeless by becoming stranger to the society and themselves , generally the intellectuals are the Promete who put off the fire and the light of the God to the community, mediator teacher is an intellectual.

Key Words:

1. Novel
2. Literate/Enlightened/Intellectual
3. Socialist /Realist Intellectual
4. Alienated Intellectual
5. Intellectual Who Prioritize National and Sentimental Values